చరిత్రము.

(AUTO-BIOGRAPHY)

The Vijnana Chandrika Series

EDITED BY

K. V. LAKSHMANA RAO, M.A.

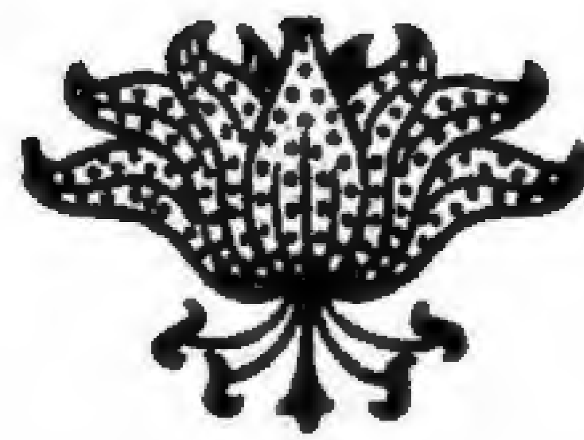
THE

Auto-Biography

OF

Rao Bahadur

KANDUKURI VEERESALINGAM PANTULU

Vijnana Chandrika Mandali

1915.

PRINTED BY THOMPSON & CO., AT THE "MINERVA" PRESS.
THROUGH THE PUBLISHING AGENTS
H. V. KRISHNA & Co.,
CHINTADRIPET, MADRAS.

విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాల:—28.

స్వీయచరిత్రము

రెండవభాగము

ఇది

రావుబహద్దూరు కందుకూరి - వీరేశలింగముగారిచే

రచియింపఁబడినది.

విజ్ఞానచంద్రికా మండలి వారిచే

ప్రకటితము

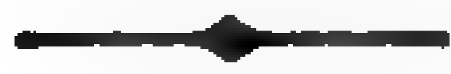
చింతాద్రిపేట - మద్రాసు.

౧౯౧౫.

5-00

[వెల [illegible]0.

సంపాదకీయ భూమిక

శ్రీ రావు బహదూరు కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులువారి స్వీయచరిత్రలోని మొదటి భాగమును 1911 సంవత్సరములోఁ బ్రకటించియున్నాము. అప్పటనుండి ప్రయత్నించుచున్నను; అనివార్యము లగు కొన్ని కారణములచేత, రెండవభాగమును, ఇంతవఱకును బ్రకటింపఁ జాలమైతిమి.

ప్రథమసంపుటము వెలువడినప్పటినుండియు వారికి శరీరారోగ్యము చక్కఁగా లేకున్నను, అధిక శ్రమలకోర్చి, దీనిని రచించి మాయుద్యమమునకుఁ బ్రోత్సాహముఁ గలిగించినందులకు వారికి మాకృతజ్ఞతాపూర్వక వందనముల నర్పించుచున్నాము.

గ్రంథమునందు సమకాలికులగు ననేకులంగూర్చి సందర్భానుసారముగ పంతులవారు, ఒక్కొకచో భూషించుచు నొక్కొకచో దూషించుచును వ్రాసియున్నారు. స్వీయచరిత్రమువంటి గ్రంథమునందు, ఇట్టి దూషణ భూషణములుండుట వింతకాదు. అట్లుకాని యెడల స్వీయచరిత్రము, స్వాభావమైన

యథార్థ చరిత్రకాఁజాలదు. కొన్ని యెడల పంతులు వారికిని మాకును అభిప్రాయ భేదములున్నను గ్రంథరచనాస్వాతంత్ర్యము సంపూర్ణముగా వారిదియేయగుటచే వ్రాసినది వ్రాసినట్లు ప్రకటించితిమి.

మన సాంఘిక విషయము లనేకము లీగ్రంథమునందుఁ జర్చింపఁబడినవి. ఒక సంఘమునందలి మంచి చెడుగుల రెంటినిఁ దెలిసికొనినగాని సంఘాభివృద్ధి కనువగు ప్రయత్నములఁ జేయ వీలుండదు. కావున నాంధ్రమహాజను లీ స్వీయచరిత్ర నాదరించుచు సంఘమునందలి గుణదోషములను గ్రహింతురుగాక యని కోరుచున్నాము.

చింతాద్రిపేట.
ఏప్రెలు 24-1915,

ఇట్లు విధేయుఁడు,
సంపాదకుఁడు.

అవతారిక

ఈ స్వీయచరిత్రముయొక్క ద్వితీయ భాగములోని మొదటి ప్రకరణము విశేషభాగము 1910-వ సంవత్సరము జూను నెలలో నాభార్య సజీవురాలయి యుండఁగా బెంగుళూరిలో వ్రాయఁబడినది. మిగిలిన భాగమునంతను 1913 వ సంవత్సరము వేసవికాలములో నేను బెంగుళూరికి వెళ్లినప్పుడు మెయిజానునెలలలో వ్రాసితిని. 1912 వ సంవత్సరము డిసంబరు నెల మొదలుకొని 1913 వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల వఱకును స్థానికపత్రికలలో రెంటిలో నాకు విరోధముగా కొన్ని యారోపణములు చేయఁబడినందున, ఆవిషయమున నాలుగవ ప్రకరణములోఁ గొంతవ్రాసితినిగాని తరువాత నేతత్ప్రకటన విషయమున ధర్మస్థానములలో, దండశాఖలోను, వ్యవహారశాఖలోను,కొన్ని యభియోగము లారంభమయి యిది ముద్రింపఁబడుచుండినప్పుడు ముగియనందున వ్యవహారమధ్యమున దానిని ప్రకటించుట యుచితముకాదని నిలిపివేయవలసిన వాఁడనైతిని. పుస్తకమంతయు నేక సంపుటముగా ముద్రింపఁబడునప్పుడు తద్విషయమయి మఱియొక ప్రకరణము చేర్పఁబడును. నాకిప్పుడఱువదియేఁడేండ్లు నిండి యఱువదియెనిమిదవ యేఁడు ప్రారంభమయినది. ఏండ్లుగడచిన కొలఁదిని నాకంతకంతకు దేహదార్ఢ్యమును ధారణా సామర్థ్యమును తగ్గిపోవుచున్నవి. ఇటువంటి యవస్థలో నీస్వీయ చరిత్రములో భ్రమ ప్రమాదాదులవలనఁ గలిగిన దోషములేవేనిపడినచో మహాజను లుపేక్షించి క్షమింతురుగాక !

రాజమహేంద్రవరము
1వ ఏప్రిల్ 1915-వ సం॥ } కందుకూరి-వీరేశలింగము.

విషయసూచిక

స్వీయ చరిత్రము

రెండవభాగము

మొదటి ప్రకరణము

పురమందిరాదిక నిర్మాణదశ. (1890 మొదలు 1900 వఱకు)

1879వ సంవత్సరమునందు వితంతువివాహ విషయమున నేనియ్యఁదలఁచు కొన్న కొన్ని యుపన్యాసములకు తావొకపట్టున లభింపకపోయి నప్పటి నుండియు సర్వజనులకు నుపయోగపడెడి యుపన్యాస సభాభవన మొకటి పట్టణమున కుండిన బాగుండునుగదాయన్న సంకల్పముతో తత్సిద్ధియెట్లు కలుగునా యని యాలోచించుచుంటిని. మా యుత్తర మండలములలో కొంత కాలము పాఠశాలా పరీక్షకులుగా నుండినట్టియు, తెలుఁగుదేశముపయి నధి కాభిమానము కలవారయి యుత్తరమండలములనుండి పట్టపరీక్షయందును తద భావమున ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షయందును కృతార్థతను బొందినవారిలో నగ్రస్థానమును బడసినవారి కేఁటేఁటబంగారు పతకమునిచ్చుట కేర్పాటుచేసి నట్టియు, తరువాత చెన్నపురి రాజధానిలోని పాఠశాలల కెల్ల విద్యావిచారణ కర్తయయి యుపకారవేతనమును బడయనున్నట్టియు కర్నల్ మక్డానల్డుగారి పేర రాజమహేంద్రవరములో పట్టణ మందిరమును కట్టింపవలెనని 1880వ సంవత్సరములో ప్రయత్నించితిని. ఆ సంవత్సర మాగష్టునెల 15వ తేదిని జరగిన పురజనులసభలో మక్డానల్డు దొరగారిపేర పురమందిరము కట్టింప నిశ్చయింపఁబడి, చందాలు పోగుచేయుట కయి యేర్పఱుపఁబడిన సభకు నేను కార్యదర్శిగా నియమింపఁబడితిని. కాగితముమీఁద నేనూఱు రూపాయలవఱ కును చందాలుపడినను చాలినంత ధనము వచ్చు జాడ కానరానందున నప్పటి

నా కృషి సఫలమయినదికాదు. అయినను నేను నా యుద్యమము నంతటితో విడిచిపెట్టక పట్టణమందిరనిర్మాణమునకయి పురమధ్యమున ధర్మవైద్యాలయవీధి యందొకస్థలమును దామరాజు నాగరాజుగారిపేర కొనియుంచి, శ్రీ విక్టోరియా మహారాజ్ఞిగారి జ్యూబిలీ మహోత్సవ సందర్భమున 1887 వ సంవత్సరమున చందాలుచేర్చి పురమందిరమును కట్టింపవలెనని మరల ప్రయత్నముచేసి యొక సభకూర్చితిని. పురమందిర నిర్మాణార్థమయి శ్రీ పిఠాపురరాజుగారు వేయి రూపాయలను దయచేసిరి; చందాలమూలమున నయిదాఱునూఱులు పోఁగయినవి. మందిర నిర్మితికయి పలుమాఱు సభలు చేయఁబడుచు వచ్చినవి. ఈ సభలలో పట్టుమని పదిరూపాయ లియ్య సాహసింపని యుదారపురుషులు నేను కష్టపడి తిరిగి వ్రాయించితెచ్చిన భవనాకృతిలో లోపములెంచుచు లక్షరూపాయలు వ్యయపెట్టి దివ్యభవనము కట్టింపవలెనని కొందఱును, నేను కొన్నస్థలము బాగులేదని దోషములెన్నుచు జనోద్యానముగా నుపయోగింపఁ దగిన సుందర విశాలస్థలమును పురమధ్యమున సంపాదింపవలెనని కొందఱును, ఆచరణసాధ్యములు కాని చిత్రవిచిత్రాభిప్రాయముల నియ్యఁజొచ్చిరి. ఈ ప్రకారముగా రెండుసంవత్సరములు సభలు జరగినపిమ్మట వృథాకాలహరణ మగుట తప్ప నిట్టి సభలవలన కార్యము కలుగఁబోదని నేను తలఁచి, ఒకనాఁటి పుర మహాజనులసభలో నా యభిప్రాయమును వెల్లడించి 1889వ సంవత్సరము మార్చినెల 26వ తేదిని ముద్రితమైన యీ క్రిందిలేఖను చందాదారులకుఁ బంపితిని.—

"Sir, I beg to inform you that, from my experience of the last ten years during which I have been working to secure a public hall for our town, I have had ample reasons to believe that there are no chances of our Town Hall ever coming into existence by means of public subscriptions and that I have therefore made up my mind to have the Hall built at my own expense (independently of public subscriptions) in the site opposite to the Town School by the Hospital Road which I already purchased with my own money for the purpose. I am

now prepared to devote the sale proceeds of my books and any remunerations that I may get in case of my being made an examiner in connection with University or other examinations, to the construction of the Town Hall for the speedy completion of which I intend raising loans. After completion of the building and discharge of all the debts contracted for this purpose, I will hand over the building for the use of the Rajahmundry public to a committee of respectable townsmen, reserving to myself the right of using the Hall for my lectures and weekly, fortnightly or monthly meetings organized by me in preference to those of others who may wish to have their lectures and meetings on the same day and at the same time. But I now promise that I will gladly place the Hall at the disposal of the Rajahmundry public without claiming any right whatever for myself, if any gentlemen come forward to pay me all the moneys I spend and the debts I contract for the construction of the Hall on the condition of placing the Hall in charge of a committee consisting of at least half a dozen respectable townsmen for the use of the Rajahmundry public without distinction of caste or creed. I gave out my intentions to the audience of a public meeting held on Sunday last in the Vizianagaram Maharajah's Girls' School to the same effect.

ఇదివఱకు పదిసంవత్సరాలనుంచి చేస్తూవున్న ప్రయత్నములను బట్టి చూడగా చందాలమూలంగా శీఘ్రకాలంలో టవున్‌హాలు కట్టించడం సాధ్యమయ్యేటట్టు నాకు కనపడడంలేదు. అందుచేత యేవిధమైన కమిటీలతోటినిన్నీ చందాలతోటినిన్నీ సంబంధంలేకుండా నేనే స్వయంగా ఆపనికి పూనుకోవడానికి నిశ్చయించుకొన్నాను. ఆనుపత్రివీధిని టవున్‌స్కూలు కెదురుగా నాళము వారి స్థలముకు ప్రక్కను నేను దామరాజు నాగరాజుగారివద్ద టవును హాలు నిమిత్తం నా స్వంతసొమ్ముతో కొన్నస్థలంలో కొంతసొమ్ము బదులు చేసినిన్నీ, నా పుస్తకాల అమ్మకమువల్లనున్నూ నేను యెప్పుడైనా యే పరీక్షలో

నైనా యజ్మానినరు కావడం తటస్థించే పక్షమున దానివల్లనున్ను వచ్చేసొమ్మును పెట్టినన్ని టవునుహాలు కట్టించి, నేనప్పుడప్పుడు ఇచ్చే వుపన్యాసములకున్ను వారానికి వకసారిగాని పక్షానికైనా నెలకైనా వకసారిగాని నేను యేర్పరచ బోయే సభలకున్ను అడ్డము రాకుండావుండే పద్ధతిమీద దానిమీదవుండే బాకీలన్నీ తీరినతరువాత తగినకట్టు దిట్టములతో వకకమిటీని యేర్పరిచి యీ పురమహాజనుల వుపయోగము నిమిత్తమై హాలును వారి అధీనముచెయ్య నుద్దే శించుకొన్నాను. యీలోపుగా యెవరైనా తగు మనుష్యులు టవునుహాలు నిమిత్తమై నేను చేసిన రుణములనున్ను నేను ఖర్చుపెట్టిన సొమ్మునున్ను నాకు ఇచ్చివేసి, యీ మందిరమును జాతిమత భేదములేకుండా పురజనుల కందరికీ వుపయోగపడేలాగున అధమం ఆరుగురు పెద్దమనుష్యులకు తక్కువ కాకుండా వుండే కమిటీవారి వశంలో వుంచడానికి పూచీపడేయెడల, యే విధమైన స్వాతంత్ర్యములనున్ను నేను కోరకుండా యీ హాలున్ను స్థలమున్ను నేను వారి స్వాధీనం చెయ్యగలవాడను. కాబట్టి యీ సంగతులను మీకు విశదపరిచినాను. ఈ సంగతులనే మొన్న ఆదివారంనాడు విజయనగరం మహా రాజులంగారి బాలికా పాఠశాలలో జరగిన పబ్లికు మీటింగులో సభికులకు విన్నవించియున్నాను.

I beg to remain, Sir,

Yours faithfully,

K. VEERASALINGAM."

Rajahmundry.
26th March 1889, Tuesday

ఈ ప్రకారముగా సభతోడి సంబంధమును వదల్చుకొని రెండుమూడు వేల రూపాయలతో నొక చిన్నమందిరమును కట్టింపవలెనని పని కారంభించి తిని. ఇంతకు ముందును మిత్రభావముతో నాకు కావలసినప్పుడెల్లను వడ్డీలేక బదులిచ్చుచుండినట్లే యీ పురమందిరము కొఱకును న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగారు నాకేనూఱు రూపాయలు బదులిచ్చిరి; నా శిష్యుఁడైన యిం కొకమిత్రుఁ దజ్జరపు వీరయ్యగారు రెండు సంవత్సరములలో తీర్చు పద్ధతి మీఁద నన్నూఱు రూపాయలను వడ్డిలేకుండ బదులిచ్చిరి. ఈ రు 900ల

తోను నావద్దనున్న రూపాయలతోను ఇటుకలు కఱ్ఱలు మొదలయినవి సాధ్య మైనంత చౌకగాకొనుచు పనివాండ్రనుబెట్టి నేనే యొద్దనుండి పనిచేయించు చుంటిని. ఈ విషయములో నా కీశ్వరసాహాయ్యము ముఖ్యముగా ననుగ్రహింపఁబడినది. క్రిందటి సంవత్సర మేనూఱు రూపాయల పుస్తకములే నావి యమ్ముడు పోయినను పనికిఁబూనిన యీ సంవత్సరమునందు పుస్తక విక్రయమువలన వేయి రూపాయలకంటె నధికముగా వచ్చినవి; నేను కోరకయే యీ సంవత్సరమున నన్ను సర్వకలాశాలవారు పరీక్షకునిగా నియమించిరి; చెన్నరాజధానీ విద్యావిచారణకర్తగారు నన్ను మధ్యమపాఠశాలా పరీక్షకునిగా నేర్పఱిచిరి. ఈశ్వర ప్రేరణముచేతఁగాక యివియన్నియు నయాచితముగా చేకూరుట యెట్లు సంభవించును? మంచికార్యములకెల్లను దేవుఁడు తోడుపడు ననుటకు లేశమునుసందేహములేదు. ఈ ప్రకారముగా నే నెదురు చూడని ధన ప్రాప్తికలుగఁగా,' మూడువేలతో ముగింపవలె ననుకొన్న మందిరమును పెంచి పెద్దదానినిజేసి యేడువేల రూపాయలు దాని నిమిత్తమయి వ్యయ పెట్టితిని. ఈ పురమందిర నిర్మాణములో నాకు సాయముచేసిన పయి యిరువురు మిత్రులకును ఇతర మిత్రులకును నా కృతజ్ఞతను దెలుపవలసి యున్నది. నాళము కామరాజుగారు పురమందిరము యొక్క తూర్పుభాగమున కట్టఁబడిన పఠనమందిరము నిమిత్తమయి తమ స్థలములోనుండి ముప్పదినలువది గజముల స్థలము నుచితముగా నిచ్చిరి; ఖాజా అహమదల్లాఖాన్ సాహేబు గారు కఱ్ఱలు కోయించుకొనుట మొదలయిన పనుల కుపయోగించుకొను నిమిత్తమయి తమ స్థలములో తావిచ్చిరి; మామిడి రామస్వామిగారును జూపూడి రామానుజముగారును తాము విశేషలాభము నపేక్షింపక యితరుల కమ్మెడు దానికంటె తక్కువవెలలకు నాకు కొన్ని కఱ్ఱలిచ్చిరి; దొమ్మగూడెపు కలప వర్తకులైన జాన్‌పీటర్సనుగారును కోట్ల పోతన్నగారును జోగా చిన వెంకటస్వామిగారును నాయొద్ద మూల్యముగైకొనక యొక్కొక్కొకటి దేసి కఱ్ఱల నిచ్చిరి; పురమందిరము నిమిత్తమయి కావలెనన్న నెక్కువవెల యడుగుదురన్న హేతువుచేత దామరాజు నాగరాజుగారిపేర కొన్నస్థలమును తనకే యుంచు

కొని దానిలో కొట్లు కట్టింపవలసిన దని బంధువులును తమ కమ్మినపక్షమున కొన్న దానికంటె నైదురెట్లు ధన మిచ్చెద మని మిత్రులును ప్రోత్సాహపఱిచినను వినక యాయన నాపేర వ్రాసియిచ్చిరి; నేను కొన్నస్థలమునకు వెనుకనున్న స్థలమును పురమందిరము నిమిత్తమయి తన పేరఁగొని బసవరాజుగవర్రాజుగారింతలో కాలధర్మము నొందఁగా గవర్రాజుగారిభార్య లక్ష్మీదేవమ్మగారు కొన్న నూటయేఁబదిమూడు రూపాయలకే నాకాస్థలము నిచ్చెను. ఈ ప్రకారముగా నప్పుడప్పుడు కొనుచువచ్చిన స్థలములకయి వ్యయపడినది రు 653 8.0లు; మందిర నిర్మాణమునకు వ్యయపడినది రు 5149-15-3 లు; తరువాత పఠనమందిరమును బిల్లియర్డ్సుగదిని దానితోఁ జేర్చి కట్టుటకయి వ్యయపడినది రు1269-0-0లు; మొత్తముమీఁద నేను పురమందిర నిర్మాణార్థము కర్చుపెట్టిన మొత్తమంతయు రు 7072.7.3 లు. ఇందు నిమిత్తము నే నితరులవలన నేమియుఁ గైకొనకుండున ట్లేర్పఱచుకొన్నను దొమ్ముగూడెపు కలప వర్తకులవలన మున్నూఱు రూపాయలు వెలచేయు పదునేనుకఱ్ఱలు ధర్మార్థముగా పుచ్చుకొనవలసి వచ్చినది. పటల బంధనముల (Trusses) నిమిత్తమయి కావలసిన పొడుగయిన టేకుకఱ్ఱలు రాజమహేంద్రవరములో దొరకకపోయెను. అవి కఱ్ఱలకు జన్మస్థానమయిన బస్తరులోను దొమ్ముగూడెములోను దొరకునని తెలియవచ్చినందున, అట్టి కఱ్ఱలనుకొని పంపవలసినదని నా శిష్యులును భద్రాచలము తహశ్శీలుదారును నయిన సయ్యాదుపజీరుద్దీన్ సాహేబుగారి పేర వ్రాసితిని. ఈ విషయమయి కొన్నియుత్తర ప్రత్యుత్తరములు నడచిన యనంతరము నం దాయన భద్రాచలము తాలూకాలోని కూనూరునుండి 1989వ సం॥ ఏప్రిల్ 29వ తేదిని వ్రాసిన యుత్తరములోని కొన్ని వాక్యముల నిందు వ్రాయుచున్నాను—

"Myself and the Buster Tahsildar Mr. Chintaman Ramachander tried our best to buy some timber at Dommugudem and send them on to you. There are some logs at Dommugudem now but they say the timber can not now be taken down the river owing to the difficiency of water in the river. I herewith send you three letters to the addresses of

1. Nalam Kamaraju Garu
2. Alapati Bhaskarramiah Garu and
3. Joga Venkataswami

at Rajahmundry, given by the following Shaukars, *viz.*,

1. John Paterson
2. Kotla Potanna and
3. Joga China Venkataswami.

These Shaukars have some timber of their own for sale at Rajahmundry with their agents at Rajahmundry named above. I hope you will get the fifteen logs of the description you mentioned in your letter soon after you send these letters to the addressees. You can select the best logs from the lots. Myself and Mr. Ramachender asked the Dommugudem Shaukars to take from you the reasonable price for the logs, but your good reputation is such that the Shaukars refuse to take money from you and they say they contribute this timber towards the charitable purpose you have undertaken. I can say I have used no influence at all in this affair and I have thought it would be a great discourtesy to refuse the subscription they willingly offer for the construction of the Town Hall which is but a building for the use of the general public."

(నేను బస్తరు తహస్సీలుదారయిన చింతామణి రామచందర్ గారును దొమ్మగూడెములో కఱ్ఱలుకొని మీకు పంపుటకు సాధ్యమైనంత ప్రయత్నము చేసితిమి. ఇప్పుడు దొమ్మగూడెములో కొన్ని కఱ్ఱలున్నవిగాని, నదిలో నీరు తక్కువగా నున్నందున దిగువకు నదిలోనుండి యిప్పుడు కఱ్ఱలు తీసికొనిపోవుటకు వీలులేదని చెప్పుచున్నారు. రాజమహేంద్రవరమునం దున్న 1. నాళము కామరాజుగారు, 2. అలపాటిభాస్కర రామయ్యగారు, 3. జోగా వెంకటస్వామిగార్ల విలాసముకు ఈక్రింది సాహుకార్లనగా జాన్ పీటర్సన్, కోట్లపోతన్న, జోగా చినవెంకటస్వామి యిచ్చిన మూడు త్తర

మూలను మీకిందుతో పంపుచున్నాను. పైని చెప్పఁబడిన రాజమహేంద్రవరములోని తమ యేజెంట్లవద్ద అమ్మకము నిమిత్తము ఈ సాహుకార్లు తమ కలపనుంచియున్నారు. మీ యుత్తరములో మీరు వివరించినరీతి 15 కఱ్ఱలును మీ రీ యుత్తరములను చిఱునామాదారులకు పంపినతోడనే మీకు లభించునని నమ్ముచున్నాను. రాశిలోనుండి మీరు మంచికఱ్ఱల నేరుకోవచ్చును. కఱ్ఱలకు న్యాయమైన వెలలను మీయొద్దనుండి పుచ్చుకోవలసినదని నేనును రామచందర్ గారును దొమ్ముగూడెపు సాహుకారుల నడిగితిమికాని మీ మంచిపేరు ఎక్కువదైనందున సాహుకారులు మీవద్దనుండి సొమ్ము పుచ్చుకొనుట కంగీకరింపలేదు. మీరు పూనిన ధర్మకార్యము నిమిత్తమయి తా మీ కలప నిచ్చెదమని వారు చెప్పుచున్నారు. ఈ వ్యవహారములో నే నెంతమాత్రమును నా యధికారము నుపయోగింపలేదని నేను చెప్పఁగలను. మహాజనోపయోగార్థమయి కట్టఁబడుచున్న పురమందిరము నిమిత్తమయి వారు హృదయపూర్వకముగా నియ్యఁబూనిన సాయమును నిరాకరించుట గొప్పయమర్యాదగానుండునని నేను తలఁచియున్నాను.)

మాకు కావలసినరీతి కఱ్ఱలు వేఱొకచోట దొరకనందున నే నా కఱ్ఱల నంగీకరింపవలసిన వాఁడ నయితిని. తన యధికారము నెంతమాత్రము నుపయోగింపలేదని నామిత్రుఁడు చెప్పుచున్నను, ఆ కలపవర్తకులు తమ తహశ్శీలుదారుని జూచి యిచ్చియుందురుగాని యీ కఱ్ఱలను నన్నుచూచి యిచ్చియుండరు. ఇట్లు సాయముచూపిన నా నెయ్యుఁడైన సయ్యదు వజీరుద్దీన్ సాహేబుగారియెడల నేనెంతయు కృతజ్ఞుఁడ నయి యుండవలెను. 1890వ సం॥ అక్టోబరు నెలలో పురమందిరము పూర్తియయి యుపయోగమునకు సిద్ధ మయ్యెను. ఆ నెలలో దానిని తెఱచి గృహప్రవేశోత్సవ సమయమునందు ప్రస్తుతము చెన్నపురిరాజధానీ రాజకీయశాస్త్రి పాఠశాలలో సంస్కృతోపన్యాసకులుగా నున్న రావుబహద్దరు రంగాచార్యులు (ఎమ్-ఏ) గారు నన్నుఁ గూర్చి యింగ్లీషున 23వ తేది నొక యుపన్యాస మిచ్చిరి. అటు తరువాత కలకత్తాలోని సాధారణ బ్రహ్మసమాజ ప్రధానబోధకులైన పండిత శివనాథ

శాస్త్రి (ఎమ్-ఏ) గారు రాజమహేంద్ర వరమునకువచ్చి నవంబరునెల 15వ తేదిని నన్నుఁగూర్చి కొంతచెప్పి, పురమందిరములో రాజమహేంద్ర పురవాసులప్పటినుండి నిరాతంకముగా సభలు మొదలయినవి చేసికొనవచ్చునని ఘోషించిరి. తరువాత శాస్త్రిగారా దినముననే యొకటియు మఱునాఁడొకటియు పురమందిరములో రెం డుపన్యాసములుచేసి పోయిరి. పయి యిరువురు నన్నుఁగూర్చి చెప్పినదానిలో నా స్తోత్రపాఠములు తప్ప విశేషాంశము లేవియు నుండవు గనుక వాని నిచ్చట వివరించుట యనావశ్యకము. 1896వ సంవత్సరాంతముతో పట్టణమందిర నిర్మాణవిషయమున నేను చేసిన ఋణములన్నియు పూర్ణముగా తీఱిపోయినవి. మందిరమునకు నాపేరు పెట్టవలసిన దని కొందఱును, నేనుకూడ ధర్మకర్తగా నుండుట యావశ్యక మని కొందఱును, నాతోఁ జెప్పిరికాని వారి మాటవినక నేను చెన్నపురికి పోవుటకుముందు 1897వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెలలోనే యీక్రింది నిక్షేపపత్రము (Trust deed) ను వ్రాసి లేఖ్యారూఢము చేయించి మందిరమును ధర్మకర్తల కొప్పగించి పోయితిని.

"Rajahmundry Town Hall Trust Deed.

బ్రాహ్మణుఁడను, లేటుకందుకూరి సుబ్బరాయఁడుగారి కుమారుఁడను, ప్రస్తుతము రాజమహేంద్రవరము కాలేజిలో ప్రథమ పండితుఁడను, అయిన కందుకూరి వీరేశలింగ మను నేను

1. శ్రీరాజా కొచ్చెర్లకోట రామచంద్రవేంకట కృష్ణరావుగారు.
2. ది ఆనరేబిల్ న్యాపతి సుబ్బరావుపంతులుగారు, B.A., & B.L.
3. నేతి వేంకట సోమయాజులుగారు.
4. చిత్రపు వేంకటాచలముగారు, B.A., & B.L.
5. గోపిసెట్టి నారాయణస్వామి నాయఁడుగారు, B.A
6. నాళము పద్మనాభముగారు, B.A.

7. ఖాజా అహమ్మదుల్లాఖాన్ సాహెబుగారు.
8. మంతిపూడి కామేశ్వరరావుగారు, B.A.
9. కోటికలపూడి రామేశ్వరరావుగారు
10. రెబ్బాప్రగడ పాపయ్యగారు.
11. శ్రీ రాజా కంచుమర్తి వేంకటసీతారామచంద్రరావుగారు.
12. అమెరికన్ లూథరన్ మిషన్ సీనియర్ మిషనేరీ.
13. జ్యూబిలీపబ్లిక్ లైబ్రేరీ రీడింగురూము సెక్రటేరీ.

అను మిమ్ము ట్రస్టీలనుగా నియమించి, ఆనుపత్రిరోడ్డున దక్షిణ పార్శ్వమునందు నేను స్థలముకొని నా సొంతసొమ్ముతో కట్టించిన టౌన్ హాలును, దానితోఁ జేరిన స్థలమును, ౧౮౯౭వ సంవత్సరము డిసెంబరునెల ౧వ తేదికి సరియైన హేవిళంబి నామసంవత్సర మార్గశిరశుద్ధ ౮ బుధవారము నాఁడు దిగువ నుదాహరింపఁబడిన షరతుల ప్రకారముగా మీయావజ్జీవమును వ్యవహారము జరుపుచుండుటకయి మీ కధికారమిచ్చి యీహద్దులమధ్యస్థమైన స్థలమును దానిలోఁ గట్టింపఁబడిన పురమందిరమును మీ స్వాధీనము చేయుచున్నాను.

హద్దులు.

మొదటి ప్రతి - (టౌన్ హాలున్న భాగము.)

ఉత్తరము—ఆనుపత్రిరోడ్డు.

తూర్పు—నాళము కామరాజుగారిచ్చిన స్థలములోఁ గట్టఁబడిన బిల్డియర్డు లైబ్రేరీ రూములు.

దక్షిణము—బసవరాజు గవర్రాజుగారు నానిమిత్తము రహిమాన్ బేగు వద్ద కొన్న స్థలము.

పడమట—పూర్వము రహిమాన్ బేగు క్రిందనుండినదారి కుపయోగించు స్థలము. దామరాజు నాగరాజుగారివద్ద నేను కొన్న యీప్రతి తూర్పు పడమరలు 27 గజములు, ఉత్తర దక్షిణములు 18 గజములు, వెరసి 486 చదరపు గజములు.

రెండవప్రతి.

ఉత్తరము—ఔకాహాలుస్థలము

తూర్పు—నాళము వారియొక్కయు ముత్తంగి వారియొక్కయు కాలీస్థలము.

దక్షిణము—రహీమాన్ బేగువద్ద నేను కొన్న కాలీస్థలము.

పడమట—దారిక్రింద వదలిపెట్టబడిన స్థలము.

లేటుబసవరాజు గన్నరాజుగారు నాతరపున ఔకాహాలునిమిత్తము తమపేర కొన్నట్టియు, ఆయనభార్య తరువాత నాపేరవ్రాసి యిచ్చినట్టియు, ఈ ప్రతితూర్పు పడమరలు 27 గజములు, ఉత్తర దక్షిణములు 14 గజములు, వెరసి 378 చదరపు గజములు.

మూడవప్రతి.

ఉత్తరము—బసవరాజు గన్నరాజుగారు నానిమిత్తము కొన్నస్థలము.

తూర్పు—ముత్తంగి వారిస్థలము

దక్షిణము—ముత్తంగి వారియొక్కయు చాకలివాండ్ర యొక్కయు స్థలము.

పడమట—ఖాజీ దాదాసాహేబుగారు మొదలైనవారి కాలీస్థలము.

18 గజములపొడవు సర్వస్వతంత్రములతోను, 13 గజములపొడవు కొన్ని షరతులతోను, రహీమాన్ బేగువద్ద నేను కొన్న యీప్రతి తూర్పు పడమరలు 31 గజములు, ఉత్తర దక్షిణములు 18 గజములు, వెరసి 558 చదరపు గజములు.

నాలవప్రతి.

ఉత్తరము—అనుపర్తిరోడ్డు.

తూర్పు—నాళమువారి స్థలము.

దక్షిణము—ముత్తంగివారి స్థలము.

పడమట.—టౌనుహాలును స్థలమును.

నాళము కామరాజుగారు టౌనుహాలున కిచ్చినట్టియు, ఇప్పుడు బిల్లియర్డు లైబ్రేరీరూములు కట్టఁబడినట్టియు, ఈప్రతి తూర్పు పడమరలు 8 గజములు, ఉత్తర దక్షిణములు 20 గజములు, వెరసి 160 చదరపు గజములు.

అయిదవ ప్రతి.

ఉత్తరము—ఆనుపత్రి వీధి.

తూర్పు–ప్రార్థన సమాజమందిరమును గవ్వరాజుగారు కొన్న స్థలమును.

పడమట—ఖాజీదాదా సాహేబుగారు మొదలైనవారి ఖాళీస్థలము.

మార్గముక్రింద నుపయోగపడెడి యీప్రతి తూర్పు పడమరలు 4 గజములు. ఉత్తర దక్షిణములు 32 గజములు, వెరసి 128 చదరపు గజములు.

1. ఈ స్థలములలో మొదటిప్రతిలోను నాలవప్రతిలోను నా సొంత సొమ్ముతో కట్టించఁబడిన హాలును బిలియర్డు లైబ్రేరీరూములును కలిసి రాజమహేంద్ర పురమందిరము (Rajahmundry Town Hall) అని పిలువఁబడవలెను.

2. హాలుకు పడమటివైపున నున్న మెట్లదారియు, దానితోఁజేరి గ్యాలరీలకు వెనుక నున్నగదియు, ఆగదిలోఁ జేరిన (మేడమెట్లున్న)వసారాయును, టౌనుహాలునకును ప్రార్థనసమాజ మందిరమునకును ఉమ్మడిగానుండి రెంటిక్రిందను వాడుకలో నుండవలెను.

3. ప్రార్థనసమాజ మెప్పుడయినను లేకపోవుట తటస్థించిన పక్షమున, ప్రార్థనసమాజ నిమిత్తము కట్టఁబడి దాని యుపయోగములో నున్న పడమటిభాగమందలి హాలును దానిపైనున్న మేడయును టౌనుహాలులో భాగముగా నెంచఁబడి దాని యుపయోగము క్రిందనుంచఁబడవలెను. అప్పుడు ప్రార్థనసమాజమందిరపు ట్రస్టీలలోని పెద్దాడ సాంబశివరావు B A., B.L. గారును, గోటేటి కనకరాజు B A. గారును, ఆ టౌనుహాలు అడిషనల్ ట్రస్టీలుగాఁ జేర్చుకొనఁబడవలెను. ఒకసారి పోయినతరువాత మరల నెప్పు

రాజమహేంద్ర పురమందిరము

డయినను ప్రార్థనసమాజ మను పేరితోఁగాని బ్రహ్మసమాజ మను పేరితోఁగాని (యవతారాదుల యర్చనయు విగ్రహారాధనమును లేని) యేకేశ్వర మానసికోపాసనముగల పరిశుద్ధాస్తిక సమాజమేర్పడిన పక్షమున, ఆభాగము మరల దానిక్రింద నుపయోగ పడుచుండవలెను.

4. సమస్తవిషయములలోను జ్ఞానాభివృద్ధి కలుఁగుటకును నీతిమతకులాచారములయందలి మూఢవిశ్వాసములు తొలఁగుటకును నీతి పెంపొందుటకును దుర్నీతి దురాచారములు తొలఁగుటకును నీతిమతశాస్త్ర రాజ్యాంగవిషయములలో గుణదోషవిచారము చేయుటకును అనుకూలములైన యుపన్యాసములు ప్రసంగములు వాదములు మొదలైనవానికొఱకును, మహనీయులను సత్కరించుట కొఱకును, దేశాభివృద్ధికిని భాషాభివృద్ధికిని తోడ్పడు కృషికొఱకును, జనులసంతోషమునకును వినోదమునకును జరగెడి యాటపాటల కొఱకును, జనోపయుక్తములైన సమస్తేతరకార్యముల కొఱకును, హిందువు యూరపియను క్రైస్తవుఁడు మహమ్మదీయుఁడు బ్రాహ్మణుఁడు శూద్రుఁడుఅను నిట్టి భేదభావములేక యెల్లజాతులవారును సర్వమతములవారును సభలు మొదలైనవి చేసికొనుట కీ మందిర ముపయోగపడవలెను.

5. దుర్నీతిని ప్రోత్సాహపఱచునట్టికాని జాతిమతద్వేషములను పురికొల్పునట్టికాని రాజభక్తిని పోఁగొట్టునట్టికాని ప్రతిపక్షులను వారిగౌరవాస్పదులను దూషించుట కేర్పడినట్టికాని సంఘసంస్కారాదుల నిమిత్తము పాటుపడువారిని బహిష్కరించుటకొఱ కుద్దేశింపఁబడునట్టికాని సభ లిందు జరగఁగూడదు.

6. అవతారాదులతో సంబంధించిన యుత్సవములు, భజనలు, విగ్రహపూజలు, వేశ్యల యాటపాటలు జారిణులువేషములు వేయునాటకాదులు, సురాపానాదులుగల విందులు, ఇందు జరపఁగూడదు.

7. ఈహాలునందు సత్కార్యములను జేసినవారియొక్కయు సద్వర్తనముగలవారియొక్కయు పటముల నుంచవచ్చును. మతముతో సంబంధించినట్టి

కాని వేఱువిధమైనట్టికాని బూతుబొమ్మలను దిగంబరరూపములను నిందు పెట్టఁగూడదు.

8. ఇక్కడ సంగీతము మొదలైన కళలను విద్యలను బ్రోత్సాహపఱుచుటకు సభలుచేయవచ్చును. అయినను స్వలాభమునిమిత్తమాడు నాటకాదులకీ హాలు నియ్యఁగూడదు.

9. ఇక్కడకువచ్చి చదువుకొను వారి కందఱకు నుపయోగపడుచు జ్యూబిలీలైబ్రేరీ రీడింగురూము స్థిరముగా టౌనుహాలులో నుంచఁబడుటకు వెనుక నేర్పఱిచిన షరతులను ట్రస్టీలు చెల్లింపవలెను.

10. ప్రార్థన సమాజమందిర మేహేతువుచేతనైన ననుకూలపడకయు మఱియొక స్థలముదొరకకయు నిక్కడనే చేయవలెనని కోరినప్పుడు వితంతు వివాహములను జరపుకొనుటకు వివాహదినమున నీ హాలునియ్యవలెను.

11. ప్రార్థన సమాజమనికాని బ్రహ్మసమాజమనికాని వ్యవహరింపఁబడు పరిశుద్ధాస్తిక మతవిశ్వాసముగల (ప్రార్థనమందిరములోనుండు) సమాజము వారుచేయు విశేష సభలకును సంవత్సరోత్సవమునకును హాలునిచ్చుచుండవలెను. ఆదినములలో వేఱు సభల నిమిత్తమయి యితరులు కోరినపక్షమున హాలు నియ్యఁగూడదు.

12. బిల్లియర్డు టేబిలు టౌనుహాలులోనే యుంచఁబడి దాని నిమిత్తమయి కట్టఁబడినగది టేబిలున్నంతవఱకు దానికొఱకే యుపయోగించఁబడవలెను.

13. ప్రజల యుపయోగార్థముగా రెండుమాసముల కొకసారియైనను తప్పక యిందొక యుపన్యాసము జరగుచుండువట్లు ట్రస్టీలేర్పాటు చేయవలెను.

14. వీధిపైపునమున్న యాఱుకొట్లమీఁదను వచ్చెడియద్దెలో నాలవవంతుకు మించకుండ మరమ్మతునిమిత్తమవసరమువచ్చినప్పుడు ప్రార్థన సమాజమందిరపు ట్రస్టీల కిచ్చి తక్కిన మూడువంతులును టౌనుహాలు మరమ్మతునిమిత్తము ట్రస్టీ లుపయోగపఱుచుచుండవలెను.

15. ఈ మందిరమునుగాని కొట్లనుగాని దొడ్డినిగాని దీనితోఁజేరిన మఱియే భాగమునుగాని ట్రస్టీలెప్పుడును విక్రయింపఁగూడదు; తాకట్టు పెట్టఁగూడదు; మఱియే విధముగాను అన్యాక్రాంతము చేయఁగూడదు. ట్రస్టీలు మందిరము నంతనుగాని కొంతభాగమునుగాని తమసొంత పనుల కుపయోగించుకోఁగూడదు; అట్టి సొంతయుపయోగము నిమిత్త మద్దెకుఁగాని వేఱువిధముగాఁగాని యితరుల కియ్యనుగూడదు. ఆవశ్యకములైన మార్పులను అభివృద్ధులను జేయవచ్చును.

16. ట్రస్టీలలో నొక క్రైస్తవుఁడును, ఒక మహమ్మదీయుఁడును, ఒక వైశ్యుఁడును, ఒక శూద్రుఁడును, ఎల్లప్పుడు నుండవలెను.

17. ట్రస్టీలలో నెవ్వరైనను, ఎప్పుడైనను, ట్రస్టీగానుండుట కిష్టము లేని యెడల మానుకోవచ్చును. మరణమువల్లఁగాని మానుకొనుటవల్లఁగాని మఱియొక విధముగాఁగాని ట్రస్టీలలో కాలీలువచ్చినప్పుడు ప్రార్థనసమాజ మందిరపు ట్రస్టీలలోని గ్రాడ్యుయేట్లలోనుండి యొకరిని, టౌన్‌హాలులో నుండు జ్యూబిలీ రీడింగురూము మెంబర్లలోని గ్రాడ్యుయేట్లలోనుండి యొకరిని, ఈప్రకారముగా వంతువరుసను (Alternately) మార్చి మిగిలిన ట్రస్టీలు బ్యాలెట్టు మూలమున కాలీలు పూర్తిచేయుచుండవలెను. కాలీలు వచ్చినప్పుడెప్పుడయిన టౌన్‌హాలు ట్రస్టీలలో మహమ్మదీయుఁడైనను క్రైస్తవుఁడైనను వైశ్యుఁడైనను శూద్రుఁడైనను లేకపోవుట తటస్థించినపక్షమున, ఆ యాతరగతిలో గ్రాడ్యుయేట్టు దొరకనియెడల నేతరగతిలో కాలీవచ్చునో యాతరగతిలోని తగుమనుష్యుని ప్రార్థనసమాజ మందిరపు ట్రస్టీలలోనుండియు వారిలో లేని యెడల జ్యూబిలీ రీడింగురూము మెంబర్లలో నుండియు వారిలోను లేనియెడల నితరులలోనుండియు గ్రాడ్యుయేట్టు కాని వానినైనను ట్రస్టీగా బ్యాలెట్టుమూలమున తక్కిన ట్రస్టీలేర్పాటుచేయవలెను. దేశాభిమానమును పరోపకారచింతయు స్వకృత్యనిర్వహణమునందుశ్రద్ధయుఁ గలవాఁ డన్న విశేష హేతువుచేత గ్రాడ్యుయేట్ కానివాఁ డెవ్వఁడైన ట్రస్టీగా నుండుట కర్హుఁడనియు, అట్టివానిని ట్రస్టీగానియమించుట గ్రాడ్యు

యేట్టు నేర్పఱుచుటకంటె నెక్కువలాభకరముగా నుండుననియు, ట్రస్టీ లభిప్రాయపడెడు పక్షమున అతఁడు ప్రార్థనమందిరపు ట్రస్టీగాని జ్యూబిలీరీడింగు రూము మెంబరుగానియైనను కాకపోయినను కాలీవచ్చినప్పు డట్టి వానిపేరు నాకుఁదెలియఁజేసి ట్రస్టీలు నా యనుమతిమీఁద నా జీవితకాలములోమాత్ర మట్టివానిని ట్రస్టీగా వేసికొనవచ్చును. కాలీలు పూర్తిచేయుటకొఱకు జరగెడి మీటింగులో గ్రామములో నుండని ట్రస్టీలు ప్రతినిధి (Proxy) మూలమున తమవోటు (Vote) నియ్యవచ్చును. ఈ ట్రస్టుదస్తావేజు రిజిస్టరయిన మూఁడుమాసముల లోపల నిందలి షరతులకు భిన్నములు గా కుండునట్టుగా తమపనిని నెరవేర్చుట కావశ్యకములైన నిబంధనలను ట్రస్టీలు చెయ్యవలెను. ట్రస్టీలు సభచేసి కార్యదర్శి (Secretary) నేర్పఱుచుకొను నంతవఱకును చిత్రపు వేంకటాచలముగారిని కార్యదర్శిగా నేర్పఱుచుచున్నాను.

18. ఎప్పుడైనను వరుసగా (Continuously) రెండుసంవత్సరముల వఱకును దాముచేయవలసిన పనులను వేనిని చేయకయు, ఇందలి షరతులకు విరుద్ధముగా ప్రవర్తించియు, ఆవశ్యకమైనప్పుడు మరమ్మతులు చేయింపకయు, ఉపేక్షచేసిన పక్షమున ట్రస్టీలనుతొలఁగించి మందిరమును దమయధీనము చేసికొని పూర్వోక్తములయిన షరతులను చెల్లించుచు పురజనుల యుపయోగము నిమిత్తము ట్రస్టీలుగానుండి వ్యవహరించుట కయి లోకల్ ఫండు బోర్డు వారికిఁగాని రాజమండ్రీ మ్యునిసిపాలిటీ వారికిఁగాని తమ కుచితమని తోఁచిన యితరసంఘము నేర్పాటుచేసి దానికిఁగాని హాలును ఒప్పగింత పెట్టుట కయి గవర్నమెంటువారి కిందుమూలమున నధికారమిచ్చుచున్నాను.

ఈ పయిని వివరింపఁబడిన షరతులకు లోఁబడి యిందులోఁ జెప్పఁబడిన హద్దులమధ్యస్థమయి యేడువేల రూపాయల వెలచేయు నించుమించుగా 1720 చదరపు గజములుగల స్థలమును దానిలోఁగట్టఁబడిన హాలును బిల్లియర్డు రూమును లైబ్రేరీరూమును కొట్లను మార్గములను ఫలవృక్షములను సమస్తమును మీస్వాధీముచేసి, వీనితో సంబంధించిన దస్తావేజులను మీకిచ్చివేసి, నాకుఁ గలహక్కును బాధ్యతను సంబంధమును ట్రస్టీలయిన మీ కిందుమూలమున సంక్రమింపఁ జేయుచున్నాను.

రాజమహేంద్రవరము
2వ డిసెంబరు 1897 సం॥ } ☞ కందుకూరి - వీరేశలింగము."

పురజనుల యుపయోగార్థము పురమందిరమును నేను కట్టించి యియ్యఁదలఁచి నప్పుడు సంతోషించి పురజను లందఱును నాకు తోడుపడి యుందురని మీ రనుకోవచ్చును. మా పట్టణ మట్టిపాపము కట్టుకోలేదు. నేను పురమందిరమును కట్టించుటకు ముందే యాస్థల విషయమయి నాలుగు వ్యాజ్యములు వేయఁబడి కొట్టుపడిపోయినవి. నేను నాగరాజుగారి పేర స్థలమును కొన్న సంవత్సరమునందే నాకు ప్రతిపక్షియయి వితంతువివాహ విషయమున ఖండనవ్యాసములు వ్రాయుచువచ్చిన నూరి వేంకటకృష్ణశాస్త్రిగారు మాకు స్థల మమ్మిన మహమ్మదీయునిజ్ఞాతి నొకనిని జేరఁదీసి వానిచేత తనకు స్థలములో భాగ మున్నదని 1884వ సం॥ 407 నెంబరున సంక్షిప్తాభియోగమును (Summary Suit) తెప్పించెను; అది కొట్టుపడి పోయినతరువాత 1885వ సం॥ 241వ సంఖ్యగల క్రమమైన వ్యాజ్యమును (Regular Suit) మాకు స్థల మమ్మినవానిని జేర్చి తాను పెట్టుబడిపెట్టి వేయించెను. అదియు కొట్టుపడి పోఁగా వ్యాజ్యమున కయిన కర్చులను వేంకటకృష్ణ శాస్త్రిలవారే యిచ్చుకో వలసిన వా రయిరి. నేను పురమందిరమును కట్టుట కారంభించిన తరువాత స్థలము తనకాధి (Mortgage) లో నున్నదని వేంకటకృష్ణ శాస్త్రిగారే తన పేరట 1889వ సం॥ 181వ సంఖ్యను అసలు వ్యాజ్యము తెచ్చెను. అది 1891వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు 5వ తేదిని పురమందిర నిర్మాణమయిన తరువాత కొట్టి వేయఁబడినది. దానిపైని 1891వ సంవత్సరము అక్టోబరు నెల 28వ తేదిని ఉపర్యభియోగమును దెచ్చెనుగాని దానికిని పూర్వపు వ్యాజ్యములకు మూటి కిని పట్టిన దురవస్థయే పట్టెను. ఇవి యిట్లుండఁగా 1889వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు నెలలో ఖాజా అహమ్మదల్లాఖాన్ సాహేబుగారు కట్టులు వేసి కొనుటకయి యిచ్చిన స్థలములో మేము అంపపుకోఁతకయి గోయిపెట్టి కట్టులు కోయించుచుండఁగా, ఒక పెద్దమనుష్యుఁడు ఖాజా సాహేబుగారి దూర జ్ఞాతియైన యొకబీద తురకవానిని పిలిపించి వాని పక్షమున నొక బ్యారిష్టరును బెట్టి వానిచేత నేను తనతాత సమాధిని త్రవ్వించి వేసినట్టు నాపయి నభి యోగము నొకదానిని సంయుక్తదండ విధాయకుఁడైన మోబర్లీ దొరగారియొద్ద

తెప్పించెను. 1889వ సంవత్సరము సెప్టెంబరునెల 30వ తేదిని తేఁబడిన యా యభియోగము నా దొరగారు విమర్శచేసి తమకు తెలియఁజేయ వలసిన దని 16వ అక్టోబరున పోలీసువారికి పంపిరి. అంపపుగోతిలోనుండి యేఱిన తన తాత యెముకలని బుట్టలోవేసి తెచ్చిన యెముకలబుట్టతో నాబీద తురక వానిని పోలీసువారు రాజకీయ వైద్యునికడకుఁ గొనిపోయి పరీక్షింపించి, వాని తాత యెముక లన్నియు మేఁక యెముక లని డాక్టరు నిర్ణయపత్రమిచ్చిన తరువాత నితరులనుగూడ విచారించి, ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారి ప్రేరణము చేత తేఁబడినదిగాని యిది నిజమైన యభియోగము కాదని 1889వ సం॥ నవంబరునెల 13వ తేదిని దండవిధాయకునికిఁ దెలియఁజేసిరి. దొరగారు (దండ విధాయి) సాహేబువద్ద దండశాసనానుసారముగా వాఙ్మూలముసైన పుచ్చు కొనక తాము నన్ను స్వయముగా నెఱుఁగుదు మనియు నే నట్టిపని చేయు వాఁడను కాననియు వ్రాసి యా యభియోగమును నవంబరు 30వ తేదిని కొట్టి వేసిరి. దానిలో నప్పుడే పునర్విమర్శకు విన్నపము పెట్టించియుందురుగాని దొరగారా మహమ్మదీయుని ప్రేరేపించిన పెద్దమనుష్యు నసత్యాభియోగము తెప్పించి నందున కయి విమర్శించి దండింతురేమోయని భయపడి యా దొర గారు మా మండలమును విడిచిపోవువఱకు నూరకుండిరి. మోబర్లీ దొరగారు మా మండలము విడిచి వెళ్లినతరువాత నాతని తీర్పుపై నాలుగు మాసములకు 1890వ సంవత్సరము మార్చి 31వ తేదిని మా మండల న్యాయాధిపతియొద్ద పునర్విమర్శకు విజ్ఞాపనమును బెట్టించిరి. ఆ విన్నపమును మండల దండన్యా యాధికారిగారు 1890వ సం॥ జూలయి 26వ తేదిని కొట్టివేసిరి.

నాకు బాల్యమిత్రుఁడయి యుండిన యేలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు నాపై నిట్టి తప్పు టభియోగము నేల తెప్పింతు రని కొంద ఱడుగవచ్చును. ఆస్తికపాఠశాలా స్థాపనమునకు తరువాత స్వల్పకాలమువఱకును మే మిరువుర మును కలిసి పనిచేయుచువచ్చినను, ఆ పాఠశాలా విషయమున నాతఁ డనుసరిం చుచువచ్చిన మార్గమును, రాత్రి పాఠశాలా విషయమున నాతఁడు త్రొక్కిన త్రోవయు, ఇతర విషయములయం దతఁడవలంబించిన పద్ధతులును, నింద్యము

ఉండఁగా నాకు కనఁబడినందున పూర్వ మిత్రభావమునుబట్టి నేనప్పుడప్పు డాయనను మందలించుచుండుటయు వివేకవర్ధనిలో వ్రాయుచుండుటయు తటస్థించుచు వచ్చెను. అతఁడును తాను ప్రచురించెడు గోదావరీ వృత్తాంత (Godavery News) మను పత్రికలో నాకు వ్యతిరిక్తముగ వ్రాయఁదొడఁగెను. ఇది యిట్లుండఁగా నతఁడు రాజమహేంద్రవరోన్నత పాఠశాలకు ప్రధానోపాధ్యాయుఁడును, రాజమహేంద్రపుర పారిశుద్ధ్యవిచారణ సంఘమున కధ్యక్షుఁడును, అగుట తటస్థించెను. ఈ కాలములో రాజమహేంద్రవరములో నున్న నప్పల్లెరామబ్రహ్మ మను నొక గృహస్థుని యింటిమీఁద రాళ్లు పడుచుండెను. రామబ్రహ్మముగారి వదినెగా రయిన శంకరమ్మ యనునామె తమ యింటిమీఁద రాళ్లుపడుచున్న విషయమయి యిరుగుపొరుగుల వారితోను చుట్టుపట్టులనున్న పెద్దమనుష్యులతోను మొఱ్ఱపెట్టుకొనుచు వచ్చెనుగాని యెవ్వరును దానిని నివారించుట కయి ప్రయత్నము చేయరైరి. ఇట్లు రాళ్లుపడుటకు ముఖ్యకారణము రామబ్రహ్మముగారి మూఁడవ యల్లుఁడు. అతఁడు పదునెనిమిదేండ్లు ప్రాయముకల తల్లిదండ్రులులేని దుండగీఁడు; అతనిభార్య పదునేనేండ్లు ప్రాయముగలది. అతఁ డేలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారి సన్నిధానవర్తిగా తిరుగుచుండెడివాఁడు. అతఁడు తన భార్యను తనవెంటఁ బంపవలసిన దనియు, తాను వేఱుచోట కాపుర ముండెద ననియు, అత్తవారి నడిగి నిర్బంధపఱుచుచు రాఁగా కాపుర ముండుట కిల్లు లేకుండుటను బట్టియు నిరుద్యోగి యగుటచే భార్యను పోషింప శక్తిలేని వాఁడగుటను బట్టియు వారతనివెంట నా చిన్నదానిని బంపకపోయిరి. అంతేకాక యెవ్వరో దుర్మార్గు లేదో దురుద్దేశముతో నా చిన్నదానిని తీసికొని రమ్మని యతనిని ప్రేరేపించుచున్నారనియు వారి కనుమానము కలిగెను. ఈ కారణములచేత భార్యను తనవెంటఁ బంపకపోఁగా నా పిల్లవాఁ డత్తవారి యింటినుండి వెడలిపోయి పూర్ణముగా లక్ష్మీనరసింహముగారి సంగడీండ్రలో చేరెను. ఆయన పురపరిపాలక సంఘమువారి యధికారములో నున్న రంగయ్యవారి సత్రములో నతనికి భోజనవసతి యేర్పఱిచి, మరణకాలమునందు తండ్రి యిచ్చిపోయిన యేనూఱు రూపాయలుగల రక్షణనిధి

పుస్తకమును (Savings Bank book) తన యధీనములో నుంచుకొనెను. అతఁడిల్లు వెడలిపోయినది మొదలుకొని యీ రాళ్లుపడుట నెలలకొలఁది నడచెను. ఎవ్వరో చాటున బలవంతులు తోడుపడు వా రుండక యిటువంటి పనిని నెలలకొలఁది జరుపుట యిల్లువాకిలిలేని యొక్క నిరాధారబాలునికి సాధ్యముకాదు. ఎవ్వరితోఁ జెప్పుకొన్నను పాలనములేక పట్టపగలు రాళ్లింటి మీఁద నానాముఖముల వర్షపాతమువలె పడుచుండుట కోర్వలేక యొక దినము మట్టమధ్యాహ్నమున మాయింటి కేడ్చుచువచ్చి యొక మిత్రునితో మాటాడుచు మేడమీఁదనున్న నాతో లక్ష్మీనరసింహముగారు బుద్ధిహీనుఁడైన తమ యల్లుని స్వాధీనము చేసికొని తమ చిన్నదాని విషయమైన పాపచింతతో తమ యింటిమీఁద రాళ్లు వేయించుచున్నాఁడని శంకరమ్మచెప్పి యేలాగున నైన తమ బాధనుమాన్పి రక్షింపు మని నన్ను దీనముగా వేఁడుకొనెను. లక్ష్మీనరసింహముగారికిని నాకునుగల వైమనస్యమునుబట్టి యీ వ్యవహారములో సంబంధము కలుగఁజేసికొన నిష్టములేనివాఁడ నయి పోయి పోలీసువారితో చెప్పుకొమ్మని చెప్పితిని. ఎవ్వరితోఁ జెప్పుకొన్నను కార్యము లేకపోయె నని యామె పెద్దపెట్టున నేడ్చుచు దీనాలాపములు పలుకఁజొచ్చినందున మనసు కరఁగినవాఁడ నయి యార్తులకు చేతనైన సాయముచేయ కుండుట ధర్మము కా దని భావించి లేచి మిత్రునిఁబంపివేసి నే నామెవెంట వారియింటికి పోయితిని. ఆమె తమయింటిమీఁదను ముంగిటను పడియున్న యిటుక ముక్కలనుజూపి యవి దుగ్గిరాలవారి దొడ్డిలోనుండి వేయఁబడినవని చెప్పెను. ఆ యిటుక ముక్కలను పరీక్షించి చూడఁగా అవి చిరకాలమునుండియుండి వానకు తడిసి పాకుడు పట్టినవిగా కనఁబడెను. పిమ్మట నేను దుగ్గిరాలవారి దొడ్డిలోనికిపోయి చూడఁగా నక్కడ పాకుడుపట్టియున్న యిటుకముక్కలకుప్పలు పెక్కు లుండెను. ఆయింటి మీఁదపడుచుండిన యిటుకముక్కలును, ఈ దొడ్డిలో నుండిన యిటుకముక్కలును, ఏకరీతి వయి యుండినందున దుగ్గిరాలవారి యింటి దొడ్డిలోనుండి రాళ్లు వేయఁబడు చుండుట స్పష్టమయినది. దుగ్గి రాలవారి యింటిలో లక్ష్మీనరసింహముగారి కాపులును వారి పాఠశాలలో

నుపాధ్యాయులు నైన యిద్దఱు బ్రహ్మచారి బ్రాహ్మణులు వెంకటప్పయ్య తిరుపతిరాజు అనువారు వాసము చేయుచుండిరి. ఈ పని వారి తోడుపాటుచేత జరుగుచున్నదని భావించి యింటిలోనికి పోయి గృహయజమానుఁడయిన దుగ్గిరాల ప్రకాశరావుగారిని కలిసికొని యా బ్రహ్మచారులను తమయింటినుండి పంపివేయుటనుగూర్చి మాటాడి యాయనను వెంటఁగొని మరల రామబ్రహ్మముగారి యింటికి వచ్చితిని. మే మక్కడనిలుచుండి యుండఁగానే దొడ్డిప్రక్కనుండి గాక వీధిప్రక్కనుండి వచ్చియొకరాయి యింటిమీఁద పడి దాని కప్పునుండి జాఱి మేమున్నచోట పడెను. అది యిటుక బొంతగాక నల్లరాతి ముక్కయయి యుండెను. అది చిన్నస్వామిగారి మేడమీఁదినుండి వేయఁబడినదనియు తత్క్షణముపోయి చూచినయెడలతమయుల్లుఁ డా మేడమీఁద కనఁబడు ననియు శంకరమ్మ కేకలు వేసెను. నేను నామిత్రునితోఁగలిసి వెంటనే యా మేడ మీఁదికిపోయిచూడఁగా నక్కడ నా బాలుఁడు కనఁబడలేదుగాని యింటిమీఁద పడినరాతిముక్కలవంటి రాతిముక్కలు రెండు కనఁబడెను. ఈ రాతిముక్కలేల యక్కడనున్నవని నే నడుగఁగా చిన్నస్వామిగారి పడవల గుమాస్తా బంగారము చిదుకకొట్టుటకయి తేఁబడినవని చెప్పెను. అతఁ డిచ్చిన యుత్తరము విశ్వాసార్హ్యమయినదికా నందున రామబ్రహ్మముగారి యింటి పైని రువ్వుటకే యా రాళ్లు తేఁబడె నని నిశ్చయించి, యిట్టి యనుచితకార్యమును చేయించుటమంచిదికా దని చెంతనున్న చిన్నస్వామిగారి రెండవ కుమారుని మందలింపఁగా నతఁడు లక్ష్మీనరసింహముగారి చాకలివాఁడే పట్టపగలు రాళ్లు వేయుచుండఁగా వాని నేమియుచేయక మమ్మేలనిందించెదరని యడిగెను. అందుచేత నీ రాళ్లువేయుటలో లక్ష్మీనరసింహముగారి సంబంధము తప్పక యున్నదని నిశ్చయించి, ఆయనతో మాటాడుటకయి పోయితినిగాని యాయన గ్రామాంతరము పోయినందున నేను మా యింటికి పోయితిని. ఇది యంతయు 1889 వ సం॥ జూలయి నెల 28 వ తేదిని జరగినది. లక్ష్మీనరసింహముగా రూరి నుండి రాఁగానే 30 వ తేదిని నేనాయన పాఠశాలకు పోయి యాయనప్రాణమిత్రు లయిన నిడుమత్తి దుర్గాప్రసాద రాయఁడుగారును సహోపాధ్యా

యుఁ డైన దామరాజు బసవరాజుగారును దగ్గఱనుండఁగానే రామబ్రహ్మముగారి యల్లుని జేరఁదీసి వారి యింటి మీఁద మీరు రాళ్లువేయించుచున్నా రని చెప్పుచున్నారెంతవఱకు నిజమనియడిగితిని. ఆయన తానేమియు నెఱుఁగ ననియు గిట్టని వారట్టిప్రవాదములు వేయుచున్నా రనియు చెప్పఁగా నేను మరలి మాయింటికిఁబోయితిని. నేను మాటాడిపోయిన తరువాత లక్ష్మీనరసింహముగారు శిలాపాత విషయమున నేమైనపని జరుగు నేమో యని భయపడి మఱునాఁడు (31 వ తేది) తెల్లవాఱు నప్పటికి తనమిత్రుఁ డైన మాదిరెడ్డి వీరాస్వామినాయఁడుగారి యింటికిపోయి యాయనతో నేమో మాటాడఁగా నాయఁడుగారు నన్నొక్క పర్యాయము దర్శన మిచ్చిపోవలసిన దని వర్తమానము పంపిరి. ఆయన జరిగిన దేమని యడుగఁగా 28 వ తేదిని జరగిన సర్వవృత్తాంతమును జెప్పి రాళ్లువేయుచున్నా రన్న చాకలివాఁడు మొదలయినవారి పేరులెల్లఁ జెప్పితిని. అక్కడ కందఱిని పిలుచుకొనివచ్చుట కయి మనుష్యులను బంపిరికాని, వారిలో కొందఱు రాలేదు. వెంకటప్పయ్యను తిరుపతి రాజును దుగ్గిరాలవారి యింటినుండి పంపివేయుటకు నిశ్చయింపఁబడినది. నేను విచారించిన దానిని బట్టిచూడఁగా రాళ్లవ్యవహారములో తప్పక యీ లక్ష్మీనరసింహముగారి సంబంధ మున్నట్టు స్పష్ట మగుచున్న దని చెప్పఁగా, ఆయన బదులుపలుకక యూరకుండెను. అప్పుడక్కడనున్న దామరాజు నాగరాజుగారు తా నీ విషయమయి లక్ష్మీనరసింహముగారి మీఁద ఫిర్యాదు దాఖలుచేసెద ననిచెప్పెను. సామాన్యులకును గొప్పవారికిని తగవువచ్చినప్పుడు సామాన్యముగా దండవిధాయులవద్దను ముఖ్యముగా స్వదేశీయదండవిధాయుల వద్దను న్యాయము దొరకుట దుర్లభ మని యెఱిఁగినవాఁడ నయి తొందరపడి పనిచేయవల దని నాగరాజుగారితో చెప్పితినిగాని యాయన నామాట వినక యుపదండవిధాయకునియొద్ద లక్ష్మీనరసింహముగారి పయి నభియోగము తెచ్చి నన్నును వీరాస్వామినాయఁడుగారు మొదలైనవారిని సాక్షులనుగా కోరెను. త్రిప్పిత్రిప్పి కడకు దండవిధాయి యా యభియోగమును కొట్టివేసెను. నన్ను విమర్శించు కాలములో లక్ష్మీనరసింహముగారి

న్యాయవాదియు మిత్రుఁడు నైన దుర్గాప్రసాదరాయఁడుగారు ముందేదో నాపయి నభియోగము తెప్పింపవలె నని మనస్సులోనుంచుకొని యప్పటి వ్యవహారముతో సంబంధింపని ప్రశ్నలు నన్నడిగి నావలన నుత్తరములను బడసెను. ఈ పగను తీర్చుకోవలె నన్న యుద్దేశముతోనే లక్ష్మీనరసింహముగారు సమాధిని త్రవ్వించితి నని నామీఁద మిథ్యాభియోగమును తెప్పించెను. వీరాస్వామినాయఁడుగారి యింట సమావేశము జరగిన రెండు దినములకు (ఆగష్టు 2 వ తేదిని) ప్రాతఃకాలముననే రామబ్రహ్మముగారు నా యొద్దకు వచ్చితమ యింటి మీఁద మరల రాళ్లుపడుచున్న వనియు తాము తమయింట కాపురము లున్నవారును దొడ్డిలోనికి వచ్చుట యే కష్టముగా నున్నదనియు నేలాగుననైన రాళ్లువేయుట మాన్పించి త మ్మపాయమునుండి రక్షింపవలసిన దనియు నన్ను వేఁడుకొనెను. వచ్చివిచారించెద నని చెప్పి యాయననింటికి పంపివేసి, పోలీసిన్స్పెక్టరును వెంటఁబెట్టుకొనిపోయి యా స్థలమును జూపి యా ఘోరకృత్యమును మాన్పవలసిన దని యాయనను కోరితిని. భటులను కావలియుంచి రాళ్లు వేయువారిని పట్టుకొనుటకయి ప్రయత్నము చేసెద నని చెప్పి యాయన వెడలిపోయెను. నేను దుగ్గిరాలవారి దొడ్డిలోనుండి యీవలకు వచ్చుచుండఁగా తమ లోపలినుండి రెండవతరగతి న్యాయవాదియైన వేలూరి వేంకట్రామయ్యగారు వెలుపలికివచ్చి నెప్పల్లెవారి విషయ మయి జరగుచున్న దౌర్జన్యమునుగూర్చి నాతోమాటాడ మొదలుపెట్టెను. ఆయన తాను విన్నకన్నవిషయములను నా తో చెప్పనారంభింపఁగా నింతలో చుట్టుపట్టులవారును నెప్పల్లెవారి యింటిలో కాపురమున్నవారును వచ్చి తామెఱిఁగినది చెప్పఁజొచ్చిరి. మే మందఱమును వేంకట్రామయ్యగారి వీధియరుగు మీఁద కూరుచుండి వారువారు చెప్పినది వినుచుండఁగా లక్ష్మీనరసింహముగారి మిత్రుఁడైన బయపునేడి వేంకటకోగయ్యగా రచ్చటకు వచ్చి యీసభ యేమని యడిగెను. ఆయనతో జరగిన కథ నంతయు చెప్పఁగా, లక్ష్మీనరసింహముగారి సమక్షమున నీ వ్యవహారము నడచుట మంచి దని చెప్పి తాను పోయి యేమో మాటాడి యాయన నక్కడకు తీసికొనివచ్చెను. మిత్రబలముచేత

లక్ష్మీనరసింహముగారు కొంత నిర్భయతపూని యీ యల్లరియంతయు నేను చేయుచున్నానుగాని తనమీఁద నెవ్వరును సందేహపడు చుండలేదని చెప్పెను. ఆ పయి నెవ్వరికిలోఁచిన మాటలు వారనఁదొడఁగిరి. అందఱు చెప్పిన మాటలను విన్నపిమ్మట మిత్రుఁడైన వేంకటజోగయ్యగారు సహిత మింతమంది మీకు వ్యతిరేకముగా చెప్పుచున్నప్పుడు మీరు మీ నడతను శుద్ధపఱుచు కొవలసినదని లక్ష్మీనరసింహముగారితో చెప్పవలసిన వారయిరి. ఈ దినము మొదలుకొని రామబ్రహ్మముగారి యింటిమీఁద రాళ్లుపడుట నిలిచిపోయి నా కృషివలన వారి యాపద నివారణ మయినందుకు నేను సంతో షించితిని.

ఈ వ్యవహారము నడచిన తరువాత దాదాపుగా సంవత్సరకాలము నకు మిత్రులతో నాలోచించి యాలోచించి లక్ష్మీనరసింహముగారు నేను తన్నింట్లమీఁద రాళ్లువేయించినట్టును తన నడతమంచిది కానట్టును పెద్దమను ష్యుల యెదుట దూషించినందున కయి మూడువేల రూపాయలు మానసష్ట మిప్పింపఁగోరి 1890 వ సం॥ జూలయి నెల 15 వ తేదిని మండల న్యాయ సభలో నా మీఁద వ్యాజ్యము తెచ్చెను. నేను దీని కంతమాత్రమును జడి యక యీ వ్యవహార విషయమై నాతో మాటాడిన వారితో నతఁడు రాళ్లు వేయించినట్టును అతని నడతమంచిదికానట్టును నేను బుజువుచేసెదనని స్పష్ట ముగాఁ జెప్పితిని. అందు మీఁద నాతని మిత్రులును న్యాయవాది యైన దుర్గాప్రసాదరాయఁడుగారును ఆలోచించి, దండవిధి (Criminal) వ్యవహార ములో నతనినడతయు వాదుకయు విచారణీయములు కాకపోవుటచే నట్టి యభియోగమును దచ్చి యది తమ కనుకూలముగా తీర్పఁబడిన యెడల నీవ్యా జ్యమును తీసివేసికొనవలెనన్న యుద్దేశముతో 1890 వ సంవత్సరము జూలై నెల 29 వ తేదిని పయిని జెప్పఁబడిన దూషణము కొఱకే నామీఁద సంయుక్త దండ విధాయకునియొద్ద నభియోగము తెచ్చిరి. ఈ విషయమయి మండల న్యాయాధిపతి తన తీర్పులో నిట్లు వ్రాసెను.—

"There is no doubt whatever in my mind on the very strong testimony for the defence, that at the time when the imputation and insinuation under the 5th and 7th issues were made plaintiff's reputation was distinctly *bad*; and I cannot help thinking that it was his own consciouness of this fact (and there is the evidence of the plaintiff's 6th and defendant's 34th witnesses to support this conclusion) that prompted him after launching this suit, to proceed criminally against defendant in the Joint Magistrate's Court where his own character and reputation could not be gone into so that if he succeeded there he would be in a position to withdraw this suit without any exposure." (ప్రతివాది పక్షమున వచ్చిన మిక్కిలి బలమైన సాక్ష్యమును బట్టి 5, 7 సారాంశముల క్రింది యారోపణమును వ్యాజోక్తియు చేయఁబడిన కాలములో వాదియొక్క పేరు స్పష్టముగా చెడ్డదిగా నున్నందుకు నా మనస్సులో సందేహ మెంత మాత్రమును లేదు; ఈ తత్వమును గూర్చిన తన యెఱుకయే (ఈ సిద్ధాంతమును పోషించుటకు వాదియొక్క 6 వ సాక్షియొక్కయు ప్రతివాదియొక్క 34 వ సాక్షియొక్కయు సాక్ష్యముగలదు) అందు తన నడతయు పేరును విచారింపఁ బడనేరవు గావున తా నక్కడ జయము నొందిన పక్షమున దోషప్రాచుర్య మేమియు లేకుండ ఈ వ్యాజ్యమును తీసి వేసికొను స్థితిలోనుండు నని యీ వ్యాజ్యము వేసిన తరువాత సంయుక్తదండ విధాయకుని సభలో ప్రతివాది మీఁద దండవిధి వ్యవహారమును నడపుట కతనిని త్వరపెట్టిన దని నేను తలఁపకుండఁజాలను.)

ఈ యభియోగముతోడనే మహారణ్య పురాధిపత్య మన్న ప్రహసనము తన్నుద్దేశించి ప్రకటింపఁబడిన దనియు తత్ప్రకటనమున కయి నన్ను శిక్షింప వలయు ననియు లక్ష్మీనరసింహముగారు నాపై నింకొక యభియోగమును తూడఁదెచ్చిరి. ఈ వ్యవహారములను నడుపుట కయి తఱుచుగా న్యాయ సభలకు పోవలసి వచ్చుచుండు నని నేను సంవత్సరకాలము సెలవు పుచ్చుకొని పాఠశాలకు పోవుట మాని నిలిచితిని. వాది పక్షమున న్యాయవాది యైన

దుర్గాప్రసాదరాయఁడుగారు నన్నెలాగున నైన శిక్షింపఁజేయవలె నని యెంతో పట్టుదలతో పనిచేయఁదొడఁగిరి; నా పక్షమున న్యాయవాది యైన న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగారును మిత్రపక్ష మవలంబించి నన్నెలాగున నైన శిక్షనుండి తప్పింపఁజేయవలె నని వాదియొక్క న్యాయవాది కంటెను పదిరెట్లెక్కువ పట్టుదలతో పని చేయసాగిరి. మిత్రవిషయ మయి పంతులుగారు పడిన శ్రమ యింతయని చెప్పుటకు శక్యముకాదు. ఈ పనిలో నాయన నిద్రాహారములను గణనచేయలేదు; తమ నిద్రను మానుకొని రాత్రియెంతో ప్రొద్దుపోయిన దాఁక మేలుకొని యీ విషయమైన గ్రంథమును చదువుట మొదలయిన పనిని చేయుచు వచ్చిరి; పగలు వేళకు భోజనమునకు సహితము పోవక యీ వ్యవహార విషయమయిన సాక్ష్యమును చూచుట మొదలయిన పనిలో నెంతోసేపు కాలము గడపుచుండిరి. ఆయనకు భోజనము చేయునపుడును వెలుపలికి పోయినప్పుడును కూడ నీ విషయమైన చింతయేకాని కొంత కాలము వేఱు చింత లేకుండెను. ఆ సమయము నందు నా విషయమయి యాయనకుండిన మనోవ్యాకులతలో షోడశాంశమైనను నాకు లే కుండెను. నే నన్నమాటలు నిజము లన్న నమ్మకముచేత వ్యవహార మెట్లు ముగిసినను సంతోషమే యని నేను నిర్విచారముగా నుండెడివాఁడను. వ్యవహార మదుసులో పాతిన కంబమువంటి దగుటచేత నే వంక కొఱగునో యన్నయాలోచనచేత కొన్ని సమయములయం దాయనకు రాత్రులు నిద్రసహితము తిన్నగాపట్టకుండెను. ఈ విషయమయిన గ్రంథమును చదువుటకు రాత్రు లప్పుడప్పుడు నన్నాయన తమ యింటికి రమ్మను చుండెడివారు. నేను సుఖముగా భోజనము చేసి పోయి యాయన కష్టపడి గ్రంథమును చదువుచుండఁగా నేను పరుండి హాయిగా నిద్రపోవుచుండెడివాఁడను. ఇన్ని వ్యవహారములు ధర్మస్థానములలో పైని నిలిచియుండఁగా నిట్లు నిద్ర యెట్లు పట్టునని యాశ్చర్యపడి నన్నాయన లేపి మా యింటికి పంపుచుండెడివారు. మిత్రకార్య తత్పరత్వముచేత నా విషయమయి యాయన పడిన శ్రమకు కృతజ్ఞతాపూర్వకము లైన వందనములు సమర్పించుట తప్పవేఱు ప్రతిక్రియ నేను చేయఁజాలను; లక్షరూపాయ

లిచ్చినను నాకు వారు చేసిన యుపకార ఋణము తీఱదు; లక్షరూపాయ లిచ్చినను వా రితరుల విషయమయి యింత శ్రద్ధవహించి పనిచేసియుండరు. ధనికుఁడనుగాని నేనాయన కిట్లు శ్రమపడి పనిచేసి నందున కొక్క చిల్లిగవ్వ యయినను ప్రతి ఫలముగా నియ్యలేదు; ఆయనయు మిత్రభావము చేతనేకాని ధనాపేక్షచేత పని చేయనులేదు. ఆయనయే నాకు కావలసి నప్పుడెల్లను ధన సాహాయ్యమును జేయుచుండెడి వారని యీ వఱకే చెప్పియుంటినిగదా! ఆయన నాకు చేసిన యుపకారమును నాజన్మ మధ్యమున నే నెప్పుడును మఱవఁజాలను.

వ్యవహారము కొంతవఱకు నడచిన తరువాత నా ప్రతిపక్షులు సహిత మాచిక్కులో నుండి యేలాగునసైన గౌరవముతో వెలువడి యీవలఁ బడవలె నని చింతింప మొదలు పెట్టిరి. ఉభయ పక్షములకును సంధిచేయవలె నని ప్రముఖు లనేకులు ప్రయత్నించిరిగాని నా మూర్ఖపుపట్టువలన వారి కృషి సఫల మయినదికాదు. మా శాస్త్రపాఠశాలా ప్రధానోపాధ్యాయు లైన మెట్కాపు దొరగా రుభయపక్షముల గౌరవమును నిలుపఁగోరి, మీరు క్షమార్పణమును గాని విచారసూచనమును గాని చేయవలసిన పనిలే దనియు పూర్వ మాయన నడత మంచిదికా దని యభిప్రాయపడి యిప్పు డితరులు మంచిదే యని చెప్పుటచే నేనన్న మాటలు మరలించుకొనుచున్నా నని చెప్పిన చాలు ననియు దాని కెవ్వరికి తోఁచిన వ్యాఖ్యానమును వారు చేసికొందురుగాన నింతమాత్రమున కొడఁబడ వలసిన దనియు బహు విధములనాతోఁ జెప్పిరికాని యిప్పుడు సహిత మతఁడు మంచివాఁడు కాఁడనియే నేను దృఢముగా నమ్ముచున్నందున నేనట్లు సందిగ్ధ వచనములు వ్రాయుటకు సహిత మొడఁబడ నేర' నని యాయనకోరికనః నిరాక రించితిని. సుబ్బారావు పంతులుగారు నన్ను సమాధానపడకుండఁ జేసిరని కొంద ఱభిప్రాయపడిరికాని వా రనుకొన్నది సరికాదు. ముందు పర్యవసాన మెట్లు తేలినను ప్రస్తుత మీ యాయాసమును ధనవ్యయమును మనస్తాపమును తప్పించుకొని నిశ్చింతముగా నుండుట కయినను వారు కోరినదాని కొప్పుకొని సంధిచేసికోవలసినదని పంతులుగా రెంతదూర మో చెప్పిరిగాని నేనే నా పట్టును

విడువకుంటిని. నేను నాకు తోఁచినట్టేకాని యితరులు చెప్పినట్టు చేసెడు స్వభావముగల వాఁడనుకాను; ముందు కార్య మేవిధమున ముగియునో యని భయపడు స్వభావము కలవాఁడనుకాను. ఈ వ్యవహార మిట్లు జరుగు చుండఁగా రాణిగారి (జ్యూబిలి) యుత్సవమున కయికర్చుపడఁగా మిగిలియున్న కొంచెము సొమ్ము నే జనోపయుక్త కార్యము నిమిత్తము వ్యయపెట్టవలెనో యాలోచించి నిశ్చయించుట కయి పురజనుల సభయొకటి జరగెను. ఆ సభయందు రాజకీయ వైద్యుఁడు ధర్మవైద్య శాలకు చికిత్సనిమిత్త మయి వచ్చెడి నిరుపేదల యాచ్ఛాదన దానమున కయి దాని నుపయోగ పఱుపవలసిన దని కోరెను ; విద్యాధికులును నా పక్షమున సాక్షులుగా నుండినవారును కొందఱు బంతులాట కయి చిత్రవస్తు ప్రదర్శనశాలలో చత్వరమును (Tennis Court) వేయించుట కయి దాని నుపయోగపఱుపవలసిన దని కోరిరి. అప్పుడు నేను లేచి వ్యాధి బాధితు లైన నిరుపేదలకు వస్త్ర దానము చేయుట కయి యున్న యల్పధనమును వ్యయపెట్టవలసిన దని యొకరు చెప్పుచుండఁగా ధనికులును విద్యాధికులు నయిన సంపన్న గృహస్థులు జనోపయుక్త మని చెప్పి తమ నిమిత్త మయి కందుకక్రీడా చత్వరమును దానితో వేయింపు మని కోరుట యవమానకరమును స్వప్రయోజనపరత్వము నని చెప్పితిని. నా మాటలు విని నా ప్రతిపక్షులు కరతాళధ్వనులు చేసి నన్నభినందించిరి. సభనుండి మే మీవలకు రాఁగానే సుబ్బారావు పంతులుగారు నా వద్దకు వచ్చి మీ వ్యవహారము తుదముట్టు వఱకును మీరిఁక ముందు సభలకువచ్చి మాటాడకుండుఁ డని నన్నుఁగడ్డము పట్టుకొని బతిమాలుకొనిరి. మా వ్యవహారములో సాక్షుల విచారణ మారంభమయినది. నా ప్రతిపక్షమున వచ్చిన సాక్షులలో కొందఱు మిత్రరక్షణ తత్పరత్వముచేతనో ధారణాశక్తిలోపము చేతనో నేను తమతోననని మాటలను గూడఁ గొన్నిటిని నే నన్నట్లు తమ సాక్ష్యములోఁ జెప్పిరి. అందు చేత దండాధికారి వారి సాక్ష్యమును విశ్వసింపక పోవుట సహితము తటస్థించెను. నేను బ్రాహ్మణుఁడను లక్ష్మీవరసింహముగారు బ్రాహ్మణేతరుఁడు నగుటచేత మావివాదము మాలోమాకుఁగలిగిన విశేష వివాద

మే యయినను బ్రాహ్మణులకును బ్రాహ్మణేతరులకును సంభవించిన సామాన్య వివాదమునుగాఁ గల్పించి నాప్రతిపక్షులును తన్మిత్రులు కొందఱును తమ పక్షమును బలపఱుచుటకయి పాటుపడి కొంతవఱకు సఫలమనోరథు లయిరి కాని సంపూర్ణమనోరథసాఫల్యమును బొందఁజాల రైరి. బంధువుల యొక్కయు కులమువారియొక్కయు నిర్బంధమును సరకుగొనక బ్రాహ్మణేతరులలో ననేకులు నా పక్షమున సాక్ష్య మిచ్చిరి. విమర్శముగిసిన మీఁదట ముందుగా దండవిధాయకుఁడు 1891 వ సం॥ జూలయి నెల 27 వ తేదిని తీర్పుచెప్పి నా మీఁద తెచ్చిన యభియోగములను రెంటిని కొట్టివేసెను. ఆ దండవిధాయకుఁ డింటిమీఁద రాళ్లు వేయించు విషయములోను నడత మంచిది కాదన్న విషయములోను నేనన్న మాటలు సరియైన వనియే యభిప్రాయ పడెను. నా ప్రతిపక్షియొక్క నడతను గూర్చి తీర్పులో వ్రాయఁబడిన దానిలో కొన్నిభాగముల నిందు క్రిందఁ బొందు పఱుచుచున్నాను.

13. With regard to the Deft's statement that complainant was not a man of good character, the Defendant states that in making this remark he had in his mind the general reputation of the complainant as a man of adulterous character, untruthful and given to misappropriating money. If the word character "character" is taken to mean merely reputation the Defendant's statement that the complainant was not a man of good character is proved by the evidence to be perfectly true...

14. It is contented for the prosecution that the word character as used by the Defendant cannot be taken to mean merely reputation and that Defendant clearly expressed an opinion that complainant's conduct as well as his reputation was bad. The defence have produced a mass of evidence, to prove that complainant's conduct was as such as would lead any reasonable person to suppose that he was dishonest, unprincipled and of loose morals. It would have been sufficient to make out his case, if the Defendant had merely proved a few instances of complainant's bad conduct and I propose to touch only on a few incidents..

15. One of the facts which the Defence has endeavoured to establish is that while the complainant was giving out to the public that he was working a number of schools as the Agent or Manager of the Theistic Society in the interests of religion and morality he was in reality working these schools as private proprietory schools of his own and misapplying if not misappropriating their funds. The facts proved are as follow.—In Ex. LXIII a letter written on 28-12-82 by the complainant to the President of the Educational Commission he describes the Theistic Society as "chiefly an educational body". In Ex. LXVI a letter written by the complainant on 19-3-83 he makes mention of the "Theistic Society's Schools." In Ex. IX a letter written by the complainant on the 14th March 1883 he refers to the resolutions of the Theistic Society and promises to send a copy of the same to the person he addresses. In Ex. VIII dated 31-10-83 the complainant writes "I am finishing the accounts of the Society for the last two years." In Ex. LXIV a letter written by the secretary of the Theistic Society under the complainant's directions to the Director of Public Instruction, the writer alleges that the records of the Theistic Society have been filed in court in a certain case. These documents in themselves, independently of the oral evidence on the point clearly show that the complainant was giving out to the public that there was a regular organized society called the Theistic Society which recorded resolutions, kept accounts and started schools as an educational body and that he was the Manager of those schools on behalf of the Society. What, however, was really the fact is clear from the complainant's own admissions in cross examination. He there says "I called myself, my teachers and sympathisers the Theistic Society. * * The Society was to help me generally. * * * It had no control over any of the schools. * It had no school of its own. * * The Society did not hold meetings or pass proceedings as a society. It had no rules

and no funds. * * I never rendered any accounts. No one had a right to call for accounts;" and further on he says "I treated my schools as part of my property." Such is the wide difference between the reality and the representations made by the complainant to the public regarding that great educational body the Theistic Society and its schools, its resolutions and its accounts.

That the Defendant knew that the complainant was imposing on the public in this way there can be no reasonable doubt. The Defendant has been intimately associated with complainant for years and Defendant was for a long time the editor of a local newspaper to whom as a matter of course all local news of importance would find its way. Knowing then as he must have known the difference between what complainant professed to the public and what he did there is small wonder that he formed the opinion that he was not a man of good character so far as straightforwardness and truthfulness are concerned.

16. As regards the way in which complainant dealt with the funds of his schools we have his own admission *viz* "I treated my schools as part of my property." That they were not part of his property and that he had no business to treat them as such is abundantly evident from the evidence and his own admissions in cross-examination. The Dowleswaram School it is proved was handed over to him as manager by a Committee with a surplus of over Rs. 500 in about August 1883. There is evidence to show that the Committee still continued to exist and take an interest in the school after the transfer. Complainant denies this, but even supposing the committee became extinct this did not make the school the complainant's private property. The school funds were clearly trust property which he was bound to account for and manage with the utmost care and prudence. Ex. LXXII the Educational Administration report for 1883-84 shows that the

school was in a very flourishing condition during the official year 1883-84. The whole of the expenditure was met from fees, subscriptions and Rs. 78 grants. Nothing was shown as drawn out of the endowment fund (*viz*, Rs. 475 deposited in the Savings Bank which the Committee had handed over to the complainant). As a matter of fact, however, the Savings Bank book shows that on the 21st March 1884 the complainant drew out of the Bank Rs. 300, on the 2nd April 1884 he drew out Rs. 170 and on the 26th May 1884 he drew out Rs. 8. The fact that the sum of Rs. 300 drawn in March 1884 is not shown in the financial statement Ex. LXXII is almost conclusive proof that it was not drawn for expenditure on the school, and if not drawn for that purpose the inference is almost irresistable that it was drawn for the complainant's private purposes and was therefore misappropriated. This inference is corroborated by the complainant's subsequent conduct in October 1884 when he handed back the management of the school to the committee, in debt and with the accumulated surplus he had received in August 1883 all spent (except about Rs. 18 in the Savings Bank). He at first distinctly promised to render accounts (Ex. LX). Subsequently the new Manager Mr. Vanstavern (the 20th Def. Witness) found he could get no accounts out of him and no replies to his letters asking for accounts. After sometime one of the masters sued complainant for arrears of pay due to him and an arbitrator was appointed to enquire into the matter. To that arbitrator the complainant rendered a partial account Ex. LXXXVI of the money he had drawn from the Savings Bank in which occur the following items.

Pay to Head Master from 9th May to 19th July 1884.		Rs. 106—14-6
Pay of the above for September 1884	...	„ 50—0—0
Travelling allowance of the above	...	„ 6—0—0
Mr. Muthuswami Iyer's pay for October 1884		„ 50—0—0

Mr. Venkayya Sastry for April, May & June 1884.	Rs. 30—0—0
	Rs. 242—14—6

Some more items are given without dates, but the above items are sufficient to show that out of the Rs. 470 drawn by the complainant out of the Savings Bank in March and April 1884 he can only account for Rs. 242 odd by saying that he paid sums which did not fall due till after he drew the money out. His pleader says that he sometimes paid advances to masters but there is no evidence to support this and it is most improbable that he was making advances of pay to masters when we find that at least two of the masters sued for arrears of pay after he handed over the management. More over Muthuswami Sastri to whom Rs. 50 is shown as paid was not employed in the school till October 1884 and no advance could have been paid to him in March or April 1884.

We have further evidence to show that complainant was in debt and at the same time celebrated his sister's marriage in 1884. An unprejudiced person in possession of these facts would certainly have had ample grounds for saying that the complainant had misapplied if he had not misappropriated trust money entrusted to his charge. It may not be that Deft. knew all the facts now before the court, but he had ample opportunities of getting information from other sources and as long as the court finds that there is evidence of complainant's bad conduct about which Deft. might have come to know it is not necessary for the Deft. to put forward how exactly he derived his information.

17. Another instance of the complainant's misuse of money to which he had no right is in the case of the Peddapur school. He claims to have been appointed Manager of the school, but this fact is negatived by the oral evidence and the documents on which complainant himself relies do not support this contention. Ex. H is a letter written to the

complainant by the previous Manager Mr. Perraz. In this letter Perraz no doubt asks the complainant to accept the management of the school, but the evidence of M. Subba Rao (19th Def. Witness) and the subsequent correspondence between him and the complainant show clearly that the complainant never assumed management of the school and that Perraz subsequently changed his mind and transferred the management to a committee (Vide Ex. XXXVIII, Ex. J, Ex. XLVIII, Ex. XLIX, Ex. Z, Ex. XLI).

The letter Ex. H asking complainant to become manager is dated 25-5-85. Immediately on receipt of this we find that the complainant wrote Ex. XXVIII dated 28-5-85 to the Secretary of the school asking him what funds he had got. On the 18th June 1885 he went down to Peddapur and although he did not assume management he took Rs. 80 from the Secretary under the pretence of getting furniture for the school. For a space of three whole years after this the complainant would neither refund the Rs. 80 nor supply any furniture. This is clearly proved by the documentary evidence. At last after a suit was filed against him on the 18th June 1888 (vide Ex. XLV.) he paid up. His only explanation is that he took the money as manager, that Perraz had no business to subsequently transfer the management without his consent after putting him to the expense of going to Peddapur and that on this account he refused to recognize the School Committee and repay them the Rs. 80. Nothing can be more unsatisfactory than this explanation. Complainant's quarrel admittedly was with Perraz. If Perraz caused him any loss it was he whom he should have sued. There was not a shadow of justification for his refusing to part with the school money after he knew that the proposal made by Perraz to make him Manager was withdrawn and a committee was actually working the school. His retention of the Rs. 80 for these three years if not a misappropriation of

money under the Penal Code is at any rate a most immoral and unjustifiable transaction for which he would well merit the epithet of a bad character.

18. I consider it unnecessary to touch on any more of the mass of evidence produced to prove the complainant's bad character. The above remarks are in my opinion sufficient to show that there were ample grounds for an unprejudiced person to describe him as a man who was not of good character.

(13. వాది మంచి (నడతకలవాఁడు కాఁడని ప్రతివాది చెప్పినదానిని గూర్చి, తాని విషయమును ముచ్చటించి నప్పుడు వాది జారుఁడు, అసత్యవాది, పరులసొమ్మపహరించువాఁడు, అన్న యాతని సామాన్యఖ్యాతి తన మనస్సులో నున్నదని ప్రతివాది చెప్పుచున్నాఁడు. 'నడత' అన్న పదమునకు 'ఖ్యాతి' అని మాత్ర మర్థముచేసెడు పక్షమున, వాది మంచి నడతకలవాఁడు కాఁడన్న సంగతి పూర్ణముగా సత్యమయినట్టు సాక్ష్యమువలన ఋజువుచేయఁబడినది.

14. ప్రతివాది చేత నుపయోగింపఁబడిన నడత యన్న పదము ఖ్యాతి యని మాత్ర మర్థమయినట్టు గ్రహింపఁగూడదనియు, వాదియొక్క ఖ్యాతియు వర్తనమునుగూడ చెడ్డ వని ప్రతివాది స్పష్టముగా తన యభిప్రాయమును తెలిపియున్నాఁ డనియు, వాది పక్షమున వాదింపఁబడినది. వాది వర్తనము వివేకముగల మనుష్యుని నెవ్వనినైన వాది యన్యాయపరుఁడు నీతి మాలిన వాఁడు వ్యభిచారి యని భావించునట్లు చేసెడు నట్టి దని ఋజువుచేయుటకయి ప్రతివాది పక్షమున కావలసినంత సాక్ష్యము తీసికొని రాఁబడినది. వాది యొక్క చెడు నడతనుగూర్చి కొన్ని సంగతులను మాత్రమే ప్రతివాది ఋజువుచేసినను, తన పక్షమును స్థాపించుట కయి చాలియుండును. నేను కొన్ని సంగతులను మాత్రమే చేకొనుట కుద్దేశించుచున్నాను.............

15. ప్రతివాది పక్షమున స్థాపించఁబ్రయత్నముచేసిన సంగతులలో నొకటి మతముయొక్కయు నీతి యొక్కయు అభివృద్ధి నిమిత్తము ఆస్తిక సమాజము యొక్క ప్రతినిధిగానో కార్యనిర్వాహకుఁడుగానో వెళు

పాఠశాలలను తాను జరపుచున్నట్టు లోకమునకు వెల్లడించుచు వాది నిజమునకీ పాఠశాలలను తన సొంత స్వామ్యము క్రింద తనపాఠశాలలనుగా జరపుచు వాని మూలధనముల నపహరింపక పోయిన పక్షమున దుర్వినియోగము చేయుచుండెననుట. ఈ క్రిందివి ఋజువు చేయఁబడిన సంగతులు—63 వ సంఖ్య నిదర్శనపత్రమయిన 28-12-82 తేదినివాది విద్యాసంబంధ నియుక్తసభాధ్యక్షునకు వ్రాసిన యుత్తరములో ఆస్తిక సమాజమును "ముఖ్యముగా విద్యాసంబధం సంఘము నుగా వివరించెను." 66 వ సంఖ్య నిదర్శన పత్రమయిన 19-3-83 వ తేదిని వాదిచే వ్రాయఁబడిన యుత్తరములో " ఆస్తిక సమాజము యొక్క పాఠశాలలు " అని చెప్పుచున్నాఁడు. 9-వ నిదర్శనపత్రమయిన 1883-వ సం॥ 14-మార్చి తేదిని వాదిచే వ్రాయఁబడిన యుత్తరములో ఆస్తిక సమాజముయొక్క నిర్ధారణములను గూర్చి చెప్పుచు వానియొక్క నకలును తా నుత్తరము వ్రాసినవానికి పంపెదనని వాగ్దానము చేయుచున్నాఁడు. 31-10-83వ తేదిగల 8-వ సంఖ్య నిదర్శన పత్రములో "వాది సమాజముయొక్క కడచిన రెండేండ్ల లెక్కలను నేను ముగించుచున్నాను" అని వ్రాయుచున్నాఁడు. 64-వ సంఖ్య నిదర్శన పత్రమయిన వాదియొక్క యుత్తరువు మీఁద ఆస్తిక సమాజ కార్యదర్శిచేత విద్యావిచారణాధికారికి వ్రాయఁబడిన యుత్తరములో ఆస్తికసమాజము వారి కాగితము లోకానొక వ్యవహారములో న్యాయసభలో దాఖలు చేయఁబడిన దని యతఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఈ లిఖితములే వ్యాగూపమైన సాక్ష్య మక్కఱ లేకుండ వాది ఆస్తికసమాజ మను నామముతో క్రమముగా నేర్పాటు చేయఁబడిన యొక సమాజ మున్నట్టును, అది నిర్ధారణములు చేసి లెక్కలుంచి విద్యాసంబంధ సంఘముగా పాఠశాలలను స్థాపించినట్టును, తాను దాని పక్షమున పాఠశాలల కార్యనిర్వాహకుఁ డయినట్టును, లోకమునకు ప్రకటించుచున్నాఁ డని స్పష్టముగా చూపుచున్నవి. అడ్డు పరీక్షలో వాదిచేసిన యొప్పుదలలను బట్టియే వాస్తవ మేమో స్పష్ట మగుచున్నది. అందులో నతఁడు "నన్నును, నా యుపాధ్యాయులను, అభిమానులను, ఆస్తిక సమాజ మని పిలిచెడివాఁడను

..."..."సమాజము సామాన్యముగా నాకు సాయము చేయుటకే"... "ఆ పాఠశాలలలో దేనిమీఁదను దాని కధికారము లేదు"..."సమాజము సభలు చేయుటగాని సమాజముగా చర్యజరపుట కాని లేదు. దానికి నిబంధనలు లేవు సొమ్ములేదు."..."నే నెప్పుడును లెక్కలు చెప్ప లేదు. నన్ను లెక్కలు చెప్పుమని యడుగుట కెవ్వరికిని అధికారము లేదు." అని చెప్పుచున్నాఁడు. అటు తరువాత నతఁడు "నా పాఠశాలలను నా సొత్తులో భాగముగా నే నెంచినాఁడను" అని చెప్పుచున్నాఁడు. గొప్ప విద్యాసంబంధి సంఘ మనియు దాని పాఠశాల లనియు నిర్ధారణము లనియు లెక్క లనియు, ఆస్తిక సమాజమును గూర్చి వాది లోకులకు చెప్పుచున్న దానికిని సత్యమునకును ఇంత గొప్పవ్యత్యాసమున్నది.

ఈ విధముగా వాది జనులను వంచించుచున్నాఁడని ప్రతి వాది యెఱిఁగియుండె ననుటకు న్యాయమైన సందేహము లేదు. వాది ప్రతి వాదితో సంవత్సరముల కొలఁది నన్యోన్యముగా కలిసియుండుటయే కాక ముఖ్యమైన స్థానికవృత్తాంతము లన్నియు సాధారణముగా పంపఁబడు చుం డెడు స్థానికవృత్తాంత పత్రికకు చిరకాల మధిపతియయి యుండెను. తనకు తెలిసియుండవలసినట్టుగా వాది ప్రజలకు ప్రచురించుచున్న దానికిని తాను చే యుచుండిన దానికిని గల వ్యత్యాసము తెలిసినవాఁడయి ప్రతివాది యతఁడు ఋజు ప్రవర్తనముతోను సత్యసంధతతోను సంబంధించి యున్నంత వఱకు మంచి నడత కలవాఁడు కాఁడని యభిప్రాయ మేర్పఱుచుకొని యుండుట వింతకాదు.

16. వాది తన పాఠశాలల సొమ్ము విషయమయి వ్యవహరించిన మార్గ మునుగూర్చి "నా పాఠశాలలను నా సొత్తులో భాగముగా నే నెంచు కొ న్నాను" అని యతఁడు చేసిన యొప్పుదల యే మన కున్నది. అవి తన సొత్తులో భాగము కావనియు వానినట్టి వానినిగా వ్యవహరించుట తప్పనియు సాక్ష్యము వలనను అడ్డుపరీక్షలో నతఁడు చేసిన సొంత యొప్పుదలల వలనను చక్కఁగా విశద మగుచున్నది. ధవళేశ్వరము పాఠశాల యేనూఱు రూపా

యల కంటె నెక్కువగాఁ గల నిలువ సొమ్ముతో సంఘము వారిచేత 1883 వ సం॥ ఆగస్టు నెల ప్రాంతము నందు కార్య నిర్వాహకుఁడుగా పని చేయుట కాతని వశము చేయఁబడినట్టు ఋజువు చేయఁబడినది. ఈ కార్య నిర్వాహకత్వ సంక్రమణానంతరమున కూడ సంఘము నిలిచియుండి పాఠశాల విషయమయి శ్రద్ధవహించుచుండినట్టు చూపుటకు సాక్ష్యమున్నది. వాది యిది లేదను చున్నాఁడు కాని సంఘము పోయిన దను కొన్నను అందువల్ల పాఠశాల వాది యొక్క సొంత సొత్తు కానేరదు. పాఠశాల సొమ్ము స్పష్టముగా నిక్షేపద్రవ్య మగుటచేత దాని విషయమయి లెక్క చెప్పుటకును దాని నత్యంత శ్రద్ధతోను వివేకముతోను వ్యవహరించుటకును వాది బద్ధుఁడయి యున్నాఁడు. 72 వ నిదర్శన పత్రమయిన 1883-84 వ సంవత్సరపు విద్యాసంబంధ కార్యనిర్వహణ విజ్ఞాపనము 1883-84 వ్యావహారిక సంవత్సరములో పాఠశాల మిక్కిలి వృద్ధిదశలో నున్నట్టు తెలుపుచున్నది. వ్యయమున కంతకును పాఠశాల జీతములును చందాలును 78 రూపాయల సహాయద్రవ్యమును సరిపోయెను. ఆధారనిధినుండి (అనఁగా సంఘమువారు వాది వశముచేసి నప్పుడు రక్షణ నిధిలో నుంచఁబడిన 475 రూపాయలలో నుండి) యేమియు తీయఁబడినట్టు చూపఁబడలేదు. అయి నప్పటికిని వాది నిధిలో నుండి 1884 వ సంవత్సరము మార్చి 21 వ తేదిని రు 300-0-0 లును, 1884 వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 2 వ తేదిని రు 170-0-0 లు ను, 1884 వ సంవత్సరము మెయి నెల 26 వ తేదిని రు 8-0-0 లును, తీసినట్టు రక్షణ నిధి పుస్తకము స్పష్టముగా వాస్తవమును చూపుచున్నది. 1884 వ సంవత్సరము మార్చి నెలలో తీయఁబడిన మున్నూఱు రూపాయల మొత్తమును ఆయవ్యయ నివేదన పత్రికయైన 72 వ సంఖ్యా నిదర్శన పత్రములో చూపఁబడక పోవుట అది పాఠశాల వ్యయముల నిమిత్తము తీయఁబడ లేదనుట కించు మించుగా నిశ్చయమైన ఋజువయియున్నది. అందు నిమిత్తము తీయఁబడక పోయిన పక్షమున, అది వాది యొక్క సొంత పనుల కయి తీయఁబడెననియుఁ నందుచే నక్రమముగా వినియోగ పఱుపఁబడిన దనియు నూహించుట

యించు మించుగా ననివార్య మయియున్నది. 1883-వ సంవత్సరములో తాను పుచ్చుకొన్న నిలువ సొమ్మంతయు (రక్షణ నిధిలో నున్నరు 18-0-0లు తప్ప) వ్యయముచేసి ఋణముతో 1884 వ సంవత్సరము అక్టోబరు నెలలో తాను పాఠశాల యొక్క కార్య నిర్వాహకత్వమును మరల సంఘమువారి కప్పగించి నప్పటి వాది యొక్క తరువాతి నడతచేత నీ యూహ దృఢ పఱుపఁబడుచున్నది. అతఁడు లెక్క చెప్పుటకు మొట్ట మొదట స్పష్టముగా వాగ్దానము చేసెను (60 నిదర్శన పత్రము). తరువాత క్రొత్త కార్య నిర్వాహకుఁడైన వాన్ స్టావరన్ గారు (ప్రతివాది యొక్క 20 వ సాక్షి) ఆతని వద్దనుండి లెక్కలను లెక్కల నిమిత్తమయి వ్రాసిన యుత్తర ములకు ప్రత్యుత్తరములను బడయలేనట్టు కనుఁగొనెను. కొంత కాల మయిన తరువాత నుపాధ్యాయులలో నొకఁడు తనకు బాకి పడియున్న వెనుకటి జీతము నిమిత్తమయి వాది మీఁద వ్యాజ్యము తేఁగా, ఆ విషయమయి విచా రించుట కయి యొక మధ్యవర్తి యేర్పఱుపఁబడెను. ఆ మధ్యవర్తికి వాది తాను రక్షణ నిధిలో నుండి తీసిన సొమ్మున కయి యిచ్చిన యసంపూర్ణమైన లెక్కలో (86 వ నిదర్శన పత్రము) ఈ క్రింది పద్దులు కనఁబడుచున్నవి.

1884 వ సం॥ 9 వ మెయి మొదలు 19 వ జూలై వఱకు

ప్రధానోపాధ్యాయుని జీతము	రు. 106-14-6
1884 వ సం॥ సెప్టెంబరుకు పైవారి జీతము	50-0-0
పై వారికి ప్రయాణవ్యయములు	6-0-0
1884 వ సం॥ అక్టోబరు నెలకు ముత్తుస్వామి అయ్యరుగారి జీతము.	50-0 0
1884 సం॥ ఏప్రిల్, మే, జూన్ నెలలకు వెంకయ్య శాస్త్రిగారి జీతము.	30-0-0
	రు. 242-14-6

తేదులు లేకుండ మఱికొన్ని పద్దులుకూడ చూపఁబడినవికాని 1884 వ సం॥ మార్చి ఏప్రిల్ నెలలలో రక్షణ నిధిలో నుండి వాదిచేత తీయఁబడిన రు 470-0-0 లలోను తాను సొమ్ముతీసిన యనంతరము వఱకును బాకిపడని మొత్తములను తానిచ్చినట్టు చెప్పుటవలన రు 242 ల పయి చిల్లరకు మాత్రమే లెక్క చెప్పఁగలిగెనని చూపుటకు పయి పద్దులే చాలియున్నవి. అతని న్యాయవాది యతఁడు కొన్నిసమయములం దుపాధ్యాయులకు ముందుగా నిచ్చెనని చెప్పుచున్నాఁడుకాని దీని కాధారముగా సాక్ష్యములేదు; కార్య నిర్వాహకత్వము నొప్పగించి వేసిన తరువాత నధమ ముపాధ్యాయులలో నిద్దఱు తమ జీతముల ప్రాఁత బాకీ నిమిత్తము వ్యాజ్యములు వేసినట్టు మనము కనుఁగొనుచున్నప్పు డుపాధ్యాయుల కతఁడు జీతములు ముందుగానే యిచ్చు చుండెననుట బొత్తిగా నమ్మఁదగినదికాదు. అంతేకాక యేఁబది రూపాయలు ముందుగా నియ్యఁబడ్డట్టుచూపఁబడిన ముత్తుస్వామి శాస్త్రి 1884 వ సం॥ అక్టోబరు వఱకును పనిలో నియమింపఁబడ లేదు; కాఁబట్టి యతనికి 1884 వ సం॥ మార్చిలోఁగాని యేప్రిల్ లోఁగాని ముందుగా జీత మియ్యఁ బడి యుండ నేరదు.

వాది ఋణములో నున్నాఁ డనియు నప్పుడే 1884 సంవత్సరములో సోదరి పెండ్లి చేసె ననియు చూపుటకు మన కింకను సాక్ష్యమున్నది. ఈ సంగతులను తెలిసియున్న నిష్పక్షపాతియైనవాఁడు వాది తన కప్పగింపఁబడిన నిక్షేపధనమును తా నపహరింపక పోయిన యెడల దుర్వినియోగము చేసె నని చెప్పుటకు నిశ్చయముగా కావలసిన న్ని హేతువులను కలిగి యుండును. ఇప్పుడు న్యాయాధికారి యెదుటనున్న సంగతుల నన్నిటిని ప్రతివాది యెఱిఁగి యుండక పోవచ్చునుగాని యతఁ డితరమార్గములచేత సమాచారము సంపాదించుటకు కావలసినన్ని యవకాశములను కలిగియుండెను; వాదియొక్క చెడు నడతను గూర్చి ప్రతివాదికి తెలిసియుండవచ్చు నని సాక్ష్యమున్నట్టు న్యాయాధికారి కనుఁగొనుచున్నప్పుడు తానీ సమాచారము నెట్లు సరిగా తెలిసికొనెనో తెలియఁబఱుచుట ప్రతివాది కావశ్యకముకాదు.

17. తనకు స్వాతంత్ర్యము లేనిదే ధనమును వాది దుర్వినియోగముచేసి నందున కింకొకయుదాహరణము పెద్దాపురపు పాఠశాల విషయములో. అతఁడు తానా పాఠశాలకు కార్యనిర్వాహకుఁడుగా నియమింపఁబడినట్టు చెప్పు చున్నాఁడుగాని యామాట వ్రాఁతరూపసాక్ష్యమువలన నిరసింపఁబడుచున్నది; వాదియే తన కాధారముగాఁజేకొన్న లిఖితములు తన వాదమును పోషింపవు. ఎచ్ గురుతు నిదర్శన పత్రము పూర్వపు కార్యనిర్వాహకుఁడైన పేర్రాజు గారి చేత వాదికి వ్రాయఁబడిన యుత్తరము. ఈ యుత్తరములో పేర్రాజు పాఠశాలయొక్క కార్యనిర్వాహకత్వము నంగీకరింపవలసిన దని వాదికి వ్రాసి నందును సందేహము లేదుగాని యస్-సుబ్బారావు (ప్రతివాది 19 వ సాక్షి) యొక్క సాక్ష్యమును తరువాత నాతనికిని వాదికిని మధ్య నడచిన యుత్తర ప్రత్యుత్తరములును వాది యెప్పుడును పాఠశాల యొక్క కార్యనిర్వాహకత్వమును వహింపలేదనియు పేర్రాజు తరువాత తన మనస్సును మార్చుకొని కార్య నిర్వాహకత్వము నొక సభకు ఇచ్చివేసె ననియు స్పష్టముగా చూపు చున్నవి. (నిదర్శన పత్రములు 38, జే, 48, 49, జడ్, 41 చూడుఁడు).

వాదిని కార్యనిర్వాహకుఁడుగా నుండవలసిన దని కోరుచు ఎచ్ గురుతు నిదర్శన పత్రమైనయుత్తరము 25-5-85వ తేదిది. ఆ యుత్తరమందిన తోడనే పాఠ శాల కార్యదర్శికి నిధి యెంతయున్నదని యడుగుచు 28-5-85 తేదిని 28వ సంఖ్య నిదర్శన పత్రమైన యుత్తరమును వాది వ్రాసినట్టు మనము కనుఁగొనుచున్నాము. 1885 వ సం|| జూన్ 18 వ తేదిని వాది పెద్దాపురమునకు వెళ్లి, కార్యనిర్వాహకత్వమును వహింపక పోయినను పాఠశాలకు బల్లలు మొదలయిన యుపకరణములు చేయించెద నను మిషమీఁద కార్యదర్శివద్దనుండి రు. 80-0-0 లను పుచ్చుకొనెను. ఇది జరగిన తరువాత పూర్ణముగా మూడు సంవత్సరముల వఱకును తాను పుచ్చుకొన్నరు 80-0-0 లను తిరిగి యియ్యను లేదు పాఠ శాలోపకరణములను చేయించి పంపను లేదు. లిఖిత సాక్ష్యమువలన ఇది స్పష్టముగా ఋజువు పఱుపఁబడినది. కడపట 1888వ సంవత్సరము జూన్ 18 వ తేదిని తన మీఁద వ్యాజ్యము వేయఁబడిన తరువాత (45 వ

నిదర్శన పత్రము చూడుఁడు) అతఁడు సొమ్మిచ్చివేసెను. ఆతని యేక సమాధానము కార్యనిర్వాహక ధర్మమున తాను సొమ్ము పుచ్చుకొంటిననియు, తనకు పెద్దాపురమునకు పోవుట కయి వ్యయములను తగిలించిన పిమ్మట తన యనుమతినిబడయక పేర్రాజు కార్యనిర్వాహకత్వమును మఱి యొకరి కియ్యవలసినపని లేదనియు, అందుచేత తాను పాఠశాలా కార్య నిర్వాహక సంఘము నంగీకరింప నిరాకరించి రు. 80-0-0 లను తిరిగి యియ్యలేదనియు, అయియున్నది. ఈ సమాధానమున కంటె నతృప్తికర మైనది మఱి యేదియు నుండదు. వాదియొక్క కలహము నిస్సందేహముగా పేర్రాజుతోడిది. పేర్రాజు తన కేమయిన నష్టికలిగించియుండిన యెడల, ఆతని పైని వ్యాజ్యము వేయవలసియుండెను. తన్ను కార్య నిర్వాహకునిగాఁ జేయుట కయి పేర్రాజుచే చేయఁబడిన కర్తవ్య నిర్దేశము మరలించుకోఁబడి సంఘమువారు పాఠశాలా వ్యవహారములను ప్రత్యక్షముగా జరపుచున్నారని యెఱిఁగిన తరువాత పాఠశాల సొమ్మును విడువ నిరాకరించుటకు న్యాయ సమర్థన లేశమైనను లేదు. ఈ మూడు సంవత్సరములు రు 80-0-0 లను తానట్టేయుంచుకొనుట శిక్షాస్మృతినిబట్టి ధనాపహరణముకాక పోయిన పక్షమున, ఏ విధముచేతనైనను చెడునడతగలవాఁ డన్నబిరుద నామమునకు తన్నత్యంతార్హునిచేయు మిక్కిలి నీతి మాలిన యసమర్థనీయ వ్యవహార మయియున్నది.

18. వాదియొక్క చెడునడతను ఋజువు చేయుట కయి తేఁబడిన సాక్ష్య రాశిలో నుండి మఱియే యితర విషయమును ముట్టుట యనావశ్యక మని నేను తలఁచుచున్నాను. నిష్పక్షపాతియగు వాఁ డతనిని మంచినడత గలవాఁడుకాఁడని నిర్దేశించుటకు కావలసి నన్ని హేతువు లున్నవని చూపుటకు పయి నిరూపణములు నాయభిప్రాయమునందు చాలియున్నవి.”)

నేను లక్ష్మీ నరసింహముగారి నడత మంచిదికా దన్నానను విషయమును గూర్చి దండ విధాయకుని తీర్పులోనుండి పయి భాగమును తెనిఁగించి వ్రాసియున్నాను. ఇఁక నిండ్ల మీఁద రాళ్లు వేయించుచున్నారని నేనన్న రెండవ

విషయమునుగూర్చి వ్రాయవలసి యున్నది. దానిని మండల న్యాయాధిపతి యొక్క తీర్పులోనుండి యెత్తివ్రాయుట కనుజ్ఞవేఁడుచున్నాను. ఇది కొంత దీర్ఘముగా నుండునుగాన చదువరులు విసుగుకొనక నన్ను మన్నింతు రని వినయ పూర్వకముగా విన్నవించుచున్నాఁడను.

"14. ఉభయ పక్షముల వారును చెప్పెడి ప్రకారముగా రామబ్రహ్మము గృహము మీఁద రాళ్లువేయుట మధ్యమధ్య కొంచె మవకాశములో నెలల కొలఁది 1889 వ సం॥ ఆగష్టు వఱకును జరగుచువచ్చెను; వాది ప్రతివాదుల సాక్ష్యమువల్లను ప్రతివాని యొక్క 3, 4, 5, 17 సాక్షుల సాక్ష్యము వల్లను రామబ్రహ్మమును ఇంటికి పెద్దయైన యాతనివదినె శంకరమ్మయు తమ యల్లునిచేత రాళ్లువేయఁబడుచున్నవని తఱచుగా మొఱ్ఱపెట్టుచుండి రనుట స్పష్టము; పిన్నవయసువాఁడైన యల్లుని విషయమయి వాది నిర్వివాదముగా విశేష శ్రద్ధను వహించుచుండెను; ఆ బాలుఁడీ సారాంశముతో సంబంధించిన కాలమునందు రామబ్రహ్మముతోను శంకరమ్మతోను తగవులాడి భార్య యొక్క (రామబ్రహ్మముయొక్క) యిల్లు విడిచి తన నిమిత్తమయి వాది చేసిన యేర్పాటుల ననుసరించి యొక సత్రములో ప్రత్యేకముగా వాసముచేయు చుండెను; ఆతగవులలో వేఱుగా కాపుర ముండుటకు తన భార్యను తన వెంటఁబంపు మని యా బాలుఁడు కోరినట్టు వాదియేయొప్పుకొనుచున్నాఁడు. రామబ్రహ్మము చచ్చిపోయెను శంకరమ్మ విచారింపఁబడలేదు; కాని తనతో వేఱుగా కాపురముచేయుట కయి యా పిల్లవాని భార్యను పంపక నిరాకరించి నందున వాది యాబాలుని తమయింటిమీఁద రాళ్లువేయుటకు పురికొల్పుచున్నాఁ డనకుఁ గలిగిన యనుమానములను దాఁచక శంకరమ్మ యింటింటికిఁబోయి చెప్పుచున్నదని ప్రతివాది యొక్క పైని చెప్పఁబడిన సాక్షుల సాక్ష్యము పూర్ణముగా తెలుపుడుచేయుచున్నది; దీని సూచన తన సంరక్షణములోను స్వాధీనతలోను ఉన్న బాలునితో వేఱు స్థలమున కాపడుచును పంపునట్లు చేయుట కయి ప్రయత్నించుటలో వాదికి దురుద్దేశ మున్నదనుట. ఆ సాక్షులయొక్కయు ప్రతివాదియొక్క యొకటి రెండు సాక్షులయొక్కయు

సాక్ష్యమువలన ఆమె పూర్వపు మొఱ్ఱల వేనివలనను కార్యములేకపోయిన తరువాతను ప్రతివాది యొకసారి తానిందులో సంబంధము కలుగఁజేసికో నని నిరాకరించి యధికారులతో చెప్పుకోవలసిన దని యామెను పంపివేసిన తరువాతను శంకరమ్మ ప్రార్థనలవలన మనసు కరఁగినవాఁడయి ప్రతివాది 1889వ సంవత్సరము జూలయి 28వ తేదిని తన విచారణవల్ల నామెకు సాయముచేయఁ బూనుకొన్నట్టు తేట పడుచున్నది.

15. ఆ దినమున శంకరమ్మ యేడ్చుచు తనవద్దకు వచ్చి రాళ్లు పడుటను ప్రయత్నముచేసి మాన్పుట కయి యెవ్వరును తనకు సహాయము చేయలేద నియు, రాళ్లప్పుడు సహితము పడుచున్నవనియు, రాళ్లు దుగ్గిరాల వారి దొడ్డిలోనుండియు మరణ శాసనాధికారిగా నున్న మృతుఁడైన చిన్నస్వామి గారి సొత్తయిన పడవల కార్యస్థానముగల మేడమీఁది నుండియు వచ్చు చున్నవనియు, చెప్పి. వాది విషయమయి తనకుఁగల నమ్మకముల నేకరువుపెట్టి, తనతో మొఱ్ఱ పెట్టుకొనె నని ప్రతివాది చెప్పుచున్నాఁడు. అప్పుడు శంక రమ్మ రామబ్రహ్మముయొక్క యల్లునితోఁగూడ తిరుపతిరాజు వెంకటప్పయ్య (వీరిలో మొదటివాఁడు వాదియొక్క పాఠశాలలో నుపాధ్యాయుఁడు) అనెడి యిద్దఱు బాలురనుగూడ కలిపిన దని ప్రతివాది చెప్పుచున్నాఁడు. ప్రతివాది దానినిగూర్చి విచారింప వలసిన దని యామె చేసిన ప్రార్థనలకు లోఁబడిన వాఁడయి (ఈ పట్టణములో జనులు తమ దుఃఖములను కష్టములను చెప్పుకొని సహాయము నిమిత్తమును ఆలోచన నిమిత్తమును ప్రతివాది వద్దకు పోవుచుందు రనుటకు సందేహములేదు,) ప్రతివాదియొక్క 17వ సాక్షితోఁగలిసి పయి యిద్దఱు బాలురను కాపురమున్న దుగ్గిరాల వారి దొడ్డితోఁ జేరియున్న యింటి యజమానుఁడైన దుగ్గిరాల సూర్యప్రకాశరావు (ప్రతివాది రెండవసాక్షి) వద్దకు మొదట వెళ్లెను.

16. వాది క్రిందనున్న యున్నతి పాఠశాలయొక్క పట్టణశాఖకు ప్రధానోపాధ్యాయుఁడుగా నున్న ప్రతివాది మొదటిసాక్షి కే- రామేశ్వర రావు శంకరమ్మకును ప్రతివాదికిని జరిగిన సంభాషణ సమయమునందు కడపటి

కును ఉండెను; అతఁడు వారి సంభాషణలోని వివరముల నన్నిటిని జ్ఞాపక ముంచుకొన్నట్టు చెప్పక పోయినను, శంకరమ్మ చెప్పిన సంగతుల విషయమయి ప్రతివాది సాక్ష్యమును ముఖ్యముగా స్థిరపఱుచుచు, ఆమె కష్టము యొక్క యాథార్థ్యము తన మనస్సులో నాటుకొనఁగా తానుగూడ తన ప్రధానో పాధ్యాయుఁడైన వాదిపై నామె చేసిన దోషారోపణములను తత్క్షణము నమ్మితి నని చెప్పుచున్నాఁడు.

17. ఆ దినమున దుగ్గిరాల వారి దొడ్డిలోను రామబ్రహ్మము గృహము వద్దను చిన్నస్వామి మేడమీఁదను ప్రతివాది చేసిన విచారణలో జరిగినదాని విషయమై ప్రతివాది రెండవసాక్షి ప్రతివాది చెప్పినదానిని పూర్ణముగా స్థిరపఱుచుచున్నాఁడు. దొడ్డిలో వారొక యిటుకల కుప్పను జూచిరి; రామ బ్రహ్మముయొక్క యింటి కప్పుమీఁద నదే విధమైన యిటుక ముక్కలను జూచిరి. ఇది శంకరమ్మ మొఱ్ఱలను బలపఱిచెడి యొక సంగతి. వారు రామ బ్రహ్మముయొక్క యింటివద్ద నున్నప్పుడు దానిమీఁద కొన్ని ఱాళ్లుపడెను. తనతో వేఱుగా నుండుట కయి భార్యను పంపకపోవుటచేత వాదియొక్క దుర్బోధచేత రామబ్రహ్మముయొక్క అల్లుఁడు ఱాళ్లు వేయుచున్నాఁడని యామె మరల చెప్పుటయేకాక, యే వైపునుండి ఱాళ్లు వచ్చుచున్నవో యా చిన్న స్వామి మేడమీఁద నా చిన్నవాఁ డప్పుడు కనఁబడునని కూడ చెప్పెను. చిన్నస్వామి మేడమీఁదికి వెళ్లిన మీఁదట బాలుఁ డక్కడ కనఁబడలేదు గాని యింటిపై నింతకుముందు పడినరీతి ఱాళ్లను రెంటిని వారక్కడఁ గనుఁ గొనిరి; గుమాస్తా యొకఁడీ ఱాళ్లు బంగారు నగలను సాగఁగొట్టుట కయి యక్కడ నుంచఁబడెనని చెప్పెను - ఈ సమాధానము వారికి రుచింపలేదు; చిన్నస్వామి రెండవకుమారుఁడు (ప్రతివాదియొక్క 38వ సాక్షి) వాదియొక్క చాకలివాఁడు ఱాళ్లు వేసి వాది యింటిలోనికి పరుగెత్తుచుండఁగా చూడఁ బడెనని వారితో చెప్పెను - శంకరమ్మ మొఱ్ఱలను బలపఱుచుట కెక్కువ సంగతులు. రామబ్రహ్మము గృహమునందు కాపురమున్న (ప్రతివాదియొక్క 54వ సాక్షి) వనపాలనోద్యోగి (The Forester) భార్యను బాలునితోఁగూడ

వేఱుగా కాపురముండుట కయి పంపివేయు మని రామబ్రహ్మముతో చెప్ప వలసిన దని వాది తన్నడిగినట్లు ప్రతివాదితో చెప్పెను; బాలునిభార్య నరసాపురమునకు పంపివేయఁబడి నప్పుడు రాళ్లు వేయుట యాకాలములో నిలిచి పోయినట్లు తాను విన్నానని ప్రతివాది రెండవసాక్షి ప్రతివాదితో చెప్పెను. వనపాలనోద్యోగి (ప్రతివాది 54వ సాక్షి) ప్రతివాదిమాట స్థిరపఱుచు చున్నాఁడు; ప్రతివాదియొక్క రెండవసాక్షి తన ముందప్పుడున్న సాధనములపైని రాళ్లు వేయుటలో వాదికి సంబంధ మున్నదని తానుకూడ నభిప్రాయ మేర్పఱుచుకొని యా యభిప్రాయమును ప్రతివాదికి తెలిపి, దుగ్గిరాల వారి యింటిని దొడ్డిని విడిచిపెట్టనైన వలయును లేదా సందేహింపఁబడిన బాలురైన తిరుపతిరాజును వెంకటప్పయ్యను వెడలఁగొట్టనైన వలయునని ప్రతివాది 17వ సాక్షికి ముందుగా హెచ్చరింత యిచ్చుటవలన తన యభిప్రాయమును సారక పఱిచితి నని చెప్పుచున్నాఁడు. కొన్ని దినముల తరువాత వారందుండి వెడలఁగొట్టఁబడిరి.

18. పైని చెప్పఁబడిన సాధనములుగాక యీ సారాంశముక్రింద నష్టమిప్పింపవలె ననుట కాస్పదము లయిన మాట లన్న కాలమునకు ప్రతివాది తన ముందెక్కువ సాధన సామగ్రిని గలిగి యుండెను.

19. జూలయి 28వ తేదిని వాది రాజమహేంద్ర వరములో లేఁడు; కాని యతఁడు తిరిగి రాఁగానే ప్రతివాది తిన్నగా నాతని యొద్దకుపోయి జూలయి 30వ తేదిని మొదటి సారాంశముక్రింద చెప్పఁబడిన సంభాషణము నాతనితో నున్నత పాఠశాలలో జరపెను. మఱునాఁడు న్యాయవాదియైన వీరాస్వామి నాయని (వాదియొక్క 11వ సాక్షి) యింటివద్ద నీ పనికై సరియైన సభయే జరగెను; ఈ సభకు వాది కోరికమీఁదనే ప్రతివాది రప్పింపఁబడెను. ఈ సభలో తానావఱకు చేసిన విచారణనుబట్టి వాది రాళ్లు వేయుటను ప్రోత్సాహ పఱిచినట్లు తన నమ్మకమని ప్రతివాది వాదితో తెలియఁబలికినప్పుడు వాది యూరకుండె నని యీ సాక్షి ప్రతివాది చెప్పినదానిని స్పష్టముగా బలపఱుచుచున్నాఁడు. ఈ నడత శంకరమ్మ చేసిన దోషారోపణ

ములను బలపఱుచుటకు ప్రబలముగా తోడుపడునదిగా నున్నది. అడ్డు పరీక్షలో వాదియే యీ యంశమును ఒప్పుకొనెను; తిరుగు పరీక్షలో దానికి వ్యాఖ్యానము చేయుట కేమియు నడుగఁ బడలేదు; కాని యాతని 11వ సాక్షి యీ విషయమయి వేంకట్రామయ్య (ప్రతివాది 4వ సాక్షి) యింటివద్ద వాదికిని ప్రతివాదికిని వేఁడిమాటలు నడచినందున నాతఁ డూరకుండె నని చెప్పుచున్నాఁడు. అయినను అగస్టు 2వ తేదివఱకును వేంకట్రామయ్యా యింటివద్ద సమావేశమే నిశ్చయముగా జరగనందున ఈ సమాధాన మంగీకరింపఁబడఁ దగినదికాదు.

20. జూలయి 30వ తేది సభలో వాదియొక్క 11వ సాక్షి కుత్తరముగా ప్రతివాది తనకు సమాచార మిచ్చినవారి పేరులను చెప్పెను; అనుమానింపఁబడిన పిల్లవాండ్రతోకూడ వారందఱును పిలిపింపఁబడిరి; అక్కడ జరగిన దానినిబట్టి వాదికి వ్యతిరిక్తమయిన తన నమ్మకము స్థిరపడె నని ప్రతివాది చెప్పుచున్నాఁడు; వాదియొక్క 11వ సాక్షి సహితము సందేహింపఁబడిన ముగ్గురు బాలురను పంపివేయఁ బడవలసిన దన్న నిశ్చయమునకు వచ్చితి నని చెప్పుచున్నాఁడు. సభయం దప్పుడున్న ప్రతివాదియొక్క 17వ సాక్షి పిల్లవానిభార్య నతనితో నుండుటకు పంపవలసిన దని వాదిచేసిన ప్రార్థనను తా నంగీకరింపక నిరాకరించిన హేతువుచేత వాది యీ శిష్యులను రాళ్లు వేయ పురికొల్పినట్టు శంకరమ్మ తనతోనే మొఱ్ఱ పెట్టుకొన్న దని తా నప్పుడు వాద యెదుటనే చెప్పితినని ప్రమాణము చేయుచున్నాఁడు. రాళ్లవేత వ్యవహారములో శంకరమ్మ యొక్కయు రామబ్రహ్మము యొక్కయు న్యాయవాదియైన ప్రతివాదియొక్క 6వ సాక్షి కూడ ఆ సభలో నుండెను. అతఁడు తాను చేసిన విచారణయొక్క పర్యవసానమును ప్రతివాదితో చెప్పితి ననియు, ఆ సభలో తాను వాదిపై నభియోగము తేనున్నాఁడ నని చెప్పినప్పుడు వాది పలుకక యూరకుండె ననియు, చెప్పుచున్నాఁడు. అంతేకాక యీ సాక్షి తొందరపడి యభియోగము తీసికొని రావల దనియు సమాధానము చేయుటకయి మాటాడుచున్నవాది యొక్క 11 వ సాక్షితో ముందుగా నీ విషయ

మయి చర్చింపవలసిన దనియు, ప్రతివాది తన్ను బలవంత పెట్టె నని చెప్పుచున్నాఁడు.

21. రామబ్రహ్మముయొక్క యింటి మీఁద మరల రాళ్లు పడుచున్న వని సమాచారము తెలిసిన మీఁదట ఆగస్టు 2 వ తేదిని ప్రతివాది ఆరక్షకాపేక్షకునితో (ప్రతివాది 6 వ సాక్షి) అక్కడకు వెళ్లెను. ఆరక్షక భటాధికారి స్థలము చూచిన పిమ్మట వెళ్లిపోయెను. తన నాలవ సాక్షియైన వెంకట్రామయ్యతో నాతని యింటి సమీపమున మాటాడు చుండఁగా రామబ్రహ్మముయొక్క యింటిలో కాపురముండిన టీ. నాగరాజను నతఁడక్కడకు వచ్చి తిరుపతిరాజు (పూర్వోక్తవాది సహోపాధ్యాయుఁడు) రాళ్లు వేయుచుండఁగా తాను చూచితి నని తమతో చెప్పినట్లు ప్రతివాది చెప్పుచున్నాఁడు. ప్రతివాది యొక్క 4 వ సాక్షి తత్పూర్వము శంకరమ్మ తనతో మొఱ్ఱపెట్టుకొన్న మీఁదట తాను చేసిన విచారణలయొక్క ఫలితములను ప్రతివాదికి తెలియఁజేసినట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.

22. ప్రతి వాదికిని వెంకట్రామయ్యకును ఈ సంభాషణము జరుగు చుండఁగాను వాది మీఁద శంకరమ్మ చేసిన దోషారోపణమును ప్రతివాది నమ్మునట్లు చేయ ననుకూలమైనది యెంతో నడచిన తరువాతను వాదియొక్క 4వ సాక్షి బీ. వీ. జోగయ్యవచ్చి యీ సంభాషణ మేవిషయమని యడిగెను; వాది రాళ్లు వేయుటను ప్రోత్సాహపఱిచె నన్నతన నమ్మకమును ప్రతివాది యీ సాక్షితో చెప్పినది యప్పుడు. అందుమీఁద వెళ్లి వాదిని వెంకట్రామయ్య (ప్రతివాది 4వ సాక్షి) యింటికి తీసికొని వచ్చినది యీ సాక్షియే. వేడిమాటలు సంభవించినట్టుగా నీవఱకే చెప్పఁబడిన సభ యిప్పుడు నడచెను.

23. అల్లుఁడు రాళ్లు వేయుచున్నాఁ డనియు వాది వానిని ప్రోత్సాహపఱుచుచున్నట్టు తా ననుమాన పడుచున్నా ననియు శంకరమ్మ తనతో మొఱ్ఱపెట్టుకొన్నప్పుడు తాను (సాక్షి) వారితో నా కాలమందలి శంకరమ్మయొక్క

వాది మీఁది సందేహములను చెప్పితి నని ప్రతివాది 4 వ సాక్షి చెప్పు చున్నాఁడు; ఆగష్టు 2 వ తేదిని జరగిన సభలో తన మీఁద నెవ్వరును నను మాన పడలే దనియు ప్రతివాది మాత్రమే తన మీఁద దోషారోపణము చేయుచున్నాఁడనియు వాది బహిరంగముగా చెప్పినప్పుడు శంకరమ్మ సందే హములను తా నావఱకే తెలిపియుండిన సంగతిని వాదికి స్మరణకుఁ దెచ్చితి నని యతఁడు రూఢిగా చెప్పుచున్నాఁడు. ఇది వాది లే దనుచున్నాఁడు; కాని యది యే నిశ్చిత మార్గమున చేయఁబడవలె నో స్పష్టము కాక పోయి నప్పటికిని ఈ సభలో జరగిన దాని యొక్క పర్యవసానము వాది 4 వ సాక్షి యైన జోగయ్యచేత సహితము వాది తన నడతను శుద్ధపఱచుకో వలెనన్న యభిప్రాయము తెలుపుట యయినందుకు సందేహము లేదు. అట్లను టలో తన యభిప్రాయ మంతయు ప్రతివాది గౌరవము గలవాఁడు గనుకను నేరము మోపుచున్నాఁడు గనుకను వాది ప్రతివాది వద్దకుపోయి శాంత సమయమునందు సంగతులను వివరించి చెప్పి తన్ను శుద్ధపఱచుకోవలె ననుటయే యని వాది 4 వ సాక్షి చెప్పుచున్నాఁడు. అంత మంది మనుష్యు లతనికి వ్యతిరేకముగా చెప్పుచున్నప్పుడు వాది న్యాయ సభలో తన నడతను శుద్ధ పఱచుకోవలసిన దని వాది 4 వ సాక్షి యొక్క యభిప్రాయమయినట్టు తాను గ్రహించితి నని ప్రతివాది 4 వ సాక్షి చెప్పుచున్నాఁడు.

24. ఈ సభజరగిన తరువాత మూఁడు వారములకు రాళ్లవేత యభి యోగము తాలూకా దండ విధాయకుని సభలో తేఁబడినది; తాను చేసిన విచారణల నన్నిటిని బట్టి వాది రాళ్లువేయుటను ప్రోత్సాహపఱిచినాఁ డని యభియోక్త చేసిన దోషారోపణమునకు మంచియాధార మున్న దని ప్రతివాది తన 28 వ సాక్షి యైన పీ. శ్రీనివాసరావుతో చెప్పినది యింతకు కొంత కాలము ముందు.

25. రాళ్లువేయుట రామబ్రహ్మముయొక్క యింటిలో కాపురమున్న వారియొక్క పని యనియు, దానికి నిజ మయిన కారణము స్త్రీలతో వనపాల నోద్యోగి (ప్రతివాది 54 వ సాక్షి) యొక్క యయుక్త సంబంధ మనియు,

బాలుఁడు తన భార్యను వేఱుగా కాపుర ముండుట కయి పంపు మనికోరుట కిదియే కారణ మనియు, తాను చేసిన విచారణలలో ప్రతివాది సాధారణమైన జాగ్రత్త నుపయోగించియుండిన యెడల నీ పర్యవసానమునకు వచ్చియుండవలె ననియు, వాదియొక్క వాదము. ఆ బాలుఁడు వనపాలనోద్యోగిపై దోషారోపణము చేయుచు తనతో నొకకథ చెప్పె ననియు, వనపాలనోద్యోగినిగూర్చిన కలహముల మూలమున నిల్లు విడిచె ననియు, వాది చెప్పుచున్నాఁడు. అయినప్పటికిని తరువాత నొకప్పుడు తాను వనపాలనోద్యోగితో మాటాడుచు నక్కడ కూరుచుండియుండఁగా నింటిమీఁద నొక రాయి ప్రత్యక్షముగా పడినప్పుడు సహిత మీసంగతిని తా నెప్పుడును వనపాలనోద్యోగితో చెప్పలే దని యతఁ డొప్పుకొనుచున్నాఁడు. ఉన్నత పాఠశాలలోను వీరాస్వామి నాయని యొక్కయు వెంకట్రామయ్య యొక్కయు గృహములలో జరిగిన సభలలోను ప్రతివాది తన ముఖము మీఁదనే తన్ను నిందించి నప్పుడు వనపాలనోద్యోగిపయి బాలుఁడు నింద మోపిన విషయ మయి తా నెప్పుడు నొక్క మాటయినను పలుకలే దనియు రాళ్లువేయుట యింట కాపురమున్నవారి పనియని చూపుటకు దారి తీసెడు సమాచారమును దేనిని తానను గ్రహింపలే దనియుకూడ వాది యొప్పుకొనుచున్నాఁడు. తన వాదమున కేమైన నాధార ముండిన పక్షమున వాది స్వాభావికముగా తన ప్రస్తుత వాదము నుదాహరింపఁగోరుట కివి యన్నియు సమయములు; ఇటువంటి యవకాశములు తటస్థించి నప్పుడు ప్రతివాది తనకు విరోధముగా తన నమ్మకమును వెల్లడి చేయుచున్న సాధనములను మాత్రమే కలిగి యుండునట్లు ప్రతివాదిని విడిచి యూరకుండిన యెడల నతఁడు తన్ను మాత్రమే తాను నిందించుకోవలెను.

28. ఒకసారి రామబ్రహ్మముయొక్క యింటి మీఁద రాళ్లు పడకుండ నిలుపుట కయి చిన్నస్వామి పశువమనుష్యులలో కొందఱిని వాది యు[illegible] నన్నట్లును, ఇంకొకసారి రామబ్రహ్మముయొక్క కొమారితలలో నొకతె రాళ్లు వేయుచుండఁగా నొక కూలివాఁడు చూచెనని తాను విన్నట్లును, వాది చెప్ప

నట్లు ప్రతివాది 4 వ సాక్షి చెప్పుచున్నాఁడు; కాని యిది తాను నమ్మనందున ప్రతివాది కీవిషయములను తెలుపలే దని సాక్షి చెప్పుచున్నాఁడు. 1889 వ సం॥ ఆగష్టు నెల పజీకును తాను చాకలి వానిని పనిలోఁబెట్టుకోలేదని వాది చెప్పుచున్నాఁడుగాని వీరాస్వామినాయని (11 వ సాక్షి) యింటి వద్ది సభకు ఆ సేవకుఁడు పిలిపింపఁబడి యక్కడ నుండినట్లు గౌరవార్హు లయిన సాక్షుల యొక్క ప్రమాణము మీఁద చెప్పిన సాక్ష్యమున్నది; దానిని సందేహించుటకు నాకు హేతువు కనఁబడదు. ఇంకను పట్టుదలతో వాదింపఁబడినవి—చిన్నస్వామియొక్క పడవలకార్యస్థానమైన యటువంటి బహిరంగ స్థలమునుండి రాళ్లు వేయఁబడు నని ప్రతివాది నమ్మకూడ దనియు,అక్కడనుండి రాళ్లు వేయఁబడినను రాళ్లువేయుటతో వాది సంబంధమును స్థిరపఱుచుటకు సంగతు లతిదూర మైన వనియు,ఇరుగు పొరుగుల నున్న పెద్దమనుష్యులు(ప్రతివాదియొక్క 2, 3, 4 సాక్షుల వంటివారు) తమతో శంకరమ్మ యింతకు ముందు పెట్టుకొన్న ముఖ్యలలో నామెకేల సాయము చేయకపోయిరో కనుఁగొనుట కయి ప్రతివాది యేమయిన విచారణ చేసియుండిన యెడల రాళ్లు వేయుట యింటిలోనివారిచేత జరపఁబడుచున్న హేతువుచేతనే యని యతఁడు కనిపెట్టియుండు ననియు,—అనునవి. అడ్డు పరీక్షలో నీ సాక్షుల నుండి యిటువంటి దేదియు వెడలఁదీయఁబడలేదు. ఇందుకు ప్రతికూలముగా ప్రతివాదియొక్క 1, 2, 3, 5, 17 సాక్షులు ప్రతివాదికంటె తక్కువ వర్తకులుగాను నిస్సందేహముగా సద్విశ్వాసులుతో వచ్చుచును ప్రతివాదియొక్క నిర్ణయమునకుతోడ్పి వాది రాళ్లువేయించినాఁ డనినమ్ముటను మన మెఱుఁగియున్నాము.

27. తన యిటువంటి నమ్మకమునకుఁగల హేతువులలో నొక దానినిగా వాది మంచి నీతి వర్తనముగలవాఁడు కాఁడని (దీనిని 5 వ సారాంశముక్రింద సత్యమని వాదించుచున్నాఁడు) తా నెఱుఁగుటను ప్రతివాది చెప్పియున్నాఁడు; అతఁడు తానును వాదియు 1881-82 వ సంవత్సరములనుండి స్నేహితులుగా నుండుట మానివేసిన ట్లొప్పుకొనుచున్నాఁడు, అతఁడు 1889

వ సంవత్సరములో వాదిమీఁద తనకు ద్వేష మున్నట్టొప్పుకొనఁడుగాని సాంఘికమత విషయములలో వాది యభిప్రాయములను తాను ద్వేషించుచున్నాఁడ నని చెప్పుచున్నాఁడు. అయినను భిన్నపక్షముల వారిలోఁగల మనోధర్మస్థితిలో నిటు వంటి సూక్ష్మవిభేద వర్ణన మంగీకరింపఁబడ నేర దని చూపుటకు చాలినంత సాక్ష్యములో బయటఁదీయఁబడినది. ప్రతివాదియొక్క "వివేకవర్ధని" లో వాదియొక్క వ్యాసములను ప్రకటించుటనుగూర్చిన వివాదములు (ఏగుఱుతు నిదర్శన పత్రము), వాదియొక్క యాస్తికపాఠశాల విషయమయి ప్రతివాదియొక్క ప్రతికూలాభిప్రాయములు ప్రతివాదియొక్క పత్రికపయి క్రమ్మఱ వాదియొక్క ప్రతికూలాశయములు (8, ఈ, నిదర్శన పత్రములు), రాత్రిపాఠశాలలోను ప్రార్థన సమాజములోను కలిగిన విదళనములలో రెంటిలోను వాది ప్రతివాదులు ప్రతిపక్షు లగుట, వాదియొక్క యొక్క స్నేహితుని చేతను వాదియొక్క దుర్బోధచేత తాను ప్రతికూల లేఖ వ్రాసితినని ప్రతివాదితో చెప్పిన యింకొక స్నేహితుని చేతను విధవాపునర్వివాహసమాజ సంబంధమున వ్రాయఁబడిన ప్రతివాదిమీఁది ప్రతికూల లేఖలు, వాది ప్రతివాదిదానికి విపక్షపత్రికను బైలుదేఱఁ దీయుట, పారిశుద్ధ్య విచారణ సంఘములోను దాని యుపసంఘములలోను వాదిప్రతివాదుల నిరంతర ప్రాతికూల్యము,—1880 మొదలు 1889 వఱకును పరస్పర ఘర్షణము యొక్క వివిధకారణములను గూర్చిన యశేషసాక్ష్యముయొక్క ఫలము. 1889 వ సంవత్సరము జూలయి నెలలో రాళ్లవేఁత వ్యవహారములో ప్రతివాది తనవిచారణల కారంభించినప్పు డుభయులమధ్య నిప్పుడున్న గర్భశత్రుత్వమును సమీపించెడి దేదియు కాక పోయినను వాదిపయి స్పష్టమయిన ప్రతికూల భావమును కలిగియుండె నని నామనస్సులో సందేహమును విడువకుండుట యయియున్నది.

28. కాని యీ సారాంశముక్రింద నిష్కృతిధన మడుగఁబడిన ప్రతివాది వాక్యములు ద్వేషముచేత చెప్పఁబడిన వని యే విధముచేతను దీని ననుసరించి యేర్పడదు. ప్రతివాది వాక్యములు, సంబంధులచేత నంగీకరింపఁబడిన

విచారణ సరణిలో తననుండి పైకి తియఁబడినట్టియు నట్టిమనుష్యుల లాభ మున కయి వారి యెడలను లోకము నెడలను (ఏలయన రామబ్రహ్మముయొక్క యింటి మీఁద రాళ్లు వేయుటవంటి దీర్ఘనిరంతర దోషకర్మము లోకాపఖ్యాతి కర మయినందుకు సందేహము లేదు) గల కర్తవ్యతాబుద్ధిలో తన చేత చేయఁ బడినట్టియు వాది శిలాపతనమును ప్రోత్సాహపఱుచుచున్నాఁ డన్న పరిశుద్ధ విశ్వాస నివేదనము లయిన పక్షమున, అప్పుడు ప్రతివాది చేసిన విచారణలు న్యాయముగాను సామాన్య నైపుణ్యములోను జాగరూకతతోను చేయఁబడిన పక్షమునను తద్వాక్యములు విచారణలో సంబంధించనివి కాకపోయిన పక్ష మునను ఇతర విషయములలో నతఁడు వాదికి ప్రతికూలభావమును వహించి యున్నాఁ డన్న యొకసంగతి యాతని వాక్యముల కంటెయుండు స్వతంత్ర తను నశింపఁజేయుటకు ప్రత్యేకముగా సమర్థ మయియుండదు. శంకరమ్మ తనలో మొట్ట మొదట మొగ్గపెట్టుకొన్నకాలము మొదలుకొని యీ విషయ ములో నాతని సమగ్రప్రవర్తననుబట్టి యాతని గుణదోష నిర్ణయముచేయ వలెను; ఈ విషయమయి పయిని చూపఁబడిన సాక్ష్యము సందేహలేశము నైనను విడువ దని నేను తలఁచుచున్నాను.

29. ప్రతివాది ద్వేషముచేత ప్రేరితుఁడైన పక్షమున, శంకరమ్మ వాది పైఁగల తన యనుమానము చాటుచు తిరుగ నారంభించి నప్పుడే తనకుఁగలి గిన మొదటి యవకాశమునే యతఁడు నిశ్చయముగా చేకొని యుండును. స్థాపింపఁబడిన యాతని ప్రవర్తన మంతయు, శంకరమ్మ యొత్తుడుచేత విచార ణలో ప్రవేశించె ననియు, ఆమె యొక్కయు రామబ్రహ్మము యొక్కయు స్పష్టమయిన నియోగములోనే ప్రథమావకాశము కలుగఁగానే తిన్నగా వాది యొద్దకు పోయె ననియు, అభియోగము తెచ్చు విషయమున తొందర పాటును నిరుత్సాహ పఱిచె ననియు, కనఁబఱుచుచున్నది. అతఁడు నిజముగా నింటికి కావలియుంచుట మాని వేసెను; (కావలి పెట్టినయెడల) తాను చేసిన దానికంటె నెక్కువ సూక్ష్మముగా నొకవేళ విషయమును గాలించి యుండ వచ్చును; కాని యతఁడు సామాన్యమైన జాగరూకత లేకుండఁగాని యేమయిన

త్రములయినట్టియో యనర్హమయినట్టియో విధమునఁగాని ప్రవర్తించెనని చూపుటకు సాక్ష్యములో నే నేమియు కనుఁగొనఁజాలను; అతఁడు సంబంధించిన మనుష్యులయొక్క మిక్కిలి స్పష్టమైన హితముకొఱకే పని చేయుచుండెను. రాళ్లువేయుటలో వాది హస్తమును ముఖ్యముగా వాది యొక్కయే మానమును చూపుచు ప్రతివాదిముం దేమియుండెనో సాక్ష్యము కనఁబఱచుచున్నది; పక్షాంతరముగాని సమాచారముగాని వాదిచేత నాతనికి చూపఁబడలేదు. తన ముందున్న సమస్త సంగతులనుబట్టి రాళ్లు రువ్వుటను వాది ప్రోత్సాహపఱిచె నని ప్రతివాది నిష్కపటముగా నమ్మె ననుటకు సందేహముండఁ జాలదని నేను తలఁచుచున్నాను. ఈ వాక్య మతఁడు సాధ్యమైనయెడల చిరకాలమునుండి జరుగుచున్న నేరమును నిలుపుటకై శంకరమ్మకును రామబ్రహ్మమునకును ప్రజలకును తన ధర్మమును వారిచేత నియ్యఁబడిన యధికారమునుబట్టి నిర్వహించుచున్న సమయములో బీ. వీ. జోగయ్యచేతను శ్రీనివాసరావు చేతను (వాది 4వ సాక్షి ప్రతివాది 27వ సాక్షి) ఆతనినుండి పైకి తీయఁబడిన దయి యుండెను; అతని వాక్యము విచారణముతో సంబంధింపనిది కాదనుట స్పష్టము. తాలూకా దండవిధాయకుఁడు తన ముందున్న సాక్ష్యమంతటితోను (ప్రతివాదిది కలుపుకొని) వాది మీఁద తేఁబడిన యభియోగము నబద్ధ మని కడపట కొట్టివేయుట నిజమే; కాని యీ సభవారు వాది నిశ్చయముగా ఈ నేరమును ప్రోత్సాహపఱిచి నాఁడా యని కాని న్యాయానుసారముగా పనిచేసెడి వాఁడు ప్రతివాదివలె నదే పర్యవసానమునకు వచ్చియుండునా యనికాని, వివేకియైన వాఁ డిటువంటి సంగతి సందర్భములలో నిట్లు చేసియుండునా యనియైనను కాని, చూడవలసిన పనిలేదు. ఈ సభవారు చూడవలసినది రాళ్లవేతను వాది ప్రోత్సాహపఱిచినాఁడని ప్రతివాది వాస్తవముగా నిర్వ్యాజబుద్ధితో నమ్మెనా యనుట; దీనిని గుఱించి పూర్వోక్త సాక్ష్యమునుబట్టి నా కెంతమాత్రమును సందేహము లేదు.

80. పూర్వోక్తము లయిన హేతువు లన్నిటి మీఁదను బీ. వీ. జోగయ్యతోను పి. శ్రీనివాసరావుతోను ప్రతివాది పలికిన వాక్యములు

రామబ్రహ్మముయొక్క యింటిమీఁద రాళ్లువేయుటను వాది ప్రోత్సాహపఱచెనన్న యాతని నమ్మకమును తెలిపె ననియు, ఆ వాక్యము లే సందర్భమున నవి చేయఁబడినవో యా సంగతులలో విశేషాధికార విశిష్టము లనియు, ఈ సారాంశములో నేను నిర్ణయించుచున్నాను.

14. According to both sides, stone-pelting had been going on at intervals for some months up to August 1889, on Ramabrahmam's house; and from the evidence of plaintiff himself as well as that of defendant and the defendant's 3rd, 4th, 5th and 17th witnesses it is clear that Ramabrahmam and his sister-in-law Sankaramma who was the senior lady of the house, had repeatedly complained that the stones were being thrown by their son-in-law, a boy in whom plaintiff admittedly took a special interest, and who, at the time with which this issue is concerned, was living separately in a choultry under arrangements admittedly made for him by the plaintiff, having left his wife's (Ramabrahmam's) house because of disputes with Ramabrahmam and Sankaramma in the course of which, as plaintiff himself acknowledges, the boy had wanted his wife to be sent to live separately with him. Ramabrahmam is dead and Sankaramma has not been examined; but there is the testimony of the foregoing defence witnesses which sufficiently shows that Sankaramma had been going about making no secret of her suspicions that plaintiff was instigating the boy to pelt stones on their house because they had refused to send the boy's wife away to live separately with him, the suggestions being that plaintiff had an improper object in endeavouring to get the girl sent to live elsewhere with this boy, who was under his protection and influence. From the evidence of those witnesses and defendant's 1st and 2nd witnesses it is also plain that it was only after nothing had come of all her previous complaints and after defendant had once declined to interfere in the matter and had referred her to the authorities, that defendant was moved by Sankaramma's appeals on the 28th July 1889 to assist her by his enquiries.

15. Defendant says that, on that day, Sankaramma in tears came to him complaining that nobody had helped her to try and stop the stone-pelting which was going on even then, and re-iterated her convictions against plaintiff adding that the stones were coming from the Duggirala yard and the upstairs building in which the boat-office of late Chinnaswamy's estate, of which plaintiff is admittedly an executor, was located. Sankaramma, defendant says, then implicated two lads Tirupatirazu and Venkatappayya (of whom the former was an assistant teacher in plaintiff's school) along with Ramabrahmam's son-in-law; and defendant, yielding to her entreaties to enquire into the matter (and defendant there is no doubt, is a man to whom people with grievances and difficulties in this town do resort for assistance and advice) went first to Duggirala Suryaprakasa Row (2nd defence witness) the owner of the house, attached to Duggirala yard, in which those two lads were living with the 17th defence witness.

16. The 1st defence witness K. Rameswara Row who is Head master of the town branch of the High school under plaintiff was present throughout that interview between Sankaramma and defendant; and though not professing to remember the whole details of their conversation, he substantially corroborates defendant's testimony as to Sankaramma's statements, adding that he himself was so impressed with the genuineness of her distress that he at once believed her accusations against his own head master the plaintiff.

17. The 2nd defence witness fully corroborates defendant as to what occurred in the course of defendant's enquiries that day at the Duggirala yard, at Ramabrahmam's house and at Chinnaswamy's upstairs. In the yard they found a heap of bricks, and on Ramabrahmam's roof they found pieces of brick of the same kind—one circumstance going to corroborate Sankaramma's complaints. While they were in Ramabrahmam's house, some stones fell on it. She repeated that

Ramabrahmam's son-in-law was pelting them at plaintiff's instigation because his wife was not sent to live separately with him, and she added that the boy would then be found in Chinaswamy's upstairs from which direction the stones were comming. On going to Chinaswamy's upstairs they did not find the boy there, but they found two stones similar to those which had just fallen on the house; some Goomastah said that these stones were kept there to beat out gold ornaments—an explanation not commending itself to their minds; and Chinnaswamy's 2nd son (38th defence witness) told them that plaintiff's washerman-servant had been seen throwing stones and running to plaintiff's house—more circumstances going to corroborate Sankaramma's accusations. The Forester (54th defence witness) who lodged in Ramabrahmam's house told defendant that plaintiff had asked him to speak to Ramabrahmam to send the boy's wife to live separately with him; and 2nd defence witness told defendant that he had heard the stone-throwing had ceased during a period when the boy's wife had been sent away to Narsapore. The Forester (54th defence witness) corroborates defendant; and the 2nd defence witness states that on the materials then before them he himself formed the opinion that plaintiff had had a hand in the stone-pelting and communicated that opinion to defendant giving practical effect to it by warning the 17th defence witness to vacate the Duggirala house and yard or to send away the suspected lads, Tirupatirazu and Venkatappayya—which was done a few days afterwards.

18. But, besides the foregoing materials, defendant had more before him by the time that he made the statements on which damages are claimed under this issue.

19. Plaintiff was not in Rajahmundry on that 28th July; but on his return defendant went straight to him and had that interview with him in the High School on 30th July, which has been referred to under 1st issue. Next day, there

was a regular meeting about the business at the house of pleader Veeraswamy Nayudu (plaintiff's 11th witness) to which defendant was summoned at plaintiff's own request. This witness distinctly corroborates defendant in stating that when defendant, at that meeting, expressed to plaintiff his belief as the result of his enquiries that plaintiff had instigated the stone-pelting, plaintiff was silent—conduct strongly calculated to corroborate Sankaramma's accusations. Plaintiff himself practically admitted this fact in cross-examination and was not asked, in re-examination to explain it, but his 11th witness says that he kept quiet because there had been hot words between him and defendant at Venkatramayya's (4th defence witness's) house about the same matter. This explanation, however, cannot be accepted because it is certain that there was no meeting at Venkatramayya's house till the 2nd August.

20. In reply to plaintiff's 11th witness at the meeting on 30th July, defendant gave the names of his informants who, with the suspected lads, were sent for, and in consequence of what passed, defendant says he was confirmed in his belief against plaintiff while plaintiff's 11th witness himself says he came to the conclusion that the three suspected lads should be sent away. The 17th defence witness who was present at that meeting, swears that he then mentioned in plaintiff's presence that Sankaramma had complained to himself that plaintiff had instigated these pupils to pelt the stones because she had refused to accede to plaintiff's request to send the boy's wife to live with him. The 5th defence witness, who was Sankaramma's and Ramabrahmam's pleader in the stone-pelting case, was also present at that meeting and says that he had told defendant the result of his own enquiries and that when, at the meeting, he intimated his intention of filing a charge against the plaintiff, plaintiff said nothing. This witness adds that

defendant urged him not to be precipitate in filing the charge, but to discuss the matter first with plaintiff's 11th witness, who was talking about a compromise.

21. On 2nd August, in conseqence of information that stones had again been thrown on Ramabrahmam's house, defendant went there with the Acting Police Inspector (6th defence witness) who after seeing the premises, went away and defedant says that he was talking with his 4th defence witness Venkatramayya near the latter's house, when one T. Nagarazu, an inmate of Ramabrahmam's house, came up and informed them that he had seen Tirupatirazu (plaintiff's assistant aforesaid) throw stones. The 4th defence witness adds that he then communicated to defendant the results of his own enquiries on Sankaramma's previous complaints to himself.

22. It was while this conversation between defendant and Venkatramayya was going on, and after so much had passed calculated to make defendant believe Sankaramma's implication of plaintiff that plaintiff's 4th witness B. V. Jogayya came up and asked what the conversation was about; and it was then that defendant told this witness his belief that plaintiff had instigated the stone-pelting. It was this witness who thereupon went and fetched plaintiff to Venkatramayya's (4th defence witness's) house, and the meeting took place which has already been referred to as that at which hot words ensued.

23. The 4th defence witness says that when Sankaramma complained to him of the son-in-law throwing stones and that she suspected plaintiff of instigating him, he (the witness) told plaintiff at the time of Sankaramma's suspicions against him; and he is positive that when plaintiff at the meeting of 2nd August declared that he was suspected by nobody and that defendant alone was implicating him he reminded plaintiff of having already told him Sankaramma's suspicions. This the plaintiff denies; but there is

no doubt although it is not clear in what precise way it was to be done, that the upshot of what passed at this meeting was an expression of opinion, even by plaintiff's 4th witness Jogayya that plaintiff should clear his character. Plaintiff's 4th witness says all he meant was that, as defendant was a respectable man and was accusing him, plaintiff should go to defendant and clear himself by explaining matters to him in their calmer moments. The 4th defenee witness says he understood plaintiff's 4th witness to mean that plaintiff should clear his character in Court when so many people were speaking against him.

24. Three weeks after that meeting the stone-pelting charge was filed in the Taluq Magistrate's Court ; and it was at sometime before then that defendant told his 27th defence witness P. Srinivasa Row of his conviction, from all the enquiries he had made, that the complainant's accusation, that plaintiff had instigated the stone-pelting, was well founded.

25. Plaintiff's theory is that the stone-pelting was the work of inmates of Ramabrahmam's house, that the real cause of it was the Forester's (54th defence witness's) improper relations with the females that *that* is why the boy wanted his wife sent away to live separately with him, and that if defendant had exercised ordinary care in his enquiries he must have arrived at these conclusions. Plaintiff says that the boy told him a story implicating the Forester, and left the house in consequence of disputes about the Forester. Yet he admits that he never told the Forester this even when, on a subsequent occassion, a stone actually fell on the house while he was sitting there talking to the Forester. Plaintiff also admits that when defendant was accusing him to his very face at the High School and at the meeting at Viraswamy Naidu's and Venkatramayya's houses, he never mentioned a word about the boy's implication of the Forester or vouchsafed any information directed to show that stone-throwing was the

work of inmates of the house. All these were occassions when plaintiff would naturally mention his present theory if he had any foundation for it ; and he has only himself to blame if, with such opportunities, he left defendant possessed of only the materials on which defendant was expressing his belief against him.

26. The 4th defence witness speaks to one occassion when plaintiff offered to lend some of Chinnaswamy's boatmen to Ramabrahmam to stop the stone-pelting and to another occassion on which he was told that a cooly had seen one of Ramabrahmam's own girls throwing stones ; but the witness says he did not believe this and did not communicate these matters to defendant. Plaintiff says his washerman servant was not employed by him till August 1889 but there is the sworn testimony of respectable witnesses, which I see no reason to doubt, to that servant having been sent for and present at the meeting at Viraswamy Naidu's (11th witness's) house. What is further urged is that defendant could have believed that stones would be thrown from so public a place as Chinaswamy's boat office, that even if they were thrown from there the circumstances were too remote to justify the connection of plaintiff with the stone throwing and that if defendant had made any enquiry to find out why the respectable neighbours (the 2nd, 3rd and 4th defence witnesses for instance) had not helped Sankaramma in her previous complaints to them, he would have discovered it was because the stone-throwing was being done by inmates of the house. Nothing of this sort was elicited from these witnesses in cross-examination. On the contrary we have the 1st, 2nd, 3rd, and 17th defence witnesses, though with *less* information than defendant and presumably acting *bona fide*, coming to the same conclusion as defendant and believing the plaintiff did instigate the stone-pelting.

27. Defendant has stated it as one of his reasons for his similar belief, that he knew plaintiff not to be a man of good

moral character (which under the 5th issue he pleads to be true); and he admits that he and plaintiff had ceased to be on good terms since 1881 or 1882. He does not acknowledge *personal* ill-feeling in 1889 towards plaintiff but says he disliked plaintiff's opinions on social and religious matters. Quite sufficient, however, has been elicited in evidence to show that this qualified description of the state of feeling between the parties cannot be accepted. The effect of the whole evidence as to various causes of friction from 1880 to 1889 disagreements about publishing plaintiff's articles in defendant's "Viveka-varthani" (see Exhibit A), defendant's attacks on plaintiff's Theistic School with plaintiff's counter-attacks on defendant's paper (see Exhibits VIII and E), a split in the night school followed by a split in the Prardhana Samaj in both of which the parties were opposed, attacks on defendant in connection with the Widow Re-marriage Association by one friend of plaintiff and by another who informed defendant he had written his attack at plaintiff's instigation, plaintiff starting a rival paper to defendant's and constant opposition between plaintiff and defendant in the Municipal Council and on Municipal sub-committess—the effect is to leave in my mind no doubt that when defendant entered upon his enquiries in the stone-throwing affair in July 1889 he had a distinct personal feeling against the plaintiff though nothing approaching the bitter enmity which now exists between them.

28. But it by no means follows defendant's statements, on which damages are asked under this issue were maliciously made. If defendant's statements were expressions of his honest belief that plaintiff instigated the stone-pelting, elicited from him in the course of his enquiries authorised by the persons concerned, and made by him in the interest of those persons from a sense of duty to them and to the public (for a long continued offence such as that stone throwing on Ramabrahmam's house was undoubt-

edly a public scandal), then if defendant's enquiries were made fairly and with ordinary care and caution and his statements were not irrelevant to that enquiry, the single circumstance that he had a personal feeling against the plaintiff in other matters will not suffice by itself to destroy the privilege which would attach to his statements. He has to be judged by his whole conduct in the matter from the time of Sankaramma's first complaint to him; and as to this the evidence above set out can, I think, leave little doubt.

29. Had defendant been actuated by malice, he would surely have taken the earlier opportunity he had when Sankaramma was going about making no secret of her suspicions against plaintiff. His whole proved conduct shows that he entered upon his enquiries under pressure from Sankaramma and with the distinct authority of herself and Ramabrahmam that he went straight to plaintiff at the earliest opportunity and that he discouraged any precipitancy in filing the charge. No doubt he omitted to have the premises watched and might perhaps have sifted the matter more minutely than he did, but I can find nothing in the evidence to show that he acted without ordinary care or in any unfair or undue manner, and he was acting in the most obvious interests of the persons concerned. The evidence shows what defendant had before him pointing to plaintiff's hand in the stone-throwing especially plaintiff's own silence and no alternative theory or information was vouchsafed to him by plaintiff. And in all the cirumstances before him, there can, I think, be little doubt that defendant did honestly believe that plaintiff instigated the stone-pelting. That was his statement elicited from him by B. V. Jogayya and Srinivasa Row (plaintiff's 4th witness and defendant's 27th witness) in the course of his duty to Sankaramma and Ramabrahmam and the public under the authority given him by those persons and to

నట్టు ప్రతివాది 4 వ సాక్షి చెప్పుచున్నాఁడు; కాని యిది తాను నమ్మనందున ప్రతివాది కీవిషయములను తెలుపలే దని సాక్షి చెప్పుచున్నాఁడు. 1889 వ సం॥ ఆగష్టు నెల పఱకును తాను చాకలి వానిని పనిలోఁబెట్టుకోలేదని వాది చెప్పుచున్నాఁడుగాని వీరాస్వామినాయని (11 వ సాక్షి) యింటి వద్ది సభకు ఆ సేవకుఁడు పిలిపింపఁబడి యక్కడ నుండినట్టు గౌరవార్హు లయిన సాక్షుల యొక్క ప్రమాణము మీఁద చెప్పిన సాక్ష్యమున్నది; దానిని సందేహించుటకు నాకు హేతువు కనఁబడదు. ఇంకను పట్టుదలతో వాదింపఁబడి నవి—చిన్నస్వామియొక్క పడపలకార్యస్థానమైన యటువంటి బహిరంగ స్థలమునుండి రాళ్లు వేయఁబడు నని ప్రతివాది నమ్మకూడ దనియు, అక్కడనుండి రాళ్లు వేయఁబడినను రాళ్లువేయుటతో వాది సంబంధమును స్థిరపఱుచుటకు సంగతు లతిదూర మైన వనియు, ఇరుగు పొరుగుల నున్న పెద్దమనుష్యులు(ప్రతివాదియొక్క 2, 3, 4 సాక్షుల వంటివారు) తమతో శంకరమ్మ యంతకు ముందు పెట్టుకొన్న మొఱ్ఱలలో నామెకేల సాయము చేయకపోయిరో కనుఁగొనుట కయి ప్రతివాది యేమయిన విచారణ చేసియుండిన యెడల రాళ్లు వేయుట యింటిలోనివారిచేత జరపఁబడుచున్న హేతువుచేతనే యని యతఁడు కనిపెట్టియుండు ననియు,—అనునవి. అడ్డు పరీక్షలో నీ సాక్షుల నుండి యిటువంటి దేదియు వెడలఁదీయఁబడలేదు. ఇందుకు ప్రతికూలముగా ప్రతివాదియొక్క 1, 2, 3, 5, 17 సాక్షులు ప్రతివాదికంటె తక్కువ పరికరములతోను నిస్సందేహముగా సద్విశ్వాసముతో నడుచుచును ప్రతివాది యొక్క నిర్ణయమునకేవచ్చి వాది రాళ్లువేయించినాఁ డనినమ్ముటను మన మెఱఁగియున్నాము.

27. తన యిటువంటి నమ్మకమునకుఁగల హేతువులలో నొక దానినిగా వాది మంచి నీతి వర్తనముగలవాఁడు కాఁడని (దీని 6 వ సారాంశముక్రింద సత్యమని వాదించుచున్నాఁడు) తా నెఱుఁగుటను ప్రతివాది చెప్పి యున్నాఁడు; అతఁడు తానును వాదియు 1881-82 వ సంవత్సరములనుండి స్నేహితులుగా నుండుట మానివేసిన ట్లొప్పుకొనుచున్నాఁడు. అతఁడు 1889

ప్రతికూలముగా నిర్ణయముచేసి, "వాది యీ వ్యాజ్యమునే తీసికొని రాకుండ వలసినది" "సతిరస్కార నష్టమునకర్హమయిన వ్యవహార మెప్పుడైన నుండిన యెడల ఇది యొకటి" అని వ్రాసి, నేనొక యణా వాదిపరువునష్టిక్రింద నిచ్చునట్లును ఎవరి వ్యయములు వారే భరించునట్లును తీర్పుచెప్పెను. ఈ వ్యవహారము లిట్లు తీర్పఁబడిన తరువాత సహితము లక్ష్మీనరసింహముగారు నాయెడల మంచి యభిప్రాయమును విడువని వారయి, కనఁబడినచోట నెల్ల నాకు నమస్కారము చేయుచు. నాతో మాటాడుచు వచ్చెను.

పురమందిర నిర్మాణమును గూర్చి యీ వఱకే చెప్పఁబడినది. దానితోఁ చేర్చి కట్టఁబడిన ప్రార్థన మందిరమును గూర్చి కొంచెము చెప్పవలసి యున్నది. పురమందిరమునకు వలె ప్రార్థనమందిర నిర్మాణమున కయిన వ్యయముల నన్నిటిని నే నొక్కఁడనే భరింపలేదు. వ్యయములలో విశేషభాగము చందాల మూలమున సమకూర్పఁబడినది. రాజమహేంద్రవరప్రార్థన మందిరమును గూర్చి 1887 వ సంవత్సరము మెయి నెలలో "సత్యసంవర్ధని" యందు నేను వ్రాసినదాని నిందుక్రిందఁ బొందుపఱుచుచున్నాను.—

"ఈ మండలములోని పెనుమంట్రలో డెల్టా స్యూపరింటెండెంటుగా నుండిన మ-రా-శ్రీ టీ- శేషాచలము నాయఁడుగారు మూఁడు సంవత్సరముల క్రిందటఁ దమ మరణ శాసనములో నూఱు రూపాయలు రాజమహేంద్రవర ప్రార్థనసమాజమున కిచ్చునట్లు వ్రాసి లోకాంతరగతులు కాఁగా, తదనంతర మాయనయన్నగారగు మ-రా-శ్రీ రామదాసు నాయఁడుగారా నూఱు రూపాయలును నా యొద్దకుఁ బంపిరి. అప్పుడా నూఱు రూపాయలను స్థిరమయిన యేదోయొకపని కుపయోగింపవలె నని యాలోచించుచుండఁగా నీశ్వరప్రేరణముచేత ప్రార్థనమందిరమును గట్టింపవలెనన్న బుద్ధి నా హృదయమునం దుదయించినది. అప్పుడు నా సంకల్పమును వెంటనే శ్రీరాజా గోడే నారాయణ గజపతిరావు బహదూరు సీ-ఐ-ఈ గారికిఁ దెలిపి సహాయము వేఁడఁగా, వారు తమ సహజౌదార్యముతో మున్నూఱు రూపాయలను నా యొద్దకుఁ బంపిరి. ఆ రూపాయలకు నావి యిన్నూఱు రూపాయలను జేర్చి మా

సామాజికులకును మిత్రులకును దెలుపఁగా, మ-రా-శ్రీ న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగారు నూఱు రూపాయలును, నాళము పద్మనాభముగారు నూఱు రూపాయలును, రెబ్బాప్రగడ పాపయ్యగా రేఁబది రూపాయలును, కనపర్తి శ్రీరాములుగా రేఁబది రూపాయలును, ఆర్-వేంకటరత్నము నాయఁడుగా రేఁబదిరూపాయలును, పెద్దిభట్ల వెంకటప్పయ్యగా రేఁబది రూపాయలును, రాయసము వెంకట శివుఁడుగా రేఁబది రూపాయలును, చందాలు వేసి యీ సత్కార్యమునకుఁ దోడుపడిరి. ఈ చందాల విషయమున నిక్కడ నింకొక యంశమును ముఖ్యముగాఁ జెప్పవలసియున్నది. మేము ప్రార్థనమందిరమును గట్టింపఁబోవుచున్నామని విని ముగ్గురు స్త్రీలు మే మడుగకయే హృదయపూర్వక మయిన భక్తితో నొకరు మూఁడు రూపాయలును మఱియిద్ద ఱైదేసి రూపాయలును మొత్తము మీఁద పదుమూఁడు రూపాయలను నావద్దకుఁ బంపిరి. వారి నామములను నే నిక్కడఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకముగాఁ దెలిపియుందును గాని వారికోరికనుబట్టి యిప్పుడు ప్రచురింప నశక్తుఁడ నయి నందునకుఁ జింతిల్లుచున్నాను. ధనికులును ధనార్జనము చేయుచున్నవారు నైన పురుషులిచ్చిన నూఱులు నిన్నూఱులు మున్నూఱుల కంటె నస్వతంత్రలయిన యబలలు భక్తి పూర్వకముగా నిచ్చిన యీ మూఁడును నైదులును భగవంతుని కధికప్రీతికరము లని నేను భావించెదను. పురుషుల తోడ్పాటువలన స్త్రీలలో నిట్టిపరిశుద్ధాస్తిక భక్తి యంతకంతకు వర్ధిల్లునుగాక !"

ఈ మందిరములో నుపాసన కుద్దేశింపఁబడిన క్రిందికూటము మాత్రమే కాక పయిని మేడకూడ కట్టఁబడినది. మేడమీఁద విశాలమైన పెద్దగది యొకటి యున్నది. ఈ మందిర నిర్మాణసమయము నందు దగ్గఱనుండి పనిచేయించుచు నాకు తోడ్పడినందున కయి రెబ్బాప్రగడ పాపయ్యగారికి వందనములాచరించుచున్నాను. ఈ మందిర నిర్మాణమునకు దాదాపుగా రు 1500 లయినవి. నేను స్థలము నిచ్చుటయేకాక చందాల మూలమున వచ్చినదిగాక మిగిలిన దానిని కూడ నేనే భరింపవలసినవాఁడ నయితిని. సంవత్సరోత్సవ సమయము నందు మ-రా-శ్రీ ఆర్-వేంకటరత్నము నాయఁడుగారు బందరు

నుండి వచ్చి మందిరమును తెఱచి 1897 వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 17 వ తేదిని గృహప్రవేశోత్సవమును నడపిరి.

1893 వ సంవత్సరారంభమున నూతన సంవత్సరపు బిరుదులలో నిండియా దొరతనము వారు నాకు రావు బహదూరు బిరుదము ననుగ్రహించిరి. ఈ బిరుదాంకితమునకు నేనర్హుఁడ నగుదునో కానో కాని బహుస్థలములనుండి నన్నెఱిఁగిన వారును ఎఱుఁగని వారును కూడ నన్నభినందించుచు లేఖలు వ్రాసిరి. ఇట్లు నూటి కంటె నెక్కువగా వచ్చిన లేఖలలో కొన్నిటిలోని కొన్నిభాగములను మాత్ర మిందుదాహరించుచున్నాను.—

1. Let me lose no time in congratulating you on your new honor. I have known of it for a long time but could not speak of it, as it was referred to me confidentially. As I said then and now say again there is no one within my knowledge that has better deserved it."—E. P. Metcalfe Esq., M. A., Principal, Rajahmundry Collge.

(మీ యొక్క నూతన గౌరవమున కయి మిమ్మభినందించుటలో నేను కాలహరణము చేయకుందునుగాక ! దీనినిగూర్చి నేను చిరకాలమునుండి యెఱిఁగి యున్నానుగాని నాకాంతరంగికముగా నాలోచనకు పంపఁబడి నందున దీనిని గూర్చి నేను మాటాడ లేకుంటిని. నేనప్పుడు చెప్పినట్టుగా నే యిప్పుడును నెఱిఁగి నంతవఱకు దీనికి మీ కంటె నెక్కువ యర్హతగలవారు లేరని మరల చెప్పుచున్నాను.— మెట్కాఫు దొరగారు.)

2. "How glad I was last night when the Hindu put your name before my eyes and how rejoicing I am now when I am constantly thinking of the truly deserved honor conferred on your good self. In the long list of the recipiants of honors, I cannot think of a more deserving recipiant."..................S. Rangiah Chetty, B. A., Telugu Translator to Govt., Madras.

(గతరాత్రి హిందూపత్రిక మీ పేరును నాకన్నుల యెదుటఁబెట్టి నప్పుడు నే నెంత సంతసించితిని ! మీ కియ్యఁబడిన నిజముగా నర్హమైన గౌరవమునుగూర్చి తెలుచుగా తలఁచుకొనుచు నే నిప్పుడెంత సంతోషమును పొందుచున్నాను ! బిరుదులను పొందినవారి పెద్దపట్టికలో మీకంటె నెక్కువ పాత్రత గలవానిని నేనూహింపలేను...... స. రంగయ్య చెట్టిగారు, చెన్నపట్టణము.)

3. "Although we are strangers to you we have much pleasure in conveying our sincere and cordial congratulations to you on the well deserved distinction conferred on you none too soon by the Government of India.

Our regret that we do not accept your theories in regard to social reforms concerning betrothal and marriage does not in the least mitilate against our admiring your single mindedness of purpose and perseverance in the paths of practical reform"............N. Pattabhirama Rau, T. Varada Rao, Calicut.

(మేము మీకు క్రొత్తవారమయి నప్పటికిని యుక్తకాలములో నిండియా దొరతనమువారి చేత మీకు దయచేయఁబడిన యత్యంతార్హమయిన ఘనతను గూర్చి మా హృదయపూర్వకములైన ససౌహార్దాభినందనములను మీకు తెలుపుటయం దానందము పొందుచున్నాము.

ప్రదానమును గూర్చియు వివాహమునుగూర్చియు సంఘసంస్కార విషయములలో మీ యూహలను మే మంగీకరింపమన్న విచారము, కార్యవిషయమైన మీ యేకాగ్రమనస్కతను ఆచరణీయ సంస్కార మార్గముల యందలి మీ పట్టుదలను ప్రశంసించుటనుండి మ మ్మణుమాత్రమును విముఖులను చేయదు.........నెమలి పట్టాభిరామారావుగారు, తుమ్మలపల్లి వరదారావుగారు, కల్లికోట.)

4. " Though I have not known you in person, I have heard a great deal about you through the columns of the Press and through friends like Mr. M. Rangacharyar, M. A. and Mr. Venkata Sivavadhani &c. I am vey glad to

congratulate you on the well merited honor that was lately conferred on you by the Government of India, and it is no mean credit to you to say that your services in the cause of Social Reform have been recognised by the learned world and the Govt."..............M. B. Sreenivasaingar, Head master, High School, Kolar, Mysore.

(నేను మిమ్ము ప్రత్యక్షముగా నెఱిఁగియుండక పోయినను, వార్తా పత్రికల వలనను ఎమ్-రంగాచార్యులు ఎమ్. ఏ, వేంకట శివావధాని మొదలయిన వారి వలనను మిమ్మునుగూర్చి విశేషముగా వినియున్నాను. ఈ మధ్యను ఇండియా దొరతనమువారి చేత మీ కొసఁగఁబడిన యత్యంతార్హమైన గౌరవమునుగూర్చి సంతోష పూర్వకముగా మిమ్మభినందించుచున్నాను. సంఘ సంస్కార విషయమున మీపని పండిత ప్రపంచము చేతను ప్రభుత్వమువారి చేతను అంగీకరింపఁబడినదని చెప్పుట మీకు తక్కువ ప్రతిష్ఠావహముకాదు. ....ఎమ్-బీ- శ్రీనివాసయ్యంగారు, ఉన్నత పాఠశాల ప్రధానోపాధ్యాయుఁడు, కోలారు, మైసూరు.)

ఈ నలుగురిలో మొదటి వారిద్దఱు నేనెఱిఁగినవారు; కడపటి వారిద్దఱు నే నెఱుఁగనివారు. ఎఱుఁగని వారిద్దఱిలో మొదటి లేఖవ్రాసినవారు సంఘసంస్కార విషయమున నా యభిప్రాయములతో నేకీభవింపనివారు. నా కభినందన పత్రికలను బంపినవారిలో ననేకులు ఆంధ్రభాషాభివృద్ధి విషయమునను సంఘ సంస్కార విషయమునను నేను చేసిన యల్పకార్యమును మహాకార్యమునుగా పొగడిరి. లేఖలు వ్రాసిన వారుగాక యనేకులు నాకు తంత్రీముఖమున నభినందనముల నందించిరి. కొన్ని సమాజములవారు నన్నభినందించుచు నిర్ధారణములు చేసి నాకుఁబంపిరి. అట్టి వానిలో నొక్కదాని నిందు క్రిందఁ బొందు పఱుచుచున్నాను.—

"We the members of the Literary Association, Cocanada, feel highly rejoiced that Government has been pleased to bestow on you the distinction of "Rao Bahadur," and, in offering you our hearty congratulations on this

(గతరాత్రి హిందూపత్రిక మీ పేరును నాకన్నుల యెదుటఁబెట్టి నప్పుడు నే నెంత సంతసించితిని ! మీ కియ్యఁబడిన నిజముగా నర్హమైన గౌరవమునుగూర్చి తలఁచుగా తలఁచుకొనుచు నే నిప్పుడెంత సంతోషమును పొందుచున్నాను! బిరుదులను పొందినవారి పెద్దపట్టికలో మీకంటె నెక్కువ పాత్రత గల వానిని నేనూహింపలేను...... స. రంగయ్య చెట్టిగారు, చెన్నపట్టణము.)

3. "Although we are strangers to you we have much pleasure in conveying our sincere and cordial congratulations to you on the well deserved distinction conferred on you none too soon by the Government of India.

Our regret that we do not accept your theories in regard to social reforms concerning betrothal and marriage does not in the least mitilate against our admiring your single mindedness of purpose and perseverance in the paths of practical reform"............N. Pattabhirama Rau, T. Varada Rao, Calicut.

(మేము మీకు క్రొత్తవారమయి నప్పటికిని యుక్తకాలములో నిండియా దొరతనమువారి చేత మీకు దయచేయఁబడిన యత్యంతార్హమయిన ఘనతను గూర్చి మా హృదయ పూర్వకములైన సౌహార్దాభినందనములను మీకు తెలుపుటయం దానందము పొందుచున్నాము.

ప్రదానమును గూర్చియు వివాహమునుగూర్చియు సంఘసంస్కార విషయములలో మీ యూహలను మే మంగీకరింపమన్న విచారము, కార్యవిషయమైన మీ యేకాగ్రమనస్కతను ఆచారణీయ సంస్కార మార్గములయందలి మీ పట్టుదలను ప్రశంసించుటనుండి మ మ్మణుమాత్రమును విముఖులను చేయదు.........నెమలి పట్టాభిరామారావుగారు, తుమ్మలపల్లి వరదారావుగారు, కల్లికోట.)

4. "Though I have not known you in person, I have heard a great deal about you through the columns of the Press and through friends like Mr. M. Rangacharyar, M. A. and Mr. Venkata Sivavadhani &c. I am vey glad to

congratulate you on the well merited honor that was lately conferred on you by the Government of India, and it is no mean credit to you to say that your services in the cause of Social Reform have been recognised by the learned world and the Govt."...............M. B. Sreenivasaingar, Head master, High School, Kolar, Mysore.

(నేను మిమ్ము ప్రత్యక్షముగా నెఱిఁగియుండక పోయినను, వార్తా పత్రికల వలనను ఎమ్-రంగాచార్యులు ఎమ్. ఏ, వేంకటశివావధాని మొదలయిన వారి వలనను మిమ్మునుగూర్చి విశేషముగా వినియున్నాను. ఈ మధ్యను ఇండియా దొరతనమువారి చేత మీ కొసఁగఁబడిన యత్యంతార్హమైన గౌరవమునుగూర్చి సంతోష పూర్వకముగా మిమ్మభినందించుచున్నాను. సంఘసంస్కార విషయమున మీపని పండిత ప్రపంచము చేతను ప్రభుత్వమువారి చేతను అంగీకరింపఁబడినదని చెప్పుట మీకు తక్కువ ప్రతిష్ఠావహముకాదు. ....ఎమ్-బీ- శ్రీనివాసయ్యంగారు, ఉన్నత పాఠశాల ప్రధానోపాధ్యాయుఁడు, కోలారు, మైసూరు.)

ఈ నలుగురిలో మొదటి వారిద్దఱు నేనెఱిఁగినవారు; కడపటి వారిద్దఱు నే నెఱుఁగనివారు. ఎఱుఁగని వారిద్దఱిలో మొదటి లేఖ వ్రాసినవారు సంఘసంస్కార విషయమున నా యభిప్రాయములతో నేకీభవింపనివారు. నా కభినందన పత్రికలను బంపినవారిలో ననేకులు ఆంధ్రభాషాభివృద్ధి విషయమునను సంఘ సంస్కార విషయమునను నేను చేసిన యల్పకార్యమును మహాకార్యమునుగా పొగడిరి. లేఖలు వ్రాసిన వారుగాక యనేకులు నాకు తంత్రీముఖమున నభినందనముల నందించిరి. కొన్ని సమాజములవారు నన్నభినందించుచు నిర్ధారణములు చేసి నాకుఁబంపిరి. అట్టి వానిలో నొక్కదాని నిందు క్రిందఁ బొందు పఱుచుచున్నాను.—

"We the members of the Literary Association, Cocanada, feel highly rejoiced that Government has been pleased to bestow on you the distinction of "Rao Bahadur," and, in offering you our hearty congratulations on this

recognition of your invaluable services to the country, we feel proud to note with great satisfaction that the choice could not have fallen upon a worthier person than one who, distinguished from his early days for a taste for letters, for high conception of duty and for strong individuality of character, has so long devoted himself to the task of social and religious reforms to the improvement of Vernacular Literature, for diffusing useful knowledge among his country,-men and women and to the improvement of the moral tone of society, and has made large and noble sacrifices in endeavouring to attain the objects he has set for himself without hoping for any rewards.

We pray to the Almighty to give you long life and enable you to continue your labors in the field of good work.

We have the honor to be
Dear Sir,
Your obedient Servants,
Duriseti Seshagiri Rao, Chairman &c".

(కాకినాడ సాహిత్యసమాజము యొక్క సభ్యుల మయిన మేము దొరతనము వారు "రావు బహదూరు" అను గౌరవమును మీ కొసంగ ననుగ్రహించినందుకు అత్యంతానంద భరితుల మగుచున్నాము. దేశమునకు మీరు చేసిన యమూల్యములైన సేవ లిట్లు బహిరంగాంగీకృతము లైనందున మీకు మా హృదయ పూర్వకములైన యభినందనముల నందించుటలో, ఎవ్వరు తన తరుణ వయస్సునుండియు విద్యాభిరుచి కొఱకును ఉన్నత కర్తవ్యతాభావన కొఱకును బలమైన ప్రవర్తనా ప్రత్యేకత్వము కొఱకును ప్రసిద్ధికెక్కి, సాంఘికధార్మిక సంస్కార కార్యమునకును తన దేశపు పురుషులలోను స్త్రీలలోను ఉపయుక్త జ్ఞానమును వ్యాపింపఁజేయుట కొఱకయి దేశభాషా వాఙ్మయాభివృద్ధికిని సంఘముయొక్క నీతి బలాభ్యుదయమునకును తన జీవితము

నర్పించెనో యెవరు ప్రతిఫలాపేక్ష యేమియులేక తానేర్పఱుచుకొన్న యుద్దేశముల నెఱవేర్చు ప్రయత్నములలో ఘనమైన యుత్తమ సుఖత్యాగములను చేసియున్నాఁడో యటువంటి వానికంటె యోగ్యతరుఁడైన పురుషుని మీఁద నీ యెన్నికపడి యుండఁజాలదు గదా యని గొప్పతృప్తితో వ్యక్తీకరించుటకు గర్వపడుచున్నాము.

మీకు దీర్ఘాయున్సు నిచ్చుటకును సత్కార్య క్షేత్రమునందు మీకృషి నింకను నడుపుచుండుటకు మిమ్ము శక్తునిగాఁ జేయుటకును సర్వశక్తుఁడైన దేవుని మేము ప్రార్థించుచున్నాము.)

చెన్నపురి రాజధానిలోను ఇతర స్థలములలోను ప్రకటింపఁబడిన యింగ్లీషు వార్తాపత్రికలలోను తెలుఁగు పత్రికలలోను నన్నభినందించుచు వ్యాసములు వ్రాయఁబడినవి. వానిలో నొక్క యాంధ్రప్రకాశికలోని దానిని మాత్రమిం దుదాహరించుచున్నాను.—

"రావు బహద్దర్ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు—రాజమహేంద్రవరము గవర్నమెంటు ఫస్టుగ్రేడు కాలేజిలో ప్రధాన పండితులగు మ.రా.రా. శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారికి ఈ సంవత్సరారంభమున ఇండియా గవర్నమెంటువారు "రావు బహద్దర్" అను బిరుదు నొసంగిరి. ఇది సర్వజనులకును ఆహ్లాదకరముగదా! ప్రస్తుతము ఇంగ్లీషువిద్య నభ్యసించిన నాగరికు లందఱిలోను ఈయన మహనీయులు. ఈయనయొక్క అత్యద్భుతమగు నీతి ప్రవర్తనయును తెలుఁగు గ్రంథముల వ్యాప్తికిని అభివృద్ధికిని ఈయన పడిన ప్రయాసమును, సంఘసంస్కరణము కొరకు ఇరువది సంవత్సరములనుంచి ఈయన పడుచుండిన పాటును, ముఖ్యముగా స్త్రీపునర్వివాహమునకై తమ ధనమును కాలమును శక్తిని వినియోగ పరచుటయును, సుగుణవంతు లయినట్టియు దేశక్షేమమును కోరునట్టియు బుద్ధిమంతు లైనట్టియు సర్వజనులలోను ఆ మహనీయునకు మిగుల విఖ్యాతిని కలుగఁజేసినవి. ఆయన సర్వసత్కార్యములను కీర్తి నేమియు నపేక్షింపకయె భగవంతుని నమ్ముకొని తాము విధిగా చేయవలసిన పను లనియే చేయుచుందురు. ఆయన సాధారణ

కృత్యములందును ఆకారమందును బహునెమ్మదియు సాధుత్వమును కలిగి యున్నను తాము చేయు సత్కార్యములయందు అధిక పట్టుదలయు సాహసమును కలిగి యుండుటయే కాక, సర్వవిధ పాపకార్యములయందును డంబములయందును అసహ్యముకలిగి, సర్వజనోపయోగకరము లగు పనులను సదా చేయుచుండును. ఆయనను క్రొత్తగా జూచువారందఱును ఆయన డంబవేషాదులు లేక సాధువుగా నుండుటవలన 'ఈయనేనా వీరేశలింగము పంతులుగారు ?' అని ఆశ్చర్య పడుచుందురు. ఆయన తెలుఁగు భాషయందు వచనకావ్యములు, పద్యకావ్యములు, నాటకములు, ఉపన్యాసములు, శాస్త్రములు మొదలగునవి సుమారు ఎనుబది గ్రంధములవరకును జేసిరి. ఈయనను తెలుఁగు వచనకావ్యములకు తండ్రియని చెప్పవచ్చును. కొందరు మహాపండితులవలె పెటుకు శైలినిగాక ఈయన గ్రంధము లన్నియు మృదుమధుర సులభశైలిని వ్రాయబడి, నీతి పూరితము లయి యుండుటయేకాక హిందూ దురాచారరోగ రసాయనములుగా నుండును. ఈ మహనీయుడు పూర్వనాగరిక పరాయణులచేతను ఆయన ఘనకార్యములయందు ఈర్ష్యగల మరి కొందరి చేతను నసహ్యింప బడుచున్నను, సర్వదా, దుర్దశనుండి తొలగింపబడిన సుమారు ఇరువది యువతుల యొక్కయు స్వదేశాభిమానుల యొక్కయు ఆంధ్రవిద్యాభివృద్ధినికోరు అనేక జనులయొక్కయు నవనాగరికుల యొక్కయు దీవనలకు సత్పాత్రుడుగదా! ఈయన కీ బిరుదు నీయుటలో గవర్నమెంటు వారు మిగుల ఘనకార్యమును జేసినను ఆయనమాత్రము ఈ బిరుదునకు విశేష లక్ష్యము చేయువారని ఆయన దివ్యగుణముల నెరిగినవా రెవరును తలంచరు. ఆ బిరుదు ఈ మహనీయుని నామమునకు చేర్పబడుటవలన దానికే యెక్కువ కాంతి కలిగినది. ఆయనకు మాసమునకు సుమారు నలుబదియేబది రూప్యములే వేతన మయినను సుమారు ఏడు ఎనిమిదివేల రూప్యములు వ్యయపరిచి సర్వజనోపయోగము కొరకు పట్టణమందిరము నొక దానిని రాజమహేంద్రవరమునందు కట్టించిరి. ప్రస్తుతము స్త్రీపునర్వివాహములకు ఎవరును ధన మిచ్చుటవలన నయినను తోడ్పడనందున ఆయన పట్టణమందిరము కట్టుటవలన కొంత

ఋణగ్రస్తు లయియున్నను స్వంతధనము వ్యయపరిచి నూతన వివాహములను జేయుచున్నారు. బిరుదులు కలవారును విశేష విద్యాధనమును కలవారును అనేకులు మన దేశమందున్నను ఈయనవలె ధైర్యసాహసములతో అనేక కష్టములకు లోనయి దైవమును మాత్రము నమ్మి పనిజేయువారు మన దేశమందు బహు అరుదుగదా! దక్షిణ హిందూదేశ విద్యాసాగరునకు ప్రస్తుత మీ బిరుదు నొసంగుట కొందరు మహాశుంఠలకు కండ్లలో నినుక వేసిన ట్టున్నను ఉండనిండు. సత్పురుషుల యెడల నీర్ష్యకలవా రెప్పుడును ఏడ్చుచునే యుందురుగదా! వీరు ఇంకను చిరకాలము జీవించి పరోపకారము చేయుచుండు నటుల సత్పురుష వాత్సల్యు డనుగ్రహించుగాత!'' ఆంధ్రప్రకాశిక. 1893వ సంవత్సరము జనవరినెల 14వ తేది.

రాజమహేంద్రవర పురవాస్తవ్యులు రాజకీయ కళాశాల ప్రధానాధికారియైన మెట్కాఫు దొరగారి యాధిపత్యముక్రింద పురమందిరములో నొక సభచేసి నాకభినందనము చేసిరి. అటు తరువాత చెన్నపురి రాజధానీ విద్యావిచారణాధికారి డంకన్ దొరగారు రాజమహేంద్రవరము వచ్చినప్పుడు కళాశాలాభవనములో నొక సభచేసి యుపాధ్యాయుల యొక్కయు బాలుర యొక్కయు సమక్షమున దొరతనము వారంపిన సనదును నాకు బహిరంగముగా దయచేసిరి.

వితంతు వివాహప్రయత్న ప్రారంభదశలో నాకు విశిష్టజనులకంటె విద్యార్థిజనులే యెక్కువ సహాయులుగా నుండిరి. అట్లుండుటకు కారణ మేతద్విషయమయిన నా బోధనలు వారి మనస్సుల కెక్కుటయే. పిన్నవారికిని పెద్దవారికిని గూడ నేను సమానముగానే బోధించినను పెద్దవారి మనస్సులలో కంటె పిన్నవారి మనస్సులలో నామాట లెక్కువ దృఢముగా నాటుకొనుటకు కారణమేమి? పెద్దవారి హృదయములలో నావఱకే యేవో యభిప్రాయములు కుదురుపడి యవి కాలిన కుండలవలె గట్టిపడి యుండుటచేత నూతనోపదేశములు తాత్కాలికముగా పయి పయినె కొంతకాలము నిలిచి లోతుగా దిగకుండెను. పిన్నవారి హృదయములలో నావఱకే యభిప్రాయములును స్థిర

పడియుండక పచ్చికుండలవలె మెత్తనయి యుండుటచేత నూతనోపదేశములు సులభముగ నాటుకొని లోఁతుగా దిగి తొలఁగకుండెను. సత్కార్య బీజములను హృదయ క్షేత్రములయందు నాటించి సఫలము లగునట్లు చేయుటకయి బాల్యావస్థయే యుత్తమ మైనది. అందుచేత బాలురకు భగవద్భక్తియు పరోపకారాసక్తియు బోధించెడు పాఠశాల యుండినయెడల శీఘ్రకాలములో దేశాభివృద్ధి కలుగునని మొదటినుండియు నా నమ్మకము. ఈ నమ్మకము చేతనే యేలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారాస్తిక పాఠశాలను స్థాపింపఁ దలఁచినప్పుడు నేనాయనను ప్రోత్సాహపఱిచితిని. ఆ పాఠశాల 1889వ సంవత్సరము వఱకు నుండినను మొదటఁ దలఁచుకొన్న యుద్దేశములేవియు దాని వలన నెఱవేఱలేదు. పాఠశాల కాస్తిక పాఠశాలయని పేరుపెట్టిన మాత్రమున సదుద్దేశములు నెఱవేఱ నేరవు; ఆ సదుద్దేశములను బాలుర హృదయములలోఁ బట్టించుటకుఁ దగిన శక్తిసామర్థ్యములును శ్రద్ధాభక్తులునుగల యుపాధ్యాయులుకూడ కావలెను. అట్టి యుపాధ్యాయులను సమకూర్చి యాస్తికమత పాఠశాలను స్థాపింపవలె నని నాయొద్ద చదువుకొని పట్టపరీక్షయందు కృతార్థులయి యున్నవారిని పట్టపరీక్ష తరగతిలోను ప్రథమశాస్త్ర పరీక్ష తరగతిలోను చదువుకొనుచున్న వారిని కొందఱిని దేశోపకారార్థముగా నధ్యాపకులుగానుండి పనిచేయునట్లు పురికొల్పి యొప్పించితిని. ఏఁటేఁట నిద్దఱిద్దఱి నుపాధ్యాయ పట్టమును బడయుటకయి సైదాపేట పంప నిశ్చయింపఁ బడినది. మొదటి సంవత్సరమునం దనఁగా 1893వ సంవత్సరమునందు పట్టపరీక్షయందు కృతార్థులయి యుండిన రాయసము వేంకటశివుఁడుగారును పత్తిరాజు మృత్యుంజయరావుగారును ఈ సదుద్దేశముతోనే ఎల్.టీ. పరీక్షకు చదువుటకయి సైదాపేటకు పోయిరి. పయి సంవత్సరము సైదాపేట బోధనాభ్యసన కళాశాలకుఁ బంపుటకయి మఱి యిద్దఱు పట్టపరీక్షా సిద్ధులను సంసిద్ధులనుగాఁజేసి యుంచితిని. పనిచేయువారి తోడిపాటుగా పాఠశాలా భవనమునుగూడ సంపాదింపవలె నని నేను ప్రయత్నముచేయ నారంభించితిని. ఇన్నీసుపేట మధ్యమునసున్న విశాలమయిన తమ తోటను వాడ్రేవు శ్రీరా

ములుగారు రు 1600.0.0లకు విక్రయించుట కొప్పుకొనిరి. ఆ రూపాయలను న్యాపతి సుబ్బారావుపంతులుగా రిచ్చుట కొప్పుకొనిరి. కాకినాడ వాస్తవ్యులయిన గంజాము వెంకటరత్నముగారు వేయి రూపాయ లిచ్చునట్లు వాగ్దానముచేసి యా సొమ్మును నాయొద్దకుఁ బంపిరి. మఱి కొందఱు మిత్రులుకూడ సాయము చేయుటకుఁ బూనుకొనిరి. కాని రాజమహేంద్రవర రాజకీయకళాశాలాధ్యక్షుని సాహాయ్యముకూడ నీ పనిలో నత్యావశ్యకము. ఆయనయు నస్మదాదులును గలిసి యెంతో ప్రయత్నముచేసి బాలురు చెడిపోకుండుట కయి పట్టణములో నున్న పాఠశాలల నన్నిటిని కొంచెము కాలము క్రిందటనే యొక్కటిగా కలిపి మాకార్య నిర్వహణము క్రిందనే యున్నత పాఠశాలను స్థాపించితిమి. దానిని దొరతనము వారు పుచ్చుకొని దాని శాఖలుగా పట్టణములో రెండు మూడు మధ్యమ పాఠశాలలఁ బెట్టించు ప్రయత్నము నడుచుచున్నది. ఇంతలో నేనే మఱియొక పాఠశాలను పెట్టినయెడల తత్ప్రయత్నమునకు విఘాతము కలిగించు నుద్దేశముతో స్థాపించిన ప్రతిపక్ష పాఠశాలయని దొరగా రనుకోవచ్చును. అందుచేత నేను నూతన పాఠశాలోద్దేశమును దెలుపుచు మెట్కాఫు దొరగారికి వ్రాసి, పాఠశాలా స్థాపనములో సాయము చేయవలసిన దనియు, ఏవిధముచేత నైనను పాఠశాలా స్థాపనము సాగకపోయిన యెడల సైదాపేటలో బోధనాభ్యాసనకళాశాలలో క్రమశిక్షను బడయుచున్న వేంకటశివుఁడుగారిని మృత్యుంజయరావుగారిని రాజమహేంద్రనగరములో నుపాధ్యాయపదమునం దుంచుటకు ప్రయత్నింప వలసిన దనియు కోరితిని. మెట్కాఫు దొరగారు నా కిచ్చిన ప్రత్యుత్తరములోని ముఖ్యభాగము నిందుదాహరించుచున్నాను.—

"I have read your letter and assure you I deeply sympathise with you in all you say................If Govt. can not entertain Venkatasivudu and Mrityunjayarao in the enlarged staff which will be needed for the large middle department, another branch School will certainly be necessary and I see no reason why you or the Municipality should not carry it on.

Supposing Govt. do not provide for all the pupils at first it might be possible for you to continue one of the branches as you propose and allow it to be absorbed in the Govt. School afterwards. I have told Mr. Monro we must have *Telugu* L. T. s and though I had to take some sort of a compromise and suggest two Southern men for our last appointments in the College, I have stated my preference for those two young men of ours Venkatasivudu and Mrityunjayarao undergoing Training. I recommended the former to Mr. Kuder very strongly and I think he intends to take him. If not I will try my best to provide for both sooner or later. Assuring you of my high appreciation of your self denying life, I am &c. E. P. Metcalfe."

(నేను మీ యుత్తరమును చదివియున్నాను. మీరు చెప్పుచున్న దానిలో నంతలోను నేను మీతో నత్యంతసానుభూతిని గలవాఁడనై యున్నా నని మీకు నిశ్చయముగా చెప్పుచున్నాను.................గొప్ప మధ్యమ నియోగమునకు కావలసివచ్చెడు పెద్దశిక్షక వర్గములో దొరతనము వారు వెంకటశివునకును మృత్యుంజయరావునకును పని యియ్యలేకపోయిన పక్షమున, ఇంకొక శాఖాపాఠశాల తప్పక యావశ్యకమగును. మీరుగాని పారిశుద్ధ్యవిచారణ సంఘమువారు కాని దానిని కొనసాగింప కూడనందుకు నాకు కారణము కనఁబడుచుండలేదు. దొరతనము వారు మొట్టమొదటనే యందఱి విద్యార్థులకును తగిన యేర్పాటుచేయని పక్షమున మీరు చెప్పినట్లుగా శాఖలలో నొక దానిని మీరు జరపుచు తరువాత దొరతనము వారి పాఠశాలలో చేరనిచ్చుట మీకు సాధ్యము కావచ్చును. మాకు తెలుఁగు ఎల్.టీలు కావలె నని నేను మన్రో గారితో చెప్పియున్నాను. కాలేజిలోని మన కడపటి రెండు పనులకును దాక్షిణాత్యుల నిద్దఱిని సూచించి నే నొక విధమైన సమాధానము చేయవలసిన వాఁడ నై నప్పటికిని క్రమశిక్షను పొందుచున్న వేంకటశివుఁడు

మృత్యుంజయరావు అను మన యిద్దఱు లేఁబ్రాయపువారికిని నే నాధిక్య మిచ్చెద నని చెప్పియున్నాను. వీరిలో మొదటివాని విషయమయి కూడదరు గారితో మిక్కిలి బలముగా శ్లాఘించి చెప్పియున్నాను. ఆయన యతనిని తీసికొన నుద్దేశింప కొన్నాఁడని తలంచుచున్నాను. కాని యెడల శీఘ్రము గానో యాలస్యముగానో యిద్దఱికిని పని లిప్పించుటకు నేను చేయఁదగిన దంతయు చేసెదను.

మీ యాత్మ సుఖత్యాగ జీవితముయొక్క నాయున్నత గుణగ్రా హకత్వమును గూర్చి మీకు దృఢీకరించుచు......ఇ-పీ- మెట్కాపుగారు).

ఈ యుత్తరమునకు తరువాత దొరగారితో నేను స్వయముగా మా పాఠశాల విషయమయి మాటాడితిని. ఆయన యున్నత పాఠశాలను నేను పెట్టుటకొప్పుకొన లేదుగాని నేను మధ్యమ పాఠశాలతో తృప్తిపొందిన పక్షమున, పూర్వము పురజనులవలని చందాల మూలమున కట్టఁబడినట్టియు నిప్పుడు మ్యునిసిపల్ వారి యధీనము చేయఁబడియున్నట్టియు పురమందిరమున కెదురుగానున్న పాఠశాలాగృహమునుకూడ మాకిప్పించెద నని చెప్పెను. మధ్యమ పాఠశాలలో పనిచేయుటకు వెంకటశివుఁడుగా రొప్పుకొనలేదు; ఉన్నత పాఠశాలను పెట్టుటకు దొరగా రొప్పుకొనలేదు. అందు చేత నేను విఫలమనోరథుఁడనై నా వద్దకువచ్చిన వేయిరూపాయలును గంజాము వేంకట రత్నముగారికి మరల నిచ్చివేసి యప్పటికి నా ప్రయత్నమును విడువవలసిన వాఁడ నైతిని. సత్తిరాజు మృత్యుంజయరావుగారును గోటేటి కనకరాజు గారును తామెంత తక్కువ జీతమునకైనను మధ్యమ పాఠశాలలో నైనను, పరోపకారమున కయి పాటుపడెదమని నిలిచియుండిరి. ఇంతలో పరీక్షా పర్యవసానము తెలిసినది. ఎల్-టీ పరీక్షలో మృత్యుంజయరావుగా రొక్కరే కృతార్థులయిరి; వేంకట శివుఁడుగారు తప్పిపోయిరి. నా మాటను మన్నించి మెట్కాపు దొరగారు మృత్యుంజయరావుగారికి రాజమహేంద్రవర రాజ కీయ శాస్త్ర పాఠశాలలో నొక్కసారిగా నూఱురూపాయల పని నిప్పించిరి. కొంతకాల మయిన తరువాత తమ తొంటి నియమమును మానుకొని మధ్యమ

పాఠశాలలోనే పనిచేసెద మని రాయసము వేంకట శివుఁడుగారును వల్లూరి నరసింహరాయఁడుగారును తమ సమ్మతిని దెలిపిరి కాని వేంకట రత్నము గారు మొదలైన వారి కెవరి సొమ్మును వారికిఁబంపివేసి నా యేర్పాటుల నన్నిటిని త్రిప్పివేసికొన్నందున నప్పటికే కార్యము మించిపోయెను. వేయిరూపాయ లను వాగ్దానముచేసినగంజాము వేంకట రత్నముగారు కాకినాడలో న్యాయ వాదిగా నుండి విశేషవిత్తమార్జించి దేశాభిమాని యయి చెన్నపురి దొరతనము వారి శాసన నిర్మాణ సభలో సభ్యులయి కీర్తి శేషు లయిన యుదారపురుషులు. ఈయన నాయందు గౌరవము కలవారయి యుండి 1896 వ సంవత్సరమునందు నా పేరిట కాకినాడ కాలేజిలో విద్యార్థి వేతనమును స్థాపించుట కుద్దేశించి తన రెండువేలరూపాయల భీమా పత్రమును పంపినట్టు కార్యదర్శిగారు నా పేరవ్రాసి నప్పుడు నన్నువిడిచి నా కంటె నర్హతరు లయిన వారిపేరిట స్థాపించవలసిన దని నేను కోరఁగా నా కిట్లు బదులు వ్రాసిరి—

"I came to the resolution you refer to after long deliberation. I do not know if I ever in all my life came to a sounder resolution than this one. I am sure you stand in need of no memorial of the kind, but you will not certainly grudge me the honour of being one of your humble, yet ardent, admirers. You cannot realize how much I used to admire you when I was quite a boy—though I never came under your direct influence—how far your example has influenced my public life and how admiration has grown as I saw more and more of you. It is only patriotic on the part of every educated man to try to hand down your noble life and example to posterity in the best way he thinks fit and I beg therefore you will kindly accede to my proposal and settle the terms of the Scholarship."

(మీ రుదాహరించిన నిశ్చయమునకు దీర్ఘాలోచన మీఁదనే నేను వచ్చితిని. దీని కంటె నెక్కువ మంచిదైన నిశ్చయమునకు నేను నా జీవిత

కాలములో నెప్పుడైన వచ్చితినేమో నే నెఱుఁగను. ఈ విధమైన స్మరణ చిహ్నము మీకు కావలసియుండదలే దని నేను నిశ్చయముగా నెఱుఁగుదును; కాని వినమ్రులయ్యును సోత్సాహులైన మీ సాశ్చర్య ప్రశంసకులలో నొక్కఁడనుగానుండు నట్టి గౌరవమును నాకు కలిగింప మీరు నిశ్చయముగా నిష్టపడకపోరు. నే నెప్పుడును మీ ప్రత్యక్ష ప్రాబల్యము క్రిందికి రాకపోయినను నేను కేవల బాలుఁడనుగా నున్నప్పుడును మీ విషయమయి నే నెంత యద్భుతపడుచుండెడి వాఁడనో మీ దృష్టాంతము నా బహిరంగ జీవితము నెంతవఱకు బలపఱిచినదో మిమ్మునుగూర్చి నే నెక్కువగా తెలిసికొనుచు వచ్చినకొలఁదిని నాశ్లాఘనపరత్వ మెట్లు హెచ్చుచువచ్చినదో మీరు తెలిసికొనఁజాలరు. మీ మహనీయ జీవితమును దృష్టాంతమును తాను యుక్తమని భావించిన యుత్తమ మార్గమున పుత్రపౌత్ర పరంపరలో వ్యాప్తికలుగఁజేయుట కయి ప్రయత్నించుట విద్యాధికుఁడైనవాని కెవని కైనను దేశాభిమాన మే యయి యుండును; కాఁబట్టి మీరు దయాపూర్వకముగా నాకర్తవ్య నిర్దేశము నంగీకరించి విద్యార్థి వేతనమును గూర్చిన యేర్పాటులను నిర్ణయపఱుతు రని వేఁడుచున్నాను.")

ఈ పయి ప్రత్యుత్తరమునకు కారణమైన నా యుత్తరమునకు మూల కారణమైన కాకినాడ కాలేజి కార్యనిర్వాహకసభాకార్యదర్శియైన (దివాన్ బహద్దర్) దురిసేటి శేషగిరి రావుగారి లేఖనుగూడ నిందు ప్రచురించుట యుక్తమని భావించి యట్లు కావించుచున్నాను—

"Mr. Ganjam Venkataratnam has endowed the Pittapur Rajah's College with his policy for Rs. 2,000 interest on which when realized is to be utilized as a scholarship to some poor boy in the College in your name and has requested me to wirte to you regarding the terms of the scholarship. I therefore request you will be good enough to furnish me with your views on this question."

(దాని మీఁదవడ్డీ వచ్చినప్పుడు మీ పేరను కాలేజిలోని యొక బీద బాలునికి విద్యార్థివేతన మిచ్చుట కుపయోగించు నిమిత్తమయి తన రెండు వేలరూపాయల భీమాపత్రము పిఠాపురరాజా కాలేజికిచ్చి గంజాము వెంకటరత్నముగారు విద్యార్థివేతనముయొక్క యేర్పాటులనుగూర్చి మీకువ్రాయ వలసినదని నన్ను కోరియున్నారు. కాఁబట్టి యీ విషయమయి మీ యభిప్రాయములను దయచేసి తెలియఁజేయఁగలందులకు మిమ్ము వేఁడుచున్నాను.''—డీ. శేషగిరిరావు, కార్యదర్శి.

ఆస్తిక పాఠశాలలో పనిచేసెద నని యుత్సాహముతో ముందుకు వచ్చిన గోటేటి కనకరాజుగారు కొన్ని సంవత్సరముల క్రిందట చెన్నపట్టణప్రభుత్వము వారి తెలుఁగు భాషాంతరీకర్తలయిరి. శాస్త్ర పాఠశాలలో నూఱురూపాయల జీతము మీఁద సహోధ్యాపకుఁడుగా నియమింపఁబడిన సత్తిరాజు మృత్యుంజయరావుగారు నిగర్వియు నిష్కపటియు నయి లోకహిత కార్యకరణమునందు నిరుపమానోత్సాహము కలవారు; కేవలవాక్శూరతతో తృప్తినొందియుండక క్రియాశూరత్వమునకు త్రోవత్రొక్కుచుండినవారు. నేను పూనిన కార్యమును నాయనంతరమున కొనసాగింపఁగలవా రొక్కరు బైలుదేఱుచున్నారని నమ్మి నేను గనరాజుగారి మరణ దుఃఖమును కొంత మఱచుచుండెడివాఁడను. తా నొకటి తలఁచిన దైవ మొకటి తలఁచునన్న సామెతమనలోనున్నదే కదా! నేనిట్లెంతో యాశపడియుండఁగా నాతని దేహములో వ్యాధిప్రవేశించి యంతకంతకు ప్రబలి తుదకు క్షయలోనికిదిగి శీఘ్రకాలములోనే యాతని నీశ్వర సాన్నిధ్యమును జేర్చెను. ఈశ్వరభక్తియు ప్రార్థనసమాజ కార్యనిర్వాహణాసక్తియు సత్కార్యాచరణానురక్తియుఁగలవా రయి సత్యసంవర్ధనిని నడుపుచు వచ్చిన తరుణవయస్కులలో నితఁ డొక్కఁడు. ఇతఁడాస్తిక పాఠశాలాభ్యుదయమున కయి తన జీవితమును సమర్పింప నిశ్చయము చేసికొన్న నిష్కలంక హృదయుఁడు. ఈతఁడు యౌవనదశారంభములోనే యకాల మృత్యుదేవతవాతఁబడినను, ఈతనివంటి వారితో పనిచేయ నుద్యమించిన యాస్తిక పాఠశాల ప్రయత్న మంతటితో నంతరింపలేదు. చిరకాలమడఁగియుండి పైకి

రాకుండిన యీ యుద్యమ బీజము కొన్ని సంవత్సరముల క్రిందట నంకురించి మరల తలయెత్తి పాఠశాలా స్థాపనరూపమున సఫలత నొందిన దయి శ్రీపిఠాపురపు రాజుగారి యనుగ్రహామువలన దివ్యభవనమునుబడసి యాస్తికపాఠశాలా నామమున వెలయుచున్నది. ఈ పాఠశాలనుగూర్చి ముందు యుక్తసమయమున వివరముగా వ్రాయఁబడును.

1898 వ సంవత్సరమునందు చెన్నపురి దొరతనమువారు నన్నుసర్వకలాశాలా సభ్యునిగాఁ (Fellow of the Madras University) జేసిరి.

నా యారోగ్యహీనతను బట్టి వివేకవర్ధని నిలుపుచేయఁబడిన తరువాత 1891 వ సంవత్సరమునందు న్యాపతి సుబ్బారావుపంతులుగారు తెలుఁగులో చింతామణీ యను మాసపత్రికను స్థాపించి మా వివేకవర్థనీముద్రాక్షరశాలలోనే దానిని ముద్రింపించుచువచ్చిరి. దానికి నేనును వ్రాఁతలో సహాయుఁడనయి వ్రాయుచుంటిని. దాని కయిన సమస్తవ్యయములను సుబ్బారావు పంతులుగారే భరించు చుండెడు వారు.

1897 వ సంవత్సరము జూన్ నెలలో గోదావరీ మండల సభ యేలూరు పట్టణమునందు జరగినది. ఆ సంవత్సరము జూన్ నెల 9 వ తేదిని మండల సాంఘిక సభకూడ నక్కడనే జరిగినది. ఈ సభకు గౌరవ నీయులైన న్యాపతి సుబ్బారావుపంతులుగా రగ్రాసనాధిపత్యము వహించుట కేర్పాటు చేయఁబడినను కార్యాంతరముచేత వారాదినమున నక్కడకు రాలేక పోవుట యనివార్య మయినందున వారిస్థానమున నన్నగ్రాసనాసీనునిగా నియమించిరి. మా మండలములో సాంఘిక మండల సభలు జరగుట కదియే యారంభము. వ్యావహారికసభ కెందఱు జనులు వచ్చిరో యంతమంది యీ సాంఘిక సభకును వచ్చినందున మా మండలములో జనులు సాంఘిక విషయములయందుకూడ శ్రద్ధవహించుట కారంభించి రనుట స్పష్టమగుచున్నది. ఈ నెలలోనే కృష్ణామండల సభకూడ కూడెనుగాని యీ మండలమునందు సాంఘిక సభజరగలేదు. ప్రత్యేకముగా సాంఘిక సభలు జరగక పోయినను

వ్యావహారిక సభలలోనే సంఘసంస్కార విషయములుకొన్ని చర్చింపఁబడుచువచ్చుట యాచారమయి యుండెను. కాని వ్యావహారిక సంస్కార పక్షమువారి నాయకులు సాంఘిక సంస్కార పక్షాభిమానులు కాకపోవుటచేత నా సంవత్సరమున కృష్ణామండల సభలో నా పఱకు చర్చించుట కేర్పఱుపఁబడిన సాంఘిక విషయములు కొన్నియుకూడ కాలము చాలదన్నమిష మీఁద విడిచిపెట్టఁబడినవి. వింజమూరి భావనాచార్యులుగారు మొదలయిన సాంఘిక సంస్కార పక్షావలంబుల సంఖ్య యత్యల్ప మయినందున వారేమియుచేయ లేక పోయిరి. ఏలూరిలో జరగిన మామండల సాంఘిక సభలో నింకొక విశేషముకూడ నడచినది. అవఱకెప్పుడును స్త్రీలు పురుషుల సభలకు వచ్చుట యాచారములేదు. సాంఘిక విషయములు సాధారణముగా స్త్రీలతో సంబంధించిన వగుటచేత నట్టి విషయము లాలోచింపఁబడు నప్పుడు స్త్రీలుండుట యభ్యర్థనీయ మని నే నచ్చటి పెద్ద మనుష్యులతో కొందఱితో ముచ్చటించితిని. నా మాటలు విన్నప్పుడు కలిగిన యుత్సాహములో తమ భార్యలను ఆపటి సభకుఁదీసికొని వచ్చెదమని యనేకులు వాగ్దానముచేసిరి. అందుచేత స్త్రీలు కూర్చుండి వినుటకయి ప్రత్యేకముగా సభాశాలలో నేర్పాటు చేయఁబడినది. ఈ సంగతి పట్టణములో తెలియఁగానే పూర్వాచార విరుద్ధమయిన కార్యము జరగఁబోవుచున్నదని సంక్షోభము పుట్టినది. ఈ సంక్షోభమునకు భయపడి యుత్సాహముతో మొదట ముందుకు వచ్చిన వాక్శూరులు కొందఱు సభకు తమ భార్యలను తీసికొని రా లేకపోయినను ధైర్యశాలులనేకులు తాముచేసిన వాగ్దానములను చెల్లించుకొనఁగలిగిరి. వారిలో నిద్దఱి నామముల నిందుఁ జేర్కొనుచున్నాను. అందొకరు దాసు శ్రీరాములు పంతులుగారు. ఆయన భార్య యాదినమున బహిష్ఠయగుట తటస్థించెను. అయినను తాము మాట తప్పిరని నే ననుకొందునేమో యని యామెను స్నానముచేయించి సభకు వారు తీసికొనివచ్చిరి. రెండవ వారు సత్తిరాజు కామేశ్వరరావుగారు; ఈయన సత్తిరాజు మృత్యుంజయరావుగారి తమ్ముఁడు. భార్యను సభకు తీసికొనిపోయిన పక్షమున, ఆయనతోడి తమ సంబంధమును వదలుకొనెదమని

యన్నలు బెదరించినను లక్ష్యము చేయక యాయన నాఁటి యుదయమున భార్యను సభకు సాహసముచేసి తీసికొనివచ్చెను.

నేను కొన్ని సంవత్సరములనుండి చెన్నపట్టణమునకు పోవలెనని తలఁచుచుండిన వాఁడనయి 1894వ సంవత్సరమునందు వేసవికాలపు సెలవులలో నేనక్కడకుఁ బోయినప్పుడు వరశువాకములో నా స్నేహితులైన మన్నవ బుచ్చయ్యపంతులుగారి యింటి కెదురుగా నొక యిల్లుకొని, తరువాత నేను వాసముచేయుటకు యోగ్యముగా నుండునట్లు దానిని పడఁగొట్టించి మేడయిల్లు కట్టించితిని. జన్మస్థలమును బాల్యమిత్రులను విడిచి దూరస్థలములో క్రొత్తవారిలో నుండునట్లు నన్ను ముఖ్యముగా ప్రేరేచిన ప్రయోజనములు రెండు—అందొకటి నా పుస్తకములను చెన్నపట్టణములో సంపుటములనుగా ముద్రింపించుకొనవలెననుట; రెండవది సంఘసంస్కార విషయమున రాజధానిలో పనిచేయవలెననుట. నేను చేసిన పుస్తకముల సంఖ్య నానాఁటికి పెరుగుచున్నది. మంచి పనివాండ్రు దొరకక పోవుటచేత వానిని నేత్రాకర్షకముగా ముద్రింపించుట రాజమహేంద్రవరము వంటి చిన్నపట్టణములో నాకు సాధ్యము కాలేదు. ఒకవేళ మంచి కాగితముల మీఁద పుస్తకములను చక్కగా ముద్రింపించుట సాధ్యమైనను వానికిచ్చట స్వర్ణాక్షరములతో మంచిగుడ్డ యట్టలు కట్టించుట నాకసాధ్యముగా కనఁబడెను. అందుచేత పుస్తకముల పని చెన్నపట్టణమునకు పోయి చేయించుటకయి నిశ్చయించుకొంటిని. ఈ పని విశేష విత్తసాధ్యము; ఆయమెంత వచ్చినను నా సొమ్మెప్పటి దప్పుడే యేదో యొక పనికి వ్యయపడుచుండుటయే కాని నా చేతిలో ధనము నిలువయుండుట యెప్పుడును తటస్థింపలేదు. నా పుస్తకముల నితరుల ముద్రాయంత్రములలో ముద్రింపవలెనన్నచో వేలకొలఁది రూప్యములు కావలసియుండును? అంత సొమ్ము నే నెక్కడనుండి తేఁగలుగుదును? అందుచేత సులభముగా పని జరపశక్తుఁడ నగుటకయి యొక నూతన ముద్రాయంత్రమును చెన్నపట్టణములో స్థాపించి దానిలో పని నడప నుద్దేశించుకొంటిని. అంతగాక పోయిన కొంతయైనను ఈ పనికి సహితము ధనము కావలసియున్నది. ఈ ధనమును సమకూర్చుట కయి నా వివేకవర్థనీ

ముద్రాక్షరశాలను చిత్రపు నరసింహారావుగారి కమ్మివేయుటయే కాక నా మిత్రులయిన న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులవారియొద్ద వేయి రూపాయల ఋణము చేయవలసిన వాఁడనైతిని. నే నడిగినందునను నా తోడ్పాటు లేక చింతామణి పత్రికను రాజమహేంద్రవరములో నడపుట కష్టముగా కనఁబడి నందునను సుబ్బారావు పంతులుగారు రాపత్రికను చెన్నపురిలో నడుపుటకు నా కిచ్చివేసిరి. నే నింగ్లండునకు వ్రాసి యావిరితో పని చేయుటకు తగిన మంచి ముద్రాయంత్రమును చెన్నపురికి తెప్పించి యుంచి దానికి చింతామణీ ముద్రాక్షరశాల యని పేరు పెట్టితిని.

ఆరంభములో నున్నత పాఠశాలకంటె నెక్కువ పాఠశాల లేకపోవుటచేత విద్యావ్యాప్తి తక్కువగా నుండినట్టియు చిరకాల మయోమార్గ సంబంధము సహితము లేకపోవుటనుబట్టి నవనాగరికతా సంపర్కము కొఱవడి యుండినట్టియు గోదావరీ పుణ్యనదీ ప్రాంతమగుటచేత ఛాందస బ్రాహ్మణ మండలితో నిండియుండి కర్మరతులకు నివాసమయి నవాచార విద్వేషమునకు ప్రసిద్ధికెక్కినట్టియు మాఱుమూలనున్న రాజమహేంద్రవరమునందు సంఘ సంస్కారకార్యము నారంభించితిని. ఊషరక్షేత్రమునందు బీజావాసము చేసి పెంటకట్టి రేయింబగళ్లు కష్టపడు కర్షకుని కృషివలె నాకృషి యిక్కడ నా కోరికకు తగినంత ఫలదాయకము కాకపోవుటచేత, చిరకాలమునుండి సర్వకళాశాలాది సమస్త విద్యాలయములకును నిలయ మగుటచేత విశేష విద్యావ్యాప్తి కలిగియుండినట్టియు నానా ముఖములనుండి వచ్చి సంధించెడి యయోమార్గములచేతను ఖండాంతరములనుండి సహితము వారవారమును వచ్చెడు ధూమనౌకలచేతను వివిధ నవనాగరిక జనతా సంసర్గము కలిగియుండినట్టియు వివిధదేశాగత వివిధాచార వివిధమత వివిధవ్యవహార సమ్మిశ్రమగుటచేత పూర్వాచార పరాయణ శుద్ధశ్రోత్రియ జనసమాకీర్ణము కానట్టియు రాజ్యమధ్యస్థమయి సముద్రతీరమున నున్న చెన్నపట్టణమందు నాకృషి సారవంతమైన దివ్యక్షేత్రమునందు విత్తనములు చల్లిన కృషీవలుని కృషివలె శీఘ్రకాలములో ననాయాసముగా విశేషఫల ప్రదమగు నని నమ్మి నేను చెన్నపురిలోనే స్థిర

నివాస మేర్పఱుచుకొన నుద్దేశించితిని. ఈ యుద్దేశముతో ముందుగా జీతము ముట్టని పద్ధతిమీఁద రెండు సంవత్సరములు సెలవు పుచ్చుకొని తదనంతరము పని మానుకొని యచ్చటనే నిలిచిపోవలె నన్న నిశ్చయముతో మనస్సులో వియోగచింతాక్లేశము లేనివాఁడను కాక పోయినను ముందధికోపయోగకర కార్యమును జేయఁగలుగుదు నన్న యాఱటతో జన్మస్థలమును విడువ శంకింప కుంటిని.

నేను తమ నడుమనున్న కాలమున నెట్లున్నను, నేను తమ్ము విడిచిపోవ నున్నట్టు తెలియఁగానే తమ తొంటి భేద భావమును మఱచి నా యభిప్రాయ ములతో నేకీభవించినవారును ఏకీభవింపనివారును కూడ నాకు గౌరవము చూపుటలో నొక్కటిగా చేరి రాజమహేంద్రపుర వాసులు నాతోడి వియోగమును గూర్చి తమ విషాదమును దెలుపుచు సభలలో ప్రసంగములు చేసియు నాపైని పద్యములు వ్రాసియు నాకు విందులుచేసియు బహువిధముల నా మీఁద నాదరమును జూపిరి. అనేక సమాజముల వారు నన్ను నడుమఁగూర్చుండఁబెట్టుకొని ఛాయాప్రతిమలను దీయించిరి. నా స్తోత్రపాఠములను వార్తాపత్రికలకుఁ బంపిరి. ఇట్లు చేయఁబడిన కోలాహలములను వార్తాపత్రికల వలనఁ దెలిసికొని నా మిత్రులయిన రంగయ్యసెట్టిగారు 1897వ సంవత్సరము నవంబరు 13 వ తేదిని చెన్నపట్టణమునుండి నా కిట్లు వ్రాసిరి.—

"I have with immense pleasure read reports of the grand entertainments given in your honor. At last Rajahmundry has shown, though unpardonably late, its gratitude to you for your untiring exertions in the cause of Telugu Literature and all-important social Reform. Surely it must be excruciating to one's feelings to think of leaving his birth-place after such a long course of successful career. But the very fair prospect before you in the adopted city may to some extent cheer you up. I ardently hope Madras will appreciate your disinterestedly voluntary services. Of course the social Reform party will muster strong around

you, but, alas ! will the influencial and educated gentlemen of position and fame extend their right hand to so worthy a person as thy good self ? May God help them to do the needful for the cause and for themselves !"

(మీ గౌరవార్థముగా నియ్యఁబడిన గొప్పసత్కారములను గూర్చిన ప్రకటనలను నేనత్యంత సంతోషముతో చదివియున్నాను. క్షమింపఁగూడని యాలస్యముతో నైనప్పటికిని తుదకు రాజమహేంద్రవరము తెలుఁగు భాషాభివృద్ధిలోను సర్వప్రధానమైన సాంఘిక సంస్కారములోను మీ యెడ తెగని ప్రయత్నముల కయి మీ యెడల తన కృతజ్ఞతను జూపియున్నది. జయప్రదమయిన చర్యయొక్క యటువంటి దీర్ఘాచరణమునకు తరువాత తన జన్మస్థలమును విడువఁదలఁచుట తన మనస్సునకు నిశ్చయముగా నెంతో సంతాపకరముగా నుండవలెను. కాని మీ స్వీకృత పట్టణములో మీ ముందున్న మిక్కిలి యనుకూలమైన యుత్తరాపేక్ష కొంతవఱకు మీకుత్సాహమును కలిగింపవచ్చును. ఫలాపేక్ష లేక మీరయాచితముగా నర్పించెడు సేవను చెన్నపట్టణము గ్రహించి మెచ్చుఁగలుగు నని నేను మనఃపూర్తిగా కోరుచున్నాను. సాంఘిక సంస్కార పక్షము వారు నిశ్చయముగా మీ చుట్టును బలముగా చేరుదురు. కాని, అక్కటా! అధికారమును ప్రసిద్ధియుఁగల ప్రబలులైన విద్యాధురీణులు మీవంటి యర్హ పురుషుని కయి తమ కుడిహస్తమును చాపుదురా? కార్యము కొఱకును తమ కొఱకును ఆవశ్యకమైనది చేయుట కయి దేవుఁడు వారికి తోడ్పడును గాక!)

ఈ ప్రకారముగా నన్నాదరించి వీడుకొల్పిన దొక్క రాజమహేంద్రవర నివాసులు మాత్రమే కారు. కాకినాడ పురనివాసులును సభచేసి యీ ప్రకారముగానే నన్ను సత్కరించి వీడుకోలిచ్చిరి. ఇట్లు స్వదేశీయుల దీవనలను బడసి 1897 వ సంవత్సరాంతమునందు సకుటుంబముగా నేను చెన్నపురిఁ జేరితిని. నేను రాజమహేంద్రవరమును విడుచునప్పటి కిక్కడ నిరువదియేడు స్త్రీ పునర్వివాహములు జరగినవి. వానిని గూర్చి చెప్పవలసిన విశేషములంతగా లేవుగాని 1892 వ సంవత్సరము నవంబరు నెల 6 వ తేదిని

జరగిన 19 వది యైన మానూరి పురుషోత్తము పంతులుగారి వివాహమును గూర్చి మాత్రము కొంచెము చెప్పవలసియున్నది.

అప్పుడు పదునాలు సంవత్సరముల ప్రాయముగల యొక చక్కని మాధ్వబాల వితంతువు కాకినాడలో నున్నదనియు, ఆ చిన్నదానికి వివాహము చేయవలె నని తండ్రి కిష్టమున్నను బంధువులకును స్వాములవారికిని భయపడి యతఁడు పైకి రాఁజాలకున్నాఁడనియు, తాయి సూర్యప్రకాశరావు నాయఁడుగారు మొదలైనవారు నాకు కాకినాడనుండి వ్రాసిరి. ఆ కాలము నందు మాధ్వమతస్వాములవారు మా మండలమునందు శిష్యసంచారము చేయు చుండిరి. స్వాములవారు గురుదక్షిణ గైకొని శిష్యులకు తప్తముద్రాంకణము చేయుదురు; ఉద్యోగములలో నున్న వారందఱును మూడేసి నెలల జీతము గురుస్వాములవారికి సమర్పింపవలసి యుండును; స్వాములవా రేయే గ్రామములకు విచ్చేయుదురో యాయా గ్రామములలోని బాలవింతంతువులకు కేశఖండన మహోత్సవము నడచుచుండును. ఈ స్వాములవారి బారినుండి తప్పించుటకయి యా చిన్నదానితండ్రి స్వాములవారు రాజమహేంద్రవరములోనుండి నంతకాలమును తన కొమారితతో కాకినాడలో నుండెను. స్వాములవారు రాజమహేంద్రవరమునుండి కాకినాడకు విజయము చేయఁగానే యాయన కాకినాడ విడిచి కుటుంబ సహితముగా రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి యిన్నీసుపేటలో నొక యింటిలో కాపురముండెను. ఆ యింటిలోనే యా కాలమునందు పట్టపరీక్ష తరగతిలో చదువుచున్న సత్తిరాజు మృత్యుంజయరావుగారును కుటుంబసహితముగాఁ గాపురముండుట తటస్థించెను. ఆయన తమ్ముఁడైన కామేశ్వరరావుగారు ప్రథమశాస్త్ర పరీక్ష తరగతిలో చదువుకొనుచుండెను. ఆ బాలవితంతువు తనకు వివాహము చేసికోవలెనన్న యిచ్ఛగలదనియు, తగిన వరుని కుదిర్చి తెలుపఁగానే బైలుదేటి వచ్చెదననియు, మృత్యుంజయరావుగారి భార్యతో చెప్పెను. ఆమె యా సంగతిని భర్తకు చెప్పఁగా నతఁడు నాకుఁ దెలిపెను. ఇఁక వరాన్వేషణము చేయవలసి యున్నది. ప్రథమశాస్త్ర పరీక్ష తరగతిలో కొంతకాలము నావద్ద చదువు

కొని యప్పుడు తాళ్లపూడిలో తాలూకా హెడ్డు గుమాస్తాగా నున్న మా నూరి పురుషోత్తము పంతు లవివాహితుఁడయి యుండెను. ఆయనకు వ్రాసి పిలిపించి విచారింపఁగా వితంతువును వివాహమాడుట కతఁ డంగీకరించెను. అంతట నాతనిని మృత్యుంజయరావుగారి యింటికిఁబంపి, యచ్చటి కాయనభార్యచేత వధువును పిలిపించి, ఉభయులను మాటాడించితిమి. వధూవరు లిరువురును పరస్పరానురాగము గలవారయి వివాహమున కొప్పుకొన్న తరువాత రెండు మూడు సారులు వారిని మృత్యుంజయరావుగారి యింటనే మాటాడించి యొక భానువారమునాఁడు వివాహ ముహూర్తము నిర్ణయించి యా దినమున ప్రాతఃకాలముననే వచ్చి మా యింటనుండవలసిన దని వరున కుత్తరము వ్రాసితిని. ఆ దినముననే మా యింటికి వచ్చుట కయి వధువుతోడఁగూడఁ దెలిపి యేర్పాటుచేసితిని. వధూవరు లిట్లు రహస్యముగా మాటాడుకొనుచున్న సంగతి తల్లిదండ్రులకుఁ గాని బంధువులకుఁ గాని యితరులకుఁగాని తెలియదు. చూచినవారు వరుఁడు తన మిత్రుఁడైన మృత్యుంజయరావుగారిని చూచి మాటాడి పోవుటకొఱకే యచ్చటికి పోవుచున్నాఁ డనుకొనిరిగాని వధువుతో మాటాడుట కొఱకని యెవ్వరును భావింపలేదు. నా యుత్తర ప్రకారముగా ముహూర్తదినమున వరుఁడు వచ్చి మా యింటఁ బ్రవేశించెను. వధువురాకను బ్రతీక్షించుచు నేను సాయంకాలము నాలుగు గంటలవఱకును మా యింట వేచియుంటినిగాని యప్పటికిని వధువురానందున రాఁగానే సమాచారము పంపవలసిన దని నా భార్యతో చెప్పి నేను నా మిత్రు లయిన సుబ్బారావు పంతులుగారి యింటికిఁబోయి మాటాడుచుంటిని. ఇంతలో నొక భృత్యుఁడు వచ్చి యమ్మగారింటికి రమ్మన్నారని చెప్పెను. నేను సంగతి గ్రహించి వెంటనే యాయనవద్ద సెలవుగైకొని బైలుదేఱి వచ్చునప్పుడు త్రోవలో నా మిత్రులైన పోలీసు ఇన్‌స్పెక్టరు గుమ్మడిదల మనోహరము పంతులుగారిని కలిసికొని నేను వర్తమానము చేసినప్పుడు పంపుటకు రక్షకభటులను కొందఱిని సిద్ధముగా నుంచుమని చెప్పి యింటికి వచ్చితిని. వధువుయొక్క బంధువులు కొందఱు పట్టణములో ప్రముఖులుగా నున్నారని యెఱిఁగిన వాఁడనయి

వారేదో తొందరచేయక యూరకుండ రని తెలిసికొని సాయంకాల మాఱు గంటలయిన తరువాత మా యింటికి రండని యావఱకే విద్యార్థులకు చెప్పి పుచ్చితిని. వివాహమునకుఁ గావలసిన సమస్త సన్నాహములను నేను ముందుగానే చేసియుంటిని. తనంతవచ్చుటకు వధువునకు మాయిల్లు తెలియదు; ఎవ్వరయి నను తీసికొని వచ్చి యామెను మాయింట నప్పగింపవలెను; వచ్చునప్పుడు మావా రెవ్వరైన వెంటనుండిన యెడల జను లనుమానపడి బంధువులకుఁ దెలిపినచో కార్యమునకు విఘ్నము కలుగును. కాఁబట్టి ముందేఁబదిగజముల దూరములో మృత్యుంజయరావుగారి తమ్ముఁడు కామేశ్వరరావుగారు పోతగట్టు మీఁద నడుచునట్టును, వెనుక దూరములో వధువాయన ననుసరించి నడుచుచు నతఁ డేవీధులలో తిరుగునో తానా వీధులలో తిరుగుచుండునట్టును, అతఁడే యింటి వీధిగుమ్మము మెట్లెక్కి దిగునో యది మా యిల్లని గ్రహించి యందు ప్రవేశించునట్లును, సంకేత మేర్పఱిచితిమి. ఆ సంకేత ప్రకారముగా వధువు సాయంకాలము తండ్రి యిల్లు విడిచి బైటికి పోయిన తరువాత తల్లిని అక్కగారిని ఏమఱించి కామేశ్వరరావుగారి వెనుక నడిచివచ్చి మాయిల్లు చొచ్చెను. నేను సుబ్బారావు పంతులుగారి యింటినుండి వచ్చునప్పటికి నన్ను చూచుట కయి వధువునకు సన్నిహితబంధువును పట్టణమునకు స్థిరదండ విధాయియునైన తాడూరి లక్ష్మీనరసింహారావు పంతులుగారు వచ్చియుండిరి. ఆయనను మేడమీఁదికి తీసికొనిపోయి కూరుచుండఁబెట్టి, క్రిందికి దిగివచ్చి తోరణములు మొదలయినవి కట్ట నియమించి, నే నాయనతో మాటాడి పంపివేయుటకు మరల పైకిపోయితిని. నేనెంత తొందరపడినను శీఘ్రముగా నన్నాయన విడిచిపెట్టనందున సాగనంపుట కయి యాయనను వెంటఁగొని క్రిందికి దిగునప్పటికి దాదాపుగా నాలుగంటలయినది. ఆయన వీధిద్వారమునకు తోరణములు కట్టియుండుట చూచి “నేఁడేదో శుభకార్యములాగున నున్నది” అని నాతో ననెను. “అలాగుననేయున్నది” అని నేను బదులు పలికితిని. “వధూవరు లెవ్వరు ?” అని యాయన నన్నడుగఁగా, “రేపు మీకు తెలియవచ్చు” నని చెప్పి యాయనను పంపివేసి యేర్పాటులు చేయుట

కయి లోపలికి వచ్చితిని. ఇంతలో విద్యార్థులు సన్నద్ధులయి వచ్చినందున వారిని ప్రతిద్వారముకడను అయిదాఱుగురిని నిలిపి నేను లోపలికిరాని మ్మన్న వారిని దప్ప నితరుల నెవ్వరిని లోపలికి రానీయవలదని నియమించి, వధూవరులను పీటలమీఁదఁ గూరుచుండఁబెట్టి పెండ్లితంతు నడుపుట కయి యుపక్రమించితిని. ఇంతలో నన్ను చూచుట కయి మాశాస్త్ర పాఠశాలలో నుపాధ్యాయుఁడుగా నున్న కోలాచలము అప్పయ్యా దీక్షితులుగారు రాఁగా నేనాయనతో మాటాడుచు నిలుచుండియుండఁగా నే సింహద్వారమువద్ద పెద్ద కలకలము వినఁబడెను. వధువుయొక్క బంధువులు గుంపుగా వచ్చి లోపల చొరఁబడపోఁగా విద్యార్థులు రానీక వారిని వారించినందున నా కలకలము కలిగెను. కోలాహలముయొక్క కారణమును విచారించుట కయి నేను సింహద్వారము వద్దకు పోఁగా, అక్కడ వధువు పినతండ్రియైన తాడూరి అంతన్న పంతులుగారు మొదలయినవారియొక్క పెద్దగుంపుకనఁబడెను. అంతన్న పంతులుగారు రాజమహేంద్రవర ప్రేషణకార్యస్థానాధ్యక్షులు. అంతన్న పంతులుగారు తమ్ము "మా సీతమ్మను చూచి మాటాడ నియ్యవలసినది" అని నన్ను కోరిరి. వధువు పేరు సీతమ్మ. తండ్రిమాత్రము వచ్చి మాటాడవచ్చు నని నేను చెప్పితిని. అక్కగారిని తన్నునుగూడ రానియ్యవలసిన దని యంతన్న పంతులుగారడిగిరి. అల్లరిచేయక దూరముగా నిలుచుండి వధువుతో మాటాడిపోవుటకు వారొప్పుకొన్న మీఁదట వారిని మువ్వురను లోపకి రానిచ్చితిని. వారి వెంట మఱికొందఱు తోసికొనివచ్చి లోపలఁ బ్రవేశింపఁ బ్రయత్నించిరికాని విద్యార్థులు జాగరూకులయి వారి నావలికి గెంటివేసిరి. వారు దొడ్డిదారిని లోపలఁ బ్రవేశింపఁ జూచిరికాని యక్కడ సహితము విద్యార్థులచేత బలవంతముగా వెడలఁగొట్టఁబడిరి. ఆ వచ్చిన వారిలో విశేష భాగము వంటబ్రాహ్మణులును అంచెలు మోచు ధావికులును అయి యున్నారు. వీండ్ర సాహాయ్యముచేత వధువును బలవంతముగా నీడ్చుకొనిపోవ నిశ్చయించుకొని వచ్చిరి కాని పరమ విశ్వాసులయిన విద్యార్థుల బలముచేత వారు లోపల నడుగుపెట్ట శక్తులుగాక విఫల మనోరథులయిరి. ఇఁక లోపలికి వచ్చినవారిలో వధువు

యొక్క యగ్రసోదరి పెండ్లిపీటమీఁద వరుని సరసను గూరుచున్న చెల్లెలి పయినిబడి కట్టుకొన్న పెండ్లిచీరను చింపి యీడ్చుకొనిపోవఁ జూచెనుగాని యింతలో నాయాజ్ఞమీఁద విద్యార్థు లడ్డుపడి కాళ్లొక్కరును చేతులొక్కరునుబట్టి యెత్తుకొనిపోయి యఱచుచుండఁగా నామెను వీధిలో నిసుకలోఁ గూలవేసిరి. మగవారి నిరువురను నే నీ వలకుఁ గొనివచ్చి మాటాడుచు, వధూవరులవద్దనున్న రబ్బాప్రగడ పాపయ్యగారు మొదలైనవారితో మంత్రములు చదివి వివాహము కానియ్యవలసినదని కేక వేసితిని. అంతట వారు విఫలప్రయత్నులయి మాయిల్లు వెడలి యక్కడనుండి తిన్నగా నారక్షకకార్యస్థానమునకుఁ బోయి యుక్తవయస్సురాని పడుచును బలవంతముగా తండ్రి సంరక్షణమునుండి యెత్తికొని వచ్చినట్టు నామీఁద నా రాత్రియే యభియోగమును దెచ్చిరి. ఆరక్షకశాఖవారి కోరికమీఁద మఱునాఁడు రాజకీయ వైద్యుఁడు మాయింటికి వచ్చి వధువును పరీక్షించి యామెకు పదునాఱేండ్లు దాఁటినవని నిర్ణయపత్రము నిచ్చెను; అందుమీఁద నభియోగము త్రోసివేయఁబడెను. ఆ రాత్రి జరగిన చర్యను చెంతనుండి చూచుచుండిన యప్పయ్యదీక్షితులుగా రప్పుడు తన కాళ్లు సహితము వడఁకఁజొచ్చె నని చెప్పి నా ధైర్యమున కద్భుతపడుచున్నట్లు పలికెను. వరుఁడు సహితము తన కప్పుడు దేహమంతయు కంపమెత్తె ననియు, ఆ భయసమయములో నే మూలనుండియైన గోడదూకి పాఱిపోయి ప్రాణములు దక్కించుకోవలె నన్న బుద్ధి పుట్టెననియు, తరువాత నాతో ననెను. ఈ వరుఁడిప్పుడు కాకినాడ మండలకరగ్రాహికార్యస్థానములో నెల కిఱువది రూపాయల జీతముగల పనిలో నున్నాఁడు. ఈ వివాహమువలనఁ గలిగిన ప్రథమ సంతానమైన కొమారితను పట్టపరీక్షా సిద్ధుఁడయి బందరు నోబిలుకాలేజిలో నుపాధ్యాయుఁడుగ నున్న యొక ధీరుఁడు వివాహమాడి సంతాన లాభమునొంది సుఖించుచున్నాఁడు. చీరచించి పెండ్లి పీటలమీఁద నున్న వధువునంత యల్లరిచేసిన యక్కగారే నాలవదినమున మరల మాయింటికి వచ్చి చెల్లెలి తల దువ్విపోవుటయే కాక తరువాత చెల్లెలి కెన్నియో పురుళ్లు పోసెను.

దీని తరువాత జరగిన వివాహమనఁగా 20వ వివాహ మిప్పుడు పిఠాపుర సంస్థానమునం దుద్యోగములో నున్న యాదిపూడి సోమనాథరావు గారిది. ఈయన వివాహమాడిన సీతమ్మ యను బాలవితంతువు గంజాము మండలములోని యాసికా గ్రామమునుండి రాజమహేంద్రవరము వచ్చినది. ఆకాలమునం దయోమార్గము లేదు; అక్కడనుండి రాఁదలఁచిన వారు రాజమహేంద్రవరమునకు మోటుబండ్లమీఁద రావలెను. ఈ చిన్నది రాజమహేంద్రవరములో వితంతువులకు వివాహము చేయుచున్నారని యన్న గారు వృత్తాంత పత్రికలలో చదువఁగా విన్నదఁట! అంతేకాక యీమె యన్నగారు నాపుస్తకములను గొన్నిటిని తెప్పించి చదువుచుండెనఁట! వితంతు వివాహములు జరుగుచున్నట్టు వినెడు బాలవితంతువులకు తాముకూడ వివాహసౌఖ్య మనుభవింపవలె నన్న యభిలాష పుట్టుట యస్వాభావికము కాదు కదా! అట్టివారు లోకనిందకు వెఱచి తమ యభిమతమును వెలిఁబుచ్చక సాధారణముగా మనసులోనే యడఁచుకొను వారయినను, ఈ చిన్నది మాటల ధోరణిని మెల్లగా తన వదినెగారితో "రాజమహేంద్రవరములో బాలవితంతువులకు వివాహములు చేయుచున్నారఁట" అని నోరు జాఱవిడిచెనఁట! ఆ మాట వినఁగానే వదినెగారు "అమాట అనఁగూడదు. తప్పు" అని మఱఁదలిని మందలించెనఁట! ఆమె మనస్సెఱిఁగిన దయి యా చిన్నది మఱియెప్పుడును వివాహము పేరు తలపెట్టక తానును తనవలెనే పసితనములోనే పతిని గోలుపోయిన మఱియొక బాలవితంతువును గలిసి యాలోచించుకొని రాజమహేంద్రవరమునకు పోవ నిశ్చయించుకొని యొకనాఁ డెవ్వరికిని దెలియకుండ గ్రామము విడిచి బైలుదేఱి విశాఖపట్టణ మండలములోని విజయనగరము వఱకును వచ్చునప్పటికి రెండవ చిన్నదాని ధైర్యముచెడి ముందుకు సాగ సాహసింపలేక యామె యక్కడనే నిలిచిపోయెనఁట! ఈ చిన్నది మాత్రము వెనుకడుగు పెట్టక యొక్కతెయు బైలుదేఱి చేతిపట్టెలలోని బంగారము సహిత మమ్ముకొని కొంతదూరము బండిచేసికొనియు కొంతదూరము నడిచియు నెంతో కష్టపడి ముందు సుఖపడఁగల నన్న యాశాపాశ మీడ్చుకొనిరాఁగా

నిరంతర ప్రయాణములుచేసి తుదకెట్లో శరీరమును రాజమహేంద్రవరమునకుఁ జేరిచి మాయింటఁబడి లబ్ధమనోరథ యయ్యెను. చిఱుత ప్రాయముగల యొక యనాథకాంత యొంటిగా బైలుదేఱి మండలములు దాఁటి చేత సొమ్ములేక నూఱుల కొలఁది మైళ్లు ప్రయాణము చేయఁగలుగుట శ్లాఘాపాత్రముకాదా ? ఈమెను సోమనాథరావుగారు 1893-వ సంవత్సరము జూను నెల 28-వ తేదిని పరిణయ మయిరి.

నేను 1897-వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెలలో చెన్నపట్టణముచేరి పరశువాకములోని స్వగృహమునందు ప్రవేశించి యందే చింతామణీ ముద్రాయంత్రమును స్థాపించి నా పుస్తక ముద్రణమున కారంభించి పనిచేయఁ జొచ్చితిని. నా పుస్తకములపని ముగియునప్పటికి రెండు సంవత్సరము లయినది. నా పుస్తకము లన్నియు పది పెద్ద సంపుటములలో ముద్రింపఁబడినవి. అచ్చుతప్పులు దిద్దుమండెడు బండపనిని నేనే స్వయముగా చేయవలసిన వాఁడనగుటచేత దుర్బల మయిన నా శరీరము మఱింత దుర్బలపడినందున సంవత్సర కాలము నడపిన తరువాత చింతామణీ పత్రికను నడపలేక నిలుపుచేయవలసిన వాఁడనైతిని. సంఘసంస్కరణ సమాజమునకును, దక్షిణ హిందూస్థాన బ్రహ్మసమాజమునకును, నే నధ్యక్షుఁడనుగాఁ జేయఁబడితిని. చెన్నపురి పాఠశాలా పుస్తక దేశభాషాసంఘమువారు తమ కార్యనిర్వాహక సభ్యులలో నన్నొకనిగాఁ జేసికొనిరి; దొరతనమువారు తమ పఠనీయ గ్రంథసభలో నన్నొక సభ్యునిగాఁ జేసిరి; సర్వకలాశాలవారు తమ ద్రవిడభాషాధ్యయన సభలో నన్ను సభ్యుని గావించిరి; కట్టకడపట ప్రభుత్వమువారుపకరగ్రాహులం మొదలైనవారినిజేయు తెలుఁగు పరీక్షలలో నన్నొకపరీక్షకునిగా నియమించిరి.

సంఘసంస్కరణ సమాజకార్యములయందును, బ్రహ్మసమాజ ధర్మవ్యాపనమునందును, నాకు విశేషాభిమానము. ఈ విషయములో సహితము కార్యశూరత నాకు ప్రియము; క్రియాశూన్యమైన కేవల వాక్శూరత నాకు అప్రియము. నేను చెన్నపురి పోవునప్పటికి వార్తాపత్రికలలో సంఘసంస్కరణ సమాజమువారిచే నేర్పఱుపఁబడిన సంస్కారభోజనములు శ్లాఘింపఁ బడుచు

వచ్చినవి. జయప్రదముగా జరగుచున్నవని శ్లాఘింపఁబడుచు వచ్చినసంస్కార భోజనముల కాహూతుఁడ నయి యొకసారి నేను పోయితిని. భోజనమునకు పోవఁదలఁచిన వారియ్యవలసిన యర్ధరూప్యమును నేను ముందుగానే చెల్లించితిని; రాకపోకలకు నాకు బండికూలి యెనిమిదణాలయినది. ఈ భోజనములు పురమందిరములోని యొకగదిలో నేర్పాటుచేయఁబడినవి. దాక్షిణాత్య బ్రాహ్మణుఁ డొకఁడు వంటచేసి యొకగదిలో వడ్డనచేయఁగా నేడెనమండ్రు కలిసి భోజనములుచేసిరి; అట్లు భోజనములు చేసినవారిలో నిద్దఱు బ్రాహ్మణేతరులు సహితముండిరి. చేతిరూపాయ వదలినను దాక్షిణాత్యభోజనము నాకు సరిపడనందున నింటి కాఁకలితో వచ్చి మరల భోజనము చేయవలసిన వాఁడనైతిని. భోజనమయిన తరువాత సావకాశముగా కూరుచుండి సంస్కార భోజనముయొక్క శ్లాఘ్యతనుగూర్చి యాలోచింపఁగా దాని యాధిక్యముగాని యందలి విశేషముగాని నాకు బోధపడినదికాదు. ఇంకొకసారి యడిగి తెలిసికోవలెనని తలఁచియుండఁగా మరల సంస్కారభోజన దినము వచ్చినది. ఆసారియు వెనుకటివలెనే నేను భోజనమునకుఁ బోయితిని గాని వెనుకటి భోజనమును బట్టి యెక్కువ తెలివిగలవాఁడనయి యీసారి యింటభోజనముచేసి మఱి పోయితిని. తక్కువవారు భోజనమున కారంభించి యాఁకలి తీర్చుకొనుచుండఁగా కడుపు నిండియుండినవాఁడ నగుటచేత మాటల కారంభించి నేను నాసంశయములఁ దీర్చుకొనుచుంటిని. ఈ సంస్కార భోజనములో విశేష మేమియని మొదట నడిగితిని. ఇందు బ్రాహ్మణులును బ్రాహ్మణేతరులును గలిసి సహపంక్తిని భోజనము చేయుట యని యుత్తరము చెప్పిరి. ఈ వచ్చినవారి పేరులును భోజనము చేసినవారి పేరులును వృత్తాంత పత్రికలలో ప్రచురింతురా యని మరల నడిగితిని. పేరులు ప్రకటింపఁబడిన యెడల నీ భోజనములే యుండవని యొకరు బదులుపలికిరి. మాయవేషములయందు స్వభావ ద్వేషముగల నేను విని యూరకుండఁజాలక పేరు లితరులకు తెలియుట కిష్టములేని కార్యభీరులు మహాశూరులవలె నేఁటి సంస్కారభోజనము బహు జయప్రదముగా జరగినదని వార్తాపత్రికలలో ప్రకటించి దూరపువారిని ప్రతారించుట యేమి పౌరుషమని

తూలనాడితిని. అటు తరువాత సంస్కారభోజనములు జరగుచువచ్చినవో లేవో నాకు తెలియదు; కాని నన్నెప్పుడును మరల సంస్కారభోజనములకు పిలువనులేదు; సంస్కారభోజనప్రశంసను జేసిన ప్రకటనలను వార్తాపత్రికలలో నేనెప్పుడును చదువనులేదు.

నేను చెన్నపురిచేరిన శీఘ్రకాలములోనే సంఘసంస్కరణ సభా సమావేశమయినప్పుడు క్రియలేని పయి పయి వేషములతో ప్రయోజనములేదనియు, స్థిరముగానుండెడు పనిని దేనినైనను చేయవలయుననియు, సభలోఁ జెప్పితిని. సభవారు నామాటల కామోదించి వితంతు శరణాలయము నొకదానిని స్థాపింతమని మహోత్సాహముతో నిశ్చయించిరి; దానికిల్లు కావలసియున్నందున, ఇల్లుకొనుటకై కావలసిన ధనమును తాను పెట్టుబడి పెట్టెదనని ఎన్. శే. రామస్వామయ్యగారుదారమనస్సుతో సభలో చెప్పిరి. సభవా రాయనకు వందనము లాచరించి చందాలు పోగుచేసి చందా ధనములోనుండి యింటికయిన సొమ్మును వ్యయపెట్టవలయు ననియు, ఈలోపల రామస్వామయ్యగారివద్ద నూటికి నెలకు మూడుపావలాలవడ్డికి కావలసినధనము బదులుపుచ్చుకొని యిల్లు కొనవలసినదనియు, నిశ్చయములుచేసి తగిన గృహమును విచారించికొనుటకయి నా కధికారమిచ్చిరి. సమాజము వారు పూనుకొన్నందున తలపెట్టినపని నిర్విఘ్నముగా నెఱవేఱునని నేనెంతో సంతోషించి, యా దినము మొదలుకొని మా యింటి సమీపమున నెక్కడనైన నొక యిల్లు సంపాదించుటకయి ప్రయత్నము చేయ నారంభించితిని. వెల్లాల వీధిలో నేనున్న యిల్లు 23-వ సంఖ్యగలది. ఆ వీధిలోనే 20 వ సంఖ్యగల గృహ మమ్మకమునకు రాఁగా రు. 3800-0-0 లకు బేరము నిశ్చయపఱిచి యింటి స్వత్వ పత్రములనుగైకొని నా యొద్ద నుంచుకొంటిని. తరువాత నింటివారు కొన్ని దినములకు నా వద్దకు వచ్చి వేఱొకరు తమయింటికి నాలుగువేల రూపాయ లిచ్చెదమని వచ్చినారనియు, తమ పత్రములను తమ కిచ్చివేయవలసినదనియు, కోరిరి. బేరము నిశ్చయమయినందున సొమ్మును మాత్రమే యిత్తునుగాని పత్రముల నియ్యనని నేను నిరాకరించితిని. ఋణము నిమిత్తమై రామస్వామయ్యగారినడుగఁగా, ఆ సొమ్ము ప్రత్యేకముగా

తనదికాక యుక్తవయస్సురాని తన తమ్మునివంతుతోఁ జేరియున్నదనియు తగి నంత ప్రాతిభావ్యము లేక తాను బదులియ్యఁజాలననియుఁ జెప్పెను. ఇప్పుడు కొనఁబోయెడి యింటిని మాత్రమే కాక యా వీధినే యున్న నా యింటినిగూడ నాధార ముంచెదననియు, వడ్డితోఁగూడ ఋణము తీర్చుటకు నేను పూటపడెద ననియు, చెప్పితిని. నామాట లాయన తల కెక్కక యప్పటికిని నప్పియ్యఁజాల నని తెలియఁబలికెను. వితంతు శరణాలయము నిమిత్తమయి యాయన యప్పిచ్చెదనన్న సొమ్ములో విశేషభాగ మాయన సంఘసంస్కరణ సమాజ కార్యదర్శిగారి కింటి తాకట్టుమీఁద బదులియ్యఁగా నా యిల్లావఱకే యింకొక రికి కుదువపెట్టఁబడి యుండినందున నష్టమైనదని విన్నాను. ఈ లోపల నింటి వారు నేను సొమ్మియ్య లేకపోయినందున పదునేను దినములలోపల క్రయధన మియ్యక పోయినయెడల నింటివెలకును నష్టికిని న్యాయసభలో వ్యాజ్యము తెచ్చెదమని న్యాయవాదిచేత నాకు నివేదన పత్రమును బంపిరి. అప్పుడు సంఘ సంస్కరణ సమాజమువారి సభ సమకూర్పించి యప్పటి నాస్థితిని సర్వమును వారికి నివేదింపఁగా, గృహస్వామిని వ్యాజ్యమువేసికో నియ్యవలసిన దనియు సంవత్సరములోపల తీర్పుకాదనియు నప్పటిమాట చూచుకోవచ్చుననియు వారు సెలవిచ్చిరి. నిష్కారణముగా సభల కెక్కుట నా కిష్టము లేదు. అందు చేత నేనింటివారి న్యాయవాదితో మాటాడి ప్రస్తుత మేనూఱురూపాయలిచ్చు నట్లును తక్కిన మొత్తము మూడు నెలలలోపల నిచ్చి యిల్లు స్వాధీనము చేసికొను నట్లును సొమ్మాలోపల నియ్యలేకపోయిన పక్షమున నప్పుడిచ్చిన యేనూఱు రూపాయలను వదలుకొనునట్లును ఒడంబడిక చేసికొని, సర్వ కలాశాలా పరీక్షకుఁడనుగా నుండుటచేత నాకు వచ్చిన మూల్యములోనుండి యేనూఱు రూపాయలు సంచకరు విచ్చితిని. మూడుమాసములలోపల మూడువేల మున్నూఱు రూపాయలను చెల్లింపవలసియున్నందున దానికొఱకు మిత్రుల నడిగియు వ్రాసియు ప్రయత్నము చేయ నారంభించితిని. చెన్నపట్టణములో మన్నవ బుచ్చయ్యపంతులుగా రేనూఱు రూపాయలును డాక్టరు సీ. బీ. రామారావుగారు నన్నూఱు రూపాయలును కాకినాడలో దుగ్గిరాల

ప్రకాశరావుగారు నేనూఱురూపాయలును రాజమహేంద్రవరములో న్యాయపతి సుబ్బారావు పంతులుగారు నేనూఱురూపాయలును పోలవరము జమీందారు గారు వేయిరూపాయలును నూటికెనిమిదణాల వడ్డికి నాకు బదులిచ్చిన న్యాయావదనుండి తొలఁగించిరి. వీరిలో దుగ్గిరాల ప్రకాశరావుగారు నావద్ద వడ్డిని పుచ్చుకొనలేదు; పోలవరము జమీందారుగారసలే పుచ్చుకొనలేదు. ఈ సాయము చేసినందునకయి నేను కృతజ్ఞుఁడ నయి వీరికి వందనముల సమర్పించుచున్నాను. తక్కినవారి ఋణములు తీర్చినపిమ్మట పోలవరము జమీందారుగారి యప్పును సావకాశముగాఁ దీర్పఁదలఁచితిని. నేను 1901వ సంవత్సరము మార్చి 12వ తేదిని వారి ఋణవిమోచనమునకయి యేనూఱు రూపాయలను మొదటఁ బంపినప్పుడు వారీ క్రిందియుత్తరమును వ్రాసి సొమ్మును తిరిగి పంపివేసిరి.—

"COSMOPOLITAN CLUB
12—3—01.

Dear and respected Sir,

Your kind letter and the amount of Rs. 500 you sent per bearer are just to hand. Kindly accept this amount as donation for the Widows' Home and oblige. I return it with thanks and hope you will not be displeased with me for so doing. I am sorry I could not find time to see you again. I am going to-night and shall see you again in about two weeks.

With my best regards,
I am yours very sincerely and faithfully,
K. R. V. KRISHNA RAU."

(మీదయాపూర్వకమయిన లేఖయు మనుష్యునిచేత మీరు పంపిన రు 500 లును ఇప్పుడే చేతికి చేరినవి. దయచేసి యీ మొత్తమును వితంతు శరణాలయమునకు నా దానముగా నంగీకరించి యనుగ్రహింపుఁడు. నేను

దానిని వందన పూర్వకముగా తిరిగి పంపివేయుచున్నాను; ఇట్లు చేసినందుకు నా విషయమయి యతుష్టి పొందరని నమ్ముచున్నాను. నేను మిమ్ము తిరిగి చూచుటకు సమయము చేసికొలేనందుకు చింతిల్లుచున్నాను. నే నీ రాత్రి పోవుచున్నాను. సుమారు రెండు వారములలో మిమ్ము మరలఁ జూచెదను. నా యుత్తమ ప్రేమతో............కే. ఆర్. వీ. కృష్ణారావు.)

ఈయన నన్ను మరలఁ గలిసికొన్నప్పుడు తక్కిన యేనూఱు రూపాయలును గూడ తనదానముగా స్వీకరించి వితంతు శరణాలయము నిమిత్త ముప యోగపఱుపవలసినదని చెప్పిరి. నేను వందన పూర్వకముగా వారి దానము నంగీకరించి, యాదృచ్ఛికమైన వారి యౌదార్యమునకు సంతోషించితిని. ఈయన పాఠశాలలో నాయొద్ద చదువుకొను నప్పటినుండియు వినయ విధేయతలును నాయెడల నాదర గౌరవములును గలవారయి యుండిరి. చమురు రంగులతో చేయఁబడిన నా చిత్రపటమును వేయిరూపాయల వెలగల దంతగోళక్రీడా ఫలకమును (Billiards table) రాజమహేంద్ర పురమందిరమునకు బహుమానము చేసిరి.

వితంతు శరణాలయమును చెన్నపురిలో స్థాపించెదమని సంఘసంస్కరణ సమాజమువారు ప్రకటన పత్రికలను బంపినప్పుడు

మిస్ (డాక్టరు) మేక్ఫయిలు దొరసానిగారు రు 50-0-0 లును, మిస్ మ్యానింగు దొరసానిగారు రు 20-0-0 లును, భాస్కరభట్ల లక్ష్మమ్మగారు రు. 1-0-0 యు, కోటికలపూడి సీతమ్మగారు రు. 5-0-0 లును, రాచర్ల రత్నమ్మగారు రు. 4-0-0 లును, దామరాజు సుందరమ్మగారు రు. 4-0-0 లును, సత్తిరాజు శేషమాణిక్యాంబగారు రు. 2-0-0 లును, కందుకూరి రాజ్యలక్ష్మమ్మగారు రు. 5-0-0 లును, ఆదుర్తిరామారావుగారు రు. 25-0-0 లును, యస్. యన్. సుబ్రహ్మణ్య అయ్యరుగారు రు. 3-0-0 లును, శ్రీ రాజారామచంద్రరాజుగారు రు. 15-0-0 లును, వినాయగతావరుగారు రు. 25-0-0లును, మొత్తము మీఁద రు. 159-0-0 ల నాయొద్దకుఁ బంపిరి. ఈ సొమ్మెక్కని వశమున నుండుటకంటె సమాజమువద్ద నుండిన నెక్కువ సురక్షిత మని

చెన్నపురి సంఘసంస్కారసమాజ మందిరము

భావించి యీ మొత్తముతో నా సొమ్ము కొంతచేర్చి రు 375-0-0 లను వితంతు శరణాలయ మూలధనము క్రింద సమాజనిధిలో నుంచుట కిచ్చితిని. ఏఁటేఁట సమాజపు లెక్కలలో పయి మొత్తము కనఁబఱుపఁబడుచు వచ్చెను కాని కార్యదర్శి యుద్యోగాంతరము మీఁద బొంబయికి వెళ్లినప్పుడు నే నాతని యధీనములోనున్న సమాజపు సొత్తు నప్పగించుకోఁబోఁగా పయి మొత్తము కాగితము మీఁదనే కాని పెట్టెలో కనఁబడలేదు. ఆ సొ మ్మేమయిన దని నే నాయన నడుగఁగా సమాజముయొక్క యితర కార్యములకు కర్చయి పోయిన దని యాయన సమాధానము చెప్పెను. సమాజము నిజముగా ధన విషయమున బీదస్థితిలోనే యుండెను. 1900 వ సంవత్సరారంభములో నింటి యద్దెక్రింద తొంబది రూపాయలు బాకి పడియుండెను. అది తీర్చుటకు సమాజమునకు శక్తిలేదు. ఈ ప్రకారముగా నప్పులలో సాగనిచ్చిన యెడల కొంతకాలమునకు సమాజమే యుండ దని నే ననుకొని సమాజము నిమిత్తమయి సొంత యింటి నొక దానిని కట్టించి యియ్యవలెనని యుద్దేశించి వరహ వాకము గంగాధరేశ్వరునికోవెల వీధిలో నొక స్థలము సంపాదించి 1900 వ సంవత్సరములో నొక యిల్లుకట్టించి 1902 వ సంవత్సరములో దానిపైని మేడవేయించి యిచ్చితిని. దీనికంతకును నాకు రు. 1250-0-0 లు వ్యయ పడినవి. సమాజమును లేఖ్యారూఢము (Register) చేయింపవలసిన దనియు చేయింపఁగానే నేను దానిని సమాజముపేర వ్రాయించి యిచ్చెద ననియు చెప్పుచువచ్చితినిగాని నేను చెన్నపురిలో నున్నకాలములో వారట్లుచేయ లేదు. ఆ యిల్లు సమాజముయొక్క యనుభవములోనే యుండినది. ఇట్లుండఁగా రెండు మూఁడు సంవత్సరముల క్రిందట సమాజకార్యదర్శి మాఱు మూల నుండుటచేత సామాజికుల కక్కడకుపోవుట కష్టముగా నున్నదనియు, దానిని రు 650 లకు విక్రయించి దానిని బీజ ధనముగా నుంచుకొని పట్టణ మధ్యమున సమాజమందిరమును కట్టించెదమనియు, నాకు వ్రాసెను. నే నా మందిరమును జనోపయోగకరముగా నుండుటకొఱకే కట్టించితినిగాని యెవ్వరికో తన కాఁపు రము నిమిత్త మమ్మివేయుటకు కట్టింప లేదనియు, అది లోకోపయోగకర మైన

పనికొఱకే యెప్పుడు నుండవలయు ననియు, నే నుత్తరము వ్రాసితిని. ఆ మందిరముయొక్క క్రిందిభాగములో దక్షిణహిందూస్థాన బ్రహ్మసమాజమువారు తమ రాత్రిపాఠశాల నుంచుకొని నెలకు నాలుగు రూపాయ లద్దెయిచ్చుచుండిరి. వా రా యిల్లు రు 650 లకు తమకే విక్రయించునట్లు చేయవలసిన దని నాకు వ్రాసిరి. ఆ యింటి నెప్పుడును కాఁపురముకొఱ కమ్మివేయకుండునట్లును, జనోపయోగకరములైన పనులకే యుపయోగించుచుండునట్లును, నేను చెన్నపట్టణము వెళ్లినప్పుడు నన్నక్కడనుండ నిచ్చునట్లును, వా రొప్పుకొన్నమీఁదట సంస్కరణ సమాజమువారిచేత బ్రహ్మసమాజమున కాయింటిని రు 650-0-0 లకు అమ్మించి సొమ్మిప్పించితిని. ఈ క్రయ ధనమును మహారాజా గజపతిరావుగారి ధర్మపత్ని బ్రహ్మసమాజమువారి కిచ్చెను. సంఘ సంస్కరణ సమాజమువారు నా కప్పటి కియ్యవలసియుండిన యిన్నూఱు రూపాయలును నేను క్రయధనములోనుండి తీసికొని వంటయింటిని మఱుఁగుదొడ్డిని నీటిగొట్టమును సమకూర్చుట కయి బ్రహ్మసమాజమువారి కిచ్చివేసితిని. ఆ యిల్లు తమ కిప్పించిన యెడల వేయి రూపాయలును అంతకంటె నెక్కువయు నిచ్చెదమని కొందఱు గృహస్థులు నాయొద్దకు వచ్చిరి కాని కాఁపురములుండుట కయి నే నిప్పింప నని వారితోఁ జెప్పి పంపివేసితిని.

నేను వితంతు శరణాలయమును చెన్నపట్టణములో స్థాపించి మా యింటనే జరపుచుంటిని. ఇద్దఱో ముగ్గురో నలుగురో వితంతువు లెప్పుడును మా యింటనుండుచునే వచ్చిరి. నేను వారిని విద్యనిమిత్త ముపాధ్యాయినుల బోధనాభ్యసన పాఠశాలకుఁబంపి జీతము లిచ్చి చదువు చెప్పించుచు, వారికన్న వస్త్రాదులను పుస్తకములను ఇచ్చుచు, వ్యాధిసమయములయందు వైద్యము చేయించుచు, వితంతు శరణాలయమును నడుపుచువచ్చితిని. ఈ శరణాలయమును రాజధానియైన ద్రావిడదేశమునం దుంచినను, అందు చేరిన వారిలో నిరువురు తప్ప తక్కిన వారందఱును తెలుఁగు దేశమునుండి వచ్చిన వారే యయియుండిరి. ఆ యిరువురిలో నొక్కతె మాత్రమే యఱవబాల వితంతువు; రెండవ యామె తిరునల్వేల్లినుండి తండ్రిచేత తీసికొని రాఁ

బడిన తెలుఁగు బాలవితంతువు. ఈ కడపటి చిన్నదానిని సోమనాథరావు గారి తమ్ముఁడైన గోపాలశర్మగారికిచ్చి వివాహముచేసితిని. మొదటి చిన్నది మిక్కిలి తెలివిగలదయి పాఠశాలలో బహుమతులను బడసి సంవత్సరకాల ముండిన మీఁదట తండ్రివచ్చి వేసవికాలపు సెలవులలో తనయొద్దనుంచుకొని మరలఁ బంపెదనని నాతో నమ్మఁబలికిరానని యేడ్చుచుండఁగా పిల్లదానిని బలవంతముగా తీసికొనిపోయి బంధువుల బాధచేత మరలఁ బంపకపోయెను. నే నక్కడనున్న కాలములో మాయింట పదివితంతు వివాహములు జరగినవి. ఈ పదింటిలో మూఁడవదియు నేను చేసినదానిలో ముప్పదవదియు నైన యొక్క వివాహమును గూర్చి మాత్ర మిందు ముఖ్యముగా ముచ్చటింపవలసి యున్నది.

గోదావరి మండలములో నుపదండవిధాయియు నాతోడ సహాధ్యాయియు నయి యుండిన కనపర్తిసంజీవరాయఁడుగారి కోడలును, కొంతకాలము సహాయకరగ్రాహిగా నుండిన కొమ్మూరి వేంకటాచలము పంతులుగారి కొమారితయు నైన శ్రీమహాలక్ష్మమ్మయను నామె కాకినాడనుండి వచ్చి రెండు సంవత్సరములు చెన్నపట్టణములో నా యొద్దనుండెను. ఆమె కొంతరూపవతియు విద్యావతియు ధీమతియు నయి యుండెను. ఆమె పూర్వచరిత్రమును గూర్చి కొన్ని ప్రవాదము లుండెనుగాని నాయొద్దనున్నప్పుడు సత్ప్రవర్తనముకలది గానే యుండెను. నా యొద్దకు వచ్చినవారిని సాధారణముగా నేను చెడు నడత కవకాశము కలుగకుండునట్లు నిర్బంధములోనే యుంచుచుందును. ఆమె కప్పటికిరువది సంవత్సరములు దాఁటియుండవచ్చును. ఆమె తాను పట్టపరీక్షయందుకృతార్థుఁడయియున్న వానినిగాని వివాహము చేసికోనని నియమము చేసికొనెను. ఆ నియమమున కనుకూలముగా పట్టపరీక్షా సిద్ధుఁడయిన విధురుఁడొక్కఁ డామెను కామించి పరిణయముచేసికొనుట కంగీకరించెను; ఆమెయు నాతనిని కామించి వివాహమాడుట కొప్పుకొనెను. నేనును సమ్మతించి రెండు మూడు సారులు మాయింట నా యెదుట నుభయులను మాటాడుకో నిచ్చితిని. ఇట్లించుమించుగా కార్య నిశ్చయ మయిన తరు

వాత నాకు కొన్ని క్రొత్త సంగతులు తెలియవచ్చినవి. ఆవి విన్నపిమ్మట నేనా దాంపత్యము సుఖప్రదము కానేరదని భావించి యా సంబంధమును మాన్పింపఁ జూచితినిగాని యెంతో కష్టము మీఁదఁగాని నాకది సాధ్యమైనదికాదు. ఈ లోపల రెండు మూడుత్తర ప్రత్యుత్తరములు నడచిన మీఁదట వరుఁడే యావలకు జరగిన వాగ్దానము జరప నక్కఱలేదని నాకు వ్రాసెను. ఇట్లు కార్యభంగ మయిన తరువాత శీఘ్రకాలములోనే నాకు పరమ మిత్రులయి యుండిన న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగారి తమ్ముఁడు నలువదేండ్లు దాఁటినవాఁడు పట్టపరీక్షా సిద్ధుఁడు గొప్ప రాజకీయోద్యోగియయి యున్నవాఁడు విధురుఁడైన శేషగిరిరావు పంతులుగారు నావద్దకు వచ్చి తనకు వితంతువును వివాహమాడవలెనని యిచ్ఛగలదనియు నా యొద్దనున్నవారిలో తగిన వారిని తెలుపవలె ననియు నన్ను కోరిరి. అప్పుడిద్దఱే నాయొద్దనుండిరి. ఆయిద్దఱిని గూర్చియు నాకు తెలిసినది చెప్పితిని. ఆ యిరువురిలో నీమె నాతఁడు వరించెను. ఆయనకడ నేనేమియు మఱుఁగు పెట్టక నేను విన్నప్రవాదములను చెడిపోయిన వివాహవృత్తాంతమును సవిస్తరముగాఁ దెలిపి నా యొద్దనున్న యుత్తరముల నాతని కిచ్చితిని. వధూవరు లొకరినొకరు చూచుకొని యొండొరులతో మాటాడుకొని పరస్పరానురాగము గలవారయి వివాహమునకొప్పుకొనిరి. నేనును కార్యనిశ్చయముచేసితినిగాని వివాహమునకు ముందీ కార్య విషయము సుబ్బారావు పంతులుగారికి తప్పక తెలుపవలెనని చెప్పితిని. తెలుపఁగానే యాయన తప్పక యొప్పుకొందురని నానమ్మకము. ఆయన దీనికి ప్రతికూలురుగా నుందురని నే నెప్పుడును తలఁపలేదు. శేషగిరిరావు పంతులుగారు తా నొకసారి వితంతు వివాహమునుగూర్చి సూచనగా నన్నగారితో ప్రస్తావింపఁగా, అందులో కష్టము లున్నవని చెప్పుటయె కాక అట్టి వివాహము కర్తవ్యము కాదని నిరుత్సాహపఱచెననియు, వివాహమునకుఁ బూర్వ మాయనకుఁ దెలియనిచ్చుట యుక్తముకా దనియు, నాతోఁ జెప్పిరి. నేనా యాలోచన కంగీకరింపక పంతులుగారికి తెలియకుండ వివాహము జరగ నేర దనియు, తెలియఁజేసినచో నీ వివాహమున కాయన తప్పక సమ్మ

తించు ననియు, ఒక వేళ సమ్మతింపక పోయినను నేను వివాహమును జరపెద ననియు, ఈ వివాహనిశ్చయమునుగూర్చి నే నాయనకు వ్రాసెదననియు, శేష గిరి రావుగారితో చెప్పితిని. ఆయన కొంచెము నేపాలోచించి మీరు తెలు పుటకంటె నేనే తెలుపుట సముచితముగా నుండు ననియు, తాను రాజ మహేంద్రవరము పోయియన్నగారితోఁజెప్పి తానుత్తరము వ్రాసెదననియు, చెప్పి నన్నుత్తరము వ్రాయవలదని వేఁడెను. నేనందునకు సమ్మతించి వ్రాయక యూరకుంటిని. ఈ యాక్షేపణమే లేక యుండిన పక్షమున వివాహము బహు దినముల క్రిందటనే చెన్నపట్టణములో జరగియుండును. ఇంతలో శేషగిరిగావుగారికి సెలవు దినము లయిపోవచ్చినవి; ఆయన బొబ్బిలికి పోయి పనిలో చేరవలెను. అందుచేత శేషగిరిరావు పంతులుగారు నావద్ద సెలవు పుచ్చుకొని, రాజమహేంద్రవరమునుండి యన్నగారితో మాటాడి యుత్తరము వ్రాసెద ననియు, ఉత్తరమందఁగానే వధువును వెంటఁబెట్టుకొని వచ్చి వివా హముచేయించి పోవలసిన దనియు, చెప్పిపోయెను. చెప్పినట్టు రాజమహేం ద్రవరమునుండి యుత్తరము వ్రాయలేదుగాని, వధువును డీసికొనిరావలసినదని యాయన బొబ్బిలినుండి తంత్రీవార్తను బంపెను. ఆ తంతి సమాచార మందఁ గానే తమ్ముఁడన్నగారితో చెప్పి యనుమతి పొందెనని యూహించి, వధువును వెంటఁగొని భార్యాసహితముగా బైలుదేఱి యయోమార్గమున రాజమహేం ద్రవరము మీఁదుగాపోయి విజయనగరమును జేరితిని. శేషగిరిరావుగారి భటులు నన్ను విజయనగరములోకలిసికొని, బండ్లమీఁద గజపతి నగరమునకుఁ గొని పోయిరి. శేషగిరిరావుగా రావలకే యచ్చటకు వచ్చియుండి వివాహ మునకుఁ గావలసిన సన్నాహముల నన్నిటిఁ జేసియుంచిరి. నే నాయనను చూడఁగానే మొదట వేసిన ప్రశ్న "మీయన్నగారు చెప్పఁగానే సమ్మతిం చిరా?" అని. తా నాయనతో చెప్పలేదనియు, వివాహానంతరమున వ్రాయ వచ్చుననియు, చెప్పినప్పుడు నా మనసునకు కలిగిన విచార మింతంతయని చెప్ప నలవికాదు. అంతదూరము వచ్చిన తరువాత వివాహము జరపకుండ పోవుట యుచితముకాదని తలఁచి 1900-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి నెల 26-వ

తేదిని కార్యమును జరపి వధువును మగనివద్ద విడిచి నేనును నా భార్యయు రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చితిమి. వచ్చిన దినముననే మార్గాయాసము కొంచెము తీఱిన తరువాత సాయంకాలమున పురమందిరమునకుఁ బోయితిని. అక్కడ సుబ్బారావు పంతులుగారు మొదలైన మిత్రు లనేకులుండిరి. సుబ్బారావు పంతులుంగారితో మాటాడి నేను విజయనగరము వఱకును బోవుటయు, గతదినముననే గజపతి నగరములో నాయన తమ్ముని వివాహమును జరపి చెన్నపట్టణము పోవుటకయి తిరిగి వచ్చుచుండుటయు చెప్పి, తమ్ముని వివాహవార్తను నేనే యాయనకు మొట్టమొదట నివేదించితిని. నేనా వార్త తెలిపినప్పుడాయన మొగమునందు కొంచెము వైవర్ణ్యము కనఁబడెనుగాని కోపచిహ్నము లేవియుఁ గానరాలేదు. ఆయన యిఁక నచ్చట నుండక బండియెక్కి వెంటనే యింటికిఁబోయిరి. నేను పురమందిరమునందు మఱి కొంతసేపుండి మిత్రులవద్ద సెలవు పుచ్చుకొని యింటికిఁబోయితిని. మఱునాఁడు మిత్రసందర్శనార్థమయి నేను సుబ్బారావు పంతులుగారి యింటికిఁబోయి నప్పుడు మా యిరువురకును జరగిన సంభాషణము మిత్ర సమావేశ సమయమున జరగఁదగినదిగానుండలేదు. ఆయన నన్నేమియు పరుషభాషణము లాడక పోవుటయేకాక దూషణముచేయఁదొడఁగిన తల్లిని వారించినను నా విషయమైకోపమును ననాదరమును జూపిరి. నేనచ్చట నిలువక వెంటనే సెలవు పుచ్చుకొని వెలుపలికి యాయన యప్పటి కోపోద్రేకమును దలఁచుకొని, యాయనకు వివాహమునకు ముందు చెప్పకపోవుటయే మంచిదయ్యె ననియు, చెప్పియుండిన యెడల తల్లియు నన్నగారును ముందు నిలిచి శోకించుచు కోపించుచు వలదని వారించుచున్నప్పుడు వారిని నిరాకరించి కార్యముచేసికొనునంతటి ధైర్యము శేషగిరిరావు పంతులుగారి కుండియుండ దనియు, త్రోవపొడుగునను నాలో నేననుకొనుచు మా యింటికి నడచితిని. మొదటినుండియు వితంతు వివాహకార్యములయం దంత యభిమానము కలవారయి కార్య నిర్వహణ విషయమున నాకెన్నియో విధముల సహాయపడుచుండిన సుబ్బారావు పంతులుగారికి తమ్ముఁడు వితంతువును వివాహము చేసికొన్నంత

మాత్రముచేత నంత యాగ్రహ మేల కలుగవలెనో నే నప్పు డూహింప లేక యల్పకాలములోనే యాకస్మికముగా నుదయించిన యా కోపాగ్ని చల్లారిన తరువాత మా యిరువురి మైత్రియు యథా పూర్వముగానె యుండునని నేనను కొంటినిగాని నేననుకొన్నట్లుగాక యా పని జరుగుటకు బహు సంవత్సరములు పట్టినది. మిత్రులుగా నుండి తనవలన నుపకారము పొందిన వారె యమిత్రులయి తన కపకారము చేసినారని మనస్సునకు దృఢముగా తోఁచి నప్పు డాకస్మికముగాఁగలిగిన యాగ్రహవ్యగ్రతవలన తొంటి స్నేహవిశేషము ద్వేషముగా పరిణమించి యొక కొననుండి యింకొకకొనకుఁ బోవుట యనివార్యమైన మానుషస్వభావమే కదా! నేను మాత్రము మనస్సులో నిది యంతగా పెట్టుకొనక మిత్రులందఱి కంటెను పరమ మిత్రుఁడయిన యీశ్వరుని యాజ్ఞను నిర్వహించినప్పు డేమి జరిగినను జరగ నిమ్మని యుదాసీనుఁడనయి యూరకుంటిని. ఇట్లాకస్మికముగా నా పయిని కలిగిన కోపము కొంతకాల మాయనను నన్ను ద్వేషించునట్లు మాత్రమేకాక నేను పూనిన సంఘసంస్కారణకార్యమునుగూడ కొంత ద్వేషించునట్లు పురికొల్పినది. ఎంత గొప్పవారి దైనను మనుష్య ప్రయత్నముచేత భగవత్సమ్మత మయిన సత్కార్యము నశింప దని నాకు దృఢ విశ్వాసము. నాకును నా సంస్కారణ కార్యమునకును చెఱుపు చేయుట కయి పంతులవారుద్దేశించినట్టు వారును వీరును నాతోఁ జెప్పసాగిరి. ఇటువంటి విషయములలో కొంత సత్యముండవచ్చును గాని మధ్యవారి కల్పనలు విశేషముగా నుండును. సంస్కార కార్యమును వారెగాక మఱెవ్వరును నశింపఁజేయఁజాలరని నా నమ్మకము; ఇఁక నావిషయమునన్నో నేనుబాకియున్న యప్పు నిమిత్తమయి నామీఁద వ్యాజ్యము వేసి నాకు తొందరకలుగఁజేయుట కంటె నధిక మేమియుఁ జేయఁజాలరని నే నను కొంటిని. వారట్టి పనినైనను వేగిరపడిచేయరని వారి స్వభావమును బట్టి నే నెఱిఁగినవాడనైనను, ముందుగానే మెలఁకువపడుట యెందునకైనను మంచిదని యెంచి, నా పుస్తకముల సంపుటముల పని పూర్తియయినందున పెద్ద ముద్రా యంత్రముతో పని లేకపోవుటను బట్టి చేతి యంత్రము నొక దానిని గొని దాని

నమ్మివేసి యా సొమ్ముతో రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చితిని. రాఁగానే సుబ్బారావు పంతులుగారి కియ్యవలసిన యసలు మొత్తము రు. 1500 లను, అప్పటి కయిన వడ్డి యించు మించుగా నిన్నూఱురూపాయలను, కనపర్తి శ్రీరాములుగారిచేతి కిచ్చి పంతుల వారికిఁ బంపితిని. ఆ వఱకెప్పుడును నా వద్ద వడ్డిని పుచ్చుకొనకుండుటనుబట్టి వడ్డిని పుచ్చుకొనుటకు మొదట సంశయించి తుదకుఁగైకొని వారా మొత్తములోనుండి నా సంపుటముల క్రయము క్రింద నిరువది రూపాయలను చెల్లుపెట్టి నా పత్రములను నాకు బంపిరి.

కాలమెప్పుడును నేకరీతిగా నుండదు. కాలమహిమచేత బాహ్య పదార్థములలోని మార్పుల మాట యటుండఁగా నంతరంగములు సహిత మత్యంత కఠినము లయినవి క్రమక్రమముగామృదువు లగును; దీర్ఘవైరములును ప్రణయములుగా మాఱును. సుబ్బారావు పంతులుగారును నేనును కొంతకాలము పరస్పర సంభాషణము లేనివార మయియుండినను చెన్నపురిలోసర్వకలాశాలా సభ్యుల సభ జరుగుచున్నప్పుడు పంతులుగారే నేను కూరుచున్నచోటికి వచ్చి నన్ను పలుకరించి యాదర పూర్వకముగా నా యోగక్షేమములను విచారించిరి; నేనును సంతోషపూర్వకముగా వారి యారోగ్య సౌఖ్యము లడిగి తెలిసికొంటిని. అటుతరువాత మా యిరువురమైత్రియు క్రమక్రమముగా వృద్ధినొంది మరల పూర్వరీతికివచ్చెను. రాజమహేంద్రవరము వచ్చినతరువాత కూడవారు రెండు మూడు పర్యాయములు మాతోఁటకువచ్చి నన్ను చూచిరి. వారి హిందూ సమాజముయొక్క యొక సభాదినమునందు నన్నాహ్వానముచేసి వీధిలోని కెదురుగావచ్చి లోపలికిఁ దీసికొనిపోయి యీ దినమున మన సభకొక ప్రసిద్ధపురుషులు వచ్చినారని సభవారితోఁబలికి గౌరవముచేసి నన్ను వీడు కొల్పిరి. ఈహిందూ సభయెప్పు డేలవచ్చిన దని తెలియనివా రడుగవచ్చును. పంతులు వారికి నామీఁద కోపమువచ్చిన కాలములో నప్పటి సంఘసంస్కరణ సమాజమునకుఁ బ్రతిపక్షముగా హిందూసమాజమును స్థాపించి, హైందవాభివృద్ధి (Indian Progress) యను నామమున నొక పత్రికను ప్రారంభించిరి. సంఘసంస్కార కార్యములయందు చిరకాలము పనిచేసినవారి

కొక్కపట్టున సంఘ సంస్కార కార్యములకు సంపూర్ణవిరోధముగా పనిచే యుట సంభవింపదు గదా! ఈ హిందూసభోద్దేశము దేశీయ పద్ధతులమీఁ దనే సంస్కారము మెల్లమెల్లఁగా జరపవలె ననుట. తల్లిదండ్రులను తిరస్క రించి లేచివచ్చిన వితంతు యువతులకువివాహములుచేయక జననీజనకు లంగీకరిం చిన వారికే వివాహములు చేయవలె ననుట యీ సభవారిలో కొందఱి యభి ప్రాయము; వితంతు వివాహములసలే మాని వేయవలె నని మఱికొందఱి యభి ప్రాయము; బాల్యవివాహములు లేనియెడల బాలవిధవ లుండుటయేతటస్థింపదు గాన వితంతు వివాహప్రయత్నమును విడిచి రజస్వలానంతర వివాహములను ప్రోత్సాహపఱుప వలయుననుట యందఱి యభిప్రాయము. ఈ సభ రాజ మహేంద్రవరమునుండి రాజధానిరైయిన చెన్నపట్టణమువఱకును ప్రాకి చెన్నపురీ పౌరమందిరములో ఆనీబెసెంటు దొరసానిగారి యధ్యక్షతక్రింద చేయఁబడిన మహాసభలో మహాఘోషముచేసి యాయాసముచే నక్కడవిశ్రాంతినొందెను! ఆ సభాకార్యదర్శి వితంతు వివాహములతో పనియే లేకపోవును గావున రజస్వలా వివాహములను ప్రచారమునకుఁదెచ్చుట విద్యాధికులకెల్లరకును ప్రథమకర్తవ్య మని ప్రసంగములుచేయుచు నెనిమిదేండ్లుదాఁటని తన కొమారితకు ప్రౌఢా వివాహము చేయఁగానే జనుల కా సభవారి శుద్ధమనస్కతయందే సందే హము కలిగెను!

ఇప్పుడు పిఠాపుర సంస్థానమునందు రెండవ దివానుగానున్న కోకా వెంకటసుబ్బారావు నాయఁడుగారి వివాహము చెన్నపట్టణములో జరగిన వానిలో నాఁలవది. 1901 వ సంవత్సరము జనవరి నెల 3వ తేదిని జరగిన యీ ముప్పదిమూఁడవ వివాహమే నాయఁడుశాఖవారిలో మొదటిది. ఈవివాహము వలననే చెన్నపురి సంఘసంస్కార సమాజములోని స్వశాఖవారి కొందఱి ధైర్యస్థైర్యములు వెల్లడియగుట తటస్థించినది. వివాహములో భోజనముచేసి నందుకు కులమువారు సభచేసి బహిష్కరించెదమని బెదరించినప్పుడు నిజము చెప్పుటకు ధైర్యముచాలని మగతన మేమి మగతనము ?

చెన్నపట్టణములో నేనుండుట బ్రహ్మసమాజమునకు బొత్తిగా లాభకరముగా నుండకపోలేదు. విశాఖపట్టణములోని శ్రీమహారాజా గోడే గజపతి రాయనింగారు దక్షిణ హిందూస్థాన బ్రహ్మ సమాజమునకు రామమోహన రాయల రాత్రిపాఠశాల మొదలయినవాని వ్యయముల నిమిత్తము సంవత్సరమున కేనూఱు రూపాయల నిచ్చుచుండెడివారు. అది యే హేతువుచేతనో కాని కొన్ని సంవత్సరములనుండి నిలిపివేసిరి. సమాజము వారెన్ని విన్నపములు పంపుకొన్నను కార్యము లేకపోయెను. వేంకటరత్నము నాయఁడుగారు మొదలయినవారిని ప్రతినిధులనుగా నేర్పఱచి నియోగిగణమును విశాఖపట్టణమునకు పంపినను ఫలము కలుగలేదు. నేను చెన్నపట్టణము నివాసముగాచేసి కొని బ్రహ్మసమాజమున కధ్యక్షుఁడనయిన తరువాత సమాజమువారు నన్నీ విషయమయి శ్రీమహారాజా గోడే గజపతిరాయనింగారికి వ్రాయుడని ప్రార్థించిరి. నేను వ్రాసిన పిమ్మట మహారాజాగారు రాసంవత్సర మేనూఱు రూపాయలు నా యొద్దకుఁబంపి, తరువాత నేఁటేఁట నేనూఱేసిరూపాయలు నాయొద్దకే పంపుచుండిరి. ఇది యాయన యనంతరమునఁగూడ నవిచ్ఛిన్నముగా జరుగుటకయి తగిన స్థిరమయిన యేర్పాటు చేయవలసినదని నేను కోరిన మీఁదట శ్రీమహారాజాగారు తమ మరణశాసనములో నీదానము శాశ్వతముగా జరుగుటకయి యేర్పాటుచేసిరి. శ్రీమహారాజా గపపతిరాయనింగారికి నాయందత్యంత గౌరవముండెను. నేను రాజమహేంద్రవరములో నున్నప్పుడు క్రొత్తగా విశాఖపట్టణమున కయోమార్గము వేసిన కాలములో నేనొకసారి నవరాత్రములలో కుటుంబసహితముగా విశాఖపట్టణము వెళ్లుట తటస్థించెను. నే నప్పుడు వారి బంగళాలో వారి యతిథిగానుండి వారి సత్కారమును బొందవలసిన వాఁడనైతిని. వారు ప్రతిదినమును మాకుకావలసిన దానికంటె నధికముగా భోజనపదార్థములను బంపుచు, వంటచేయుటకు బ్రాహ్మణులనియమించి, తమ రెండుగుఱ్ఱముల బండిని నా యధీనములోనుంచి, నాయెడల నెంతో యాదరముచూపిరి. విజయదశమినాఁడు నాకును నా భార్యకును బహుమానము చేయుటకయి మిక్కిలి విలువఁగల బట్టలు మొదలయినవానిని

తెప్పించిరి. నాకవి వలదని యెన్నివిధముల నేను ప్రార్థించినను వారు నామాట విననందున, నేనవి పుచ్చుకొనకుండవలెనని నిశ్చయించుకొని విజయదశమి నాఁడు ప్రాతఃకాలమున వారివద్ద సెలవు గైకొనకయే యావిరిబండినెక్కి భార్యాసహితముగా రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చితిని. నేను తమ బహుమానములను స్వీకరింపనొల్లక రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బోయితినని తమ నియోగి జనమువలన విని విచారపడి తమ యుద్యోగస్థులచేతి కిన్నూఱు రూపాయలిచ్చి మఱునాఁటి యావిరిబండిలోనే యిద్దఱిని నాయొద్దకుఁ బంపిరి. వారు నే నా సొమ్మంగీకరింపక పోయిన పక్షమున శ్రీ మహారాజాగారది తమ కవమానముగాఁ జూతురని దానిని స్వీకరించుటకు బలవంతపెట్టఁగా, సాధనాంతరములేక యిన్నూఱు రూపాయలను పుచ్చుకొని, ఆ సొమ్ము నా సొంతమున కంగీకరింప ననియు ధర్మకార్యము నిమిత్తమైన పక్షమున నంగీకరించెద ననియు వారి పేర వ్రాసి వారి సమ్మతిని బడసి, పురమందిర నిర్మాణమునకయి చేర్పఁబడిన చందాధనముతో దీనినిజేర్చి పుస్తక భాండాగార స్థాపనార్థమయి పురమందిరములో నున్న ప్రహర్ష పఠనమందిరము (జ్యూబిలీ రీడింగు రూము) వారి కిచ్చివేసితిని.

నేను జీతము ముట్టని పద్ధతిమీఁద రెండు సంవత్సరములు సెలవు పుచ్చుకొని రెండుద్దేశములతో చెన్నపట్టణమునకు వెళ్లినట్లు చెప్పియుంటిని గదా! అందు మొదటి యుద్దేశమయిన పుస్తక ముద్రణము రెండు సంవత్సరములలో తీఱిపోయినది. ఈ పుస్తకము లన్నియు పది సంపుటములుగా ముద్రింపఁబడినవి. ఇఁక రెండవదియైన సంస్కార కార్యము నా దేహములో ప్రాణమున్నంతవఱకు నుండునదియే కాని రెండు మూడు నాలుగు సంవత్సరములలో ముగియునది కాదు. రెండేండ్ల సెలవు కాలమయిన తరువాత పనిని మానుకొని వచ్చినంత యుపకార వేతనము నొంది చెన్నపట్టణములోనే నిలిచిపోయి జీవితాంతము వఱకును సంఘ సంస్కార విషయములలో పని చేయుచుండవలెనని సంకల్పించుకొంటిని గాని యది తుదముట్టక కొన్ని సంవత్సరములలో దానికి వికల్పము సంభవించెను. అప్పటి విద్యా విచార

ణాధికారియైన డంకను దొరగారు నాయందధికాదరముగల వారయి, సర్వకళాశాలా సభా సమయములయందు తప్పక నావద్దకు వచ్చి నా క్షేమమును విచారించు చుండిరి. ఇట్లు కలిసికొన్నప్పు డొకసారి యాయన నీ కిక్కడ పనిలోనుండ నిష్టమున్నదా యని యడిగెను. పని యున్నను లేక పోయినను నేను మరల రాజమహేంద్రవరము పోవక యిక్కడనే నిలిచి పనిచేయఁ దలఁచుకొన్నానని బదులు చెప్పితిని. ఆ విషయ మంతటితో నిలిచిపోయినది. విద్యా విచారణాధికారిగారి స్వీయసహాయక పదమునం దుండిన శేషాద్రి ఆచారిగారును నను బోటులు మఱికొందఱమును జేరి ద్రావిడభాషలయభివృద్ధి కయి చెన్నపట్టణములో నొక సమాజము నేర్పఱచితిమి. ఆ సంబంధమున నాయనయు నేనును తఱచుగా కలిసికొనుచుండెడి వారము. ఆయన నివాసగృహము పరశువాకములో మా యింటికి చేరువనే యున్నందున, ఆయన సాయంకాల మప్పుడప్పుడు మా యింటికి వచ్చి నన్ను తన బండిలో విహారమునకు తీసికొనిపోయి మరల మాయింటివద్ద విడిచి పోవు చుండెడి వారు. ఇట్లు విహారార్థము వెడలిన దినములలో నొక నాఁడాయన నవ్వుచు మీ కిక్కడనే పనియైన దని పలికెను. దాని పైని నన్నేల పరిహసించెదరని నే నంటిని. 'పరిహాసముకాదు నిజముగానే. నియోగాజ్ఞాపత్రము వచ్చిన తరువాత నైన మీరు నా మాట నమ్మెదరా?' అని యాయన మరలఁబలికెను. అప్పటికిని నేనాయన మాటలు నమ్మక, దొరతనమువారి పండితపదమొక్క రాజధానీ పాఠశాలలోఁ దక్క వేఱొక చోట లేకుండుటను బట్టియు చెన్నపురిలో నా పదము నందు కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులుగా రుండియుండుటను బట్టియు పండితుల నొక చోటినుండి యొక చోటికి మార్చుట యాచారము లేకుండుటను బట్టియు నే నాయన తప్పక పరిహాసార్థమే పలికెనని నమ్మి యా విషయమయి మఱిమాటాడక యూరకుంటిని. ఇట్లుండఁగా నొక నాఁడుత్తరములు తెచ్చుభటుఁడు విద్యావిచారణాధికారి కార్యస్థానమునుండి వచ్చిన యొక యాచ్ఛాదన పత్రమును తెచ్చి నా చేతిలోఁ బెట్టెను. అది విప్పిచూడఁగా నందులో రాజమహేంద్రవరమునుండి నన్ను

రాజధానీ కలాశాలకు మార్చినట్లును నాస్థానమున కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులుగారిని రాజమహేంద్రవరమునకు వేసినట్టును నియోగాజ్ఞాపత్ర మువందెను. ఆ యుత్తరువులోనే యిష్టమున్న యెడల మిగిలియున్న సెలవును రద్దుచేసికొని వెంటనే పనిలోఁజేర వచ్చుననియు వ్రాయఁబడియున్నది. అది చూడఁగానే నాకాశ్చర్య సంతోషములు కలిగినవి. నా కింకను సెలవు దినములు రెండు మాసము లుండినవి. సెలవుదినము లయిన తరువాత పనిలోఁ జేరవలెనని తలఁచుకొంటిని. అప్పటికి నా పుస్తకముల పని యింకను పూర్తిగా తీఱలేదు. డంకన్ దొరవారు నన్నేలాగునవైన చెన్నపట్టణము రప్పింపవలెనని నిశ్చయించుకొని కొక్కొండ వేంకట రత్నము పంతులుగారి కింగ్లీషు రాదన్నమిషమీఁద నన్నక్కడకు వేసి యాయన నిక్కడకు వేసిరి. నేను పనిలోఁజేరులోపల నొక్కసారి రాజధానీకలాశాలాధికారియైన స్టూఆర్టు దొరగారిని చూచి వచ్చుట మంచిదని యెంచి యొక నాఁటి మధ్యాహ్నమాయనను చూడఁబోయితిని. ఆయన నన్ను తనగదిలో చెంతఁగూరుచుండఁబెట్టుకొని యత్యాదరముతో మాటాడి పనిలో నెప్పుడు చేరెద వని యడిగెను. నా సెలవు దినము లయిన తరువాత చేరెద నని చెప్పితిని. కొక్కొండ వేంకట రత్నము పంతులుగారు తన్నిక్కడనే యుంచవలసిన దని విన్నపము పంపెననియు, తాను దానిని విద్యావిచారణాధికారిగారికి పంపఁదలఁచుకోలేదనియు, తత్క్షణమే పనిలోఁజేరవలసిన దనియు చెప్పి, భటునిచేత దేశభాషా పర్యవేక్షకులైన శేషగిరి శాస్త్రిగారిని పిలిపించి, నన్నుఁదీసికొనిపోయి పని యొప్పగింపవలసినదని యుత్తరు విచ్చెను. ఆయన నన్ను వెంటఁగొని మేడమెట్లు దిగి యాంధ్రోపాధ్యాయుని గదివఱకును వచ్చి, లోపలికినన్నుఁదీసికొని పోవుటకు సంశయించి, యక్కడనే నిలిచి యొక భటునిఁబిలిచి యీయనకు పని యొప్పగింపవలసిన దని వేంకట రత్నము పంతులుగారితో చెప్పుమని, తాను వెనుకకుఁబోయెను. నేను గదిలోనికిఁ బోవునప్పటికి వేంకట రత్నము పంతులుగా రక్కడ లేరు. నేను వచ్చి దొరగారితో మాటాడుచున్నట్టువినఁగానే యాయన తన గదిలో నిలువ నేరక విచారముతో లేఖకుని

గదిలోనికిఁ బోయి కూరుచుండి భటుఁ డడిగి నప్పుడు పెట్టె తాళముచెవి యాతని చేతి కిచ్చి పంపి తానక్కడనుండియే యింటికిఁబోయిరి. తన స్థాన భ్రంశమునకు నేను కారకుఁడ నని భావించి పంతులవారు రాజమహేంద్ర వరము చేరిన తరువాత మీ యనుగ్రహమువలన నాకు గోదావరీస్నాన పుణ్య ఫలము లభించినదని నా కుత్తరము వ్రాసిరి. రాజధానీశాస్త్రపాఠశాలలో నేను పరీక్షా గ్రంథములను బోధించుట యే కాక యన్నితరగతులకును భాషాంతరీ కరణముకూడ నేర్పవలసిన వాఁడ నగుటచేత నాకు పని యధిక మయ్యెను. మాయిల్లు పాఠశాలకు మూడుమైళ్ల దూరములో నుండుటచేత గుఱ్ఱపుబండిని పెట్టుకోవలసిన వాఁడ నైనందున నాకు మాసవ్యయము సహితమధిక మయ్యెను. నేను మొట్టమొదట నొక చిన్నగుఱ్ఱపుబండిని పెట్టుకొంటినిగాని తరువాత దాని నమ్మివేసి పెద్ద గుఱ్ఱమును పెద్ద బండినికొని యుంచితిని. ఈ పెద్ద గుఱ్ఱ మును తాము బొబ్బిలికి పోవునప్పుడు విక్రయించి వేయుట కయి శేషగిరిరావు గారు నా యొద్ద విడిచిపోయిరి. దానికి పళ్లు మంచివికాక పోవుటచే దాని నెవ్వరును కొన కుండిరి. అది నెలలకొలఁదిని నా యొద్దనుండవలసి వచ్చెను. దానికి గుఱ్ఱపు వాఁడొకఁడును గడ్డితెచ్చువాఁడొకఁడును ఉలవలు మొదలయినవియు కావలసినందున నెలకిరువది యైదు రూపాయలు కర్చగు చుండెను. తమ ప్రథమ భార్యమరణమున కీగుఱ్ఱమే కారణమని మనసులోఁ దలఁచియుండి నందున శేషగిరిరావు పంతులుగారు దానిని తమవెంటఁ దీసి కొని పోవ నొల్లరైరి. నేనెన్నిసారులు దానిని వేలమునకుఁ బంపుచువచ్చి నను పళ్లుచూచి యేఁబదియఱువది రూపాయల కంటె నెక్కువ పాటపాడ కుండిరి. నేనొకసారి శనివారమునాఁడు స్వయముగా పోయి యేలములో నూఱురూపాయలకు పాడఁగా పయిపాట రానందున నాపాటమీఁద నే కొట్టుపడి పోయెను. దాని కావలనైన కర్చులకును క్రయధనమునకును సరి పోయెను. నేనొక దానికి మాఱుగా రెండు గుఱ్ఱములను భరింపవలసినవాఁడ నయినందున మొదటి చిన్నగుఱ్ఱమును బండిని తక్కువ వెలకమ్మివేసి యీ పెద్ద గుఱ్ఱమునకు తగిన పెద్దబండిని కొంటిని. పళ్లు మంచివి కాక పోవుటచేత

దుష్ఫలమేమి కలుగునో చూడవలెనన్న యభిలాషముచేతనే కొంతవఱకు నీ గుఱ్ఱమును గొంటిని. నేను చెన్నపట్టణము విడిచి రాజమహేంద్రవరము వచ్చువఱకును ఈ గుఱ్ఱము నా యొద్దనుండినది; ఉన్నంతకాలము చక్కఁగా పని చేసినది; మిక్కిలి సాధువుగా నుండినది. ఒకనాఁడు నేను నా భార్యతోఁగూడ రాత్రిప్రార్థన కయి యీ గుఱ్ఱపుబండిలో నెక్కి యుపాసనా మందిరమునకుఁ బోయితిని ఉపాసన ముగియు నప్పటికి రాత్రి యెనిమిది గంట లయినది. మేము లోపలికి పోయినప్పుడు బండివాఁడు తప్పత్రాగి మేము బండిలో మరల నెక్కు నప్పటికి స్మృతియంతగా లేకుండెను. బండి నడుచుచుండుటఁ జూచి వాఁడు తోలుచున్నాఁడనుకొని నేనును నాభార్యయు బండిలో మాటాడుకొనుచుంటిమి. బండి వేఱు దారిని పోవుచుండఁగాఁ జూచి యీ దారినేల తోలుచున్నావని బండివాని నడిగితినిగాని వాఁడు చెప్పినదేమో నాకు తెలియలేదు. అరగంట సేపటికి మూఁడు మైళ్లునడిచివచ్చి బండి మాగుమ్మము ముందు వీధిలో నిలిచెను. తలుపు తీయుటకయి బండి వాఁడు దిగనందున తలుపు తీసికొని నేను దిగి బండి వానిని పిలువఁగా నిఁక పావుగంట సేపులో మన యిల్లుచేరుదుమని వాఁడు చెప్పెను. వాఁడు త్రాగి స్మృతితప్పియున్నాఁడన్న సంగతి నాకప్పుడు తెలియవచ్చెను. ఇటు వంటి మంచిగుఱ్ఱము నమ్మివేయుట కిష్టములేనివాఁడ నయినను రాజమహేంద్ర వరము వచ్చునప్పుడు బండిని గుఱ్ఱమునుగూడ సుళ్లుమంచివికాక పోవుట చేత తొంబది రూపాయలకే యమ్మివేయవలసినవాఁడ నైతిని. ఈ గుఱ్ఱము నావద్ద నాలుగు సంవత్సరము లున్నను సుళ్లేవియు నాకు కీడు చేయలేదు.

నేను చెన్నపట్టణము విడ్చిన తరువాత హైందవ దేశీయ మహాసభ 1898 వ సంవత్సరమునం దక్కడ జరగెను. ఆ సభతోడి పాటుగా హైందవ దేశీయసాంఘిక మహాసభకూడ జరగెను. ఆ సభకు నన్నగ్రాసనాధిపత్యమును వహింపవలసినదని కోరిరి. అంతటి గౌరమునకు నేనర్హుఁడను గాననియు, వ్యాధి బాధితుఁడ నయియుండుటచేత నింకొకరిని గోరవలసిన దనియుఁ జెప్పి యెన్నివిధముల తప్పించుకొనఁజూచినను నన్ను విడిచి పెట్టక

బలవంతముగా నన్నే యగ్రాసనాసీనుని జేసిరి. ఆ సభలో శ్రీమహాదేవ గోవిందరానెడేగారు 'దక్షిణహిందూదేశ విద్యాసాగరుఁడ'నినాకు నూతన నామ కరణముచేసిరి నాదిమొదలే పెద్దగొంతుకకాదు; ఆ మీఁద శ్వాసకాస రోగపీడితుఁడనయి యుండుటచేత మఱింత హీనస్వరముపడినది. ఈ హీనస్వ రముతోనే నాయధ్యక్షోపన్యాసమును గొంతవఱకు చదివి దగ్గుచేత చదువలేక పోఁగా శేషమును నాకు మాఱుగా నామిత్రులయిన న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగారు చదివిరి. అప్పుడు దయచేసిన సభ్యులు వేయిమందికంటె నెక్కుడుగానుండిరి. ప్రాసంగికు లెంత పెద్దగొంతుకతో మాటాడుచువచ్చి నను 'బిగ్గరగా బిగ్గరగా' నని యఱపులు సభలోనుండి లేచుచువచ్చెను. చిన్న గొంతుకతో నేను నావ్యాసమును జదువ నారంభించినప్పుడు దగ్గరనున్న వారికిఁ గొందఱికితప్ప నేను చెప్పినది వినఁబడకుండెననుట స్పష్టము. అట్ల య్యును సభ్యులు నాయం దత్యంతగౌరవమునుజూపి 'బిగ్గరగా' నన్నమాటయై నను బలుకక నిశ్శబ్దముగానుండి నామాటలను చెవులొగ్గి వినఁ బ్రయత్నించిరి. ఇట్లు నన్నుగౌరవించుటకుఁ గారణము వారికి నాయెడలఁ గలిగిన యను గ్రహము తప్ప వేఱొదియులేదు. తరువాత 1902 సంవత్సరము జూన్ 14-వ తేది కాకినాడలో జరగిన చెన్నరాజధానీదేశీయ సాంఘిక మహాసభకునన్న గ్రాసనాధిపతినిగాఁ జేసిరి. ఆ సభలో జరగిన యుపన్యాసములను వినుట కయి వ్యావహారిక సభకు వచ్చిన వారికంటెను నెక్కువమందివచ్చి యెక్కువ యుత్సాహముతోఁ బనిచేసిరి. నేనప్పుడుచేసిన యుపన్యాసములోని భాగము లను రివరెండు మర్డాకు దొరగారు తమ గ్రంథములలో నుదాహరించిరి. కాకి నాడ పురవాసులును నాయందత్యంతాదరమును గనఁబఱిచిరి.

1903-వ సంవత్సరమునందు మెయినెలలో బెజవాడలో జరగిన కృష్ణా మండల సాంఘిక సభకు నన్నగ్రాసనా సీనునిగాఁజేసి గౌరవించిరి.

1903-వ సంవత్సరమునందు చెన్నపట్టణములో హిందుదేశాస్తిక మహా సభకును నేనగ్రాసనాధిపతిగాఁజేయఁబడితిని. ఆసంవత్సరమునందు జరగిన హైందవదేశీయసాంఘిక మహాసభకు పూర్వమునందు కొన్ని వివాదములు

సంభవించినవి. హిందూ సభ చెన్నపురియందప్పుడే తలచూపి విజృంభింప నారంభించినది. అందులో ప్రముఖులనేకులుచేరిరి. ఆ సభవారు సాంఘిక సంస్కారమునకు విరోధులమని చెప్పక సంస్కారమును దేశీయ పద్ధతుల నను సరించి జరపవలెనని చెప్పుదురు ; ఆసభ్యులలో బహుసంఖ్యాకులు మనస్సులలో సంఘసంస్కారమునందే యిష్టములేనివారు. ఈసమాజస్థాపకు లేలాగుననైన నాసంవత్సరపు సాంఘిక మహాసభలో వితంతువివాహ విషయమునెత్తుకోకుండఁ జేయవలెనని విశ్వప్రయత్నములుచేసిరి. అందునిమిత్తమయి వారు ముందుగా తమలోనేర్పాటుచేసికొని వితంతూద్వాహమునకు విరోధులుగానున్న వారి పట్టికనొకదానిని సిద్ధముచేసికొనివచ్చి యాండర్సను హాలులో నొక సభ చేసి యాపట్టికలోనివారినందఱిని సాంఘిక మహాసభకు చెన్నపురివారి ప్రతినిధులనుగా నేర్పఱిచినట్టు నిర్ణయముచేయించిరి. అట్లుచేయుటయందలి వారి యుద్దేశము సభలో తామెక్కువసంఖ్యగలవారయి వితంతువివాహ విషయమును నిర్ధారణాంశములలోనుండి తొలఁగింపవలెనని. నేనును వారి యుపాయమునకు ప్రతిక్రియనాలోచించి వితంతువివాహపక్షము వారి పట్టిక నొకదానిని వారిపట్టికకంటెను పెద్దదానిని సిద్ధముచేయించి చెన్నపురి హిందూ సంఘ సంస్కరణ సమాజముపక్షమున ఆండర్సను హాలులోనే సభసమకూర్పించి, యీ క్రొత్తపట్టికలోని వారినందఱిని సాంఘికమహాసభకు ప్రతినిధులనుగా నేర్పఱిచినట్టు సభవారిచే నిర్ణయముచేయించితిని. ఈక్రొత్తప్రతినిధుల సంఖ్య హెచ్చుగానుండుటచేత హిందూసమాజమువారు చేసినకృషివిఫలమగునట్లు కనఁబడెను. అదిచూచి వారు సమాధానమునకువచ్చి సంఘసంస్కారపక్షమువారిలో రెండు విభాగములుండుటయుక్తముగాదనియు, ఉభయపక్షములవారునునొక్కటిగాఁ జేరి యీసంవత్సరపుసాంఘిక మహాసభను జయప్రదముగాఁజేయుటధర్మమనియు, అందుచేత రెండవమాఱు జరిగినసభను రద్దుచేసికొని మొదటిసభనే యుభయుల సభనుగాభావింపవలసినదనియు, వారునాయొద్దకురాయబారులను బంపిరి. మొదటిసభలో నేర్పఱుపఁబడిన ప్రతినిధులలోను నావంటి సంస్కార ప్రియులనామములుకొన్నియుండినవికాని యట్టివారిసంఖ్య యత్యల్పమైనదిగా

నుండెను. ప్రతిపక్షులమాయోపాయములకు నేను లోఁబడక వారిది యీసంవత్స రమే యీపని నిమిత్తమేర్పఱుపఁబడినదగుటచేత నిజమైన సభయేకాదనియు, అందుచేతవారిచే నెన్నుకోఁబడిన ప్రతినిధులు ప్రతినిధులేకారనియు, కలిసి పని చేయనిష్టమున్నయెడల రెండుసభలవారిచేతను నెన్నుకొనఁబడిన ప్రతినిధుల నట్లేయుంచి యుభయపక్షములవారును జేరి మఱియొకసభచేసి వీరందఱిని కోరుదురో వారందఱిని కోరి యీ క్రొత్త సంఖ్యను పూర్వపు సంఖ్యకు చేర్ప వచ్చుననియు, నేను జెప్పితిని. సాంఘిక మహాసభకు చెన్నరాజధానీ కార్య దర్శిని నేనగుటచేతను, చిరకాలమునుండియుండియున్న హిందూ సంఘసం స్కార సమాజమునకు నేనధ్యక్షుఁడనగుటచేతను, ఏవి నిజమయిన సంస్కార సభలో నెవరుమహాసభలో మాటాడుట కర్హులయిన ప్రతినిధులో నిర్ణయము చేసెడియధికారము నాయందుండినది. అంతేకాక యా సంవత్సరపు మహా సభా నిబంధనలలో స్థానిక కార్యదర్శిచేత క్రమమైన సంఘ సంస్కార సమా జముచే నెన్నుకొనఁబడినవారనియంగీకరింపఁబడిన ప్రతినిధులనేకాని యితరు లను మహాసభలో మాటాడనియ్యఁగూడదన్న యొక క్రొత్త నిబంధన చేర్పఁబడి నది. ఈ నూతన నిబంధనము తమ ప్రతినిధులను నిరాకరించు నుద్దేశముతో నా ప్రేరణముచేత చేయఁబడినదని హిందూసమాజమువారు భావించి, దానిని మార్పవలసినదని సాంఘిక మహాసభా సామాన్యకార్యదర్శియైన న్యాయమూర్తి చంద్రావార్కరుగారిపేర బొంబయికి వ్రాసిరికాని వారావిన్నపమును నిర్ణ యము నిమిత్తము నాయొద్దకేపంపిరి. వారేవిధముచేతను లబ్ధమనోరథులుకాక కట్టుకట్టి తామందఱును మహాసభకు రాక నిలిచిపోయిరి. వారిలో దివాన్ బహదూరు ఆదినారాయణయ్యగారు మొదలైన యేకపక్షావలంబులు కానివారు కొందఱుమాత్రము సభకువచ్చిరి. ఆసంవత్సరపు సాంఘిక మహాసభ వెనుకటి సభలకంటెను నధికజయప్రదముగా జరగెను. ఈ సభ జరగిన తరువాత హిందూసమాజమువారు పురమందిరములో ఆనీబెసెంటు దొరసానిగారి యాధి పత్యముక్రింద నొక మహాసభను చేసిరికాని యా యొక్క సభతోనే యా సమాజమంతరించినది.

1902-వ సంవత్సరములో గుంటూరునందు ప్రథమ వితంతూద్వాహము జరిగినది. ఆ వివాహమును జరిగించి పోవలసినదని యక్కడి ప్రాడ్వివాకులైన విశ్వనాథశాస్త్రిగారు నన్నుకోరిరి. వారికోరిక నంగీకరించి నేను భార్యాసహితముగా అక్టోబరు నెల 10-వ తేదికి గుంటూరువెళ్లి విశ్వనాథశాస్త్రి గారిలోపలనే దిగితిని. నే నక్కడికిపోఁగానే గుంటూరిలో పెద్ద సంక్షోభమారంభమయ్యెను. విశ్వనాథశాస్త్రిగారి వంటబ్రాహ్మణుఁడు వారినివిడిచి లేచిపోయెను. వివాహము తమయింటజరపవలదని యాయనభార్య పట్టుపట్టెను. అంతదూరమునుండి నన్ను పిలిపించిన తరువాత నాకాశాభంగము కలిగించుట యుక్తముకాదని యాయన లోఁబడక దృఢచిత్తుఁడయి నిలిచెను. 1902-వ సంవత్సరము అక్టోబరు నెల 11-వ తేదిని గుంటూరిలో ప్రథమ వితంతు వివాహము వారియింటనే నడచినది. ఈ వివాహములో వరుఁడు బేతపూడి జోగిప్రకాశరావుగారు; వధువు రాజమహేంద్రవర నివాసినియైన శ్రీమతి వేంకటరమణమ్మ. ఉన్నవలక్ష్మీనారాయణగారీ వివాహములో భోజనమునకు వచ్చి యీపక్షమునఁజేరిరి. తరువాత గుంటూరిలోఁజేయఁబడిన స్త్రీ పునర్వివాహములన్నియు నీ లక్ష్మీనారాయణగారిచేతనే చేయఁబడినవి. మఱునాటి రాత్రి నాగౌరవార్థముగా గుంటూరు నాటక సమాజమువారు మద్విరచితమైన శాకుంతలనాటకమును బ్రదర్శించిరి. నే నా రాత్రి నాటకమును జూచి మఱునాఁడు బైలుదేఱి యింకొక పునర్వివాహముచేయించుటకయి కుటుంబ సహితముగా రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బోయితిని. 1902-వ సంవత్సరము అక్టోబరు నెల 14-వ తేదిని రాజమహేంద్రవరములో నుద్దేశింపఁబడిన వితంతు వివాహము జరగినది. ఇందు వరుఁడు రాజమహేంద్రపురవాసియు చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారి పాఠశాలలో సహోపాధ్యాయుఁడునైనతిరుమెళ్ల వేంకటసుబ్బారావుగారు; వధువుతిరువళ్లూరు సమీపములోనున్న యవిచ్చేరి గ్రామనివాసియైన తిరుమాలాచార్యులుగారి పుత్రిక వేంకటలక్ష్మమ్మ. ఈ యాచార్యులుగారావఱకు రెండుసంవత్సరములనుండి కౌమారితవివాహనిమిత్తమయి నాయొద్దకువచ్చుచుండెడువారు. ఆయన మొట్టమొదట వరుఁడు వైష్ణవుఁడే

కావలెనని పట్టుపట్టినందునను వైష్ణవులలో తగినవాఁడు దొరకనందునను వివాహమగుట కింత కాలమాలస్యమైనది. ఆయనతగిన వైష్ణవ వరుఁడుదొరకనందున నా హితోపదేశమునకులోనయి తుదకు కన్యను వైష్ణవేతరునకిచ్చుట కొప్పుకొనెను. వరునిగూర్చి చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు శ్లాఘించుచువ్రాయఁగా నా తనినక్కడకు రప్పించి కాఁబోయెడి మామగారికి చూపి యాయన యొప్పు కొన్నమీఁదట కొమారితను గొనికొని బైలుదేరి బెజవాడవద్ద గుంటూరినుండి వచ్చునప్పుడు నన్ను కలిసికొనునట్లేర్పాటు చేసితిని. వారట్లు కలిసికొనఁగా వారిని వెంటఁబెట్టుకొనివచ్చి రాజమహేంద్రవరములో వివాహముచేసి నా భార్యతో నేను మరల చెన్నపట్టణమునకుఁబోయితిని. ఈ యాచార్యులు గారు తమ వితంతు కుమారికయందు ప్రేమాతిశయముగలవారయి రు. 1,200ల సొత్తు నామెకిచ్చుటకు వివాహమునకు ముందే యొప్పుకొనిరి.

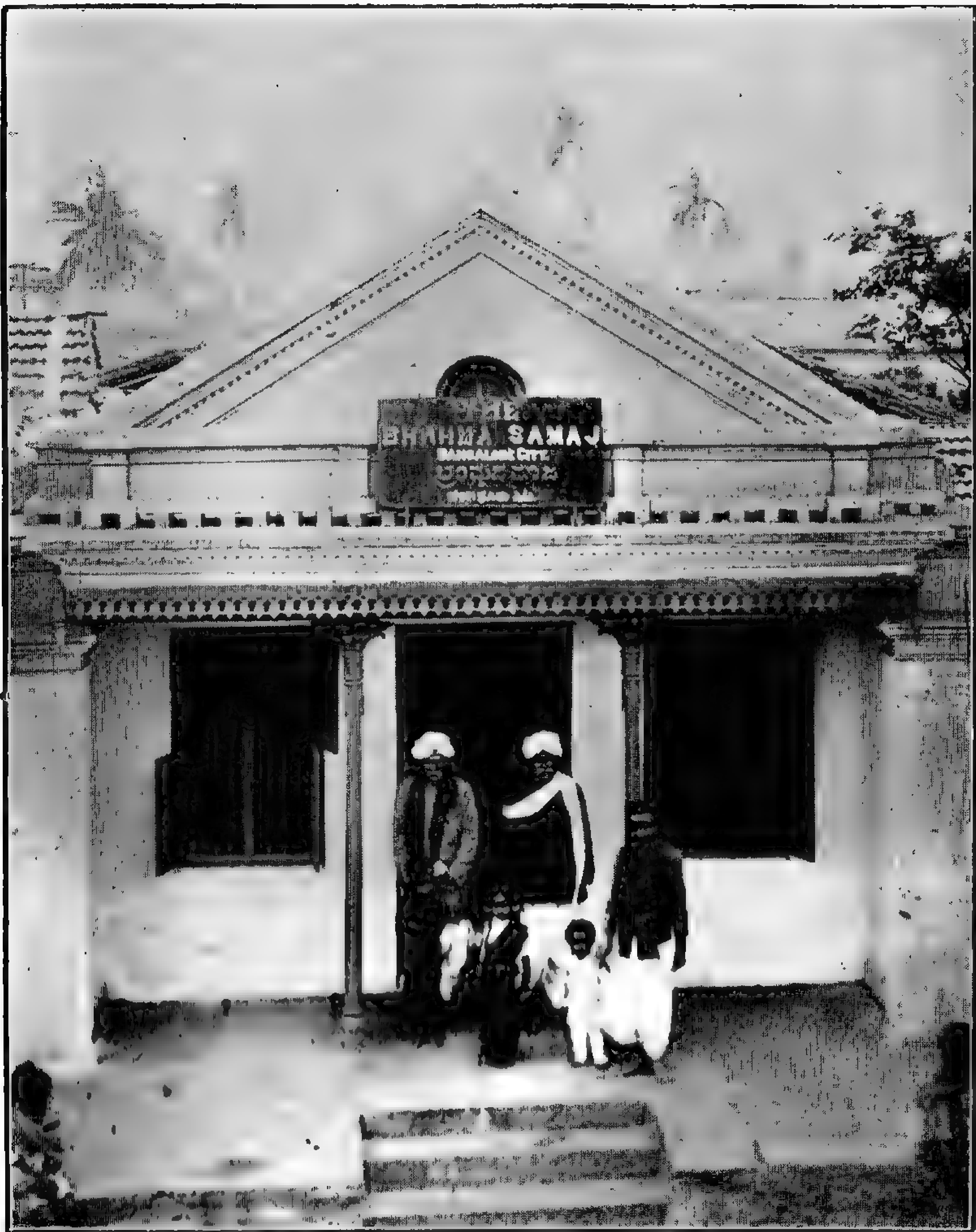
రాజమహేంద్రవరములో పురమందిరమును, చెన్నపట్టణములో సంఘ సంస్కార సమాజమందిరమును కట్టించి యిచ్చుటయేకాక నేను చెన్నపురిలో నున్న కాలములోనే సుమారు రు. 1,200-0-0లు కర్చుపెట్టి రాజమహేంద్ర వరములో స్త్రీలకు ప్రార్థనమందిరమును కట్టించితిని. నేను 1907 వ సంవత్సర మునందు నాభార్యతోఁ గలిసి వేసవికాలములో బెంగుళూరికిపోయితిని. అప్పు డు బెంగుళూరిలోని యరుళపేట బ్రాహ్మసామాజికులు నన్నును నాభార్యను తమ యుపాసనాసమయమునందు రావలసినదని యాహ్వానముచేయఁగా మే మక్కడకుఁబోయితిమి. పగలెల్లను మగ్గములువేసి నేతనేసిన యింటిలో మగ్గ ములెత్తిపెట్టి రాత్రి యుపాసనము జరపిరి. ఆయింటిమిద్దె యెత్తులేనిదయి యించుమించుగా నెత్తికి తగులుచున్నట్లుండెను. అక్కడ నుపాసనచేసిన సామాజికులు చదువుకొన్నవారును ధనవంతులును గాకపోయినను నిక్కమయిన భక్తిపరులుగా మాకుఁ గనఁబడిరి. వారిలో కొందఱు నన్ను చూచుటకు చెన్న [illegible]ము వచ్చినప్పుడు వారి మెడలలో పెద్దపెద్ద వెండి లింగకాయలుండెను. [illegible] లింగములను డీసివేసి యేకేశ్వరారాధన పరులయి యుం [illegible]. వారి భక్తికి సంతోషించి త్రోవలో నేనును నాభార్యయు వారివిషయ

మయి ముచ్చటించుచు వారి కొక చిన్నమందిరమును కట్టించి యిచ్చిన బాగుండునని యాలోచించితిమి. ఒకపనిని సంకల్పించుకొనఁగానే దానిని నెఱవేర్చువఱకును నామనస్సున కూఱటయుండదు. అందుచేత నే నాసామాజికులను బిలిపించి నేనుండిన చామరాజపేటలో నొకమందిరమును కట్టించి యిచ్చెదనని చెప్పితిని. రాత్రి యంతదూరము తాము రాలేమని చెప్పి పట్టణములోనే మందిరమును కట్టించియిమ్మని వారు కోరిరి. అరుళపేటలోనే యిల్లుకొనుటకయి ప్రయత్నించితినిగాని నేనున్న కాలములో నేదియు దొరకలేదు. 1908-వ సంవత్సరమునం దొక యిల్లే నూఱు రూపాయల కమ్మకమునకువచ్చినదని వారు వ్రాయఁగా వెంటనే సొమ్ముపంపి యాయిల్లు కొనునట్లుచేసితిని. అప్రాఁతయిల్లటు తరువాత పడఁగొట్టించి వేయిరూపాయల కొకమందిరమును ఆస్థలములో కట్టించి యిచ్చితిని. ఈ మందిరనిర్మాణమునకు నాకు రు 1,500-0-0లు వ్యయపడినవి. కొన్ని సంవత్సరములనుండి యీమందిరములోనే ప్రతివారమును బ్రాహ్మసామాజికులు తమయుపాసనమును జరపుకొనుచున్నారు

వితంతు శరణాలయమునకయి నేను పడుచున్న శ్రమను చేయుచున్న వ్యయమునుజూచి నామిత్రులయిన రంగయ్యసెట్టిగారు వితంతు రక్షణార్థముగా నెలకు పదేసి రూపాయలు 1903-వ సంవత్సరమునుండి నాకు పంపుచువచ్చిరి. బళ్లారిపురవాస్తవ్యులైన కోలాచలము వేంకట్రావుపంతులుగారు నన్నుచూడ వచ్చినప్పుడు మాలోపలనున్న వితంతువులనుజూచి సంతోషించి బళ్లారి సభాపతి యంత్రములోని మూడు వేల రూపాయల తమ భాగములను 1901-వ సంవత్సరములో వితంతు సంరక్షణార్థమయి నాపేర వ్రాసియిచ్చిరి. పోలవరము జమీందారుగారిచ్చిన వేయిరూపాయలును, చందాలవలనవచ్చిన నూటయేఁబదితొమ్మిదిరూపాయలును, రంగయ్యసెట్టిగారు నెలనెలకిచ్చెడు పదేసిరూపాయలును, వెంకట్రావుగారిచ్చిన మూఁడు వేలరూపాయలభాగమువలన వచ్చిన లాభమును తప్ప చెన్నపట్టణములో వితంతు శరణాలయరక్షణార్థమయి నాచేతికి వచ్చినదేదియులేదు. చేసిన పదివివాహములకును వితంతువులయొక్క పోషణమునకును విద్యాదికమునకును చేతికివచ్చిన సొమ్ముకంటె నెక్కువసొమ్మేవ్యయపడినను

వితంతు శరణాలయమున కేదైన కొంతనిధి చేర్చిపెట్టవలయు నన్నయుద్దేశము తో పోలవరము జమీదారుగారిచ్చిన వేయిరూపాయలను అర్పుత్తునట్టు కంపెనీ లో పెట్టితిని. నాచేతికి సొమ్మువచ్చినప్పుడెల్లను కొంతకొంతచేర్చుచువచ్చి దా నిని రెండువేల యిన్నూఱు రూపాయలవఱకును పెంచితిని.

చెన్నపట్టణములో మాయింటనుండుచువచ్చిన వితంతువులను విద్యాభ్యా సము నిమిత్తము ఎగ్మూరులోనున్న దొరతనమువారి స్త్రీబోధనాభ్యసన పాఠ శాలకుఁ బంపుచుంటినని ముందే తెలిపియుంటినిగదా. అక్కడకుఁబోవు వితంతు వులు కొందఱు సాయంకాలమింటికి కాలస్యముగా వచ్చుచుండిరి. రాజధానీ కలాశాలనుండి సాయంకాలము నేనింటికివచ్చునప్పటికైన వారిల్లుచేరకుండుట చూచి యనుమానపడి 'యేల యిట్లింటికి కాలస్యముగావచ్చుచున్నా'రని యడిగి తిని. ఉపాధ్యాయిని పలకమీఁద లెక్కవేయఁగా దానిని పుస్తకములో నెక్కించుకొనుట కాలస్యమయినదని యొకనాఁడును, త్రోవలోనున్న యుపాధ్యాయినియింటికి పాఠముచెప్పించుకొనుటకు పోవుటచేత నాలస్య మైనదని యొకనాఁడును, వారు సాకులుచెప్పుచువచ్చిరి నేనాయుపాధ్యాయిని యింటికిఁబోయి 'నిన్న సాయంకాలము వారు మీయింటికి వచ్చిరా'యని యడుగఁ గా నామె రాలేదనిచెప్పెను. ఈలోపల నొక చిన్నది తనకు జ్వరమువచ్చు చున్నదని తిన్నగా నన్నము తినక ముక్కుచు మూలుగుచు నుండఁగా వైద్యు లచేత మందు లిప్పించితిని. వైద్యులెన్నాళ్లు మందిచ్చినను దేహమామెకు స్వస్థ పడలేదు. అందుచేత నేనామెను వైద్యురాలి (lady doctor) యొద్దకు త్తరము వ్రాసిపంపి, యామెను పరీక్షించి వ్యాధిస్వభావమేమో తెలుపవలసినదని కోరి తిని. ఆమె పరీక్షించి యీామె సుఖరోగములచేత బాధపడుచున్నదని నాకు వ్రాసెను. ఆయుత్తరమును చదువఁగానే నామనస్సులో విషాదఖేదములు కలిగి, బాలవితంతువుల నాపాఠశాలకు పంపుట క్షేమకరముకాదని తలఁచితిని. ఆపాఠశాలలోని యుపాధ్యాయినులో, సహవాసినులైన తోడి విద్యార్థినులో, యెవ్వరో యొకరీవితంతుయువతి కన్యపురుష సంధానముచేసియుందురు. మా యింటనే పాఠశాలయుంతమన్న నాకున్న రెండిండ్లలోను దేనిలోను పాఠశాల

బెంగుళూరు బ్రహ్మసమాజ మందిరము

నుంచుటకు చాలినతావులేదు. అందుచేత వేఱొక యింటినైనను కొనవలెను; విశాలమైన స్థలమునుగొని దానిలో పాఠశాలకును కాపురమునకును దగినయింటి నైనను కట్టవలెను. మాయింటికి కొంచెముదూరమున కీల్పాకములో నొక సరుగుడుతోట యమ్మకమునకు రాఁగా రు 900-0-0 లకు దానిని నాభార్య పేరిట కొంటిని. అది సుమారెకరము నేలయుండును. దానిలోనున్న చవుకు చెట్లను కొట్టించివేసి, నడుమగా పాఠశాలకుఁ దగిన నాలుగు గదులుగల యిల్లొ కటికట్టించి, దొడ్డిగోడకుచేర్చి వసారాదింపించి దానిలోవంటలు చేసికొనుటకు మూఁడు నాలుగు గదులనువేసితిని. శరణాలయములోని వితంతువు లీగదులలో వంటమాత్రముచేసికొని భోజనముచేసి, తక్కిన కాలమంతయు పాఠశాలలోనే గడపి రాత్రులాపాఠశాలలోనే వారందఱు నిద్రింపవలయునని నాయభిప్రాయ ము. తొందరపడి యిల్లు కట్టించితినిగాని కట్టించినతరువాత నాకొక పెద్దకష్టము కానఁబడెను. వితంతువుల నక్కడ ప్రవేశపెట్టినప్పుడు వారిని పయినుండి విచారించుచుండువారు కావలెను. సాంఘికసమాజ సభ్యులలో నెవ్వరినడిగి నను వారాపని తమచేతకాదనిరి. నేనే వెళ్లి యందు కాపురముందు నన్నను, అది పాఠశాలకుపయోగించునట్లే కట్టఁబడినదిగాని కాపురముండుట కనుకూల ముగా కట్టఁబడలేదు. నేనందులోనికి నీటిగొట్టమును (pipe) తెప్పించి, దొడ్డి లో నంటుమామిడితోటవేయించి నాలుగువేల రూపాయలు కర్చుపెట్టినను ప్ర యోజనము కనఁబడలేదు. అక్కడ కాపుర ముండు వారెవ్వరును లేకపోవుట చేత నింటికి చెదలుపట్టియు, దొడ్డిలోను వసారాలోను కుక్కలును గాడిదలును నివాసమేర్పఱుచుకొనియు,యిల్లుపాడగునట్లు కనఁబడెను. అంతేకాక రాత్రులు దొంగలు తలుపులెత్తుకొనిపోవుదురేమో యని భయముతోఁచెను. అందు చేత మాయింటనున్న వితంతువులలో నలువదేండ్లు దాటిన యిద్దఱి నక్కడకు కాపురమునకుఁబంపి నేను ప్రతిదినమును ప్రాతఃకాలమునను సాయంకాలము నను పోయి చూచుచుంటిని. నాకక్కడసాయముచేయువారు లేకపోయినను వితంతువుల నొంటిగా నక్కడనుంచితినని తప్పులు పట్టువారు మాత్రముండిరి. ఈ హేతువుచేత నాకు చెన్నపట్టణ నివాసమెత్తివేయవలెనన్న బుద్ధిపుట్టినది.

రంగయ్యసెట్టిగారిచ్చెడు పదిరూపాయలును తప్ప నాకక్కడ ధనసాహాయ్య మేమియులేదు; మనుష్య సాహాయ్యమంతకు మునుపేలేదు. వచ్చిన కొన్ని రూపాయలను సమాజము మ్రింగివేసినది. మఱి యేసహాయములేకపోయినను మాటలకు కఱవులేదు గనుక సభలలోను సంభాషణములలోను వాక్సహాయము కావలసినంత వచ్చుచున్నను కార్యకారి గాక యది క్రియాశూన్యమయినది. రెండుమైళ్ల దూరములో నొకరును మూఁడుమైళ్ల దూరములో నొకరును నుండుటచేత మిత్రసమావేశము సహితము తఱచుగా లభింపకుండెను. కార్యములలో నాకు తోడుపడెడు మిత్రులు బుచ్చయ్య పంతులుగారు స్వర్గస్థులయిరి. వితంతు శరణాలయములోనికి వచ్చెడువారు సాధారణముగా దూరమునందున్న గంజాము విశాఖపట్టణము గోదావరీ కృష్ణామండలముల నుండివచ్చు తెలుఁగువారేకాని చేరువనున్న యఱవదేశమునుండి వచ్చు వా రొక్కరును కనఁబడలేదు. మిత్రులైన రంగయ్యసెట్టిగారు తామిచ్చెడు చందాధనమును నేనెక్కడనున్నను నిత్తురు. ఈ హేతువు లన్నిటిచేతను నాకు చెన్నపురి విడిచి రాజమహేంద్రవరము మరలఁ జేరినచో నెక్కువపని జరుగ వచ్చునని తోఁచినది. వివాహములు చేసికొన్నవారు పదుగురునుగాక శరణా లయములోనుండిన వితంతువులలో నిద్దఱు ప్రాథమిక పరీక్షలోను నొక్కరు మధ్యమ పరీక్షలోను కృతార్థురాండ్రయిరి. మఱియిద్దఱు భోజనమునకుఁ దక్క మఱియొందునకును బనికిరాని వారయిరి.

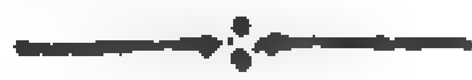
ఇతరదేశములో నెన్ని సౌఖ్యములున్నను ఎంతగౌరవ మున్నను మన స్సెప్పుడును స్వదేశమువంకను జన్మస్థలమువంకను బాఱుచుండును! ఈ స్వాభా వికవాంఛకూడ పయిహేతువులతోడిపాటు నన్ను స్వస్థలగమనమునకుఁ బురి కొల్పఁజొచ్చెను. అయినను నేనిండ్లుకొని స్థిరనివాసమేర్పఱుచుకొనుట కన్ని యేర్పాటులు చేసినప్పుడు చెన్నపట్టణము నెట్లు విడుతునాయనియు నాలో చించుచుంటిని. రాజమహేంద్రవరమునకు వెళ్లినను వెళ్లకపోయినను వచ్చి నంత యుపకారవేతనము నొంది పనిచాలించుకొనుటకు నేను నిశ్చయించు కొంటిని. పనిలోనుండుటచేత నాకాలమంతయు దానిలోనే పోవుచుండెను.

మూఁడుమైళ్లదూరములోనున్న పాఠశాలకు పదిగంటలకు పోఁగలుగుట కింటి వద్ద నెనిమిదిగంటలకే భోజనప్రయత్నములో నుండవలసివచ్చెను; ఇఁక సాయంకాల మైదుగంటలకు పైనిగాని యిల్లు చేరలేకుండుటచేత నటుపై నేమియు చేయలేకుంటిని; నాలుగుతరగతులకు పరీక్షాగ్రంథములుగాక భాషాంతరీకరణము కూడ నేనే నేర్పవలసియుండుటచేత వారు వ్రాసినదాని నింటికిఁ దీసికొనివచ్చి, దిద్దవలసివచ్చెను. వ్యాధిపీడితమైన నాశరీర దౌర్బల్యమున కీపనులు తోడ్పడి నన్ను లోకమునకంతగా నుపయోగపడలేకుండఁ జేసెను. అందుచేత నేఁబదియైదేండ్లెప్పుడు నిండునా పనిలోనుండి యెప్పుడు విముక్తినొందఁగలుగుదునా యని ప్రతీక్షించుచుంటిని. నా సేవాపుస్తక లేఖనమునుబట్టి 1904-వ సంవత్సరము మార్చినెలతో నా కేఁబదియైదేండ్లు నిండునుగాన నాకుపకారవేతనమునకు వ్రాసి యప్పటినుండి నన్ను పనినుండి విడుదల చేయవలసినదని యధికారులకు విన్నపము పంపుకొంటిని. నాపయి యధికారులకు నన్ను విడిచిపెట్టుట యిష్టములేదు. నాతో చెప్పకయే మాపాఠశాల ముఖ్యాధికారి నేను పనిచేయుటకు శక్తుఁడనుగానున్నానని విద్యావిచారణాధికారికి వ్రాసెను. నా కెనుబదిరూపాయల పని యిప్పించెదనని చెప్పెను. నాకప్పు డఱువదిరూపాయల జీతమయినందున నెనుబదిరూపాయల పనియిప్పించినను సంవత్సరమయిన తరువాతఁగాని రెండురూపాయ లెక్కువరావు. నేనెదురుచూడని చిక్కింకొక్కటికూడ వచ్చెను. నేను మొదటపనిలో ప్రవేశించినప్పుడు రాజకీయ వైద్యుఁడునన్ను పరీక్షించి నావయస్సు నిజమయిన దానికంటె నొక్క సంవత్సరము తక్కువ వేసెను. ఈ హేతువుచేత నే నింకొక్క సంవత్సరము కొలువు చేయవలసియుండెను. అప్పుడు నా కుపకారవేతనము నాజీతములో సగము ముప్పదిరూపాయలు వచ్చియుండును. నేను కొలువు సాధ్యమయినంత శీఘ్రముగా వదలుకోఁ దలఁచుకొన్నందునను, జాగుచేయుటచే శీతకాలము దాటిపోయిన పక్షమున వైద్యుని నిర్ణయపత్రము దొరకుట నాకు సులభము కానందునను, డాక్టరువద్ద కుత్తరముతోపోయి నేను కొలువునకు పనికిరానన్న నిర్ణయపత్రమును సంపాదించితిని. చిన్నప్పటినుండియు నన్నుబ్బ

నపుడగ్గు బాధించుచుండెను; అది శీతకాలములో హెచ్చుగానుండును గాన పనికి పనికిరానట్టు నిర్ణయపత్రమును బడయుటకు శీతకాలమే మంచిసమయము. ఈ యేర్పాటువలన నా కుపకారవేతనములో నాలుగురూపాయలు తక్కువయి నే నిరువదినాలుగురూపాయలతోనే తృప్తిపొందవలసినవాఁడ నైతిని నేను రాజమహేంద్రవరమునుండి బైలుదేఱి వచ్చునప్పు డిరువది రూపాయల యుప కార వేతనముతోనే తృప్తిపొంద నిశ్చయించుకొని వచ్చితిని. వైద్యనిర్ణయ పత్రము రాఁగానే యధికారులు నన్నిఁక విడువకుండుట కవకాశము లేక యుపకారవేతనము కొఱకు వ్రాసి పనినుండి నన్ను విముక్తునిజేసిరి. విద్యార్థులు నన్నెప్పుడును ప్రేమించువారగుటచేత నాలుగు తరగతులవారును తమ నడుమ నన్నుఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని ఛాయాపటముల నెత్తించిరి. ఉపకార వేతనమును పొందుటకుముందు నాసొంత యుపయోగము నిమిత్తము వేయిరూపాయలను నిలువచేసికోవలెనని మొదటినుండియు నాకోరిక. తదనుగుణముగా నేను పనిచాలించుకొనుటకు పూర్వమే వేయిరూపాయలను కూడఁబెట్టి యా మొత్తమును పరశువాకములోనుండినజనోపకారిణీ నిధియందు నిలువయుంచుకొని యుంటిని.

రాజమహేంద్రవరమునకంటె చెన్నపట్టణములో నాకెక్కువ గౌరవమును సౌఖ్యములును నుండిన వనుటకు సందేహములేదు. నేనక్కడ గొప్పవారిలోనొక్కఁడనుగా పరిగణింపఁబడి, సభలకెల్లను నాహ్వానము చేయఁబడి గౌరవముచేయఁబడుచుంటిని. విద్యార్థులు మొదలైనవారు నన్ను తమ సభలకగ్రాసనాధిపతినిగాఁ గోరుకొని నన్ను ప్రశంసించి పూలదండలు మొదలయినవి వేయుచుండిరి. నేను పెద్దగుఱ్ఱపుబండినెక్కి భార్యాసహితముగా సముద్రతీరమునకును జనోద్యానమునకును, సైన్యవాద్యశ్రవణార్థమును, విహారార్థమును ప్రతిసాయంకాలమును వెడలుచుంటిని. నీటి సౌలభ్యమును వస్తుసంపాదన సౌలభ్యమును ఇతర సౌఖ్యములును చెన్నపురిలో నధికముగానుండెను. ఇట్లుండినను నామనస్సు వీని నన్నిటిని విడిచి స్వస్థలమునకు ప్రయాణముకట్టుటకయి త్వరపెట్టసాగెను. ఉపకారవేతనమును బొందినతరువాత దాదాపుగా

సంవత్సరకాలము చెన్నపురిలోనేయుంటిని. ఈలోపల రాజమహేంద్రవరమున కొక్కసారిపోయి రెండు మూడు మాసము లక్కడనుండి మిత్రులతో నాలోచించి రాజమహేంద్రవరములో స్థిరముగానుండుటకు నిశ్చయముచేసికొని మరల చెన్నపట్టణమునకు వచ్చి యిండ్లు మొదలైన వానినన్నిటిని వచ్చిన వెలలకమ్మి వేసితిని. వితంతు శరణాలయము నిమిత్తమయి నాలుగువేల రూపాయలు వ్యయము చేసికట్టించిన యింటిని తోఁటను మూడువేల రూపాయలకే యియ్యవలసినవాఁడనైతిని. నా పెద్దగుఱ్ఱమును బండిని తొంబదిరూపాయలకమ్మివేసితిని. చింతామణి ముద్రాయంత్రమును, దాని పరికరములను, ముద్రాక్షరములను గూడ విక్రయింప నుద్దేశించుకొంటినిగాని రాజమహేంద్రవరములోని మిత్రులు దానిని తెమ్మని కోరినందున మున్నూఱురూపాయ లయోమార్గభృతి నిచ్చి తీసికొనివచ్చితిని. ఈ ప్రకారముగా చెన్నపురిలో నాకున్న పన్నియు నమ్మివేసి 1905-వ సంవత్సరములో మరల స్వస్థలమయిన రాజమహేంద్రవరము చేరితిని.

రెండవ ప్రకరణము

గ్రంథకర్తృదశ

1870-వ సం॥ మొదలు 1900 వ సం॥ వఱకు

నేను పాఠశాలలో నాలవ తరగతిలో చదువుకొనుచుండి నప్పటి నుండియు తెలుఁగులో తెలివిగల వాఁడనని యొక వాడుక యుండెను. అప్పటి మాయాంధ్రోపాధ్యాయులైన పులిపాక గురుమూర్తి శాస్త్రులుగారికిని నాపై నట్టి యభిప్రాయమేయుండి మాతరగతి తెలుఁగుపాఠములను నాచేతనే బాలురకు తఱచుగా చెప్పించుచుండెడువారు; మాపయితరగతిలోని విద్యార్థులును తమ పఠనీయ గ్రంథములను తెలియనిచోట్ల నాచేత చెప్పించుకొను చుండెడివారు. మాతరగతికి భాషాంతరీకరణమును నేర్పెడి యుపాధ్యాయులు నేను చేసిన భాషాంతరమును జూచి మెచ్చుకొనుచుండెడివారు అందుచేత ,, నిరస్త పాదపే దేశే హేరండోపి ద్రుమాయతే " * యన్నట్లు చదువులేనివారిలో నేనే పండితుఁడనయి నాయల్పపాండిత్యమును వెల్లడించుటకయి యేదైన వ్రాయవలెనని తలఁచితిని. ఆకాలమునందు పద్యములు చేసినవారికే కాని వచనము వ్రాసినవారికి గౌరవములేదు. వినోదార్థము శతకములను కావ్యములను చదివినప్పుడా ప్రకారముగా నేనును పద్యములుచేసి గ్రంథములను రచియింపవలెనన్న యాశనాకు లోలోపల నుదయించుచుండెను. మనస్సులో నొకసంకల్పము పుట్టఁగానే శక్యాశక్య విచారము చేయక దానిని చేయ నారం

---

* చెట్టులేని దేశములో నాముదపు చెట్టే మహావృక్షము.

భించెడు స్వభావము నాకు మొదటినుండియు నుండెను. నాస్వాభావిక చిత్తవృత్తిని మరలించుకోలేక ఛందస్సునేర్చుకొని పెద్దపెద్దమాటలతో పద్యములనల్ల నారంభించితిని. అప్పటి నామాధభక్తి ననుసరించి నేను చేసినవి మార్కండేయ శతకమును గోపాల శతకమును. 'కందముచేసినవాఁడు కవి'యని యొకవాడుకయుండుటచేత నీరెండు శతకములను కందపద్యములతోనే చేసితిని. నేనప్పుడు మాధభక్తిగల విగ్రహారాధకుఁడనే నైనను పక్షపాతములేక నాభక్తి శివకేశవులయందు సమానముగానే యుండెను. కఠినమైన పనికి వెనుకదీయకుండుట నాకింకొక స్వభావము. మొదటిశతకములో నంత్యభాగమును "మార్కండేయా" యని వేసికొని ప్రతి పద్యచతుర్థ చరణమును మకారముతోడ మైత్రిగల యక్షరముతో నారంభించెడు కష్టము నొకదానిని పెట్టుకొని శతకమునెట్లో పూర్తిచేసితిని. ఈశతకము ముగిసిన తరువాత మఱికొంత ధైర్యము నవలంబించి రెండవదియైన గోపాలశతకముయొక్క యవసానమును "శ్రీరాజ మహేంద్రవరపురీ గోపాలా" యని వేసికొని ప్రతిపద్యమును రకారప్రాసముతోఁ జేయవలసిన యెక్కువ కష్టమును బెట్టుకొంటిని. ఈశతకమును సహితమెట్లో ముగించితిని. చిన్నతనములో చేసిన ప్రథమ కవిత్వమెట్లుండెనో తెలిసికొనుటకైన నవకాశములేకుండ చిరకాలము క్రిందటనే యీరెండు శతకములును నశించెను గాని యవి తప్పక తప్పుల తడికలయి యుండును. అభాగ్యోపాఖ్యానములో వేసియుండుటచేత రెండవ శతకములోని యీక్రింది పద్యమొక్కటి మాత్రమిప్పుడు నిలిచియున్నది.

క. శ్రీరమణీహృల్లోలా! కారుణ్యాలతాలవాలకాంచనచేలా!
ఘోరాఘవనయశీలా! శ్రీరాజమహేంద్రవరపురీ గోపాలా!

రాజమహేంద్రవరములోనున్న శివునకు మార్కండేయస్వామియనియు విష్ణునకు వేణుగోపాలస్వామియనియు నామధేయములు. ఈశతకములను జదివిన యప్పటి నామిత్రులు మాత్రము నాకవనమును మెచ్చుకొనిరి. అప్పటి నామిత్రులు నాకంటెను తక్కువ చదువుగలతోడి విద్యార్థులు. మెచ్చుకొన్నవారెట్టివారయినను వారి శ్లాఘనలవలన కొంత యుత్సాహముగలవాఁడనయి

నుటింత కఠినమైన కావ్యమును రచియించుట కున్ముఖుఁడనైతిని. మాపాఠశాలలలో పలుమాఱు పఠించుచువచ్చిన మిశ్రకావ్యమయిన భారతములోని నలచరిత్రమును శుద్ధాంధ్ర చంపు కావ్యమునుగాఁజేయ నుపక్రమించితిని. అది కొంచెము చేసిన తరువాత నందులో విశేషమేదియు లేదనియు, ఈవఱకెవ్వరును త్రొక్కని క్రొత్తత్రోవ త్రొక్కవలెననియు, నామనస్సునకు తోఁచినది. అచ్చ తెలుఁగు గ్రంథములను పొన్నిగంటి తెలగనార్యుఁడును కూచి మంచి తిమ్మకవియు మాత్రమే రచియించిరి; నిర్వచన గ్రంథము నొక్కటిక్కన సోమయాజి రచియించెను; నిరోష్ఠ్య గ్రంథముల నిద్దఱు కవులుమాత్రమే చేసిరి. ఈ మూఁడువిధములైన ప్రయాసములను సమీకరింపఁజేసి యేక గ్రంథము నందిముడ్చుట యెక్కువ ప్రశంసనీయమని తలఁచి, మొదటచేసిన పద్యములను తీసివేసి శుద్ధాంధ్ర నిరోష్ఠ్య నిర్వచన నైషధమను పేర గ్రంథరచన కారంభించి ముగించితిని. ఇన్ని నిర్బంధములతో తుదముట్టించినగ్రంథము, పడిన కష్టమునకు మాత్రము పొగడఁదగియుండునుగాని, యర్థసారస్యాది యోగ్యతలచేత నెంతమాత్రమును పొగడఁదగినదిగా నుండ నేరదు. అయినను సర్వకలాశాల వారంగీకరించి దీనిని పట్టపరీక్షకు పఠనీయ గ్రంథముగా నిర్ణయించి యున్నారు. ఈ నియమములు పెట్టుకొనక యథేచ్ఛముగా కవితా ప్రవాహమును సాగనిచ్చినచో నెక్కువ హృద్యముగానుండి యుండవచ్చునుగాని యిన్ని నిర్బంధములతో నింతకంటె నెక్కువ రమ్యముగా రచించుట నావంటి యారంభకునకు సాధ్యము కాదు. ఇందలి కవిత్వరీతిని జూపుటకయి రెండుపద్యముల నిందుదాహరించుచున్నాను.

సీ. ఎల్లచో నారాక కెదురుచూచుచునుండు నెలఁతుక యెద నెంత తల్లడిల్లెనొక్కొ!
యేశేయి నన్నొంటినిలుదాఁటనీకుండు కన్నతల్లి యదెంతకలఁగెనొక్కొ!
తోడునీడలలాగు తొలఁగనిచెలికాండ్రు సోలి నన్గనకెంత సొలసిరొక్కొ!
నేఁజేరుటరయుతెంగి నెనరునఁజనుదెంచుకొడుకులు తా రెంతకుందిరొక్కొ!
కూడి యెల్లరిది తెలిసికొన్న యంతఁ గటకటా! తాత! నీచేతఁగడకు నేఁడు
చిక్కఁగాఁజేసె నేనెద్దిచేయుదింక! హొళినన్నేలు ఱేఁడ! నేననదనైతి.

చ. చిలుకలకొల్కి యక్కరణిఁ జెన్నుగఁ జుట్టలయొద్దనుండియున్
నలు వెదలోఁ దలంచుచు ననల్ తలఁదాల్చక నేలసెజ్జగా
నలయరచీరతో నొడలనంటి తొఱంగనిదూళితోఁ గనుం
గొలుకులనీటితో నెసఁగెఁ గూరుకుచెందని కన్ను దోయితోన్.

ఈగ్రంథము నారంభించినప్పుడే మిశ్రప్రబంధము నొక్కదాని నారంభించి రసికజన మనోరంజన మనుపేర చిత్రాంగదా పరిణయములో రెండాశ్వాసములు రచియించితిని. దీనిని నాక్రింది తరగతిలో చదువుకొనుచుండిన నామిత్రులయిన కనపర్తి యోగానందముగారు నామాతృకనుజూచి శుద్ధప్రతిని వ్రాసిరి. అంతవఱకు చేసినతరువాతఁ దెలుఁగులో మిశ్రప్రబంధములు నూఱులకొలఁది నున్నప్పుడిదివానిలో నొక్కటియగునుగాని దీని కాధిక్యమేమి కలుగఁబోవునను బుద్ధిపుట్టి దీని నచ్చతెలుఁగులోనికి మార్చినచో శ్లాఘ్యతరముగానుండునని భావించి సాధ్యమైనంతవఱకా పద్యములను తెలిఁగించియు సాధ్యముకానిచోట్ల క్రొత్తపద్యములను రచించియు నైదాశ్వాసముల శుద్ధాంధ్రప్రబంధమును జేసితిని. దీనిని జూచిన వారచ్చతెలుఁగులో నిటువంటి ప్రబంధము వేఱొకటిలేదని మెచ్చుకొనఁజొచ్చిరి. కడపటి యాశ్వాసమును దక్క మిగిలిన దానినంతను నేను సర్వకలాశాలా ప్రవేశపరీక్షకు చదువుచుండిన కాలములోనే చేసితిని. తక్కిన శృంగార ప్రబంధములయందు వలెనే దీనియందును శృంగారరస మతి విస్తారముగానున్నది. ఆకాలమునందు నేను వసు చరిత్రము మొదలైన శృంగార ప్రబంధముల నమితముగా చదివియుండినందున పూర్వగ్రంథకర్తలు చూపినమార్గమునే నేననుసరించి వారి గ్రంథములలోని యుత్తమకల్పనలవంటి కల్పనలనే నే ననుకరించి దీనిని జేసితిని. ఇందునా క్రొత్త కల్పనలును విశేషముగానున్నవి. దీని నిప్పటికిని పండితులు మొదలైనవారు మెచ్చుచున్నారు. సర్వకళాశాల వారు ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షకుం దీనిని పఠనీయగ్రంథముగాఁ జేసిరి. "అచ్చతెనుఁగు రామాయణము పాకముకంటెఁ దమయచ్చతెనుఁగు గ్రంథముయొక్క పాకము మేలయినదని నా నిజమయిన యభిప్రాయము." అని శబ్దరత్నాకర నిఘంటువును జేసిన బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యు

లుగారును, ఇతర పండితులనేకులును దీనిపై సదభిప్రాయముల నిచ్చియున్నారు. ఐనను నేనటువంటి శృంగారప్రబంధముల కామోదింపను. ఇప్పుడు పద్యకావ్యమును రచియింపవలసియుండినయెడల నేనిట్టి శృంగారకావ్యమును రచియించి యుండను. ఇప్పుడు కూర్పఁబడుచున్న నా సంపుటములలో నా చిన్నతనపు పద్యకావ్యములలోని మృదువు తప్పిన వాక్యములను పద్యములను దీసివేయుచున్నాను. ఇది యచ్చతెలుఁగు పుస్తకమయినను చెప్పకపోయినపక్షమునఁ జదివెడువారికిది యచ్చతెనుఁగుగాఁ గనఁబడక మిశ్రకావ్యమువలె ధారాళముగానడుచును. అప్పటిశైలిని దెలియఁజేయుటకయి యిందులోనిపద్యములను గొన్నిటి నిందుక్రిందఁ బొందు పఱుచుచున్నాను.

చ. పలుకులలాగు నెమ్మొగము బాగును మీసమునూగు నొక్కఁపై
యలరుటకోర్తె యబ్రపడి యప్పటి పాఱునిగా నెఱింగి నె
చ్చెలిగమిఁ జీరి చెప్పె మనచెంగట మున్ బువుఁదోట నేరిమిం
బలికిన యల్లబూటకపుమాటలమూట యితండె యంచటన్.

చ. మురుగులుజాఱఁ జెమ్మటలు ముద్దుమొగంబునఁగాఱ ముత్యపు
న్సరు లొకయోరఁ జేరఁ జెఱునవ్వులు మొల్కలుదేఱ నంటుజో
ళ్ళిరుదెసలందుఁ జెక్కులపయిన్వ్రడిఁ దూగుచు డాలువాఱ నా
దొర తలఁబ్రాలుపోసె నలతొయ్యలి యాఁదల మీఁద దోయిటన్.

ఉ. గుట్టునఁజేడె వీడడుగఁ గోరిక లీరికలెత్తి నోటికిం
దొట్టిన యంతఁ బంతమున దోసపు సిగ్గొకటడ్డువచ్చి నన్
గట్టిగనోయనొక్కఁదమిగన్పడ నీయక కట్టిపెట్టి యా
పట్టునరాచసేఁతు కనుపట్టఁగ వట్టిమెఱుంగుపెట్టితిన్.

సీ. కప్పుకొప్పులనుండి గాఱుచుండెడునీరు చిఱుతమబ్బులవానచినుకులట్లు
గబ్బిగుబ్బలనుండి గాఱుచుండెడునీరు బలితంపుమలల పెన్వాకలట్లు
కమ్మమోములనుండి గాఱుచుండెడునీరు సొగసుచందురు మంచుసోనలట్లు
కలికికన్నులనుండి గాఱుచుండెడునీరు నెత్తమ్మి పూవుఁదేనియలయట్లు

సీ॥ వాతెఱలనుండి తగజాలువాఱునీరు, పలుచనగు దొండపండులపాలయట్లు,
వింతవింతలఁదనరెఁ గన్విందుగాఁగ, లేమలటనీటిలో మున్గి లేచునపుడు.
గీ. పడఁతిమిన్నలు కోలఁకు వెల్వడెడునప్పు, డొడలనంటిననీటిబొట్లొప్పమీఱె
నేవళంబుగఁ బెరుగు క్రొందీవగములు, మొగ్గతొడిగిన కైవడి ముద్దుగులుక.

చ. ఒరులకుఁజేరదవ్వగుచు నోజ్జలకొంపనుడీసి తమ్ములం
గరము బడల్పడం బఱపి కాంచినతండ్రికిఁ బోటుతెచ్చి వం
శరతనమల్లచిన్నపుడె కాంచి కరంబును నీవు రేయిద్రి
మ్మరివనిపేరు పొంది యిఁక మన్ననఁజూతువె యాఁడువారలన్.

ఉ. వీఁడుగదమ్మ నావలపువీఱఁడి చేసినవాఁడు, పొన్నపూ
వీడుగదమ్మ లోఁతయినయీతని పొక్కిలి, కింకనావెతల్
వీడుఁ గదమ్మ నన్నిపుడు వేయెడఁజేర్చిన, నీతఁడున్న యా
వీడుగదమ్మ నేలఁగల వీడులలోపల మేటి బోటిరో!

ఉ. ఈరిటుపల్కఁ గల్కియననెవ్వతె? మేమననెవ్వరయ్య? మీ
వారముగామె యందఱము? వారలవీరలనట్లు మమ్మునున్
వేరుగఁజేయ మీకుఁ దగునే? యిదియిట్లనుటెల్ల మాదెసన్
గూరిమికల్గుకైవడియె? నూఱునుమీకడ నింకనేటికిన్ ?

ఉ. చానరో! పోలు పొందెఱుఁగఁజాలక యూరకయుండ నేల? ‘యొ
డ్డీనె ననంగఁ గొట్టమున నీవలిగుంజను గట్టు’మన్న నే
మైనను జెప్పఁగాఁదరమె? యాతఁడు నాఁడటు మాఱుపల్కకే
మానిన దానికిం గతము మన్నన విన్నను గాక నాకిటన్.

శా. నేలంగల్గుపులుంగులెల్ల నెపుడున్ జెల్వారఁబల్కంగ నే
నేలాపల్కఁగ నేరనైతి నని యెంతేఁ గెంపుకన్నుల్గు తా
లోలోనం దలపోసి నేర్చె నవలాలోఁజేరి కాదంటిరే
నేలా కోయిలపల్కులంద్రుడు వినువారెల్లం బువుంబోడికిన్ ?

ఈ పుస్తకమును శ్లాఘించినట్లే దీని తరువాత నేను జేయనారంభించిన శుద్ధాంధ్రోత్తరరామాయణమును సహితము పత్రికాధిపతులును పండితులును

పలువిధముల శ్లాఘించుచు వచ్చిరి. ఆకాలమున కృష్ణామండలములోని బృందావనపురమునందు ప్రకటింపఁబడుచుండిన పురుషార్థప్రదాయినీ పత్రిక నా శుద్ధాంధ్రోత్తరరామాయణములోని పద్యములను కొన్నిటిని ప్రకటించి వాని క్రింద 1872వ సంవత్సరము మెయి నెలలో వ్రాసిన యభిప్రాయములోని కొన్ని పంక్తుల నిందుదాహరించుచున్నాను.

"ఈ పద్యములు అచ్చ తెలుఁగుభాషయందు మధురమైన కదళీపాకమున నాతికఠినముగా పదగుంభనయును యుక్తిచమత్కారములును గలిగి రసయుక్తమగునటుల బహుసరసముగ రచింపఁబడినవి. కవిత్వము బహుజాతీయముగాను, మృదువుగాను, సరసముగాను, ఉన్నదని ఇచ్చటి గొప్ప పండితులును శాస్త్రజ్ఞులును కవీశ్వరులును వక్కాణించియున్నారు. నిశ్చయముగా నిది సరసమయిన పండిత కవిత్వము."

"The above beautiful verses (from Andhra Uttara Ramayanam) composed with propriety and taste in pure Telugu Language, which emanated from the poetical genius of Kandukuri Viresalingam Garu (who has also a fair knowledge of English) are worthy of praise from all who have any taste for poetry. They are written sweetly in a superior kind of flowing and pleasing style. So consider our pundits here, and we add that if all the works (named above) of our young poet be published, they form an interesting and a very good addition to our refined sweet Telugu Literature. They also reflect much credit on their able author in these days when original Telugu works of standard merits (either in Poetry or prose) are of so rare a production. When all the works of Viresalingam Garu only complete their publication we are sure that his name will be well remembered by all with reverence and be associated with the poets and worthies of the Telugu Literature."

—*Purushartha Prathaini*, May 1872.

1870-వ సంవత్సరమునందు రాజమహేంద్రవరములోని దొరతనము వారి పాఠశాలకు బార్లో దొరగారు ప్రధానోపాధ్యాయులుగానుండి గోదావరీ విద్యాప్రబోధిని (The Godavery Educationist) యను మాసపత్రికను నడిపెడువారు. ఆ సంవత్సరమునందు నేను ప్రవేశపరీక్షకుఁ జదువుచు బార్లో దొరగారికిని మఱియొక దొరగారికిని తెలుఁగుచెప్పి నెలకిరువదియైదు రూపాయలు సంపాదించుచు, గోదావరీ విద్యాప్రబోధినిలోని తెలుఁగు భాగమునకు వ్రాయుచుండెడివాఁడను. ఆ సంవత్సరమునందే నేను ప్రవేశపరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడనయి, పాఠశాలయం దుపాధ్యాయపదమునందుఁగుదిరియుండియు నేను పద్యగద్యములను వ్రాయుచుండుట మానలేదు. 1872-వ సంవత్సరమునందు నేను కోరంగిలో నాంగ్లోదేశభాషా పాఠశాలకు ప్రధానోపాధ్యాయుఁడనుగానుండి శుద్ధాంధ్రోత్తరరామాయణమును రచియింప నారంభించి క్రొత్తగా బృందావనపురమునందు (Masulipatam) స్థాపింపఁబడిన పురుషార్థప్రదాయినికి పద్యములను గద్యములను బంపుచుంటిని. నాపద్యములను జదివి మెచ్చుకొని పలువురు నన్నభినవతిక్కన మొదలైన నామములతో లేనిపోని స్తోత్రములను జేయనారంభించిరి. అప్పటికి నాకపరిచితులయి బందరులో ప్రథమశాస్త్రపరీక్షకుం జదువుచుండిన బ్రహ్మశ్రీ వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారు 1872-వ సంవత్సరము జూలయి నెలలో నాకు వ్రాసిన ప్రథమ లేఖలోనీ క్రిందివాక్యములను వ్రాసియున్నారు.

“ భవదీయ స్తవనీయకవితాధారంధర్యము ప్రతిమాసమునఁ బురుషార్థప్రదాయినీముఖంబునఁ జూచుచున్నాఁడ. తారు పాఠశాలాప్రధానోపాధ్యాయులరయి యుండియుఁ గాలందితీఱికచేసికొని నిజభాషాభివర్ధనాభిలషమాణులై సౌజన్యపూర్ణులైన యెల్లరచే మెప్పువడయుచున్నప్పుడు నాకొనియాట సంద్రపుకాకి కెట్లుం బోలదెట్లు ?........ఇట నేను 73-వ F. A. కుఁ జదువుచున్నాఁడ. దీనుఁడనగు నన్ను మీ స్నేహితకోటిలోఁ జేర్చుకొనవలెను ”

వా. వాసుదేవశాస్త్రి

ఈ కోరంగిలోనున్న కాలములో నేను సంగ్రహవ్యాకరణమును, పద్యరూపమున నీతిదీపికను, చేసి ముద్రింపించితిని. ఆవఱకు పాఠశాలలో బాలురకు సులభముగాఁ దెలిపెడు తెలుఁగు వ్యాకరణమేదియులేదు. ఉన్నవి సంజ్ఞా పరిచ్ఛేదము, సంధిపరిచ్ఛేదము, అజంతపరిచ్ఛేదము, హలంతపరిచ్ఛేదము, క్రియాపరిచ్ఛేదము, అని యైదుభాగములనుగల యీ కాలమునకుఁ దగని పురాతన పద్ధతిని వ్రాయఁబడినవయి యున్నవి. సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదములో ప్రథమేతర విభక్తులు శత్రర్థక చువర్ణకము మొదలైనవి ద్రుతప్రకృతికములని చెప్పఁబడినప్పుడు అజంతపరిచ్ఛేదము చదివినఁగాని విభక్తులేవో క్రియాపరిచ్ఛేదమును జదివినఁగాని శత్రర్థకమేదో బాలురకు బోధపడదు. కాని ముందుగానే యజంతపరిచ్ఛేదమునో క్రియాపరిచ్ఛేదమునో చెప్పరాదాయన్న, కువర్ణకము పరమగునప్పు డుకారఋకారాంతములకు నగాగమంబగునని యజంతపరిచ్ఛేద మారంభించినచో సంధి పరిచ్ఛేదము ముందుగా చదివినఁగాని యాగమ మనఁగా నేమో తెలియదు. సంధిపరిచ్ఛేదమే ముందారంభింతమన్నను, క్త్వార్థక ఇకారమునకు సంధిలేదనుచో క్రియాపరిచ్ఛేదము చదివినఁగాని క్త్వార్థకమన నేదో తెలియదు. ఇటువంటిచిక్కులను వదలించి బాలురకు సుబోధమగునట్లుగా వర్ణ పరిచ్ఛేదము, పదపరిచ్ఛేదము, వాక్యపరిచ్ఛేదము, కావ్యపరిచ్ఛేదము అని యింగ్లీషుపద్ధతి ననుసరించి నేను సంగ్రహవ్యాకరణముచేసితిని. క్రొత్త పద్ధతి పూర్వాచారముననుసరింప నలవాటుపడిన వారికిని పండితులకును సరిపడదు. అప్పుడు పాఠశాలలోఁ బెట్టుటకయి విద్యావిచారణాధికారి పుస్తకముల నంగీకరింపవలసినపనిలేదు. పాఠశాలానిర్వాహకులు స్వతంత్రించి తమ మనసువచ్చిన పుస్తకములను తమపాఠశాలలో పెట్టుకోవచ్చునుగాని పెట్టుకొనుటకు పుస్తకములు లేవు. పాఠశాలా పరీక్షకులు పెట్టుమనిచెప్పిన పుస్తకములనే పాఠశాలా నిర్వాహకులు సాధారణముగా పెట్టుచుందురు. అప్పుడు బ్రాడ్షాదొరగా రుత్తరమండలముల పాఠశాలా పరీక్షకులు. ఆయనకోప స్వభావులయి తనక్రింది యుద్యోగస్థుల మీఁదను పాఠశాలల యుపాధ్యాయుల మీఁదను కేకలు వేయుచుండెడివారు. ఆయన నేను ప్రధానోపాధ్యాయుఁడ

నైన కొంత కాలమునకే ధవళేశ్వరము పాఠశాలను పరీక్షించుటకు వచ్చిరి. ఆయన ద్వితీయోపాధ్యాయుఁడు క్షేత్రగణితము నేర్పుచున్న తరగతికిఁబోయి, యొక ప్రతిజ్ఞ నిచ్చి దానిని పలకలమీఁదచేసి చూపుఁడని విద్యార్థుల నడిగెను. వారది చేయలేక తప్పిపోయిరి. నల్లబల్లమీఁద దానినివేసి విద్యార్థులకు చూపుమని దొరగారు నన్నడిగిరి. ఆపాఠము ద్వితీయోపాధ్యాయుఁడు పుచ్చుకొనునదిగాన చేసిచూపవలసినవాఁ డతఁడని నేనుచెప్పితిని. 'కాదు నీవే చూపవలసిన దని' నన్నాయన నియమించెను. నేను చూపనని నిర్భయముగా నిరాకరించితిని. ఈ సంగతి నాయన తనస్మరణ పుస్తకములో వ్రాసికొనెను. అంతకుమునుపే యింకొక వ్యతిక్రమము జరిగినది. పాఠశాలలో దొరగా రొక్కరు కూరుచుండుటయు, ఉపాధ్యాయులు మొదలయినవారు నిలుచుండుటయు, ఆచారము. నేనాప్రకారముగాచేయక పరిచారకునిచేత కుర్చీ తెప్పించి వేయించుకొని యాయన సరసనే కూరుచుంటిని. పాఠశాలాపరీక్ష యయిన తరువాత దొరగారు నాతో కొంతసేపు మాటాడిరి. నావర్తనమును బట్టి దొరగారికి నాయందు కొంత యనిష్టము కలిగినను, నాస్వాతంత్ర్యస్వభావమునకు సంతోషించి నా వ్యాకరణమును పాఠశాలలలో పెట్టుటకు కార్యనిర్వాహకుల కుత్తరువు చేసెను. అందుచేత నా వ్యాకరణముయొక్క మొదటికూర్పంతయు నల్పకాలములోనే యమ్ముడుపోయెను. ఆపుస్తకమిప్పుడును మన దేశమునందలి పాఠశాలలోమాత్రమే కాక నైజామురాజ్యమునందును వాడఁబడుచున్నది.

నీతిదీపిక యీ కాలమున కనుకూలమయిన నీతులను గలదయి క్రింది తరగతులలోని బాలురకొఱకు సులభమైన గీతపద్యములలో వ్రాయఁబడినది. ఇదియు బహుకాలము పాఠశాలలయం దుపయోగింపఁబడినది. అందులోని పద్యములు గొన్ని యిందు క్రింద నుదాహరింపఁబడుచున్నవి.

గీ. అన్నవస్త్రాదులకునైన నధికమైన భోగభాగ్యంబులకునైన భూమిమీఁద
నొరులనే నమ్ముకొనియెప్పుడుండరాదు తనదుచేతుల నమ్మంగఁజనునుగాని.

గీ. తాత ముత్తాత లెంతెంత ధనముకూడఁ
బెట్టి, పెట్టెలునిండంగఁబెట్టియున్నఁ
గష్టపడి, తానున్యాయమార్గమునఁబడయు
స్వార్జితం బొకగవ్వతో సమముగాదు.

గీ. పరులు నీక వెట్లు వాంఛింతువో చేయఁ
బరుల కట్ల చేయవలయు నీవు;
సర్వశాస్త్రములను జర్చింపఁ దేలెడు
సారమైనధర్మసరణి యిదియె.

నేను వచనమువలెనే పద్యములనుగూడ తడవుకోకుండ వ్రాసినదానిని మరల శుద్ధముగా వ్రాయవలసిన యావశ్యకము లేకుండ నత్యంత శీఘ్రముగా వ్రాయఁగలిగెడు వాఁడను. స్త్రీవిద్యావిషయమయి పురుషార్థప్రదాయినిలో జరిగిన వాదప్రతివాదములలో ప్రతిపక్షులు దినముల కొలఁది నాలోచించి చేసిన పద్యములకు నేనొక్క దినములో పద్యరూపమునఁ బ్రత్యుత్తరము వ్రాసిపంపఁ గలిగెడివాఁడను. ఇట్లాశువుగాఁ జెప్పిన యాపద్యములలో నొకసారి బంధకవిత్వమును గర్భకవిత్వమును గూడఁ జొప్పించితిని. పురుషార్థప్రదాయినిలోఁ బ్రకటింపఁబడిన యాపద్యములలోఁ గొన్నిటి నిందుక్రింద నుదాహరించుచున్నాను.

మత్తేభ విక్రీడిత కందగర్భసీసము.

సీ. వినయమొప్పారఁగ విన్నవించెద నిదే న్యాయంబుగాఁజూచి మీరొడఁగడు
సదయలీలందగ సారసాననల విద్యాసంవివాదంబులో సరళిగ
విజయమెవ్వారికి వీఁకమైఁగలిగెనో సామాన్యధీమైఁ సుధీమదేభ.
నిచయము మెచ్చఁగ నీతితోనుడువుఁడీ జాల్మావిశలైసజ్జనుల్వాసంగ
వెలఁదులకు విద్యకూడదు కలుగునఘము,దాననిజముగా ననియనఁదా రెలమిని
దలపడిననునార్యులుచెప్పుపలుకుల నెవలయునుగ నఁబఱపన్మానులక్ష్యములుగ

(పయిపద్యములోని) గర్భమత్తేభము

మ. నయమొప్పారఁగ విన్నవించెదనిదే న్యాయంబుగాఁ జూచి మీ
దయ లీలం దగ సారసాననల విద్యాసంవివాదంబులో
జయమెవ్వారికి వీఁకమైఁ గలిగెనో సామాన్యధీమైసుధీ
చయముల్మెచ్చఁగ నీతితో నుడువుఁడీ జాల్పావకులై సజ్జనుల్.

గర్భ కందము

క. వెలఁదులకు విద్యకూడదు, కలుగునఘము దాన నిజముగానని యనఁదా
రెలమినిఁదలపడినను నా, ర్యులుచెప్పపలుకులనె వలయునుగనఁబఱుపన్.

* * *

సుగంధి. వారుమున్నుదాహరించి వ్రాసినట్టి శ్లోకమం
దారచూపినారు విద్యయన్నపదంబు వింతగా
నారయంగ నేలయింక నట్లుసందియంబు పో
నేరుపొప్పఁబూడియున్న నిగ్గు వెల్గింపఁగాన్.

చిత్రపదము. కొమ్మలవిద్యకు స్వాతం, త్ర్యంబునకుం దగుసంబం
ధంబు త్రిదండికి సంసా, రంబునకుం గలమాడ్కిన్.

అచ్చ తెలుఁగు

సీ. ముద్దియవిద్దియ మున్నున్నదంటకుఁ గబ్బముల్పెక్కు తార్కాణగాఁగఁ
జూపితిఁ గాదననోపెదరేనియుఁ జేతనైనంతయుఁ జేయవలయుఁ
గాకనిపోనాడి కన్నెలపాటలఁదప్పిదంబులుగొప్పకుప్పలనుచు
నిప్పటివాదునకేమియుఁబొసఁగని చప్పిడిసుద్దులఁ జదువులేల ?
చదువకుండినయంతనె చానలెల్ల, ఱంకుటాండ్రౌదురని మున్న ఱంతుచేసి
యున్నవారెవ్వరో వారినడుగవలయు, నేను విద్దెచే వెలిచవిమానునంటి.

ఉ. ఏమిటికీవృధాచలము లీవఱికన్నియు నయ్యె నింకఁగా
లామృతమాదిగా మిగిలె నందును గాదననేల చూపెదం
గామినికత్తురాభ్యసనకార్యముగల్గుట దానిఁగాంచి తా
రీమఱి పూర్వనాగరికులేమనియందురో చూతమీపయిన్.

కందము గోమూత్రికాబంధము

క. వారిఁగవీరిఁగ గొనినను వారలు మఱిగూయఁదగదువాదముపోలెన్.
గోరిన వీఁకఁగడునిలను గారవ మగుఁగూడ దపదుగాఁదల పోయన్.

కూచి మంచి తిమ్మకవి తెలిఁగింపఁగామిగిలిన రామాయణములోని యుత్తరకాండమును శుద్ధాంధ్రోత్తర రామాయణమను పేర తెనిఁగించి, శుద్ధాంధ్రభారతమను పేరున మహాభారతమునంతను నచ్చతెనుఁగున రచియింపవలెనని యెంచి సభాపర్వము నారంభించి దానిలోఁ గొంతభాగము నాంధ్రభాషా సంజీవనిలోఁ బ్రకటించితిని. ఈ బుద్ధి యీప్రకారముగానేయుండియుండిన యెడల మహాభారత మంతగ్రంథమును పద్యములతో నింపియుందునేమో కాని యింతలో నాబుద్ధి మాఱి యింకొక వంకకు మరలినది. తెలుఁగులో వచన కావ్యములంతగాలేవు. వచనకావ్యమని చెప్పఁదగినది చిన్నయసూరిగారి నీతిచంద్రిక యొకటి యున్నది; అదియు పూర్తిగాక యర్ధమేయయియున్నది. విక్రమార్కునికథలు, పంచతంత్రము, కాశీమజిలీలు, అను గ్రామ్య గ్రంథములు కొన్నియున్నను వానిని పామరులేకాని పండితులు చదువకుండిరి. ఈ స్థితిని విచారింపఁగాఁదెనుఁగులో పద్యకావ్యములకంటె వచనకావ్యములను వ్రాయుట యెక్కువయుపయోగకరమని నాకు తోఁచినది. ఈ యాలోచన మనస్సులో పుట్టఁగానే నాకాలమును వచనకావ్యరచనయం దుపయోగించవలెనని నిశ్చయించుకొని సగము సగమువ్రాసియున్న పద్యకావ్యములను విడిచి నీతిచంద్రిక యుత్తరార్ధమును పూరించుట కుపక్రమించి విగ్రహమును వ్రాసిముగించితిని. ఇంతలో బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులుగారు విగ్రహ తంత్రమును వ్రాసి ప్రచురించిరని వార్తాపత్రికల వలనఁ దెలిసికొంటిని. నేను పడిన ప్రయాసమంతయు వృథాపోయెనుగదాయని యప్పుడు నా మనస్సునకెంతో సంతాపము కలిగెను. రచించిన పుస్తకమును ముద్రింపక మూలపడవేయవలెనని నేను మొదటచింతించినను పంతులవారి విగ్రహమునుగొని యామూలాగ్రముగాఁజదివిన పిమ్మట కథాభాగములో కొంతతప్ప వారి పుస్తకమునకును నా గ్రంథమునకును సంబంధము లేదనియు వారిపుస్తకమున్నను నాపుస్తకము

కూడ ముద్రింపఁదగినదేయనియు, తోఁచినందున, దానిని చెన్నపురిలోని కళారత్నాకర ముద్రాక్షరశాలయందు 1874-వ సంవత్సరాంతమున ముద్రింపించి ప్రచురించితిని. నాపుస్తకమును జూచిన వారికందఱికిని దానియందు మంచి యభిప్రాయమే కలుగనారంభించినది. చెన్నపురిక్రైస్తవకళాశాలలో గణితశాస్త్రోపన్యాసకుఁడును దేశభాషాపర్యవేక్షకుఁడు నైన సమర్థిరంగయ్యసెట్టి బీయేగారు నేను కోరకయే నా పుస్తకమును తమకళాశాలలో పాఠపుస్తకమునుగాఁ బెట్టిరి. అవఱకు నాకాయనతోడి పరిచయములేదు. పుస్తకమును పాఠమును గాఁబెట్టించి నాకు ప్రోత్సాహము కలిగించినందుకు సంతోషించి నేనాయనకు కృతజ్ఞతా పూర్వకములయిన వందనముల నర్పించుచు నా ప్రథమలేఖను వ్రాసితిని. దానికుత్తరముగా శ్రీరంగయ్యసెట్టిగారు 1875-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి 8-వ తేదిని చెన్నపట్టణమునుండి నాకిట్టు[1] వ్రాసిరి.

"My dear sir,

Kindly allow me to call you so. I have just received your letter of the 3rd Instant. Therein you speak as if I had done you a bit of favour in introducing your book into my school. But you are mistaken. The truth is that you are under no obligation to me, for I introduced the book not out of any favour, but on its real merits. I have already glanced over a few pages and felt and still feel proud to have such a master-piece as your book in the Telugu Literature. Consequently I am much obliged to you for the liberal interpretation you kindly put on my introducing the book into my school. Let me assure, I will spare no pains to speak to my friends, particularly Mr. Seshayengar of the Presidency College anent your book. I can advise you to place a few copies under my disposal so that I may send them to my friends in the Mofussil asking them to introduce the same in the respective schools.

under their charge. I am very glad you possess a *very* fair knowledge of English to your High Proficiency in Telugu. You ask me to excuse you for mistakes you might have committed in your letter. I challenge my B-A boys to write as well as you have done. Can you not undertake the writing of an original Novel in Telugu ? More in my next. No time. Excuse.

I am yours faithfully,

S. RANGIAH CHETTY."

(నా ప్రియార్యా,

మిమ్మట్లు పిలుచుటకు దయచేసి యంగీకరింపుఁడు. 3-వ తేదిని మీరు వ్రాసినయుత్తరము నాకిప్పుడేయందినది. మీ పుస్తకమును నాపాఠశాలలో పెట్టించుటలో నేనేమో మీ కుపకారలేశమును చేసినట్టు దానిలో మీరనుచున్నారు. ఏదో యనుగ్రహము చూపుటకుఁగాక దాని నిజమైన యోగ్యతల మీఁదనే పుస్తకమును నేను పెట్టితిని గాన మీరు నా కుపకారఋణముక్రింద నుండకపోవుట సత్యము. నే నీవఱకే కొన్ని పుటలు చదివియున్నాను; ఆంధ్రభాషావాఙ్మయమందు మీ పుస్తకమువంటి నిరుపమానగ్రంథమును కలిగి యుండుటకు గర్వపడితిని. ఇప్పుడును పడుచున్నాను. కాఁబట్టి పుస్తకమును నాపాఠశాలలో పెట్టినందుకయి మీరు దయతోచేసిన యుదారార్థమునకయి నేను మీకు మిక్కిలి ఋణపడియున్నాను. మీ పుస్తకము విషయమయి నా స్నేహితులతోను ముఖ్యముగా ప్రెసిడెన్సికాలేజిలోని శేషయ్యంగారితోను మాటాడుటలో నేను లేశమును ప్రాలుమాలనని నిశ్చయముగా చెప్పుచున్నాను. వారివారిక్రిందనున్న పాఠశాలలలో మీ పుస్తకమును పెట్టుఁడని కోరుచు పరస్థలములయందున్న నామిత్రులకు పంపుటకయి కొన్ని ప్రతులను నావశమునందుంచుటకయి మీ కాలోచన చెప్పుచున్నాను. తెలుఁగులోని మీ యున్నత పాండిత్యమునకు తోడుగా మీ ఇంగ్లీషులో మిక్కిలి మంచి

జ్ఞానము కలవారయినందుకు సంతోషించుచున్నాను. మీ యుత్తరములో మీరుచేసి యుండవచ్చిన పొరబాటులకు మిమ్ముక్షమింపవలసినదని కోరుచున్నారు. మీరు వ్రాసినంత చక్కఁగా వ్రాయుటకయి రండని నాపట్టపరీక్షా విద్యార్థులను పోటీకి పిలుచుచున్నాను. తెనుఁగులో నొకస్వయంకల్పితమైన వచనప్రబంధమును వ్రాయుటకు మీరు పూనుకొనలేరా ? ఇంకొకరేఖలో నధికముగా వ్రాసెదను. కాలములేదు. క్షమింపుఁడు.—ఎస్. రంగయ్యసెట్టి.)

ఈ పుస్తకముపయిని తెలిసినవారనేకులుమంచి యభిప్రాయములనిచ్చిరి. పట్టపరీక్షాసిద్ధులును రాజమండ్రీ కాలేజిలోసహోయోపన్యాసకులును తరువాత సర్వకలాశాలపరీక్షకులునునయిన బ్రహ్మశ్రీ వావిలాల వాసుదేవ శాస్త్రిగారీ పుస్తకమును గూర్చి యిట్లు వ్రాసిరి.—

క. మీపుస్తకమొకపతి నే నేపారంజూడఁగానె యిట్టిదగునె ? వ
హ్వా ! పూర్వమాంధ్రభాష మహాపుణ్యముఁగాంచెఁబోలుననిపించె మదిన్.

* * *

సీ. వాటంబుగానిడ్డ తేటమాటలచేత నొప్పమీయొడుశైలి నొక్కచోట
సంస్కృతపదములుచాలఁగ్రాలఁగనింపుగ్రక్కుధోరణిమఱొక్కచోటఁ
గనరానికలయిక కలరెండుభాషల సూక్తులఁదగురీతి యొక్కచోటఁ
బొదరిల్లువిధమున మృదులతాకీర్ణమై యుఱవగుఫక్కివేఱొక్కచోటఁ
గాఁగ నాయాయిపట్టులఁగరమువింత । గొలుపుచును సజ్జనార్థులకోర్కులెల్ల
సఫలములుగాఁగఁ బొడముకోశంబునాఁగ। వెలయునీనీతిచంద్రికావిగ్రహంబు.

క. ఎచ్చటఁజూచిన శ్లేషలు విచ్చలవిడిఁగానఁబడెడు వింతగఁదెలుఁగం
దిప్పుడిప్పున ద్వ్యర్థగతుల నెచ్చోఁగానంగఁగలమె యెన్నికఁజూడన్.

ఈపుస్తకరచననుజూచి సంతోషించియే చెన్నపురిలోని పండితులు నన్నచ్చటకు రప్పించి యాదరించి నాకొక వెండిపాత్రమును బహుమానము చేసి నా భాగఁగాపటము నెత్తించి సత్కరించి పంపిరి. అప్పటి వార్తాపత్రికలు సహితము దీనిని బహువిధముల మెచ్చుకొన్నవి. ఆకాలమునందు చెన్న

పురిలోఁ బ్రకటింపఁబడుచుండిన నేటివ్ పబ్లిక్ ఒపీనియన్ (స్వదేశీయ మహా జనాభిప్రాయము) అనెడి యింగ్లీషువారపత్రిక దీనిని గూర్చి యిట్లు వ్రాసినది.—

Mr. Kandukury Viresalingam, already known for his beautiful Telugu Poems, has now written a prose work called the *Vigraha Tantra*. We have had the pleasure of going through the book once and we have no hesitation in pronouncing it good. The examples selected are suitable and the morals are well illustrated and made impressive. The style is easy and flowing and at the same time idiomatic and grammatical. The book may be made a Text book for the university Matriculation. We wish the author would persevere in his good endeavours.—THE NATIVE Public OPINION.

(తన సుందరాంధ్ర పద్యకావ్యములకయి యీవఱకే ప్రసిద్ధికెక్కియున్న కందుకూరి వీరేశలింగముగారిప్పుడు విగ్రహ తంత్రమనెడియొక వచన కావ్యమును రచియించియున్నారు. పుస్తకమును మేమొకసారి సాంతముగా చదివెడు సంతోషమును కలిగియున్నాము; అది మంచిదని ఘోషించుట యందు మాకు సంశయములేదు. చేకొనఁబడిన దృష్టాంతములర్హములయినవి గానున్నవి; నీతులు చక్కని నిదర్శనములతో మనస్సునకు నాటుకొనునటు చెప్పఁబడినవి. శైలిసులభముగాను ప్రవాహతుల్యముగాను నుండుటయే కాక భాషీయముగాను వ్యాకరణ యుక్తముగానున్నది. పుస్తకము సర్వ కలాశాలాప్రవేశ పరీక్షకు పఠనీయముగాచేయఁబడవచ్చును. గ్రంథకర్త తన మంచి ప్రయత్నములో పూనికవిడువక పనిచేయునని కోరుచున్నాము.— స్వదేశమహా జనాభిప్రాయపత్రిక.)

సర్వకలాశాలవారీ పుస్తకమును ప్రవేశ పరీక్షకుఁ బఠనీయగ్రంథముగా నిర్ణయించిరి. అందు మూలమున నాకాసంవత్సరము దీనివలన వేయి

రూపాయలు చేతిలోఁబడినవి. అన్ని రూపాయ లొక్కసారిగా కన్నులఁ బడఁగానే యుద్యోగమునకంటె గ్రంథకర్తృత్వమువలననే యెక్కువ సంపాదింపఁ గలుగుదునన్న ధైర్యమును, సేవక వృత్తిని విడిచి స్వతంత్ర జీవనము చేయవలెనన్న యభిలాషమును, నామనస్సునందంకురించెను.

తెనుఁగులో నొకవచనప్రబంధమును వ్రాయుటకు మీరుపూనుకొనవలెరాయని రంగయ్యసెట్టిగారు తమ ప్రథమలేఖలో వ్రాసినప్పుడే యాపనికి పూనుకోవలెనని నాకుద్దేశము కలిగినది. మొట్టమొదట నొక చిన్న యింగ్లీషు ప్రబంధమును దేనినైనను తెలిఁగించి శైలికుదురుపఱుచుకొని తరువాత స్వకపోలకల్పితమైన వచనప్రబంధమును వ్రాయఁబూనుకోవలెనని తలఁచి గోల్డుస్మిత్తనెడి యింగ్లీషుకవిచేసిన "వైకర్ ఆఫ్ వేక్‌ఫీల్డు" అనుకథను తెనిఁగింపనారంభించి రెండు మూడు ప్రకరణములు వ్రాసితిని. విదేశ కథయు దాని భాషాంతరమును మనవారికింపుగానుండవనితోఁచి చేసిన భాగము నామనస్సునకే తృప్తికరముగానుండనందున దానిని మానివేసి రాజశేఖర చరిత్రమును వ్రాయనారంభించితిని. ఇంగ్లీషు కథకును దీనికిని విశేష సంబంధములేదు. అదియొక యుద్దేశముతో చేయఁబడినది; ఇదివేఱొక యుద్దేశముతోచేయఁబడినది. మనలోఁగల మూఢ విశ్వాసములను పోఁగొట్టవలెనన్న ముఖ్యోద్దేశముతో నేను దీనిని వ్రాసితిని. ఇది యించుమించుగా స్వకపోలకల్పితమనియే చెప్పవచ్చును. దీనిని మొట్టమొదట భాగభాగములుగా 1878-వ సంవత్సరమునందు వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రచురించి తరువాత పుస్తకముగాఁబ్రకటించి యప్పటి విద్యా విచారణాధికారియగు కర్నల్ మెక్డానల్డు దొరగారికంకితము చేసితిని. మెక్డానల్డుదొరగారు నాయందు మంచియభిప్రాయముగలవారయి, ప్రెసిడెన్సీ కాలేజిలోని రెండవ పండితపదమును నాకిచ్చెదమని వ్రాసిరికాని నేనంగీకరింపలేదు. వీరటుతరువాత శీఘ్రకాలములోనే యుపకారవేతనమును పొంది స్వదేశమునకు విజయముచేసిరి. రాజశేఖర చరిత్రము పత్రికాధిపతులచేతను తదితరులచేతను బహువిధముల పొగడఁబడెనుగాని సామాన్య జనులు దానిని గ్రహింపలేకపోయినందున దానివలన వట్టిపొగడ్తలేకాని రక్కయేమియు

నాకు కలుగలేదు. వేయిప్రతులుగల మొదటి కూర్పమ్ముడు పోవుటకే బహు సంవత్సరములు పట్టినది. అందుచేత నిప్పుడునవలలనఁబడెడు వచన ప్రబంధములను వ్రాయు ప్రయత్నమును మానివేసితిని. అయినను చదివి తెలిసికొనఁగలిగినవారు దీనిని మెచ్చుకొనఁజొచ్చిరి. అనేకులు దీని నితర భాషలలోనికి భాషాంతరీకరింపఁ బ్రయత్నించిరి. ఈ పుస్తకవిషయమయి యింగ్లండునుండి జనరల్ మెక్డానల్డుదొరగారు 1881-వ సంవత్సరము డిసెంబరునెల 23 తేదిని నాకిట్లు వ్రాసిరి—

"80, OXFORD GARDENS, N. KENSINGTON.
23rd December 1881.

My dear Sir,

Miss Manning, Secretary of the National Indian Association, proposes publishing serially in the Journal, "translations of good Indian fiction, in which the English reader will see Indian Home life delineated and thus a very attractive feature will be added to the Magazine." I believe a Bengal story will be the first of the series, but I have suggested to Miss Manning that a translation of your Rajasekhara might perhaps be found suitable, and she seems much pleased with the idea.

I write therefore to ask whether you would like your novel to be published in the Journal and whether you would in that case send an English translation of it for publication, with permission to omit or abridge any passages, which the Editor might deem suitable.

I wish I would add that the publication of your novel in this form would bring you some profit as well as reputation, but the contributors to the Journal are not paid for their articles.

Yours truly,
R. M. MACDONALD."

(దేశీయ హైందవ సమాజముయొక్క కార్యదర్శినియైన మానింగుకన్యక పత్రికలో "నింగ్లీషు పాఠకుఁడు హైందవ గృహజీవన వర్ణనమును గాంచు నట్టియు నందు మూలమున పత్రిక కాకర్షకలక్షణము చేర్పఁబడునట్టియు మంచి హిందూదేశ కల్పితకథయొక్క భాషాంతరమును" వరుసక్రమమున ప్రచు రించుచుండవలెనని యుద్దేశించుచున్నది. ఈ వరుసలో నొక బంగాళీ కథ మొదటిదిగానుండునని నేను నమ్ముచున్నాను గాని మీరాజశేఖరచరిత్రయొక్క భాషాంతరము తగినదిగానుండవచ్చునని నేను మానింగు కన్యకు సూచించి యున్నాను; ఈయభిప్రాయమున కామె మిక్కిలి సంతోషించినట్టు కనఁ బడుచున్నది.

కాఁబట్టి మీవచనప్రబంధము పత్రికలో ప్రచురింపఁబడుటకు మీ కిష్టమున్నదో, ఉన్నయెడల తాను తగియుండవని తలఁచెడి వచనములను విడు చుటకుఁ గాని సంగ్రహపఱుచుటకుఁగాని పత్రికాధిపతికనుజ్ఞ యిచ్చుచు ప్రాచుర్యము నిమిత్తము దాని యింగ్లీషు భాషాంతరమును పంపుటకు మీకిష్ట మున్నదో, తెలిసికొనుటకు నేను వ్రాయుచున్నాను.

ఈ రూపమున మీ వచనప్రబంధ ప్రకటనము మీకు కొంత లాభమును ప్రసిద్ధిని తెచ్చునని నేను చేర్పఁ గోరుచున్నాను కాని యీ పత్రికకు విషయ ములను బంపువారి గ్రంథములకేమియు నియ్యఁబడదు.........ఆర్. ఎమ్. మక్డొనెల్లు.)

ఆ కాలమునందు నేను వితంతువివాహ కార్య భారములో మునిఁగి యుండి యేయితర కార్యనిర్వహణమునకు నవకాశము లేని వాఁడనయి యుండుటచేత రాజశేఖర చరిత్రమున కింగ్లీషు భాషాంతరము చేయించుటకును ప్రకటనార్థమయి యింగ్లండులోని యాపత్రికకు పంపుటకును ప్రయత్నము చేయలేదు. ఈ యుత్తరము వచ్చినపుడు నా మిత్రులైన బసవరాజు గవర్రాజు గారు దానిని తామింగ్లీషు చేసెదమని చెప్పిరికాని నేనాయనను నిరుత్సాహ పఱిచితిని. తరువాత క్రైస్తవ మతాచార్యులు కొందఱు దీని నింగ్లీషునకు

భాషాంతరీకరింప ననుజ్ఞయిమ్మని నన్ను కోరిరి. శ్రీకాకుళమునందుండిన యమెరికా క్రైస్తవమతాచార్యులైన రివరెండు హచ్చిన్సనుగారు నాయనుమతిపైని దీనినింగ్లీషుచేసి చెన్నపురి క్రైస్తవ కళాశాలాపత్రికయందు మొదట 1886-వ సంవత్సరమున భాగములుగా ప్రకటించి, తరువాత 1887-వ సంవత్సరమునందు 'అదృష్ట చక్రము' (Fortune's Wheel)అనుపేరితో పుస్తకరూపమున చిత్ర పటములతో లండను నగరమునందు ప్రకటించిరి. దీనికి జనరల్ మెక్డొనల్డు దొరగా రుపోద్ఘాతమును వ్రాసిరి. దీనిని హిందూదేశములోని వార్తాపత్రికలు మాత్రమేకాక యింగ్లండులోని పత్రికలు సహితము శ్లాఘించెను. దీనిని దొమ్మగూడెములో నున్న యింగ్లీషు క్రైస్తవ మతాచార్యులు రివరెండు కెయినుదొరగారుకూడ విశేషభాగమింగ్లీషునకు భాషాంతరీకరించిరిగాని యింతలో మొదటి భాషాంతరము ప్రచురింపఁబడ నారంభించినందున ముగింపక విడిచిపెట్టిరి. 1887-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు 30-వ తేదిని ప్రకటింపఁబడిన లండన్ టైమ్సు (London Times) పత్రిక యీ పుస్తకమును గూర్చి యిట్లు వ్రాసెను—

"Fortune's Wheel" (Elliot Stock) is an almost unique example of a Hindu novel. The author, Pandit K. Viresalingam, is described by the translator as an ardent reformer, who having had some degree of English education, has adopted the form of a fictitious story to convey to his readers a knowledge of the inner life and thought of the Hindu race. This knowledge is to be very difficult to be obtained by Europeans, owing to the seclusion which caste entails in India. The story itself is simple and from an European point of view, of no great interest ; but the pictures of Hindu domestic life, of religious ideas, modes of worship and superstitions, and the condition of women, with their denial of all rights of choice in marriage, are so well drawn and illustrated that the book will have a charm

for all readers who concur in the author's desire for an amelioration in the social status of the native race generally. The translator from the original Telugu is Mr. J. R. Hutchinson, and a preface is added by General Macdonald, late Director of Instruction in the Madras Presidency, strongly recommending the work to the notice of the British public.—LONDON TIMES, 30TH SEPTEMBER 1887.

('అదృష్ట చక్రము'-రాజశేఖర చరిత్రము) ఇంచుమించుగా హిందూ వచనప్రబంధముయొక్క యద్వితీయమయిన దృష్టాంతముగా నున్నది. గ్రంథ కర్తయైన వీరేశలింగ పండితుఁడు కొంతవఱకింగ్లీషు విద్యగలవాఁడయి హిందూ జాతియొక్క యంతర్జీవనమును మనోగతమును గూర్చినజ్ఞానమును తన చదువరులకు కలుగఁజేయుటకయి యొక కల్పితకథా రూపమును స్వీకరించిన సోత్సాహ సంస్కర్తయైనట్లు భాషాంతరీకర్తచేత వర్ణింపఁబడుచున్నాఁడు. హిందూదేశమునందు వర్ణభేదమువలనఁ గలిగిన సంసర్గరాహిత్యమును బట్టి యాజ్ఞానము యూరపియనులకు లభించుట మిక్కిలి కష్టము. కథమట్టుకు సరళమయినది; యూరపియనుల దృష్టియందు విశేష మనోహరమయినది కాదు. కాని హిందూగృహజీవనముయొక్కయు, మతాభిప్రాయముల యొక్కయు, ఉపాసనాపద్ధతులయొక్కయు, మూఢవిశ్వాసములయొక్కయు, వివాహములోవరించు స్వాతంత్ర్యములన్నియు తొలఁగింపఁబడియున్న స్త్రీల యవస్థలయొక్కయు వర్ణనలు మిక్కిలి చక్కఁగాను నిష్పక్షపాత పూర్వకముగాను చేయఁబడినందున, సామాన్యముగా స్వీయ జాతివారియొక్క సాంఘిక స్థితిని బాగుచేయుటకయి గ్రంథకర్తయొక్క యభిలాషములోనేకీభవించు చదువరులకందఱికి నీపుస్తకము చిత్తాకర్షకముగా నుండును. మొదటి తెలుఁగునుండి భాషాంతరీకరించిన యతఁడు జే. ఆర్. హచిన్సన్ అను నాయన; బ్రిటిషు మహాజనులయొక్క యవధానమునకై పుస్తకమును బలముగాఁ బ్రశంసించుచు పూర్వము చెన్నపురి రాజధానికి విద్యా విచారణాధికారిగా నుండిన జనరల్ మక్డానల్డుగారిచేత దీనికొక యుపోద్ఘాతము చేర్పఁబడినది.)

ఈపుస్తకమునుగూర్చి యీ దేశములోని వార్తాపత్రికలిచ్చిన యభిప్రాయములలో నొకదాని ననఁగా 1878-వ సంవత్సరమున నింగ్లీషుభాషయందు చెన్నపట్టణములోఁ బ్రకటింపఁబడుచుండిన హిందూపత్రికాభిప్రాయములో కొంతభాగము నిందుక్రిందఁ బొందుపఱుచుచున్నాను.

" As yet the complaint has been that the Vernacular literature is barren of good and useful books, and the few that it contains are unintelligible to the general reader, their style being too highly artificial and difficult to be of any interest to students of ordinary attainments. This defect, especially in the Telugu literature, of sacrificing ideas at the shrine of gingling words, is somewhat being remedied by the useful publications of the School Book Society. But we are afraid that these works err in the opposite extreme. In aiming at simplicity, they too often set at nought the first principles of Grammar and sometimes violate the very genius of the languge. Though written by able Pundits who are obliged for earning their honorium to conform to the beau ideal style of the society, these works lack the force of originality and devoid of a vigorous style, they seem to be dull, inert and lifeless. We consider that the golden mean is somewhere between the rigid and artificial style found in standard books and carried into the daily business of life by the Editor of the late *Andhra Bhasha Sanjivani*, and the loose, lifeless style of the various translations of the Vernacular Literature Society, which we are sorry, have found their way into the University curriculum, though they do not deserve to be ranked with the classical works in as much as they do not soar above common place style and diction. We are glad, therefore, to find that Mr. Kandukuri Viresalingam Pantulu has struck on the happy mean

between the two. His style is pleasant and idiomatic, neither cumbrous and difficult nor flagging and tame. There is a flow in his works which we seek in vain in the publications of the Vernacular Literature Society. The author of Rajasekhara is at home with his theme, and has the knack of adapting his surroundings to the subject. Though he professes to follow the Vicar of Wakefield as his model, he does not, like many of the aspiring Telugu writers, blindly think that there is an intrensic virtue in retaining English names and words. On the other hand the author takes up the materials around him and works them up into harmony and shape. We did not think that the author of *Vigraham* which was intended to be a sequel to Chinnaya Soori's *Neethichandrika* could altogether cast away his old associations and take to a totally different path in Telugu Literature. We must confess, therefore, we are agreebly surprised by the appearance of the two books under review. We may well say that Rajasekhara marks an era in the annals of Telugu Literature. It is the first Telugu novel that has yet appeared, and as an attempt in a new direction, we must consider it a success. * * * * *

We sincerely hope that Mr. Viresalingam will be long spared to his country and by his laudable efforts create an oasis in the barren desert of Telugu Literatare.

We picture to oursalves a period in the history of *Telugu* literature when the country will look back with pride to the *man* who in the midst of an ignorant multitude and indifferent public, and during times when the study of the English language was at premium and Vernaculars at discount, stood alone from the English learning propensities of his countrymen, laid the foundation stone

of Modern Literature and led the way in developing the latent powers of the language into harmony and perfection. *The Hindu, Madras.*

(దేశ భాషా వాఙ్మయము మంచివియు నుపయుక్తములునైన పుస్తకముల విషయమున వంధ్యముగా నున్నదనియు, ఉన్న కొన్ని పుస్తకములును సాధారణ సామర్థ్యముగల చదువరులకు నెంతమాత్రమును మనోహరముగా నుండనంత యతికృత్రిమ కఠినశైలియందుండుటచేత పాఠకసామాన్యమునకు సుగ్రాహ్యములుకాకున్నవనియు, ఇంతవఱకు మొఱ్ఱయయియున్నది. ముఖ్యముగా తెలుఁగు భాషయందుఁ గనుపట్టు పటపటాయమాన పదాటోప బలిపీఠముముందు భావములను బలి పెట్టెడి యీలోపము కొంతవఱకు పాఠశాలా పుస్తక సమాజ ప్రకటితపుస్తకములవలనఁ దొలఁగింపఁబడుచున్నది. కాని, యీ గ్రంథములు వేఱుకొనకుఁ దప్పు దారిని బడుచున్నవని భయపడుచున్నాము. సౌలభ్యము కొఱకు యత్నించుటలో తఱచుగా నవి వ్యాకరణముయొక్క ప్రాథమికనియమములనే యుల్లంఘించుచు కొన్ని సమయములందు భాషయొక్క స్వభావ ధర్మమునే యతిక్రమించుచున్నవి. పారితోషికమును సంపాదించుకొనుటకయి సమాజముయొక్క కృత్రిమకాల్పనికశైలి ననుసరింపవలసిన వారైన సమర్థులైనపండితులచేతనే వ్రాయఁబడినవైనను, ఈ గ్రంథములు నవకల్పనాసామర్థ్య విహీనములయి, బలమైనశైలిలేనివయి, నిస్తేజములుగాను, నిస్సారములుగాను, ప్రాణములేనివిగాను, గనుపట్టుచున్నవి. ఉత్తమమయిన మధ్యపంథ, ప్రామాణికగ్రంథములలోఁ గానఁబడుచు గతించిన యాంధ్రభాషా సంజీవనీ విలేఖకునిచేత ననుదిన వ్యవహారమునకు సహితము తీసికొనిరాఁబడిన కఠినకృతకశైలికిని, దేశాభాషాసాహిత్య సంఘమువారి వివిధభాషాంతరీకృతగ్రంథములలోని నియమశూన్యమైన నిర్జీవశైలికిని నడుముగా, నెందేనియుండునని మేము భావించుచున్నాము; ఈ కడపటివి శైలియందును, పాకమునందును, సామాన్యస్థితిని మించినవికానందున సత్కావ్యకోటిలోఁ బరిగణింపఁబడుట గర్వ్యములయినవికాకపోయినను సర్వకలాశాలా పఠనీయపుస్తకావళిలో నడు

గిడఁ బడసినందుకు మేము చింతిల్లుచున్నాము. కాఁబట్టి కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారీ రెంటికిని నడిమి సమ్మోదప్రదమైన త్రోవ ద్రొక్కియున్నారని కనుఁగొనుటకు మేము సంతోషించుచున్నాము. క్లేశప్రదమును కఠినమును గాక, సంస్కారహీనమును గ్రామ్యమునుగాక, యీయన శైలి మనోహరముగాను జాతీయముగాను నున్నది. దేశభాషాసాహిత్యసమాజమువారి ప్రకటనములలో వెదకినను గానరాని ధార యీయన గ్రంథములయందున్నది. రాజశేఖర గ్రంథకర్త తనవిషయముతోఁ బరిచితుఁడయి తనపరిసరములను విషయమునకుఁ దగినట్టుగా మార్చునట్టి సైపుణ్యమునుగలవాఁడయియున్నాఁడు. ఈయన వైకర్ ఆఫ్‌వేక్ఫీల్డును (Vicar of Wakefield) తనయాదర్శముగానుంచుకొన్నట్టు చెప్పుచున్నను, కీర్తికాములైన యనేకాంధ్రగ్రంథకర్తలవలె నింగ్లీషుపేరులను మాటలను ఆశ్లేయించుటలో స్వాభావికయోగ్యతగలదని యంత్రప్రాయముగా తలఁచువాఁడుకాఁడు. అంతేకాక యీగ్రంథకర్త తనచుట్టునుగల సాధనసామగ్రినిగైకొని వానికిపొందికయు రూపమునుకలుగునట్లుగాఁ బనిచేయుచున్నాఁడు. చిన్నయసూరియొక్క నీతిచంద్రిక కుత్తరభాగముగా నుద్దేశింపఁబడిన విగ్రహముయొక్క గ్రంథకర్త తన పూర్వసాహచర్యములను బూర్తిగావిడనాడి తెలుఁగు వాఙ్మయమునందు సంపూర్ణనూతనమార్గము నవలంబింపఁగలుగునని మేము తలఁచియుండలేదు. కాఁబట్టి యిప్పుడు విమర్శనీయములయియున్న రెండుపుస్తకములయొక్క యావిర్భావమువలన మే మనుకూలముగా నాశ్చర్యపడితిమని యొప్పుకొనవలసియున్నది. తెలుఁగువాఙ్మయముయొక్క చరిత్రమునందు రాజశేఖరచరిత్రము నూతనశకము నేర్పఱుచుచున్నదని మేము చక్కఁగాఁ జెప్పవచ్చును. ఇది యీ వఱకు బొడచూపిన తెలుఁగు నవలలో మొదటిది. ఒక క్రొత్తమార్గమునందలి ప్రయత్నముగా నిది జయప్రదమయినదని మేము తలఁపవలసియున్నది. * * * *

* వీరేశలింగముగారు చిరకాలము తమదేశముకొఱకు రక్షింపఁబడుదురనియు, తమసంస్తవనీయములయిన ప్రయత్నములవలనఁ దెలుఁగు వాఙ్మయమనెడి

వంధ్యమైన యెడారియందొక ఫలవంతమైన ప్రదేశమును నిర్మింతురనియు మేము మనఃపూర్తిగాఁ గోరుచున్నాము.

ఎవ్వఁడు మూఢదశలోనున్న ప్రజాబాహుళ్యముయొక్కయు, ఉపేక్షాపరులైన మహాజనులయొక్కయు, మధ్యమునందు, ఇంగ్లీషు విద్యాభ్యాసము లాభకరముగాను, దేశభాషావిద్యాభ్యాస మలాభకరముగాను, ఉన్న కాలములో తనదేశమువారియొక్క యింగ్లీషు విద్యాభ్యాస శీలతనుండి వేఱుగానిలిచి, యాధునికవాఙ్మయ నిర్మాణమునకు శంకు స్థాపనముచేసి, భాషయొక్క నిగూఢ శక్తులను, పొందికను, పరిపూర్ణతను, సర్థిల్లఁజేయుటలో మార్గదర్శకుఁడ య్యెనో, యాపురుషుని గర్వముతో వెనుకకుఁ జూచునప్పటి తెనుఁగు వాఙ్మయముయొక్క చరిత్రమునంటి కాలమును మేము మా మనసున చిత్రించు కొనుచున్నాము.—హిందూపత్రిక.

రాజశేఖరచరిత్రము కన్నడభాషలోనికి భాషాంతరీకరింపఁబడి బెంగుళూరిలో ముద్రింపఁబడినది. అఱవములోనికిని మళయాళములోనికిని భాషాంతరము చేయుటకయి కొందఱు నాకు వ్రాసి యనుజ్ఞపుచ్చుకొనిరిగాని యాభాషాంతరములు ప్రకటింపఁబడినట్టు కనఁబడదు.

రాజశేఖర చరిత్రమునకు ముందు కౌపరనెడి యింగ్లీషు కవీశ్వరుఁడు రచియించిన జాన్‌గిల్పిననుపుస్తకమును, అభాగ్యోపాఖ్యానమనెడి చిన్న హాస్య ప్రబంధమును, పద్యములతోఁ జేసితిని. ఇంచుమించుగాఁ దెలుఁగు భాషలోనున్న ప్రబంధములన్నియు కామినీ కచ కుచసంభోగాది వర్ణనలతో నిండియుండి యేకరీతివిగా నుండుటచేతను, అట్టి ప్రబంధములను రచించినవారిలో నే నొక్కఁడ నైనను నాకు వెనుకటి యభిప్రాయములు మాఱి శృంగారప్రబంధములుచేయు మేలుకంటె కీడెక్కువగానుండునన్న సిద్ధాంతమునకు వచ్చినవాఁడ నగుటచేతను, ప్రబంధప్రణీతృపంథను బరిహసింపవలెనన్న యుద్దేశముతో నభాగ్యోపాఖ్యానముచేసితిని. ఈ యభాగ్య ప్రబంధరచనయు నాకిప్పుడు సమ్మతముకాదు. 1875-వ సంవత్సరము వేసవికాలములో నేను చెన్నపట్టణము వెళ్లియుండినప్పుడు నామిత్రుని ప్రోత్సాహ వచనములచేతను కొల్లా గురుసామి

సెట్టిగారి సాదర పూర్వకములైన ప్రియవచనములచేతను నేను వేగిరపడి భారత సంగ్రహమును వ్రాసియిచ్చెదనని వాగ్దానముచేసితిని. తెలుఁగులో పద్య కావ్యములు వలసినన్ని యున్నందున పద్యకావ్య విరచనమును మానివేసి వచనకావ్యములు లేనికొఱఁతను దీర్చుటకయి తద్రచనమునందే నా కాలమును వినియోగింపఁ దలఁచి యున్నవాఁడనగుటచేత నిష్టములేకయు తీతిక లేకయు దేహస్వాస్థ్యములేకయు భారతసంగ్రహమును వ్రాయక రెండు మూడు సంవత్సరములు గడపి తుదకు చెన్నపట్టణమువారి తొందర యెక్కువగుచు వచ్చుట చేతను చేసిన వాగ్దానమును తప్పుట ధర్మముకాదని తలఁచుటచేతను రాజశేఖర చరిత్ర రచనానంతరమున రెండు మాసములలో 1878-వ సంవత్సరాంతమున శుద్ధాంధ్ర భారతసంగ్రహమును వ్రాసిముగించి చెన్నపురికిఁ బంపితిని. ఇది ముద్రింపఁబడి ప్రకటింపఁబడిన తరువాత సర్వకళాశాలవారు దీనిని ప్రథమ శాస్త్ర పరీక్షాపఠనీయ గ్రంథమునుగా నిర్ణయించిరి. ఈ పుస్తకమును, ఆరంభించి ముగింపక విడిచిపెట్టిన శుద్ధాంధ్రోత్తర రామాయణమును, పలువురు ప్రశంసించియున్నారు. ఈ రెండు శుద్ధాంధ్ర కావ్యములనుండియు కొన్ని పద్యముల నిందుదాహరించుచున్నాను.

భారతసంగ్రహము

ఉ. హత్తులఁగత్తలానులను నందపురోవిరిబోండ్ల జోళువా
మొత్తముఁదెచ్చి యిచ్చి సతమున్మది మెచ్చుచుఁ గొల్చుచుండుదుర్
క్రొత్తగనాల్గు సంద్రములకున్ నడుమంగలరాచసింగముల్
మొత్తములై యటంగొలువులోపల నొప్పెడు నేలదాలుపుల్.

సీ. పలుమానికపుఁగోళ్ల పసిఁడిమంచేముమీఁద నంచపాన్పునఁబవ్వళించునీవు!
కటకటా! యిటువంటికటికినేలఁబరుండనోర్చితివెట్లు దుర్యోధనుండ !
వేనవేలెప్పుడు వెనుకముందులఁజేరి కొలువుచేయుచునుండ నలరునీవు !
దాయలుబ్బఁగ నక్కటా!యొంటిఁబడియుండఁజాలితివెట్లు దుశ్శాసనుండ!

ఎండకన్నుసవానకన్నెఱుఁగకెపుడుఁగడమపడకుండసుకములఁగాంచుమీరు
వానకును నెండకును నెట్లువరుస సైఁచి కుందకున్నారు? నాముద్దుకుఱ్ఱలార!

సీ. దుస్సలనిమ్మాడ్కి దాసఁగులపాల్చేసి చనితివే మముఁబాసి సైంధవుండ!
నినునమ్మి దుర్యోధనునకుఁగా నసురులతో లెంగితే ద్రోణుండ! తోడువచ్చి
యొజ్జలంచును నైన నొక్కింత మోమోట మెన్నక కెడపితే నిన్నుఁ గృపుఁడ
మఱచెనో కో మేన మామనుమాటయు శల్యుండ! నినుఁ జంపు జమునిపట్టి
తండ్రిఁ బోయినబిడ్డలఁ దగఁగఁ బెంచి, చదువుసాములు చెప్పించి సాకినట్టి
నిన్నుఁ బడనేయఁ జేయాడెనే యకటకట! పాండునికొమాళ్లకోయి భీష్ముండ [యిట్లు!

సీ. మడిసినమగలపైఁబడి సొమ్మసిలి లేచి యార్పులుమిన్నుముట్ట నఱచువారుఁ
బొలిసినచెలికాండ్రఁ దిలకించి కస్తిమైఁ బుడమిమీఁదను బడిపొరలువారుఁ
గన్నబిడ్డలమేను కానలుపొడవంగఁ గనలేక యెద మోదుకొనెడువారుఁ
జాపకట్టుగఁ బడ్డ సైదోడులను గాంచి యెడఁదవ్రయ్యలువాఱ నేడ్చువారు
నగుచు వగచెడుమగువల యడలుటులివు, పుడమియును నాకసంబును [ముంచుకొనియె!
నేమిచెప్పుదు నదిగన్న నెట్టిరాతి గుండెవానికి వగపుట్టకుండదపుడు!

వీనిలో మొదటిపద్యము, భారతమంతయు నచ్చతెలుఁగునఁ జేయవలెనని యారంభించి కొంతవఱకు చేసిన సభాపర్వమునుండి యందుఁ గైకొనఁబడిన పద్యములలో,

మ. మదమాతంగ తురంగ కాంచనలసన్మాణిక్యగాణిక్య సం
పదలోలింగొనివచ్చి యిచ్చి ముదమొప్పంగాంచి సేవించి ర
య్యుదయాస్తాచలసేతు శీతనగమధ్యోర్వీపతు ల్సంత తా
భ్యుదయుం ధర్మజుఁ దత్సభాస్థితు జగత్పూర్ణప్రతాపోదయున్.

[illegible]నన్నయ భట్టారకుని పద్యమునకు సరియయిన తెలుఁగు.

ఉత్తరరామాయణము

సీ. చెలువంబుగానాడు వెలయాంధ్రబంగారుచిఱుగజ్జియలమ్రోఁతచెవులుదనుప
విరిబోడు లిరుక్రేవ వింజామరలువ్రేయ వెడలుచల్లనిగాలి విందుగొలుప
రహిమీఱఁదాల్చిన రతనంపుపనిసొంపు తొడవుల తళతళల్కడలునిండఁ
బగడాల కంబాలపజ్జ ముద్దినుసులకెంబట్టు పఱుపులు డంబుచూపఁ
గొలువనేతెంచుదొరలెల్లగుములుకూడి, యదనొదవుదాఁకనందంద యొదిగి [యుండి.
యడుగుదోయికిమ్రొక్కుచు నవలనిలువఁ బసిడిగద్దియఁగొలువుండెబలియుఁ [డతఁడు.

చ. అలరులకొమ్మలో మరునియమ్ములో బంగరుకీలుబొమ్మలో
వలపులదీవులో తావలబావులో చక్కని గుజ్జుమావులో
తొలకరిమించులో యనఁగఁ దూకొని యచ్చరలేమలచ్చటన్
బెళుకఁగనుంగవల్తళుకఁ బెన్దొడలుం దగ సందడించుచున్.

సీ. ఒకచోట నునుబాటలొకతేటగాఁ బాడుదురు నల్లఱాలెల్లఁ గరఁగిపాఱ
నొకయోరవగమీఱ మొకమోరగ నొనర్తురలమి దట్టంపు వెన్నెలలుగాయ
నొకచాయఁగసుగాయ లకుడాయవత్తురొయ్యారంపు నడకల హావుసునిండ
నొకదండ విరిదండ లాడినిండఁగూర్తురుకమ్మని తావులుగ్రమ్ముకొనఁగఁ
బిలుతురొకచెక్కి నెచ్చెలిపిండునిక్కి, కలికిపలుకులఁజిలుకలుకలఁగిచూడ
నడుతురొకక్రేవసొలపుగా నడిమిత్రోవఁ గదియనేతెంచి యంచలుకాళ్ళఁ [బెనఁగ.

చ. వడివడిఁబాఱు తెంచి యొక పైదలి యూర్పులు పుచ్చినవ్వినన్
బడఁతుకయోర్తు 'చాలిపుడె నవ్వకుమంతయుఁ జెప్పు గట్టిగాఁ
గొడుకులతల్లివౌదు వొక కొంచెము నాటికిదాఁచుకొమ్ము' నా
నుడికె నెలంతయుం గడుపులుబ్బఁగ నవ్విరి కొమ్మలందఱున్.

నీతిచంద్రికలోని విగ్రహమును సంధినిచేసినతరువాత నాకొక యాలోచనము కలిగెను. సంధినికూడ నించుమించుగా విగ్రహతంత్రము శైలినే చేసి దానిని మాశాస్త్రపాఠశాలాధికారియైన మెట్కాఫుదొరగారి కంకితముచేసితిని. దీనినికూడ సర్వకలాశాలవారు విగ్రహమువలెనే పలుమాఱు పరీక్షలకు పఠనీయ గ్రంథముగా నిర్ణయించుచువచ్చిరి. భాషవలని ప్రయోజనమేమి ? జనులు తమ యభిప్రాయములనొండొరులకుఁ దెలుపుకొనుట. భాషలోని గ్రంథములవలని ప్రయోజనమేమి ? తమ భావములను దూరముననున్నవారికిని రాఁబోవుతరములవారికిని సులభముగా తెలుపుట. అట్టిసౌలభ్యము విగ్రహమువంటి పుస్తకములవలనఁ గలుగునా? కలుగదు. అందలి పదములయొక్కయు వాక్యములయొక్కయు నర్థమును దెలిసికొనుటకయి సామాన్యజ్ఞానము గలవారికి నిఘంటువులయొక్కయు పండితులయొక్కయు సాయముకావలెను. ఇంత కష్టపడి యర్థము గ్రహింపఁ గలిగినను వారిందు క్రొత్తగా నేర్చుకొన్నదేమి ? సులభవచనరూపముననున్న పంచతంత్రములోనున్న దానికంటె విశేషమేదియులేదు. అట్లయిన నా గ్రంథములెట్లుండవలయును? అందఱికిఁదెలియునట్లు సులభముగానుండవలెను; అని నాలోనే నాలోచించుకొని ముందు వ్రాసెడు పుస్తకములను విగ్రహమువలెఁగాక సుగమములుగానుండునట్లు వ్రాయ నిశ్చయించుకొని నా యభిప్రాయమును నాలోపలనేయుంచుకొనక పత్రికాముఖమునఁ దెలిపితిని. పండితులు నాతోనేకీభవింపక యట్లు చేసిన భాషయొక్క గౌరవమే పోవుననియు, బోసినోటివాఁడు బొక్కవలసిన పేలపిండివలె నిస్సారముగానుండుననియు, పేలవముగానుండుటచేత రసికులయినవారికట్టి వ్రాతలు రుచింపక చప్పిడిపాకమువలె నగ్రాహ్యముగా నుండుననియు, నిరసించుచు పరిహసించుచు నానావిధముల నెకసక్కెము లాడఁజొచ్చిరి. ఆంధ్రభాషా సంజీవన్యధిపతులు గ్రంథములుమాత్రమేకాక వార్తాపత్రికలు సహితము కఠినమైన గ్రాంధిక శైలినేయుండవలెనని వాదింపఁజొచ్చిరి. అందుపైని నేను నాపత్రికలో నీక్రింది సీసపద్యమును వ్రాసితిని—

సీ. భాషాభివృద్ధియే పత్రికఫలమని చెన్నపురంబున నున్న తెలుఁగు
పత్రికాలేఖకుల్ ప్రకటించి,వచనకావ్యములట్ల పత్రికల్ వ్రాయుమనిరి
నాదుమతంబదికాదు భాషాజ్ఞానమలవర్చుకొంటకుఁ గలవుపెక్కు
పద్యకావ్యంబులు గద్యకావ్యంబులు పత్రికల్ గ్రాంధిక ఫణితినున్నఁ
బండితులుగాని వారికిఁబనికిరావు, పత్రికోద్దేశమే కొఱవడును దానఁ
గాన నెపుడు సర్వజనోపకారమొదవఁ బామరులకును దెలియంగ వ్రా
యవలయు.

గ్రంథములను సాధారణముగా సలక్షణమైన సులభ శైలిని రచి యింపవలెననియే నా యభిప్రాయమైనను విషయానుగుణముగా తత్తదుచితరీతిని గ్రామ్యభాషయందు సహితము గ్రంథములను వ్రాయవచ్చుననికూడ నాయభిప్రాయము. పూర్వవ్యాకరణములన్నియుఁ బద్యకావ్యరచన కొఱకే వచన కావ్యములు లేనికాలములో పుట్టిన వగుటచేతనందలి లక్షణము లనేకములు వచనకావ్యాభివృద్ధికి తగవనియు నిప్పటికాలమునకుఁ దగినట్టుగా వ్యాకరణమును మార్చుకోవలయుననియు నే ననుకొని యీ కాలమునకును వచనరచనాభివృద్ధికిని తగినట్టుగా నొక నూతన వ్యాకరణమును వ్రాసి దానికి లక్ష్యముగా నొక వచనకావ్యమును జేయవలెనని పలుమాఱు దలపోసితిని. అయినను వృద్ధుఁడను దుర్బలశరీరుఁడను నగుటచేత నట్టిపని నాకిప్పుడు సాధ్యము కాదేమో! కాదన నేల? ఈశ్వరానుగ్రహమున్న యెడల సాధ్యముకాను వచ్చును.

ఏవిషయమునను నే నితరులుచూపిన దారినే పోవువాఁడనుగాక మనస్సు తిరిగినప్పుడు నాదారినే నేను నడచువాఁడ నగుటచేత సులభవచనరచనావిషయమయి యితరులమాటలను పాటిచేయక నా నూతనమార్గానుసారముగా సంభాషణరూపమున బ్రాహ్మవివాహమును వ్రాసి హాస్యసంజీవని మొదటి పత్రికలో కొంతభాగమును బ్రకటించితిని. అవఱకు సంభాషణరూపమున పుస్తకములు లేక పోవుటచేతనో, అందలి విషయనూతనత్వముచేతనో, పురుషులును స్త్రీలును పండితులును పామరులును బాలురును,

వృద్ధులునుగూడ దానినత్యాసక్తితోఁ జదువఁజొచ్చిరి. పుస్తకము వెలువడిన కొన్నిదినముల వఱకును జనులు గుంపులు గుంపులుగాఁగూడి వీధియరుగుల మీఁదఁగూర్చుండి దానిని చదివి పక పక నవ్వుచుండిరి. మొదటి సంచిక ప్రకటింపఁబడిన తరువాత రెండవ సంచిక వెలువడులోపల వచ్చిన చందాదారుల సంఖ్య పేరుల నన్నిటిని బ్రకటించినచో నితరవిషయముల కవకాశము లేక పత్రికయంతయు పేరులతోనే నిండిపోవునంత యధికమయినందునఁ బత్రికానుబంధముగా పేరులను వేఱొక కాగితముమీఁద ముద్రింపింప వలసినవాఁడనైతిని. ఆకాలమున బ్రాహ్మవివాహమును సాధారణముగా జనులు పెద్దయ్యగారి పెండ్లి పుస్తకమని వాడుచు వచ్చిరి. ఈగ్రంథమును నేను కేవల వినోదముకొఱకు మాత్రమేకాక యతిబాల్య వివాహము వృద్ధవివాహము కన్యాశుల్కము మొదలైన దురాచారములవలని యనర్థకములనుజూపి జనులను వానినుండి విముఖులనుజేయు తలంపుతోఁగూడ వ్రాసితిని. నేను రచించి ధర్మశాస్త్రములలోనివని కొన్ని పాత్రముల నోటఁ బలికించిన ఈ గ్రంథములోని శ్లోకముల రెంటినిందుదాహరించుచున్నాను——

శ్లో. వృద్ధాయకన్యాం యోదత్వా, తద్భారద్విగుణం ధనం
నోహరేత్సపుమాన్ నింద్య స్తత్పితౄణామధోగతిః.

శ్లో. వృద్ధ విప్రాయయఃకన్యాం, దదాతి ధనకాంక్షయా
సకోటికన్యాదానస్య, లభతేహి ఫలం మహత్.

హాస్య సంజీవినిలో బ్రాహ్మవివాహము ముగిసినతరువాత వ్యవహార ధర్మబోధినియను పేర మఱియొక గ్రంథమును గ్రామ్యభాషలో వ్రాసి ప్రచురించితిని. బ్రాహ్మవివాహమునందువలెనే యందలి పాత్రములనేకములు నిజమైనవి; ఇందలి విషయములనేకములు నిజముగా జరిగినవి. బ్రాహ్మవివాహమునువలె దీనినిగూడ జనులు విశేషముగా చేదువుచు ప్లీడరు నాటకమని దీనిని పిలుచుచువచ్చిరి. నేనొకసారి కాకినాడకు పడవమీఁదఁ బోయినప్పుడు గాలికి తెరచాపయెత్తి పడవనడపువాఁడొక్కఁడు పయిని గూర్చుండి

యీపుస్తకమును జదువుచుండుటయు వాని చుట్టును జేరి విద్యావిహీనులయిన వారు విని యానందించుచుండుటయుఁ జూచి యత్యాశ్చర్యపడితిని. వ్యవహారధర్మబోధిని మొట్టమొదట వినోదార్థముగా విజయనగరము మహారాజు గారి బాలికాపాఠశాలలోఁ బ్రదర్శింపఁబడినప్పుడు నూఱులకొలఁది జనులు చూడవచ్చుటయేకాక యందులో వర్ణింపఁబడిన న్యాయవాదులు సహితము కొందఱు చూడవచ్చిరి. ఒక న్యాయవాదియొక్క మేనల్లుఁడు ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షకు చేదువుచుండిన విద్యార్థియొక్కఁడా న్యాయవాదియొక్క వస్త్రములనే ధరించివచ్చి కథ వినిపించుచుండఁగా జనులా న్యాయవాదివంకఁజూచి పకపక నవ్వఁజొచ్చిరి. ఆన్యాయవాది యప్పుడేమియుననక యందఱివలెనే తాను నాటకమును జూచి సంతోషించి యింటికిఁ బోయిన తరువాత తన బట్టలువేసి కొన్నందునకయి మేనల్లుని మందలించెను. ఆకాలమునందు చెన్నపురిలోనున్న దివాన్ బహదూర్ వల్లూరి జగన్నాధరావు పంతులుగారు 1880-వ సంవత్సరము ఆగస్టునెల 3-వ తేదిని నాపేర వ్రాసిన యుత్తరములో వ్యవహారధర్మబోధినిని గూర్చి యిట్లు వ్రాసిరి.—

"I see you are mercilessly exposing the faults of the young Rajahmandrians. Harsh expositions will some time do more harm than good, while they lower the whole community in the estimation of foreign nations. As a Journalist you must perhaps take also into consideration the indirect evil influence which your assertions may some times exert on foreign mind. Think not that vernacular papers are left unnoticed by the autaorities. If you will pardon me, I will point out that some of the passages in your వ్యవహారధర్మబోధిని are too sweeping and condemnatory. You have over drawn the picture altogether. The plot and design are no doubt admirable."

(రాజమహేంద్రవరము జనులయొక్క తప్పులను మీరు నిర్దయతో వెల్లడించుచున్నారని చూచుచున్నాను. అన్య దేశీయులగణనయందు ప్రజా

సముదాయమునంతను లాఘవపఱచుచు, కఠినమైన దోషప్రాచుర్యము కొన్ని సమయములయందు మేలుకంటె కీడునెక్కువచేయును. మీ మాటలు కొన్ని సమయములయం దన్యదేశీయుల మనస్సులలో నప్రత్యక్షమైన దురభిప్రాయమును గలిగింపవచ్చుననికూడ పత్రికా విలేఖకులైన మీరాలోచింపవలసి యుండునేమో! దేశభాషా పత్రిక లధికారులచేత నలక్ష్యముగా విడిచి పెట్టఁబడుచున్నవని మీరు తలఁపవలదు. మీరు నన్ను క్షమించెదు పక్షమునే మీ వ్యవహార ధర్మబోధినియందలి వాక్యములలో కొన్ని యత్యంతముగా సముదాయమునకుఁజెందునవిగాను నింద్యములుగాను నున్నవని నేను చూపెదను. మీరు ప్రతిరూపమును కేవలాత్యధికముగా వ్రాసియున్నారు. నిస్సందేహముగా కథయు కల్పనయు శ్లాఘ్యమైనవిగానున్నవి.)

ఈయభిప్రాయము నాకనుకూలముగా నున్నదని నేనిందుదాహరింపలేదు. లోకములో నభిప్రాయభేదము లెప్పుడు నుండును. అట్లుండుటయే దేశాభివృద్ధికత్యంతావశ్యకము. మనతప్పులను కప్పిపుచ్చి మంచివారని యితరులకు తోఁచునట్లుచేయవలెననుట కొందఱిమతము. మనతప్పులను వెల్లడించి వానిని తొలఁగించి మనవారిని నిజముగానే మంచివారిని చేయవలెననుట మఱికొందఱి మతము. నేనీ రెండవ తెగవారిలోఁ జేరినవాఁడను. పుండు పుట్టినప్పుడు దానిని కోసి చికిత్సచేసి మాన్పింపక పుండే లేనట్లు నటించుటలో లోపలకుళ్లుచుండఁగా పైపై నిరామయస్థితిలోనున్నట్లు పొగడుచుండుటవలన లాభమెప్పుడును గలుగనేరదని నాయభిప్రాయము. కాఁబట్టి నేను వారి శ్రేయస్సునుగోరియే మనవారిలోఁగల దుర్నీతి రుజలను జూపి యిటువంటియప్రియ గ్రంథౌషధ ప్రయోగమువలన బాగుచేయఁజూచితినిగాని వారియందలి ద్వేషభావముచేతఁగాదు. ఇటువంటి నాచికిత్సలు కొన్ని సమయములయం దనిష్టములయి కార్యకారులు కాకపోయినను మొత్తముమీఁద విశేషప్రయోజనమును గలిగించినవనియే నానమ్మకము. నామిత్రులు విషయమునుగూర్చి కాకపోయినను విరచనావిదగ్ధతనుగూర్చియైనను మెచ్చుకొనిరి.

1880-వ సంవత్సరమునందు ధార్వాడనాటక సమాజమువారు మాపట్టణమునకువచ్చి గొప్ప పాకవేసి దానిలో తమ నాటకముల నాడిపోయిన తరువాత పాకతీసివేయక ముందే యానాటకశాలలో నాడింపవలెనన్న కుతూహలముతో శ్రీ హర్షదేవవిరచితమైన రత్నావళీ నాటికను సంస్కృతమునుండి పద్యగద్యములతోను, ఇంగ్లీషు కవులలో నగ్రగణ్యుఁడుగా పరిగణింపఁబడెడు షేక్స్పియరు మహా కవివిరచితమైన కామెడీ ఆఫ్ ఎఱ్ఱర్సు నాటకము నింగ్లీషునుండి గద్యాత్మకముగాను, అత్యంత శీఘ్రకాలములో తెలిఁగించి యారెంటిని తన్నాటకశాలలో జయప్రదముగా ప్రదర్శింపించితిని. దీనిలో రత్నావళీ నాటిక తరువాత నొకసారి ప్రథమ శాస్త్ర పరీక్షకు పఠనీయగ్రంథముగా నిర్ణయింపఁబడినది. 1880-వ సంవత్సరమున వివేకదీపికయను పేరితో స్త్రీపునర్వివాహమును గూర్చిన నాటకములో మూడంకములను, షేక్స్పియరు మహా కవియొక్క నాటకములలో నొక్కటియైన మర్చంట్ ఆఫ్ వినీస్ (Merchent of Vinice) అను నాటకములోని ప్రథమద్వితీయాంకములను వినీసు వర్తక చరిత్రమను పేర ద్విపదకావ్యముగాను చేసి ప్రకటించితినిగాని వానిని తరువాత ముగింపలేదు. ఈ సంవత్సరములోనే స్త్రీ పునర్వివాహ నాటకమునొకదానిని పద్యకావ్యముగాఁ జేయ నారంభించితినిగాని దానిని సహితము ముగింపలేదు. ఈ కడపటి పుస్తకములోని పద్యములను గొన్నిటి నిందుదాహరించుచున్నాను—

సీ. వినవయ్యచెప్పెద విస్పష్టముగనీకు ! మనదేశమందలి మగువలందు
వైధవ్యదశనొందువారల దురవస్థఁ గనుఁగొన్న నెంతటి కఠినునకును
హృదయంబునీరయి యెంతయు దుఃఖంబుపుట్టును వారిలో ముఖ్యముగను
బాల్యకాలమునందు పతి హీనలైనట్టి యబలలదుర్దశ లాత్మలోనఁ
దలఁచుచున్న యెడల దేహంబు జలదరించి వారియాపదవారింపవలయు ననెడు
బుద్ధిపుట్టకపోవదు భూమిలోన మానవశరీరమెత్తినవానికెల్ల.

ఉ. బాలవితంతు సంతతి వివాహములేక యథేష్టలీలలన్
జాలఁగ సంచరించుటను సంభవమయ్యెడు కీడులైనఁ దా
మేలయెఱుంగలేరు? పతిహీనలబాధలఁ జూడ వారికిన్
జాలియొకింతపుట్టదె? నిజంబుగ వారివి ఱాతిగుండెలే?

* * *

గీ. భర్తృహీనలకయి కుంవఫలముగలదె?
దైవమీరీతిఁ బతిలేని తరుణిమణుల
'దుఃఖపడుఁ'డని మూఁడు బంతులను వ్రాయ
దానిఁదప్పింప నెవ్వరితరము చెపుమ ?

* * *

గీ. అయ్యయో! సర్వకారుణ్యుఁడైనయట్టి
యీశ్వరుఁడు స్త్రీల దుఃఖంబు నెనయుకొఱకె
యవనిమీఁదను సృజియించె నందు మేని
దైవదూషణమగుఁగాదె తప్పకుండ!

క. కరుణానిధియగుదేవుఁడు
ధరణీస్థలి దేనినైనఁ దఱుఁగని వెతలన్
బొరసెడుకొఱకు సృజించునె ?
దురితంబగు నతనిమీఁద దోషముమోపన్.

ఈ క్రింది ద్విపదములు వినీసు వర్తక చరిత్రములోనివి—

ద్వి. సమబుద్ధిఁజూడ నీక్ష్మామండలంబు
రమణీయనాటక రంగంబుసుమ్ము ;
ఎల్లవారును దమకేర్పడ్డకథను
జెల్లును వినిపింపఁజెడని వేషమున ;
కలయ దుఃఖకరంపుఁ గథవినిపింప
వలయువంతిప్పుడు పడియె నాపాల.

ద్వి. ఇతఁడు 'వివీసు'లో నెల్లరకంటె
నధికంబుగ నిరర్థకాలాపములను
వృథవచించుచునుండు; వివరించిచూడ.
గంపెడుపొల్లులోఁ గలిసిలోపలను
నింపుగా నరిగింజ లెందేని రెండు
గలమాడ్కి నితని వాక్యంబులలోనఁ
గలుగును యుక్తియుక్తములైనవియును,
కనుఁగొన వానిని దినమెల్లఁబట్టు;
కనుగల్గిశోధించి కనుఁగొంటిమేని,
పడినశ్రమమునకుఁ బ్రతిఫలమింత
పడయంగఁ జాలము వాస్తవముగను.
ద్వి. తనచేయు నుపదేశమునుబట్టి నడుచు
కొనువాఁడు దేవుఁడే యనిచెప్పవచ్చు;
నేనుపదేశించు నీతులఁ గ్రమము
గా నాచరింపంగఁ గలవారిలోన
నొక్కఁడై నయిరైన నుండుటకంటెఁ
జక్కనిసద్ధర్మ సమితిని నేను
గరమును సులభంబుగా నన్యజనుల
కిరువదిమందికి నెఱిఁగింపఁగలను.

* * * *

నన్నును నావ్రాఁతలను దూషించుటకయి వేంకటరత్నము పంతులవారు 'హాస్యవర్ధని'యని పేరుపెట్టి యొక పత్రికను బైలుదేఱఁదీయఁగా నేనును దానికి విరోధముగా హాస్యసంజీవని యని పేరుపెట్టి మఱియొక పత్రికను బైలుదేఱఁదీసితిని. ఇట్లు మా యిరువురకును వాగ్యుద్ధము నడచుచున్నకాలములో పంతులవారు శివశంకరపాండ్యాగారి పేరుపెట్టి తమవిగ్రహతంత్రమునకు వ్రాసిన

టిప్పణములో శివశంకర పాండ్యాగారింగ్లీషున పీఠిక వ్రాసి దానిలో ముద్రచిత్రమయిన విగ్రహతంత్రము పంతులవారి విగ్రహము ననుసరించి యెడమచేతి వ్రాంతగా వ్రాయఁబడినట్టు నుడివిరి. దానిపైని నేనును కినుక పొడమినవాఁడనయి కొక్కొండవేంకటరత్న కవికృత విగ్రహతంత్ర విమర్శనమును 'గుణాగుణ ప్రదర్శనీసమాజము'డను పేరితో వ్రాసి ప్రకటింప నారంభించితిని. చూచిన వారెల్లరు నేనే వ్రాసితినని గ్రహించి దానిశైలికచ్చెరుపడసాగిరి. మొదటఁ బత్రికలోఁ బ్రకటింపఁబడిన మొదటి యెనిమిది పుటలనుజదివి రంగయ్యసెట్టిగారు 1876-వ సం॥ అక్టోబరు 27-వ తేదిని నాకిట్లు వ్రాసిరి—

"The article about the 'Pandya's Notes' in your journal has given me immense pleasure. I read and re-read it with great interest. It is an excellent criticism excellently expressed."

(పాండ్యాగారి టిప్పణమునుగూర్చినమీపత్రికలోనివ్యాసమునాకత్యంత సంతోషమును గలిగించినది. నేను దానిని చదివి యత్యాసక్తితో మరల చదివితిని. అది దివ్యముగా తెలుపఁబడిన దివ్యమైన విమర్శనము.)

నేను దీనిని పెద్ద పుస్తకముగా వ్రాసి ప్రకటించియుందునుగాని పంతులవారు మొదటి యెనిమిదిపుటలను జదువఁగానే యమయోటుక లేకయే పాండ్యాగా రామాటలను వ్రాసిరిగాన క్షమించి విమర్శనమును మానవలసినదని నాపేర సుహృద్భావముతో వ్రాసినందున నేను మొదట నుద్దేశించుకొన్నట్లు వ్రాయ కక్కడక్కడ కొన్ని భాగములను మాత్రమే విమర్శించి సంక్షేపించి ముగించితిని. నావ్రాంతయొక్కయు విమర్శనముయొక్కయు రీతిని జూపుటకయి యుపోద్ఘాతమును కథా విమర్శనములో నొకభాగమును మాత్రమిందుఁ గొందుపఱుచుచున్నాను—

"కొన్ని దినములక్రిందటఁ జెన్నపురిలో బ్రహ్మశ్రీ మహారాజశ్రీ రా. శివశంకర పాండ్యా, బి. ఏ. గారి పేరిటఁ బ్రకటింపఁబడిన బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులవారి విగ్రహతంత్ర టిప్పణ పుస్తకమొక్కటి నాలో

చనగోచరంబయి, చేకొనిచూచునప్పుడది మన్మనంబు నద్భుత ప్రమోదంబుల పాలుచేయుటయేకాక తనమీఁద విమర్శనమును వ్రాయఁబురికొల్పి, నా స్వాంతము నెంతయుఁ బీడింపఁజొచ్చినది. నేనును దాని నిర్బంధమునుమాను పుకోఁజాల కెట్టకేలకాపని కీకొంటిని. లోకములో నిష్పక్షపాతియగు విమర్శకునకు గుణ బాహుళ్యముగల కృతుల విమర్శించుటయే మిగుల వ్యసనకరమైన పనిగానుండును. అట్టి మహాకావ్యముల విషయములోనే యట్లుండుననఁగాఁ గుమ్మరావములో నిత్తడిముంతలకొఱకు వెదకునట్లు గుణలేశములనేనిం గనిపెట్ట బహుప్రయాసముతో వెదకఁదగిన యీ విగ్రహతంత్రమువంటి పుస్తకముల విమర్శకుంబూనుకొనుటకంటెఁ జింతాకరమయిన పని నాబోటులకు వేఱొక్కటి కనుపట్టకపోవుట వాస్తవమేయైనను, లోకప్రయోజనమును, న్యాయమును, పలువిధముల మాటిమాటికిఁ బ్రేరేప, విధిలేక యిట్టి పాడుపనికి నేను మొట్టమొదటఁ జొరవలసివచ్చెఁగదాయని స్వాంతంబున నెంతయుఁ జింతిల్లుచున్నాఁడను. అయిన నిప్పుడు నాచేయు విమర్శనమునందు న్యాయముగాఁ బూర్వోక్తవిమర్శనీయగ్రంథము కొఱకు నదియంతయుఁ వ్రాయ నాకలమును సాగనీయక, న్యాయముయొక్క కాఠిన్యమును గొంతనఱకు దయారసంబు పెంపున మార్దవపఱిచి, గ్రంథమునంతను మొదలంటఁగఁదలింపక స్థాలీపులాకన్యాయముగా నందందుఁ గొంచెము కొంచెముగాఁ బట్టి చూచుచు, మృదువుగ నా యభిప్రాయము నీయ నిశ్చయించినాఁడను. నిర్దాక్షిణ్యముతో గ్రంథమునంతను విమర్శించునెడ నీతిచంద్రిక విగ్రహతంత్రములవంటి పాత్రములయిదు నిండుటయని వార్యమేయయినను, కాలముచాలకయు మనసుగొలుపకయు నట్లుచేయ నొల్లక కరము సంగ్రహ పఱుపనెంచిన నా చాంచల్యమునకు గుణగ్రహణ పారీణులందఱు మన్నింతురని వినయముతోఁ బ్రార్థించుచున్నాను. మఱియు నీగ్రంథవిమర్శనమునకుంజొరకముందే వేంకటరత్నము పంతులుగారియందుఁ గాని తచ్ఛిష్యులగు శివశంకర పాండ్యాగారియందుఁగాని నాకేవిధమైన ద్వేషమును లేదనియు విమర్శనీయగ్రంథమునందు గుణములే శనిఁగానిపించిన నో నట్టిగుణములను సహితము దీనికడపట లిఖియించెదననియుంగూడ విన్నవించుచున్నాను."

'ఆవలఁ గొంతదూరముసాగిన వెనుకఁ జిత్రవర్ణునిపాలనున్న కీరమొక్కఁడు దుర్జనునితోడఁగూడి పోఁగూడ'దని చూపుటకై తనస్వామితోఁజెప్పిన కథను దెనిఁగించుచున్నామనుకొని, పంతులవారు తలయుందోఁకయు లేకుండ వెఱ్ఱివ్రాఁతన్వ్రాసిరి. దానివలనఁ బంతులవారికి సంస్కృతవాసనయేని లేదని తెలియవచ్చుటయేకాక వారికింగల బుద్ధికౌశలముగూడ బట్టబయలగుచున్నది. ఆకథ యేదనఁగా:—

"దేవ వర్తక వార్తామపికథయామి ఏకదాసర్వపక్షిణోభగవతో గరుడస్య యాత్రాప్రసంగేన సముద్రతీరంచలితాః. తత్రకాకేనసహవర్తకశ్చలితః, అథ గచ్ఛతో గోపస్యశిరస్థితదధిభాండాద్దధివారంవారం తేనకాకేన. ఖాద్యతేతతో యావద సౌ దధి భాండం భూమౌనిధాయోర్ధ్వమవలోకతే తావత్తేనకాకవర్త కౌదృష్టౌ తతస్తేన ఖేదితః- కాకఃపలాయితః-వర్తకస్స్వభావ నిరపరాధోమంద గతిస్తేన ప్రాప్తోవ్యాపాదితః." అనునది.

సంస్కృతమున వర్తకశబ్దమునకు 'బేహారి' యనునర్థము మృగ్యమగుటయు, 'కోయష్టిక టిట్టిభకో వర్తకో వర్తికా దయః'అను నమరనిఘంటువునుబట్టి 'వెలిచెపిట్ట' యను నర్థము సుప్రసిద్ధమగుటయు నటుండఁగా నీమహాపండితులవారు పయికథ నిందు క్రిందఁ బొందుపఱచినరీతిఁ దెనిఁగించి తమ యజ్ఞతను లోకమునకంతకు వెల్లడించుకొనిరి.

'మఱియు వర్తకునికత వినుతు వినుఁడు. తొల్లి పిట్టలెల్ల భగవంతుఁడగు గరుత్మంతుని యాత్రాకౌతుకంబునం బారావారతీరంబుఁ జేరఁబోఁ ఆపుడొక కాకముతోడఁగూడ నొకబేహారి బయలువెడలె. పిమ్మట నామార్గముననే యల్లంతట గొల్లఁడొకఁడు గొంగళిఁగప్పికొని తలమీఁదిచుట్టకుదురుపైఁ గుదిరిక గుదరఁ బెరుగుకుండఁ బదిలపఱిచికొని చనుచుండెను. ఆ భాండములోని దధి వేమాఱు పలుగాకికాకి యుక్కున మెక్కసాగెను. అల్లన నాగొల్ల తనతలమీఁది పెరుగు కడవ దిగువదించి మీఁదవీక్షించి లక్షించి రాయిఁబువ్వధ్వాంక్షం బాఱఁతాతితాఁ కుదుపడ కురువడి నూడనిఁబాడెను. ఆవ్వణిజుండు స్వభావనిరపరాధుండగుట

నిర్భీకుండై సమాగతుండై యాబాలిశాభీరునిచేతఁ జిక్కి యుక్కటి చక్కాడం బడె.'

„తొల్లిపక్షులెల్ల గరుత్మంతునిఁజూచుటకుఁబోవునపుడు ‚బేహారి' కూడ, బయలు వెడలనేల? బేహారి కాకముతోడఁ గూడ నేగుట యెట్లు పొసఁగును? ఆత్రోవఁ బట్టుకొనిపోవుచున్న గొల్లవాని తలమీఁది పెరుగుకుండలోని దధిని కాకము భక్షింపఁగా వాఁడాత్రోవను జనుచున్న వణిజుని నిష్కారణముగా నేలచంపును ? ఎందునకయి యీ కథ యిచ్చటఁ జెప్పఁబడెనో యాయుద్దేశమును నెఱవేఱలేదు. ఇచ్చట దుర్మార్గునితో నెవ్వఁడును జననులేదు. చని నందుచేత వచ్చినహానియునులేదు. ‚పృష్ఠతాడనా ద్దంతభంగ' యన్నట్లు తన పెరుగు కాకి తిన్నదను (పంతులవారి) హేతువునుబట్టి గ్రహచారము చాలక యాదారిని నడవఁ దటస్థించిన నిరపరాధియగు వర్తకునిఁ జంప నొడిగట్టినట్టి మహాపుణ్యుఁడు నిజముగాఁ గాకి పెరుగు భక్షింపకున్నను నెవ్వనినైనఁ జంప వచ్చును. ఇంతకంటెఁ గాకినిగొట్ట విసరిన రాయి తగిలి వర్తకుఁడు మృతుఁ డయ్యెనన్నను యుక్తిసహితముగానుండును. పంతులవారి సంస్కృతజ్ఞాన శూన్యతనొక్కయీగ్రంథమే కాదు, శివశంకరపాండ్యాగారుసహస్రముఖములఁ గొనియాడిన వారి పత్రికారత్నమును బ్రతిమాసముం దాను బయలువెడలినప్పు డెల్లఁ దాటికాయలంతలేసి యక్కరములతో శక్తివంచనలేక లోకమునకెల్లఁ(?) జాటిచెప్పుచున్నది. పత్రికాముఖమ్మున „శ్రీయాంధ్రభాషాసంజీవని'' యని నిమ్మకాయలంతలేసి యక్కరములతో ముద్రింపఁబడియున్నది. అందు ‚శ్రీ' యనునది విశేష్యమా ? విశేషణమా ? విశేష్యమైనయెడల నర్థమేమి ? విశేషణమయినచో శుద్ధ సంస్కృత సమాసమున' శ్రీ+ఆంధ్ర = ‚శ్రీయాంధ్ర' యని తెలుఁగు సంధి యెట్లువచ్చినది ?''

ఇట్లు కొంతదూరము వ్రాసి కడపట „పంతులవారి వచనగ్రంథములలో నిది మొదటిదికాఁబట్టియే దీనియందిట్టి పొరపాటులు మెండుగఁబడి యుండును. తరువాత వీరు వ్రాయుచువచ్చు సంజీవనిశైలి యీ పుస్తకముశైలి

కంటెఁ బెక్కుమడుంగులు మిన్నగానున్నది. అందుచేత వీర లలవాటువలనఁ గ్రమక్రమముగా వృద్ధినొందుచున్నట్టు తోఁచుచున్నది. కాఁబట్టి వీరింతటితోనే నిరుత్సాహులుగాక, మఱియుఁ దెలుఁగున వచనకావ్యములను వ్రాయఁ బ్రయత్నింతురని వారి నత్యంతముఁ బ్రార్థించుచున్నాను. 'పండినవృక్షమునకే ఱాతిదెబ్బ' లన్నట్టు, పుస్తకములవ్రాయువారికే విమర్శనములను రాళ్ళు తాఁకును. అయిన నవి మొదలఁ గొంతనొప్పి గలిగించియు గ్రంథకర్తను గాలక్రమమున గట్టివానింగావించుటయేకాక యాతని మహోన్నతుఁజేసి విమర్శనములగుఱి కందనివానిగాఁజేయును.'' అనునిట్టి వాక్యములతో విమర్శనమును ముగించితిని. తప్పులకేమి యెన్నియైనను పట్టవచ్చును. లోకములో నెవ్వరును సర్వజ్ఞులు కాఁజాలరు. ఎంతటి విద్వాంసులు చేసినపుస్తకముల లోను తప్పులుండవచ్చును. వెదకి విమర్శించువారున్నచో నాపుస్తకముల లోను తెలిసియు తెలియకయుఁ జేసినతప్పులు కుప్పలుగానుండవచ్చును. ''తప్పులెన్నువారు తండోపతండంబు లుర్వీజనులకెల్లనుండుఁదప్పు, తప్పులెన్నువారు తమతప్పులెఱుఁగరు'' అన్న వేమనయొక్క సత్యోక్తియందఱు నెఱిఁగినదేకదా? కొందఱి కవిత్వము కఠినముగాను శ్రుతికటువుగాను నుండవచ్చును; కొందఱిది మృదువుగాను శ్రావ్యముగాను నుండవచ్చును. పంతులవారిటీవలఁజేసిన కావ్యములలో తమ స్వభావపదాన్వయ కాఠిన్యమునుమాని వేసి తొంటియభిప్రాయము మాఱుటచేతఁగాఁబోలును సాధ్యమైనంతవఱకు మృదుపదఘటితమయిన సులభశైలి ననుసరించుచువచ్చిరి. వార్తాపత్రికలను గూడఁ గఠినమైనగ్రాంథికశైలినే వ్రాయవలెనని వాదించిన వీరే నేనొకసారి చెన్నపురిరాజకీయకళాశాలలోని యాంధ్రభాషాభివర్ధనీ సమాజముయొక్క సాంవత్సరికోత్సవ సమయమున నగ్రాసనాధిపత్యము వహింపఁదటస్థించిన తఱిని తమయుపన్యాసములో పుస్తకరచనము నాదానివలె సుగమముగానుండవలెనని శ్లాఘించినప్పుడు నాకత్యంతాశ్చర్యము కలిగినది.

1875-వ సంవత్సరమునందు కాళిదాసుని యభిజ్ఞానశాకుంతల నాటకమును తెనిఁగింపవలెనని తలఁచి కలకత్తా బొంబయి మొదలైన బహుస్థలముల

నుండి ముద్రితపుస్తకములను రాజమహేంద్రవరములోని యొకపండితునియొద్ద లిఖితపుస్తకమును సంపాదించి చదువనారంభింపఁగా నొకదానిలోనున్నట్లొక దానిలోనుండక శ్లోకములలో పాఠభేదములుండుటయేకాక కలకత్తాప్రతిలో తక్కినప్రతులలో లేని క్రొత్తశ్లోకములు సహితము కొన్ని కానఁబడెను. అన్నిప్రతులను దగ్గఱనుంచుకొని చదువుచు, పాఠభేదములున్నప్పుడు దేనిలోని పాఠము సమంజసముగానున్నదని నాబుద్ధికితోఁచినదో దాని ననుసరించుచు, సరసముగానున్నవని తోఁచినక్రొత్తశ్లోకములను గైకొనుచు, రెండంకములు తెలిఁగించి 1876-వ సంవత్సరమునందు వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రకటించితిని. విశాఖపట్టణములోని పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులయ్యవారలంగారు శాకుంతలమునంతను దెనిఁగించిరనియు, అది విశాఖపట్టణములోని సకల విద్యాభివర్ధనీపత్రికలోఁ బ్రకటింపఁబడు చున్నదనియు విని నేనాపత్రికను దెప్పించి చదువుచు వారిది ముగిసిన తరువాత పూర్ణముగాచదివి యావశ్యకమైన యోనాదిపూర్తి చేయవలెనని నా భాషాంతరమును నిలిపివేసితిని. వారును రెండంకములుమాత్రమే యందు ప్రకటించి నిలిపివేసిరి. వారిపుస్తకమును సాంతముగాఁ జదివినపిమ్మట నాపుస్తకమును పూర్తిచేయవలెనని,నాటకశేషమును రచింపక నేను నిలిపివేసినట్లే నాపుస్తకము ప్రకటింపఁబడినపిమ్మట తమది ప్రకటింపవలెనని వారును నిలిపియుందురు. నేనెంతకాలము ప్రతీక్షించినను వారిపుస్తకముప్రకటింపఁ బడుజాడ కానరాకపోయెను. ఇంతలో శాకుంతల నాటకము తెలుఁగు లిపిలో చెన్నపురిలో ముద్రింపఁబడినందున నేనా ప్రతిని దెప్పించుకొంటిని. అంతట నేను విదేశపుప్రతుల నొకమూలఁ బడవైచి చెన్నపురిప్రతిననుసరించియే మిగతభాగమును భాషాంతరీకరించి 1883 వ సంవత్సరమునందు పుస్తకరూపమునఁ బ్రకటించితిని. ,,కావ్యేషునాటకం రమ్యం నాటకేషు శకుంతలా'' యని మనపూర్వులు నాటకములలో నెల్ల శాకుంతల నాటకమత్యంత రమణీయమైనదని చెప్పియున్నారు. అంతటిరమణీయమైన నాటకరాజము నంత రసవంతముగాఁ దెలిఁగించుటకు నావంటి యప్రౌఢుఁడు సమర్థుఁడు కాఁజాలఁడని నే నెఱుఁగకుండిన వాఁడనుగాను. అట్లయ్యును తప్పి

పోయినను కాళిదాసునివంటి మహాకవియొక్క యుత్తమనాటకరచనయందే తప్పిపోవలయునన్న బుద్ధిచాపల్యమును మరలించుకోలేక దీనియాంధ్రీకరణము నకుఁ బూని నాచేతనైనట్లెల్లో దీని నిర్వహింపఁగలిగినాఁడను. నాపుస్తకమును జదివినవారాకాలమున నాభాషాంతరము మనోహరముగానున్నదనియే చెప్పుచువచ్చిరి. వారట్లనుటకు నామీఁది యాదరణమే కారణమయియుండ వచ్చును. ఇదియొకసారి ప్రథమశాస్త్రపరీక్షకుఁబఠనీయగ్రంథముగా సహితము నిర్ణయింపఁబడెను. నాటకసమాజములవారు దీనిని బహుస్థలములయందుఁ బ్రదర్శించిరి. నేను దీనిని రచించినతరువాత దాఁదాపుగాఁ బదేండ్లకు దీనికంటె నెక్కువమనోహరముగా నుండవలెనని క్రైస్తవకలాశాలాపండితులగు రాయదుర్గము నరసయ్యశాస్త్రిగారు శాకుంతలమును మరలఁ దెలిఁగించిరి; ఈ రెంటికంటెను నధికరమ్యముగానుండవలెనని రెండుమూఁడేండ్ల తరువాత చెన్నపురి క్రైస్తవకలాశాలా సంస్కృతపండితులగు వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు వెండియుఁ దెలిఁగించిరి; తరువాత మఱి రెండేండ్లుతాళి మూటికంటెను ముద్దుగా నుండవలెనని దాసు శ్రీరామపండితులవారింకొక భాషాంతరముచేసిరి; ఇవన్నియు నిట్లుండఁగా నన్నిటినిమించి యత్యంతహృద్యముగా నుండవలెనని మఱి యెనిమిదేండ్లకనఁగా నేను భాషాంతరీకరించిన యిరువదేండ్లకు తరువాత వడ్డాది సుబ్బారాయఁడుగారు వేఱొకభాషాంతరముచేసిరి. నాభాషాంతరము గూఢపదములను ప్రౌఢాన్వయములను లేనిదయి పామరులును గ్రహించునట్లుగా తేటతెల్లమయియుండును. తక్కినవారి భాషాంతరములు కఠినపదభూయిష్ఠములయి ప్రౌఢతరాన్వయ విశిష్టములయి పండితజన గ్రాహ్యములుగా నుండును. అయినను సామాన్యజనులుమాత్రము నా పుస్తకమునే యెక్కువగాఁ జదువుచు నిప్పటికిని సమాదరము చూపుచున్నారు. అందుచేత నాపుస్తకము పెక్కుతడవలు ముద్రింపఁ బడవలసినదయ్యెను. నా భాషాంతరీకరణరీతిని జూపుటకు నా శాకుంతలములోని పద్యములను గొన్నిటి నిచ్చట నుదాహరించుచున్నాను

ఉ. చల్లనివై శ్రమంబడఁపఁజాలిన తామరపాకు వీవనల్
మెల్లన గొంచు వీచుదునొ మిక్కిలిశీతలమైనవాయువున్?
సల్లలితారుణాబ్జసదృశంబగు నీచరణద్వయంబు నో
పల్లవపాణి! నాతొడలపైనిడి హాయిగఁ బట్టువాఁడనో?

చ. ఎవతె జలంబుమీకిడక యెన్నఁడుఁ ద్రాగదు తానుముందుగా
నెవరితె ప్రేమచేఁ జిదుమ దీప్సితభూషణయయ్యు మీచిగు
ళ్లవతెకు మీరుతొల్త నన లెత్తుట కన్నులపండువగాఁగనుండు నా
ప్రవిమలగాత్రి యేగుఁ బతిపజ్జకు నందఱనుజ్ఞ యీయరే!

ఉ. కొందలమందెడెందము శకుంతలతానిపు డేగునంచయో!
క్రిందుగ బాష్పరోధమునఁ గంఠమునుం జెడెదృష్టిమాంద్యముం
బొందె నొకింతపెంచినతపోధనులేయిటుకుంద నెంతగాఁ
గుందుదురో తమంతఁగనుఁగూఁతులఁ బాయు గృహస్థులక్కటా!

ఉ. మమ్ముల సత్తపోధనుల మాన్యభవత్కులమున్ స్వబంధులన్
సమ్మతివేఁడకీమె యెటొసల్పిన నీపయికూర్మి నెంచి మా
కొమ్మను నేలుకొమ్ము సరికొమ్మలతో సమగౌరవంబునన్
బిమ్మటిదెల్ల భాగ్యమగుఁ బేర్కొనరా దది యింతిబంధువుల్.

చ. గురులకు సేవఁజేయుము మనుగుంజెలిఁజూడుము నీసపత్నులన్
వరుఁడలుక న్వహించినను భర్తృవిరుద్ధవుగాకు మీసునన్
పరిజనులందుఁజూపుము కృపం గడుఁ బొందకుభాగ్యగర్వమున్
తిరిగిన నిట్లుకాంతురు సతీత్వము కాంతలు నింద్యలొందుచోన్.

శాకుంతలనాటకమును తెనిఁగించినతరువాత భవభూతి విరచితమైన యుత్తరరామచరిత్రమును తెలిఁగింపఁదలఁచితినిగాని దానిని నామిత్రులైన వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారు తాము తెనిఁగించెదమని చెప్పినందున దానినిమాని వేసితిని. నేను తరువాత తెనిఁగించిన సంస్కృతనాటకము కాళిదాసప్రణీత

మైన మాళవికాగ్నిమిత్రము. ఇది రత్నావళివలెనే నాటికయయి బహువిషయములయందు దానిని బోలియుండును. దీనిని 1885-వ సంవత్సరమునందు నేను ముద్రింపించి ప్రకటించి, కృష్ణమిశ్రవిరచితమైన ప్రబోధ చంద్రోదయమును దెనిఁగింప నారంభించి ప్రథమాంకమును వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రచురించితిని. శైలినిజూపుటకయి మాళవికాగ్ని మిత్రములోనుండి రెండుమూఁడు పద్యముల నిందుదాహరించి తరువాత ప్రబోధచంద్రోదయ నాటకమునకు వచ్చెదను.

ఉ. కొందఱు విద్య నన్యులకుఁ గోవిదులయ్యును నేర్పలేరిలన్ ;
గొందఱు బోధచేయుదురు గొప్పఁగఁ గొంచెమె తామునేర్చియున్ ;
బొందుగ రెండిటం దెలివిఁబొంది వెలింగెడు బుద్ధిశాలులే
యెందును నగ్రగణ్యులని యెన్నికగాంతురు శిక్షకాళిలోన్.

చ. తరుణులు వేడ్కతోఁ బ్రథమదర్శనకాలమునందుఁ దద్దయుం
బురుషులరూపము ల్నయనము ల్తనియంగను జూడఁగోరియున్
ధరఁ దరళాయతేక్షణలు మనఃప్రియులం దిలకించుపట్టులన్
గరమును విప్పికన్గొనరుగా గనుదమ్ములనిండ నెప్పుడున్.

గీ. సర్వమును బ్రాఁతదని యెందుసాధుగాదు ;
క్రొత్తదనియె కావ్యమునకుఁగొఱఁత రాదు ;
యోగ్యులు గ్రహింతురారసి యుత్తమంబు ;
మూఢుఁడన్యులనే నమ్ముబుద్ధిలేక.

1885-వ సంవత్సరమునందారంభించి యప్పటికి నిలిపివేసిన ప్రబోధ చంద్రోదయ నాటకమును మరలనందుకొని చింతామణి మాసపత్రికయందుఁ గొంత కొంతగాఁ బ్రకటించి 1891-వ సంవత్సరమునందు పుస్తకరూపమున ముద్రింపించితిని. ఇది యద్వైతమతసిద్ధాంతమును బ్రతిపాదించుటకయి చేయఁబడిన వేదాంతనాటకము. ఇందు వివేకునకును మహా మోహునకును పోరాటము జరగి కడపట వివేకునకు జయముకలిగినట్లు వర్ణింపఁబడినది. ఇందలి

పాత్రానుగుణముగా కొన్నిపద్యములు నా సామాన్య సులభ శైలినికాక యీ క్రింది చందమున కఠినశైలిని రచియింపఁబడినవి.

ఉ. ఈ నిశితోగ్రఖడ్గ వినికృత్తభవద్గళ నాళికోచ్ఛల
త్ఫేనిల బుద్బుదౌఘయుత భీకర శోణిత భూరిధారలన్
నేనిదె తృప్తిచేసెద వినిశ్చలభక్తిని దుర్గకిప్పు క్రీ
డా నినదోల్లసడ్డమరుకాంకరణాగత భూతవర్గకున్.

మ. ప్రచురోద్ధూత రజశ్ఛటానుమిత శుంభద్యాన ధావత్ఖురా
గ్రచయేషత్పరిచుంబితోర్వ్య పరిభాగంబుల్ మహావాహముల్
ప్రచలన్మందర మథ్యమాన జలధిధ్వానోగ్ర ఘోషంబుగా
నుచితప్రాథిని వ్యోమమార్గమున నోహో! తేరుగొంపోయెడున్.

శా. ధారాయంత్ర పతజ్జలోదిత నితాంతధ్వాన సంయుక్తముల్
నీరేజారి కరప్రభాధవళముల్ చెల్వొందు సౌధాగ్రముల్
భూరిప్రేక్ష్యములై శరద్ధవళ జీమూతాంతరాజత్తటి
చ్ఛ్రీరమ్యంబు లవే పతాకలెసఁగుం జిత్రద్యుతిస్నేడలన్.

అందుచేతఁ గొందఱసూయాపరులీ పద్యములే నావికావనియు నందిమల్లయ్య ఘంటసింగయ్యకవుల గ్రంథములోనుండి తీసికొనఁబడినవనియు ప్రవాదము వేసిరి. ఎఱుఁగనివారు నిజమేమోయని సందేహపడఁజొచ్చిరి. పయి యిరువురు కవులును ప్రబోధచంద్రోదయ నాటక కథనుగైకొని పద్యకావ్యమునొకదానిని రచియించియుండిరి. నేను దానినిముద్రించి ప్రకటించిన తరువాత నితరులు సత్యము నెఱిఁగి యడుగుచురాఁగా పూర్వ మపవాదములు వేసిన యసూయాగ్రస్తపండితులు సిగ్గుపడి మౌనముధరించి యూరకుండిరి. నేను ప్రబోధచంద్రోదయ నాటకమును ప్రచురించినతరువాత వడ్డాది సుబ్బారాయఁడుగారు తమ ప్రబోధచంద్రోదయనాటకమును ప్రకటించిరి. ఇట్లు తమది ప్రకటింపక పూర్వమును నాపుస్తకము ప్రకటింపఁబడిన తరువాతను తాముచేసిన గీతపద్యము నొకదానిని దానికిసరియైన నాపద్యమును తమమిత్రులకుఁ బంపి

తమదే మంచిదయినట్లు వారివలన నభిప్రాయములనుబడసి సుబ్బారాయుఁడు గారు వానినొక పత్రికలోఁ బ్రకటింపించిరి. అందు మీఁద వారి పుస్తకము బయలు బడఁగానే వివాదములారంభమయి నాపుస్తకమును దానితోఁబోల్చుచు వివ ర్శనములు బైలుదేఱసాగినవి. ఒకరు వ్రాసినపద్యమునుజూచి మఱియొక రా పద్యమునకంటె రమ్యముగా మఱియొకపద్యమును వ్రాయవచ్చును. ఎవరిపుస్త కమువారి కితరులదానికంటె నధిక రమణీయముగా కనఁబడుటయుస్వాభావికమే. అయినను నాపుస్తకమునకే యధికవ్యాప్తి కలిగియున్నదని నేననుకొను చున్నాను. నాప్రబోధచంద్రోదయమునుండి మఱి మూడుపద్యముల నిందుఁ జూపుచున్నాను.

ఉ. సుందరమందిరంబులును సోయగపుం జవరాండ్రు షట్పదా
మందరవోల్లసల్లతలు మల్లెలతావులనొప్పు గాడ్పులున్
జందురుతోడిరేలు నెట నాకు నమోఘబలంబులౌట గె
ల్పొందఁగ నవ్వివేకుఁ డెటులుండు?? ప్రబోధుఁడు నెట్లుపుట్టెడున్?

చ. కలదఁటయాత్మ యొక్కటి జగంబున దేహముకంటె వేఱుగా!
ఫలమది మీఁదఁగాంచునఁట భద్రముగాఁ బరలోకమం దహా!
వలవనియీ దురాశయు నభస్తరురాజముపూచి స్వాదు స
త్ఫలములనిచ్చునన్ భ్రమమువంటిదికాదె తలంచిచూడఁగన్?

ఉ. దారిని బాంథు లేటివఱదం దరుకాండము లాకసంబునన్
వారిదముల్ సముద్రమున నావికులున్ వడిఁగూడి పాయు న
ట్లారయఁ దల్లిదండ్రులును నాత్మజులున్ సఖులున్ సహోదరుల్
చేరుచుఁ బాయుచుండు టిదిసిద్ధము ప్రాజ్ఞులకేడ శోకముల్?

ఈ పుస్తకమునకుఁ బూర్వముననే యొకనాటక సమాజమువారు తా మాడుటకయి ప్రహ్లాదునికథను నాటకముగా వ్రాసిపెట్టుమని నన్నడుగఁగా 1885-వ సంవత్సరమునం దతిత్వరితముగా ప్రహ్లాదనాటకమును వ్రాసి ముద్రిం పించితిని. సంఘదురాచార సంస్కరణమును పరిశుద్ధమత ధర్మప్రకటీకరణమును

నానునస్సు నెప్పుడును బాయకుండునుగాన నే నేపుస్తకమును జేసినను దానిలో నవకాశమున్న యెడల నే సందర్భమున నైనను వానినించుక చొప్పించుచుందును. కాఁబట్టి యీపుస్తకమునందును వాని చిహ్నములు కానవచ్చును. ఇందు నృసింహమూర్తి నోటఁ బలికించినమాటలను వినుఁడు.

సీ. శ్రీమహావిష్ణుండ సింహముఖంబును నరరూపమునుదాల్చి కరుణతోడ
భక్తునిఁగావంగ వచ్చితి నిచటకు వినరయ్య జనులార వీనులలర!
దుడ్డునామముపెట్టి తులసిపేరులుదాల్చి మ్రొక్కుమాత్రనె మీకు ముక్తిలేదు
నాపాదభక్తులై ననుఁదృప్తుఁజేయంగఁ దలఁతురేనియు మీరు తెలియవినుఁడు
ముందుగా మీరలు భూతకోటులయందు దయగల్గిసత్యంబుతప్ప కెపుడు
కామాదులజయించి కరుణాప్రపూర్ణులై పరవంచనములేక పరవనితల
తోడఁబుట్టువులట్లుఁదోడిమానవులను సోదరులట్లును జూచుకొనుచు
నీతిమార్గంబున నిత్యాదరముతోడ మీరల్ల నిరతంబు మెలఁగవలయుఁ

చిత్తశుద్ధిలేని సేవచే నింతయుఁ । ఫలములేదుగాన భక్తితోడ
నన్నుఁగొలుచుచుండి నాకుఁదృప్తినొనర్చు। పనులుసలిపి ముక్తిపదవిగనుఁడు.

ఈ నాటకముతరువాతఁ జేయఁబడిన నాటకము రాగమంజరి. ఇది ‘షెరిడన్’ అను నింగ్లీషుకవిచే రచియింపఁబడిన “డ్యూయన్నా” యనునాటకకథ ననుసరించి చేయఁబడినది. ఇందలికథ మిక్కిలి రమ్యమయి యుండును. కథయెంత మనోహరముగానున్నను కొంచెము చిక్కుగానుండుటచే సామాన్యజనులు దీనిని చక్కఁగాగ్రహించి పొందవలసినంత యానందమును బొందఁజాలరు. ఈ క్రిందిపద్యమును ద్విపదమును రాగమంజరిలోనివి.

ఉ. పుత్రికలుద్భవిల్లిన నె పోవును సౌఖ్యముకొంత తండ్రికిన్
చిత్రము! శాంతియుండ దిటుచిత్తములో క్షణకాలమేమియున్
ధాత్రిని నిర్వదేండ్లుకడదాఁటెదులోన నె చెప్పబుద్ధులన్
బుత్రికలిట్లు మీఱి కరము స్వేతగూర్తురు కన్నవారికిన్.

ద్విపద. కాలమా! యెక్కలుగట్టుకొంచీవు
హేలాగతిని నిల్వ కెగసెద వంచు
నే కవి నినుఁదొల్త నిలను వర్ణించె
నోకాని యాతఁడీయుర్విలోఁదాను
బ్రియురాలి నెన్నఁడుఁ బేడఁబాయనట్టి
వయసువాఁడయి యుండవచ్చు సత్యముగ.
దిన మొక్క యేఁడియుఁదిన్నఁగాఁదాను
జెనుపొందు వలపుతోఁ బ్రియురాలిఁబాసి
విరహాగ్ని వేఁగిన వెంగలి యెవఁడు
పరుగెత్తుదువటంచుఁబలుకును నిన్ను?

దీనిని రచించిన 1885-వ సంవత్సరమునందే భారతవిరాట పర్వములోని దక్షిణగోగ్రహణకథను పద్యగద్యాత్మకముగా నైదంకముల నాటకముగా రచియించి ముద్రింపించినాఁడను. రాగమంజరికథవలెఁగాక యీకథను మనవారలవాటుపడి దీని నెక్కువయాదరముతో చదువుచువచ్చిరి. దీనినుండి కొన్ని పద్యముల నిందుదాహరించుచున్నాను.

మ. బక కిమ్మీర హిడింబ ముఖ్యదనుజవ్రాతంబు నెవ్వాఁడు మ
త్తకరీంద్రంబులఁద్రుంచు సింహముగతిన్ దాఁద్రుంచె, నెవ్వాఁడు యా
చకబంధున్ భుజవీర్యసింధుని జరాసంధున్ హతుంజేసె నా
ప్రకటస్థేముని భీమునిందలఁప నాప్రాణంబు భీతిల్లెడున్.

మ. [illegible]యకాలాంతక భీషణాకృతిని లీల న్నీదు సేనాటవిన్
[illegible]మారంగ శరార్చులంబొదివి తీవ్రప్రక్రియంగాల్చుచున్
[illegible]దాస్త్రంబుల నవ్విరాటుఁడు నినున్ దరోద్ధతిందాకఁ ద
[illegible]ప్రాణంబును మానమున్ రణమునందక్కించుకోనేర్తువే?

[illegible]! గ్రీష్మతాపమున వాడినపూసరమట్టులున్న యీ
[illegible] నిటుతాపమునొండఁగఁజేసెదేల ? నె
[illegible] యిఁక మానుము శోకము; నిన్నుఁజూచి నీ
[illegible]; ధైర్యమున న్మమునూఱడింపుమా!

ఉ. గోపకులార! చింతపడకుం డణుమాత్రము మీరు దీనికిన్;
తూపు లవెన్ని మీయెడల దూఱెనో వానికి నూఱురెట్లుగాఁ
దూపులు వానిదేహమున దూర్చెదఁ గార్చెద నెత్రుటేరులన్,
బాపెద మీపరాభవము, పంపెద నంతకుచెంతకు న్నిపున్.

రాజమహేంద్రవరమునందలి నాటకోజ్జీవకసమాజమువారు ప్రయోగించుటకయి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును నాటకరూపముగా కథను మార్చవ్రాసియిండనికోరఁగా వారికోరికననుసరించి 1886-వ సంవత్సరమునందు రెండుమూఁడు వారములలో నాలుగంకములు రచించితినిగాని వారప్పుడు దానిని ప్రదర్శించుటకు వలను పడనందున నంతటితో నిలిపితిని. తరువాత కాకినాడలోని యొకనాటక సమాజమువారు దానిని తామాడుటకయి పూర్తిచేసి యిండని యడుగఁగా వారముదినములలోఁ బంచమాంకమునుగూడఁ జేసియిచ్చితిని. వారు దానినాడినప్పుడు విశాలమైన నాటకశాలయంతయు చూడవచ్చిన జనులతోఁ గిక్కిఱిసిపోయెను. చూచినవారందఱును నాటకమును బహువిధముల శ్లాఘించిరి. ఈ నాటకమును నేను మొదట వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రకటించి 1889-వ సంవత్సరమునందు పుస్తకరూపమున ముద్రింపించితిని. ఈ పుస్తకము వార్తాపత్రికలలోఁ బ్రశంసింపఁబడినది. హరిశ్చంద్ర కథ సర్వజనప్రియమైనదిగానఁ బత్రికాధిపతులుగాక తదితరులునుగొందఱు దీనివిషయమయి పత్రికలకు వ్రాయఁ జొచ్చిరి. అట్టివారిలోఁ గొందఱు నాపుస్తకమును బ్రశంసించుటతోఁ దృప్తి నొందక, పోలికలకు దిగి నాపుస్తకమును శంకరకవి దానితోఁ బోల్చి, నాదే శ్రేష్ఠమైనదని జోలిమాలిన వాదములలోఁ బ్రవేశించిరి. ఒకపక్షమువారు చంద్రమతిని విక్రయింపఁజూపినప్పుడు శంకరకవిచెప్పిన

సీ. నిద్దంపు నునుమించుటద్దంబుఁ బ్రహసించు ముఖమండలముగల మోహనాంగి
వెలిదమ్మిరేకుల విభ్రమంబులగెల్చు కన్నులుగల కలకంఠకంఠి
బూవుగుత్తులతోడఁ బోరాడనోపు వక్షోజముల్గల మృగరాజమధ్య
గోదమతుమ్మెదలకుఁ గొదఘటింపఁగఁజాలు కుంతలంబులుగల గురునితంబ
బచ్చిపగడంపుడీఁగకు హెచ్చుఁజూపు। కెంపువాతెఱగల రాజకీరవాణిఁ
బ్రణుతిఁగాంచిన నాపాలిభాగ్యలక్ష్మి। విక్రయించెదఁగొనరయ్య వేగవచ్చి.

అనుపద్యమును, ఆసందర్భమున నేనుజెప్పిన

సీ. కలలోననైన నవ్వులకైన నిసుమంతబొంకియెఱుఁగని పుణ్యశీల
తప్పుచేసిననైనఁదన్నుదూఁటిననైనఁ గోపించియెఱుఁగని గుణధురీణ
పెఱలను దనవారి వేఱుగాఁజూడక సమతనారయునట్టి సదయహృదయ
కానిమాటలుతన్నుఁగలుషాత్ములాడినఁ గలహింపనొల్లని గరితమిన్న
పరులసొమ్ముతృణంబుగభావమందుఁ దలఁచి యెప్పుడువర్తించు ధన్యచరిత
చంద్రమతి నాదుభార్య నీసాధ్వీమణిని,విక్రయించెదఁగొనరయ్యవిబుధులార !

అను పద్యముతోడఁబోల్చి, కులకాంతను విక్రయించునప్పుడు వదననయనములను కుచకచములను శంకరకవి వర్ణించుట సమయోచితముగానుండలేదనియు, సత్యశాంత్యాదిగుణములను నేను వర్ణించుటసమయోచితముగానున్నదనియు, వాదించిరి. రెండవపక్షమువారు విక్రయమునకు తేఁబడినప్పుడు సౌందర్యవర్ణనమును జేయుటచేత కొనఁగోరువారి కధికాసక్తికలుగునుగాన శంకరకవిమార్గమే ప్రశస్తమయినదని వాదించిరి. ఇదియెవ్వరికిని ప్రయోజనకరముగాని శుష్కవాదము. నా కవిత్వమెట్లున్నను, శంకరకవి కవిత్వము ప్రశస్తమయినదనుటకు సందేహములేదు. నేనాపుస్తకమునుగూడ దగ్గఱనుంచుకొనియే సత్యహరిశ్చంద్రనాటకమునుజేసితిని. నావి యిప్పటికాలపుటూహలౌటచేత శంకరకవియొక్క పూర్వకాలపుటూహలకంటెఁ గొన్ని విషయములలో భిన్నములుగానుండుట యనివార్యము. నూతనకావ్యమెట్లున్నను బురాతనకావ్యమునం దెక్కువ యభిమానముండుట సర్వసాధారణము. ఈ విషయమయి కాళిదాసు తన మాళవికాగ్నిమిత్రమునందుఁ జెప్పినదానినే యీక్రింది పద్యములో నేనీపుస్తకమునందుఁ జెప్పియున్నాను.

ఉ. ప్రాఁతదియన్నకారణముఁ బట్టియె సర్వము మేల్మిఁజెందునే ?
నూతనమన్నహేతువున న్యూనతఁజెందునె క్రొత్తవన్నియున్ ?
ఖ్యాతిగ నుత్తముల్గుణమునారసి మంచిగ్రహింతు రెప్పుడున్
భ్రాఁతవె మంచివందు రవిమర్శతఁ గేవలమూఢమానవుల్.

గుణగ్రహణపారీణులగు బుద్ధిమంతులారసి గుణమెందున్నను గ్రహింతురుగాక ! నా సత్యహరిశ్చంద్రనాటకమును సర్వకలాశాలవారు ప్రథమశా స్త్ర

పరీక్షకుఁ బఠనీయగ్రంథమునుగా నిర్ణయించిరి ; పాఠశాలాపరీక్షకులు బోధనాభ్యసన పాఠశాలలు మొదలైనవానిలోఁ బాఠముగాఁ బెట్టిరి ; మహాజనులు తెలుఁగు దేశమునందెల్లయెడలను మహాసక్తితోఁ గొని చదువుచున్నారు. ఈ పుస్తక మీవఱకా ఱేడుతడవలు ముద్రింపఁబడినది. అందుచేత నేనీపుస్తకరచనయందు పడిన ప్రయాసము వ్యర్థముకాలేదని నమ్మినవాఁడనయి యీ పుస్తకమునుండి గుణదోషనిర్ణయమునకుఁ దగినన్ని పద్యముల నిందుదాహరించుచున్నాను.

చ. పరసతులెల్లఁ దల్లులు స్వభావగుణంబులు ధర్మవర్తనల్
పరమ సుహృత్తు సూనృతము బంధుచయంబు జగజ్జనంబు స
త్కరుణ విభూషణంబు సముదంచిత శాంతత విత్త మట్టి యా
నరపతి స్వప్నమందయిన నవ్వులకైనను కల్లలాడునే?

ఉ. రాజులు మున్ను వేఁటలకురారె ? మదించిన దుష్టజంతులన్
దేజముచూపి కానలను దీవ్రశరంబుల రూపుమాపరే ?
యాజననాథు లే యెడల నాశ్రమభూములఁ జొచ్చి నీవలెన్
నైజమదోద్ధతిన్ మునివనంబుల సాధుమృగాళిఁ గూల్చిరే ?

చ. తడవుగఁ జిక్కులంబెనచి దారుణలీలను గండుఁబిల్లికిం
గడపట నప్పగించి చనుకైవడి, మమ్మిటు లింతకాలమున్
గొడుకులకన్న నెక్కుడుగఁ గూరిమినారసి మీర లిప్పు డీ
చెడుముని వాతఁద్రోచి చనఁజెల్లునె నిర్దయ వృత్తినక్కటా !

సీ. తతహంస తూలికా తల్పంబుననుజేర్చు మృదుతరదేహమా యిదికుమార!
కమ్మసంపెఁగనూనె కడురాచిపెంచిన ముంగురులా యివి ముద్దుపట్టి !
నవరత్నమయభూషణంబులఁ బెనఁగొన్న హస్తంబులా యివి యనుఁగుపట్టి!
చిఱుగజ్జియలు మ్రోగఁ జెలువొప్ప నడయాడు చరణంబులా గుణివరకుమార!
నేలఁబొరలాడుచును బెనుధూళిఁ బ్రుంగి,తొఱుమాఱుగఁబడిచెల్వుతప్పియున్న
నీదుకోమలాంగకము లీనేత్రములను, గాంచి యెట్లోర్తురా ననుఁగన్నతండ్రి!

చ. అకటకటా! కుమార! చతురబ్ధిపరీత మహీతలం బకం
టకముగ నేలినట్టి ప్రకటప్రతిభుండగు చక్రవర్తి పు
త్రకునకు నీకుఁ బ్రేత వసుధాస్థలిలోపల మూఁడుమూళ్లనే
లకును ముహూర్తకాలము నలంతి స్వతంత్రత లేకపోయెనే?

ఉ. కానలనుంట నిష్ఫలముగాఁ జను నింద్రియ నిగ్రహంబులే
దేని; మనుష్యుఁడింట వసియించియు నింద్రియనిగ్రహం బొగిన్
దానొనరించునేని, సతతంబును సత్ఫలమొందు ; శాంతుఁడౌ
మానవుఁడెందునున్న వినుమా యదె యాశ్రమరాజమౌఁజుమీ!

చ. ఒనరు గృహాది భోగములు యోగములే? ప్రతివృత్తి వ్రేల్ప నిం
ధనములె యాధనంబులు? రణన్మణి భూషలు వేదఘోషలే?
మొనసినపూవుదోఁటలు తపోధనవాటులె? రాజ్య మాజ్యమే?
మునికి నివేల భూవిభవముల్? వెతపెట్టఁగఁ గాక సాధులన్.

చ. తనకుపకారము ల్సలుపుదాతయెడం గరముం గృతఘ్నుఁడై
మునియతఁడెగ్గుచేసినను ఘామిపయిం గడు డస్సియాకటన్
వనరుచుఁ జెట్టుచేరఁ జని బాగుగ నీడను విశ్రమించి పం
డ్లనుదిని యమ్మహీజ మొకటం దెగఁగొట్టు కిరాతుఁబోలఁడే?

చ. వినుము ధనంబు భీరులను వీరులఁగాఁ గను దోఁపఁజేసెడున్
ఘనతర బుద్ధిమంతులుగఁ గన్పడఁజేయును బుద్ధిహీనులన్
బనుపడఁ దోఁపఁజేయు గుణవంతులఁగా గుణహీనులన్సదా
జనులనుమోసపుచ్చి ధనసంపద చిత్తము మత్తుగొల్పెడున్.

ఉ. నీతికి హేమభూషణ మణిప్రకరంబుల వన్నె రాదిలన్
నీతికి వన్నెపోదు ధరణిన్ వెలమాలిన చింకిగుడ్డలన్
నీతికి గౌరవంబెపుడు నిల్చుఁజుమీ సహజంబుగానె వి
ఖ్యాతిగ నీతివర్తనము నందఱుమానక యుండఁగావలెన్

1889-వ సంవత్సరమునందు నేను 'తిర్యగ్విద్వన్మహాసభ', 'మహారణ్యపురాధిపత్యము' అను రెండు పుస్తకములను జేసితిని. వీనిలో మొదటిది నా మిత్రులైన బసవరాజు గవర్రాజుగారు మరణమునొందినప్పుడు వారిబంధువులను పురోహితులు మొదలయినవారు పెట్టిన బాధలను జూచినప్పుడు వారిదుశ్చర్యలనువెల్లడిచేయవలెనన్నయుద్దేశముతో చేయఁబడినయాక్షేపగర్భసంభాషణము. ఈ చిన్న నాటకములోని పాత్రములన్నియు పశువులును పక్షులును. వానివాని సంభాషణములు మిక్కిలి మనోహరములుగా నుండును. ఇది భారతములోని గృధ్ర జంబుకోపాఖ్యానము మూలాధారముగాఁగొని చేయఁబడినది. ఇదియును మూషకాసుర విజయమును నొక్కటిగాఁ జేర్పఁబడి జంతుపాత్రములను దెలుపు చిత్రపటములతో ముద్రింపఁబడినది. ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారునామీఁదఁ దెచ్చిన యభియోగములో కొందఱు విద్వాంసులీ చిన్నగ్రంథములోని యాయాపాత్రములు తమ్ముతమ్ముద్దేశించి వ్రాయఁబడెనని తమసాక్ష్యములోఁజెప్పిరి.

రెండవదియైన మహారణ్యపురాధిపత్యమును పైదానియట్ల యాక్షేపగర్భనాటకమే. ఇందలిపాత్రములును తిర్యగ్జంతువులే. నక్కనీలికుండలోఁబడి తన శరీరమున కంటుకొన్న నీలిరంగునుబట్టి తనబంధువులను మోసపుచ్చి తన్నురాత్రి దేవతలు స్వర్గమునకుఁ గొనిపోయి మృగరాజ్యమున కభిషిక్తునిజేసి నీలవర్ణము ప్రసాదించి పంపిరని బొంకి వానిసాహాయ్యమున మృగరాజయి కడపట సత్యము తేటపడఁగా నొక వ్యాఘ్రముచేతఁ జంపఁబడెనన్న పంచతంత్రములోని కథ దీనికి మూలాధారము. ఇదిసంఘములోఁగల వివిధ దురాచరణములను వెల్లడి పఱచి వానిని మాన్పింపవలెనన్న ముఖ్యోద్దేశముతో వినోదకరముగా వ్రాయఁబడిన గ్రంథము. ఇది మొట్టమొదట వివేకవర్ధనిలో భాగభాగములుగాఁ బ్రకటింపఁబడి తరువాత చిత్రపటములతో పుస్తకరూపమునముద్రింపఁబడినది. ఇది తమ్ముద్దేశించి వ్రాయఁబడినదని యేలూరి--లక్ష్మీనరసింహముగారు నాపైని న్యాయసభలలో నభియోగములు తెచ్చిరి.

నాచేత రచియింపఁబడిన నాటకములలోఁ గడపటిది కళ్యాణకల్పవల్లి యనునది. ఇది 'షెరిడన్' అనెడి ఇంగ్లీషుకవిచేత 'దీరైవల్సు' (The Rivals)

అను పేరితో నత్యంత మనోహరముగా రచియింపఁబడిన షైదంకముల నాటకమునకు తెలుఁగు. ఇందలికథ రాగమంజరి యితివృత్తమున కంటెను నధిక హృదయాకర్షకముగా నుండును. అయినను మనవారి కాదేశస్థుల యాచార వ్యవహారములు క్రొత్తవిగాను తమవానికి విరుద్ధములుగాను కనఁబడుటచేత నిట్టివాని నంతగా నాదరింపరు. దీని 1894-వ సంవత్సరమునందు ముద్రింపించి ప్రకటించితిని.

నాకు స్త్రీవిద్యయందును స్త్రీలయభివృద్ధియందును విశేషాభిమానము. స్త్రీలదురవస్థకుఁ బలుమాఱు పరితపించి వారిదుస్థితిని దొలఁగింపఁ బ్రయత్నింపవలయుననియు, స్త్రీలను ప్రస్తుతస్థితిలోనే యుంచి తాము పైకిలేచుట పురుషుల కెన్నఁడును సాధ్యముకాదనియు, తాము బాగుపడవలెనన్నచో వారిని గూడ విద్యావివేకాదులయందు మంచిస్థితిలోనికిఁ దెచ్చి వారితోఁగలిసి యున్నతపదవికి లేవవలయుననియు, తాము మాత్రమేవృద్ధినొంది వారిని నిజమైన మైత్రి కనర్హమైన దాస్యమునందే యుంచఁదలఁచిన పక్షమునఁ దెలియకయే, దినదిన క్రమమునఁ దామున్నతపదము నారోహించుచు వచ్చుటకు మాఱుగా, నొక్కొక్కమెట్టు దిగుచువచ్చి కడపటవారితోడఁగూడ నడుగంటుట యనివార్యమనియు, నేను దలఁచుచుండెడు వాఁడను. వారు చదువుటకు తెలుఁగులో మంచిపుస్తకములు లేకుండుటఁ దలపోసి యాలోపమును నాచేతనైనంత వఱకు తొలఁగింపవలెనని 1883-వ సంవత్సరమునందు స్త్రీలకొఱకు 'సతీహిత బోధిని' యను పేరితో తెలుఁగున నొకమాసపత్రికను బ్రకటించుట కారంభించితిని. ఆసంవత్సరమునందే స్త్రీలయుపయోగార్థముగా సత్యవతీచరిత్ర మనెడి యొకచిన్న వచనప్రబంధమును జేసితిని. దానిని స్త్రీలుమాత్రమేకాక పురుషులు సహిత మత్యాసక్తితోఁ జదువసాగిరి. దానిని చదివి యానందించినవా రనేకులు తమకుఁబుట్టిన స్త్రీశిశువులకందలి కథానాయకురాలయిన సత్యవతి పేరుపెట్టిరి. ఈపుస్తక మఱవములోనికిని, కన్నడములోనికిని, ఇంగ్లీషులోనికిని, భాషాంతరము చేయఁబడినది. ఇది యానదుమ ప్రాడ్వివాకులు మొదలయినవారి ...లుగూడ పఠనీయ గ్రంథముగా నిర్ణయింపఁబడినది.

1884-వ సంవత్సరమున స్త్రీల నిమిత్తమయి చంద్రమతీ చరిత్రమును జేసితిని. ఇందు హరిశ్చంద్రుని ధర్మపత్నియైన చంద్రమతి తన బాల్యావస్థయందు గురువువద్ద నేర్చుకొన్నట్లుగా మతవిషయమునను నీతివిషయమునను ప్రాథమిక ధర్మములు తెలుపఁబడినవి. కడపటి భాగమునందు చంద్రమతియొక్కయు హరిశ్చంద్రునియొక్కయు కథ కొన్నిమార్పులతోఁ జెప్పబడినది.

1887-వ సంవత్సరమున స్త్రీలకొఱకు 'సత్యసంజీవిని' యను నీతి బోధకమయిన యొక పుస్తకమును జేసితిని. దీనిలోని కథను నే నేదో యింగ్లీషు పుస్తకమునుండి గ్రహించితినిగాని యేపుస్తకమునుండి గ్రహించితినో నా కిప్పుడు స్మరణమునకురాలేదు. ఈపుస్తకమునందసత్యమాడుటవలని యనర్థములు నిదర్శన పూర్వకముగా మనస్సున నాటుకొనునట్లు చెప్పఁబడినవి. ఈపుస్తకమును జదివినప్పు డొక బాలిక తానానఁడుకాడిన యసత్యము స్మరణకురాఁగా పుస్తకము క్రిందఁబెట్టి యేడువఁదొడఁగెను.

1891-వ సంవత్సరమునందు స్త్రీలవిషయమున మనవారుచేసిన యన్యాయములు తేటపడునట్లుగా వ్యాజరీతిని సత్యరాజ పూర్వదేశ యాత్రల యొక్క ప్రథమభాగమును రచించి ప్రకటించితిని. నేనింగ్లీషును 'గల్లివర్సు ట్రావెల్సు' (Gulliver's Travells)చదివినప్పుడు వ్యాజరూపమున మనలోని దురాచారములను మూఢవిశ్వాసములను పరోక్షముగాఁ బ్రదర్శించుచు నట్టి పుస్తకమును నాలుగు భాగములుగాఁ జేయవలెనని బుద్ధిపుట్టి మొదట నీభాగమును జేసితిని. దీనిని మనవారత్యద్భుతపడి చదువఁదొడఁగిరి. మనలో నింగ్లీషురాని వారనేకులు కల్పితకథకును సత్యచరిత్రకును భేదము కనిపెట్టలేకున్నారు! ఈపుస్తకము ప్రకటింపఁబడినప్పుడు సత్యరాజను నతఁడు నిజముగానే యున్నాఁడనియు నిజముగానే యతఁడీ యాత్రలుచేసినాఁడనియు భ్రమపడి యాతనికి వ్రాసి తాము స్వయముగా నెక్కువ వివరములను దెలిసికొనవలెనన్న యభిలాషముతో నాతనికి వ్రాయవలసిన యుత్తరముయొక్క పై విలాసమును దెలుపవలసినదని బహుస్థలములనుండి నాకు లేఖలువ్రాసిరి. ఈ

పుస్తక మింగ్లీషులోనికిని కన్నడములోనికిని భాషాంతరము చేయఁబడినది. ఈ భాగమును సాధారణముగా ఆడుమళయాళమనివాడుదురు. జ్యోతిశ్శాస్త్రములోని జాతకభాగముయొక్కయు ముహూర్తభాగముయొక్కయు నవిశ్వసనీయతను పరోక్షముగాఁ దెలుపుటకయి పయి యట్లు లంకాయాత్రయను రెండవ భాగమునుగూడఁజేసి ప్రకటించితినిగాని మూఁడు నాలుగు భాగములను జేయలేదు. ఈ రెండవభాగముకూడ కన్నడములోనికి భాషాంతరీకరింపఁ బడినది.

1897-వసంవత్సరమునందు స్త్రీలకొఱకు శ్రీవిక్టోరియా మహారాజ్ఞిగారి చరిత్రమును బటములతోఁ బ్రకటించితిని. ఈపుస్తకమునుజేయునప్పటికి రాణిగారు సజీవులయియుండుటచేత నామె యంత్యావస్థ యందుఁ జెప్పఁబడలేదు.

1993-వ సంవత్సరమునందు నీతికథామంజరిని జిత్రపటములతో రెండు భాగములుగాఁ బ్రకటించితిని. ఈ పుస్తక మింగ్లీషులోనున్న యీసపుకథల ననుసరించి చేయఁబడినది. ఈ కథలు మిక్కిలి మనోహరములుగాను నీతిబోధకములుగాను నుండును. ప్రతికథయొక్క యంతమునందును కథవలన నేర్చుకొనవలసిన నీతినిదెలిపెడు పద్యమొకటి చేర్పఁబడియున్నది. అట్టి పద్యములలోఁ గొన్నిటి నిందుక్రిందనుదాహరించుచున్నాను—

గీ. ఇంటనూరక కూర్చుండి యెందకైనఁ
గానఁబడుదు రుపాయములఁగల్గువారు;
కాని, కానరారొక్కరుఁ గష్టమైన
పనిని బయివేసికొనిచేయు బాహుబలులు.

గీ. వసుధలోపల నరులను బాడుచేయ
స్తోత్రపాఠులమించు శత్రువులులేరు;
లాభమొంద ముఖస్తుతు ల్సలుపువారి
వలలఁ దగులక కను గల్గిమెలఁగ వలయు.

గీ. అన్యులనుమోసపుచ్చఁగ నరయువారు
తామె మోసపోవుదు రెందుధరణిలోన;
పరులకునుగీడురోసెడు వారలకును
మేలుచేయునె దైవంబు మేరమీఱి?

గీ. కష్టపడునట్టివారు లోకంబుతోడ
మొట్టపెట్టరు తమకష్టములనుగూర్చి;
వట్టివారలె యఱతురు మిట్టిపడుచు
గొడ్డుగేదెల కఱపులు గొప్పగావె?

గీ. పరులలోపంబులను జక్కపఱతు ననెడు
వాఁడు తీర్చుకోవలె స్వలోపములఁదొలుత;
తనదురోగంబునే మాన్పుకొనఁగలేని
వైద్యుఁ డొరులరోగము లెట్లు బాగుచేయు?

గీ. అనుభవంబునుబట్టియే యవనియందు
జనులకును దెల్వియబ్బుట సహజగుణము;
కాలుగాలి శ్రమంపదు గండుఁ బిల్లి
నిప్పువద్దకుఁ బోవునే యెప్పుడైన?

గీ. అన్యునకుఁ దాసుఁడైయుండి యనవరతము
పాయసాన్నంబు గుడుచుచు బ్రతుకుకంటెఁ
దాను బరువేఁడఁబోక స్వతంత్రవృత్తి
గంజిత్రాగుచు బ్రతుకుట కరము లెస్స.

గీ. దాపునఁగరస్థమయి యున్న దానివిడిచి
దవులసందిగ్ధమగుదానిఁ దగదుకోర;
మింటిమేఘంబులనునమ్మి యింటిచెలువు
జలముఁ బాఱఁజల్లించెడు జడుఁడుగలఁడె?

గీ. ప్రాజ్ఞునకు మానహీనమౌబ్రతుకుకంటె
గౌరవముతోడి మరణంబె కరముమేలు;
జీవనంబునకై కీర్తి చెఱుపుకోక
యశము నెల్లరు గడనచేయంగవలయు.

గీ. పరులమోసముచేసెడు వారుకూడఁ
బొగులుదురు తమ్ముఁ బరులింతమోసపుచ్చ;
కడకు వంచన వ్యథ తెచ్చుఁగాన మనుజు
లొండొరుల మోసపుచ్చక యుండవలయు.

గీ. ప్రజలు తమదోషముననె విపత్తులొంది
నిలుపుదు రదృష్టదేవతతలను దప్పు;
ధరణిఁ దమకీడుమేళ్లకుఁ దామెకాని
కాదు భాగ్యదేవత యెందుఁగారణంబు.

గీ. క్రొత్తవారికి మదిభీతిఁ గొలుపుచున్నఁ
బరిచితులకు హాస్యార్హుఁడౌ వదురుఁబోతు;
అఱుపులనుబట్టి సింహంబులట్లయున్న
గాడిదలె చేష్టలందుఁ బెక్కండ్రు జనులు.

గీ. ప్రజలనందఱ సంతోషపఱుపఁగోరి
యెల్లరకు నింపుగ మెలంగ నెంచువాఁడు
పిదప నెవ్వరి సంతోషపెట్టలేక
యన్నిటికిఁ జెడ్డ మతిహీనుఁడగును జుమ్ము.

1889-వ సంవత్సరమునందు స్త్రీలకత్యావశ్యకములైన శరీరారోగ్య ధర్మములను బోధించెడు "దేహారోగ్య ధర్మబోధిని" యను గ్రంథమును జేసితిని. 1896-వ సంవత్సరమునందు "పత్నీహితసూచని" యను గ్రంథమును జేసి ప్రకటించితిని. ఇందు స్త్రీలయొక్క యార్తవకాలమునందును, గర్భధారణస్థితియందును, శిశుపోషణసమయమునందును, నడవవలసిన మార్గములును జేయవలసిన ధర్మములును రాఁదగిన రోగములును తన్నివారణార్థ మాచరింపవలసిన చికిత్సలును సామాన్యముగా వివరింపఁబడినవి.

1889-వ సంవత్సరమునందు సతీహితబోధినియను నామముతో తన్నా[illegible]మును వహించిన స్త్రీలపత్రికలోని యుపయుక్తములయిన ముఖ్యవ్యాసముల

నేర్చి కూర్చి పుస్తకరూపమునఁ బ్రకటించితిని. అవలకే "స్త్రీనీతిదీపిక" యను పేరితో నీతిబోధకమైన శతకమునొకదానిని బాలికలకై చేసితిని. అటు తరువాత 'సత్యాద్రౌపదీసంవాదము' 'మాతృపూజ' 'పితృపూజ' అనువానిని స్త్రీలయుపయోగార్థము ద్విపదములుగాఁ జేసితిని. వీనిలోనుండి కొన్ని భాగముల నిందుదాహరించుచున్నాను—

స్త్రీ నీతి దీపిక

గీ. విద్యవలనను జ్ఞానంబు వెలయుఁగాన
నవని 'నిదిమంచి' 'యిదిచెడ్డ' యనుచుఁ దెలియ
బాలురనుబోలెఁ దప్పక బాలికలును
విద్య నేర్వంగవలయును హృద్యముగను.

గీ. చక్కఁదనమునకును దోడు చదువుకూడఁ
గలిగియుండిన, నంద మానలరునకును
దావికలిగినఁ బడువునఁ దనరుచుండ్రు
పూవుఁబోండ్లు, విద్యాగంధమునను గరము

గీ. పువ్వులును మంచి బట్టలు భూషణములు
సుగుణములయట్లు యెన్నఁడు సుందరులకు
శోభ తేనేర వదిగాన సుదతులార !
సుగుణసంపద గడియింపఁ జూడుఁడెపుడు.

గీ. తానుజేసిన ధర్మంబె తన్నుఁగాచు
నానెడు లోకోక్తి చిత్తంబునందు నిలిపి,
భర్తయును బంధులును నియ్యబనిచినట్టి
ద్రవ్యమున బీదసాదలఁ దనుపవలయు.

గీ. కొమ్మ! యటకాలునను ముల్లుగ్రుచ్చుకొన్న
నెంతనొప్పిగనుండునో యెఱిఁగి నీవు
జీవహింసయెన్నండును జేయఁబోకు;
జంతువులకన్నిటికి బాధ సమమెగాన.

గీ. ఆపదలువచ్చినప్పుడు కలరుబోండ్లు
తాము ధైర్యంబు విడువక, తక్కుఁగలుగు
వారినూఱార్చి దుఃఖంబుఁ బాపవలయుఁ;
ధైర్యమున నాపద సగంబుతగ్గిపోవు.

సత్యాద్రౌపదీసంవాదము

పాట

(ఏక పాదవృత్తము)

శ్రమయింతయునులేక చల్లఁగానుండి మందుల మాఁకులమంత్ర తంత్రములఁ
పతులవశ్యులఁజేయ భ్రమపడుటెల్లఁ బెద్ద వెఱ్ఱితనంబు బింబఫలోష్ఠి!
చెలువునికావార్త చెవిసోకునేని మునుపున్న ప్రేమయు మొదలంట విడిచి
త్రాచుపామునువలెఁదలఁచు నాసతిని, మఱియునామందులు మాయలుఁజేరి
వికటించి మగలకు వివిధరోగములఁ బుట్టించి బాధించి ముప్పును దెచ్చు.
దాన నాయింతి నందఱును దూషింప లోకనిందయుఁ బరలోకహానియును
దలకూడి మిక్కిలి తలవంపులౌదవు, కావున సాధ్వులు కాంతుల యెడలఁ
గావింపఁదగదెప్డుఁగపటకర్మముల; కాంతుని మనసును గనిపెట్టిమెలఁగ
నన్నియౌషధములు నవియెయౌఁ జుమ్ము...................................
పతినిమించెడునట్టి పరమబాంధవులు మఱియెవ్వరునులేరు మహిమీఁద సతికి.
సర్వసౌఖ్యములొంద సాధ్వీమణులకుఁ బతియె నిదానంబు పర్వేందువదన!
పతియనుగ్రహమును బడయుకాంతలకు సకలగౌరవములు సర్వవస్తువులు
భూషణాంబరములుఁ బుత్రసంపదయు సద్గతియును గీర్తి సకలంబుగలుగు.
కావునఁబతియాజ్ఞ కలలోననైన మీఱక మెలఁకుక మెలఁగంగవలయు.
కష్టపడినఁగాని కరము సౌఖ్యంబు కలుగదెవ్వరికిని క్ష్మామండలమున.

మాతృపూజ.

ద్వి. మునుమున్న దేవతా పూజలుసల్పి మననిమిత్తముచాల మహిఁగష్టమొంది
తొలుత గర్భంబునఁ దొమ్మిదినెలలు వలనొప్ప మనలను వహియించి కాంచి

కన్నపిమ్మటఁగూడఁ గడగండ్లకోర్చి చన్నులపాలిచ్చి సతతంబుఁ బ్రోచి
యుయ్యెలలోనుంచి యూఁచి లాలించి యెయ్యెడనొక్కింత యేడ్చినఁగాని
పరుగెత్తుకొనివచ్చి పాటలుపాడి యురమునఁ జేరిచి యోదార్చిపిదప
ననుఁగన్నతల్లి! యోనాచిన్నిపాప! యనిపిల్చుచును జెక్కు లాస్యంబు నోరు
ముద్దాడి శిరమును మూర్కొని యవలఁ దద్దయుఁ బ్రేమంబు దైవారఁగాను
మనుఱొమ్ముమీఁదను బుజములమీఁద వెనుకతట్టునను వేడ్క మోయుచును
నవ్వించి యాడించి నయముచూపుచును బవ్వళించిన యట్టి పట్టుననైన
నేమఱియుండక యెడనెడవచ్చి నేమంబుతోనుంటఁ జేరిచూచుచును
దనకిష్టమైనట్టిదానినిగూడఁ దనప్రాణసమముగ దాఁచిపెట్టుచును
దేహముననొకింత తెవులుచూపట్ట నాహారనిద్రల నవలఁబోఁద్రోచి
పరితాపమొందుచు బహువిధంబులను సరసఁబాయక యుపచారముల్చేసి
కాయముస్వస్థతఁగాంచినదాఁక హాయిగానుండక యటమటించుచును
మనబాగెయెప్పుడుమదినిగాంక్షించి చనవునబలిమిని సమయోచితముగ
మంచిబుద్ధులునేర్పి మనవర్తనమునఁ గొంచెమేనియు నిలఁగొదవలేకుండ
వర్తించునటుచేయ వడిఁబాటుపడుచుఁ గీర్తికెక్కుడుమాత కేవలమిలను
మనపాలిఁటికివేల్పె మాటలేమిటికి? మనమామెమాటను మఱితప్పఁదగదు;
భయభక్తులనుజూపి భజియింపవలయు దయతోడఁజూచుచుఁదల్లినెల్లపుడు ;
మనమూలముననామెమదినొచ్చెనేని మనకదిశ్రేయస్సుమహిఁగాదుసుమ్ము.

పితృపూజ

ద్వి. కడుహర్షమిడఁదల్లిగర్భంబునందుఁ బడినదిమొదలుగాబహుకష్టపడుచు
మనపోషణమెతనమనసులోనుంచి ధనముధాన్యంబును దక్కువస్తువులు
ముందుగామందిరమునఁగూడఁబెట్టి మందులుమాకులు మఱిసిద్ధపఱిచి
యెపుడుపుట్టుదుమెయంచెదురుచూచుచును గృపమీఱఁగోరుచుఁగీడురాకుండ
మనముపుట్టినవెన్క మనకెందులోను నణుమాత్రమునులోప మగపడకుండ
వేయికన్నులతోడ వెలయఁజూచుచును హాయిగాఁబెరుగుటకాత్మఁబొంగుచును

వలువలునగలాటవస్తువుల్మఱియు వలసినవన్నియు వరుసనిచ్చుచును
తనతిండియైనను తగ్గించిమనకు దినమునుజిఱుతిండి తెచ్చియిచ్చుచును
మనదేహమునవ్యాధిమఱియించుకంత కనఁబడెనేనియుఁ గళవళపడుచు
నడిరేయియైననునడిచిపర్వెత్తి వడిగృహంబునకును వైద్యునిదెచ్చి
మందులువేయించి మాన్పించితెగులు తొందరయెల్లనుదొలఁగియామీఁద
నవలికిఁబనిమీఁదనరిగినప్పుడును బ్రవిమలదయతోడఁబ్రాణంబులెల్ల
మనమీఁదనేయుంచిమరలనింటికిని జనుదెంచుతోడనెచాలముద్దాడి
యెత్తుకొనితిరుగుచెలిమి చూపుచును విత్తంబువ్యయపెట్టివిద్యచెప్పించి
మనమెప్పుడునుమంచిమార్గంబునందుఁ జనునట్లుబుద్ధులుచాలంగనేర్పి
తనయనంతరమునుదడవుగమనము ఘనసుఖానందముల్గలిగివర్ధిల్ల
హృదయంబుననుగోరియీశ్వరువేఁడి ముదమొందుతండ్రినిముఖ్యంబుగాను
ఘనగౌరవంబునఁగాంచిప్రేమించి మనమాతనియనుజ్ఞమన్నించిసతము
వినయవిధేయతల్వెలయించియతని మనసునొవ్వకయుండమంచిమార్గమున
మెలఁగుచుఁబుట్టినమెట్టినయిండ్ల కెలమిఁగూర్పఁగఁజెల్లునిలలోనమనము.

స్త్రీలు వినోదకరముగాఁ జదువుకొని యానందించుటకు తగియుండునని తలఁచి, షేక్స్పియరు మహాకవియొక్క నాటకముల ననుసరించి యింగ్లీషులో ల్యాంబను నతఁడు వచనరూపమున రచియించిన కథలలో పదునాఱింటిని నేను సులభశైలిని తెలిఁగించితిని. చమత్కార రత్నావళి, సతీమణీవిజయము, సుమిత్రచరిత్రము, రఘుదేవరాజీయము, కురంగేశ్వరవర్తక చరిత్రము, కళావతీ పరిణయము, గయ్యాళిని సాదుచేయుట, చిత్రకేతు చరిత్రము, దానకేసరివిలాసము, వైదర్భీవిలాసము, భానుమతీకళ్యాణము, సరసజన మనోభిరామము, ధర్మకవచోపాఖ్యానము, కుమారద్వయవిలాసము, పద్మినీప్రభాకరము, మాలతీ మధుకరము, అనునవి యాకథలకు నేనుపెట్టినపేరులు. ఆనాటక కథలను నేను తెలిఁగించునపుడు మునుపున్న పేరులకు మాఱుగా మనదేశపుపేరులు పెట్టి అందున్న దేశములను మనభరతఖండములోని దేశములనుగా మార్చి, కథలో మన యాచారవ్యవహారములకుఁ బ్రతికూలముగానున్న భాగముల ననుకూలముగా

మొట్టమొదట నారంభించి యొకవిధముగా ముగింపఁగలిగినాఁడను. విద్యాశాఖవారును మహాజనులును. దీని నాదరించి తగిన ప్రోత్సాహమును గలిగించినయెడల, ప్రకృతిశాస్త్రసంబంధములయిన యితరశాఖలలోఁగూడసులభశైలిని బ్రతిమలతోఁ గ్రమక్రమముగా గ్రంథములుచేసి ప్రచురింప నుద్దేశించియున్నాను. ఆంధ్రభాషయందు జ్యోతిశ్శాస్త్రమును రచించుటకయి యీవఱకే యారంభించియున్నాను. నేను మొట్టమొదట పదార్థవివేచక శాస్త్రమును బ్రశ్నోత్తరరూపమునఁ దెనిఁగించి ప్రచురించుచుండగా, ఆకాలమునందీపట్టణములోనుండిన కులాచార సంస్కరణ సమాజము వారాపనిని మఱియొకరికి నిర్ణయించి శారీరశాస్త్రమును దెనిఁగింపుమని నన్నుఁగోరిరి. వారికోరికననుసరించి యింగ్లీషుభాషలోని శారీరశాస్త్రములను బెక్కింటిని జదివితిని. అయినను నిదర్శనపూర్వకముగాఁ బరీక్షించినంగాని కొన్నియంశములను బూర్ణముగాఁదెలిసికొనుట యసాధ్యముగాఁ గానఁబడినందున, నా మిత్రుఁడైన యొకవైద్యశాలా సహాయుని సాహాయ్యమున మేఁకయొక్క హృదయము శ్వాసాశయము మొదలయిన యవయవములను వానియందలి భాగములను నతఁడు ఛేదించి చూపఁగా నావఱకు దురవగాహములుగా నుండిన యంశము లనేకములు గ్రహించితిని. అటుపిమ్మట హిందూశారీరశాస్త్రమునుగూడ చదువనుద్దేశించి గ్రంథసంపాదనము నిమిత్తమయి ప్రయత్నింపఁగా ముద్రితగ్రంథములేవియు దొరకక విశేష ధనవ్యయముచేసి తాళపత్ర లిఖిత గ్రంథములను సంపాదింపవలసినవాఁడనయితిని; అవిగాక కలకత్తానుండి నాగరాక్షరములతో ముద్రింపఁబడిన శుశ్రుతాది గ్రంథములను గూడఁగొన్నిటిని దెప్పించితిని. ఇటీవల శుశ్రుతములోని శారీరస్థానము చెన్నపురియందు ముద్రింపఁబడినది. వ్యయప్రయాసములకు లోనయి సంస్కృత గ్రంథములను తెప్పించి చదివినను, కొన్నిపారిభాషిక పదములను గ్రహించుటలోఁ దప్ప నాకు వానివలన విశేష ప్రయోజనము కలుగలేదు."

కొంత ధనవ్యయముచేసి సంపూర్ణమయిన మనుష్య కంకాళము నొకదానిని సంపాదించితిని. మేఁకలయొక్క హృదయశ్వాసాశయాదులకంటె

మనుష్యులయొక్క హృదయ శ్వాసకోశాదులను బరీక్షించి చూచుటయొక్కవ యుపయోగకరమని భావించి శవ పరీక్షనిమిత్తమయి క్రొత్తశవము వచ్చి నప్పుడు నాకు వర్తమానముచేసి నాయెదుట కోసి చూపించునట్లు వైద్యశాలాధికారులతో నేర్పాటుచేసితిని. వారొకసారి నన్ను పిలిపించి శవమును నాయెదుట కోయ నారంభింపఁగా నేను చూడలేక కన్నులు దిరిగి లోపలినుండి వికారమువచ్చి మూర్ఛపోయితిని. వారప్పుడు నా మొగముమీఁద చల్ల నీళ్లు కొట్టి నన్నివలకుఁ గొనివచ్చి తెలివివచ్చిన తరువాత నింటికిఁబంపివేసిరి. నేనటు తరువాత మనుష్య హృదయాది శోధనమునకయి మరలఁ బ్రయత్నింపలేదు. ఈ పుస్తకమునకయి కావలసిన చిత్రరూపములను విశేష ధనవ్యయముచేసి యిరువదిరెంటిని కలకత్తాలో కఱ్ఱమీఁదఁజెక్కించి తెప్పించి యుపయోగించితిని. మొదటి కూర్పంతయు నాలుగు సంవత్సరములలో వ్యయమగుటచూడఁగా నాంధ్రదేశస్థులు నా పుస్తకము నాదరించినట్లు కనఁబడుచున్నది. రెండవ కూర్పునందు బదునేనును, మూఁడవ కూర్పునందుఁబదునాలును, క్రొత్తపటము లింగ్లండులోఁజేయించి తెప్పించిచేర్చి, కొన్ని క్రొత్తవిషయములనుమార్పులను బుస్తకమునందుఁ బొందుపఱిచితిని. ఇప్పటిది నాలవకూర్పు. పుస్తకమును విద్యార్థులును వైద్యులును మహాజనులునుగూడఁ దెప్పించుకొని చదువుచున్నారు. దీనిని జదువఁ దటస్థించిన వారందఱును దీనిమీఁద మంచి యభిప్రాయముల నిచ్చియున్నారు. దీని మొదటికూర్పు పంపఁబడినప్పుడు బందరునందుఁ బ్రకటింపఁబడుచుండిన 'హిందూదేశాభిమాని' పత్రికాధిపతులు 1889-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ 6-వ తేది పత్రిక యందిట్లు వ్రాసిరి :—

"Mr Kandukuri Veerasalingam Pantulu, the Senior Pundit of the Government College, Rajahmundry, has published a free Translation of Professor Huxley's Phisiology, a copy of which we have received just now. From the preface of the book we learn that the Pandit has taken great pains in going through all the books relating to the subject both English and Telugu, such as Anatomy, *Susruta*,

Astanga Hrithaya and many others, some of which have not as yet seen the light of publication. It is true that some of the technical words and phrases which he has been obliged to use in the Translation are not colloquial and household terms and consequently rather difficult to be easily understood by the commonality, yet had he not used those terms, he would have made a mess of the Translation. And to avoid this difficulty he has added an Appendix in the terminus of the book giving the English equivolents of those technicalities for the guidance of the reader. The book has 22 diagrams illustrative of the different parts of the body which he got made at the Art studio of Calcutta at an enormous expense. Tbe book also contains two representations of the author one on the bind and other on the title page which add beauty to the book.

We think it will not be uninteresting to our readers to pen a few lines about the author himself here. He is one of the greatest Telugu Pundits and poets living and lived who has been blessed with that keen foresight of observing nature in its true colors which any school boy can perceive in any of his Telugu Dramas, such as the Pleader's Drama or the Brahma Vivaha. Born a genius he has also got that moral courage and exemplary character which, the English people say, are wanting in the majority of the Hindus ; and his undaunted courage and perseverance are very well exemplified in this one fact that while almost all the Natives for reform of the widow - marriage have recoiled back from the attempt, although they are convinced of the necessity and advisability of the marriages of young widows, this gentleman has taken the leading part in that reform and stood like the Monument in the midst of troubles

and turmoils engendered by the weight of public opinion, like Columbus in the discovery of America. Madras Presidency may very well feel proud of having a native like Mr. Veerasalingam in her bosom and "a dose of Carlyle does no good at all to such personages."...... ..He is the author of scores of books of prose and poetry and it is the duty of the public and the Educational authorities to give him every encouragemet."

(రాజమహేంద్రవరము గవర్నమెంటుకాలేజిలో నగ్రపండితుఁడైన కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు ప్రొఫెసరు హక్సిలీగారి శారీరశాస్త్రముయొక్క యనర్గళభాషాంతరమును ప్రకటించియున్నారు; దాని ప్రతియొకటియిప్పుడే మాకుచేరినది. పుస్తకముయొక్క యవతారికనుబట్టి యీవిషయముతో సంబంధించిన యింగ్లీషులోను తెలుఁగు (సంస్కృతము) లోనుగల శరీరనిర్మాణశాస్త్రము శుశ్రుతము అష్టాంగహృదయము మొదలైన కొన్ని యింకను అచ్చుపడకున్న గ్రంథములను చదువుటలోఁబండితుఁడెంతయు శ్రమపడినట్టు మేము తెలిసికొనుచున్నాము. ఆయనభాషాంతరములో నుపయోగింపవలసివచ్చిన పారిభాషికపదములలోను వాక్యభాగములలోను కొన్ని సామాన్యమైనవియు నింటవాడఁబడునవియు కాకపోవుటనుబట్టి సామాన్యజనులు సులభముగా గ్రహించుటకుఁగష్టమైనవగుట సత్యమేయయినను, ఆయన యాపదముల నుపయోగింపకుండిన పక్షమున భాషాంతరమును జిక్కుచేసియుండును. ఈ చిక్కును వారించుటకయి చదువువారి యుపయోగార్థముగాఁబారిభాషిక పదములయొక్క సమానార్థకములైన యింగ్లీషు పదములనిచ్చుచు నొక యనుబంధమును బుస్తకముతుదను జేర్చియున్నారు. విస్తారముగా సొమ్ము వ్యయపఱిచి కలకత్తా శిల్పచిత్రశాలయందు చేయించిన శరీరముయొక్క వివిధావయవద్యోతకములైన 2? ప్రతిరూపముల నీ పుస్తకము కలిగియున్నది. పుస్తకమునకందమెక్కువచేసెడు గ్రంథకర్త ప్రతిరూపములను రెంటిని, అట్టమీఁద నొకదానిని ముఖపత్రముమీఁద నొకదానిని, ఈ పుస్తకము కలిగియున్నది.

and turmoils engendered by the weight of public opinion, like Columbus in the discovery of America. Madras Presidency may very well feel proud of having a native like Mr. Veerasalingam in her bosom and "a dose of Carlyle does no good at all to such personages."...... ..He is the author of scores of books of prose and poetry and it is the duty of the public and the Educational authorities to give him every encouragemet."

(రాజమహేంద్రవరము గవర్నమెంటుకాలేజిలో నగ్రపండితుఁడైన కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు ప్రొఫెసరు హక్సిలీగారి శారీర శాస్త్రముయొక్క యనర్గళభాషాంతరమును ప్రకటించియున్నారు; దాని ప్రతి యొకటియిప్పుడే మాకుచేరినది. పుస్తకముయొక్క యవతారికనుబట్టి యీవిషయ ముతో సంబంధించిన యింగ్లీషులోను తెలుఁగు (సంస్కృతము) లోనుగల శరీర నిర్మాణశాస్త్రము శుశ్రుతము అష్టాంగహృదయము మొదలైన కొన్నియింకను అచ్చుపడకున్నగ్రంథములను చదువుటలోఁబండితుఁడెంతయు శ్రమపడినట్లు మేము తెలిసికొనుచున్నాము. ఆయనభాషాంతరములో నుపయోగింపవలసివచ్చిన పారిభాషికపదములలోను వాక్యభాగములలోను కొన్ని సామాన్యమైనవియు నింటవాడఁబడునవియు కాకపోవుటనుబట్టి సామాన్యజనులు సులభముగా గ్రహించుటకుఁగష్టమైనవగుట సత్యమేయయినను, ఆయన యాపదముల నుప యోగింపకుండిన పక్షమున భాషాంతరమును జిక్కుచేసియుండును. ఈ చిక్కును వారించుటకయి చదువువారి యుపయోగార్థముగాఁబారిభాషిక పదములయొక్క సమానార్థకములైన యింగ్లీషు పదములనిచ్చుచు నొక యను బంధమును బుస్తకముతుదను జేర్చియున్నారు. విస్తారముగా సొమ్ము వ్యయ పఱచి కలకత్తా శిల్పచిత్రశాలయందు చేయించిన శరీరముయొక్క వివిధావయవ ద్యోతకములైన 22 ప్రతిరూపముల నీ పుస్తకము కలిగియున్నది. పుస్తకమున కందమెక్కువచేసెడు గ్రంథకర్త ప్రతిరూపములను రెంటిని, అట్టమీఁద నొక దానిని ముఖపత్రముమీఁద నొకదానిని, ఈ పుస్తకము కలిగియున్నది.

ఇక్కడ గ్రంథకర్తనుగూర్చి కొన్ని పంక్తులు వ్రాయుట చూచువారలకు హృదయరంజకముగా నుండకపోదని తలఁచుచున్నాము. జీవించియున్నట్టియు గతించినట్టియు గొప్ప తెలుఁగు పండితులలోను, కవులలోను, ఈయన యొక్కఁడు; సృష్టిని దాని నిజమైన స్వరూపములోఁ గనిపెట్టెడి సూక్ష్మమయినదూరదృష్టి యీయన కనుగ్రహింపఁబడినది; దానిని ప్లీడరునాటకము, బ్రాహ్మవివాహము, మొదలయిన యాయన తెలుఁగు నాటకముల దేనిలోనైనను, ఏపాఠశాలా విద్యార్థియైనను కనఁగలఁడు. మేధావిగాఁబుట్టినవాఁడయి, హిందువులలోని యధిక సంఖ్యాకులలో లేవని యింగ్లీషువారుచెప్పెడి నీతికార్యధైర్యమును, మార్గదర్శక వర్తనమునుగూడ, ఆయన కలిగియున్నాఁడు; ఆయనయొక్క నిశ్శంకమైన ధైర్యమును, పట్టుదలయు, ఈయొక్కసంగతిలో మిక్కిలి చక్కఁగా దృష్టాంతీకరింపఁబడినవి — బాలవితంతువుల వివాహముయొక్క యావశ్యకతను గూర్చియు, యుక్తతనుగూర్చియు, జాతివిశ్వాసులయిన వారయినప్పటికిని వితంతువివాహ సంస్కారమున కనుకూలురుగానున్న స్వదేశీయు లించుమించుగా నందఱును దత్ప్రయత్నమునుండి వెనుకతీయఁగా నీ మహాపురుషుఁ డాసంస్కారములోఁ బ్రధానభాగమును వహించి జనాభిప్రాయభారమువలనఁగలిగిన కష్టములయొక్కయు, సంక్షోభములయొక్కయు, నడుమను జయస్తంభమువలె, అమెరికాను కనిపెట్టుటలో కొలంబసురీతిని, నిలువఁబడెను. చెన్నపురి రాజధాని యీన లోపల వీరేశలింగమువంటి స్వదేశీయుని గలిగియున్నందున కత్యంతము గర్వపడవచ్చును; "కార్లైలుయొక్క మాత్ర యటువంటి వారి కెంతమాత్రమును మేలుచేయదు." ఆయన యిరువదుల కొలఁది గద్యపద్యకావ్యములకుఁగర్త; ఆయనకు సర్వవిధములఁ బ్రోత్సాహము కలిగించుట మహాజనులకును, విద్యాశాఖాధికారులకును, కర్తవ్యము.)

1895-వ సంవత్సరమునందు జ్యోతిశ్శాస్త్ర సంగ్రహమును బటములతోఁ బ్రకటించితిని. జ్యోతిశ్శాస్త్రము ప్రకృతిశాస్త్రములలో నుత్తమమయినదని చెప్పవచ్చును. ఈ శాస్త్రమును జదివి గ్రహణములు మొదలైనవి కలుగుటకుఁగల నిజమైనకారణములను దెలిసికొన్న పక్షమున, ఏతద్విషయమున జను

లలోఁగల మూఢ విశ్వాసములును, మూఢాచారములును నశించి, సుజ్ఞానము కలుగుననుటకు సందేహములేదు. ఈ శాస్త్రము మనదేశమునకు క్రొత్తది కాదు. మన పూర్వులు చిరకాలముక్రిందటనే దీని విషయమయి కృషిచేసి బహు సత్యములను దెలిసికొనియుండిరి. ఈ భాషాంతరమునకు నేనువ్రాసిన యుపోద్ఘాతములోనుండి కొన్ని వాక్యము లిం దుదాహరించుచున్నాను.—

"ఈ శాస్త్రమున మన పూర్వులు వేదమంత్రములు రచియింపఁబడిన కాలమునుండియుఁగృషిచేసియున్నారు. ఆకాలమునందు ఋషులు సంవత్సరమును బండ్రెండుమాసములుగా భాగించుకొన్నట్లు

"వేదమాసోధృత వ్రతో ద్వాదశ ప్రజావతః, వేదాయఉపజాయతే."

అను ఋగ్వేదము మొదటి మండలములోని యిరువదియైదవ సూక్తము యొక్క యెనిమిదవఋక్కు మొదలగువానివలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఋగ్వేదముయొక్క యెనిమిదవ పదవమండలములలోఁ జంద్రుఁడు కొన్నినక్షత్రములయందున్నట్లు సూచింపఁబడినందున, వారి కా కాలమునందు చంద్రగతినిబట్టి చంద్రునిగృహములగు నిరువదియేడు నక్షత్రములనుగూర్చియుఁ దెలిసియుండుననియే యూహింపవచ్చును.సూర్యునిగతినిబట్టి సంవత్సరమును గణించు విధమును సహితము తెలిసికొని, కాలవ్యత్యాసముగాకుండుటకయి వారయిదేసి సంవత్సరముల కొకక్కపర్యాయమప్పు డధికమాసమును జేర్చుకొనుచుండెడువారు. ఆకాలమునందు గ్రహముల నామములుగాని, గ్రహగతులుగాని, వారికిఁదెలియవు. ఒక్క తైత్తిరీయారణ్యకమునందుఁ దక్క వేదమునందెక్కడను గ్రహములపేరులేలేవు. ధర్మశాస్త్రములలో నెల్లను మొదటిదయిన మనుస్మృతియందును గ్రహముల నామములు కానరావు. వేదములయందెక్కడను సూర్యగతినిబట్టినరాశిచక్ర ముదాహరింపఁబడలేదు. రాశిచక్రమును మన పూర్వులు మొదటయవనుల (గ్రీకుల) నుండి గ్రహించిరి. అందుచేతనే వరాహమిహిరుఁడు తన బృహజ్జాతకమునందు

శ్లో. "క్రియతౌబురి జితుమ కులీరలేయ పాథోనజూకకౌర్ప్యాఖ్యాః
తౌక్షిక ఆకోకేరోహృద్రోగ శ్చాంత్యభం చేత్థమ్."

అని క్రియ (మేషము), తౌబురి (వృషభము), జితుమ (మిథునము), కుళీర (కర్కాటకము), లేయ (సింహము), పాథోన (కన్య), జూక (తుల), కౌర్పి (వృశ్చికము), తౌక్షిక (ధనుస్సు), అకోకేర (మకరము), హృద్రోగ (కుంభము), అంత్యభం (మీనము), ద్వాదశరాసులకు గ్రీకుభాషానామములుఁ పెట్టియున్నాఁడు. ఇందుకుళీర, హృద్రోగ, అంత్యభశబ్దములు తక్క మిగిలిన వన్నియు గ్రీకునామములే. వరాహమిహిరుఁడు క్రీస్తుశకము ౫౦౫-వ సంవత్సరమునఁ బుట్టి ౫౮౭-వ సంవత్సరమున మృతినొందెను. ఈయన కాలమునకుఁ బూర్వమునందుండిన సిద్ధాంతగ్రంథములలో సహితము గ్రీకులు (యవనులు) జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందు గట్టివారయినట్టు చెప్పఁబడియున్నది. మిక్కిలి పురాతనమగు గర్గసిద్ధాంతములో

శ్లో॥ మ్లేచ్ఛాహి యవనాస్తేషు సమ్యక్శాస్త్రమిదంస్థితమ్
ఋషివత్తేపి పూజ్యంతే కింపునర్దైవవిద్ద్విజాః."

(యవనులు మ్లేచ్ఛులయినను వారియం దీశాస్త్రముచక్కగానున్నది. వారును ఋషులవలెఁ బూజింపఁబడునప్పుడు దైవజ్ఞులయినద్విజులను జెప్పవలసినదేమి?) అని వ్రాయఁబడియున్నది"

దీనిని బట్టిచూడఁగా నిప్పటివారివలెఁ దామే సర్వజ్ఞులమనియుఁదమపూర్వులు చెప్పినదొక్కటియే సత్యమనియు భావించుకొనువారుగాక యప్పటివారు తాము స్వయముగాఁ గృషిచేసి శాస్త్రజ్ఞానమును వృద్ధిపఱిచియుఁ దమకుఁదెలియనిదాని నితరదేశస్థులవలన గ్రహించియు నభివృద్ధిఁజెందుచు వచ్చినట్టు కనఁబడుచున్నది. తామే సర్వజ్ఞుల మన్న గర్వమును, తామితరులవలన నేర్చుకొన్నచో గౌరవలోపమను దురభిమానమును, గల వారెప్పుడును వృద్ధి నొందక క్రమక్రముగా క్షీణదశకువత్తురు. కాఁబట్టి పురోవృద్ధిఁగోరువారు తాము సత్యమును సర్వవిధముల సంపాదింపఁబ్రయత్నించుచు మంచి యెందున్నను గ్రహించుచుండవలెను. పైనిచెప్పిన దురభిమానము మనదేశమునందుఁ బ్రబలి సర్వమును మన శాస్త్రములలోనే యున్నదనియు మనమితరులవలన నేర్చు

వలసిన దేదియు లేదనియు దురభిప్రాయము బలపడనారంభించినది మొదలు శాస్త్రజ్ఞానమంతకంతకు వృద్ధినొందక క్రమక్రమముగా క్షీణదశకువచ్చుచుండుదుద కిప్పటిహీనస్థితికి వచ్చినది. ఈ నడిమికాలములో నొక్క భాస్కరాచార్యుఁడు దక్క చక్కని సిద్ధాంతగ్రంథములను రచియించినవారెవ్వరును గానరారు. ఈ భాస్కరాచార్యుఁడు తాను రచించిన సిద్ధాంతశిరోమణియను జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందలి గోళాధ్యాయములోఁ దాను జననమొందిన శకసంవత్సరము 1036 అనియు, గ్రంథరచనచేసినది తనముప్పదియాఱవయేటననియుఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు. యూరపుఖండములో 1543-వ సంవత్సరమునందుఁ బరలోకగతుఁడయిన కోపర్నికస్సను జర్మను పండితుఁడు సయుక్తికముగా స్థాపించువఱకును భూభ్రమణసిద్ధాంతము వ్యాపింపలేదు. ఈ భరతఖండములోఁ గ్రీస్తుశకమున నైదవశతాబ్దములోనుండిన యార్యభట్టాచార్యులవారు వరాహమిహిరునకుఁ బూర్వమునందే భూభ్రమణ సిద్ధాంతమును బోధించిరి. కాని యది ప్రబలక మధ్యగా భూమి స్థిరముగానుండి దానిచుట్టును సూర్య చంద్ర నక్షత్రాదులు తిరుగుచున్నవన్న యపసిద్ధాంతమే నేటివఱకును వ్యాపించియున్నది. మనపూర్వులకు గ్రహాదుల గతులు తెలియునుగాని గ్రహములకును భూమికిని గల దూరములు సరిగాఁ దెలియవు. ఆకాలమునందు సహితము నళికాది యంత్రము లేవో కొన్నియున్నను గ్రహవేధకయి యిప్పుడున్న దూరదర్శక యంత్రాదులప్పుడు లేనందున నిప్పుడు తెలిసికొన్న యనేకాంశములు వారి కప్పుడు తెలియుట యసాధ్యమయ్యెను.

ఈ గ్రంథమును రచించుటకయి నేనింగ్లీషుభాషలోనున్న కొన్ని జ్యోతిష గ్రంథములను జదువుటయేకాక సంస్కృతభాషలోనున్న సూర్య సిద్ధాంతము, సిద్ధాంతశిరోమణి, పంచసిద్ధాంతిక, మొదలయిన సిద్ధాంత గ్రంథములను సహితము చదివితిని. మనలోని తెలిసినవారి సాయమువలన రాత్రుల గ్రహములు నక్షత్రములు మొదలయిన వానినిజూచి వాని స్థానములను రూపములను గ్రహించితిని. నేను చెన్నపురికిఁబోయి యుండినప్పుడచ్చటి నక్షత్రశాలాధికారుల సాహాయ్యమువలన పగలు శని గ్రహాదులను శని గ్రహముయొక్క యుంగరములను

దూరదర్శక యంత్రముతో నచ్చటి యుద్యోగస్థులు చూపఁగాఁ జూచితిని. ఈ పుస్తకమునందు నేను సాధ్యమైనంతవఱకు పారిభాషిక పదములను రానీయక సుగమముగా నుండునట్లు సులభశైలినే యుపయోగించినను శారీరశాస్త్రమునందువలెనే దీనియందును ఇంగ్లీషు పర్యాయపదములతో పారిభాషిక పదములపట్టికను తుదను జేర్చితిని. పటములులేని యెడల విషయము సుబోధముగా నుండదుగనుక విశేషవ్యయముచేసి యాయా గ్రహనక్షత్ర ధూమకేతు సూర్యచంద్రోపరాగాదులను జూపెడు పటముల నేఁబదింటికంటె నెక్కువగా నింగ్లండునుండి చేయించి తెప్పించి యిందు యుక్తస్థలములయందు వేయించితిని. గ్రహణవిషయమున సామాన్య జనులలో వ్యాపించియున్న పిచ్చి నమ్మకమును బోఁగొట్టవలెనన్న యుద్దేశముతో గ్రహణములకు నిజమైనకారణములను దెలుపుటకు మునుపవతారికగా జ్యోతిశ్శాస్త్ర సంగ్రహమునందుఁగొంత వ్రాయఁబడినది. చదువరులకింపుగా నుండవచ్చునని దానినిం దుదాహరించుచున్నాను.

"సూర్యబింబముయొక్కయో చంద్రబింబముయొక్కయో కాంతియంతయుఁగాని కొంతగాని మాయుట గ్రహణమనఁబడును. బింబముయొక్క కాంతి యంతయు నడఁగినచోఁ బూర్ణగ్రహణమనియు,కొంతమాత్రమే యడఁగినచోఁ బార్శ్వగ్రహణమనియు, చెప్పఁబడును. సంపూర్ణ సూర్యగ్రహణము పట్టినప్పుడు సర్వమును వింతగాఁగానఁబడును—పట్టపగలు మింటనక్షత్రములు కానిపించును; పక్షులు కోలకోలమనికూయుచు గూండ్లుచేరఁబాఱుతెంచును: ఘూకములు గుహలు వెలువడి నానాముఖముల సంచరించును ; మూఢుల మనస్సులలో భయ మంకురించును. వేయేల? పగలేరాత్రియగుట సంభవించినప్పుడు లోకములోని వేవి తాఱుమాఱుకావు? ఈ ప్రకారముగా వ్యత్యస్తదశ సంభవించుటచేత నాలోచనలేని మృగపక్ష్యాదులు సహితము తమతమ స్వభావగుణములను విడిచి తేజోవిహీనములయి నిరుత్సాహములయి యుండునప్పుడు, ఆలోచన పరుఁడయిన మనుష్యుని హృదయమునందు భీతిచేతనెన్ని యూహలు పుట్టవు? మన దేశమునందలి జనులు గ్రహణసమయములయందు సూర్యచంద్రులకేదో, పెద్దపాము మ్రింగుటచేత, మహావిపత్తు సంప్రాప్తమయినదనియు, తమ్ము

మైలసోఁకినదనియు భావించి,స్నానములు చేసియు, నుపవాసము లొనర్చియు, దోషపరిహారార్థముగా దానధర్మము లాచరించియు, నానావిధకర్మలు చేయుదురు. దేశమజ్ఞాన దశయందుండిన కాలములో సాధారణముగా జనుల మౌఢ్యమహిమచేత నిట్టియాచారములు మొట్టమొదట నుద్భవమొందును; పిత్రాచారమన్న గౌరవమునుబట్టి యాలోచనమాని తెలివిగలవారు సహిత మాచరించుచు రాఁగాఁ గొంతకాలమున కామూఢాచారములు శిష్టాచారములగును. అటువంటి స్థితిలో బుద్ధిమంతులయిన యాచార్యపురుషులు బైలుదేఱి యంధపరంపరగా జనులాచరించెడి యాయాచారములనే తాము నవిచారపూర్వకముగా ననుసరించుచు వానిని దమకు జీవనాధారములుగా మార్చుకొని లాభకరములయిన యట్టి యుత్తమాచారములను గల్పించిన పూర్వుల బుద్ధిసంపదను శ్లాఘించుచు స్వార్థపరత్వముతో వానికి హేతుకల్పనముచేసి పుస్తకములను రచించి పామరులను మోహింపఁజేయుదురు. దురాచారము లెప్పుడును ప్రవేశించినంత సులభముగా వదలిపోవు. ఎంత యవివేకమూలకమయినదైనను, దేశమునందొక్కసారి నెలకొన్న యాచారపిశాచము చిరకాలము పలువురు పలుప్రయత్నములుచేసి కష్టపడి వెడలఁగొట్టఁబాటుపడినంగాని యొకపట్టునకాలుకదల్పదు. గ్రహణములకు ధీమంతులయిన మన పౌరాణికులు కల్పించిన కారణములనెల్లవారు నెఱుఁగుదురుగదా! విప్రచిత్తికిని సింహికకును జతుర్భుజుఁడయిపుట్టిన రాహువనెడు రాక్షసుఁడొకఁడుండెనఁట! దేవదానవులు పాలసముద్రమును మథించి పడసిన యమృతము నుభయపక్షములకును నిష్పక్షపాతముతోఁ బంచిపెట్టెదనని చెప్పి విష్ణుఁడు జగన్మోహినీ వేషమును ధరించి వచ్చి దేవతలకుఁ బోయుచుండఁగా వారు త్రాగియానందించుచున్నప్పుడు విష్ణుమాయకులోనయి భ్రమపడి యూరక గుటుకలు మ్రింగుచుఁ జూచుచున్న రాక్షసపంక్తినివిడిచి బుద్ధిమంతుఁడయిన రాహువు మోహినీ వేషమునకుఁ బ్రతిగాఁదాను దేవతావేషమును ధరించి దేవతాపంక్తిలోఁగూర్చుండి యెల్లవారిని మాయచేసిన విష్ణువునే మాయచేసి యమృతపానముచేయఁ జొచ్చెనఁట! సూర్యచంద్రులా రహస్యమును గనిపెట్టి విష్ణుదేవునితో విన్నపింపఁగా నతఁడు చక్రధారచే నాదుష్టరాక్షసుని శిరస్సుఖండించె

నఁట ! అమృతపాన విశేషముచేత రాహువు చావక తలయొకటియు మొండె మొకటియుఁగా రాహుకేతు నామములతో రెండు ఘోరరూపములఁదాల్చి యొక్కఁడిద్దఱయి సూర్యచంద్రులు చేసిన యపకారమునకయి పగపట్టివారిని బట్టి పర్వదినములయందు పెద్దపామువలె వారిని మ్రింగి విడుచుచుండునఁట! ఇటువంటి మూఢవిశ్వాసములు నశించి దేశములో గ్రహణవిషయమున మంచి జ్ఞానము వ్యాపించుటకయి నిజమయిన కారణములనుదెలుపుదము. నిజమయిన కారణములు సర్వజనులకును దెలిసిన తరువాత సహితము గ్రహణ సంబంధము లయినకర్మ లభ్యాసవశముచేతఁ గొంతకాలము జనులను విడువకపోవచ్చును."

ప్రకృతి శాస్త్రములలో నేనురచించిన మూఁడవది జంతు స్వభావ చరిత్రము. దీనియందలి ప్రథమ భాగమును 1896 వ సంవత్సరమునందు దాదాపుగా నలువది జంతుపటములతోఁ బ్రకటించితిని. జంతువులన్నిటిలోను జరాయుజములనఁగా మావిలోనుండి పుట్టిన జంతువులు శ్రేష్ఠములయినవి. మనుష్యుఁడును జరాయువునుండి పుట్టినవాఁడే. ఈజంతువులు పిల్లలకు పాలిచ్చిపెంచును. మావినుండి పుట్టినపిల్లలకు స్తన్యమిచ్చెడి యాజాతి జంతువులను గూర్చియే యీప్రథమ భాగమునందు వ్రాసియున్నాను. పుస్తకము చదువువారికి మనోహరముగా నుండుటకయి జంతువుల స్వభావాది వర్ణనము చేయుటయేకాక యక్కడక్కడ వానినిగూర్చిన కథలను మనుష్యులకు వానిని గూర్చి గల యభిప్రాయములనుగూడ చేర్చియున్నాను. మనదేశమునందలి హనుమద్వానరములను గూర్చి యిట్లు వ్రాసియున్నాను.

"చక్కఁగా నెదిగిన హనుమానులు ముక్కుమొదలుకొని తోఁక మొదటికి మూఁడు నాలుగడుగుల పొడుగుండును. తోఁకదేహమునకంటెను పొడుగుగానుండును. ఈవానరముయొక్క వర్ణము మనము సాధారణముగాఁజూచెడు పండుకోఁతివంటి రంగుకలదిగానేయుండునుగాని వీపు పొడుగునను నల్లనిచాఱ యుండును. ఈజాతి వానరములే పూర్వకాలమునందు రామరావణ యుద్ధములో రామునికిఁ దోడుపడి రాక్షసులతో యుద్ధము చేసెనని చెప్పుదురు. అందుచేత నీ హనుమానులయందు హిందువుల కత్యంత భక్తికలిగియున్నది. ఇవి

యేయల్లరిచేసినను జనులు వాని జోలికిపోక నమస్కరించి యూరకుందురు. కాబట్టి యీవానరములు నిర్భయముగా గ్రామములయందు వీధులలో సంచరించుచు, గ్రామములోని తోటలన్నియు తమవేయయినట్టు మనసువచ్చిన తోటలలో బ్రవేశించి పండ్లు మొదలయినవి యథేష్టముగా ననుభవించుచు, అంగళ్లలోని ధాన్యాదులను దమ సొత్తయినట్లుగా నంగడివాండ్ర నేమఱించి భక్షించుచు, ఇండ్లనడి కప్పులమీఁదికెక్కి లోపలికి గాలిపోవుటకు మార్గము లేర్పఱుచునట్లుగా పెంకులు తిరుగవేసి నలుగఁద్రొక్కుచు, సర్వాధికారము చెల్లించుచుండును. గ్రామస్థులు వీని బాధపడలేక తమయిండ్లమీఁద ముండ్ల కంపలు మొదలయినవి వేసికొందురు. ఇవి యేహానిచేసినను వీనిని కొట్టక పోవుటయేకాక యెవ్వఁడైన మతాంతరుఁడీ కోఁతిని హింసించిన పక్షమున గ్రామస్థులందఱును వానిమీఁద దండెత్తుదురు"

కుక్కలయొక్క స్వభావ లక్షణాదులనుగూర్చి వ్రాయుచో నొకచోట నీక్రిందికథ చెప్పఁబడినది.

"ఒకఁడు కొంతకాల మొకకుక్కను బెంచి తరువాత దానిని తనమిత్రునకిచ్చివేసెను. నాలుగు సంవత్సరములైన తరువాత మొదటియజమానుఁడొకనాఁడొక యడవిమార్గమునఁ బోవుచుండఁగాఁగుక్కయెదురుపడి యానవాలు పట్టి తోఁకయాడించి తనసంతోషమును గనఁబఱచెను. ఇంతటిలో నతని మిత్రుఁడైన క్రొత్త యజమానుఁడునువచ్చెను. వారిద్దఱును కొంతసేపు మాటాడివిడిపోయిన తరువాత కుక్క క్రొత్తయజమానుని వెంటఁబోయెను. ప్రాఁతయజమానుఁడు కొంతదూరము నడచిన తరువాత గడియసేపటిలో కుక్క మరలవచ్చి యాతని కద్భుతము కలుగఁజేసెను. అతఁడు కుక్క తనయజమానుని విడిచి యేలవచ్చెనాయని యాలోచించు చుండఁగాఁ బొదలోనుండి దుడ్డుకఱ్ఱలుచేతఁ బుచ్చుకొని యిద్దఱు మనుష్యులాతని వంకవచ్చిరి. అప్పుడాకుక్క యరణ్యము ప్రతిధ్వని యిచ్చునట్లుగా మొఱుగుచు వారివంక పరుగెత్తఁగా వారిద్దఱును పాఱిపోయిరి. తనప్రాఁతయజమానుఁ డడవిదాఁటి మంచిమార్గమునఁ బ్రవేశించిన తరువాత నతనిని విడిచి కుక్క తన క్రొత్తయజమానుని కలిసికొనుటకయి

పోయెను. కఱ్ఱలు పుచ్చుకొనివచ్చిన యిద్దఱుమనుష్యులయొక్క యుద్దేశమేమో మీరూహించి తెలిసికోవచ్చును. గతదినము నందక్కడనే యొకమార్గస్థుని గొట్టి వారాతని సొత్తును దోచుకొనిపోయిరి. కుక్క యాదొంగలు వచ్చుచుండుటచూచియో, ఆదిదొంగలు కొట్టెడు స్థలమనియెఱిగియో, పూర్వయజమానుని రక్షణముకొఱకు వచ్చియుండును. కుక్కయొక్క విశ్వాసమెంతయైన శ్లాఘనీయముకదా!”

ప్రకృతి శాస్త్రవిషయకములైన గ్రంథములలోఁ బదార్థవివేచక శాస్త్రమును, భౌతిక భూగోళశాస్త్రమును, నేను గొంతవఱకుఁ జేసితినిగాని వానిని బూర్తిచేయలేదు. సంగ్రహవ్యాకరణము, కావ్యసంగ్రహము, అలంకార సంగ్రహము, ఆంధ్రతర్కసంగ్రహము, ఆనెడు నేను రచించిన గ్రంథములు శాస్త్రసంబంధములైనవేకాని ప్రకృతిశాస్త్రములతో సంబంధించినవికావు.

నేనుచేసిన గ్రంథములలోనెల్ల నాంధ్రకవుల చరిత్రము ప్రధానమైనదని చెప్పవచ్చును. దీనియొక్క ప్రథమభాగమును నేను 1887 వ సంవత్సరమునందుఁ బ్రకటించితిని. ఈప్రథమ భాగము పూర్వకవులను గూర్చినది. హూణశకము 1450-వ సంవత్సరమువఱకును గలకవులు పూర్వకవులనియు, 1450-వ సంవత్సరమునకుఁదరువాతను 1650 వ సంవత్సరమువఱకును గల కవులు మధ్యకవులనియు, 1650 వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత నున్న వారాధునిక కవులనియు, నేను సంకేతమేర్పఱుచుకొంటిని. రెండవభాగము మధ్యకవులను గూర్చినది. మూఁడవభాగ మాధునికకవులను గూర్చినది. ఈమూఁడు భాగములయందునుజెప్పఁబడిన కవులసంఖ్య యిన్నూటికంటె హెచ్చుగానున్నది. పూర్వకాలమునుండియు మనదేశములోఁ జరిత్రములను వ్రాసెడి యాచారమంతగా లేదు. అందుచేత కవుల చరిత్రమును వ్రాయుటయెంతో కష్టసాధ్యమయ్యెను. ఎవ్వరో నలుగురైదుగురుతప్ప కవులెవ్వరును. దమవంశ వర్ణనములలోఁ దాము పుట్టినకాలమునైనను దెలుపుకొనలేదు. గ్రంథ రచన చేసిన కాలమునంతకు ముందే తెలుపుకొన లేదు. గ్రంథకర్త లనేకులు తమ గ్రంథములను రాజులు మొదలైన వారికంకితము చేసియుండుటచేత రాజులకాలమును గనుఁ

గాని దానినిబట్టి కవులకాలమును గనుఁగొనవలసివచ్చెను. రాజులకాలములను గనుఁగొనుటకైన మనలోచరిత్రములులేవు. వారు తాముబ్రాహ్మణులకు భూదానాదులను జేసినప్పుడును, గుళ్లు గోపురములు కట్టించి నప్పుడును, తామ్రశాసనములను శిలాశాసనములను వ్రాయించుచువచ్చిరి. ఆశాసనములలో సాధారణముగాఁదాము దానాదులు చేసిన కాలమును వేయించుకొనుచు వచ్చుటచేత తత్కాలమున రాజులకాలనిర్ణయమును, వారికృతుల నందుటచేతఁదద్వారమునఁ గృతి కర్తలకాల నిర్ణయమును, చేయవలసివచ్చెను. కృతికర్తలలో నధికసంఖ్యాకులు తమ గ్రంథములను రాజుల కంకితమొనర్పక దేవతలకంకితము చేయుచు వచ్చిరి. అట్టివారియొక్క కాలమును గనుఁగొనుటకయి వారు తమ గ్రంథములయందు పూర్వకవులనుగాఁ జేర్కొనిస్తుతించినవారి నామములు తక్క వేఱాధారములేవియు కనఁబడలేదు. ఆయల్పాధారమునుబట్టి సరిగా వారికాలనిర్ణయమును జేయుటకుపీలుకలుగలేదు. కొందఱు కవులు తామాధునికు లయ్యును భారతకర్తలయిన కవిత్రయమును దక్క నితరుల వారి నెవ్వరిని కవిస్తుతిలోఁ జేర్కొనకుండిరి. కవులకాల నిర్ణయమును జేయుటలో లక్షణ గ్రంథములు కొన్ని కొంతవఱకు సాయపడినవి. లక్షణ గ్రంథములను జేసినవారు కొందఱు తాముచెప్పిన లక్షణములకు లక్ష్యములుగా పూర్వకావ్యములనుండి పద్యముల నుదాహరించుచువచ్చిరి. అప్పకవితాను గ్రంథరచన కారంభించిన కాలమును దన పుస్తకమునందే వ్రాసికొనియున్నాఁడు. ఇట్లాతనికాలము తెలియుటచేత నప్పకవీయమునందుఁ జేర్కొనఁబడిన కవులందఱును నాతనికిఁ బూర్వమునందుండిన వారగుట నిశ్చయమేయయినను, వారిలో నెవ్వరెంత పూర్వులో తెలిసికొనుట కా పుస్తకము సహితము సహకారికాలేదు. ఇట్లెన్నియో కష్టములున్నను నేనెంతో శ్రమపడి కాలనిర్ణయమును గొంతవఱకుఁ జేయఁగలిగినాఁడను. దీని విషయమయి దొరతనమువారిచేఁ బ్రకటింపఁబడిన స్యూయల్దారవారి దక్షిణ హిందూదేశశాసన పుస్తకములను మాత్రమేకాక చెన్నపురియందును నితరరాజధానులయందును మైసూరునందును బ్రకటింపఁబడుచు వచ్చిన తామ్రశిలాశాసనాదులనుగల పత్రికలను పుస్తకములను చరిత్రములను

దెప్పించి నేను చదివితిని. చెన్నపురి చిత్రవస్తుప్రదర్శనశాలలోనున్న తామ్రశాసనములను జదివితిని. ధనమిచ్చికొనియు మిత్రులసాహాయ్యమున నెరవుపుచ్చుకొని మాతృకలకుఁ బ్రతులు వ్రాయించియు కట్టలుకట్టిమూలఁబడియున్న పుస్తకములను గొందఱూరకయియ్యఁగా వందనపూర్వకముగాఁ గైకొనియు ముద్రితములుకాని తాళపత్ర పుస్తకములను విస్తారముగా సంపాదించితిని. తంజావూరిలోని సరస్వతీ భాండాగారములో తెలుఁగు పుస్తకములున్నవనివిని యాకాలము నందక్కడ మండల న్యాయాధిపతిగానుండిన హామ్నెట్టు దొరగారి సాహాయ్యమున నక్కడనున్న తెలుఁగు పుస్తకములపట్టికను సంపాదించి నేను స్వయముగా నక్కడకుఁబోయి పుస్తకములు చదివి వానిలోనుండి నాకుకావలసిన భాగములను వ్రాసికొని వచ్చితిని. అంతేకాక యక్కడనున్న పెక్కు పుస్తకములకుఁ బ్రతులను వ్రాయించి తెప్పించితిని. మూఁడుసంవత్సరములు వరుసగా వేసవికాలపు సెలవులలో చెన్నపట్టణమునకుఁబోయి యక్కడి ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారమునకు ప్రతిదినమును పగలు పదిగంటలకు భోజనముచేసిపోయి సాయంకాల మైదు గంటలవఱకు నక్కడనుండి తాళపత్రలిఖిత పుస్తకములను జదివి వానిలోనుండి కావలసిన భాగములను వ్రాసికొనుచుంటిని. ఒకనాఁడు ట్రాముబండిలో నెక్కి పోయి సముద్రతీరమునదిగి పుస్తకభాగములను వ్రాసికొనవలెనన్న యుద్దేశముతో నక్కడనుండి కోటకు నడిచిపోయి కావలసిన పుస్తకమును పుస్తకభాండాగారమునుండి పైకితీయించి వ్రాసికోఁబోఁగా నాకంచుక కోశము (చొక్కాజేబు) లోని వ్రాఁతపుస్తకము కనఁబడలేదు. ట్రాముబండిలో దానిని విడిచి వచ్చితినని వెంటనే మరల సముద్రతీరమునకుఁబోయి మఱియొక ట్రాముబండి నెక్కి విద్యుద్బలోత్పాదకస్థానమునకువెళ్లి యచ్చట మొదట నెక్కివచ్చినబండిని నడుపువానిని కనుఁగొని యడుగఁగా నతఁడేదో వ్రాఁతపుస్తకము బల్లమీఁదనుండఁగా క్రిందపాఱవైచితినని చెప్పెను. అతనిబండిలో మరల నెక్కి యాతఁడు పుస్తకమును పాఱవేసితినన్న స్థలమునకు వచ్చి దిగి యాసమీపమున వెదకి చుట్టుపట్టుల వారిని విచారించి పుస్తకమిచ్చినచో సొమ్మిచ్చెదనని యాశపెట్టితినిగాని పుస్తకము

జాడయెక్కడను కానరాలేదు. పుస్తకము తెచ్చియిచ్చినవారి కిరువదియైదు రూపాయలు పారితోషికమిచ్చెదనని ప్రకటించినను కార్యము లేకపోయెను. ఇందుమూలమున నేను నెలదినములు పడిన కష్టమంతయు నిష్ఫలమయ్యెను. అందుచేత నేను కోటకుఁబోయి చదివిన పుస్తకములనే మరల చదివి వ్రాసిన దానినే మరల వ్రాసికోవలసివచ్చెను. ఆకాలమునందు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారము కోటలోనుండెను. ఈ ప్రకారముగా విశేష శ్రమపడి నేను కవులచరిత్రమును వ్రాసిముగించితిని. అప్పటికంటె నిప్పుడు కవులచరిత్రమును వ్రాయుటకెక్కువ సౌలభ్యము లేర్పడినది. పునస్సంశోధనముచేసి కవులచరిత్రము నిప్పుడు వృద్ధిపఱిచి బాగుచేయవచ్చునుగాని వృద్ధుఁడనయి దుర్బలుఁడనయియుండుటచేత నట్టి సంశోధనమునకు వలయుశక్తియు నోపికయు నాకిప్పుడు లేకున్నవి. పైకిఁజూచువారికి కవులచరిత్ర విషయమున నేనుపడినపాటు తెలియకపోవచ్చునుగాని యీయితరగ్రంథరచనావిషయమునను నేనింత కష్టపడలేదని నమ్ముచున్నాను. దీనిని సర్వకళాశాలవారు బహుసంవత్సరములు పరీక్షాపఠనీయ గ్రంథమునుగా నిర్ణయించి యుండుటచేత నేను పడిన ప్రయాసము సఫలమయినదనియే సంతోషించుచున్నాను. ఈగ్రంథ ప్రకటనమువలన మనవారిలో కవుల విషయమున నావఱకుండిన యభిప్రాయము లనేకములు మాఱిపోయినవి. ఆవఱకు నన్నయభట్టును తిక్కన సోమయాజియు సమకాలీనులయినట్టును, నన్నయభట్టారకుని మరణానంతరమున రాజనరేంద్రుఁడాంధ్ర భారతమును పూర్తిచేయింపవలెనన్న యుద్దేశముతో "నిండుమనంబున వ్యనవనీతసమాన" మన్న పద్యమునో "మదమాతంగతురంగకాంచన" యున్న పద్యమునో వ్రాయించిపంపఁగా తిక్కన సోమయాజి మరలనాపద్యమునే వేఱుగా వ్రాసి వర్ణముచేసిపంపఁగా నతఁడు భారతశేషమును రచించుటకు తగినవాఁడని నిర్ణయించి రాజనరేంద్రుఁడాతనిని తనయాస్థానమునకుఁ బిలిపించినట్టును, సర్వజనులును నమ్ముచుండిరి. ఈకవుల కిద్దఱకును నడుమనిన్నూఱుసంవత్సరములంతరమున్నదని సహేతుకముగా నేను నిరూపించిన పిమ్మట చదువుకొన్నవారిలో పూర్వాభిప్రాయము పూర్ణముగా మాఱిపోయినది. అయినను కవి

జీవితములను మొదట వ్రాసిన గురుజాడ శ్రీరామమూర్తి పంతులుగారు మొదలైనవారు కొందఱును తరువాత సహితము వారిరువురును సమకాలికులని సాధించుటకయి హేత్వాభాసములను కల్పించి కొంతకాలము పెనఁగులాడిరి. కాని కడపట కార్యములేదని తమవాదము నుజ్జగించి యూరకుండవలసిన వారయిరి. లోకము సామాన్యముగా సత్యము తెలిసిన తరువాత సహితము తనతొంటి యభిప్రాయమును మార్చుకొనుట కొకపట్టున నిష్టపడదుగదా!

నన్నయభట్టీయమని సాధారణముగాఁ జెప్పఁబడెడు ప్రక్రియాకౌముది నన్నయ భట్టకృతముకాదనియు, తనపుస్తకమునకు వ్యాప్తియు గౌరవమును గలుగుటకయి బాలసరస్వతియో మఱియొకరో రచించి నన్నయభట్టునకు కర్తృత్వము నారోపించిరనియు, నేను హేతుపూర్వకముగా నాకవులచరిత్రమునందు వ్రాసితిని. దాని నంగీకరింపక నాయభిప్రాయమును పూర్వపక్షము చేయుటకయి కొందఱు వృత్తాంత పత్రికలలో ఖండనములు వ్రాయఁబ్రయత్నించిరి. వారి పూర్వపక్షములకు నేను చెప్పిన సమాధానములు విన్నపిమ్మట వారిలో ననేకులు తమయభిప్రాయములు మార్చుకొనిరి. అట్టివారిలో నొక్కరైన గురజాడ శ్రీరామమూర్తి పంతులుగారొక సందర్భమున నాసిద్ధాంతము నంగీకరించుచు వ్రాసినప్పు డముద్రిత గ్రంథచింతామణి పత్రికాధిపతులైన పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారు 'మనవాదమును నిలువఁబెట్టవలసిన మీరేయిట్లు ప్రతిపక్షులలోఁ జేరినఁ జెప్పవలసినదే మున్న' దని వ్రాసిరి. మనలో ననేకులకు తమవాదము గెలువవలె నన్న యభిలాషమే కాని సత్యమును గ్రహింపవలె నన్న యభిలాషములేదు. తానుపట్టిన కోడికి మూఁడే కాళ్లను వారితో వాదించి వారి నెవ్వ రొప్పింపఁ గలుగుదురు? ఇప్పు డధిక సంఖ్యాకు లీవిషయమున నాయభిప్రాయముతో నేకీభవించుచున్నట్టు కనఁబడుచున్నారు.

యతిప్రాసములయందు రేఫఱకారమైత్రిని గూర్చి కూడ బమ్మెరపోతరాజు చరిత్రమునందు విశేషముగా వివాదము చేయఁబడినది. నేను నాపుస్తకములయందు రేఫఱకారమైత్రి చేసినవాఁడను కాకపోయినను, ఈభేదము భాషకనావశ్యకమనియు పూర్వమునందీ భేదములేక నడుమ తెచ్చి పెట్టఁబడిన

దనియు దానిని తొలఁగించుట కర్తవ్యమనియు నామతము. చదువరుల కీవిష యము మనోహరముగానుండునని తలఁచియందలి కొన్నిభాగముల నిం దుదాహ రించుచున్నాను.

“ రేఫఱకారములకు మైత్రియుండఁగూడదని నన్నయ భట్టారకాదుల యభిప్రాయ మగునాయనియు సంశయింప వలసియున్నది. నన్నయభట్టు రేఫములనుగాఁ బ్రయోగించిన వానిని గొన్నిటిని శకట రేఫములనుగాను శకట రేఫములనుగాఁ బ్రయోగించిన వానిని గొన్నిటిని రేఫములనుగాను తిక్కన ప్రయోగించియున్నాఁడు. అయినను రేఫశకట రేఫముల విషయమయి పెనఁ గులాడువారు వానికన్నిటికిని ద్విరూపములు గలవని చెప్పుదురు. అట్లననిపక్ష మున రేఫములకును ఱాలకును మైత్రిలేదను తమవాదము పడిపోవునన్న భీతి చేత పన్నిన పన్నుగడ కాని యిది మఱియొకటికాదు. ఒకపదమునందలి యొకక్షరము రేఫమును శకటరేఫమును నగుననుటవలనఁ దన్మైత్రి కూడదను వాదమునకే దౌర్బల్యము కలుగునని నాయభిప్రాయము. ఒక పదమునందలి రేఫము ఱకారముగా మాఱునప్పుడు ప్రత్యేకముగా రేఫ ఱకారములకు మైత్రి కలిగియున్న నేమి బాధకలుగునో. నేనూహింపఁజాలకున్నాను. తెలుఁగు పదములందివి ఱాలని నిర్ధారణముచేయుటకు వారికేమి యాధారములున్నవో మొట్టమొదట నాకుఁ దెలియకున్నది. కవిత్రయమువారి ప్రయోగములందు సంస్కృతపదములతో యతిప్రాసములయందుఁ జేరనివాని నన్నిటిని శకటరేఫ ములనుగా నిర్ణయించియున్నారు. రేఫములను గలిగియుండియుఁ దెలుఁగు పదములు యతిప్రాసములయందు సంస్కృతపదములతోఁ జేరకయుండరాదా? “ నాన్యేషాంవైధర్మ్యం లఘ్వలఘూనాం రయోస్తునిత్యంస్యాత్ ” అని వాగ ను శాసనుఁడు చెప్పియుండుటచేత లఘ్వలఘు రేఫములకు మైత్రికూడ దందు రేమో! ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయభట్టు చెప్పినదయి యుండదని యూ తనిచరిత్రమునందు నిదర్శనపూర్వకముగాఁ జూపఁబడియున్నది. కాఁబట్టి రేఫ ఱకార వైరము నన్నయభట్టుమతముకాదని సందేహింపవలసియున్నది. ఈ భేద మావశ్యకమని చెప్పిన బాలసరస్వతిసహిత మీభేదమును గనిపెట్టలేక తన

చంద్రికాపరిణయమునందు రేఫఱకారములకుఁ బ్రాసమైత్రి చేసియున్నాఁడు. రేఫఱకారమైత్రికూడదని పూర్వకాలమునందు కొందఱి మతమైనను కూడు ననియుఁ బలువురమతమైయున్నది. భారతాదుల నామూలాగ్రముగాఁ బరిశోధించి యుభయభాషలయందును సర్వతోముఖపాండిత్యము గలవారయిన బమ్మెరపోతన, పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రుఁడు, పింగళిసూరన, అలసాని పెద్దన మొదలైనతొంటికవు లనేకులు రేఫఱకారమైత్రినంగీకరించినపక్షమువారు....

....

కవిత్రయము వారొక్క పదములోని యొకక్షరమునే యొకప్పుడు రేఫమునుగాను మఱియొకప్పుడు శకటరేఫమునుగాను బ్రయోగించుటచేతనే వారికా భేదమంత సమ్మతముకాదని స్పష్టపడుచుండ లేదా? అప్పకవి మొదలైనవారీ ద్విరూపములను నడుమఁదెచ్చి పెట్టినారు. మఱియొక హల్లుతోఁజేరియున్నప్పుడు బండిఱా రేఫముతో యతిప్రాసములందు మైత్రి చెందుచుండఁగా, రేఫము సవర్ణములుగాని ఋకారముతోను లకారముతోను మహాకవి ప్రయోగములయందు యతిప్రాసల మైత్రిని బొందుచుండఁగా, సవర్ణమయిన బండిఱాతో నేల మైత్రి చెందరాదో తెలియరాదు. అనావశ్యకములైన నిర్బంధములను దీసివేసి భాషను సుసాధ్యముచేయుట పరమ ప్రయోజనకరమగుటచేతను, రేఫఱకారభేదమువలన భాషకొక ప్రయోజనము కలుగకుండుటచేతను, పూర్వకవు లనేకులు వానిమైత్రి నంగీకరించియుండుటచేతను, మన పండితులు దుర్గ్రాహ్యమయిన యీభేదమును బాటింపక భాష చిక్కుకొంత వదల్ప సమ్మతింతురని నమ్ముచున్నాను. పదములు రేఫభేదమును గలిగియున్నచో నర్థభేదముకూడఁగలిగియుండు నందురేమో. మనలక్షణవేత్తలు చేసిన నిర్ణయమునుబట్టియే యెన్నిపదములు సమానార్థములుగలవే యుభయ రేఫములుగా నుండలేదు? అర్థభేదమును నిర్ణయించుటకుఁ బ్రకరణ సాహచర్యాదులు సాధనములుగాని వ్రాయఁబడిన రూపముగాదు.''

నడుమ విడువఁబడిన భాగములో రేఫఱకారములకుఁ గవిజనాశ్రయమునందు యతిప్రాసమైత్రి చెప్పఁబడెననియు, శారదాదర్పణమునందు యతి

మైత్రి చెప్పఁబడినదనియు, రేఫఱకారమైత్రిని దూషించి యామత మవలంబిం చినవారిని గుకవులని దూషించిన యప్పకవియే తనకాభేదము తెలియక రేఫ ఱకారమైత్రిచేసి తానును దానభివర్ణించిన కుకవికోటిలోనే చేరెననియు, అలసాని పెద్దన, కృష్ణదేవరాయలు, పింగళిసూరన్న, అయ్యలరాజు రామభద్రుఁ డు, పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన్న, సంకుసాల నృసింహకవి రేఫఱకారములకుఁదమ గ్రంథములయందు యతిప్రాస మైత్రిచేసిరనియు, పూర్వులు తద్భవమునందును దీర్ఘములమీఁదను బండిఱా లేదని చెప్పఁగా నిప్పటివారా రెండుచోట్లను గూడ నున్నదని చెప్పుచున్నారనియు, కూచిమంచి తిమ్మకవి బండిఱా సం యుక్తమయినప్పుడు రేఫముతో మైత్రిచెందునని చెప్పఁగా నిప్పటివారట్టి చోట్ల బండిఱా రేఫముగా మాఱునని చెప్పుచున్నారనియు, పద్యముల నుదా హరించుచు లక్ష్య సహితముగా వ్రాయఁబడినది.

కవిచరిత్రములను వ్రాయుటకయి తెలుఁగులోనున్న యముద్రితములు ను ముద్రితములును నయియున్న గ్రంథశతములను జదువుచు కొందఱాధు నికుల గ్రంథములను జదివినప్పుడిటువంటి గ్రంథములేల వ్రాయఁబడెనాయని మనస్సులో చింతయుఁ గోపమును గలిగి వానివిషయమునఁ గొంత కఠినముగ వ్రాయవలసినవాఁడనైతిని. ఇటువంటి గ్రంథములలో నొక్కటియైన గణప వరపు వేంకటకవియొక్క ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వర విలాసమునుగూర్చి వ్రాయుచు నాతనిచరిత్రములో మొదట తెలుఁగు కవిత్వ మెట్లారంభమయి కడపట నెట్టిస్థితికి వచ్చుచున్నదో నా యభిప్రాయమిట్లు వ్రాసితిని. —

"సంస్కృతములోనున్న జ్ఞానధనమును జనులకు నెడపల్లవలెనన్న పరమార్థచింతతో మొట్టమొదట నన్నయభట్టారకాది మహాకవులు పదునొకం డవ శతాబ్దారంభమునుండి సులభశయ్యను సంస్కృతగ్రంథములఁ దెలిఁగింపఁ దొడఁగిరి. ఈ భాషాంతరీకరణ కార్యము పదునైదవ శతాబ్దారంభమువఱ కును నవిచ్ఛిన్నముగా జరగుచు వచ్చెనుగాని యిట్లు భాషాంతరీ కరణమునకుఁ బూనుకొన్నవారిలోఁ గడపటివారగు శ్రీనాథులు తమ పూర్వులకన్నఁ దాము ఘనులనిపించుకోవలెనన్న చింతచేతనో, మఱి యేహేతువుచేతనో, సంస్కృత

పద భూయిష్ఠములైన దీర్ఘసమాసములతో నింపి రసమును చెఱుపకపోయినను గద్య గ్రంథములు బహుజనులకు దుర్గ్రాహ్యమైన కఠినశైలిని జేసిరి. ఇట్లాకాలములలో భారతభాగవత రామాయణాది ముఖ్యగ్రంథములన్నియుఁ దెలిఁగింపఁబడఁగా, అటుతరువాతఁ బదునాఱవ శతాబ్దారంభమునం దల్లసాని పెద్దనాదులు క్రొత్తత్రోవను ద్రొక్కి కేవల భాషాంతరములు కాకుండఁ బురాణములలోని కథలను గైకొని స్వకపోల కల్పితములైన వర్ణనలనుజేర్చి పెంచి శ్రీనాథాదుల శయ్య నవలంబించి రసవంతముగాఁ బ్రబంధములనుజేయ నారంభించిరి. ఈపని నూఱు నూటయేఁబది సంవత్సరములవఱకును జరగుచు రాఁగా, 1650-వ సంవత్సరములోపల బహుమార్గముల నూతన ప్రబంధము లనేకములు తెలుఁగునఁ జేయఁబడినవి. అంతటితో నూతన సృష్టి బహుతరముగా నంతరింపఁగా, ఈవలివారు వసుచరిత్రమును మాతృకనుగాఁగొని దానికి పాఠాంతరములో యన్నట్లు పూర్వవర్ణనములనే తలలుమార్చి ప్రయోగించుచు వెనుకటి ప్రబంధముల ననుకరించి తమ ప్రబంధముల నల్లఁజొచ్చిరి. చేసినదానినే పేరులుమార్చి మరలఁ జేయుచుండుటచేత నూతనార్థ కల్పనలను జేయుట దుష్కరమయినందున నిటీవలి వారిలోఁ గొందఱు మహానుభావులగు పురుషులాయర్థలోపమును బదాటోపముతోఁ బూరింపఁ బ్రయత్నించిరి. పూర్వపువారక్కడక్కడ సముచితముగా శబ్దాలంకారములను జేర్చుచువచ్చినను భాషావధూటికిఁ బ్రాణమైన యర్థసారస్యమును జెడఁగొట్టకుండిరి. ఈవలివారర్థసారస్యము నంతగాఁ బాటింపక నిఘంటువులను వెదకి పదములేరికూర్చి బంధించి తమసరస్వతిని, హృదయాకర్షకము కాకపోయినను, కర్ణరసాయనముగానైనను జేయఁ బాటుపడిరి. ఇట్టివారిలో నెన్నికగన్న కొందఱు బంధాదుల నతిమాత్రముగాఁజేర్చి యర్థసారస్యమును బూర్ణముగాఁ జెఱిచి యవయవములు విఱిచి తమ భాషావధూటిని విరూపినిజేసి శవప్రాయనుజేసిరి. మన యీ వేంకటేశ్వర విలాసకృతికర్తయు బలరామచరిత్ర కృతికర్తయైన గుడావేంకటదాసకవియుఁ గొంతవఱకీకడపటితెగలోఁ జేరినవారు. . . నవరసరసికప్రియమును హృదయాహ్లాదకరముగా నర్థకల్పనముచేసియు, కర్ణరసాయనముగా

మృదుమధురవాగ్గుంభనలతో భావములఁగూర్చియు, మానసోద్దీపకముగా నీతి పోషణ మొనర్చియు వర్ణనలు చేయఁగలిగినకవిని మాత్రమే మెచ్చుకొందురు. కాని కావ్యదోషములకు లక్ష్యములగునట్లుగా నర్థగౌరవముఁ జెఱిచి పదముల విఱిచి పద్యములలోఁ బద్యములను దూర్చినవారిని మెచ్చుకోరు.''

పయినాయభిప్రాయములను జనులమనస్సులలో నాటునట్లుగా తేటపఱుచుటకయి నేనాకాలమునందు 'సరస్వతీనారదవిలాప' మను పేర నొక చిన్న పద్యపుస్తకమును వ్రాసితిని. అందలి పద్యములఁ గొన్నిటిని నుదాహరించుచున్నాను —

మ. రమణీయోక్తులచేత నర్థగుణసౌరస్యంబు గల్పించుచుం
దమి శయ్యంగదయంబునన్ సుకుమారసౌందర్యంబు సంపాదింపఁ గొం
చె మలంకారములుంచి సత్కృతికిఁ దీప్తావహమౌ ప్రకట భా
గ్యము సంపాదించుచు గీర్వాణిని నన్నుం గాంచెడి రక్షక్రియన్

చ. అటు గుణముండు దుండుగము మానస్యమునందు నిరర్థకంబులై
పటుపటులాడు శబ్దముల బల్మినిబెట్టి, రసంబు నెట్టి, య
క్కృటిలమునే కలంకరణకైవసముం గొని మేనుపట్టి, యి
ప్పటి ఘనులార్తిపెట్టెదరు ప్రాణముతీసి ననుం గలంచుచున్.

క. తెలియదు సుష్టిప్వడునా పలుకులయర్థంబు నాకు భావములేమిన్ ;
విలసిమ్ములుగా కవి సంకెలలయి కడునాడు మునిశ స్వాంతనించున్.

సీ. నయమునాలి తుపముట్టఁదలకట్టునిగిడించి ధీరుఁడై నన్ను బాధించునొకఁడు ;
బాణంబులీఁపలఁబాదంబులిమిడించి వీరుఁడై నన్నునొప్పించునొకఁడు ;
ప్రాసంబుపైఁబెక్కుప్రాసంబులడరించి పోటుబంటయి నన్నుఁబొడుచు
[నొకఁడు ;
బెందుపల్కులుగూర్చినిండించినగలంచు దిట్టయై చెవులు చేధించునొకఁడు ;
ఖడ్గచక్రాదిరూపములగానిపించి వర్ణములఁ మార్చి నన్నుఁజెక్కుపఱచునొకఁడు;
కుమతు లాడలెల్ల విఱిచి ప్రాణములు తీయ । నొడలి పసలేక కృశించి
[యున్నదాన.

క. సుందరబహురసపుష్టిన। మందానందంబు బుధులమదికిడ దేనిన్
ఛందోబద్ధంబగు పద। బృందాటోపంబు తాఁగవిత్వంబగునే ?

క. రసములుకావే ప్రాణము । లసమాన కవిత్వకాంత కవనీస్థలిలో
రసహీనమైనకవితకుఁ । బొసఁగించునలంకృతి శవమునకిడు తొడవౌ.

క. విను ఛందోబద్ధంబను । ఘనకారణముననె బ్రతుకుఁగననగునేనిన్
తనువది వదలివెసంజ । క్కనిమృతినొందుటయె లెస్సకవితాసతికిన్.

క. కవితాసతి జీవకళల్ । శ్రవణోత్సవభాషణంబుసలిపెడునట్లుం
డవలెంగాక యొకప్పుడు । శవమువలె న్నిద్రితవలెఁ జనదుండంగన్.

సరస్వతీ నారదవిలాపము, నారదుఁడు తనతల్లియైన సరస్వతియొక్క యప్పటిరూపమునుజూచి యానవాలుపట్టలేక కారణమడుగఁగా నామెతనదురవస్థచెప్పుకొనివిలపించినట్లున్న యుత్తరప్రత్యుత్తరరూపమైన సంవాదగ్రంథము. ఇందలిపయి మొదటి మూఁడుపద్యములును సరస్వతిచేత నారదునితోఁ జెప్పఁబడినవి. ఇందలి మూఁడవ పద్యమునందలి తలకట్టు, పాదములు, ప్రాసములు, బెండుపల్కులు, ఖడ్గచక్రాదులు, వర్ణములు, అనుపదములలో శ్లేషములున్నవి. తలకట్లనఁగా శిరోబంధనములు, అకారములు; పాదములనఁగా కాళ్లు, పద్యచతుర్థభాగములు; ప్రాసములనఁగా ఈటెలు, పద్య ద్వితీయాక్షరములు; బెండుపల్కులనఁగా జీలుగుబెండుముక్కలు, నిస్సారపదములు; ఖడ్గచక్రాదులనఁగా కత్తులు చక్రములు మొదలైన యాయుధములు, ఖడ్గచక్రాదిబంధములు; వర్ణములనఁగా (మొగము) వన్నెలు, అక్షరములు.

హాస్యసంజీవని యొక్క మొదటి రెండవ మూఁడవభాగములు, వివేకవర్ధనియొక్క ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయభాగములు, ఉపన్యాసమంజరి, అనునవి నేను పత్రికలకప్పుడప్పుడు హాస్యరస ప్రధానములుగాను వివిధవిషయవివరణములుగాను నీతిమత ధర్మబోధకములుగాను వ్రాసిన వ్యాసములెత్తి ప్రత్యేకముగా ముద్రింపఁబడిన పుస్తకములు. ఇందుఁ బ్రకటింపఁబడినవిగాక నేను వ్రాసిన హాస్యసంభాషణములును వ్యాసములును నీతి ధర్మ విశేష

నములును బెక్కులుగలవు. అపూర్వ బ్రహ్మచర్య ప్రహసనము, విచిత్ర వివాహ ప్రహసనము, మహాబధిర ప్రహసనము, పునర్మరణ ప్రహసనము, బలాత్కార గాన వినోద ప్రహసనము, కలహప్రియా ప్రహసనము, మహామహోపాధ్యాయ ప్రహసనము, యోగనిద్రా ప్రహసనము, మహావంచక ప్రహసనము, అసహాయశూర ప్రహసనము, అను పదియు నింగ్లీషుభాషలోనున్న ప్రహసనముల ననుసరించి పేరులను కొంతకథను తెనుఁగువారి కనుకూలముగా నుండు లాగున నేను మార్చిచేసిన ప్రహసనములు. కలిపురుష శనైశ్చరవిలాసము, వేశ్యాప్రియ ప్రహసనము, కౌతుకవర్ధని, వినోదతరంగిణి, సాస్వకపోల కల్పితములైన ప్రహసనములు. కలిపురుష శనైశ్చర విలాసములోని సురాపాన విషయకమైన సంభాషణములోని కొంతభాగమును వినోదార్థముగానిం దుదాహరించుచున్నాను—

"మద్యప్రియుఁడు—ఈ రెండు పానాలూ చాలకపోతే సురాపానం కూడా చెయ్యవచ్చును. అది కడుపులోపడితే స్వర్గసుఖమంతా భూలోకంలోనే కలుగుతుంది. దాని తల్లికడుపు చల్లగా కల్లమ్మవారు వెయ్యేళ్లు వర్ధిల్లవలెను. కల్లుముంతకు వెయ్యినమస్కారాలుచేస్తాను. (దాంభికునితో నేకాంతముగా) ఒకే నోటికాడి కల్లుపడగొడితే పాపంవస్తుందిసుమా. అడ్డుచెప్పబోకు.

దాంభి—(తనలో) ఈ శనిగాడిచేత సురాపానంచేయిస్తే ఆమయికంలో వేశ్యమాట మరిచిపోతే యిప్పటికి నాశనివదులుతుంది. నేను ప్రోత్సాహంచేస్తాను. (బిగ్గరగా) సురదివ్యమైనది. భూలోకంలోవున్న దివ్యమయిన వస్తువల్లావక్క కల్లే. అందుచేతనే మాపెద్దలు దానికి దివ్యులతో సమానంగా 'సుర' అనిపేరు పెట్టినారు.

శని—దాని యంతంత సుగుణమున్నదా? మనుష్యులు యజ్ఞాలలో దేవతలకు సమర్పించే సోమరసం నేను పానంచేసినాను. అది అమృతముకంటెనూ బాగావుంటుంది. అంత రుచిగా వుంటుందా?

దాంభి—వెధవరసం సోమరసంయేమిటి? మధురసంతాగితే మీరు మళ్లీవదిలిపెట్టరు. మీరు వెళ్లేటప్పుడు ముంతెడుకల్లు తీసుకువెళ్లి కాస్తకాస్త

దేవతలకు చవిచూపిస్తే రేపటినుంచి దేవతలంతా కల్లుంగళ్ల కాడనేవుంటారు. సోమరసమే మెచ్చుకునేవారు మధురసం రుచి మరిగితే మళ్లీవదిలిపెడుతారా? నేను వెనుక యజ్ఞంచేసినప్పుడు సోమిదేవితోగలిసి సోమరసం కొంచెంపానంచేసి చప్పగాయేడిసినట్లే వుండేటప్పటికి తుపుక్కున ఆధ్వర్యుడిమొఖం మీదవుమ్మేసినాను. తరువాత శాక్తేయంలో ప్రవేశించి కల్లు వక్కసారి చవిచూచినతరువాత అప్పటినుంచీ మళ్లీవసలడంలేదు. దాని మహిమ మహాదొడ్డది. మీరు సేవించవలెను.

శని—ఆలాగయితే దేవతా నివేదనకు తీసుకురండి.

మద్య—అయ్యా! నేను కృతార్థుణ్ని అయినాను. నేను తాగగా మిగిలింది కల్లు ముంతలోసగంవున్నది అది దేవతానివేదన చేసుకుంటాను. అది యెంగిలిదని దేవరవారు సందేహపడవలసిన పనిలేదు. మూడు విధాలపానాలలో దేనికీ వుచ్ఛిష్టంలేదు... (అనికల్లు ముంతచేతికిచ్చుచు) ఓసురాదేవీ! అమ్మవారూ! తల్లీ! నీవీదేవుడి హృదయంలోచొచ్చి నీమహిమచూపించి భక్తుడికి వరాలు యిచ్చేటట్టు చెయ్యవలెను. నీకు మ్రొక్కుతాను. నేను కోరేవరమల్లా నన్ను యీదేవుడు కల్లు సముద్రంకాడ పడవెయ్యవలెను. నేను యెన్ని దేశాలు తిరిగినా పురాణాలలో నేకాని కల్లు సముద్రంయెక్కడా కనపడకుండావున్నది. నాకు కల్లుసముద్రంయెవడు చూపితే నాపాలికతడే దేవుడు.

శని—(పుచ్చుకొనికల్లు త్రాగి) రుచిదివ్యంగా వున్నది.

మద్య—కొంచెంసేపు తాగితే తలకెక్కి మరీదివ్యంగావుంటుంది. సురయొక్క మహిమ సురలకైనా దురవగాహమే. అది తాగితే వెయ్యేళ్లు తపస్సు చేసిన యోగులకైనా సాధ్యంకాని అద్వైతసిద్ధి వక్కనిముషంలో అవుతుంది. అప్పుడు ద్వంద్వాలు యేమీవుండవు. బ్రహ్మానందం కలుగుతుంది. మురికికాలువలు హంసతూలికా తల్పాలవుతవి. బట్ట విప్పివేసుకున్నా కట్టుకున్నా వక్కటే లాగువుంటుంది. బట్ట విడిపోయి దిగంబరినై నేను మొన్న మురికికాల్వలోపడి వీధి పక్కను సురాపాన మహిమచేత బ్రహ్మానందం అనుభవిస్తూ

వుంటే ఆనందపరవశుడనైవున్న నాకు మాబంధువులు వచ్చి బ్రహ్మరథంపట్టి యింటికి తీసుకుని వెళ్లి బిందెడునీళ్లు నెత్తిమీద అభిషేకంచేసినారు.

దాంభి—సురాపానంలో యిటువంటి సిద్ధులు యింకాయెన్నో వున్నవి. అప్పుడు సరస్వతీదేవి తన చిన్ననాటి తడబాటు పలుకులతో జిహ్వాగ్రమందు నటిస్తూవుంటుంది. కొందఱు మూఢులు సురాపానం పాప మంటారుగాని పాపమే అయితే తాగినవాళ్లను బ్రాహ్మలుయెందుకు కులంలో వెలివెయ్యరని ఆలోచించరు.

శని—(నాలుకతడబడ) అరెర్రెర్రే. బ్రొబ్రోబ్రోగంది.

మద్య—అదుగో! అదుగో! అదుగో! దేవుణ్ని కల్లమ్మవారు పూనింది. సురాదేవి ఆవేశించడంచేత యిప్పుడిప్పుడే వాక్కువస్తూవున్నది. ఓయీ! దాంభికా! చుట్టతీసుకునిరా? ధూపంవేసి యీదివ్యజ్ఞానంలో వుండంగానే మనం యీదేవుణ్ని అడిగి పురాణాలలోవుండే మన సంశయాలన్నీతీర్చుకుందాము.

దాంభి—సందేహాలు తీర్చుకోవడానికి యిదేసమయం. స్వామీ! యిప్పటివాళ్లు భూమి తిరుగుతూవున్నదంటారు. అది నిజమేనా?

శని—అరెర్రెర్రే. అంతానిజం - భూమితిరుగుతూవున్నది. ఇల్లు తిరుగుతూ వున్నది. సమస్తమూ తిరుగుతూవున్నది. నాదేహంకూడా తిరుగుతూ వున్నది."

జన్మాంతరము, అతిబాల్య వివాహము, విగ్రహారాధనము, ఈశ్వర దత్తపుస్తకములు, ఈశ్వరోపాసనము, ప్రార్థన, మానుషధర్మము, విద్యాధికుల ధర్మములు, మనుష్యజీవితముయొక్క పరమార్థము దానిని పొందుమార్గము, వైరాగ్యము, విద్యాధికులయర్థ కృత్యములు, వర్ణము, హిందూమతములు, స్వయంకృషి, సహాయకష్టకర్మలు, వేశ్యాకాంతలయుపన్యాసము, ఐకమత్యము, దానములు, స్త్రీపునర్వివాహ చరిత్రము, స్త్రీపునర్వివాహ విషయకోపన్యాసము, స్త్రీపునర్వివాహవిషయక ప్రథమ విజ్ఞాపనము, స్త్రీ పునర్వివాహ విషయకద్వితీయవిజ్ఞాపనము, స్త్రీపునర్వివాహ శాస్త్రసంగ్రహము, స్త్రీ పునర్వి

వాహా వ్యాపారముయొక్క భూతవర్తమానస్థితులు, దేశీయమహాసభయు దాని యుద్దేశములును, శంకరాచార్యులు, బసవరాజుగవర్రాజుగారిజీవచరిత్రము— ఇవి యప్పుడప్పుడు నేను సభలలో వ్రాసికొనివచ్చి చదివిన యుపన్యాసములు. వ్రాసికొనిరాక కేవలవాగ్రూపముగా సభలలో నే నిచ్చుచువచ్చిన యుపన్యాసములు వీనికంటె నాలుగురెట్లయినను గలవు. ఆరంభదశలో నామిత్రులు నేను చక్కఁగా వ్రాయఁగలనుగాని మాటాడలేనని భావించుచుండిరి. కృష్ణామండలములోని కారెంపూడిలో ప్రాడ్వివాకుఁడు (Dt. Munsiff.) గా నుండిన నామిత్రులు చల్లపల్లి రంగయ్య పంతులుగారు 1877 వ సంవత్సరము ఆక్టోబరునెల 4-వ తేదిని నాకు వ్రాసిన యుత్తరములోని కొన్ని పంక్తుల నిచ్చట ననువదించుచున్నాను—

"Don't neglect your studies for F. A. Let me know if you like to accept a post the emoluments of which will not be less than your present salary and will not exceed Rs. 50 in the collectorate. The only defect I can find in you is that you are too mild and that your words are not at all as forcible as your writing and composition. You are like the author of "The Traveller." you cannot shine as a pleader. Of course, this is my simple opinion and I cannot say that I am right in my supposition. I would advise you to accept a post in the Revenue Department."

(ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షకు మీచదువు నశ్రద్ధచేయకుఁడు. వేతనము మీ యిప్పటి జీతము (రు 25-0-0) నకంటె తక్కువగాను ఏఁబదిరూపాయలకంటె ఎక్కువగాను ఉండనికరగ్రాహికార్యస్థానములోని యొకయుద్యోగము నంగీకరించుట మీకిష్టమేమో నాకు తెలుపుఁడు. మీలో నేను కనుఁగొనఁగలిగిన లోపమెల్లను మీరతి శాంతులగుటయు మీమాటలు మీవ్రాఁతవలెను మీకవనమువలెను అంతవీర్యవంతము లెంతమాత్రమును గాకుండుటయు నయియున్నది. మీరు "మార్గస్థుఁడు" (The Traveller) గ్రంథకర్తవంటివారు.

న్యాయవాదిగా మీరు ప్రకాశింపఁజాలరు.ఇది నిశ్చయముగా కేవలము నాయభిప్రాయము ; నా యూహసరియైనదని నేను చెప్పఁజాలను. కరగ్రాహక శాఖలో పని నంగీకరింపవలెనని నేను మీకు హితము చెప్పుచున్నాను.)

తరువాత నాలు సంవత్సరములకనఁగా 1883-వ సంవత్సరమునందు రంగయ్యపంతులుగారు విశాఖపట్టణములో ప్రాడ్వివాకుఁడుగానుండిన కాలములో నే నక్కడకుపోయి యిచ్చిన యుపన్యాసములను విని యాశ్చర్యపడి తమ తొంటి యభిప్రాయమును పూర్ణముగా మార్చుకొనిరి. నేను గంటలకొలఁది తడవుకొనకుండ నుపన్యాసములు చేయఁ గలిగినను, నావాగ్రూపములైన యుపన్యాసము లెప్పుడును నా లిఖితోపన్యాసము లంతశక్తిమంతములుగా నుండకపోవుట సత్యమే. మొదట నాది పెద్ద గొంతుకకాదు; రెండవది చెప్పునప్పుడు నాకభినయములేదు; మూడవది వినువారి వంకఁ జూడక తల వంచుకొని నాధోరణిని నేనే యాగక చెప్పుకొనిపోవుట. ఇవి మంచి వక్తకుండవలసిన లక్షణములుకావు. అయినను నేను చెప్పెడునది యుక్తియుక్తముగాను హృదయాంతరాళము నుండి వచ్చిన యవ్యాజమయినదిగాను వినువారికి తోఁచుచుండెను. నాయుపన్యాసధోరణిని దెలుపుటకయి 'విద్యార్థికుల ధర్మముల'నుండి కొన్ని పంక్తు లిచట నెత్తి వ్రాయుచున్నాను—

"ఇప్పుడు యుద్ధమారంభమయినందున భగవదాజ్ఞను శిరసావహించి మన సామాజికులిఁక నెట్టి పౌరుషముతో దురాచారపిశాచములతోఁ బోరాడుదురో యింతవఱకు విజయమునొందిన యీశ్వరమతమును దేశమునందు వ్యాపింపఁ జేయుదురో చూడవలసియున్నది. యుద్ధమే యారంభముకాని పక్షమున భక్తివిశ్వాసములతో నీశ్వరసేవయందుఁ దమ ప్రాణముల నర్పించి పోరాడు వీరభటులెవ్వరో, యీశ్వరద్రోహులయి పాఱిపోయి యసత్యపిశాచముల వాతఁబడు పిఱికిపందలెవ్వరో, తెలియరాదుగదా ? ఇంతవఱకును మనమీఁదికి రాక యూరకున్న ప్రతిపక్షులింతచొరవతో మనపయికి దండు వెడలుటకు వారికిప్పుడేమి బలముదొరకెనని కొందఱు సందేహపడవచ్చును. మనుపీవంక నుండువారు సహితము భయపడి తమ్మనుసరింపఁగా నధిక సంఖ్యతో మన

మీఁద దాడి వెడలుటకు మన ప్రతిపక్షుల కిప్పుడితర బలము లేకపోలేదు. వారికిప్పుడు మనుష్యబలముమాత్రమే కాక తమ్మిప్పుడాశ్రయించి యున్న తమ పాలిటి భాగ్యదేవతయొక్క బలముకూడ సమకూడినది. సృష్ట్యాదినుండియుఁ బ్రపంచములోని వివిధజాతులవారిచేతను గల్పింపఁబడిన సమస్తదేవతలకంటెను బలాధికురాలయి గణనాతీతజనపరంపరచే నారాధింపఁబడుచున్న మహాదేవత యొకటి వారికిఁ బ్రాపయి నిలిచి సకలవిధములఁ దోడు పడుచున్నప్పుడు వారు మనమీఁద దండెత్త సాహసింపక యేల వెనుక తీయుదురు? వారిదేవతతో సమానమయిన చులుకఁదనముగలది నా బుద్ధికి మఱేదియు గోచరము కాలేదు; దానికెప్పుడును బడలికయే లేదు. అటువంటి విచిత్రశక్తిగల యపూర్వదేవత మనలను గెలుచుటకయి వారికెన్నో విద్యల ననుగ్రహించియున్నది; ఎన్నో యద్భుతసాధనములఁ బ్రసాదించి యున్నది; ఎన్నో యపూర్వ దర్శనములను తనంతనే కరుణించి యున్నది. తన శక్తిచేత దేవుని రాజ్యమునే యాక్రమించుకొనఁ గలుగుదునని గర్వించుచున్న యా మహాదేవతయొక్క మహిమలను వేయినోళ్లవాఁడును వర్ణింపఁజాలఁడు. ఆమె యేకకాలమునందే వివిధస్థలములయందున్న తనభక్తులకెల్లఁ బ్రత్యక్షమయి, యెల్లవారి మనస్సులను పూని, యెల్లవారికిని క్రొత్త క్రొత్త శక్తులను సమయమునకుఁ దగిన ట్లపరిమితముగాఁ బ్రసాదించుచున్నది. ఇంతటి భక్తసులభురాలైన ప్రసిద్ధదేవతయొక్క పేరేమో తెలిసికోవలెనని మీలోఁ గొందఱికి వేఁడుక కలుగవచ్చును. అందఱి నోళ్లలోనుండెడి యీపేరెల్లవారు నెఱిఁగియుండవలసినదైనను సమయమున కొకవేళ స్మరణకు రాకపోవచ్చునని నేనే చెప్పుచున్నాను. షడక్షరీ మహామంత్రమునువలె శ్రద్ధతో వినుఁడు. ఆ మహాదేవియొక్క దివ్య నామము "మూఢత్వదేవత." ఇఁక నాదేవత మనమీఁదఁ బ్రయోగించుటకయి తన భక్తుల కనుగ్రహించిన వరలాభముల పేళ్లు కొన్ని వినుఁడు. ఆమె వారికి నేర్పిన విద్యలు, పరిహాసములు, దూషణములు, మిథ్యా దోషారోపణములు, మొదలయినవి; వారికనుగ్రహించిన విజయసాధనములు, బెదరింపులు, బహిష్కారయత్నములు, దుర్బోధలు మొదలయినవి; వారికిఁ బ్రసాదించిన యపూర్వ

దర్శనములు తెలుపునలుపుగాను సత్య మసత్యముగాను పుణ్యము పాపముగాను దోఁచెడి విపరీతరూపములు మొదలయినవి. ప్రతిపక్షులు మనమీఁదఁ బ్రయోగించెడు సాధన కలాపముయొక్క స్వభావమిప్పుడు కొంత తెలిసినది కదా? ఇఁక మనము సత్యకవచనమును దొడిగికొని, ధర్మ ఖడ్గమును చేత ధరించి, సత్కార్యాచరణ శూరులమయి యీశ్వరపక్షమున నిలిచి యుద్ధమునకు సంసిద్ధులము కావలెను."

1894-95-వ సంవత్సరములో నేను స్వదేశ సంస్థాన చరిత్రాదులను పుస్తకరూపమునఁ జిత్రపటములతోఁ బ్రకటించితిని. దీనియందు అల్లా ఉద్దీన్ చిత్తూరు కోటను ముట్టడించినప్పుడు పద్మిని విషయమున నడచిన యద్భుత పరాక్రమ చర్యలు మొదలయినవి వర్ణింపఁబడినవి.

1894-వ సంవత్సరమున వెండకాలపు సెలవులలో నేను చెన్నపట్టణము వెళ్లినప్పుడు తెలుఁగున జీసస్ చరిత్రమును వ్రాయ నారంభించి యాఱు ప్రకరణములు చేసితిని. అది యప్పటినుండియు ముగియక యట్టే యుండఁగా ఈ 1913-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెలలో చల్లదనమునకయి బెంగుళూరు పోయియుండి యచ్చట మిగిలి యున్న రెండు ప్రకరణములను వ్రాసి పుస్తకమునేదోవిధముగా ముగింపఁగలిగితిని. పుస్తకమంతయు దాదాపుగా నూట యిరువదిపుటలుండును. దీనియందుఁ గొన్ని చిత్రపటములునుగలవు. 1894-వ సంవత్సరమునందలి నాశైలికిని దాదాపుగా నిరువది సంవత్సరములకు 1913-వ సంవత్సరమునందు వృద్ధ దుర్బల దశలో వ్రాసిన నా యిప్పటి శైలికిని మిక్కిలి వ్యత్యాసముండి యుండవచ్చును.

ఉత్తమస్త్రీచరిత్రములలోని మొదటిభాగమును క్రొత్తగాఁ బ్రకటించితిని. ఇది చిత్రపటములతోనున్న యెనుబది పుటల గ్రంథము. ఈ పుస్తకమునందు గ్రేస్ డారిలింగుకన్య, ఆర్లియన్సుకన్యయనఁబడు జోన్ ఆఫ్ ఆర్కు, ఎలిజబెత్ ఫ్రై దొరసాని, లేడీజేన్‌గ్రే, మేరీ కార్పెంటరు, అనునింగ్లీషు కాంతలయొక్క చరిత్రములును, ఉత్తమమాతయను నుపన్యాసమును, ఉన్నవి.

రాజారామమోహనరాయల చరిత్రమును బహుసంవత్సరముల క్రిందట నారంభించి కొంతవఱకు వ్రాసి విడిచిపెట్టితిని. ఈశ్వరానుగ్రహము వలన దానినిగూడ ముగించి ప్రకటింపఁ గలుగుదునేమో!

సత్యవాదినిలోఁ బ్రకటించిన కొన్ని యుపన్యాసములను, అద్వైతమత సంగ్రహమును, విశిష్టాద్వైత మతసంగ్రహమును, ద్వైతమత సంగ్రహమును, జేర్చికూర్చి సత్యవాదిని యనుపేరితో 64 పుటలుగల గ్రంథమును నూతనముగాఁ బ్రకటించితిని.

1892-వ సంవత్సరమునం దింగ్లీషులో గోల్డుస్మిత్తను కవీశ్వరుఁడు రచించిన „మార్గస్థుఁడు" అను పద్యకావ్యమును పథికవిలాసమను నామముతోఁ బద్యరూపమునఁ దెనిఁగించితిని. ఆచారవ్యవహారములును పేరులును దేశములును మనవారికి వింతగాఁగనఁబడునుగాన కేవల మూలార్థాను సారముగా భాషాంతరీకరింపఁబడిన పాశ్చాత్య గ్రంథములు మనవారికంతగా రుచింపకపోవచ్చును. భాషాంతరము సుగమముగాను మనోహరముగాను నున్నదని ప్రకటింపఁబడిన కాలమునందు మహామహోపాధ్యాయ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులవారు మొదలయినవారు శ్లాఘించిరిగాని దానిని గొని చదువు మహాజనుల సంఖ్యనుబట్టి మనవారంతగా నాదరించిరని నేను భావింతును. పథికవిలాసములోని కొన్ని పద్యముల నిందుదాహరించుచున్నాను.

మ. ఘన లోభాత్ముకుఁ డొంటిగాఁ దనధనాగారంబుదర్శించి, యో
లినిగూర్చుండి ధనంబుఁబల్మఱునుదా లెక్కించి, లెక్కించి, యా
ధనముల్ తప్పులుసుప్పలై కడుఁబ్రమోదంబియ్య, నుప్పొంగుఁ; ద
ద్ధనరాసుల్ మఱిచాలనంచుఁ బిదపందాఁబుచ్చు నిట్టూర్పులన్.

మ. నడిచెన్ హెచ్చుగ దక్షిణానిలముకన్నం జంచలంబై, వడి
న్వడి వాణిజ్యమువేలుతీరములకున్ నౌకాళితోనంతటన్;
కడకుం జొరులులేనియూళ్లు, భటశూన్యప్రప్రభూత్తంసముల్,
కడపంగా సిరి తెచ్చిపెట్టినది యెల్లంబోయె నిశ్శేషమై.

చ. తనదుకుటీరనైచ్యమును దద్దయు గేలియొనర్పఁ జెంగటన్
గనుఁగొనఁడెందు సౌధములు గర్వమునందలయెత్తుచుండఁగా;
తనదగుశాకపాకకలితంబగు భోజనమేవగింపఁగాఁ,
గనుఁగొనఁడెందు విందు ధనికప్రభులున్నతితోడఁజేయఁగన్.

చ. వెఱపును గొల్పుశబ్దమున భీతిలినప్పుడు తల్లిఁబొమ్ముఁ దా
మఱిమఱియంటి పట్టుకొను మాణవకుండునుబోలెఁ, గొండయే
ళ్లఱిమఱి మ్రోయుచున్ వెడలునప్పుడు వాత్యలువీచునప్పుడున్
మఱిమఱి పాయకుండుఁ గడుమక్కువతోడనతండు స్వాద్రులన్.

చ. క్షితిని స్వతంత్రతాగరిమ చేయఁగఁజాలు ప్రయత్నమంతయున్
హితముగ నెల్లవారలపయిన్ సమభారముఁబూన్పఁ జేకదా?
అతి ఘనవృద్ధినొక్కతెగ యందఱమించియతిక్రమించినన్,
హతమొనరించు దానిద్విగుణంబగుభారము క్రిందివారలన్.

తెలుఁగుభాషలో వచనకావ్యములులేని కొఱఁత విశేషముగానున్నందున దానిని కొంతవఱకైనను దీర్పవలెనన్న నిశ్చయముతో పద్యకావ్యములు వ్రాయుటమానుకొన్నను పరుల ప్రార్థనమీఁదను కొన్ని యవసరములందును పద్యములను జేయవలసిన వాఁడనగుచు వచ్చినాఁడను. 1883-వ సంవత్సరమున నప్పటి రాజప్రతినిధియగు రిపన్ ప్రభువుగారు చెన్నపురికివచ్చినప్పుడు బాలికలు చదువుటకును పాడుటకును కొన్నిపద్యములను పాటలను జేయుఁడని మిత్రులు కోరఁగా నీక్రిందివానిని వ్రాసి సతీహితబోధినిలోఁ బ్రచురించితిని.—

ఉ. శ్రీమహనీయసత్కృపను చీమ మొదల్ ద్విరదంబుదాఁకఁ దా
నేమహిఁగల్గు జంతువుల నెల్ల సతంబు సమానదృష్టితోఁ
బ్రేమను బ్రోచునీశ్వరుఁడు విశ్వగురుండు రిపన్ప్రభూత్తమున్
క్షేమ చిరాయురున్నతులఁ జెన్నువహింపఁగఁజేసి ప్రోచుతన్!

సీ. ఎలమితో నెవ్వఁడీహిందువులకు స్థానికస్వపాలనమియ్యఁ గట్టుచేసె
నాంగ్లేయు లపరాధులైనను శిక్షింప నెవ్వఁడిచ్చెనధికారమిచటిప్రజకు

బరదేశముననుండి సరకులఁ దెప్పింప కిచటివృత్తులెవండు వృద్ధిపఱచె నుప్పుమీఁదనుపన్ను నొకకొంతతగ్గించి యెవఁడు బీదలకష్ట మింకఁజేసె నెవఁడువృత్తాంతపత్రికకిచ్చె స్వేచ్ఛ, నెవఁడు యత్నించెవిద్యాభివృద్ధిగూర్ప నట్టిఘనుఁడు రిపన్ప్రభువరుఁగు దెంచు, నేఁడు మనరాజధానికి నెలఁతలార!

ఉ. కావుననిట్టిగొప్పయుపకారము లెన్నియొ చేసినట్టి యా
ధీవిభవున్ నృపప్రతినిధిన్ మనమెల్లను గాంతలార! సం
భావనచేసి మంగళముపాడి కృతజ్ఞతఁజూపఁజెల్లు ము
న్నావరపాలకున్ మనకునంపినవారలయందుఁగూరిమిన్.

సాధనామక్రియరాగము—చాపుతాళము.

పల్లవి

మంగళమ్, మహీపాలచంద్రా! మంగళమ్.

అనుపల్లవి

మంగళమ్, కరుణాంతరంగ దుర్జనభంగ
రంగదఖిలమహారాజసంసేవితా! మంగళమ్.

చరణములు

1. శ్రీరిపన్ప్రభునకు ధీరునకు నతని
దారకు విమలవిచారకు ఘనసుకు
మారున కతనికుమారునకును మిత్ర
వారమునకు బంధువర్గంబునకు నిల. . .మంగళమ్.

2. అవని శ్రీవిక్టోరియా మహారాజ్ఞికి
యువరాజున కతనియువతికి సుతలకు
సువివేకులగు రాణిసుతులకు సుతలకు
సవినయులగు వారిసతులకుఁబతులకు. . .మంగళమ్.

3. ఈమహాప్రభువరు నిచటకుఁబంపిన
ధీమంతులగు మంత్రితిలకుల కచ్చటి
శ్రీమహాసభకును చెలఁగనీదేశపు
క్షేమముచూచెడు స్థిరపుణ్యమతులకు. . .మంగళమ్.

1885-వ సంవత్సరమునందు నేను చెన్నపురికిఁబోయి యుండినప్పుడు నా మిత్రులైన మన్నవ బుచ్చయ్యపంతులుగారి కోరికపయిని బ్రహ్మోపాసనా మందిర ప్రతిష్ఠాపన సమయమునం దీ క్రిందిపద్యములను జేసితిని—

ఉ. శ్రీకరుఁడైనయీశ్వరుఁడు శ్రేయములందయచేసి కూరిమిం
గైకొని ప్రోచుఁగాత గుణగణ్యులఁబుణ్యుల సత్యశీలురన్
బ్రాకటభక్తియుక్తులను బ్రాహ్మసమాజమతావలంబులన్
లోకచయోపకారులఁబ్రలోభవిదూరుల ధర్మచారులన్.

చ. మును మనహిందుదేశమున మూఢతమిక్కిలిపర్వి యెల్లెడన్
జనములు విగ్రహంబులకె చాలఁగఁబూజలుసల్పుచుండఁగాఁ
గని యదిమాన్పఁగోరి బహుకష్టములంబడి తొల్త రామమో
హనుఁడిలమీఁద బ్రాహ్మమత మల్లనస్థాపనచేసె దక్షుఁడై.

చ. అటువలె నొక్కయీశ్వరునె యర్చనమానసంబుగా భువిన్
బటుమతిఁజేయుపద్ధతినిభాసిల నేఁబదియేండ్లక్రిందటన్
ఘటనయొనర్చి దేశమునఁగల్గుజనంబులకెల్లఁజాటి యా
దట నొనరించెనాతఁడు మతంబునకెల్ల మహోపకారమున్.

మ. ఘనుఁడాతండు దివంబుఁజేర వెనుకం గాపాడి యద్దానఁబొం
దెను సత్కీర్తి మనీషులెల్లఁబొగడన్ దేవేంద్రనాథుండహో
వినుతింజెందదె యాదిబ్రహ్మమతమన్ పేరన్ జనంబందు నీ
యనస్థాపించిన సత్సమాజమిపుడొయ్యన్సర్వసమ్మాన్యమై.

ఉ. ఈయనపండితోత్తముల నేవురఁబంచెను వారణాసికిన్
బోయి సమస్తవేదచయముంబఠియింపఁగ, వారువచ్చి యా
మ్నాయములంబరీక్షగ విమర్శయొనర్పఁగ నందుదోషముల్
పాయక కొన్నికన్పడియెఁ జాసెనువాని ప్రమాణభావమున్.

చ. వెనుకను బ్రాహ్మధర్మమనుపేరనుగ్రంథ మొకండుచేసె నీ
యనఘుఁడె తా శ్రుతిస్మృతులయందలివాక్యములేర్చికూర్చి

యనఘునకీర్తిఁగాంచె మదమారఁగఁ గేశవచంద్రసేనుఁడున్
ఘనతరభక్తిఁజేరెను ఘనంబుగ బ్రాహ్మసమాజము న్వడిన్.

చ. ఇతఁడు ప్రసంగముల్సలిపి యెల్లర రంజిలఁజేయదక్షుఁడై
ప్రతిభ మెయిన్ జగంబునను బ్రాహ్మసమాజమువన్నెకెక్క నం
చితగతిఁజేసి శ్లాఘ్యతనుజెంది సమాజము కార్యదర్శియై
యతులితసాహసంబున సహాయులఁగూడి త్యజించెవర్ణమున్.

ఉ. కేశవచంద్రసేనులిటు కేవలధైర్యముతోడ వర్ణమన్
పాశము ద్రెంచి యాదిమపుబ్రాహ్మసమాజమువారు తన్నుఁగ్రూ
రాశయులై వడిన్వెడల నంతట వీడియు వారినెయ్యపుం
బాశము హిందుదేశపుసమాజముస్థాపనచేసె వేడ్కగన్.

శా. హిందూదేశపు బ్రాహ్మసంఘమును స్థాపించెంగదా యంతకున్
ముందే కేశవచంద్రసేనుఁ డెలమి న్మన్నొక్కపర్యాయమె
ప్పందా నీపురికేగుదెంచి యిచటం బచ్చప్పవిద్యాలయం
బందుం బ్రాహ్మమతంబుఁగూరిచి యుపన్యాసంబు చేసెందగన్.

శా. ఈలీలన్ మృదుమాధురీ మహిమతో నెన్నో యుపన్యాసముల్
లీలంజేసిన నాలకించి మదిహాళింజెంది శ్రీరాజ గో
పాలాచార్యులు లోనుగాఁగలఘనుల్ బ్రహ్మంబు సేవింపఁగాఁ
బోల న్వేదసమాజము న్నిలిపి రీప్రోలందు సద్భక్తితోన్.

ఉ. ఈతఁడె తత్త్వబోధినిని నిప్పురమందున ద్రావిడంబులో
నాతరువాతఁబూన్కి మెయినాంధ్రమునం బ్రచురించి చాలఁ బ్ర
ఖ్యాతివహించె ద్రావిడులయందలి మూర్ఖతపోవునట్లు స
ద్ధేతువులిచ్చి పుస్తకములెన్నియొ తా రచియించె దక్షతన్.

ఉ. ఈయనకున్ సహాయుఁడయియెంతయు నిశ్చలభక్తితోడ సు
బ్రాయలుసెట్టి పాటుపడి వన్నెకుఁదెచ్చె సమాజమెంతయు న్
బోయినఁగొంతకాలమిటు పుణ్యశరీరులు వీరలిర్వురున్
గాయములందొఱంగిరి యొకంటసమాజము పెంపుతూలఁగన్!

ఉ. ఈగతి వీరలిద్దఱును నీశ్వరసన్నిధిఁ జేరఁ బిమ్మటన్
వేగమె తాను శ్రీధరులు వేదసమాజము కార్యదర్శియై
బాగుగఁ గార్యనిర్వహణ భారముఁ గైకొని బ్రాహ్మధర్మమున్
లోకకద్రావిడంబునఁ దెలుంగుననున్ రచియించెఁదేటగన్.

ఉ. బ్రహ్మము నే భజించుచును వచ్చుట దక్షిణహిందుదేశపున్
బ్రాహ్మసమాజమంచు నవనామముడీనికిఁ బెట్టి యిచ్చుటన్
బ్రహ్మమతంబు శ్రీధరులు వ్యాపనమించుకచేసి యింతలో
బ్రహ్మపదంబుఁ జేరెఁ దరువాత సమాజము చెందెక్షీణతన్.

చ తగిన సహాయముంగనక తద్దయుక్షీణత నొందుచుండఁగా
మగుడని భక్తితోఁగడఁగి మన్ననబుచ్చయ పంతులెంతయున్
దగుపనిచేసి తానొక విధంబుననిల్పె సమాజమియ్యెడన్
దెగువను దేశముల్ తిరిగితెచ్చి ధనంబును సుస్థిరంబుగన్.

చ. నిలిపెను బ్రహ్మమందిరము నిత్యుని నిర్మలు నీశుఁ గొల్వఁగా
సలిపెనుసాయ మీపనికిఁ జాలఁగఁదా శివనాథశాస్త్రియున్
వెలయునుగాక చెన్నపురిపేరను జెన్నగు నీ పురంబునన్
సలలితభక్తి నెక్కుడగు సామినిగొల్చెదు పుణ్యమీపయిన్.

1887-వ సంవత్సరమున శ్రీవిక్టోరియా మహారాజ్ఞిగారి పంచాశద్వత్సర పరిపాలన మహోత్సవసమయమున మిత్రవాంఛానుసారముగా "శ్రీవిక్టోరియా జ్యూబిలీ నవరత్నము" లను పేరిట నీక్రింది పద్యములనురచించి ప్రకటించితిని —

క. శ్రీకరుఁడగుపరమేశుఁడు ప్రాకటకరుణాప్రపూర్ణభావముతోడన్
జేకొని ప్రోచుత గుణ రత్నాకర విక్టోరియా మహారాజ్ఞిమణిన్.

సీ. ఏసాధ్వి తాఁ బదునెన్మిదివందల పందొమ్మిదవయేటఁ బ్రభవమొందె
నేరాణిపూజ్యయై తా రాజ్యమువహించెఁ బందొమ్మిదవయేటఁ బ్రజలుపొగడ
నేతల్లిగృహిణియై యేవురుకూఁతులఁ దనయుల నలువురఁగనియె నెలమి
నేమాత యేఁబదియేండ్లనుండియు భూమిఁ బాలించుచున్నది ప్రౌఢలీల

నేసతిదశాబ్దములక్రింద హిందుదేశ చక్రవర్తిని పట్టంబుసంగ్రహించె
నట్టి విక్టోరియారాజ్ఞి నాదిదేవుఁడాయురారోగ్యములనిచ్చియరయుఁగాత!

సీ. బాల్యకాలముననందె బహుభాషలను నేర్చి యతులవిఖ్యాతి యేయమ్మగాంచె
నృత్యశాస్త్రమునందు వివిధప్రకృతిశాస్త్రవితతి నేయమ్మ ప్రవీణయయ్యె
సంగీతసాహిత్య సరసచిత్ర విలేఖనాదులఁ బ్రౌఢ యే యమ్మయయ్యె
దేశచరిత్రలఁ బేశలధర్మార్థ శాస్త్రాళి నేయమ్మ జాణయయ్యె
కుట్టుపనియందు నేయమ్మకుశలయగుచుఁ గొడుకుబిడ్డలకిచ్చెఁదాఁగుట్టినవియు
యిన్నివిద్యలఁబాండిత్యమిట్లుపడసి యున్నయాయమ్మధీబల మెన్నఁదరమె?

ఉ. ఏయమ రాణియయ్యు స్వమహీస్థలి బీదలయాకుటిండ్లకుఁ
బోయి ధనౌషధంబులును బుట్టములు న్నిఱుపేదవారికిఁ
గేయముగాఁగ నిచ్చి తగ క్షేమములారసి వచ్చుచుండునో
యాయమ సద్గుణాళిఁ గొనియాడఁగలండె సహస్రవక్త్రుఁడున్.

సీ. ఈకుటుంబిని రాజ్యమేలుచునున్నట్టి పంచాశదుత్తమాబ్దములలోన
భరతఖండమునకు బహు బాధలుతొలంగి సకల సౌఖ్యంబులు సంఘటిల్లె
ధూమనౌకల కల్మిఁ దురగయానసమంబె యయ్యెద్వీపాంతర యానమిపుడు
తంత్రీముఖంబున దవ్వులవార్తలు క్షణములో శ్రవణ యోగ్యంబులయ్యె
ధూమశకటబలంబున దూరదేశ యాత్రలత్యల్పకాల సాధ్యంబులయ్యె
నహహా! పొగడంగఁదరమె? రాజాధిరాజ్ఞియైన విక్టోరియారాజ్యయాత్ర
[మహిమ!

సీ. నదులుకాల్వలుపాఱఁ బెదచౌటిపట్టులు కలమధాన్యము పండుపొలములయ్యె
బెబ్బులులకుఁ జోరవితతికిఁ దావులౌ వనవాటములు పెద్దబాటలయ్యె
దుష్ప్రభుత్వముపోయి తుల్యమౌన్యాయంబె యెల్లవారికిఁగల్గె నెల్లయెడల
విద్యాలవములేని వివిధజాతులవారి కమలవిద్యా ప్రభావములు గలిగెఁ
గఱువులకుఁజూడఁగాఁబెద్దకఱువువచ్చె, నరబలుల్సహగమనముల్ నాశమయ్యె
[illegible] ప్రభుత్వమొకింత జనులకొదవె, మేలు! విక్టోరియారాజ్యకాలమునను.

క. మున్నెన్నఁడు లభియింపని, సన్నుత సత్పాలనంబు సమకొనుచుండన్
మిన్నంది యెల్లయెడలను, జెన్నారదె రాజభక్తి సేతువు వఱకున్!

సీ. సత్రముల్ నీపేర సమకొల్ప నొకచోట విద్యాలయములుంచ వేఱుచోట
పట్టణ భవనముల్ గట్టింప నొకచోట వృత్తిశాలలు నిల్ప వేఱుచోట
జనమహోద్యానముల్ స్థాపింప నొకచోటఁ బెనుబావులను ద్రవ్వ వేఱుచోట
నీటియంత్రంబుల నెలకొల్ప నొకచోట బీదగృహములుంచ వేఱుచోట
పట్టణములందుమీపేరుపాదుకొల్ప, యత్నములుసాగుచున్నవియవనియందు
నేఁబదేఁడులు రాజ్యమీరేలిరన్న, సంతసమున విక్టోరియాసాధ్వి! నేఁడు.

సీ. ఏమూలఁజూచిన నింపైన పందిళ్లు నేతట్టునను గన్నఁ గేతనములు
నేవంక వీక్షింపఁ బూవులతోరణం బేపట్టునను గన్న దీపచయము
లేకడఁ దిలకింప నాకాశబాణంబు లేనట్టునను గన్న గానములును
పట్టణంబులు మొదల్ పల్లెలంతకును వెల్లిగొనుచునున్న వెల్లయెడల
నఖిలజన మనోహారిణివైన నిన్ను, చిరతరాయురారోగ్యసుస్థితులనిచ్చి
యీశ్వరుండేలుఁగావుత నెలమితోడ, రాజ్ఞి విక్టోరియాదేవి! ప్రమద మెసఁగ.

1892-వ సంవత్సరమునం దెవ్వరో నవనాగరిక పంచరత్నములని కులాచార సంస్కారపరాయణులయందు లేనిదోషముల నారోపించుచు వారిని దూషించుచు నైదుపద్యముల నొక పత్రికయందుఁ బ్రచురించిరి. వానిని చదువఁగానే నాకుఁ గొంత చిత్తోద్రేకము కలుగఁగా వెంటనే కులాచారసంస్కార పూర్వనాగరిక పంచరత్నములనివానికిఁ బ్రతిగా నీక్రింది పద్యములనుజేసి సత్యసంవర్ధనిలోఁ బ్రచురించితిని—

సీ. పరుల సొమ్ముహరింపఁబన్నినకర్తలు వెలయవంచును విలపించు నొకఁడు;
జనులమూఢులఁజేయ నొనరించు కృషియెల్లఁ జెడిపోయెడునటంచు నడలు నొకఁడు;
వలదు విద్యయటంచుఁ బశువుఁజేయఁగ నెంచి వనిత చదువునంచు వగచు నొకఁడు;

తలగొఱిగించి వెతలఁ బెట్టఁగఁదలంచునింతి సుఖించు నంచేడ్చు నొకఁడు;
పసితనంబుననే పెండ్లిపాసఁగఁబన్నఁ గూఁతు నెట్లమ్ముకొననంచుఁగుందు [నొకఁడు;
వీరు పూర్వనాగరికులౌ పెద్దలిపుడు, దుష్కులాచారరక్షణోద్యోగులకట!

సీ. మగఁడుపోయిన భామ మరలఁ బెండ్లాడుచో సొత్తు దక్కదటంచు సోలు [నొకఁడు;
పతిపోయిన యువతి పరిణీతయైనచోఁ బనికత్తెలేదంచు వనరునొకఁడు;
ధవుఁ బాయుకాంత యుద్వాహంబునాడుచో జారత్వమెట్లంచు సణుగు [నొకఁడు;
భర్తృహీనాంగన భర్తఁగైకొన్నచో వ్రతము లడఁగునంచుఁ గొతుకునొకఁడు;
మృతపతికసాధ్విగాశిశుమేధయాగ, మూలదక్షిణపోనంచు మూల్గు నొకఁడు;
వీరు పూర్వనాగరికులౌ పెద్దలిపుడు, దుష్కులాచార రక్షణోద్యోగులకట!

సీ. నీరజాక్షి చదువు నేర్చుచో నరమాంస విక్రయంబెట్లంచు వెఱచునొకఁడు;
మానవతి విదుషియైనచో వెట్టినోములుపట్టు టెట్లంచుఁ బొక్కునొకఁడు;
కమలాక్షిసద్విద్యకఱచుచో నను దేవునిగ నెంచు టెట్లంచుఁ బొగులునొకఁడు;
పికవాణి పాండితి బెరయుచో దెబ్బలుపడుట యెట్లంచును బనువునొకఁడు;
హంసయాన విద్యావతియయ్యెనేని, బ్రతిమలనుగొల్చు టెట్లంచుఁ బదరు [నొకఁడు;
వీరు పూర్వనాగరికులౌ పెద్దలిపుడు, దుష్కులాచార రక్షణోద్యోగులకట!

సీ. తరవాణి ముందుగాఁ ద్రాగి శ్రాద్ధము పెట్టి నిష్ఠాపరులమంచు నిక్కువారు,
సంధ్యావార్చక చల్దిసాపాటుగావించి కర్మిష్ఠులమటంచుఁ గవియువారు,
కల్లుసంద్రములాది పేళ్లనొప్పవల్లించి శాస్త్రవేత్తలమంచుఁ జాటువారు,
కల్లుకంపడఁగంగఁ బెల్లుచుట్టలు ద్రాగి యాహితాగ్నులమంచు నడరువారు,
న్యాయసభలందుఁదప్పుసాక్ష్యంబులిచ్చి, శిష్టజనవరిష్ఠులమంచుఁ జెలఁగువారు,
వీరు పూర్వనాగరికులౌ పెద్దలిపుడు, దుష్కులాచారరక్షణోద్యోగులకట!

సీ. బాలరండల కాశపడి చెడి విధవలపెండ్లిండ్లు వలదంచు బ్రేలువారు,
రాళ్లఁగొల్చుచుఁ దూలి బ్రహ్మంబు సేవించువారె భ్రష్టులటంచువదరువారు,
కన్నకూఁతుల నమ్మఁగాఁగోరి బాల్యవివాహము శ్లాఘించు వాగువారు,
చాటునఁగలుఁద్రాగి చనుదెంచి తేయాకు నీరానువారి నిందించువారు,
స్త్రీలవంచించి మించి బాధింపఁ నెంచి, యబలలకు విద్యకీడంచు నఱచువారు,
వీరుపూర్వనాగరికులౌ పెద్దలిపుడు, దుష్కులాచారరక్షణోద్యోగు లకట!

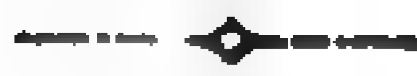
ఈపైని జెప్పినవిగాక నేను వ్రాసినపుస్తకము లింకను గొన్ని కలవు. కర్నల్ మక్డొనల్డు దొరగారు విద్యావిచారణాధికారిగానున్న కాలములో దొరతనమువారి రెండవపాఠ పుస్తకమును వ్రాసితిని. దానికి దొరతనము వారిన్నూటయేఁబది రూపాయలను నాకిచ్చిరి. మార్సడన్ దొరగారి కోరిక మీఁద మాక్మిల్లన్ కంపినీవారికి నాలవ వాచకపుస్తకమును, అయిదవవాచక పుస్తకమును, ఆఱవ వాచక పుస్తకమును, నేను చెన్నపట్టణములోనున్న కాలములో వ్రాసి యిచ్చితిని. ఈ మూఁడు పుస్తకములకును వారు నాకు వేయి రూపాయలనిచ్చిరి. ఈవాచకపుస్తకములలో నొకదానిని వారు ముద్రింపించు చుండినప్పుడు ముద్రాశాలవారి యజాగ్రత్తవలనఁ గొంతభాగముపోయెను. అప్పుడు వారు నావద్దనున్న చిత్తుప్రతినిబట్టిపోయిన భాగమువ్రాసి యియ్య వలసినదని యడిగిరి. చిత్తువ్రాయుట నాకభ్యాసము లేదనియు, సొమ్మిచ్చిన యెడల మరల వ్రాసియిచ్చెదననియు, బదులు చెప్పవలసినవాఁడనైతిని. వారా ప్రకారముగా మరల సొమ్మిచ్చి పోయినభాగమును నాచేత క్రొత్తగా వ్రా యించుకొనిరి. ఈశ్వరుఁడు నాకు వేగముగావ్రాసెడు శక్తినిప్రసాదించి యున్నాఁడు. పద్యమునుగాని వచనమునుగాని నేనొక్కసారియే వ్రాయు చుందును; వ్రాసినదానిని మరల దిద్దివ్రాయుటనాకలవాటులేదు.అందుచేత నా వ్రాఁత దిద్దిదిద్ది మరల మరల వ్రాయుచుండువారి దానివలెనంత మెఱుఁగుగా నుండదనుకొనెదను. నేను వ్రాసిన పుస్తక మొక్కసారి పోవుటతటస్థించిన పక్షమున, అదియెప్పటికిని పోవలసినదేకాని చిత్తును బట్టి మరల వ్రాయవచ్చు నన్నయాశలేదు.

తెలుఁగుభాషను వృద్ధిచేయవలెనన్న యభిలాషము నాకు మొదటి నుండియు విశేషముగా నుండెను. నేను నాకాలమునంతను భాషాభివృద్ధినిమిత్తమే యుపయోగించి పాటుపడిన పక్షమునఁ గొంతవఱకు నాయభిలాషము నెఱవేఱి యుండునేమో! వెనుకటి ప్రకరణములను మీరు సావధానముగా చదివి యుండినయెడల నేనొక్కపనితోఁదృప్తినొందక యేకకాలమునందెన్నిపనులను పైనివేసికొని నిర్వహింపఁజూచుచుండెడివాఁడనో మీకువిశదమయియుండును. ఇన్నిపనుల నొక్కసారిగా పైనివేసికొనుటచే నేనేపనిని తృప్తికరముగా నిర్వహించుటకు సమర్థుఁడను కాకపోతిని. దీనికి తోడు నేనెప్పుడును దృఢగాత్రుఁడనుగాక ప్రకృతిచేత రోగశీలమైన దుర్బలశరీరముగలవాఁడను. ఇట్లయ్యును నేను కొంచెములోకొంచెము నాయభిలాషసిద్ధినిబడసితి ననుకొనెదను. నేనారంభించిన కాలమునందు తెలుఁగులోనిప్పటివలె వివిధములైన పుస్తకములులేవు. వివిధములేమి? ఇంచుమించుగా నేవిధమైనవియు వచనరూపమున లేవనియేచెప్పవచ్చును. అప్పుడన్నియు నూతనసృష్టిచేయవలెను; అందుచేత నప్పటివారికి కష్టములెక్కువ; సౌలభ్యములుతక్కువ. అయినను తెలుఁగులో మొదటివచన ప్రబంధమును నేనేచేసితిని; మొదటినాటకమును నేనే తెనిఁగించితిని; మొదటి ప్రకృతిశాస్త్రమును నేనేరచించితిని; మొదటి ప్రహసనమును నేనే వ్రాసితిని; మొదటి చరిత్రమును నేనే విరచించితిని; స్త్రీలకై మొదటివచన పుస్తకమును నేనేకావించితిని. అయినను ప్రథమ ప్రయత్నములెప్పుడును ప్రథమప్రయత్నములే. అవి దోషబహుళములయి యుండుట స్వాభావికము. మనము వృద్ధిపొందఁగలుగుట చేసినతప్పులను బట్టియే. కాఁబట్టి మొదటచేయఁబడిన నాపుస్తకములును తరువాతివారిగురుతర పుస్తక రచనకుఁగొంత తోడుపడవచ్చును.

నేనిట్లు క్రొత్తపుస్తకములను రచించుచువచ్చుటయేకాక ప్రాతపుస్తకములను ప్రకటించుటకుఁ గూడ శ్రమపడితిని. శబ్దరత్నాకర నిఘంటుకర్తలైన బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవారు తమనిఘంటువుయొక్క యవతారికలో కొన్ని పూర్వపుస్తకములపేరులుచెప్పి వానిపేరులు వినఁబడుటయేకాని

పుస్తకములెక్కుడనుగానరావని వ్రాసియున్నారు. వారట్లు పట్టికలో వ్రాసిన పుస్తకములలోఁ బదింటికంటె హెచ్చుగా నేను సంపాదించి సంశోధించి ముద్రింపించి ప్రకటించితిని. అపరూపములైన పుస్తకములను బ్రకటించుటలోఁ గలకష్టము దానిలోఁ బనిచేసినవారికే కాని యితరులకు దురవగాహముగా నుండును. రెండుమూఁడుప్రతులున్నవానినిసరిచూచి సవరించిప్రకటించుటలో నంతకష్టములేదు. ఒక్కప్రతియే లభించి యదియు శుద్ధముకానిదయి యున్న యెడల దిద్ది ప్రకటించువానిపాట్లు దేవుఁడెఱుఁగును. శిథిలమయినయొక్క వ్రాఁతప్రతితోనే పుస్తకప్రకటనముచేయు దురవస్థ కొన్ని విషయములలో నాపాలఁబడినది. వ్రాసెడివారు వ్యుత్పన్నులుకానందున వ్రాఁతపుస్తకములు తప్పులతప్పలుగానుండును. కొన్నిచోట్ల నక్షరములును పదములును పాదములునుగూడ విడువఁబడియుండును. అట్టి భాగములను సవరించుటకయి మఱుప్రతి దొరకనందున కొన్ని పుస్తకములలో లుప్తభాగములను నేనే పూరింపవలసినవాఁడనైతిని. అముద్రితములయియున్న వానినిసంస్కరించి నేను ముద్రింపించి ప్రకటించినపుస్తకము లిరువదికంటె నెక్కువగానున్నవి. వాని నామములనిందుఁ జెప్పుచున్నాను—కన పత్రియబ్బయామాత్య విరచితమైన కవిరాజమనోరంజనమను పురూరవశ్చరిత్రము, మొల్లవిరచితమైన రామాయణము పింగళిసూరనార్య విరచితమైన ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము, కాకమాని మూర్తికవి విరచితమైన పాంచాలీ పరిణయము, అయ్యలరాజు రామభద్రకవి ప్రణీతమైన రామాభ్యుదయము, కేతనార్యవిరచితమైన విజ్ఞానేశ్వరము, నాచనసోమనాథ ప్రణీతమైన యుత్తరహరివంశము, చరిగొండ ధర్మనార్య ప్రణీతమయిన చిత్రభారతము, నారాయణకవికృతమైన పంచతంత్రము, మాదయ్యగారి మల్లన ప్రణీతమైన రాజశేఖరచరిత్రము, కేతనకవికృతమైన యాంధ్రభాషా భూషణము, అడిదమునూరకవి ప్రణీతములైన కవిసంశయ విచ్ఛేదాదిగ్రంథములు, శంకరకవి విరచితమైన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, కోటవేంకనార్య ప్రణీతమైన యాంధ్రభాషార్ణవము,పిల్లలమఱ్ఱి పిన వీరభద్రరచితమైన జైమినిభారతము, సింహాద్రి వెంకటాచార్య విరచితమైన చమత్కారమంజరి, నందిమల్లయ్య ఘంట

సింగయ్యావిరచితమైన ప్రబోధచంద్రోదయ పద్యకావ్యము, కేతనార్యకృతమైన దశకుమారచరిత్రము, తెనాలి యన్నయార్యకృతమైన సుదక్షిణాపరిణయము, అనంతామాత్యవిరచితమైన భోజరాజీయము, నందిమల్లయ ఘంటసింగయార్య ప్రణీతమైన వరాహపురాణము. పైవానిలో హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును జైమినిభారతమును పూర్వమే ముద్రింపఁబడెనుగాని యవితప్పులతడికలుగా నుండినందున సంస్కరించి మరల ముద్రింపించితిని. నేను తాళపత్ర పుస్తకములను విస్తారముగా సంపాదించి కట్టలుగాసంచితిని. నేను రాజమహేంద్రవరములోనుండిన కాలములోనె చెదలుపట్టి వానిలో బహు పుస్తకములునశించెను. మిగిలిన వానిని నాతో చెన్నపట్టణమునకుఁగొనిపోఁగానక్కడ సహితము పురుగుపట్టి యధికసంఖ్యగల పుస్తకములు చెడిపోయెను. శేషించిన వానిని కాపాడుట కష్టముగా కనఁబడినందున సగము సగము చెడియు చెడకయు నున్న మిగిలిన పుస్తకముల నొక మిత్రుని కిచ్చివేసితిని.

మూఁడవ ప్రకరణము

విశ్రాంతిదశ

క్రీస్తుశకము 1900-వ సంవత్సరము మొదలుకొని 1910-వ సంవత్సరమువఱకు

ఈ కాలమును నేను విశ్రాంతిదశయని పిలుచుచున్నను నాకు నిజమైన విశ్రాంతియెప్పుడును కలుగలేదు. దొరతనము వారి కొలువుమానుకొని తన్నిమిత్తమునఁజేసెడు పనిని లేకుండఁజేసికొనుట యొక్కటియే విశ్రాంతియన వచ్చును. ఎప్పుడును నేనేదోపని చేయుచుండవలసిన వాఁడనేకాని భోగము ననుభవించుచు నూరక సుఖముగాకూరుచుండుట నాస్వభావముకాదు. తన యపారకరుణచేత పరమేశ్వరుఁడు నన్నెల్లప్పుడును కష్టజీవినిగానుంచునట్లు[1] తోఁచుచున్నది.

1881-వ సంవత్సరమునందు గోగులపాటి శ్రీరాములుగారు ప్రథమ వితంతు వివాహమును జేసికొన్నప్పుడు తనకు ప్రథమభార్యవలనఁ గలిగిన నాలుగు మాసములపురుషశిశువును పెంచుటకయి మావద్ద విడిచి నట్లీవఱకే చెప్పియున్నాను. నాయందలి గౌరవముచేత శ్రీరాములుగారా శిశువున కావఱకే నాపేరునుపెట్టిరి. ఆశిశువును నేనును నా భార్యయు పుత్రప్రేమతోఁ బెంచి పెద్దవానినిజేసితిమి. అతనికి మేమే విద్యాబుద్ధులు చెప్పించుటచేత నతఁడు పట్టపరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడయ్యెను. 'అపుత్రస్యగతిర్నాస్తి' యన్న నమ్మకము నాకు మొదటినుండియులేదు. అందుచేత నేను కొడుకును పెంచుకొనవలెనని యెప్పుడును దలఁచుకొనలేదు. నాకుఁగల యల్పమైన సొత్తును ధర్మకార్యమునకు వినియోగింపవలెనని నేనునిశ్చయించుకొంటిని. నా యుద్దేశమును నేనెప్పుడును మఱుఁగు పఱుపలేదు. వీరేశలింగమునకు తన మేనకోడలినిచ్చి వివాహముచేసి యతనిని తనయొద్దనుంచుకొనవలెనని నాభార్య యుద్దేశము. ఆమె కోరికకు నేనడ్డుచెప్పలేదుగాని బాల్యవివాహముల-

యందిష్టము లేనివాఁడనగుటచేత పదునెనిమిదేండ్లు దాఁటిన మీఁదటనే వివాహమున కేర్పాటుచేయవలసినదని మాత్రముచెప్పితిని. కొంతకాలము జరపి నాభార్యతమ్ముఁడు తన కూఁతునిచ్చుట కిష్టపడకతుదకు మఱియొకరికిచ్చి వివాహముచేసెను. వివాహవిషయమున వధూవరుల యిష్టమునకు విడువవలసినదే కాని తదితరు లందులో సంబంధముకలిగించుకొని బలవంతపెట్టరాదని నాయభిప్రాయము. అందుచేత నిరువదియొక్క సంవత్సరములు నిండువఱకును వేచియుండి తరువాత నీ యిష్టము వచ్చినవారిని వివాహముచేసికోవచ్చునని చెప్పితిని. అతఁడు తనలో నాలోచించుకొని వితంతువునువివాహమాడ నిశ్చయించుకొన్నట్టు నాతోఁజెప్పెను. అతని యనుమతి మీఁద నిందు నిమిత్తమయి యతని ఛాయాపటమునుతీయించి, తన బాలవితంతు కుమారికను వివాహముచేయఁదలఁచుకొన్న యొక పెద్దమనుష్యునకుఁబంపితిని. వధువుయొక్క ఛాయాపటమావఱకే నాయొద్దకుఁబంపఁబడినది. వీరేశలింగము దానిని చూచి యనుమోదించెను. వితంతు వివాహమును చేసికొన్నయెడల చెన్నపట్టణములోనున్న యిండ్లలో నొకదాని నాతనికిమ్మని నా భార్యకోరఁగా నే నందుకు సమ్మతించితిని. అన్నియు ననుకూలముగానుండి వివాహముజరుగునట్లే కనఁబడెను. అతఁడొకపర్యాయము రాజమహేంద్రవరమునకు వెల్లి తనమిత్రులతో నాలోచించుకొనివచ్చి తన యభిప్రాయమును మార్చుకొని వితంతువివాహము చేసికొనుట తన కిష్టములేదనిచెప్పెను. మంచిదని నేనా ప్రయత్నమునుమాని మఱియొక సంబంధము చూచుకోవచ్చునని వధువుతండ్రికివ్రాసితిని. అతఁడు రాజమహేంద్రవరము వెల్లినప్పుడే మైసూరిలోని యొక సంబంధము నచ్చటివారు కుదిర్చినట్టు కనఁబడుచున్నది. తరువాత మైసూరినివాసులైన చెఱుకుమిల్లి వేంకటరత్నముగారు నా యొద్దకువచ్చి తమ కొమారితను వీరేశలింగమునకిచ్చి వివాహముచేయ తన కిష్టమున్నదనిచెప్పెను. వరుఁడిష్టపడిన యెడల నాయాక్షేపణ లేదని చెప్పితిని. వరుఁడిష్టపడెను. నేను వేంకటరత్నముగారితో నా సొత్తు వచ్చునని వివాహముచేయవలదనియు, నేను దానిని ధర్మకార్యమునకు వినియోగింప నిశ్చయించుకొంటిననియు స్పష్టముగాఁజెప్పితిని. ఆయన దాని కంగీక

రించి వరునిఁ దనవెంటఁ గొనిపోయెను. వీరేశలింగము బెంగుళూరిలో ప్రాయశ్చిత్తముచేయించుకొని వేంకటరత్నముగారి కొమారితెను వివాహమాడెను. ఈ ప్రాయశ్చిత్తవార్త నాకుఁగాని నాభార్యకుఁగాని తెలియదు. వివాహానంతరమున నతఁడు మరల మావద్దకు రాక వేఱుగానుండెను.

1902-వ సంవత్సరము నవంబరు నెల 26-వ తేదిని రాజమహేంద్రవరములో తణుకు వేంకటచలపతిరావుగారి గృహమునందు భట్టిప్రోలు శరభయ్యగారి వివాహముజరగినది. ఉన్నవ లక్ష్మీ నారాయణపంతులుగారీ సంబంధమును కుదిర్చి కృష్ణామండలమునుండి రాజమహేంద్రవరమునకువివాహము జరపు నిమిత్తముపంపిరి. పెండ్లికూఁతురు పెండ్లినాటికి యుక్తవయస్సువచ్చినదికాక పోయినను పునస్సంధానము చేయకపోయినయెడల పెండ్లికొడుకు పాఱిపోవునని భయపడి చిన్నదానిని మూఁడుదినములు వెలుపలకూర్చుండఁబెట్టి భార్యాభర్తల నొక్కటిగాఁజేసి వెంటనేచెన్నపట్టణమునకు నావద్దకుఁబంపివేసిరి. వధూవరులును వధువుయొక్కతల్లియు పెదతల్లియుఁగలిసిచెన్నపట్టణమునకురాఁగా, వారికి మాయింటనే కాపురముండుటకు తావిచ్చి నాచేతనైన సాయమునుజేసితిని. వరుఁడు వివాహమునాటికే సర్వకలాశాలాప్రవేశ పరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడయ్యెను. వరుఁడు ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షకును, వధువింగ్లీషు ప్రాథమికపరీక్షకును, చదువుటకేర్పాటుచేసి పాఠశాలలకుఁబంపితిని. ఈవ్యయములన్నియు వధువుతల్లియే భరించుచుండెను. కొన్ని కారణములచేత నీకుటుంబమును మాయింటఁగాపురముండనిచ్చుట యనుచితముగాఁ గనఁబడినందున మాయింటికిఁ గొంచెముదూరములో నద్దె కొకయిల్లుమాటాడి వీరి నక్కడకుఁబంపివేసితిని. వరుఁడు ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడుకాఁగా పచ్చయప్పగారి కలాశాలకుఁ బ్రధానాధ్యక్షుఁడుగానున్న యేట్సు దొరవారికుత్తరమువ్రాసి సగము జీతమిచ్చుపద్ధతి మీఁద నాతనిని పట్టపరీక్షతరగతిలోఁ జేర్పించితిని. వీరు మాయిల్లువిడిచి వేఱుచోటనున్నను ప్రతి దినమును వీరితగవులు తీర్పలేక నాకాయాసము కలుగుచువచ్చెను. ఈ కాలములో దేశిరాజు బాపయ్యగారు

నాకు పరిచితులయి మాయింటికిం చుమించుగాఁ బ్రతి దినమును వచ్చుచుండెడివారు. వీరి తగవులను దీర్చి సమాధానము చేయుటకయి నేనాయనను నియమింపఁగాఁ, 'బుణ్యమునకుఁ బోయినఁ బాప మెదురుగా వచ్చె'నన్నట్టు హితోపదేశము చేయఁబోయిన బాపయ్యగారి మీఁద నే నోట నుచ్చరింపరాని మృషా దోషము లారోపించి శరభయ్యగారాయనను దూషింపఁ జొచ్చిరి. నేను దక్షిణహిందూస్థాన బ్రహ్మసమాజమునకుఁ బ్రధానాధ్యక్షుఁడను. బాపయ్యగారు బ్రహ్మసమాజాభిమానులయి చెన్నపట్టణములో విద్యార్థులలో నొక సమాజమును స్థాపించి దానికి నన్ను తఱచుగాఁ దీసికొని పోవుచుండెడివారు. ఈ సంబంధమునుబట్టి బాపయ్యగారు పలుమాఱు మాయింటికి వచ్చుచు నాయం దత్యంత గౌరవముగలవారయి నేను చెప్పినపని నత్యాదరముతోఁ జేయుచుండెడివారు. ఇటువంటి కార్యములయందు వీరిట్లు నాకు సాయపడుట నేను చెప్పితినన్న హేతువుచేతనే కాదు; సమస్త సత్కార్యములయందును స్వతంత్రముగా నీయనకే యత్యంత ప్రీతియుండెను. ఈయన యుత్సాహమును సుగుణసంపదను గార్యైకతత్పరతను జూచి యీతఁడు ముందు నేను పూనిన సంస్కారకార్యమును సమర్థతతో నిర్వహింపఁగలవాఁడగునని తలఁచితిని. ఒకనాటిరాత్రి రెండుజాములవేళ శరభయ్య యత్తగారేడ్చుచు మాయింటికి పరుగెత్తుకొనివచ్చి తన యల్లుఁడు తనకూఁతును చంపుచున్నాఁడని కేకలువేసెను. నేనును నాభార్యయు నిద్రలో నులికిపడిలేచి మేడదిగివచ్చి యామె వెంట వారి యింటికిఁ బోయితిమి. మేముపోయి చూచునప్పటికి పడకగది దీపములేక చీఁకటిగానుండెను. ఎన్ని పిలిచినను శరభయ్యగారు పలుకలేదు; 'రాజేశ్వరీ' యని పిలువఁగా లోపలినుండి యాచిన్నదిమాత్రము పలికి మావద్దకు వచ్చినది. మేమాచిన్నదానిని మా వెంటఁ బెట్టుకొని మాయింటికి వచ్చితిమి. మొట్టికాయల చేత నా చిన్నదాని తలయంతయు పచ్చిపుండయి బహుదినములు పరుండుట సహితము వీలులేని స్థితిలోనుండెను. మఱునాఁ డతఁడు బలవంతముగా నా చిన్నదానిని మాయింటినుండి లాగుకొనిపోవఁ బ్రయత్నించెను గాని నేను యుక్త సమయములోఁ దగిన ప్రతిక్రియచేసి వారించితిని. ఈ సంబంధమునఁ దరువాత

నడచినచర్యలు చిత్రవిచిత్రములయినవిగా నుండెను. వానినిందు వివరించుట యనావశ్యకము. ఈవిధముగా నాకు పెండ్లిండ్లు చేసికొన్నవారివలనను బహువిధములయిన శ్రమలు కలుగుచుండెను.

గోపాలపురపు మహాలక్ష్మియను కంసాలివితంతువును, ఆమెయొక్కవితంతుపుత్రికయైన యన్నపూర్ణయు, రాజమహేంద్రవరమునుండి వచ్చి కొంతకాలమునుండి నావద్దనేయుండిరి. వారినిమిత్తమయి యొకగది కట్టించి వారిని మాయింటనే కాపురముంచి, అన్నవస్త్రములిచ్చి పోషించుచు చదువు నిమిత్త మిద్దఱిని పాఠశాలకుఁబంపుచుంటిని. తల్లి బిడ్డలు తఱచుగా తగవులాడుచుండెడివారు. కూఁతురు తల్లిని బండబూతులు తిట్టుచువచ్చెను. నేను మంచిమాటలతో బుద్ధి చెప్పుటవలనఁ బ్రయోజనము లేకపోఁగా రెండుమూఁడుసారులు శరీరదండనముచేసిన తరువాత కూఁతురు తల్లిని తిట్టుటమాని వేసెను. 1903-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి 14-వ తేదిని గంజామండల నివాసుఁడైన కొత్తుర్తినమశ్శివాయ యనునతఁడు కూఁతురయిన యన్నపూర్ణను వివాహము చేసికొనెను. ఇతఁడు పెండ్లినాటికే సర్వ కలాశాలా ప్రవేశపరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడయి యుండెను. పెండ్లియైనతరువాత నీతనిని ప్రథమశాస్త్ర పరీక్ష తరగతిలోఁ బ్రవేశపెట్టి కొంతకాలము చదివించితినిగాని యతఁడు చదువు చాలించి యుద్యోగములోఁ బ్రవేశించి తనభార్యను వెంటఁగొని చెన్నపట్టణము విడిచి స్వస్థలమయిన గంజాము మండలమునకుఁబోయెను. ఈతనిది స్వర్ణకారవితంతు వివాహములలో మొదటిది. ఇతఁడు సంస్కార ప్రియత్వముచేత నితరులకు తాను దారిచూపవలెనన్న పరిశుద్ధచింతచేతనే వితంతు వివాహమును చేసికొనెనుగాని యితరత్ర వివాహముకాశయు ధనాశకలిగియు వివాహము చేసికొన్నవాఁడుగాఁడు ఇతఁడును చెన్నపట్టణములోనున్న కాలములో శరభయ్యగారి తగవులాటలలో సమాధానముచేయఁ బోయి యాయనవలన బహుమానములుపొంది జుగుప్సతో వెనుక మరలినవాఁడే.

1904 వ సంవత్సరము మార్చినెల కడపట నుపకారవేతనమునొంది పని చాలించుకొన్న తరువాత 'చెన్నపట్టణములోనే యుండి పనిచేయుదునా స్వస్థలమయిన రాజమహేంద్రవరమునకుఁబోయి యక్కడపని చేయుదునా' యన్న యాలోచనతోఁ దొమ్మిదిమాసములు చెన్నపురిలోనే గడపి, జన్మభూమియందలి యభిమానము బలీయమగుటచేత రాజమహేంద్రవరమునకే రావలయునని నిశ్చయించుకొని, యక్కడి ముద్రాయంత్రము మొదలయినవి వెంటఁగొని 1905-వ సంవత్సరప్రారంభముననే రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చిచేరితిని. ఏడెనిమిది సంవత్సరములు చెన్నపట్టణములోనుండివచ్చుటచేత రాజమహేంద్రవరము కొంతవఱకు నాకు క్రొత్తదిగాకనఁబడెను. మునుపటివలె నాకు పాఠశాలవిద్యార్థులసాహాయ్యములేదు. నేనున్న కాలములోనుండిన విద్యార్థులిప్పుడెవ్వరును లేరు; ఉన్నవారు నన్నెఱుఁగని క్రొత్తవారు; వారు నాబోధనమునువిననివారగుటచేత వారిలో సాంఘికసంస్కారోత్సాహము లేదు. పురములోని పెద్దమనుష్యులలోఁగూడ తొంటిసంస్కారోత్సాహము తగ్గిపోయినది. విద్యాధికులలో హిందూసమాజముయొక్క ప్రాబల్యముచేత రెండు పక్షములేర్పడి సంఘసంస్కారమునం దనాదరముగల వారి సంఖ్యయెక్కువయినది. అందుచేత సంవత్సరమునకు నాలుగైదురూపాయలచందాకు మాత్రమేరాఁదగిన హిందూసంఘసంస్కార (The Indian Social Reformer) పత్రిక పురమందిరములోని పఠనమందిరమునకు తెప్పించుటయే నిలుపుచేయఁబడినది. న్యాయవాదులు మొదలైనవారనేకులు నేనెఱుఁగని క్రొత్తవారు. అయినను దేశిరాజు పెదబాపయ్యగారు మొదలైన కార్యశూరులు కొందఱు నాకు క్రొత్తమిత్రులైరి. సంస్కారాభిమానులయి పూర్వమునుండియు నున్నవారితోను ఈ నూతనమిత్రులతోను గలసి పనికిఁబూనితిని. రాజమహేంద్రవరమురాఁగానే నేను మొట్టమొదట చేసిన పని శ్రీవిక్టోరియా బాలికాపాఠశాలయను పేరితో నొక బాలికాపాఠశాలను స్థాపించుట; రెండవపని సత్యవాదినియను పేరితో మార్చినెల మొదటితేదినుండి యింగ్లీషు తెలుఁగు భాషలలో నొక వారపత్రికను

ప్రకటింపింపఁబూనుట. ఈ బాలికాపాఠశాల 1905 వ సంవత్సరము జనేవరు 16-వ తేదిని నెలకు ముప్పదిరూపాయల యద్దెరాఁగల మాస్వగృహమునందే యుంచఁబడినది. నేను కాపురమున్న కొంచెముభాగముతప్ప, ఇల్లంతయుఁబాఠశాలనిమిత్తమే విడిచిపెట్టఁబడినది. ఈ బాలికాపాఠశాలకు దేశిరాజు బాపయ్యగారు కార్యదర్శిగా నేర్పఱుపఁబడిరి నేనిక్కడ మొట్టమొదట పూనిన పని బాలికాపాఠశాలా స్థాపనమనఁగానే యావఱకు నేను చేయుచుండిన వితంతు విద్యావివాహప్రయత్నమును మానితినని కొందఱు భ్రమపడవచ్చును ఈ పాఠశాల వితంతు శరణాలయ సంబంధముననే స్థాపింపఁబడినది. నేను చెన్నపురిలోనుండినప్పు డప్పటి హిందూదేశచక్రవర్తిని పేర విక్టోరియా వితంతు శరణాలయము నక్కడ స్థాపించి దానిలోని వితంతు విద్యార్థినుల నుపాధ్యాయినీ బోధనాభ్యసన పాఠశాలకుఁ జదువు నిమిత్తమయి పంపుచుంటినని వెనుకనే చెప్పియుంటినిగదా ? అక్కడినుండి నేను కాలు గదలుపఁగానే యక్కడి వితంతు శరణాలయ మంతరించినది అంతరించినదన నేల ? నాతోనే బైలుదేఱి యీ రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చినదని చెప్పవచ్చును. నేను రాజమహేంద్రవరమురాఁగానే యిద్దఱు ముగ్గురు బాలవితంతువులు మాయింటికనఁగా వితంతు శరణాలయమునకు వచ్చిచేరిరి. వారికి విద్య నిమిత్తమయి పాఠశాల కావలసియుండెను. చెన్నపట్టణములోవలె స్త్రీలను బంపఁదగిన పాఠశాల యిక్కడ నేదియులేదు. ముగ్గురు నలుగురు వితంతువులకై మాత్ర ముపయోగించెడు పాఠశాలకంటె వితంతువులుకాని కులాంగనలకును బాలికలకును గూడ నుపయోగపడెడు విద్యాశాల నేర్పఱుచుట యుచితమని దీనిని స్థాపించితిని. ఇది ముఖ్యముగా శరణాలయములోనివితంతువులకొఱకును సామాన్యముగా విద్యాభిరుచిగల కుల స్త్రీలకొఱకును బాలికలకొఱకును నుద్దేశింపఁబడినది. ఈ పాఠశాలలోఁ జదువుకొనుటకు బాలికలను మాత్రమే కాక కొందఱు గృహస్థులు తమ భార్యలనుసహితముపంపిరి. శరణాలయములోని వారు గాక పైనుండి యొకరిద్దఱు బాలవితంతువులు చదువవచ్చుచుండిరి. వృద్ధుఁడైనయొక యుపాధ్యాయునితోడను నలుగురు బాలికలతోడను పాఠశాల నారంభించితిమి ;

పక్షము దినములకనఁగా నెలకడపట బాలికలసంఖ్య 49 అయినది; సంవత్సరాంతమునకుఁ దొంబదియైనది; పయి సంవత్సరములో దాదాపుగా 150 వఱకును పెరిగినది. ప్రథమ సంవత్సరాంతమున ముగ్గురుపాధ్యాయులును ముగ్గురుపాధ్యాయినులును బాఠశాలలోఁ బనిచేయుచుండిరి. పాఠశాల కనుకూలముగా నింటిలో కొన్ని మార్పులు చేయుటకును, బల్లలు మొదలయినవి కొనుటకును, చదువుచెప్పువారి జీతములకును, మొదటి సంవత్సరములో నేను నాచేతినుండి 1708-9-9 వ్యయముచేసితిని. 1905-వ సంవత్సరము మెయి నెలలో శ్రీమతిలక్ష్మీకాంతమ్మయు, ఆమెభర్త రామచంద్రరావుగారును మంగుళూరినుండి నన్నుఁజూచుటకయి వచ్చిరి. ఈ లక్ష్మీకాంతమ్మ నేనుచెన్నపట్టణము వెళ్లఁదలఁచినప్పుడు రాజమహేంద్రవరములోని దొరతనమువారి బాలికా పాఠశాలలో నుపాధ్యాయినిగానుండెను; ఆమె యావఱకే ప్రాథమిక పరీక్షయందు (Primary Examination) తేఱి క్రమశిక్షితురాలయి (Trained) యుండెను. ఆమె తెలివిని సత్స్వభావమును సద్వర్తనమునుజూచి యామె నా యుద్యమములకుఁ దోడుపడఁగలదని తలఁచి, దొరతనమువారి కొలువువిడుచునట్లుచేసి యామెను నావెంట చెన్నపట్టణమునకుఁ దీసికొనిపోయి చదివింపనారంభించితిని. ఆమె నథమము ప్రవేశపరీక్ష (Matriculation) వఱకును చదివింపవలెనని మొదట నుద్దేశించితిని. ఆమె మాధ్యమిక (Lower Secondary) పరీక్ష తరగతిలోఁ జదువుచుండఁగా నామెను వివాహము చేసికొనుటకయి వరులు రాఁదొడఁగిరి. స్వప్రయోజనపరత్వము నటుండనిచ్చినపక్షమున వివాహముచేయుటయే యామెకు శ్రేయస్కరమని భావించి మంగుళూరిలోని కర్ణాటకోన్నత పాఠశాలలో నలువదిరూపాయల జీతముగల యుపాధ్యాయపదములో నున్నవాఁడును, ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడయి పట్టపరీక్షకుఁజదివినవాఁడును, అయినరామచంద్రరావుగారికిచ్చి బ్రహ్మసమాజ విధుల ననుసరించి యామెకు మాలోపలనే వివాహముచేసి, 1872 వ సంవత్సరపు 3 వ శాసనప్రకారము లేఖ్యారూఢము చేయించితిని. ఈమె మా యొద్దనున్న కాలములో నెల్లవారును మాకన్నకూఁతురనియే భావించుచుండిరి కాని యెవ్వ

రసు వేఱుగాఁదలఁపలేదు. ఎవ్వరడిగినను మమ్మామె తన తల్లియుఁ దండ్రియు ననియే చెప్పుచుండెడిది; నాభార్యయు నితరులతో నామె తనకూతురనియే చెప్పుచుండెడిది. ఆమె యిప్పటికిని నన్నుచూచుటకయి వ్యయ ప్రయాసము లకు లోనయి మంగుళూరినుండి వచ్చుచుండును. ఈ దంపతులు నన్ను చూచు టకు రాజమహేంద్రవరము వచ్చినప్పు డిక్కడ నుండి పనిచేయువారెవ్వరును లేరని నేను ప్రస్తావించితిని. ఆయన తనకు రెండు వేలరూపాయల ఋణమున్నది గాని లేని యెడలఁ దామువచ్చి యిక్కడనుండి పనిచేయుదుమని చెప్పెను. నేనా ఋణమును దీర్చెదననియు, వారిని రావలసినదనియు, చెప్పి, నేనుప కారవేతనమును బొందుటకు ముందొకనిధిలో నిలువచేసికొన్న వేయిరూపాయ లును వడ్డితోఁగూడ రామచంద్రరావుగారి కిచ్చునట్లువ్రాసి, తక్కినవేయి రూపాయలును మరల రామచంద్రరావుగారు వచ్చినప్పుడిచ్చుటకు వాగ్దానము చేసితిని. ఆయనయందుచేత తన భార్యను రాజమహేంద్రవరములో నావద్ద విడిచి, యాఱుమాసములలోఁ దానువచ్చి చేరునట్లు చెప్పిపోయెను. ఆయన మిక్కిలి మంచివాఁడేకాని భూములు సంపాదింపవలెనన్న పిచ్చియొకటి యా యన నాశ్రయించివిడువకుండెను. అందుచేత నేనిచ్చిన వేయి రూపాయలతోను ఋణముతీర్చుటకు మాఱుగా మఱియొక క్రొత్తభూమినిగొని మునుపున్న ఋణ మును ద్విగుణము చేసికొనివచ్చెను. 1906-వ సంవత్సరారంభమున నక్కడిపనిని మానుకొని రామచంద్రరావుగారు తిరిగివచ్చువఱకును శ్రీమతిలక్ష్మీకాంతమ్మ ప్రధానోపాధ్యాయురాలుగానుండి మాపాఠశాలలో నత్యంతశ్రద్ధతోఁబనిచేయు చుండెను. ఆయనవచ్చినతరువాత ప్రధానోపాధ్యాయత్వమును ఆయన వహిం చెను. ఇరువురకును గలిపి నెలకు నలుపదిరూపాయలిచ్చుచుంటిని. ఆయన తిరిగివచ్చులోపల వారినిమిత్తమై యాఱునూఱురూపాయలు వ్యయపెట్టి తోఁ టలో నొకయిల్లు కట్టించితిని. తోఁట యెక్కడిదో ముందు తెలిపెదను. ఇప్పటికి నేను పాఠశాలలో నాలుగు రుపాధ్యాయినులను బెట్టితిని. వారిలో నిద్దఱు మాధ్యమిక పరీక్షయందుఁ గృతకృత్యలయి క్రమశిక్షను బొందినవారు; తక్కినవారు ప్రాథమిక పరీక్షనిచ్చినవారు. ఆయన యిక్కడఁ బనిచేయ నా

రంభించిన కొన్ని వారములలోనే తమకియ్యవలసినసొమ్ముఁబంపవలసినదనియాయ నను ఋణప్రదాతలవద్దనుండి యుత్తరములు రాఁజొచ్చెను. ఆయన నాకా యుత్తరములనుజూపి మొదలవాగ్దానము చేసినప్రకారముగా తక్కిన వేయి రూపాయల నిమ్మనియడిగెను. నేనాసొమ్ము ఋణములు తీర్చుకొనుటకయి యిచ్చెదనంటినిగాని క్రొత్తభూములను గొనుటకయి కాదనియు, ఇక్కడ స్థిర ముగా నుండఁదలఁచుకొన్న యెడల నక్కడ క్రొత్తభూములను గొనుట కావ శ్యకము లేదనియు, క్రొత్తభూములనుకొనుట యిక్కడ స్థిరముగా నుండకలేచి పోఁదలఁచుకొన్నట్టు సూచించుచున్నదనియు, క్రొత్తగాకొన్న భూమిని మరల విక్రయింపవలసినదనియు, అట్లువిక్రయించెడు పక్షమున మొదటవాగ్దా నము చేసిన వేయిరూపాయలను మాత్రమేకాక నూటితో యిన్నూటితో దండుగ వచ్చెడుచో దానినిగూడ నిచ్చెదననియు చెప్పితిని. ఆయన క్రొత్తభూమిని విక్రయింపననిచెప్పెను; విక్రయింపకపోయిన యెడల సొమ్మీయనని నేను చెప్పితిని. ఈ కలహమునుబట్టి యాయన భార్యాసహితముగా మరల స్వస్థలము నకుఁ బోవలసినవాఁడయ్యెను. అందుచేత నేనుమొదట నిలువచేసికొన్న వేయి రూపాయలును నష్టమయ్యెను. ఈ దంపతుల నిక్కడకుఁ బిలిపించుటలో నా ముఖ్యోద్దేశము నాకు సాయముగా నిక్కడ నింకొక యనుష్ఠానబ్రాహ్మణకుటుంబ ముండునని.

నేను చెన్నపట్టణమునుండి వచ్చినదిమొదలుకొని బ్రహ్మసమాజములో ననుష్ఠానపరుఁడను గావలెనని తలఁచియుంటిని. కావున దానికిఁ దగిన ప్రయ త్నములను ముందుగానే చేయ నారంభించితిని. నేను చిరకాలముక్రిందటనే యనుష్ఠానికబ్రాహ్మ్యుఁడనయి యుందునుగాని యట్లుచేయుటవలన వితంతు వివాహకార్యమునకు భంగము కలుగునేమోయన్న భయముచేత నట్లుచేయ సాహసింపక కష్టములకోర్చుకొనియుంటిని. కష్టములకోర్చుకొనుట యేమని కొందఱు సందేహపడవచ్చును. మొదటి వివాహముచేయఁగానే శంకరాచా ర్యులవారు నన్ను జాతినుండి బహిష్కరించిరి. నాపక్షమునఁ జేరినవారంద ఱును వరుసగా నొక్కరొక్కరే ప్రాయశ్చిత్తములు చేయించుకొని నన్ను

విడుచుచుండఁగా నేనొక్కఁడనే మిగిలితిని. ఈ విషమదశలో నేను హిందువుఁడనుగా నుండినను నాతో భోజన ప్రతిభోజనాదులు చేయుచు హిందువు లెవ్వరును నాకు సహాయులుగా నుండరు; వర్ణభేదమును విడువని వాఁడనగుట చేత నేను మతాంతరులతోఁగాని బ్రాహ్మణేతరులతోఁగాని భోజనము చేయుట కయినను వలనుపడదు. ఇటువంటిస్థితిలో నొంటిగాఁడనైన నాకు కష్టములు కాక మఱియేముండును? నేను యజ్ఞోపవీతమును విసర్జించి వర్ణభేదమును విడిచి యనుష్ఠానిక బ్రాహ్మఁడనయినపక్షమున, నేనప్పుడు శూద్రాదులతో మాత్రమే కాక క్రైస్తవమహమ్మదీయాది మతాంతరులతోఁగూడ సుఖముగా భోజన ప్రతిభోజనాదులు చేయఁగలవాఁడనగుదును. క్రమక్రమముగా వివాహములాడిన వారిసంఖ్య యధికమగుచువచ్చి భోజన ప్రతిభోజనాదులు జరపఁదగిన సంఘ మేర్పడినది; మాతోఁగలిసి భోజనములు చేయ సాహసించెడి యితరులసంఖ్యయుఁ గాలక్రమమున హెచ్చినది: మరలనిప్పుడు వర్ణపరిత్యాగమువలననే కష్టములు పడెడుకాలము వచ్చినది. పునర్వివాహములు చేసికొన్నవారి సంఖ్య యెక్కువగుటచేత నెవ్వరియింటనైనను వివాహములు చేయుచుండవచ్చును. వివాహములొక్కొక్కరియింట చేయుచు వారి నలవాటు పఱుపవలెనన్న యుద్దేశముతో నేను రాజమహేంద్రవరము వచ్చినతరువాత జరగిన కొత్తా శ్రీరామశాస్త్రిగారి వివాహమును మానూరి పురుషోత్తముగారి యింట నిన్నీసుపేటలో జరపించితిని; ఇంకొకవివాహమును తణుకు వేంకటాచలపతి రావుగారి యింట జరపించితిని.

నేను వితంతు శరణాలయము నిమిత్తమును పాఠశాలనిమిత్తమును మా యింటి నంటియున్న మాపెదతండ్రిగారి భాగమునుగూడ నేడువేలరూపాయ లకుఁగొని దానిలోని కొన్ని యిండ్లు పడఁగొట్టించి మాయింటితోఁ గలపవలెనని ప్రయత్నించుచుంటిని. ఇంతలో మంగుళూరినుండి రామచంద్రరావుగారును భార్యయు 1905-వ సంవత్సరము మెయినెలలో నన్ను చూడవచ్చిరి. అప్పుడాయనయు నేనును ప్రాతఃకాలమునందు సంచారమునకుఁ బోవుచుంటిమి. ఒకనాటివిహారములో నొకతోఁటలోనుండి నడుచుచుండినప్పు

డీతోఁట వితంతుశరణాలయము కట్టుట కనుకూలముగా నుండునని యాయన నాతోఁ బ్రస్తావించెను. పట్టణములోని ప్రాతయింటిని గొనఁ బ్రయత్నించుట కంటె నిటువంటితోఁటను సంపాదించి యందు వితంతుశరణాలయాదులు కట్టించుటయే యుక్తమని నాకును దోఁచెను. ఆతోఁట నాకు క్రొత్తదికాదు. అది నామిత్రులైన చల్లపల్లి రంగయ్యపంతులుగారిది. ఆయన యిప్పుడు ప్రాడ్వివాక పదమునుండి యుపకారవేతనమును బొందివచ్చి స్వస్థలమయిన రాజమహేంద్రవరమును జేరియున్నారు. ఆయన తమ్ముఁడును నాసహపాఠియు విధవావివాహప్రయత్నములో నన్నుఁ బురికొల్పినవాఁడును అయిన చల్లపల్లిబాపయ్యపంతులుగారును నేనును గలిసి యీతోఁటకుఁ బలుమాఱు వచ్చుచుండెడివారము. రంగయ్యపంతులుగారు ధనవంతులగుటచేత తోఁట నమ్ముకోవలసిన యావశ్యకము వారికుండదు గనుక నాకది దొరకుట దుర్లభముగాఁ గనఁబడెను. అయినను బ్రయత్నించి చూతమని తలఁచి రంగయ్యపంతులుగారి యింటికిఁబోయి నేను వచ్చినకార్యమునుజెప్పి వితంతు శరణాలయ నిర్మాణార్థముగా తోఁట నాకిండనియడిగితిని. అన్నదమ్ముల భాగములు తెగక తోఁట యొకసారి యమ్మఁదలఁచినట్లును మూఁడువేలరూపాయల కెవ్వరో యడిగినట్లును చెప్పి, సత్కార్యముకొఱకు నేనడుగుచున్నాను గనుక నాకు రెండువేల యేనూఱురూపాయలకే యిచ్చెదమని వారు చెప్పిరి. నేను వెంటనే యేనూఱు రూపాయలను గొనిపోయి యాయనకిచ్చి యాయనచేతను తమ్ముని కొమాళ్లచేతను తోఁటను నాకు రెండువేల యేనూఱు రూపాయలకు విక్రయింప నిర్ణయించి క్రయధనములో నేనూఱురూపాయలు ముందుగాఁ బుచ్చుకొన్నట్లు వ్రాయించి పుచ్చుకొంటిని. అర్బత్తునట్టు కంపెనీలోనావి రెండువేలరూపాయలుండెను. పోలవరము జమీదారుగారిచ్చిన రూపాయలు మొదలగునవి చెన్నపట్టణములోని వితంతు శరణాలయమునకును వివాహములకును అయిన వ్యయములకే చాలకపోయినను నేను దానిని ముట్టుకొనక యావ్యయముల నన్నిటిని నేనే భరించి వితంతు శరణాలయమునకు నిధి యేర్పఱుపవలెనన్న యుద్దేశముతో పోలవరము జమీదారుగారిచ్చిన వేయిరూపాయలును కోలాచలము వెం

కటరావు పంతులుగారిచ్చిన సభాపతి యంత్రములలోని మూఁడువేలరూపా యల భాగములవలన వచ్చిన లాభమును, రంగయ్యసెట్టిగారు నెలనెలకిచ్చుచు వచ్చిన పదేసి రూపాయలును చందాలును గలిసి రు 1500-0-0 లు కాఁగా దానికి నావి రు 500-0-0 లు చేర్చి రెండువేల రూపాయలను అర్బత్తునట్టు కంపెనీలో వేసితిని. ఈ తోఁట కొనుటకయి యీరెండు వేలరూపాయలను తెప్పించితిని. ఇందులో నాకీశ్వరుని సాహాయ్యము స్పష్టముగాఁ గానఁబడు చున్నది. ఈ సొమ్ము నేను తెప్పించుకొన్న తరువాత శీఘ్రకాలములోనే అర్బత్తునట్టుకంపెనీ దివాలాతీసెను. ఈ తోఁటను గొనవలెనన్న బుద్ధిపుట్టి సొమ్మునుతీసి యుండకపోయిన పక్షమున నీ పెద్ద దివాలాలో నా రెండువేల రూపాయలును నష్టమయియుండును. చెన్నపట్టణములో నున్న యిండ్లనిప్పటి కింకను విక్రయింపలేదు. వానివలన నెలకు రు 35-0-0 లు అద్దెవచ్చు చుండెను ఆయిండ్లనువిక్రయించి వచ్చినధనముతో క్రొత్తగా కొన్నతోఁటలో వితంతు శరణాలయమును గట్టింపవలెనని నేనుద్దేశించుకొంటిని.

వితంతు శరణాలయ సంబంధమున స్థాపింపఁబడిన బాలికాపాఠశాలలో నలుగురు మాత్రమే కులస్త్రీలు పెద్దవారు చదువుచుండిరి. పురుషు లనేకులు తమ స్త్రీలను బాఠశాలకుఁ బంపుటకు తమకిష్టమున్నదికాని వారేయింట వంట మొదలయినవి చేయవలసినవారగుటచేత, పాఠశాలకుఁ బోవలసినకాలమువారికి సరిపడకున్న దని నాతోఁ జెప్పిరి. అందుచేత వారి యానుకూల్యము నాలో చించి యట్టి స్త్రీల కొఱకయి మామేడమీఁదఁ బ్రత్యేకముగా జనానాతరగతు లనుబెట్టి వారికి నేనే చదువు మొదలయినవి చెప్పుచుంటిని.

రాజమహేంద్రవరమురాఁగానే నేనారంభించిన రెండవపనిసత్యవాదిని యనుపేరితో నింగ్లీషు తెలుఁగు భాషల లో వారపత్రిక నొకదానిని బ్రకటిం పించుటయని యీవఱకే తెలిపియున్నాను. చందాలమూలమున వచ్చినది పోఁగా దానికయ్యెడు మిగిలిన వ్యయములనన్నిటిని నేనే భరింపవలసినవాఁడ నయితిని. ఈ పత్రిక మాస్వీయ ముద్రాశాలయందే ముద్రింపఁబడుచువచ్చుట వాస్తవమే యయినను, ముద్రాశాలా సేవకులకియ్యవలసిన జీతములు మొదలయి

నవి విశేషమయ్యెను. ప్రథమభార్యవలన సంతానములేదన్న హేతువుచేతనో మఱి యేహేతువుచేతనో ప్రథమభార్య జీవించియుండఁగానే పోలవరము జమీదారుగారు రెండవ వివాహమును జేసికొనిరి. హిందూధర్మశాస్త్రానుసారముగా నిట్టివివాహము దూష్యము కాకపోయినను విద్యాధికులయిన యిప్పటి వివేకులదృష్టియందు దూష్యముకాకపోదు. ఈ వివాహవిషయమయి 1905-వ సంవత్సరము మార్చి నెల 29 వ తేదిని ప్రకటింపఁబడిన సత్యవాదిని యొక్క వైదవ సంచికయందు నేనిట్లు వ్రాసితిని.—

“పట్టపరీక్షయందుఁ గృతార్థులయి, సరస్వతియను పత్రిక కధిపతులయి, సంస్థానాధిపతులలో వివేకులని పేరొందఁదగిన శ్రీ పోలవరము జమీదారుగారీనడుమ తమవివేకమునువిడిచి విధ్యుక్తముగా వివాహమాడినభార్యవిలపించుచుండఁగా విడనాడి పదేండ్లపడుచును మరల వివాహమాడిరని వినుటకెంతయుఁ జింతనొందుచున్నారము. ఈయన యారంభదశయందు సంఘసంస్కారమునం దాదరముగలవాఁడయి, బాలవితంతువివాహములను బ్రోత్సాహపఱచుచు, వితంతుశరణాలయమునకు వేయిరూపాయలనిచ్చి యుండుటను జూచి యీయనవలన నీదేశమున కెంతో మేలు కలుగునని తలఁచియుంటిమి గాని యీయన చదువుకొన్నచదువును వయస్సుతో వర్ధిల్లవలసిన వివేకమును నిట్లు పదటఁగలిసి దేశమున కనర్థదాయకములగునని మేమెన్నఁడును భావించియుండలేదు. ఈమధ్యనీయన యార్యమతోద్ధారకులుగా మాఱి యార్యమతబోధినికిఁ బ్రధానపోషకులైరని వింటిమిగాని యీయార్యమతాభిమానమింత శీఘ్రకాలములోనే యీయనను సన్యస్తవివేకునిఁ జేసి, యధర్మముగా సహధర్మచారిణిని త్యజింపఁ జేయునంతటి దుస్థితికిఁ దెచ్చునని యూహింపలేకపోయితిమి. ఆర్యమతబోధిని యీ వివాహము నెట్లు వర్ణించి శ్లాఘించునో చూడవలసియున్నది. ఆర్యమతబోధిని యని నేతిబీరకాయవలె పేరుపెట్టుకొని దేశాభివృద్ధికయి పాటుపడెడు సంఘసంస్కర్తలను నోరికసిదీఱ నిష్కారణముగా నిందించు దీక్షను వహించుటకంటె నీతివృద్ధి చేయుటకయి ప్రయత్నించుట యెంతయధికశ్రేయోదాయకముగానుండును! నీతిమాలినచదువు చదు

వుకాదు ; ఎంత చదివినవాఁడైనను, నీతిలేనివాఁడైనచో నట్టివాఁడు సజ్జన పరిత్యాజ్యుఁడయి పవిత్రమైన మనుష్యనామమునకే యనర్హుఁడగును. భ్రమ ప్రమాదాదులు మనుష్యులకు సహజములగుటచేతఁ దప్పుచేయుట వింతకాదు. చేసినతప్పుఁ దెలిసికొని, మించినదాని కనుతాపపడి, ముందుఁదన ప్రవర్తన మును బాగుచేసికొనుట బుద్ధిమంతుని లక్షణము. కాఁబట్టి యుత్తమురాలైన తమ ప్రథమ భార్యను మరలఁగొనివచ్చి యింటనుంచుకొని యాదరించి చక్కఁగా నేలుచుఁ గోరితెచ్చుకొన్న యీ క్రొత్తభార్యయెదిగి కాపురమునకువచ్చి నప్పు డీయగ్రమహిషికిఁ గలిగించిన సౌఖ్యమునే కలిగింపక యన్య స్త్రీ విముఖతతో నాయబల నర్థాంగి యనుటకుఁ దగినట్లుగా నాదరింతురని మా జెమీన్దారుగారికి హితబోధచేయుచున్నారము. ఇట్లు చేసినచో నీయవమానకర వివాహమువలనఁ గలిగెడు దుష్ఫలము లంతగా ననర్థదాయకములుకాకుండును. ప్రథమభార్య యిట్లు పరితాపపడుచుండఁగా నోటఁబుట్టఁగని తనకూఁతుని మరల నిచ్చి వివాహముచేయుట కీ క్రొత్తమామగారికి మనసెట్లునచ్చినదో! ధనమున కాశపడి లోకములో నెటువంటివారును దమకన్న కూఁతులనైన ధనాశా పిశాచమునకు బలియిత్తురుగదా ! ''

ఇందుఁబేర్కొనఁబడిన యార్యమతబోధినీ పత్రికాధిపతులు ముఖ్యముగా నన్నును దత్సంబంధమున సామాన్యముగా సంఘ సంస్కర్తలను సర్వదా దూషించుచుండుటకయి దీక్షవహించి యవతరించిన మహాపురుషులు. మొట్టమొదట నేను వీరి వ్రాఁతలకు మాఱువ్రాయఁ గొంత ప్రయత్నించితినిగాని తరువాత నది యవివేకమనియు నెవ్వరికిని లాభములేని వృథా కాలక్షేపమని యుఁ దెలిసికొని వారేమి వ్రాసినను మాఱుమాటాడక యూరకుండి యుపేక్షాపరుఁడనయి యాపత్రికను జదువుటయే మానుకొంటిని. వివాహవిషయమున నేను వ్రాసిన పయివాక్యములు పోలవరము జమీనుదారుగారికిని, ఆర్యమత బోధినీ పత్రికాధిపతిగారికిని, మనస్తాపమును కలిగించినవి. ఆర్యమతబోధినీ పత్రికా విలేఖకులు మహాకుపితులయి దీనితో సంబంధించినట్టియు సంబంధింప నట్టియు బహువిషయములను, నన్ను దూషించుచుఁ దమపత్రికలోఁ బ్రకటి

చిరి. వారు వ్రాసినదానికెల్ల నేనుత్తరము లిచ్చితినిగాని దీనితో సంబంధించిన దానిని మాత్రము కొంత యిం దుదాహరించుచున్నాను.—

"ఈ నడుమనే వితంతు శరణాలయమునకు వేయిరూపాయలనిచ్చిన మహోపకారిని కృతఘ్నుఁడనయి నేనేమో తిట్టితినఁట! ఈ దూషణలపండితుని పాండిత్య మెంత శ్లాఘనీయముగా నున్నది! ఈయనకుఁ గృతజ్ఞతకును గృతఘ్నతకును గలభేదము తెలియనట్టున్నది. ఒకరి మేలుకోరి చెప్పిన హితవాక్యములు తిట్లఁట! హితబోధచేయుట కృతఘ్నతయఁట! ఇటువంటి విపరీతబుద్ధులుగల పండితులు పత్రికాధిపతులయి లోకమునకుఁదమనీతులనుగఱపఁ బూనినచో లోకము బాగుపడకుండునా? ఒకరి పోషకత్వములోనుండి వారు తప్పుదారిఁ ద్రొక్కినప్పుడు చెవికిఁజేఁదుగానుండు హితమును జెప్పు ధైర్యములేక యిచ్చకములాడుట కృతఘ్నత. తమకు మేలుచేసిన వా రకార్యకరణమునకుఁ బూనినప్పుడు వారి యాగ్రహమునకు భయపడక యప్రియములయినను హితవాక్యములను నిశ్శంకముగాఁ బలుకుట కృతజ్ఞత. నాకు వారి యెడలఁ గృతజ్ఞత కలిగియుండుటనుబట్టియే నిర్భయముగా నేను హితముచెప్ప సాహసించితిని. ఆయనకు హితముచెప్పి సన్మార్గమునకుఁ ద్రిప్పఁ జూచుటకనేకవిధముల నాకు స్వాతంత్ర్యముగలదు. ఆయన నాకు బంధుఁడు; శిష్యుఁడు; మిత్రుఁడు. ఈమూఁడు సంబంధములనుబట్టి యాయన చేసినకార్యమకార్యమనియు, మించినదానికిఁబశ్చాత్తాపపడిపాపపరిహారప్రయత్నముచేయవలసినదనియు, తానుచేసినపనియే మంచిదని సాధించుట యపచారమనియు, వారిక్షేమమునుగోరి మరల హెచ్చరించుచున్నాను. ఆర్యపత్రికా విలేఖకుఁడయిన యీ యసంగత బ్రహ్మ తాను చేసినపనికి సిగ్గుపడవలసినదానికి మాఱుగాఁ దమ పత్రికకు జమీందారుగారు పోషకులగుట కోర్వలేక, యిట్లు వ్రాసినట్లు నాయందు నిందారోపణముఁ జేయుచున్నాఁడు. * * *

ఈ యపూర్వపత్రికా విలేఖకుఁడు తన స్వభావమును నాకారోపించి తనబుద్ధిలక్షణమును వెల్లడిచేసికొనుచున్నాఁడు. వేయి రూపాయలుకాదుగదా యిటువంటి మఱి పదివేలరూపాయలయినను నిచ్చకములాడుటకును దుర్నీతిని బోషిం

చుటకును నిచ్చినయెడల నేను తృణప్రాయముగా నిరాకరించెదను. నేనధిక ధనవంతుఁడను కాకపోయినను నాకు జమీన్‌దారీ లేకపోయినను నాభోగా నుభవములను తగ్గించి మిగిల్చి యీధర్మకార్యమునకయి యింతకుఁ బదిరెట్లు నేనిచ్చియుండుట లోక మెఱుఁగును. జమీన్‌దారుగారిచ్చిన వేయి రూపాయలనైనను వితంతుశరణాలయమున కిచ్చిరిగాని నాయుపయోగమునకయి కాదు. ఆయన యిచ్చిన వేయిరూపాయలను నిధిగానుంచి యన్ని వ్యయము లను నేనే యింతవఱకు భరించుచున్నాఁడను."

నేనుతోఁటను కొన్నతరువాత నేను పోయి యందు కాపురముండినంగాని తోఁట బాగుపడదనియు, ఫలవృక్షము లెక్కువచేసి తోఁటను లాభకరముగాఁ జేయుటకయి యింకొకనుయ్యియుండుట యావశ్యకమనియు నేను భావించి, ఆవఱకు పడిపోయి పాడుపడియుండిన ప్రాఁత యింటిని బాగు చేయించి, యక్కడకుఁ గాపురమునకు వెళ్లుదమని నా భార్యతోఁ జెప్పితిని. చుట్టుపట్లనెవ్వరును గాపురములు లేని మహారణ్యమువంటి యా తోఁటలోఁ గాపురముండుట యపాయకరమనియు, అక్కడ దొంగల భయమనియు, శీత కాలములోఁ జలి యెక్కువగా నుండుననియు, నా భార్య నాకు హితము చెప్పెను. పట్టణములోని మా యిల్లు మిక్కిలి విశాలమయినదయినను చుట్టు పట్లనున్న మఱుఁగు దొడ్లవాసనలవలనను, మురికి గుంటల దుర్గంధమువలనను, చెన్నపట్టణములో తోఁట యింటిలో వాసము చేసివచ్చిన మా కాయింట నుండుట కొంత కష్టముగా నుండెను. మనలను రక్షించువాఁడీశ్వరుఁడుండఁగా సర్పాదులకు భయపడవలసిన పనిలేదనియు, దొంగలభయము లేకుండఁగుక్కల నుంచుకొంద మనియు, అక్కడ ననుకూలముగా నుండనియెడల శీతకాల ములో మరల మన యింటికేవత్తమనియు చెప్పి యొడఁబఱిచి భార్యా సహితముగా నేను తోఁటలోనికి శ్రావణ మాసములోఁ గాపురమునకు వెళ్లితిని. శీఘ్రకాలములోనే యక్కడినివాసమునకు మే మలవాటు పడితిమి; రాత్రులు కుక్కలు మాకు కావలిగా నుండెను; కొంతకాలమైన తరువాత తోఁట పని వాండ్రు వచ్చి రాత్రు లక్కడ పరుండుచుండిరి; అక్కడి నిర్మల వాయువు

వలనను శుద్ధజలమువలనను నా దగ్గు కొంతతగ్గినది; నాభార్యకు దేహారోగ్యము హెచ్చినది. శీతకాలమారంభమైనప్పుడు పట్టణములోని మనయింటి కీనాలుగు నెలలును బోయియుందమా యని నా భార్యనడుగఁగా నిక్కడనే బాగున్నది, పోవలదని యామె యుత్తరము చెప్పెను. మేమప్పటినుండియు తోఁటలోనే నివాసమేర్పఱుచుకొంటిమి. ఇఁకనుయ్యిత్రవ్వింపవలసిన పని యొకటి మిగిలి యున్నది. నాయొద్దనప్పుడు నూఱు రూపాయలు మాత్రమే యుండెను. వేయి రూపాయలకుఁగాని నుయ్యియగునట్లు కనఁబడలేదు. నాయొద్దనున్న నూఱు రూపాయలతోను త్రవ్వపని నారంభించి తరువాత చూచుకొందమని యీశ్వరునిమీఁద భారమువేసి నూయి త్రవ్వింప నారంభించితిని. మిస్ మ్యానింగుగారు తమ మరణశాసనములో నేఁబది పౌనులు నాకియ్యవలసినదని వ్రాసినట్టును, ఆ సొమ్ము నాకిమ్మని చెన్నపట్టణములోని తమ ప్రతినిధులకు వ్రాసినట్టును, లండను నగరములోని యామె మరణశాసన నిర్వాహకు లింతలో నాకు వ్రాసిరి. వ్యయములన్నియుఁబోఁగా మిగత సొమ్మును రు. 659-1-0 లను చెన్నపట్టణమునుండి బెన్నీ కంపనీవారు నాకు పంపిరి. ఆ సొమ్ముతోను మఱి కొంచెము సొమ్ముతోను నూతిపని పూర్తియయినది. నీరు నేననుకొన్నంత లోఁతునఁబడక కొంచెము పైఁగానే పడినందున రు. 800-0-0 లలోనే నూయి ముగిసెను. ఈసాయము కేవలభగవత్ప్రేరణమువలన వచ్చినదే కాని వేఱుకాదు. లండన్ నగరమెక్కడ? రాజమహేంద్రవరమెక్కడ? ఒక వృద్ధాంగన తన మరణకాలమందు నాకు సొమ్మిండని వ్రాయుటెక్కడ? మొట్టమొదట మక్డానల్డు దొరగారు నా రాజశేఖర చరిత్రను గూర్చి యామెతో నావిషయమయి మాటాడియుండును. తరువాత నామె చెన్నపట్టణము వచ్చినప్పుడు మాయింటికివచ్చి నా భార్యను కౌఁగిలించుకొని మా యింటనున్న శరణాలయములోని వితంతువులను జూచి సంతోషించెను. ఈమె రామమోహనరాయ లింగ్లండునకు వెళ్లిన కాలములో మిస్ కార్పెంటరు మొదలైన వారితోఁ గలిసి వ్యాధి సమయమునందాయన కుపచారములు చేసినవారిలో నొకతె. మరణమునకు ముందు వైద్యుఁడు రామమోహనరాయల తల కత్తి

రించినప్పు డావెండ్రుకలను సంగ్రహించి యప్పటినుండియు దాఁచిపెట్టు కొన్నవానిని నాకీమె ప్రేమతో బహుమానము చేసెను. ఆబహుమానము నమూల్యమైన దానిని గా గ్రహించి యిప్పటికిని నాయొద్దఁ బదిలముగాఁ బెట్టుకొనియున్నవాఁడను.

1905-వ సంవత్సరోత్తరార్ధారంభమునందు సాధారణ బ్రహ్మసమాజ మత ప్రచారకులైన బాబూహేమచంద్రసర్కారుగారు రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చిరి. అప్పుడు నే నాయనతో మాతండ్రిగారి శ్రాద్ధ కర్మను బ్రాహ్మసామాజిక విధులననుసరించి చేయనుద్దేశించుకొన్నట్టును, అప్పటినుండి యనుష్ఠానపరుఁడను గాఁ దలఁచుకొన్నట్టును, చెప్పితిని. తరువాత రెండు మూఁడు మాసములకు బాపయ్యగారు నాయొద్దకు వచ్చి తాము యజ్ఞోపవీతాదులను విసర్జించి యనుష్ఠాన బ్రాహ్మ మతావలంబుఁడయి పితృ శ్రాద్ధమును బ్రాహ్మ సిద్ధాంత పద్ధతి ననుసరించి జరపవలెనని యున్నదని నన్నాలోచన యడిగెను. నేనాయనను ప్రోత్సాహపఱిచి నేను భోజనమునకు వచ్చెదననియు శీఘ్రకాలములోనే నేను కూడ ననుష్ఠానపరుఁడ నయ్యెద ననియుఁ జెప్పి, కలకత్తా నగరమునకు నామిత్రులయిన పండిత శివనాథశాస్త్రిగారి పేర వ్రాసి శ్రాద్ధకర్మను నేనే నడపి యితరులతోఁ గలిసి నేనక్కడ భోజనము చేసితిని. ఈ విషయమున నాకాయనమార్గదర్శకులయినందుకుమిక్కిలి సంతోషించితిని. అత్యల్ప కాలములోనే పరలోక యాత్రకుఁ బ్రయాణము కట్టుకొనియున్న నాయనుష్ఠానపరత్వమునలన నాయంతరాత్మతృప్తి తప్ప లోకమునకు మేలు కలుగునని భావింపలేదుగాని లేఁబ్రాయమువాఁడును, చిరకాలము బ్రతుకవలసిన వాఁడును నిరుపమానసద్వర్తనుఁడును సంస్కారదీక్షాదక్షుఁడునునయిన బాపయ్యగారి యనుష్ఠానపరత్వమువలన పరిశుద్ధాస్తిక మత వ్యాపనమునకును, సంఘసంస్కారాభివృద్ధికిని విశేష ప్రయోజనము కలుగునని నేను నమ్మియుంటిని.

1906-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి నెల 2-వ తేదిని బాపయ్యగారియింట సంస్కార భోజనమొకటి జరిగెను. ఆవిందులో కొందఱు బ్రాహ్మణులును,

వైశ్యులును, శూద్రులును, క్రైస్తవు లొకరిద్దఱును గలిసి భోజనములు చేసిరి. భోజనము చేసినవారిలో నొకఁడు విందారగించినవారి పేరుల నెంతో యుత్సాహముతోఁ గలకత్తాలోని హైందవదూత (The Indian Messenger) యనునింగ్లీషు పత్రికకుఁ బంపి ప్రకటించెను. ఆ పేరులే సత్యవాదినిలోఁ దెలుఁగునఁ బ్రకటింపఁబడినప్పు డతఁడే బాపయ్యగారు ప్రకటించినారనుకొని యాయనను దూషింప మొదలు పెట్టెను. కోమట్లలో భోజనము చేసినవారిలో ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొనక నిలిచినవా రొక్క కారుమూరి కామరాజుగారు.

ఈవిందు జరిగిన మూఁడుదినముల కనఁగా 1906-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరినెల 15-వ తేదిని మాతండ్రిగారి యాబ్దికమును నేను బ్రాహ్మధర్మ పద్ధతినిఁ బెట్టి, నాఁడు మొదలుకొని నేను వర్ణభేదమును త్యజించి సార్వజన సౌభ్రాత్రమును వహించి యనుష్ఠానిక బ్రాహ్మఁడనగుచున్నానని ఘోషించి, నాచేత నాహ్వానముచేయఁబడియుండిన క్రైస్తవులులోనుగాఁ గలసర్వజాతులవారితోను గలిసి సహపంక్తిని భోజనముచేసితిని. అప్పుడు వితంతు శరణాలయము వేఱుగ లేకపోవుటచేత నందలియిద్దఱు ముగ్గురు వితంతువులును గలిసి మాయింటనే యుండిరి. నేనెవ్వరితో భోజనముచేసినను సరే జందెముతీసివేయకుండినయెడల వారు మాయింటనే యుందుమని చెప్పిరి. అట్లు తీసి వేయకుండుటకు వలనుపడదనియు వారినిమిత్తమయి పదునేను దినములవఱకును జన్నిదమును తీసి వేయక యుంచుకొనెదననియు వారిలోపల నిష్టమున్నచో వేఱుచోటికిఁ బోవచ్చుననియుపోకుండెదువారికి వేఱుచోట వాసస్థానమేర్పఱిచెదననియుఁ జెప్పితిని. పులవర్తి వేంకటసుబ్బారావను పదునెనిమిదేండ్ల బాలుఁడొకఁడు కూడ నాసంరక్షణలో నుండెను. వారికిఁ జెప్పినట్లే యతనికిని జెప్పితిని. అతఁడు వేఱాధారములేని వాఁడయినందున నాయొద్దనే యుండెదనని చెప్పెను. బ్రాహ్మణవితంతువు లిద్దఱును 28-వ తేదిని మాయిల్లు విడిచి వెడలిపోయిరి. ఒక్క శూద్రవితంతువు మాత్ర మట్టె యుండెను. 13 దినములుంచిన తరువాత నే నాదినముననే యజ్ఞోపవీతమును దీసివేసి యందఱితోను జెప్పితిని. యజ్ఞోప

పీతమును గొన్నిదినములుంచుకోవలసి వచ్చిన కారణము నెఱిఁగినవారయ్యు మా యింటిలోని వారే యొకరు నేను జన్నిదమును దీసివేయలేదని యూరిలోఁ జెప్పిరి. అయిదాఱుదినములయినతరువాత బాపయ్యగారు నా యొద్దకు వచ్చి దాని సత్యమునుగూర్చి నన్నడిగిరి. నేను కారణమును జెప్పి యజ్ఞోపవీత విసర్జనము చేసిన మఱునాఁడే యా సంగతి యాయనకు వ్రాసి యెల్లరకును దెలుపవలసినదని కోరితిని. అందఱితోను జెప్పవలసినదని నేనితరులను గూడ వేఁడితిని. అప్పుడే యూరందఱికిని దెలిసినది. కొందఱికిఁ బరులను దూషించునప్పుడును, సత్యమో యసత్యమో వ్రాసి యితరుల మంచి పేరును జెడఁగొట్టఁ బ్రయత్నించునప్పుడును, కలుగునంతసంతోషము మఱియెప్పుడును గలుగదు. * * * * కొందఱు తామావగింజంతయయినను పనిచేయనివారయినను చేయువారిని దూషించుటలోను చేసిన పనిలోఁ దప్పు లెన్నుటలోను దమకుఁగల యసాధారణ పాండిత్యమును గనఁబఱుతురు. కొందఱితరులను దూషించినప్పు డెంత సంతోషమును బొందుదురో యితరుల భూషణమును విన్నప్పుడంత సంతాపము నొందుదురు. నేనుచేసిన సాహస కార్యమునకయి పత్రికా విలేఖకులు శ్లాఘించినప్పుడును దుస్సహమయిన మనోవేదన నొంది యొకానొక రొక పత్రికలో విలపించుచు వ్రాసిరి. పైవారిమాటయటుండఁగా బ్రాహ్మ సామాజికులుగా నున్నవారిలో సహితము కొంద ఱనుష్ఠాన పరులు వేగిరపాటుకలవారనియు దూరాలోచన లేనివారనియు దూషింపఁ జొచ్చిరి. నేనప్పుడు వ్యాధి బాధచేత మంచముదిగలేని స్థితిలోనుండియు వారి మాటల వలన చిత్తోద్రేకముకలవాఁడనయి సత్యవాదిని కొక పెద్ద లేఖ వ్రాసితిని. అది దీర్ఘమయినదిగానున్నను నాయప్పటి మనోభావమును దెలుపును గాన దానినిందుఁ బూర్ణముగాఁ బ్రకటించుచున్నాను.

రాజమహేంద్రవర ప్రార్థనసమాజము — ఈ సమాజమిక్కడ దాదాపుగా ముప్పదిసంవత్సరములనుండి యుండియున్నది ఆంత కాలమునుండియుండఁగా నేటికాలమున కా సామాజికులలోఁ గొంద ఱనుష్ఠాపరులగుట తటస్థించినది. అనుష్ఠానపరులగుటయనఁగాఁ దాము పరమప్రమాణములని నమ్మిన సిద్ధాంత

ముల ననుసరించి ప్రవర్తించువారగుట. అట్లయిన ననుష్ఠానపరులలో నే నొకఁడను. చెన్నపురిరాజధానియందుఁగాని బొంబయి రాజధానియందుఁగాని కాళీఘట్టరాజధానియందుఁగాని భరతఖండమునందలి మఱియే యితర దేశము నందుఁగాని బ్రహ్మసమాజములను నామమునను ప్రార్థనసమాజములను నామమునను బరగుచున్న సమస్తసమాజములయొక్కయు ముఖ్యసిద్ధాంతములు రెండని చెప్పవచ్చును. అందొకటి సర్వలోకాధిపతియైన యీశ్వరుఁడు లోకైకపిత యన్న విశ్వాసము; రెండవది జాతివర్ణమతభేదములు లేక యీశ్వరసృష్టిలోని వారైన సర్వమానవులును సోదరతుల్యులన్న విశ్వాసము. ఈ రెండును తా ననుష్ఠానపరుఁడు కాఁగలిగినను కాఁజాలకపోయినను పూర్వోక్తములయిన సమాజములలోఁ జేరిన ప్రతిసామాజికునియొక్కయు పరమభావనలు. కేవల శుష్కోపదేశమునకంటెఁ గార్యాచరణము శ్లాఘ్యతరమనుట నిర్వివాదాంశము గదా? తానుజేసిన యుపదేశము తనకే యాచరణమునకుఁ బనికిరానిపక్షమున మఱియెవ్వరికిఁ బనికివచ్చును? అట్టివంచకునిమాటలయం దెవ్వరికి విశ్వాసము కలుగును? పరోపదేశసమయమునం దెల్లవారును పండితులేయయి యనుష్ఠాన సమయమువచ్చినప్పు డాపాండిత్యమును మూలఁబెట్టెడి యీకాలములోఁజెప్పినట్టు నడుచుకొనెడు సాహసికుఁడొక్కఁడు కలిగినను, తదితరులుకాకపోయినప్పటికిని, సామాజికులందఱైన నాతని గౌరవించి యాదరింపవలయునుగదా? అట్లుచేయక వాక్శూరులైనకొందఱు బుద్ధిమంతు లాకార్యశూరులపయి వేగిర పాటుగలవారనియు దూరాలోచనలేనివారనియు దోషారోపణములుచేయుచు స్వార్థమాత్రమును విడువఁజాలుచుట శోచనీయముగదా? ఒకవేళ వృద్ధత్వదోషమున మతితప్పి, యన్నిటికి సాహసించి పరలోకమునకుఁ బ్రయాణముకట్టుకొని యున్నట్లూహింపఁదగిన నావంటివానివిషయమున నట్టిదోషారోపణము లొకవేళ నంతగా నింద్యములు కాకపోయినను బుద్ధిపటుత్వముగలిగి నిండువయస్సులోనుండి విద్యాధిక్యముచే దూరాలోచనగలవారనఁదగి యీ లోకములో చిరకాలము వర్ధిల్ల నపేక్షించియున్న క్రియాపరులవిషయమున నట్టి యారోపణములు గర్హ్యములు కాకపోవునా? ఓ సోదరులారా! మీలో నెవ్వరైననట్టి

యారోపణములు చేసెడివారున్న పక్షమున, ఈశ్వరునొక్కసారి హృదయ పూర్వకముగాఁ బ్రార్థించి మీ పూర్వసిద్ధాంతములను స్మరణకుఁదెచ్చుకొని మీ సోదరుల యెడలఁ బూర్ణస్నేహమును గనఁబఱుపుఁడు. వ్యాధిబాధచేతఁ గదల లేనివాఁడనై కూరుచుండి వ్రాయుటకు సహితము శక్తుఁడనుగాక పరుండియే యీ పంక్తులను వ్రాసి మిమ్ము వేఁడుచున్నాను. మమ్మవివేకులగు వేగిరపాటు గలవారినిగా భావింపక దయాదృష్టితోఁ జూడుఁడు. సత్కార్యమునకుఁ బూనుటలోను సత్యమున నుష్ఠించుటలోను వేగిరపాటన నెట్టిది ? కాలమునొఱకు వేచుటయన నెట్టిది ? ఎప్పుడు సత్కార్యము తేటపడునో దానికిఁ బూనుట కప్పుడే యుక్తసమయము ; ఎప్పుడు సత్యము స్పష్టపడునో దానిననుష్ఠించుట కప్పుడే యుక్తకాలము. తమ తప్పును కాలముపైఁద్రోయుట యీశ్వరుని యందును సత్యమునందును దమకుఁగల భక్తిహీనతకును గౌరవాభావమునకును గుఱుతు. నిజమైనభక్తి పరుఁడెప్పుడు నిట్టిమాట లనఁడు. కొందఱు మహాను భావులు సమయమువచ్చువఱకును దామేమో లోకోపకార ధురీణులయినట్టును భక్తాగ్రగణ్యులయినట్టును నటించుచు లోకమును భ్రమింపఁజేయుచు శోధన వచ్చినప్పుడు తెరవెడలివచ్చి ప్రాపంచిక నాట్యరంగమునఁ దమ స్వాభావిక వికృతవేషములతోఁ గనుపట్టుదురు. పయిమాటలు కార్యభీరులయినయట్టి వేష ధారుల నోట వెడలవలసినవిగాని భక్తిలేశ భూషితులైన నిష్కపట హృద యులనోట వెడలవలసినవికావు. భక్తలోకాభీష్ట ప్రదాతయైన యీశ్వరుఁడు పరిశుద్ధాస్తికులయిన భక్తుల హృదయములయం దట్టితలఁపులు పొడమకుండఁజేసి మానసదౌర్బల్యముచేత తాము ధర్మచరులు కాలేకపోయినను ధర్మచరుల నాద రించునట్టి సద్బుద్ధి వారికందఱికిని పుట్టించునుగాక !

నేను వర్ణభేదమును పాటింపక సర్వ వర్ణ సమభావమును పూనుటచే సామాన్యముగా సంఘసంస్కారమునకును ముఖ్యముగా వితంతు వివాహ సం స్కారమునకును నష్టము కలిగెనని కొందఱు భావించుచున్నారు. అదియెంత మాత్రమును సరికాదు. ఎప్పుడును లోకములో నేసంస్కారమును తనయొక్క న్యాయబలమునుబట్టి నిలిచియుండుగాని యొక్క మానవ మాత్రుని జీవితమును

బట్టి ప్రబలదు. ఈశ్వరేచ్ఛచేత నావంటి దుర్బలుఁడు సహిత మొకానొకప్పుడు సంస్కార ప్రాబల్యమున కొక పనిముట్టుగా నుండవచ్చునుగాని యాతనితోడనే యాసంస్కారము నశింపదు. ఎప్పుడును ప్రతీక్షింపని స్థలముల నుండి ప్రబలులైన సంస్కారపక్షావలంబు లనేకులు బైలుదేఱి సహస్రగుణము లధికముగా దానిని కొనసాగింపవచ్చును. ఈశ్వరఘటనలు దురూహ్యములు గదా! ఇంతకును వర్ణవైషమ్యమును విడుచుటచేత నేను సంస్కార పరాయణత్వము నెంతమాత్రమును విడిచినవాఁడనుగాను. ఈశ్వర పుత్రికలయిన హిందూసుందరులందఱును నా నూతన సంబంధమునుబట్టి నాకు మఱింత దగ్గఱివారయినతోఁబుట్టువు లగుటచేత వారిస్థితినిబాగుచేయుటకయి మఱింతయెక్కువ పూనికతోఁ బాటు పడుట నాకుఁ బరమ కర్తవ్యముగా నేర్పడియున్నది. సామాన్యముగా స్త్రీల స్థితిని ముఖ్యముగా వితంతువుల స్థితిని బాగుపఱుచు ప్రయత్నములో నిఁకముందును నాశక్తిని యుక్తిని నాకాయమును ధనాదాయమును వలసినచో నా జీవితమును ధారపోయుటకయి నేను సంసిద్ధుఁడనయి యున్నాను. వివాహమాడ నపేక్షించువారుగాని విద్యాలాభము పొందఁగోరువారుగాని యథాపూర్వముగా నేను గట్టించిన గృహమునందు వసించి స్వాభీష్టమును బడయుచుండవచ్చును. అట్టివారు నాతోఁగలిసి భోజనముచేయక వంతులవరుసను స్వయంపాకమును గావించుకొని సుఖించుచు నాయాతిథ్యసత్కారమును యథేచ్ఛముగా ననుభవింపవచ్చును. ఏకేశ్వరారాధనము నంగీకరించి విగ్రహారాధనమును త్యజించి జాతివైషమ్యాభావమును భజించుటచే సంస్కార పక్షమునఁ బనిచేయుటకే నాకర్హత లేదని యాస్తిక శిఖామణులైన యపూర్వసంఘ సంస్కారప్రియులు కొందఱు ఘోషించుచున్నారఁట! వారు ఘోషించునట్లు వారి యాదరణము క్రిందఁ బనిచేయుటకును వారి సాంగత్య భాగ్యము ననుభవించుటకును నేనర్హుఁడను కాకపోవచ్చును. ఇటువంటి పరార్థపరులు లక్షమంది నన్ను త్యజించినను, నా సేవ యంగీకరించుట తమ గౌరవమున కర్హము కాదని భావించినను, ప్రభువులకెల్లను ప్రభువైన సర్వేశ్వరుఁడు నన్ను త్యజింపక నా కభయహస్తమిచ్చి

స్వదేశ క్షేమార్థముగా నాసేవ నర్పించుటకుఁ బిరికొల్పుచు నాకుఁ బ్రాపయి చెంతనిలిచి యుండఁగా నాధర్మమును నిర్వహించుటకు నేనెట్లర్హుఁడను గాక పోదును ? ఈశ్వరబలములేక లోకములో నేసత్కార్యమును సంపూర్ణసాఫల్యము నొందనేరదు. సర్వశక్తుఁడైన యీశ్వరుఁడే నాకు ముఖ్యబలమయి యుండఁగా నశక్తమానవుల తోడ్పాటు కొందఱిది లేకపోవుటవలన నాపని కేల భంగమువచ్చును ? ఇప్పుడు ప్రతాపోక్తులు పలికెడి యీ యసహాయ వాక్శూరులవంటివారియొక్క యౌదార్యమును ధైర్యమును నేనుముప్పది సంవత్సరములనుండిచూచుచున్నాను. బూటకపు మాటల బుంగలైన మహావాక్యశూరులు పలువురు ప్రసంగములు కావలసివచ్చినప్పుడు సభాభవనములుమాఱుమ్రోయునట్లు మేఘగంభీర భాషణములతో మహాఘోషము చేసినను, కార్యములు కావలసివచ్చినప్పు డేమూలలను గానఁబడకున్నారు. ఇట్టి వాక్శూరులు కార్యశూరులయి సంస్కారదీక్షనవహించి దేశమును శతాబ్దములనాటి యగాధదురాచారపంకమునుండి యుద్ధరించుచుఁ దమ వీరత్వమును గనఁబఱుచుచున్నప్పుడు పైనుండి చూచుచు నాకంటె నెక్కువ యానందమును బొందువారింకొకరుండరు. ఈ మహనీయుల కొకవేళ నాచేసెడి యల్పసేవకూడ నంగీకార్యమైనయెడల వృద్ధుఁడను దుర్బలుఁడనునైన నేనును నాకీశ్వరుఁడు ప్రసాదించిన యల్పబలమును శక్తివంచనలేక వినియోగింప సంసిద్ధుఁడనయి యున్నాను. మాటలకేమి ? మూఢులముందఱను, దురభిమానదూషితులముందఱను, పోటుమాటలెన్నియైనను బలుకవచ్చును. ఈ శూరాలాపముల సత్యమును కార్యము వచ్చినప్పుడు కనఁబఱిచినప్పుడు గదా యీవాగేక శూరుల మగటిమి తేటతెల్లమగును ! మూఢజన సమ్మతముగాని యొక సంస్కారమునకుఁ బూనినచో భూషింప మిత్రులు దూషించునప్పుడును, సేవించు సేవకులు బాధలు గావించునప్పుడును, ఆహ్వానపత్రికలు పంపుమతాచార్యులు బహిష్కారపత్రికలు పంపునప్పుడును, ఈశ్వరభక్తివలనఁ గలిగెడి యసమాన బలమొక్కటియే తోడుపడునుగాని యదిలేని నాస్తికత్వాదులేవియుఁ దోడు పడవు. సంఘ సంస్కారుల మయితిమని సంతోషపడెడి యోమిత్రులారా

వృథా గర్వాలాపములు పలుకక కార్యపరులయెడల నించుక సహనము వహింపుఁడు. మతసంస్కారము లేక సంఘ సంస్కారముగాని మఱియే యితర సంస్కారముగాని జయప్రదముగా సాగదని చిరకాలానుభవమువలన నేను దృఢముగాఁ దలఁచుచున్నాను. మీరు పడుచున్న భ్రమలలోనే నేనును దగులుకొనియుండి మతవిషయకములయిన నావిశ్వాసములను గొన్నిటిని గార్యములలోఁ జూపక యాత్మవంచకుఁడనయి వితంతు వివాహ సంస్కారము చెడునని కడచిన యిరువది యైదు సంవత్సరములనుండి యీశ్వరవంచకుఁడనయి ప్రవర్తించినాఁడను. ఇట్లు చేసినను వితంతు వివాహ సంస్కార మిప్పుడించు మించుగా నారంభదశలోనున్నట్లే యున్నదిగాని యెక్కువవృద్ధిని బొందఁగలిగినదికాదు. ఇప్పుడును పట్టపరీక్షలం గృతార్థులయిన విద్యా వివేక సంపన్నులు వితంతు వివాహములను సంస్కారకార్య పట్టికలోనుండి తీసివేయవలయుననుచున్నారు; వితంతు వివాహములాడిన వారితో భోజనముచేసినవారికి స్వాములిప్పుడును బహిష్కార పత్రికలను బంపుచున్నారు. శూరాలాపములాడు సంస్కార ప్రియు లిప్పుడును వెనుకటివలెనే భయపడుచున్నారు ఇంతకాలము నా యౌవనమును బలమును ధనమును విద్యను బుద్ధిని వితంతు వివాహ పక్షమునఁ గొంతయుపయోగించియున్నాను ఇఁకముందును నా దేహములో నూపిరి యున్నంతకాల మీపనినివిడువను. నాకంత్యదినములు సమీపించుచున్నవి. దక్షిణహిందూస్థాన బ్రహ్మసమాజమునకుఁ బ్రథానాధ్యక్షుఁడనుగానుండి యీశ్వరునియొక్క జగదేకపితృభావమును మానవులయొక్క పరస్పర భ్రాతృభావమును ఘోషించుచే నాత్మవంచకుఁడను లోకవంచకుఁడను భగవద్వంచకుఁడనునయి దేహముత్యజించుట కిష్టములేనివాఁడనయి యీ లోక సామాన్య సౌభ్రాత్రమున కీవృద్ధదశలోసాహసించినాఁడను. ఇహలోకయాత్ర నాకు నేటితోనే ముగింపవలసియున్నను పరవంచకత్వమువిడిచి సత్యము ననుష్ఠించియీశ్వరసామీప్యమును గొంతయెక్కువగాఁ బొందఁగలిగితినిగదాయన్న సంతోషముతోను తృప్తితోనుదేహమును చాలించెదను. ఈశ్వరుఁడు నాకు సంపూర్ణ మనశ్శాంతిని గలిగించునుగాక! నావంటివారి నిదర్శనమువలన లోక

మునకు మేలు కలుగునట్లు చేయునుగాక! నామిత్రులు నన్ను మన్నించి నాయందు తొంటిసుహృద్భావమునే చూపుదురుగాక!

కం. వీరేశలింగము."

ఇంచుమించుగా నేను కొన్నతోఁట కంటియున్న మఱియొకతోఁట నుగూడ రు 600-0-0 లకు చల్లపల్లి రామయ్యగారివద్ద కొంటిని. ఈతోఁట కారాగృహమునకుఁబోవు రథ్యకు సమీపమునందున్నందున వితంతు శరణాలయము మొదలయినవానిని దీనిలోనేకట్టింపనుద్దేశించితిని. నేనుతోఁటలోఁగాపురమున్న యారంభదశలో న్యాయవాదులయిన బ్రహ్మశ్రీ ములుకుట్ల యచ్యుత రామయ్యగారొక నాఁడు నన్ను చూచుటకయివచ్చిరి. ఆయనకు నేనుకొన్న తోఁటలనుజూపి క్రొత్తగా కొన్నతోఁటలో ననాథశరణాలయమును వితంతు శరణాలయమును కట్ట నుద్దేశించియున్నట్టు చెప్పితిని. ఆయన నేను కోరకయే తామాగృహములను కట్టించియిచ్చెదమని వాగ్దానము చేసిరి. ఈశ్వరుఁడు మంచి కార్యములకెప్పుడును తోడుపడుచుండును. పరమేశ్వరుఁడాయనహృదయము నందుఁ జొచ్చి నేను సంకల్పించుకొన్న మహాకార్యమునకు సాయముచేయ ప్రేరణ మొనర్చుటచేతనే యచ్యుత రామయ్యగారు తమంతనే యుదారచిత్తముతో శరణాలయములను కట్టించి యిచ్చుటకు వాగ్దానముచేసిరి. అచ్యుత రామయ్యగారు రాజమహేంద్రవర కళాశాలలో నాశిష్యులు; నాయందు విశేషగౌరవము కలవారు. చెన్నపట్టణములోనున్న కాలములో నేనొకసారి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చినప్పు డచ్యుత రామయ్యగా రార్యపురములో నున్న తమయింటికి నన్ను విందుకు పిలిచి వారు నన్ను మాయింటినుండి తమ యింటికి వాద్యములతోఁ గొనిపోవుటకయి యేర్పాటు చేయఁగా నేనాసంగతి నెఱిఁగి యట్లుచేసెదు పక్షమున నేను రానని చెప్పితిని. ఆయన నాప్రార్థన నంగీకరించి నన్ను గుఱ్ఱపుబండిలో నెక్కించుకొని మాయింటినుండి సుమారు మైలు దూరములోనున్న తమయింటికిఁ గొనిపోయిరి. వారు నాయందెంతో యాదరమును దయనుజూపి కతిపయ మిత్రసహితముగా విందుచేసిన తరువాత నభినందనవాక్యములతో నాకంఠమునందు పుష్పహారమువేసి, తమతోఁగూడ

నాఛాయావిగ్రహమును దీయించి, తమయింటిముందు ఆకాశబాణములు మొదలైనవి కాల్పించిరి. నన్ను మరల మాయింటికిఁ గొనిపోవునప్పుడు నే నంగీకరింపనని తమయింటి సమీపమున నేమియుచేయకపోయినను నాబండి యంగళ్లవీధికి వచ్చునప్పటికి బండిముందు వాద్యములునడుచు నట్లేర్పాటుచేసి త్రోవపొడుగున నాకాశబాణములను విడిపించి మహతాబులను చిచ్చుబుడ్లను కాల్పించిరి. దీనినిమిత్తమయి వారెంతో వ్యయముచేసియుందురు. ఇట్లుచేసిన యీమిత్రునియొక్క వాగ్దానమును నేను కృతజ్ఞతా పూర్వకముగా నంగీకరించి నామీఁదఁగల యవ్యాజప్రేమమునకు నేను వారికి వందనములు సమర్పించితిని. వారు శీఘ్రకాలములోనే పనియారంభించి క్రొత్తతోఁటలో నిప్పుడు వితంతు శరణాలయమున్న విశాలభవనమును గట్టించియిచ్చిరి. అందు వితంతువుల వాసమునకు వరుస కైదేసిచొప్పున రెండు వరుసలలో పదిగదులును నాలుగు వర్ణములవారికిని నాలుగు వంటయిండ్లును శరణాలయ కార్యములను జూచువారు కాపురముండుటకయి మూఁడు పెద్దగదులుగల యిల్లును దాని యెదుటను పాఠశాలనిమిత్తమయి విశాలమయిన మూఁడుగదులుగల యిల్లును ఉన్నవి. ఇది కట్టించుట కాయన కెంతవ్యయమైనదో నాకు తెలియదుగాని యైదువేల రూపాయలయి యుండునని నేననుకొంటిని. అచ్యుత రామయ్యగారు కోరినది యిల్లును వితంతు శరణాలయము మొదలయినవి యేహేతువుచేతనైనను లేకపోవుట తటస్థించిన పక్షమున తాము కట్టించిన యిండ్లను మరలఁ దమకిమ్మని. వారీశరణాలయమును నాకప్పగించిన తరువాత నారారంభించి విడిచిన నూతిని త్రవ్వించి కట్టించుటకును స్నానముల గదిని మఱుఁగు దొడ్లను కట్టించుటకును కొన్ని యావరణపుగోడ లిటుకతో కట్టించుటకును నేను మఱి వేయిరూపాయలాభవనముపై వ్యయపఱిచినందున, వితంతు శరణాలయముగాని యనాథ శరణాలయముగాని పతిత వనితారక్షణాలయముగాని యేవియు లేకుండెడు దుర్దశ యెప్పుడయినను తటస్థించెడు పక్షమున నేనిచ్చిన సొమ్ములోనుండి యైదువేలరూపాయ లచ్యుత రామయ్యగారికో యుత్తరాధికారులకో యిచ్చునట్లు నేను నానిక్షేపపత్రములో నేర్పాటుచేసితిని. ఈశ్వరానుగ్రహ

మువలనను మాపురజనుల యాదరమువలనను ముందట్టి వైపరీత్య మెప్పుడును కలుగకుండునుగాక ?

నేననుష్ఠానిక బ్రాహ్మణుఁడనయిన నాలుగు మాసములకును పోలవరము జమీదారుగారి వివాహమునుగూర్చి వ్రాయఁబడిన తరువాత మూడు మాసములకును నన్ను తిట్టుటకయి మాపట్టణములో "హిందూదేశాభివర్ధని" యను పేరితో నొకపక్షపత్రిక బయలువెడలినది ఇది పోలవరము జమీదారుగారి యాదరణముక్రింద బైలువెడలినదని యొకరొక వృత్తాంతపత్రికకు వ్రాయఁగా వారు తమకాపత్రికతో సంబంధములేదని యుత్తరమువ్రాయుటచేత వారి సంబంధములేదనియే నమ్ముదము. మొదటిపత్రిక యవతారికలో నిది హిందూసమాజము పక్షమునను మఱికొన్ని యితర సమాజముల పక్షమునను బ్రకటింపఁబడునట్లు వ్రాయఁబడెనుగాని హిందూసమాజస్థాపకులును తదధ్యక్షులును నయిన న్యాపతి సుబ్బారావుపంతులుగారు తమ సమాజమున కాపత్రికతో సంబంధములేదని తెలిపిరి. ఎవ్వరో ప్రముఖుల ప్రోత్సాహముండినఁగాని పత్రికాధిపతి యట్టిపత్రికను ప్రకటింపఁజాలియుండఁడు. పత్రికాధిపతి శ్యామారావను నతఁడు ; ఆతఁ డేడెనిమిది రూపాయలు సంపాదించుకొని జీవనముచేయుచుండిన వీధిబడిపంతులు ; అతఁడు దూరదేశమునుండి రాజమహేంద్రవరమునకు క్రొత్తగా వచ్చినవాఁడు ; అతఁడు నన్నెఱుఁగఁడు; నే నాతని నెఱుఁగను ; అతఁడు పత్రిక కచ్చుకర్చుల నిచ్చుకొనుటకైన శక్తిలేనివాఁడు. ఈ పక్షపత్రికకు చందా సంవత్సరమున కంచెకూలితోఁగూడ నొక్కరూపాయ. ఈ పక్షపత్రికయొక్క మొదటిసంచికయందనఁగా 1906-వ సంవత్సరము జూలైనెల 1-వ తేదిని వృత్తాంతము లనుశీర్షికక్రింద నీ క్రిందివి వ్రాయఁబడినవి.

"బ్రహ్మశ్రీ కాశీభట్ల బ్రహ్మయ్యగారిచేఁ దమకు వ్రాయఁబడిన యుత్తరమునకుఁగాని, తమగ్రంథముపై చేయఁబడిన విమర్శనమునకుఁగాని శ్రీకందుకూరి వీరేశలింగము పంతులువారింతవఱకుఁ దగిన సమాధాన మీయలేదఁట.ఇదియెంతయు వింతగదా! ఇది నిజముగానే యుండునా ? ఏమో!"

"తమ్ముఁబ్రోత్సాహపఱచి తమకు మిగుల సహకారులుగనున్న తమ ముఖ్యస్నేహితులే విశ్వాసభంగకులైరని సభలలోనిందించుచున్న శ్రీవీరేశలింగము పంతులవారే, హిందూవివాహము హిందూశాస్త్రసమ్మతముగ జరపుచున్నారని నమ్మి వితంతు శరణాలయమునుజొచ్చిన వితంతువులకు నేమార్గమును జూపక వారిని అధోగతిపాలుచేసి తా మెట్లు బ్రహ్మసామాజికులైరో మహాశ్చర్యముగ నున్నదని జను లను కొనుచున్నారు. ఇది మిగుల శోచనీయముగదా! శ్రీపంతులవారు బ్రహ్మమతావలంబులైన తరువాత నంతకుముందే తమపాలఁబడ్డ వితంతువులు పాపము తాము చేయునదేమియులేక వచ్చినమార్గమునే పట్టిరని వినుచున్నాము."

"ఇల్లువిడిచి వచ్చిన స్వైరిణులు కొందఱు తమకు వెండియుఁ బెండ్లిచేయింపవలెనని వేఁడి యొకపుణ్యపురుషుని నాశ్రయించిరి. ఆపుణ్యపురుషుఁడా యనాథల నెల్ల నొకయింటఁ జొప్పించి వారలకు బుద్ధిఁజెప్పి పోషించుచునవ వరాన్వేషణముచేయుచుండునట్టియెడ నొకయువవాఁడువిధవాలంకారము చేసికొని యాయపూర్వస్వయంవరాంగనలలోఁ గలసి వారిలో నొకరిద్దఱఁదద్దయు నలరించుచు నలరుచుండెనట. ఇట్లుండ నొకనాఁడా యువవాఁడు మఱుఁగున కరుగ నత్తఱి నధవల సధవలఁజేయఁ గంకణము కట్టుకొన్నట్టి యాపుణ్యజనుం డామఱుఁగు స్థలమునకరిగి వాని మర్మావయవములఁజూచి యేవపడి మరలుటయేకాక వాని మోసకారితనమునకు నాశ్చర్యమును, కోపమునుగలిగి వానిని మందలించి తొలఁగించుట కెంచెను. ఇంతలో వాఁడే యంతర్హితుఁడాయెనఁట."

పయిని వ్రాసినవాఁడెవ్వఁడయినను కడపటిదానివలన వితంతు శరణాలయములోని వితంతువులు వ్యభిచారిణులనియు నందులోనే వ్యభిచారముజరగుచుండుననియు లోకులనుకొనునట్లుచేయ నుద్దేశించెననుట స్పష్టమగుచున్నది. ఈ దుర్వార్తలను చదివినపిమ్మట నేను న్యాయవాదిచేత పత్రికాధిపతికి పయియట్లు వ్రాసినందుకు క్షమార్పణము చేయవలసినదనియు చేయనియెడల దండవిధి ననుసరించి యభియోగము తేఁబడుననియు నివేదనపత్రికను బంపించితిని.

అది యతఁడు పట్టుకొని స్వశాఖవారగుటచే న్యాపతిసుబ్బారావు పంతులవారి వద్ద కాలోచనకుఁబోఁగా, ఆయన శ్యామారావును చీవాట్లుపెట్టితత్క్షణము క్షమా ర్పణము చేయవలసినదని బుద్ధిచెప్పి పంపివేసిరి. అయినను లోపల సూత్రధా రులుగానుండి యాతనిచేత నాటకమాడించుచున్న మహానుభావు లాహితవచన ముల నతఁడనుసరింపకుండఁజేసిరి. మేముపంపిన నివేదనపత్రిక కుత్తరముగా మూఁడవసంచికయందిట్లు ప్రకటింపఁబడినది.

"మ-రా-రా-శ్రీ రావుబహదర్ కందుకూరి వీరేశలింగంపంతులుగారి పక్షమున మాకుఁబంపఁబడిన రిజిష్టరు నోటీసుకు జవాబు.

జొన్నలగడ్డ యజ్ఞమ్మగారు, పుట్టురేవురత్నమ్మగారు మొదలగువారు కొందఱు, పంతులవారు జందెమును తీసివేసి బ్రాహ్మణత్వమును విడిచిపెట్టుకొ నుటచేత వారియొద్దనుండిలేచి వెళ్లిరని నమ్మకస్థులగు కొందఱివలన మాకు తెలిసి యుండుటంబట్టియు పంతులువారట్లు తమమతమును మార్చుకొనుటచే వితంతు వులు కొందఱికి నట్టి యూహకలిగి యుండవచ్చునను నమ్మికనుబట్టియు మేమా సంగతి ప్రకటించితిమి.

రెండవసమాచారము పంతులవారికి నేలాగు సంబంధించునో మాకు తెలి యదు. అది మేము స్వైరిణులనుగూర్చి వ్రాసితిమికాని మఱియొకవిధమైన యోగ్యస్త్రీలనుగురించి వ్రాసినదికాదు. ఇట్టిస్థితిలో పరస్పరసంబంధములేని వేర్వేరు సమాచారములు రెంటిని నిష్కారణముగ నొకటిగాఁజేర్చి యది తమ్మే యుద్దేశించి వ్రాయఁబడినదని పంతులవారు భావించుకొన్నందుకు మేము మిక్కిలి విచారించుచున్నాము."

ఇందుమీఁద నే నాతనిపైని సంయుక్తదండ విధాయకునియొద్ద నభియో గము తెచ్చితిని. నాపక్షమున ధార్వాడ కృష్ణరావుపంతులుగారు మొదలైన న్యాయవాదులు మిక్కిలిశ్రద్ధతో పనిచేసిరి. ప్రతివాదిపక్షమునను న్యాయవా దులు పనిచేసిరి. నా ప్రతిపక్షు లారంభదశలో నా ప్రతివాదికి నూఱురూపా య లిచ్చిరనియు న్యాయవాది నేర్పఱిచిరనియు వింటిని. వారు తరువాత తమ పే రెక్కడ బైలుపడునో యనుభయముచేత శ్యామారావుగారిని చిక్కులో తగి

తించి తాము తప్పించుకొని తొలఁగిరి. విమర్శయయినమీఁదట సంయుక్తదండ విధాయకుఁడు శ్యామారావుగారికి వేయిరూపాయలు కాఁబోలును ధనదండనమును పదునెనిమిదిమాసములు కారాగృహవాసమును విధించిరి. నేనాతనికి కొంత ధనదండనము విధింపఁబడు ననుకొంటినిగాని యింత కఠినదండనము విధింపఁబడుననుకోలేదు. ఆతని యెడల నాకును జాలికలిగినది. విచారణ సమయములో నతఁడప్పుడప్పుడు నాకు మంచినీళ్లు తెచ్చియు పండ్లుమొదలయినవి తెచ్చియు నుపచారముచేయుచువచ్చెను. నిర్దోషిని ముందుకుత్రోసి యిందులో నిజమైనదోషులు తప్పించుకొనిపోయిరి. ఆతఁడా తీర్పుమీఁద మండలన్యాయాధిపతియొద్ద నుపర్యభియోగమును తేఁగా, మండలన్యాయాధిపతులైన పార్థసారథి అయ్యంగారు కరుణించి ధనదండమును మున్నూఱు రూపాయలకు తగ్గించి కారాగృహవాస మావఱకున్న దే చాలునని తీర్పుచెప్పిరి. తన్నుతొటి చెట్టెక్కించినవారు దిగువ నిచ్చెన తీసివేసి యదృశ్యులుకాఁగా నతఁడెట్లో చందాలమూలమున నెంతోకష్టముమీఁద ధనదండనమును చెల్లింపఁగలిగెను. నాపక్షమున పనిచేసిన న్యాయవాదులకు నేనెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడనయి యున్నాను.

1906-వ సంవత్సరము డిసెంబరునెల 15-వ తేదిని నేను మిత్రులను నాపని కామోదించు వారిని సమావేశపఱిచి నేను పూనినకార్యములను సెఱవేర్చుటకయి హితకారిణీ సమాజమనుపేర నొకసంఘమును స్థాపించితిని. దానిలో నప్పుడు చేరినవారు ముప్పదియాఱుగురు. ఈ సంఘముతరువాత 1860-వ సంవత్సరపు 21 వ రాజశాసనప్రకారముగా లేఖ్యారూఢముచేయఁబడినది. ఈ సంఘముయొక్క ముఖ్యోద్దేశము వితంతుశరణాలయములు, అగతిక శిశు సంరక్షణశాలలు, పాఠశాలలు, శిల్పశాలలు మొదలయినవి స్థాపించి వానిని జరపుట. సభ్యులలో తొమ్మండ్రుడు కార్యనిర్వాహకసంఘముగా నేర్పఱుపఁబడిరి. 1907-వ సంవత్సరమునందు సమాజనిబంధనలు ప్రకటింపఁబడఁగానే, నాస్తికులు కార్యనిర్వాహక సంఘములో నుండఁగూడదన్న నిబంధనయున్నందున నిటువంటి పక్షపాతముగల సమాజమునందు తాముండమని టంగుటూరి శ్రీరా

ములుగారును మఱియొకరును సభ్యత్వమును మానుకొనిరి. క్రమక్రమముగా నాస్తికులు కార్యనిర్వాహక సంఘమునందుఁజేరి నేను స్థాపించినయాస్తికపాఠశాల ప్రార్థనసమాజము మొదలయినవి యెత్తివేయవలెనని కొందఱియభిప్రాయమయియుండును. ఈ సమాజవిధులు పుస్తకాంతమున ననుబంధముగాఁ బ్రకటింపఁబడును గాన నిందు వివరించుట యనావశ్యకము. ఈ సమాజకార్యములవిచ్ఛిన్నముగా జరగుటకయి యల్పమయినను నాకున్న సొత్తునంతను సమాజమున కిచ్చివేసితిని. నే నిచ్చినసొత్తు లివి:—

1. రు 6500-0-0 లు వెలచేయు పట్టణములోని మాపూర్వార్జితమయిన మేడ యిల్లు.

2. రు 2,000-0-0 లు వెలచేయు లక్ష్మీవారపుపేటలోని యిల్లు.

3. రు 1,500-0-0 ల వెలచేయు ప్రార్థనమందిరము.

4. రు 6,000-0-0 ల వెలచేయు రంగయ్య పంతులుగారివద్ద కొన్న తోట, అందులోఁ గ్రొత్తగా కట్టఁబడిన యిండ్లు రెండు.

5. రు 6,000-0-0 లు వెలచేయు రామయ్యగారివద్దకొన్నతోట, అందులో ములుకుట్ల అచ్యుతరామయ్యగారు కట్టించి యిచ్చిన యిండ్లు.

6. రు 1000-0-0 వెలచేయు నాపుస్తకభాండారము.

7. రు 10,000-0-0 ల వెలచేయునాపుస్తకముల ముద్రణస్వాతంత్ర్యము

8. రు 2,000-0-0 ల నా బీమాపత్రము.

9. రు 2,000-0-0 లు చెరువు సోమయాజులుగారికి బదులిచ్చినసొమ్ము.

10. రు 1,000-0-0లురాయవరపు రామమూర్తిగారికిబదులిచ్చినసొమ్ము.

11. రు 8,500-0-0 లు రొక్కము.

ఈ సొత్తుకు నిక్షేపపత్రమును వ్రాసి 1908-వ సంవత్సరము మెయి నెల రెండవ తేదిని లేఖ్యారూఢము చేయించితిని. ఈ సొత్తు నాజీవితకాలములో సమాజపక్షమున నాయధీనములోనుండవలెనని మాత్రము నిక్షేపపత్రములో వ్రాసితిని. అందులోనే వితంతు శరణాలయములోని వితంతువుల వివాహములు వారియిష్టానుసారముగా 1856-వ సంవత్సరపు 15-వ సంఖ్య రాజశాస

నానుసారముగా నైనను 1872-వ సంవత్సరపు 3-వ సంఖ్య రాజశాసనాను సారముగా నైనను జరపవచ్చుననియు, వితంతుశరణాలయములో విద్యానిమిత్తము వితంతువులు కానివారిని సహితము చేర్చుకోవచ్చుననియు, ఏర్పాటుచేసితిని. ఈ నిక్షేపపత్రము దీని కనుబంధముగా కడపటఁ బ్రకటింపఁబడియున్నది. నా జీవితకాలములో పుస్తక విక్రయమువలన వచ్చెడిదితప్ప నా స్వంతమునకయి నేనేమియు నుంచుకోలేదు. చెన్నపట్టణములోనున్న యిండ్లనుసహిత మమ్మివేసి దానిని సహితము రొక్కముగా నిచ్చివేసితిని.

దేశిరాజు పెదబాపయ్యగారి దృష్టాంతమునుబట్టి యిద్దఱు ముగ్గురు తరుణవయస్కులనుష్ఠానిక బ్రాహ్మలగుటతటస్థించినది. బాపయ్యగారియింట సార్వజనీనమైన సంస్కార భోజనము జరిగిన దినముననే భోజనమునకు ముందక్కడకు వచ్చినవారితో నేను స్థిరముగా నిలువఁగలిగిననే భోజనమునకు రావలసినదనియు లేనియెడలపోవలసినదనియుస్పష్టముగాఁజెప్పితిని.మాకేమియు భయములేదని యప్పుడు మహాధైర్యముతో మొదటఁజెప్పినవారే బంధువులు బాధించినప్పుడు ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొనుటలోను మొదటివారైరి.బంధువులకు భయపడక ప్రాయశ్చిత్తమునకులోనుగాక నిలిచినవారిలో నొకరు కాటూరి కామరాజుగారు. ఆయనకుస్వగృహములేక పోవుటచేతను కాపురమున్న యింటివారులేచి పొమ్మని యొత్తుడు చేయుటచేతను మఱియొకయింటికి పోవలసి వచ్చెను. అల్పకాల మసౌఖ్యకరమయిన యొకయింటిలోనుండి యిబ్బందిపడుచుండఁగాఁ జూచి నేనాతనికిపట్టణములోని మాయింటిలో కాపురముండుటకు తావిచ్చితిని ఆయింటిలోనే మాబాలికా పాఠశాలలో నుపాధ్యాయినిగానున్న యొక యామెకును కాపురమునకు తావిచ్చితిని. వారియుపురకును సరిపడనందున కామరాజుగారికి మాతోఁటలోనే వాసమున కిల్లిచ్చితిని. అనుష్ఠానిక బ్రాహ్మలలో నింకొకరు బాపయ్యగారి మేనమామయైన కామరాజు హనుమంతరావుగారు; ఈయన ప్రవేశ పరీక్షయందు తేఱినవారు. ఈయనబంధువుల బాధచేత ప్రాయశ్చిత్తమునకులోనయి మరల జందెము వేసికోవలసినవారయినను తానుచేసినపని యయోగ్యమయినదని యంతరాత్మ బాధింపఁగా శీఘ్ర

కాలములోనే పరుల బలాత్కారముచేత ధరించిన యజ్ఞోపవీతమును తన యిచ్ఛాపూర్వకముగాఁద్యజించి బోధనాభ్యసనపాఠశాలలోఁజేరి యుపాధ్యాయపదమునకు శిక్షితుఁడగుటకయి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చెను; ఈయుద్దేశముతోనే ప్రథమశాస్త్రపరీక్షయందుఁదేఱి యనుష్ఠానిక బ్రాహ్మఁడయిన కవికొండల సాంబశివరావుగారును బందరునుండి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చెను. వీరిరువురకును కూడ కాపురముండుటకు మాతోఁటలోనే యిల్లిచ్చితిని. 1907-వ సంవత్సరమునందు బోధనాభ్యసనశాస్త్ర పాఠశాలలోఁజేరి చదువుకొనుచుండిరి. వీరితోఁగలసి కొంతకాలము బాపయ్యగారును మాతోఁటలోనే యుండిరికాని తరువాత రోగగ్రస్తులయి వైద్యము నిమిత్తము రాజమహేంద్రవరమువిడువవలసినవారయిరి ఇట్లుండఁగా నాకస్మికముగా బంగాళారాజ్యాంగసముద్రమునుండి దేశీయ స్వపరిపాలన మహాతరంగ మొకటివచ్చి యీదేశముమీఁదఁబడి సమస్తేతర వ్యవసాయములను ముంచివేసినది.

వంగదేశపు వక్తలలో నొక్కరయిన విపినచంద్రపాలుగారు రాజమహేంద్రవరమునకువచ్చి దేశీయస్వపరిపాలనవిషయమునఁ గొన్నియుపన్యాసములుచేసి యువజనులయొక్కయు విద్యార్థులయొక్కయు మనస్సులలో నొకవిధమైన యుద్రేకమును దేశాభిమానమునుగలిగించిపోయెను. లోకానుభవము విశేషముగా లేని వారగుటచేత యువజనులు తాత్కాలిక వీరావేశముచేత తలలు విరియఁబోసికొని 'వందేమాతర'మని కేకలు వేయుచు చేతులలో ధ్వజములను మెడలలో స్వదేశి పతకములను ధరించి విచ్చలవిడిగాఁ దిరుగఁజొచ్చిరి. పాఠశాలలోని బాలురు సహిత మీయల్లకల్లోలములలోఁబడి పాఠముల నుపేక్షించి యుపాధ్యాయులను దిరస్కరించి యనేకులు పాఠశాలనుండి తఱిమివేయఁబడిరి. మాసమాజములోఁజేరిన యీయభినవదేశాభిమానులవలన నాకును చిక్కులును మనస్తాపములును కలుగుచువచ్చెను. ఏయీడువారి కాయీడువారి మాటలు రుచించునుగాని పెద్దవారి హితవచనములు పథ్యములుగానుండవు. వృద్ధులు బుద్ధులులేని శుద్ధావివేక సమృద్ధులని యువజనుల యభిప్రాయము. రాజ్యాంగ విషయములలో నాకును మాతోఁటలో నున్నవారికిని తఱచుగా

తివాదములు జరుగుచువచ్చెను. ఈవాదములలో నాతో వారేకీభవించుట సాధారణముగా సంభవింపలేదు. మీరిప్పుడు విద్యార్థిదశలోనున్నవారు గనుక పరీక్షలోఁ గృతార్థులయి స్వతంత్ర జీవనమును సంపాదించుకొను వఱకైనను రాజ్యాంగ ప్రక్షోభములలోఁ బ్రవేశింపక పాఠములయందే శ్రద్ధవహించి యుండవలసినదని వారికినేను హితోపదేశమును జేసితిని. నాయుపదేశమునుబట్టి వారు నన్ను దేశాభిమాన శూన్యునిగా పరిగణించి నామాటలను పాటింపక పాఠశాలాధికారుల యాజ్ఞలను ధిక్కరించి యిరువురును పాఠశాలనుండి తొలఁగింపఁబడిరి. దొరతనము వారి పాఠశాలలోఁగాని దొరతనమువారి సాహాయ్యమును బొందుచున్న పాఠశాలలోఁగాని వారిద్దఱికిని కొలువు లియ్యఁగూడదని రాజకీయ వ్యవహార పత్రికయందుఁ బ్రకటింపఁబడినది. మూఁడవవారయిస్వదేశివస్తువులయంగడిపెట్టిన కారుమూరి కామరాజుగారు నేనింగ్లీషువారి ప్రభుత్వమువలన హిందూదేశమునకుఁ బూర్వమెప్పుడునులేని లాభము లనేకములు కలుగుచున్నవని వాదించిన తప్పిదమునకయి కొంతకాలము నాతో మాటాడుటయే మానివేసెను. మాసామాజికులలో మాతోఁటలోనున్న వారియభిప్రాయమే నావిషయమయియిట్లుండఁగా, తక్కినయువజనుల యభిప్రాయమునుగూర్చి చెప్పవలసిన పనియేలేదు. వారునన్ను దేశాభిమానరహితునిగాను తమవంటిదేశాభిమాన మాననీయులతోడి సాంగత్యమున కనర్హుఁడనుగాను భావించి సంఘబహిష్కృతునితోవలె నాతోఁగలసి మెలసి యుండుట వివర్జించుచువచ్చిరి. వితంతు వివాహములు చేసికొన్నవారనేకులు వేఱుకారణములచేత నన్ను తమలోనివానినిగా నెన్నుకొనుట మానివేసి నన్ను పరునిగాఁ బరిగణింపఁజొచ్చిరి. ఈ విషయములనుగూర్చి ముందు వివరముగా వ్రాయఁబడును.

పైనివ్రాసినదానినిబట్టి రాజ్యాంగ విషయములలో నాకాదరములేనట్టు భావింపవలదు. దేశాభివృద్ధికనుకూలములగు సమస్తవిషయములలోను నాకాదరముగలదు. నేను పదునాలుగేండ్లు వివేకవర్ధనికి విలేఖకుఁడనుగానుండి దానిలో రాజ్యాంగవిషయకములైన వ్యాసములను వ్రాసితిని. హైందవదేశీయమహాసభ యారంభమయినప్పుడు నామిత్రులైన న్యాపతి సుబ్బారావుపంతులుగారు

మొదలైనవారితోఁ గలిసి నేనును గొంతపని చేసితిని. ఆమహాసభ 1887-వ సంవత్సరమున మొదటితడవ చెన్నపట్టణములో జరగుటకుముందు రాజమహేంద్రవరములో జరగినసభలో నేనొక యుపన్యాసకుఁడనుగానుండి చెన్నపురి మహాసభకు నేనొక ప్రతినిధిగాఁ బంపఁబడితిని. ఆసభలో నాకు ప్రతినిధులకిచ్చుస్థానము నిచ్చియు, వామిత్రులైన సభాధ్యక్షులు దొరతనమువారి కొలువులో నుంటినన్న హేతువుచేత నాపేరును ప్రతినిధులపట్టికలోఁ బ్రచురింపక విడిచిపెట్టిరి. ఈపని నాయనుమతిమీఁద జరగినదికాదు. 1885-వ సంవత్సరమున 'దేశీయమహాసభయు దానియుద్దేశములు'నని రాజమహేంద్రవరమునందొక యుపన్యాసమిచ్చి దానిని ముద్రింపించి విద్యావిచారణాధికారి మొదలయినవారికి సహితము పంపితిని. మతనీతి కులాచారసంస్కారములు లేక యొక్క రాజ్యాంగసంస్కారమువలననే దేశమభివృద్ధిపొందునని నేనెప్పుడును తలఁచినవాఁడగాను. దేశాభివృద్ధి కన్నిటిలోను సమానముగా పనిజరగవలెనని నాయభిప్రాయము. దేశముయొక్క యిప్పటి యభివృద్ధికింగ్లీషువారి పరిపాలనమే మూలమనియు వారి పరిపాలనము నిరంతరముగా సాగుటచేతనే ముందును దేశమభివృద్ధిని గాంచుననియు నాకు దృఢమైన నమ్మకము. నా యభిప్రాయములు తేటపడుటకయి దేశీయ మహా సభనుగూర్చి నేనిచ్చిన యుపన్యాసములోని కొంత భాగము నిందు ప్రకటించుచున్నాను—

"రాష్ట్రీయ ప్రజలమయినందున మనకుండవలసిన స్వాతంత్ర్యములను పొందుటకయి ప్రయత్నించుట కొఱకును, దానిని బట్టి మనభరతఖండము నందలి ప్రజలస్థితిని క్రమక్రమముగా నభివృద్ధి సలుపుట కొఱకును, గడచిన మూఁడు సంవత్సరములనుండియు హిందూదేశమునందలి ప్రధాన నగరముల యందు మహా జనసభలు జరగుచున్నవనియు, ఆ సభలకు రాజ్యాంగ విషయములను ప్రసంగించుటకు జాతిమత భేదములు లేక యెల్ల జాతులవారును సమస్త మతములవారును తమ తమ ప్రతినిధులను బంపుచున్నారనియు, ఆసభలయందు సమష్టిమీఁద హిందూదేశమునకు క్షేమకరములయిన ముఖ్యరాజ్యాంగ విషయములు చర్చింపఁబడి బహుజనాభిప్రాయమును బట్టి దృఢనిశ్చయములుచేయఁ

బడుచున్నవనియు, మీ రెఱిఁగియున్నారుగదా? సమస్తవిషయములయందును అభివృద్ధి పొందుచుండుట మనుష్యునకు సహజధర్మమయియున్నది. మృగాదుల కును మనుష్యులకునుగల భేదములలో నీయభివృద్ధి విషయమైన ధర్మ మొకటి. మృగాదులభివృద్ధి లేక యెప్పుడు నేకరీతిగానుండును; ఈవిషయమున వానికి వృద్ధిక్షయము లుండవు; వేయి సంవత్సరముల క్రిందట కాకు లెట్లు గూండ్లు కట్టుచుండునో యిప్పుడు నదేప్రకారముగా కట్టుచుండును; ఇఁక ముందు వేయి సంవత్సరములు దాటినతరువాతను గూటిని నిర్మించుటయం దేమియు నభివృద్ధిని బొందక యథాప్రకారముగానే యెల్లకాలమునుగూండ్లను నిర్మించు కొనుచుండును. మనుష్యుఁడట్లుగాక కృషిచేయుచు వచ్చినయెడల నంతకంత కభివృద్ధి నొందుచుండును. వేయి సంవత్సరముల క్రిందట మృగప్రాయులై గుహాలయందు వాసముచేయుచుండిన వారిప్పుడు పెంకుటిండ్లు కట్టుకొని యందునివసించుచుండవచ్చును; ఇఁక ముందు నాగరికాగ్రగణ్యులయి దివ్య భవనములు నిర్మించుకొని యింద్ర భోగము ననుభవింపవచ్చును. ఈ విధము గా నభివృద్ధి పొందుటకయి కృషియావశ్యకము. జ్ఞానహీనులయి కృషిచేయక యుపేక్షించుచు వచ్చిన పక్షమున మునుపున్న స్థితియందైననుండక క్రమ క్రమముగా హీనదశను బొందుచువచ్చి కట్టకడపట నించుమించుగామరల మృ గప్రాయులగుట సంభవించును. జ్ఞానాభివృద్ధిని జేసికొనుచు నెడతెగక కృషి చేయుచు వచ్చిన పక్షమున, మతమునందును నీతియందును విద్యలయందును కులాచారములయందును వస్తునిర్మాణాదులయందును సుఖసాధన కల్పనమునం దును తక్కిన సమస్తవిషయములయందును మన మంతకంత కభివృద్ధి నొందు చుందుము. ఇంచుమించుగా నన్ని విషయములయందును సమానముగా వృద్ధి నొందుచుండుటయే యభివృద్ధియగునుగాని తక్కిన విషయములయం దధమ దశలోనుండి యొక్క విషయమునందుమాత్రము వృద్ధి చెందుట నిజమైన యభి వృద్ధికాదు. అట్టి యేకదేశాభివృద్ధివలన దేశక్షేమకరములయిన ప్రయోజన ములును కలుగవలసినంత కలుగనేరవు. మనశరీరమునందలి సమస్తావయవము లును వాని వాని పరిమాణమునకుఁ దగినట్లుగా నెదుగుచుండుటయే క్షేమక ర

మయిన యభివృద్ధియగునో, అట్లన్ని యవయవములును సమానముగా వృద్ధి నొందక యొక్క తలగాని కడుపుగాని కాలుగాని లావగుటయే క్షేమకరమ యిన వృద్ధియగునో తెలిసినవారికి జన సామాన్య క్షేమలాభములకయి వృద్ధి సమస్త విషయములయందును సామాన్యముగా నుండవలసిన యావశ్యకమును గూర్చి పెంచి చెప్పవలసిన యక్కఱలేదు. ఒక్కతలమాత్రమెదిగిన దయ్యపు తలయనియు, ఒక్క బొజ్జమాత్రమెదిగిన బానకడుపనియు, ఒక్క కాలు మాత్రమెదిగిన బోదకాలనియు, పేరులు పెట్టి వాని వృద్ధికి సంతోషింపక యనర్థ దాయకముగా భావించి చికిత్సలు చేయింపఁబూనుకొనుట యెల్లవారికి ననుభవ సిద్ధమయినదే. అనేకావయవమయమయిన దేహవిషయమునవెట్లోయనేకాంగ విశిష్టమయిన బాహ్యవిషయమునందును వృద్ధియట్లేయుండును. ధనమును తిన్న గా నుపయోగించుకొనఁగలుగుట కావశ్యకమైన తెలివిని గలిగింపక కాపులను మూర్ఖత్వములో మునిఁగియుండునట్లుచేసి వారికి ధనము దశగుణము లధికముగా లభించుమార్గము లేర్పఱిచినపక్షమున దానివలన నేమి ప్రయోజనముకలుగును ? తినుటకు కడుపునిండ పుష్కలముగా నన్నము లభించు సాధనములను గల్పిం పక ధనము నుపయోగింపవలసిన మార్గములను వేయిటి నుపదేశించిన పక్షమున నందువలన నేమిప్రయోజనముకలుగును? బయల రాజ్యాంగ విషయకములైన స్వాతంత్ర్యములు లక్ష లభించినను గృహమునందానంద భంజకములయిన దుర్మత గురాచార పిశాచములకు దాస్యముచేయవలసి యుండినయెడల నేమి సౌఖ్య ముకలుగఁబోవును ? ఇంట సంతోషదాయకములైన సన్మతసత్కులాచార స్వాతంత్ర్యములను గలవాఁడయి యున్నను ధనప్రాణరక్షణము చేయని నిరం కుశ దుష్టప్రభుత్వమునకు బయలదాస్యము చేయుచుండవలసి యుండినయెడల నేమి సుఖముకలుగును ? వృద్ధిసమస్తవిషయములయందును తగిన విధముగా నున్నప్పుడే దేశమునకు నిజమైన క్షేమలాభములు కలుగునుగాని యేదోయొక విషయమునందు మాత్రమభివృద్ధి సంభవించినందునఁ గలుగవు కాఁబట్టి రా జ్యాంగవిషయమైన స్వాతంత్ర్యముల తోడిపాటుగా జ్ఞాననీతుల విషయమునను మతవిషయమునను కులాచారవిషయమునను గూడ నభివృద్ధి పొందుచుండుట

యత్యంతావశ్యకము. క్రూరములైన కులాచారములకు దాసులమయి మనయింట నుండు స్త్రీలకష్టములను నివారింపలేనివారము రాజ్యాంగ స్వాతంత్ర్యములను పొంది దేశముయొక్క కష్టముల నెట్లు నివారింపఁగలుగుదుము? మతవైషమ్యమును వహించి యైకమత్యమును త్యజించి యొండొరులను ద్వేషించుచు తగవులాడుచుండెడివారము రాచఱికపు సంబంధమయిన స్వాతంత్ర్యములను పొందినప్పుడు జాతిమత వైషమ్యములువిడిచి యెట్లు సర్వజన క్షేమమునకయి యైకమత్యముతో పాటుపడఁగలుగుదుము? కాఁబట్టి జాతిమతద్వేషమూలములు గలిగి పెరుగుచున్న దురాచార వృక్షమును మూలచ్ఛేదము చేయుటకయి ప్రయత్నింపక రాజ్యాంగవిషయకములైన స్వాతంత్ర్యములను పొందుటకై లక్ష ప్రయత్నములుచేసినను వానివలన సంపూర్ణమైన యైకమత్యమును నిష్పాక్షిక దృష్టియుఁ గలుగనేరవు. ఇవి రెండును గలుగకున్నంతకాలము నిజమైన దేశ క్షేమాభివృద్ధులు కలుగవు. ఈవిషయమున నే నింతదూరము చెప్పుటచేత మతాచార కులాచార సంస్కరణమునందు సంపూర్ణదశను పొందువఱకును రాజ్యాంగ సంబంధములయిన స్వాతంత్ర్యములను పొందుటకయి ప్రయత్నింపఁగూడదని నాయభిప్రాయమయినట్టు మీరు భ్రమింపఁబోకుఁడు. సమస్తవిషయముల యందును యుక్తరీతిని కృషిచేయుచుండవలసినదనియే నాయభిప్రాయము. కులాచార మతాచారములయందందఱికిని నైకమత్యము కలుగనేరదు. పరస్పర విరుద్ధములయిన వివిధమతములును వివిధకులములును శాఖోపశాఖలుగానున్న యీదేశమునం దెవరి మతములోను కులములోను గలదురాచారములను తొలఁగించుటకయి యాయా మతములోని వారును కులములోనివారును ప్రత్యేకముగాఁ గృషిచేయవలసినదేగాని యన్ని మతములవారును గలిసిచేయవలసినపని లేదు. ఒక్క రాజ్యాంగవిషయమైన స్వాతంత్ర్యములు మాత్రమే సర్వజాతి మత సామాన్యాపేక్షణీయములై యున్నవి. కాఁబట్టి యీయొక్క విషయమునందు మాత్రమే హిందూదేశములోని సకలజనులు సంఘీభవించి జాతిమతవర్ణభేదములతో పనిలేకుండ నన్యోన్యక్షేమ సంపాదనము నిమిత్తమైకమత్యముతో పాటు పడుట సాధ్యమగును. ఇది విచారించియే మనదేశమునందలి విద్యాధికులైన

బుద్ధిమంతు లనేకులాలోచించి కృషిచేసి కడచిన నాలుగు సంవత్సరములనుండి యీ దేశీయ మహాసభను స్థాపించి వ్యయప్రయాసములను పాటింపక సర్వజన క్షేమాభివృద్ధుల నిమిత్తమయి పాటుపడుచున్నారు.

సర్వజనోపయుక్తమయిన యీ మహాసభయొక్క యుద్దేశములను గూర్చియు, దీనివలనఁ గలుగ నపేక్షించిన ప్రయోజనములనుగూర్చియు, దీనివిష యమయి యెల్లవారును జేయవలసిన కృత్యములను గూర్చియు, ఈవఱకు సమావేశమయిన మూఁడు సభలలోను జేయఁబడిన నిశ్చయములను గూర్చియు, నేనిప్పుడు కొంత ప్రసంగింపఁ బోవుచున్నాను. మీరందఱు సావధాన మనస్కులరయి చిత్తగింపవలయును.

ఈసభయొక్క ప్రధానోద్దేశములు ముఖ్యముగా మూఁడని చెప్పవచ్చును. అందు మొదటిది నేటివఱకును జాతిమత కులాచార భేదములచేత విడివడి యైకమత్యములేక యున్న హిందూ దేశములోని పలుతెగలుగానున్న మహాజనులనందఱి నొక్కటిగా కలిపి దేశాభిమానము పురికొల్పుట. రెండవది యీ ప్రకారముగాఁజేరిన మహాజనులలో జ్ఞాననీతికులాచార వ్యవహారాదులైన సమస్తశాఖలయందును గ్రమక్రమముగా నభివృద్ధిని కలిగించుట. మూఁడవది హిందూదేశముయొక్క క్షేమమునకు భంగకరముగాను న్యాయవిరుద్ధముగాను నున్నయవస్థలయందు సవరణను కలిగించుటవలన నింగ్లాండు దేశమునకును హిందూదేశమునకును గల యనుబంధమును మఱింత దృఢపఱుచుట. ప్రభుత్వము వారియెడల ప్రజలకనురాగాభివృద్ధిచేయుట యన్న యీ యుద్దేశమిందుఁగడపటఁ జెప్పఁబడినను, ప్రాధాన్యమును బట్టి యీ సభవారి యుద్దేశములలో నిదియే మొదటిదని చెప్పవలసియున్నది. ఓర్వ లేనివారు కొందఱీ సభకు ముఖ్యకారకులుగా నున్నవారి యుద్దేశము జనులను పురికొల్పి వారికి దొరతనమువారిమీఁద ద్వేషమును పుట్టించుట యని నిష్కారణముగా దోషారోపణముచేసి లేని యపవాదమును వేయుచున్నను, కొంచెమాలోచించి చూచువారికందఱికిని వారివాక్యములు సత్యమునకు మిక్కిలి దూరము లైనవని బోధపడకపోవు. ఇంగ్లీషువారి ప్రభుత్వమువలనఁ గలిగిన ముఖ్య ఫలముల

ననుభవించువారు సాధారణముగా మనదేశములో విద్యాధికులేకదా? ఈ సభాస్థాపనమునకు ముఖ్య ప్రోత్సాహకులుగా నున్నవారును విద్యాధికులే కదా? హూణప్రభుత్వమువలని యనంతలాభముల ననుభవించుచున్న యీ విద్యాధికులకారణముగా కృతఘ్నులయి స్వలాభమునకును దేశక్షేమమునకును భంగకరముగా దొరతనమువారి మీఁద తిరుగఁబడునట్లుగా మూఢ జనులను బురిగొల్పుదురన్న వివేకులైనవారెవ్వరైన విశ్వసింపఁదగియుండునా? కల లోను విశ్వసింపఁదగియుండదు. వారి యుద్దేశ మెప్పుడును మూఢులయి యింగ్లీషు ప్రభుత్వమువలని లాభములను దెలిసికోలేక యతృప్తి వహించుచున్న సామాన్య జనులకు వారనుభవించుచున్న లాభములు బోధపడునట్లు చేసి రాజభక్తిని బురికొల్పి మహా జనులలో నైకమత్యమును కలిగించి దొరతనమువారిని ప్రార్థించి వారి యనుగ్రహమువలన నూతన స్వాతంత్ర్యములను బొందుటకై ప్రయత్నించునట్లుచేయుటయు, అందువలన స్వలాభమును దేశక్షేమమును వృద్ధిపఱుపఁ గోరుటయు, నయియుండునుగాని వేఱువిధముగానుండునా? మన దేశాభివృద్ధి నుద్దేశించి పరమదయాపరుఁడైన యీశ్వరుఁడు ప్రసాదించిన యీ యింగ్లీషు ప్రభుత్వమహిమనుబట్టికాని, కాకపోయినయెడల మన మీ దిన మున నిట్లు సభ కూడి యిందఱమైకమత్యముతో రాజ్యాంగ విషయములను గూర్చి నిర్భయముగాఁ బ్రసంగింపఁ గలుగుదుమా? మన దేశమునందింగ్లీషు వారి ప్రభుత్వము నెలవుకొనక ముందు నిరంకుశాధికారముగల కొందఱు దుష్ట ప్రభువులు జరిగించిన దౌర్జన్యములను దుర్ణయములను దలఁచుకొన్న దేహ మిప్పుడును గంపమొందుచున్నది. ఆకాలములో ధనమునకుఁగాని మాన ప్రాణములకుఁగాని రక్షణములేదు; న్యాయమంతయు ధనము నాశయించి యుండుటచే ఖిదల కదిలభించుట కలలోనివార్తగానుండెను; బండవాఁడు రాజుకంటెను బలవంతుఁడు; ఈ భరతఖండములోని చేరువదేశములకు సహి తము సరకులు మొదలయినవి కొనిపోవుటకుఁ దగిన మంచి మార్గములు లేవు; ఉన్న యడవిమార్గములు కొన్నియు వ్యాఘ్రాదిఘాతుక మృగములతోను ఘాతుకమృగములకంటెను క్రూరులైన దొంగలతోను నిండియుం

డుచు వచ్చెను; అందుచేత తీర్థ యాత్రాపరులు సహితము తామిల్లువెడలునప్పుడు మరణకాలమునం దప్పగించునట్లుగా ఋణధనాదులను బిడ్డల కప్పగించి మృతులకై యేడ్చునట్లు బంధు మిత్రాదులు రోదనములు చేయుచుండఁగా బయలుదేఱుచుండిరి; కాశికిఁబోయినవాఁడును కాటికిఁబోయినవాఁడును సమానమన్న లోకోక్తి మీరిప్పుడును వినుచుండలేదా? ఆ కాలమునందు సేవ్యముకాక సారవంతములైన భూములు సహితము అనేకములు బీడుగా విడిచిపెట్టఁబడుచుండెను; నీటియాధారములు క్రొత్తవి నిర్మించుటలేక పోఁగాఁ బూర్వకాలమునందున్నవి సహితము బాగుచేయించువారు లేక యుపేక్షింపఁబడి పాడగుచుండెను; క్షామములు సర్వసాధారణము లగుచుండెను; సామాన్యజనులు విద్యాగంధమెఱుఁగక యజ్ఞానాంధకారములో గ్రుడ్డివారివలె సంచరించుచుండిరి; గాఢాంధకారములో మెఱుపు మెఱసినట్లు దైవికముగా మంచి రాజొకానొకఁడప్పుడప్పుడు వచ్చుచు వచ్చినప్పుడు జనులకల్ప సౌఖ్యము కలుగుచు వచ్చినను, ఆ మేలుతడవు నిలుచునదిగాక సామాన్యముగా దేశమును విపదంధకారము క్రమ్ముకొనియుండెను; ఆకాలమునం దొకఁడు గ్రామాంతరముపోయినయెడల మరలవచ్చి కంటఁబడుదాఁక వాని క్షేమవార్త బంధువులకు తెలియకుండెను.

పురాణములయందు వర్ణింపఁబడిన చిరకాల జీవులవంటి వారెవ్వరైన నుండి యీ భరతఖండముయొక్క వెనుకటి స్థితిని గూడఁ జూడఁ గలిగినపక్షమున అప్పటి భరతఖండమునకును మన యిప్పటి భరతఖండమునకును నరకమునకును స్వర్గమునకును ఉన్నంత వ్యత్యాసమున్నదని చెప్పకపోరు. ఆకాలపుస్థితిని జూచియుండనందున నిప్పటివారి కనేకుల కాస్థితి దురవగాహమయి యున్నది. శతసంవత్సర పరిమితమయిన యింగ్లీషువారి సత్పరిపాలనమువలన మనమిప్పుడనుభవింపఁ గలిగిన సుఖసాధనముల ననేకములను మనపూర్వులు స్వప్నావస్థయందును వినియు కనియునుండరు. కాశిలోని వారి క్షేమ సమాచారమును తంత్రీ ముఖమున నూఱులకొలఁది క్రోసులదూరములోనున్న యిచ్చటివారు నిమిషములోఁ దెలిసికోఁగలుగుదురని నూఱు సంవత్సరముల క్రిందట

నెవ్వరూహింపఁగలరు ? ఆసేతు హిమాచల పర్యంత భూభాగమునం దెక్కడ నున్నను బంధు మిత్త్రాదుల క్షేమసమాచారములను దెలిపెడి యుత్తర ప్రత్యుత్తరములను కానిచీటితో కొన్ని దినములలోఁ దెప్పించుకొనుట సాధ్య మగునని నూఱేండ్ల క్రిందట నెవ్వరూహింపఁగలరు ? ఆవిరి సహాయ్యముచేత నడపఁబడెడి యోడలలోను బండ్లలోను నీటిలోను మెట్టను వందలకొలఁది క్రోశములదూరము నొక్కదినములో ప్రయాణముచేయుట సంభవించునని శత సంవత్సరముల క్రిందట నెవ్వరూహింపఁగలరు ? అప్పటివారి యూహాకందని సౌఖ్యములను సహితము మనమిప్పుడు సర్వ సాధారణముగా ననుభవించుచున్నాము. ఇప్పుడించుమించుగా ధన ప్రాణములకు సంపూర్ణ రక్షణము కలిగి యున్నది ; న్యాయము కోటీశ్వరుఁడు మొదలుకొని కూటిపేదవఱకును సమాన మయియున్నది ; ప్రతిదేశమునందును మృగచోరభయాదులు మృగ్యములైన దారు లేర్పడుటయేకాక వాయువేగమున మనుష్యులను వాణిజ్య వస్తువులను గొనిపోవు ధూమశకట మార్గములుకూడ బహుదేశములయందు వ్యాపించి యున్నవి ; అందుచేత కాశ్యాదిదూర తీర్థయాత్రలు చేయుట పొరుగూరికిపోయి వచ్చుటవంటిదైనది ; నదుల కడ్డ కట్టలు కట్టి కాలువలు బహుముఖములఁ బ్రవహింపఁజేయుటవలన తొంటియూషర క్షేత్రము లిప్పుడు వరిపండెడు దివ్య క్షేత్రములయినవి ; పూర్వపు రీతిక్షామముల కిప్పుడు క్షామము వచ్చుచున్నది ; క్షణకాలములో వేలకొలఁది యోజనముల దూరమునుండి వార్తలను మనో వేగమునఁ గొని తెచ్చెడు తంత్రీ వార్తాహరణ కార్యస్థానము లన్ని గొప్ప పట్టణములయందును స్థాపింపఁబడినవి ; నిరుపేదలు సహితమత్యల్ప ధనముతో నచిరకాలములో బంధుమిత్త్రాదుల యోగక్షేమములను పత్త్రికా ముఖమునఁ దెలిసికొనుట కనుకూలములైన ప్రేషణ కార్యస్థానము లల్పగ్రామములయందు సహితము నెలకొల్పఁబడినవి ; వాణిజ్యాదులు వృద్ధినొంది ద్వీపాంతరములయందలి వింత వస్తువులు సహితము పెరటిపంటలైనవి. ఇవి యన్నియు నిట్లుండఁగా నెల్లయెడలఁ బాఠశాలలు స్థాపింపఁబడి పూర్వకాలమునందు కొన్ని జాతులవారి కందనిద్రమాని పండుగా నుండెడి విద్యాధన మిప్పు డక్షా

సాంధకారములోఁ జిరకాలమునుండి యుండియున్న వారికన్నులు మిఱుమిట్లు కొనునట్లుగా నెల్లయెడల వెదచల్లఁబడు చున్నది. అమూల్యమయిన యా విద్యా ప్రభావముచేత నేకదా కడచిన మూఁడు సంవత్సరముల నుండియు జాతి మత వైషమ్యమును లేశమాత్రమును వహింపక, ఆసేతు హిమాచల పర్యంత హిందూదేశమునంగల హిందువులును,మహమ్మదీయులును, క్రైస్తవులును, పారసీకులును, బౌద్ధులును, జైనులును, ద్విజులును,శూద్రులును,ద్రావిడులును, గౌళులును దేశక్షేమము నిమిత్తమయి ధనవ్యయమునకును శరీరప్రయాసమునకును సహించి దూరదేశప్రయాణములు చేసి యేటేటనొక్కొక్క పట్టణమున నొక్క మందిరమున సోదరులవలె సంభాషింపఁ గలుగుచున్నారు! అయస్కాంతము సూదులనాకర్షించునట్లుగా విద్యాబుద్ధి సంపన్నులైన నూఱులకొలఁది భిన్న దేశీయులను భిన్న మతస్థులను భిన్న భాషలవారిని నిట్లొక్క స్థలమున కాకర్షించి యొక్క సభా మండపమున నొక్క భాషతో మృదు మధురగంభీర వాగ్గుంభనలతో దేశలాభము నిమిత్తమయి వారిచేతఁ బ్రసంగములు చేయించుచున్నది యింగ్లీషు విద్యయను సమ్మోహనమంత్రముగాక మఱియేది? ఇంతవఱకును జాతిమతద్వేషములచేత నొకరి నొకరు తాఁకుటకును నొకరితో నొకరు సంభాషించుటకునుగూడ సంశయింపవలసినస్థితియందుండిన నానావిధములవారి నొక్క చోటసమావేశపఱిచి, ఆప్తబంధువులవలె నేకాసనములఁగూరుచుండఁ బెట్టి, ఏక కుటుంబములోని వారివలె జన సామాన్య క్షేమము నిమిత్తము సంభాషింపఁజేసి, స్వప్రయోజన పరత్వమును పోఁద్రోలి యైకమత్యమును నేర్పుచు హిందూదేశమునకుఁ గ్రొత్త ప్రాణము పోయుచున్నది హూణ భాషారూపమయిన్న సంజీవనీ విద్యగాక మఱియేది? ఈభాష యమృత వర్షము కురియునట్లుగా నెల్లయెడల వెదచల్లుచున్న యుత్తమజ్ఞానమును, పరిశుద్ధనీతిని, నిర్మల ధర్మతత్వమును, మానుష స్వాతంత్ర్య స్వరూపమును, చవిగొన్నతరువాత నెవ్వరు తమ తొంటి యజ్ఞానజన్యమయిన యైకమత్యాభావమును స్వార్థపరత్వమును దురభిమానద్వేషములను త్యజించి పరస్పర భ్రాతృవాత్సల్యముతో సంఘీభవించి మానుష స్వభావార్హములయిన స్వాతంత్ర్య ఫలములను పొందకుండఁ

గోరుదురు? ఎల్లవారల హృదయములయందు నదృశ్యముగా నడుచుచున్న యీ యద్భుతమైన మార్పును జూడఁగా నిదియేమో మహేంద్రజాలమువలెఁ గానఁబడుచున్నది. ఇంగ్లీషువిద్యయొక్కయు నింగ్లీషుప్రభుత్వముయొక్కయు ఘనతను శక్తిని ఘోషించుటకయి యింతకంటె వేఱుమికావలెను?

ఈవఱకు దేశమునకు సంప్రాప్తములయిన ప్రభుత్వములలో నెల్ల నీ యింగ్లీషు దొరతనము సర్వోత్కృష్టమయినదని భూషించుటచే దీనియందే విధమయిన లోపములును లేవని నేను చెప్పఁదలఁచినవాఁడనుగాను. ప్రపంచములోని దేదియు సంపూర్ణముగా నిర్దుష్టమయి యుండదు. ఇంగ్లీషుప్రభుత్వమునందును లోపము లనేకము లున్నవి.''

పాలుగారి యుపన్యాసములవలనఁ గలిగిన దేశాభిమానము యుక్తాయుక్త వివేకములేక యింగ్లీషువారిని వారి ప్రభుత్వమును గర్హించుటయేకాక యింగ్లీషు ప్రభుత్వపక్షమున మంచిమాటచెప్పిన వారిని దూషించువఱకును వచ్చినది. ఈ యువజనులదృష్టియం దింగ్లీషువారిని దూషించినవాఁడెల్లను విద్య లేనివాఁడయినను సద్వర్తనము లేనివాఁడయినను దేశాభిమాన మాననీయుఁడుగా కనఁబడుచుండెను; హత్యచేసినవాఁడయినను చేసిన హత్య యింగ్లీషు వానినైన పక్షమున పూజనీయుఁడుగా నుండెను; ప్రార్థనసమాజ ప్రముఖులలో నొక్కరైన నాళముకృష్ణరావుగారు రాజద్రోహియునరహంతకుఁడునైన కుదిరాంబోసుయొక్క ఛాయాపటమును దెచ్చి పురమందిరములోనా పేరిటనున్న పఠనమందిరములో వ్రేలాడఁదీయుటయే కాక యెవరు చెప్పినను దానిని తీసివేయకపోయెను. ఇది యాధారముచేసికొని నా ప్రతిపక్షులుగా నున్నవారు రాజద్రోహులసమూహమునకు నేను నాయకుఁడనని కరగ్రాహి మొదలయిన యూరపియనులతోఁ జెప్పఁజొచ్చిరి. ఈపటమునుగూర్చి యదియేల పఠనమందిరములో తగిలింపఁబడినదో తెలుపవలసినదనిమండలకరగ్రాహి నాపేర వ్రాసెను. నాళము కృష్ణరావుయొక్క యవివేకమువలన పటమందు తగిలింపఁబడి తరువాత తీసివేయఁబడినదనియును, ఊరక నాపేరుపెట్టుటయేకాని యాపఠనమందిరమునకును నాకును సంబంధమేదియు లేదనియు, స్త్రీల కుపయుక్తము

లయిన పుస్తకములను వార్తాపత్రికలను వారి యిండ్లకుఁబంపి దేశాభివృద్ధికి
పాటుపడెదమని నాకు నేను చెన్నపట్టణములో నున్నప్పుడు వ్రాయఁగా నమ్మి
మందిరము నుపయోగించుకొనుట కంగీకరించితిననియు, పఠనమందిరమువారు
తమ తొంటి యుద్దేశములను విడిచి రాజ్యాంగములలోఁ బ్రవేశించెడు పక్ష
మున పఠనమందిరము నందుండి వేఱుచోటికి తీసికొనిపోవలసినదని నివేదనము
నంపెదననియు, నేనాయన కుత్తరము వ్రాసితిని. ఇట్లు వ్రాసినందుకు నాళము
కృష్ణరావుగారికి నామీఁద నెంతో యాగ్రహమువచ్చెను. పఠనమందిరమున
కు నాపేరు తీసివేయవలసినదనియు నేను కార్యదర్శికి వ్రాసితిని. ఈవిషయ
మయి మొదట నాకు వ్రాసిన మండలకరగ్రాహితోను తరువాత నాయన
స్థానమున వచ్చిన యింకొక మండలకరగ్రాహితోను ఉత్తర ప్రత్యుత్తరములు
నడచిన మీఁదట ఛాయాపటోద్బంధన విషయమప్పటికి ముగిసెను. 'రాజ
ద్రోహపక్షమువారికి మీరు నాయకులఁటకారా'యని రాజమహేంద్రవరము
నందలి యనుగత కరగ్రాహులైన బ్రాడ్వైటు దొరగారు నన్నడిగిరి. ప్రార్థన
సామాజికులలో కొంద ఱప్పుడు తామవలంబించిన మత సిద్ధాంతములనే
పూర్ణముగా మఱచిపోయిరి. ఆసిద్ధాంతములలో నొకటి సర్వజన సహోదర
భావము. ఈసిద్ధాంతమును బట్టి యింగ్లీషువారును మనసహోదర తుల్యులయి
యుండఁగా న్యాయముగా నైనను అన్యాయముగానైనను వారిని పరిహసించిన
వాఁడును హింసించినవాఁడును దేశాభిమానియైన మహాత్ముఁడని సామాజికులు
భావించుట యెంతయు శోచనీయము. 1907-వసంవత్సరము సాంఘికసభకధ్య
క్షతను వహించుటకు నేను కుముదవల్లియు భీమవరమును వెళ్లినప్పుడక్కడ బోడి
నారాయణరావుగారును మఱికొందఱును మూఢజనుల ముందఱ నింగ్లీషువారి
రక్తమును ప్రవాహములు కట్టించవలెనని యుపన్యసించుచుండఁగా వినుట
నాకు కర్ణకఠోరముగానుండెను. నాయుపన్యాసమునందేదో సంబంధమును
తెచ్చి యీవఱకింగ్లీషువారు మనదేశమునకుచేసిన మహోపకారమునకయి వారి
యెడల మనము కృతజ్ఞులమయి యుండవలయుననియు వారిని మనము ద్వేషిం
పక మన స్వాతంత్ర్య సంపాదనము నిమిత్తమయి ప్రభుత్వమువారికి వినయ

ముతో విన్నవింపవలయుననియు నేను జెప్పితినిగాని నాహితవచనము లట్టివారి చెవులకెక్కినవికావు. తరువాత 1908 వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 18-వ తేదిని నే నాంధ్ర పరిశుద్ధాస్తిక మహాసభలో నగ్రాసనాసీనత్వమును వహించుటకు బందరు పురమునకు వెళ్లినప్పుడు నూత నావేశము మనస్సులో నుంచుకొని యిట్లు చెప్పితిని.—

"నిజమైన దేశాభిమానమునకు మాఱుగా ననేకులలో మనదేశమునం దిప్పుడొక విధమైన దురభిమానము వ్యాపించుచున్నది. ఈదురభిమాన బలముచేత మనదేశమునందలి దురాచారములు సహితము సదాచారములుగా పొగడఁబడుచుండుటయు నితరదేశములవారి సదాచారములుకూడ దురాచారములుగా తెగడఁబడుచుండుటయు సంభవించి నిజమైన దేశాభివృద్ధికి భంగముగలుగుచున్నది. ఈ దురభిమానము పరదూషణమునకును ద్వేషణమునకును గారణమయి మతధర్మమునకు శత్రువయి దేశాభివృద్ధికి భంగకరమయి యనర్థదాయకమగుచున్నది. ఈయపూర్వదేశాభిమానులు మూఢజనుల మెప్పునకయి స్వదేశీయమైన దానినెల్ల బట్టువలె భూషించుచు విదేశీయమైన దానినెల్ల ద్వేషించుచు దేశాభివృద్ధికయి యాత్మశ్లాఘనలుగాక సత్యమును న్యాయమును ప్రేమమును గావలెనని పలుకువారిని దేశద్రోహులనియు సత్కార్య భీరువులనియు దూషించుచున్నారు. ఇట్టివారు సత్యమత ధర్మమునకు విరోధులు. ఇట్టి దురభిమానుల వాగాడంబరమువలన మనదేశమభివృద్ధిపొంది స్వస్వాతంత్ర్యలాభముల నొందఁజాలదు. దేశాభివృద్ధికి నిజమైన యీశ్వరభక్తులు కావలెను. పరిశుద్ధమైన యీశ్వరభక్తిగలవారుమాత్రమే స్వార్థ పరిత్యాగులయి కార్యశూరులయి సత్యన్యాయకారుణ్యాదులైన యమోఘ సాధనములనుగొని యీశ్వర ధర్మధ్వజమును దాల్చి పోరాడఁ గల్గుదురు. ఈశ్వరభటులమన్న నమ్మకము లేక దురభిమాన పూరితులైన వాక్శూరులు స్వార్థత్యాగము కావలసివచ్చినప్పుడు మూలమూలల నొదుగుచు తమ పరదూషణపాండిత్యము కష్టసమయములయందు తమకు తోడుపడక పోఁగా భీరువులయి యదృశ్యులగుదురు. ఇట్టివారి కార్యసాధకత్వమంతయు పరదూషణములతోను స్వశ్లాఘనలతోను ద్వేష

ప్రధానములైన పాటలతోను ధ్వజపటములతోడి యూరేగింపులతోను నిండి యుఱుములతోను మెఱుములతోను పూర్ణమయి చినుకులేని శుష్కమేఘాడంబరమువలె క్రియాశూన్యమయి పర్యవసించును.............................. పరిశుద్ధాస్తిక మతావలంబులమని చెప్పుకొనెడు మనమెప్పుడును దేశాభిమానము పేరుచెప్పికాని మఱియే సత్క్రియపేరు చెప్పిగాని యన్యులను ద్వేషింపఁగూడదు.''

పయిమాటలు చెప్పినందునకయి యనుష్ఠానిక బ్రాహ్మలలో నొక రా సభలో నాకు "పిఱికిపంద" యను నూతన బిరుదాంకము ననుగ్రహించిరి. అప్పుడక్కడి మండల కరగ్రాహి శాంతుఁడయి సాగనిచ్చినంతవఱకు వాక్శూరులు విచ్చలవిడిగా విజృంభించిరిగాని క్రొత్తమండలకరగ్రాహి వచ్చి కొంచెము నిగ్రహప్రయోగమునకు ప్రారంభింపఁగానే మంత్రప్రయోగముచేసినట్టుగా వీరందఱును రాజభక్తులుగా మాఱిపోయిరి. సంస్కారాభిమానులు బృందావనపురములో నాకు విందుచేయుటకు ప్రయత్నించిరిగాని శ్రీభోగరాజు పట్టాభిసీతారామయ్యగారిలోపల జరిగిన విందులో నాతిథ్యకర్తయు, ముట్నూరి కృష్ణరావుగారును, రామాచారిగారును,పావకేశ్వరరావుగారును మఱియొకరును పంచపాండవులవలె నయిదుగురు మాత్రమే నాతోఁగలిసి సోదర ప్రీతిభోజనమును గావించిరి.

అనుష్ఠానిక బ్రాహ్మల మనుకొనెడువారు కొందఱు సమాజమునందలి యితరసోదరులయెడఁ జూపెడు సౌభ్రాత్రమును ధనవ్యవహారములోని సారళ్యమును దాపుటకయి యొక చిన్న సంగతి నిందుదాహరించుచున్నాను. నేను చెన్నపట్టణ గృహములను విక్రయించి సొమ్ముతెచ్చిన క్రొత్తలో నాళము కృష్ణరావుగారు మామిడి దేవేంద్రుఁడుగారిని వెంటఁబెట్టుకొని మాతోఁటకు వచ్చి యీయన యింగ్లండునకుఁ బోనున్నాఁడుగనుక రూపాయలుకొన్ని నూఱు లప్పియ్యవలసినదని యడిగిరి. మీవద్ద నేఁబది యఱువదివేల రూపాయలుండఁగా మీరేల యియ్యరాదని నేనడిగితిని. తమ సొమ్ములోనుండి యిప్పుడు తీయుటకు వీలుపడదనియు, అతఁడు ధనవంతుఁడైనందున నింగ్లండు చే

రఁగానే రెండుమూసములలోనే యాయన యన్నగారిచ్చట సొమ్మిచ్చివేయుదురనియు, సొమ్మునకు భయములేదనియు, చెప్పిరి. నేనీవఱకీయన నెప్పుడును చూచియుండకపోవుటచేత మొగమెఱుఁగనివానికి నేనప్పియ్యఁజాలనని యు, కావలసినయెడల మీరడిగినప్పు డిచ్చునట్లు వాగ్దానపత్రమును నాకు వ్రాసియిచ్చి పుచ్చుకొని సొమ్మీయనకు మీరే బదు లియ్యవచ్చుననియు, చెప్పితిని. అట్లు చేయుటకు సమాధానములేక మిత్రుని వెంటఁగొని యాయన మాతోఁటవిడిచి వెడలిపోయిరి. అటు తరువాత మఱి కొన్నిదినములకు కృష్ణరావుగారు మరల మాతోఁటకువచ్చి, మిత్రునినావలనిలిపి తానుమాత్రము నాగదిలోనికివచ్చి, మొదట కోరినన్ని రూపాయ లిప్పుడక్కఱలేదనియు, ఇన్నూట యేఁబదిరూపాయలు మాత్రమిచ్చిన చాలుననియు; ఆసొమ్ము బదులీయవలసినదనియు, నన్నుమరలఁ గోరిరి. ఎంత మొత్తమయినను తెలియనివారికి నేను బదులియ్యననియు, మీరు పత్రమువ్రాసియిచ్చి సొమ్ము గొనిపోవచ్చుననియు, నేను మొదటివలెనే చెప్పితిని. ఆయన నేను కోరినప్రకారముగా అడిగినప్పుడిచ్చునట్లుగా వాగ్దానపత్రమును వ్రాసియిచ్చి సొమ్ముఁ గొనిపోయిరి. చెప్పినగడువు ప్రకారముగా రెండుమూఁడుమాసములుమాత్రమే కాక దానికి ద్విగుణత్రిగుణ కాలముకూడఁ గడచిపోయినది; సొమ్ము వచ్చుజాడ కానరాలేదు. ఎన్నిసారు లడుగఁ బంచినను వారిచ్చినప్పుడు సొమ్మిచ్చెదనని యడుగఁబోయిన వారితోఁజెప్పుచు వచ్చుటయేకాని యంతకంటె వేఱు సదుత్తరము రాలేదు. గడువుపెట్టిన రెండుమాసములును దాదాపుగా రెండు సంవత్సరములయినవి. అడుగుట కాయన నాకు దర్శనమియ్య మానివేసిరి. ఈలోపల దేవేంద్రుఁడుగా రింగ్లండునకుఁ బోవుటయునయినది; పోయి తిరిగివచ్చుటయు నైనది. ఒకనాఁటిరాత్రి నేను తటవర్తి నారాయణరావు నాయఁడుగారి చెల్లెలి వివాహ సంబంధమున జరగినవిందులో నాకేము కృష్ణరావుగారిని కలిసికొనుట తటస్థించెను. నేనప్పుడాయనను సొమ్మువిషయమయి గట్టిగా నడిగితిని. సొమ్ము తానువాడుకొనలేదనియు వాడుకొన్నవారిచ్చినప్పుడిచ్చెదననియు వెనుకటి యుత్తరమునే చెప్పిరి. వారిని తొందరపెట్టి

సొమ్ము పుచ్చుకోవలసినదనియు, వారియ్యనియెడల వాగ్దానపత్ర ప్రకారము గా నాకియ్యవలసిన సొమ్ము నాకిచ్చివేసి తరువాత వారివల్ల రాఁబట్టుకోవలసిన దనియు నేను చెప్పితిని. వెనుక నొకసారియడిగినప్పుడు వారికి కోపమువచ్చి నందున నేనిఁక వారిని సొమ్మడుగఁ దలఁచుకోలేదనియు, తమంత వారి చ్చిన నిచ్చెద లేకపోయిన లేదనియు, ఆయన ఖండితముగాఁజెప్పిరి. ఈ ప్రకారముగా ఘర్షణ జరిగినమీఁదట కొన్ని దినములకు నేనాపత్రమును న్యాయ వాదివద్దికి పంపి ముందుగా కృష్ణరావుగారికి నివేదనపత్రమునంపి తరువాత న్యాయసభలో వ్యాజ్యము తేవలసినదని యుత్తరము వ్రాసితిని. న్యాయవాది కృష్ణరావుగారి బంధువులతో చెప్పఁగా వారాయనను రెండుగడువులలో నాసొమ్ము నాకుఁ బంపునట్లుచేసిరి.

ఇఁక వితంతు వివాహముచేసికొన్నవారి కథకు వత్తము. వారిలో రాజ మహేంద్రవరమున నున్న కొందఱు నే నస్థానికబ్రాహ్మణుఁడ నగుటవలని లాభమునుపొంది యందువలన తాము కీర్తిప్రతిష్ఠలను సంపాదింపవలెనన్న యుద్దేశముతో నొక మాయోపాయమాలోచించి నాకు స్వస్త్యామంత్రణము నిచ్చుమిషమీఁదను పరస్పరసమావేశములవలన నన్యోన్యమైత్ర్యాదులు హెచ్చు నన్న నెపముమీఁదను వితంతు వివాహముచేసికొన్నవారిని వివిధస్థలములనుండి రాజమహేంద్రవరమునకురావించి 1907-వ సు॥ డిసెంబరు నెల 27-వ తేదిని నాటకశాలలో నొకసభచేసి నన్నభినందించుచు నీక్రింది పత్రికను జదివిరి.

"మ-రా-రా-శ్రీ, రావుబహదూర్ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులు వారికి.—

ఆర్యా

అనాథరక్షణమునకు ధారవోయబడిన మీ జీవిత ఫలమనందగియున్న పునరుద్వాహ సంఘముయొక్క ప్రథమ సభాసమయమున మిముంజేరి కృతజ్ఞతా పూర్వక వందనము లర్పించుచున్నారము.

మీయెడ మాకుంగల భక్తి ప్రేమా గౌరవంబులు ముప్పిరిగొనుటంజేసి మామనోగతంబగు కృతజ్ఞతావిశేషమును ప్రకాశంబుగాఁ జూపలేకున్నను మా యుద్దేశ్యమే కార్యముగా గ్రహించి మమ్ము మన్నింపఁ బ్రార్థించుచున్నారము.

స్వీయచరిత్రము

ప్రాచీనకాలంబున ప్రపంచంబునకెల్ల భూషణంబైయున్న అస్మజ్జన్మదేశముయొక్క యభివృద్ధినెల్లను మూలచ్ఛేదము సేయుచున్న దురాచారంబుల దూరీకృతంబులఁ జేసి దేశజనులందరియొక్కయు గౌరవాద్భుతంబుల కర్హుఁడవై యున్నాఁడవు.

హరిశ్చంద్ర నాటకాది స్వతంత్ర గ్రంథంబులును, శకుంతలాద్యాంధ్రీకృతంబులును, పద్య గద్య ప్రబంధంబులును, ప్రహసనంబులును, జీవచరిత్రంబులును, ఉపన్యాసంబులును, వ్యాసంబులును, శాస్త్రగ్రంథంబులును రచియించి ఏకమార్గానుగమ్యమైన ఆంధ్రభాషా ప్రవాహమును పలుమార్గంబులకుం ద్రిప్పి ఫలవంతంబుగఁ జేసినాడవు.

ఆత్మగౌరవము, స్వార్థత్యాగము, అంతరాత్మానుసరణము. అను త్రిగుణాత్మకంబైన మీదీర్ఘ జీవితము పారతంత్ర్యము, స్వోదరపూరణము, స్తోత్రప్రియత్వము, అను త్రిదోషదూషితులైన మానవులకెల్లరకును ఆదర్శమైయున్నయది. మీరు, ఇప్పుడుద్యమించియున్న వితంతుశరణాలయము, పాఠశాల, రక్షణాలయము, అనాథ బాల పోషణాలయము మున్నగునవన్నియు మీహృదయవైశాల్యమును మీవితరణాతిశయమును, మీ లోకశ్రేయానురక్తిని చాటుచున్నవి.

మీకార్యాదరణ దీక్షచేనను ప్రేరితులై, మిమ్మనుసరించి, మీతోడ నష్టకష్టములకుం బాలికాపులై యింతవరకును మీయండనున్న పునరుద్వాహ సంఘమువారి క్షేమము నారయుచుండుడని ప్రత్యేకముగా మిమ్ము బ్రార్థింపనావశ్యకము గన్పట్టదు.

దుఃఖభాజనులకుం బ్రోపును, దీనులకుం బ్రాపును, శరణాగతులకుం గాపును, అసమర్థులకు రాపును నగు తమకును తమకు సహధర్మచారిణియై తమయుద్యమములకెల్ల తోడ్పడి స్త్రీసంఘమునకు మహోపకారమొనర్చిన శ్రీమతి రాజ్యలక్ష్మమ్మగారికిని భగవంతుఁడాయురారోగ్య ఐశ్వర్యములనొసంగుగాక అని ప్రార్థించుచున్నారము.

రాజమహేంద్రవరము,
ది 27-12-1907.

ఇట్లు, భవద్విధేయులు
పునర్వివాహసాంఘికులు.

ఇట్లిందఱును సమావేశమైన తరువాత తిరుమెల్ల వెంకటసుబ్బారావు గారును పుల్లాభట్ల గవరయ్యశాస్త్రిగారును నాయకులుగానుండి యందఱి తోను మాటాడి తాము వేఱొకక్రొత్త సమాజమును స్థాపించుట యావశ్యక మని బోధించి యట్లుచేయ నొడఁబఱిచిరి. నాకు స్వాగతపత్రికను జదివిన రాత్రియే బందరునుండి యిందునిమిత్తమయివచ్చి మాయింటదిగినవారిని భోజ నమునకు వెళ్లినప్పుడు, మాయింట దిగుటచే, రాఁగూడదని మరలఁబంపివేసిరి. అట్లుపంపివేసినవారెవ్వరని నేను విచారింపఁగా నెవ్వరును తామెఱుఁగమని నిందను తిరుమెల్ల సుబ్బారావుగారిమీఁద త్రోసివేసిరి. నన్ను గౌరవించుట కని వేషమువేసి పిలిపించి మా యింటదిగినవారు తమతోడి పంక్తిభోజనమున కర్హులుకారని వచ్చిన యతిథులను తిరిగిపంపివేసిచేసిన యగౌరవమునకయి నా కెంతో కోపమువచ్చినది. వారు మఱునాఁడునన్ను తమనడుమను గూరుచుండఁ బెట్టుకొని ఛాయాపటమును దీయించుకొనెదము రమ్మని యాహ్వానముచేయఁగా నేను రానని మొట్టమొదట తిరస్కారభావముతో నిరాకరించితినిగాని యొక పెద్దమనుష్యుఁడు తనమనవిచెల్లింపవలసినదని మఱిమఱి బతిమాలుకోఁగా తుదకు పోవలసినవాఁడ నయితిని. నన్నుగౌరవించునట్లు నటించుచు నట్లవమానపఱి చిన ప్రబుద్ధులు నాకంటఁబడఁగా నామనస్సునాకు స్వాధీనముగాక కోపాతి రేకముచేత నిటువంటివారితోఁగలిసి ఛాయాపటమును దీయించుకొనుట నేను గౌరవముగాఁ దలఁపక యవమానముగా భావించుచున్నాననియు, ఇటువంటి వారి సహపంక్తిని భోజనము చేయుటకంటె చండాలుర సహపంక్తిని భుజిం చుట యెక్కువ గౌరవదాయకముగా పరిగణించుచున్నాననియు, నిశ్శంకము గా నందఱి మొగములమీఁదను జెప్పితిని. ఈసమాజమునకు ముఖ్యకారకులు గానున్న వారిరువురును తామావఱకెక్కడఁబట్టిన నక్కడభోజనము చేయు వారును దేశీయ సంస్కారసభకు చెన్నపురివచ్చినప్పుడు మతాంతరులతోఁ గూడఁ గలిసి భోజనముచేసినవారును నయి యుండిరి. పూర్వము జాతిభేదము లేక యెల్లయెడలను భోజనముచేయుచుండినవాఁడును కడపట క్రైస్తవమత మును స్వీకరించినవాఁడును నయిన యింకొక నిష్ఠాపరుఁడుకూడ పైయిరువుర

తోనుజేరి నాతోభోజనముచేయఁగూడదని పట్టుదలతోవాదింపఁ జొచ్చెను. వీరిలో పుల్లాభట్లగవరయ్యశాస్త్రీగారు మంచివారేకాని నాతో భోజనప్రతిభోజనములుమాని వేఱుసమాజము స్థాపించినఁగాని వితంతు వివాహపక్షము నశించునని మిత్రులు భ్రమపెట్టుటచేత వారిమాయలోఁబడి యట్లుపనిచేసెను. అతఁడావఱకే వ్యాధిబాధితుఁడయియుండి యాకస్మికముగా రోగముహెచ్చు చేసినందునఁ దన్నుఁజూచి పొమ్మని నాకు వర్తమానమంపెను. నేను పోవునప్పటికే యాతని స్థితి యపాయకరమయినదిగానుండెను. నేనుపోఁగానే యతఁడు నమస్కారముచేసి యేమోచెప్పనారంభించెనుగాని నాలుకతడఁబడి నోటమాట రాకపోయెను. అంతట కాగితమును సీసపు ఫుడకయు భార్యచేత తెప్పించి "నేను మీయెడ నపచారముచేసితిని. క్షమింపుఁడు." అనివ్రాసి నాచేతికిచ్చెను. నాకేవిధమయిన కోపమునులేదనియు, ఆవిషయమును మనసులో నుంచుకోవలదనియు నేనుచెప్పితిని. వితంతు వివాహసమాజము నేర్పఱిచినందుకునాకు నిజముగానే కోపములేదు. అపనికొన్ని సమాజములేర్పడి వివాహములెంత యెక్కువ జరిగిన నాకంతసంతోషము. ఆవఱకు తిరుమెళ్ల[1] వేంకటసుబ్బారావుగారును మఱియొకరును వచ్చి నన్నడుగఁగా హితకారిణీ సమాజములో చేరవలసినదనియు చేరినయెడల వితంతువివాహములు చేసికొన్నవారి నొక యుపసంఘముగానేర్పఱిచి వారిచేతనే వివాహములు చేయించుట కేర్పాటుచేసెదననియు చెప్పితిని. వారు నేనిచ్చినసొమ్మంతయు తమచేతఁబెట్టిన నొకయాట యాడవలెనని యేకాని హితకారిణీసమాజమువారి యాదరణముక్రింద వివాహములుచేయుచు కార్యములనభివృద్ధి చేయఁదలఁచుకోలేదు. అందుచేత హితకారిణీసమాజములో చేరకైరి. స్వతంత్రముగా సమాజము నేర్పఱిచి యేమోపనిచేసెదమని చందాలు జోగుచేసి కాగితములచ్చువేసి రెండుసంవత్సరములు కొంతసందడిచేసిరికాని యిప్పుడాసమాజమేమైనదో చందాలేమైనవో తెలియదు. వారీవఱకొక్క వివాహమునైనను జేసియుండలేదు. మావితంతుశరణాలయములోనే వితంతువులుచేరుచున్నారు. ఏఁటేఁటనాలుగును, అయిదును, ఆఱును వివాహములు జరగుచునే యున్నవి.

ఈ క్రొత్త సమాజము స్థాపింపఁబడిన యల్పకాలములోనే నేనొక సారి కాకినాడకు పోవలసివచ్చెను. కాకినాడలో నేనొక మిత్రుని యింట బస చేసితిని. ఆమిత్రుఁడు వితంతువివాహము చేసికొన్నవాఁడుకాఁడు; జాతి వివర్జనము చేసినవాఁడును గాఁడు అటువంటి బ్రాహ్మణ కుటుంబము నన్ను పంక్తినిబెట్టుకొని భోజనముచేసి నా కాతిథ్య మిచ్చుచుండఁగాఁజూచి, అక్కడ పునర్వివాహములు చేసికొని యున్నవారు సిగ్గుపడి నన్ను తమయింట భోజనము చేసిపొమ్మని నిర్బంధపఱిచిరి. వారిబలాత్కారముచేత నే నొప్పుకొని యొకరాత్రి యొకరియింటికిభోజనమునకుఁబోయితిని. తక్కినవారినతఁడారాత్రి తనయింటికి విందుకు పిలిచెను. ఆదినమున రాజమహేంద్రవరములో నంతకుముందు నాతో భోజనముచేయఁగూడదని వాదించిన మూఁడవ పురుషుఁడును కాకినాడలోనే యుండుట తటస్థించెను అతఁడు నన్ను భోజనమునకు పిలిచిన వారియింటికిఁ బోయి ముందుగా తనకన్నముపెట్టి పంపివేయవలసినదని యడిగెను. పంక్తిని భోజనమునకువచ్చిన రావలసినది లేకపోయిన పోవలసినదని చెప్పి యజమానుఁడాతనిని పంపివేసెను. అతఁడే తరువాత రాజమహేంద్రవరములో జరిగిన నూతన సమాజముయొక్క సభకుఁబోయి యక్కడ నాతో భోజనము చేయఁగూడదని మరల వాదింపఁదొడఁగెను. అప్పుడా సభలోనున్నవారిలో నొకరు "అయ్యా! మీరు కాకినాడలో నెక్కడ భోజనముచేసితిరి?" అని యడిగెను. "అందఱును ఆయనతోఁగలిసి భోజనముచేసినవారేయైనప్పుడు నేనెక్కడను భోజనయచేయక చావనా?" అని యుత్తరముచెప్పెను. అతఁడు తరువాత నొకనాఁడు మాయింటికివచ్చి నాతో భోజనముచేయుటకు తన కేమియు నాక్షేపణములేదనియు నందఱును కూడవన్నందున వివాహములకు విఘాతము వచ్చునేమోయని తానును నట్లంటినేకాని వేఱేమియులేదనియు చెప్పి మాయింటభోజనము చేయఁజూచెనుగాని నేనంగీకరింపలేదు రాజమహేంద్రవరములో నాతో భోజనముచేయని వారిద్దఱుండిరగాని వారిలో నొక్కరీనడుమ కాలధర్మమునొందెను.

చెన్నపట్టణమునుండి నేనిక్కడకు వచ్చునప్పుడు ముద్రాక్షరములు మొదలైన సమస్తపరికరములతోను చింతామణీ ముద్రాయంత్రమును గొనివచ్చి

దానిలో సత్యవాదినీ పత్రికను ప్రకటింపింప నారంభించితి నని యీవఱకే చెప్పితినిగదా. నేను తోఁటలోనికిఁ గాపురమునకు వచ్చినను విశాలమయిన మాయిల్లంతయు బాలికాపాఠశాల నిమిత్తమును వితంతువుల కాపురము నిమిత్తమును కొంతకాలము పాఠశాలావితంతుశరణాలయపర్యవేక్షకుని నివాసము నిమిత్తమును నొక యుపాధ్యాయుని నివాసము నిమిత్తమును ఉపయోగింపఁ బడుచుండుటచేత ముద్రాయంత్రమును పెట్టుటకందు తావు లేక పోయెను. అందుచేత ముద్రాయంత్రము నిమిత్తము కొన్ని నూఱులు రూపాయలు వ్యయపఱచి యింటిదొడ్డిలో పెద్ద పెంకుటిశాల యొకటి వేయవలసివచ్చినది. వారపత్రికను సకాలములో ముద్రించి ప్రకటించుటకయి పెద్ద భృత్యవర్గమును పెట్టవలసివచ్చెను. నాపుస్తకము లావఱకే క్రొత్తగా చెన్నపట్టణములో ముద్రింపఁబడియుండుటచేత నా గ్రంథములను ముద్రించు పనిలేకపోయెను. అప్పటికి పట్టణములో ననేక ముద్రాయంత్రములు స్థాపింపఁబడియుండుటచేత నచ్చునకు పైపని యేదియు రాకుండెను. పత్రిక నిమిత్తమయి మొత్తముగా కాగితములు తెప్పించి నిలువచేయుటకయి ముందుగా కొంత సొమ్ము పెట్టుబడి పెట్టవలసివచ్చెను. పత్రికను పైవారికి పంపువారికి సహితము కొంత జీతమియ్యవలసివచ్చెను. ముద్రాయంత్రములో పనియున్నను లేకపోయినను కూడ నేనే పనివాండ్ర జీతములను నెలనెలకు నియ్యవలసియుండెను. ఇవి యన్నియు నిటుండఁగా పత్రికయొక్క ప్రథమముద్రణపత్రములను గూడ నేనే దిద్దవలసి వచ్చెను. వృద్ధుఁడను దుర్బలుఁడను నయిన నేనీ పనులనన్నిటినిజేయ సమర్థుఁడను గాకపోవుటయేకాక యీవ్యయములనన్నిటిని వహించుట నాకు దుర్భరమయ్యెను. అందుచేత గున్నేశ్వరరావు సోదరులకు చింతామణీ ముద్రాయంత్రమును విక్రయింపవలసినవాఁడనైతిని. నాపుస్తకములను విక్రయించు స్వాతంత్ర్యమునుగూడ వారికే పదియేండ్లవఱకు నిచ్చితినిగాని కొన్ని యేండ్లయిన తరువాత కొన్ని కారణములచేత వారి యనుమతితో నేనే మరల పుచ్చుకోవలసిన వాఁడనైతిని.

పనియెక్కువగుటచేత సదా రోగశీలుఁడయి యుండెడు నాయారోగ్యమంత కంతకు క్షీణింపఁజొచ్చెను. భగవంతుఁడెప్పుడును నాయందు పరిపూర్ణ

నుగ్రహము గలవాఁడగుటచేత నతికాయ కష్టపడవలదని యుపదేశించుటకో యన నాకొక హెచ్చరిక కలుగఁజేసెను. నేనంతకంతకు బలహీనుఁడనగుచు వచ్చుచున్నను కార్యోత్సాహముచేత పనిమానకుంటిని. ఇట్లుండఁగా నొక నాటిరాత్రి నేను వెలుపలికి వెళ్లవలెనని లేచి మంచముమీఁదనుండి దిగి నిలుచుండి యేదో వికారమురాఁగా స్పృహలేక విఱుచుకొని పడిపోయితిని. ఆపడ్డ చప్పుడువిని నిద్రపోవుచున్న నాభార్య యులికిపడి లేచెను. నాకు కొంతసేపటికి మరల స్మృతివచ్చి కన్నులువిప్పి చూచునప్పటికి నాభార్య నావద్దకూరుచుండి యేడ్చుచుండెను. తలక్రింద నొక్క తలగడయుండెను. నాభార్యకు ధైర్యము చెప్పి యోదార్చి దుఃఖముడిపి యీదిండు తలక్రిందపెట్టి నన్నిట్లు పరుండఁబెట్టితివాయని యడిగితిని. లేదు మీరు పడుటయే యీలాగునఁ బడితిరని యామె యుత్తరముచెప్పెను. ఆమాట వినఁగానే భగవంతుఁడు నావిషయమయి చూపుచుండిన ప్రేమకును రక్షణమునకును నాకత్యాశ్చర్యము కలిగినది. తోఁటలో మేము వసించెడి యిల్లు మిక్కిలి చిన్నదగుటచేత మేము పరుండు గదిలోనే పెట్టెలు మొదలయినవన్నియు పెట్టఁబడి యుండెను. అప్పటికి నేనిప్పుడు పరుండు మేడయిల్లు కట్టఁబడియుండలేదు. నేను పరుండు గదిలోనే యొక ప్రక్క పెట్టెలును, ఇంకొకప్రక్క బిందెలును దీపస్తంభమును, ఉండెను. వానిలో దేనిమీఁదపడినను తల బద్దలు కావలసినదే. అట్టి స్థితిలో వానినన్నిటిని తప్పించుకొని నేనెట్లు రెండుపెట్టెలనడుమ నెవ్వరో జాగ్రత్తతో పరుండఁబెట్టినట్టు దెబ్బ తగులకుండ పడఁగలిగితినో, గోడచెంతనున్న దిండెట్లు నాతలక్రిందకు వచ్చెనో, యూహించుట కశక్యమయియున్నది. అది యంతయు నీశ్వరరక్షయని నిశ్చయించుకొని పరుండియే ప్రార్థనచేసి యీశ్వరునకు నాకృతజ్ఞతాభివ్యంజకములైన వందనములను సమర్పించితిని. పిమ్మట నాభార్య నన్ను లేవఁదీసి వెలుపలికిఁ దీసికొనిపోయి మరలలోపలికిఁ దీసికొని వచ్చి మంచముమీఁద పరుండఁబెట్టెను.

రామచంద్రరావుగారును భార్యయును మంగళూరునుండి రాకమునుపు కొంచెముకాలము గుంటూరునుండివచ్చి ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణగారును భార్య

యీ పట్టణములోని మాయింటిలోనుండి వితంతు శరణాలయమును జూచిరి కాని తత్కార్య నిర్వహణ విషయమున వారి యభిప్రాయములకును నాయభిప్రాయములకును నైకీభావము కలుగనందున వారు మరల గుంటూరికి వెళ్లి పోయిరి. పాఠశాలలో నాలుగురుపాధ్యాయినులను ఒక యుపాధ్యాయునిఁబెట్టి విశేషధనవ్యయము చేయుచుంటిని. అట్లయ్యును పాఠశాలవలనఁ గలుగవలసినంత ప్రయోజనము కలుగకుండెను. నే నేయుద్దేశముతో పాఠశాలను స్థాపించితినో యాయుద్దేశము నెఱవేఱినదికాదు. ఎంతో కష్టముమీఁద నిద్దఱు పిల్లలు రెండవఫారమునకువచ్చిరి; వారిలో నొకామె కన్యక; రెండవయామె బాలవితంతువు. వారిరువురనుగూడ తల్లిదండ్రులు బడి మానిపించిరి. మొదటి యామెకు వివాహమయి మామగారు కోడలిని బడికిఁబంపఁగూడదని విధించుటచేత మాన్పఁబడినది; రెండవయామె బడికి పంపుటవలన బంధువులు నిందించుచున్నారన్న హేతువుచేత మాన్పఁబడినది. వీరిని చదివించి ప్రవేశ పరీక్షకు కాకపోయినను మాధ్యమిక పరీక్షకయినను వీరిని బంపవలెనని యాశపెట్టుకొనియున్న నాకీవిషయమున గొప్ప యాశాభంగము కలిగెను. ఈ పాఠశాలను క్రమక్రమముగా స్త్రీల యున్నతపాఠశాలను జేయవలెనని మొదట నా సంకల్పము. ఇట్లు నా సంకల్పమునకు ప్రథమముననే వికల్పము సంభవించెను. దీనినిబట్టి యీపాఠశాలకయి పెట్టెడు సొమ్మంతయు వ్యర్థవ్యయమనియు యుక్తవయస్సువచ్చిన తరువాత తమ బాలికలను పాఠశాలకుపంపి తల్లిదండ్రులు చదివింపరనియు, ప్రాథమిక విద్యను నేర్పుటకయి పట్టణములో రెండు దొరతనమువారి బాలికాపాఠశాలలును కొన్ని క్రైస్తవసంఘ బాలికా పాఠశాలలు నుండఁగా దీని యావశ్యకములేదనియు, ఎప్పుడయినను స్త్రీలయున్నత పాఠశాల యేర్పడవలెనన్న వితంతు శరణాలయములోని వితంతువులవలనను అగతిక రక్షణశాలలోని బాలికలవలనను నేర్పడవలసినదేకాని వేఱువిధముగా నేర్పడ నేరదనియు, తలఁచి యొక యగతికరక్షణ శాలనుగూడ స్థాపింప నిశ్చయించితిని. సాధారణముగా సద్వర్తనముగల యుపాధ్యాయినులు ప్రస్తుత స్థితిలో దొరకుట కష్టము. మాపాఠశాలలోని యుపాధ్యాయినులు కొంద

ఒండొరులతో తగవులాడి యొకరి ఱంకు లొకరు బయలఁబెట్టుచు కాగితములు వ్రాసి పాఠశాలలోను వీధిగోడలకును దీపస్తంభములకును నంటింపసాగిరి. వారిని వదల్చుకొనుటకూడ కర్తవ్యమని నాకుతోఁచినది. అందుచేత మాపాఠశాలను పట్టణమునుండి రప్పించి 1908-వ సంవత్సరము వేసవికాలపు సెలవుల తరువాత మాతోఁటలోని రామచంద్రరావుగారి యింటిలోఁబెట్టితిని. దూరమగుటచేత పట్టణములోని బాలికలక్కడకు వచ్చుటకు మానివేసిరి. అందుచేత తగవులాడిన యుపాధ్యాయినుల నందఱిని దీసివేసితిని. వితంతు శరణాలయములోని వితంతువులు తోఁటలోని యీక్రొత్తయింటిలోనే యుండిరి. వారికి విద్యచెప్పుటకయి ప్రవేశపరీక్షయందుఁ గృతార్థులయిన వయస్సుచెల్లిన యుపాధ్యాయులను బెట్టితిని. పాఠశాలను పట్టణగృహమునుండి తొలఁగించిన తరువాత నాయింటి కించుమించుగా నెలకు ముప్పదిరూపాయలద్దె వచ్చుటచే నదియొక క్రొత్తయాదాయముగా నేర్పడెను. తోఁటలో నగతికశిశు సంరక్షణశాలను (Orphanage) గూడఁబెట్ట నుద్దేశించితినిగాని దానిని శ్రీపిఠాపురపు రాజుగారు పెట్టఁబూనినందున నే నాప్రయత్నముమానివేసితిని.

నేను చెన్నపట్టణమునకువెళ్లక ముందాస్తిక పాఠశాలా స్థాపనమునకయి ప్రయత్నించి లబ్ధమనోరథుఁడను గాకపోయినట్టు చెప్పియుంటినిగదా ? నేను సంకల్పించిన పనిలో నాప్రయత్నము సాగకపోయినను నేనంతటితో విడిచిపెట్టక మరల మరల ప్రయత్నముచేయుచు నేయుందును చెన్నపట్టణముపోకుండుటయే తటస్థించియుండినయెడల మరల కృషిచేసి దాని నీవఱకే స్థాపించియుందునేమో ! నేను చెన్నపట్టణమునుండి తిరిగివచ్చినతరువాత నాహృదయక్షేత్రమునందడఁగియుండినయాస్తిక పాఠశాలా స్థాపనబీజము మరల నంకురించెను. మనస్సున్న పక్షమున మార్గముండకపోదు. శ్రీచిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు పట్టణములో నొకమాధ్యమిక పాఠశాలను స్థాపించి కొన్నిసంవత్సరములనుండి జరపుచుండిరి. ప్రథమోపాధ్యాయులైన సత్యవోలు లక్ష్మీపతిగారు దానిలో జీతము గైకొనకయే ధర్మార్థముగా పనిచేయుచుండినను దానివ్యయములకై లక్ష్మీనరసింహముగారు కొంతచేతిది పెట్టవలసి వచ్చుచుండెను. నేనాపాఠశాలను హిత

కారిణీ సమాజమున కిమ్మని కోరఁగా వారు సంతోషపూర్వకముగా పాఠశాలను మాకిచ్చుట కంగీకరించిబల్లలు దేశపటములు మొదలయిన సమస్త సామగ్రితోను 1907-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు నెలలో దానిని మాయధీనముచేసిరి పాఠశాల మాయధీనము కాఁగానే యావరకుచితముగా పనిచేయుచుండిన లక్ష్మీపతిగారక్కడ పనిచేయుటమానివేసిరి. తక్కిన మూఁడుమాసములకు ననఁగా సంవత్సరాంతమువఱకును పాఠశాలావ్యయములకయి మున్నూఱు రూపాయలు మాచేతి వియ్యవలసివచ్చినను, లక్ష్మీనరసింహముగారు మాకిచ్చిన యుపకరణములవెలయంతకంటె నెక్కువగానేయుండును. ఇఁక దీని నున్నత పాఠశాలనుగా మార్పవలెను. పాఠశాల క్రొత్తకార్య నిర్వాహకత్వమునకు వచ్చుటచేత పాఠశాలనున్నది యున్నట్లుంచుటకే పూర్వాంగీకారము పనికిరాక విద్యాశాఖవారివలన నూతనాంగీకారమును బడయవలసివచ్చెను. నాకుచెన్నపట్టణములోఁ బూర్వపరిచితులును ఉత్తర మండలముల పాఠశాలా పరీక్షకులును అయిన యేట్సుదొరగారి సాహాయ్యమువలన విద్యావిచారణాధికారి మాపాఠశాల నంగీకరించెను. దానినున్నత పాఠశాలనుగాఁజేయు విషయమునఁ గృషిచేయ నారంభించితిని. ఈవిషయమయి పాఠశాలా పరీక్షకులయిన యేట్సుదొరగారితోను, రాజకీయ కళాశాలాధ్యక్షులగు హంటరు దొరగారితోను, మాటాడి రాజమహేంద్రవరములో నింకొక యున్నతపాఠశాలను స్థాపించుట కావశ్యకమున్నదని వారిని సహేతుకముగాఁ జెప్పి యొప్పించితిని. పాఠశాలామందిరమును గట్టించుటకయి యించుమించుగా రెండువేల రూపాయలకొకయింటిని, చెరువు సోమయాజులుగారివద్ద కోటసమీపమునఁ గొనుటయే కాక దాని చుట్టుపట్లనిండ్లను గొనుటకుఁగూడ బేరమాడుచుంటిని. మాపట్టణములోనున్నత పాఠశాలలు రెండుండెను; ఒకటి క్రైస్తవమతాచార్యులది, రెండవది దొరతనమువారిది. మొదటిదంత యభివృద్ధిలో లేదుగాని రెండవదియయిన రాజకీయ బోధనాభ్యసన పాఠశాల మిక్కిలి మంచి దశయందుండినది. ప్రతిపక్షపాఠశాలయొకటి బైలుదేఱి నున్నప్పుడు మునుపున్న పాఠశాలవారికి భయమును మాత్సర్యమును గలుగుట యస్వాభావికముకాదుగదా? అందుచేత బోధ

నాభ్యసన పాఠశాలోపాధ్యక్షులయిన మల్లాది వేంకటరత్నముగారు మాపాఠ
శాల తమపాఠశాలకుఁ బ్రతిస్పర్థిగా నుండునని భయపడి మాదానిని విద్యావిచా
రణాధికారిగా రంగీకరింపకుండఁ జేయవలెనని హంటరు దొరగారితోఁ జెప్పిరి.
రాజకీయబోధనాభ్యసన పాఠశాలకు హంటరు దొరగారధ్యక్షులు; వేంకట
రత్నముగా రుపాధ్యక్షులు. పట్టణములోని యితరులుగూడఁ గొందఱు మాపా
ఠశాలకు వ్యతిరిక్తముగాఁ జెప్పిరి. అందుచేత మాపాఠశాల నున్నతపాఠశాలనుగా
నంగీకరించుటకు మేము విద్యావిచారణాధికారులకు ప్రార్థన పత్రమును బంపిన
ప్పుడు హంటరు దొరగారు వ్యతిరేకముగా వ్రాయుటనుబట్టి వా రంగీకరింపక
పాఠశాలయొక్క స్థిరత్వమునుగూర్చి యేవేవో వ్రాసిరి. అందుపైని నేను చెన్న
పట్టణమునకుఁబోయి పాఠశాలా స్థాపనము నిమిత్తమయి నాయుద్దేశములను నే
నవలంబింపఁ దలఁచుకొన్నమార్గములను వారికి విన్నవించితిని. నామాటలు
విన్నపిమ్మట వారు తాము చూపిన న్యూనతలను సరిపఱుచుకొన్న పక్షమున
పయిసంవత్సర మంగీకరించెదమని చెప్పి హంటరు దొరగారితోఁగూడ నాయుద్దే
శములు చెప్పుమనిరి. నేనాపాఠశాలను, ధనముసంపాదింపవలెనన్నయుద్దేశము
తోను నామనుష్యులకం దుద్యోగములియ్యవలెనన్న యాలోచనతోను స్థాపిం
చితిననియు, విద్యాశాఖ వారాపాఠశాల నంగీకరించినపక్షమున విద్యార్థులు
చెడిపోవుదురనియు, హంటరు దొరగారితో నెవ్వరెవ్వరో యేవేవో చెప్పిరి.
నేనాయనను కలిసికొనిమాటలాడి యాయనకు కలిగిన దురుద్దేశములను కొంత
వఱకు తొలఁగించి, పాఠశాలాకార్య నిర్వహణమునకయి నేనొక యుపసంఘ
మేర్పఱిచెదననియు దానియందాయనను గూడ నుంచెదననియుఁ జెప్పితిని. అం
దుపైని దొరగారు కొంతవఱకు నాపక్షమునకు తిరిగి, ఉపసంఘములోఁ దా
నొకఁడుగానుండుట కంగీకరించెను. శాస్త్రపాఠశాలాధ్యక్షుఁడును పాఠశా
లా సహాయపరీక్షకుఁడును పాఠశాలాప్రధానోపాధ్యాయుఁడును నేనును మఱి
యిద్దఱు హితకారిణీ సామాజికులును కాకినాడ కాలేజి యధ్యక్షులయిన వేం
కట రత్నమునాయుఁడుగారును గల యొక యుపసంఘము నేర్పాటుచేసి,
వేంకటరత్నము నాయుఁడుగారు శమపడిచేసిన విఘులాయనకుఁ జూపి

యాయన యంగీకారమును బడసితిమి. ఇట్లేర్పడిన పాఠశాలా కార్యనిర్వాహక సంఘముయొక్క కార్యదర్శి తనకొకభటుఁడు ప్రత్యేకముగా కావలెనని కోరఁగా, హితకారిణీ సమాజమువారొక భృత్యుని కార్యదర్శియొద్ద పనిచేయుట కిచ్చిరి. అతనికి పాఠశాలతో సంబంధించిన పనియంతగాఁ గనఁబడలేదు. ఒక దినమున హితకారిణీ సమాజముయొక్క యాదరణము క్రింద తోఁటలో నొక వితంతు వివాహము జరగనున్నప్పుడు సాయముచేయుటకయి యాభృత్యుని వివాహదినమునఁ బంపవలసినదని కార్యదర్శిగారిని కోరితిని. ఆయన వానిని బంపలేదు. ఇంకొకదినమున నేను పాఠశాలను జూడఁబోయినప్పుడు కార్యదర్శిగారిని కలిసికొని హితకారిణీ సమాజము పేరిటఁ బ్రకటింపఁబడు చుండిన సత్యవాదినితో సంబంధించిన యుత్తరములను పరివర్తన పత్రికలను ఆభటునిచేత పోషణకార్యస్థానమునుండి తోఁటకు పంపుచుండుఁడని యాయనను మిత్రభావముతో నడిగితిని. ఆయన యాభృత్యునిఁబంపుటకువలను పడదనిచెప్పెను. అందుపైని నే నదిసమాజముపనిగాని నా సొంతపనిగాదనియు, సమాజాధ్యక్షుఁడనైన నాకు విధించుట కధికారమున్నను మిత్రభావముతో వేఁడుచున్నాను గనుక పంపవలసినదనియు, చెప్పితిని. మీరు మిత్రభావముతో వేఁడుచున్నారుగనుక నే నేను పంపనంటిననియు, మీరు విధించియుండినయెడల పంపియుందుననియు, ఆయన యుత్తరమిచ్చెను. నే నీసంగతిని సమాజముయొక్క కార్య నిర్వాహకసంఘమునకు వ్రాసితిని. ఈయన పాఠశాలోపసంఘమునకు మాత్రమే కాక సమాజకార్యనిర్వాహక సంఘమునకును కార్యదర్శిగానుండెను. నేను వ్రాసినయుత్తర మాలోచన నిమిత్తము కార్యనిర్వాహకసంఘము ముందుపెట్టఁబడినప్పుడు తనకు భృత్యుఁడేయక్కఱలేదని చెప్పి, తరువాత తన కాపనియక్కఱలేదని పరిత్యాగపత్రమును బంపెను. ఇంతకుముందే యీయన ప్రశంసించిన పట్టపరీక్షా సిద్ధుఁడయిన యొక మిత్రుని పాఠశాలాప్రధానోపాధ్యాయునిగా నియమించు విషయమయి యుత్తరప్రత్యుత్తరములను జరపుచుంటిని. ఇది యిట్లుండఁగా నేను వేసవికాలములో బెంగుళూరికివెళ్లి మూఁడుమాసములకుతిరిగి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చితిని.

తరువాత రెండు మూఁడు మాసములలో వేంకటరత్నము నాయఁడుగారిని కలిసికొనుట తటస్థించినప్పుడాయన నాతో హంటరుదొరగారు పాఠశాలోపసంఘమునుండి తాము మానుకోఁ దలఁచినట్లు తమ పాఠశాలా పరీక్షాసమయమున యేట్సుదొరగారు తమతోఁజెప్పినట్టుచెప్పిరి. నేనాశ్చర్యపడి నేను విన్న సంగతి నిజమేమో, నిజమైనయెడల కారణమేమో, తెలుపవలసినదని హంటరుగారికి వ్రాసితిని. ఉపసంఘమువారు చేసిన నిర్ధారణములను నేను వ్యవహారములోనికిఁ గైకొనిరానట్టును, వారి యాలోచనలేకుండ ప్రధానోపాధ్యాయుని నియమించినట్టును, ఉపాధ్యాయులకును పాఠశాలోపసంఘములోని యితరులకునుగూడ నతృప్తికలుగుటచేత కార్యదర్శి తన పనిని మానుకొన్నట్టును, ప్రధానోపాధ్యాయుఁడు తన పనికిఁ బరిత్యాగపత్రమును పంపినట్టును చేసిన నిర్ధారణములుచెల్లని యుపసంఘములో నుండనొల్లక తాను పనిని పరిత్యజింపఁదలఁచినట్టును, వారు నాకు పెద్దయుత్తరమును వ్రాసిరి. ప్రధమోపాధ్యాయుని పరిత్యాగపత్రమునుగూర్చి నేనడుగఁగా తానది బుద్ధిపూర్వకముగా పంపినదికాదనియు పనిని మానుకొనుట తనకిష్టములేదనియు నతఁడుచెప్పెను. ఉపసంఘమువారుచేసిన నిర్ధారణములలో నొక్కటితప్ప వ్యవహారమునకు తేఁబడనివేవియులేవనియు, ఆ యొక్కటియు కార్యదర్శి చేయవలసిన దతఁడుచేయనందుకు నేను త్తరవాదిని కాననియు, ప్రధమోపాధ్యాయపదము నిమిత్తము కార్యదర్శి నాకు శ్లాఘించివ్రాసిన యతనితో నాకర్హుఁడను తోఁచినయెడల నుపసంఘమునకుఁ దెలుపుటకయి నేను త్తరప్రత్యుత్తరములను జరపుచుంటినే కాని నేను ప్రధానోపాధ్యాయునిగా నాతనిని నియమింపలేదనియు, కార్యదర్శి మానుకొనుటకుఁగల కారణమిదియనియు, ఉపాధ్యాయులలో నతృప్తి యెంతమాత్రమును లేదనియు, ప్రధమోపాధ్యాయుఁడు పంపిన పరిత్యాగపత్రమొకరి ప్రేరణమువలనఁ బంపఁబడినదేకాని బుద్ధిపూర్వకమయినదికాదనియు, నేను ప్రత్యుత్తరమునువ్రాసి హంటరుదొరగారికి పంపితిని. అప్పుడాయన సత్యమును తెలిసికొని దురుద్దేశముతో స్వార్థపరాయణులు తన్ను భ్రమపెట్టిరని గ్రహించి తరువాత జరిగినసభలో నా పక్షమవలంబించి కార్యదర్శి యుద్యోగ

పరిత్యాగ మంగీకరించుటయేకాక మనలను బెదరింపఁజూచిన ప్రథమోపాధ్యాయుని పరిత్యాగ పత్రమునుగూడ నంగీకరింతమని పలికెను. తత్త్వమును దెలిపి దానిని నేను వారించితిని. పరిత్యక్తోద్యోగియైన కార్యదర్శి యీపాఠశాలవిద్యావిచారణాధికారిచేత నంగీకరింపఁబడినపక్షమున తాను చెవికోయించుకొనెదనని శపథముపలికినట్టు నాకొక పెద్దమనుష్యుఁడుచెప్పెను. అయినను విద్యావిచారణాధికారి మఱుసటి సంవత్సరము నాలవఫారమును తరువాతి సంవత్సర మయి దాఱుఫారములను నంగీకరించి మాపాఠశాలను సంపూర్ణోన్నత పాఠశాలనుజేసెను.

ఇఁక పాఠశాలా భవనమునుగూర్చి కొంతవ్రాయవలసియున్నది. మంచి పనికెప్పుడును మంచివారిని ప్రేరేపించి దేవుఁడు సాయముచేయుచుండును. ఈశ్వరప్రేరణమువలన శ్రీపిఠాపురసంస్థానాధిపతులైన శ్రీరాజాకుమార మహీపతి సూర్యారావు బహద్దరుగారు పాఠశాలాభవన నిర్మాణార్థముగా మొదట నిరువదివేల రూపాయల నిచ్చెదమని దయాపూర్వకముగా వాగ్దానముచేసిరి. ఏ హేతువుచేతనో కాని శ్రీరాజావారికి నామీఁద నిర్హేతుక జాయమానానుగ్రహముకలిగినది. ఈ యనుగ్రహముచేతనే నేను మొట్ట మొదట తోఁటనుగొనియందు వసింప నారంభించినకాలములో వారు రాజమహేంద్రవరము వచ్చి, నప్పుడు మాతోఁటకు దయచేసి నాకు దర్శనమిచ్చిరి. వీరిసాహాయ్యముచేత నేను క్రొత్తగా కొన్నస్థలములోఁబాఠశాలాభవనమును గట్టుటకుద్యమించితిని. కట్టఁదలఁచిన భవనముయొక్క చిత్రపటమువ్రాయించి పాఠశాలాపరీక్షకులైన యేట్సుదొరగారికి చూపి వారామోదించిన మీఁదట నంగీకారార్థముగా విద్యావిచారణాధికారిగారికిఁ బంపితిని. మూఁడు నెలలుదాఁటినది; వారుదానినంగీకరించినట్టే కనఁబడినది అయినను "శ్రేయాంసి బహువిఘ్నాని" యన్నట్లు దానికిఁగ్రొత్త విఘ్నములు రాఁ దొడఁగెను. ఆకాలమునందు "వందేమాతరము" కోలాహలము దేశమునందంతటను వ్యాపించెను. ఈనూతన దేశాభిమాన ప్రకటన మితరస్థలములకంటె మారాజమహేంద్రవరమునందు తక్కువగాఁజూపఁబడలేదు. అవివేకుల ప్రేరణముచేత నేమియునెఱుఁగని బడిపిల్లల

కును మాధులకును యూరపియనులు వీధినిబోవునప్పుడు వెనుక వందేమాతర మని కేకలువేయుట యొకయాటయయ్యెను. దీని నాధారముచేసికొని గిట్టని వారు కొందఱు మాపట్టణములోని యుపకర్ణగ్రాహియైన బ్రైడ్డువుడ్డు దొర గారితో నామీఁద నేమేమోచెప్పి పాఠశాలాభవనము నాస్థలములోఁ గట్ట నిచ్చినయెడల విద్యార్థులు గుమికూడి యూరపియనులను చప్పటలనుగొట్టి గేలి చేయుదురనిచెప్పి యాయనకు నమ్మకము పుట్టించిరి. యూరపియనుల నివాస మునకు సమీపముననున్న యాస్థలములో పాఠశాలాభవనము కట్టఁగూడదని వారు నాతోఁజెప్పిరి. అందు నిమిత్తమయి యాస్థలము కొనఁబడినందున పాఠ శాలనందుఁ గట్టింపకుండుటకు వీలులేదనిచెప్పితిని. ఆదొరవారి నావలకు మా పాఠశాలోపసంఘములో నొక్కరుగానుండవలసినదని గోరియుంటిని. పాఠ శాల నక్కడ కట్టకపోయిన పక్షమున తాముండెదమని వారుచెప్పిరి. మీరుం డకపోయినను సరే పాఠశాల నక్కడ కట్టకమాననని నేనంటిని. తరువాత దొరగారు నగరపారిశుద్ధ్యసంఘమువారిని పాఠశాలాభవనము నందుఁ గట్టుట కంగీకారమియ్యకుండు నట్లు చేయుటకయి ప్రయత్నముచేసిరి. ఆరోగ్యావహ విధులకుఁ బ్రతికూలముగానుండనప్పుడు నాస్థలములోఁబాఠశాలనుగట్టనియ్యక వా రేహేతువు మీఁద నిరాకరింతురోచూతమని నేనును పట్టుపట్టితిని. అక్క డను తమ ప్రయత్నముకొనసాగదని తెలిసికొని దొరగారు కడపటి ప్రయత్న ముగా పాఠశాల కట్టఁబోయెడుస్థలము యూరపియనుల నివాసములకుఁజేరువ గానున్నదనియు, అందుచేత పిల్లలల్లరిచేసి యూరపియనులకు తొందరకలుగఁ జేయుదురనియు, పాఠశాల నక్కడ కట్టినయెడల దానికి మీయంగీకారమియ్య వలదనియు, వ్రాసి మండల కర్ణగ్రాహిద్వారమున విద్యావిచారణాధి కారిగా రికి పంపిరి. ఇక్కడ వారి ప్రయత్నము సఫలమయినది. ఈ దొరగారు వ్రాసిన హేతువుచేతఁగాక విద్యావిచారణాధికారులు పాఠశాలాభవనము నందుఁగట్టిన పక్షమున బాలురయాటలకు చాలినంతస్థలము లేదన్న వేఱుహేతువుచేత నా స్థలమున పాఠశాలను కట్టుకొనుట కంగీకరింపక వేఱుచోట విశాలమైన స్థలములో కట్టవలసినదని వ్రాసిరి. బ్రెయిడువుడ్డు దొరగారట్లు వ్రాయుట

పిల్లలల్లరి చేయుదురన్న నిజమైన విశ్వాసముచేత నేకాని నాయందలి ద్వేషము చేతఁగాదు. నేను కొన్న రెండవతోఁటలోనికి పుంతలోనుండి తప్ప ప్రధాన రథ్యకు వేఱు దారిలేకపోవుటచేత నా పొరుగువారైన రివరెండు మెక్రికీగారిని దారికయి తమస్థలములోనుండి కొంత క్రయమున కియ్యవలసినదని నేను కోరియు కార్యముకాన నప్పుడు బ్రెయిడు వుండుదొరగారు శ్రమచేసి స్వయముగా మాతోఁటవద్దకువచ్చిచూచి రివరెండు మెకికీగారి స్థలమునుకొలత వేయించి చూచి కొంతస్థలమును వారాక్రమించు కొన్నట్లు కనిపెట్టి యందలి బ్రహ్మజెముడు మొదలయినవి కొట్టించి నేను కోరిన స్థలములోనుండి దారివేసికొన వచ్చునని నాతోఁజెప్పిరి. అంతేకాక దాని నంటియున్న పుష్పాలచెఱువును నా కోరిక మీఁద హితకారిణీ సమాజమునకిమ్మని యీ దొరవారే మండలకర గ్రాహికి వ్రాసిరి.

ఇప్పుడు పాఠశాల నిమిత్తమయి క్రొత్త స్థలమును వెదకవలసిన చిక్కొకటి సంప్రాప్తమయినది. ప్రాఁతపట్టణములో విశాలమయిన స్థలము మఱియెక్కడను లేదు. ఇన్నీసుపేటలో రెండు మూడు వేలగజముల స్థల మొకటి గజమొకటికి నాలుగురూపాయలచొప్పున వెలకుదొరకెనుగాని యదియు నాట లకుఁజాలదు. ఇట్లు విచారించుచుండఁగా నిన్నీసుపేటతోఁజేరియున్న యీ యెకరముల హుకుముపేట పొలమొకటి యమ్మకమునకువచ్చెను. అప్పుడు పాఠశాలల పరీక్షనిమిత్తమయి రాజమహేంద్రవరమునకువచ్చియున్న పాఠశాలాపరీక్షకులగు యేట్సుదొరగారిని రాజకీయశాస్త్ర పాఠశాలాధ్యక్షులయిన హంటరు దొరగారిని నేనాపొలమునకుఁ బిలుచుకొనిపోయి చూపఁగా, వారదికొన వచ్చునని చెప్పిరి. పంద్రెండువందల రూపాయలకు నేనాపొలమును గొంటిని. ఆ పొలముయొక్క మధ్యనుండి యినుపదారిపోయినందున దానిగట్టున కీవల నున్న యెకరముపైచిల్లర మాత్రమే యిన్నీసుపేటలోచేరి పాఠశాలాభవన నిర్మాణమున కర్హమైనదిగానుండెను. ఇనుపదారిగట్టున కావలివైపుననున్న నాలుగైదెకరముల సూమియు దారిలేకపోవుటచేత వ్యాయామ భూమిగా నుపయోగించుటకైన పనికిరాక వ్యర్థమయ్యెను. తరువాత మొదటిపొలము నంటియున్న

యింకొకపాలములో నినుపదారిగట్టున కేవలమున్నయెకరమునర భూమిని నన్నూటయేఁబదిరూపాయలకు కొని మొదటిదానితోఁ జేర్చితిని. ఈ రెండు పాలములును మొదట నేను చెరువు సోమయాజులుగారివద్ద కొన్నదానివంటి గట్టిసూములుకావు. ఇవి నల్లరేగటి నూనెగడ్డ భూములగుటచేత గృహనిర్మాణమునకంతగా నర్హములయినవికావు. అయినను పట్టణములో నింతకంటె మంచి స్థలము దొరకకపోవుటచేత పాఠశాలాభవనము నిందులోనే కట్టవలసివచ్చెను. పునాదులు మొదలైనవి వేయుటలో నెంత జాగ్రత్తపుచ్చుకొని గట్టిపనిచేయించినను ముందెప్పుడయిన గోడలు బీటలువాఱు నేమోయని నాకిప్పటికిని భయముగా నేయున్నది.

మా పాఠశాలలోని విద్యార్థులు యూరపియనులను గేలిచేసి పరిహాసింతురని బ్రెయిమువూడు దొరగారు భయపడినను మా పాఠశాలోద్దేశము విద్యార్థులలో నీశ్వరభక్తియు ప్రభుభక్తియు సద్వర్తనమును పెంపు చెందింపవలయుననియేకాని వేఱొకటికాదు. మా పాఠశాలలోని విద్యార్థులు ప్రతిదినమును విద్యారంభమునకు ముందుచేయవలసిన ప్రార్థనములో నంత్య భాగమిది—

"ఓసర్వకారుణ్యా! మేమెల్లప్పుడును శ్రద్ధా భక్తులతో విద్య నభ్యసించుచు, జ్ఞానాభివృద్ధిని జేసికొనునట్లు ప్రసాదింపుము. విద్యవలన మేము వినయపరులమును, నీతి మంతులమును, అయి సర్వకార్యములయందును నీకుఁ బ్రీతికరముగా వర్తించునట్లు మమ్ము నడుపుము. మేము పొందిన విద్యాలాభమును ఇతరులకుఁ గూడఁ గలిగించుచు, స్వార్థపరత్వమును మాని సాధ్యమైనంతవఱకుఁబరోపకార పరాయణత్వమును బూని, ఈశ్వరభక్తియు ప్రభుభక్తియు కలవారమయి, మమ్ముఁ గన్నతల్లిదండ్రులకును, మేముచదివిన పాఠశాలకును, మేము జన్మించిన దేశమునకును ఖ్యాతి తెచ్చునట్టి సద్వర్తనమును బడయుటకయి సదాప్రయత్నించుచుండు బుద్ధిని మాకు కరుణింపుము. ఓం తత్సత్!"

చిలకమర్తి లక్ష్మీ నరసింహముగారు పాఠశాలనుంచిన పట్టణములోని గృహము వృద్ధి పొందుచున్న మా పాఠశాలకు చాలనందునను, గృహ స్వాములు తమకాయిల్లు కావలెనని కోరినందునను 1908-వ సంవత్సరమునందు ఎడ్వర్డు పాఠశాలనుగూడ మా పాఠశాలలోఁ జేర్చుకొని యాపాఠశాలయున్న గృహమునకు నెలకిరువది రూపాయలయద్దె యేర్పరుచుకొని మా పాఠశాలను పట్టణమునుండి యిన్నీసు పేటకుఁ దీసికొని పోయితిమి. దినదినాభివృద్ధినొందుచున్న మాపాఠశాల కా గృహము చాలకపోవుటచేత నయిదాఱునందల రూపాయలు వ్యయపెట్టి దొడ్డిలో మూడు పెద్ద పాకలనువేసి కొన్ని తరగతుల నందుంచితిమి. పిమ్మట నవియు చాలకపోఁగా నిరువది రూపాయల కింకొక యిల్లా సమీపమున నేయద్దెకు పుచ్చుకొని క్రింది తరగతుల నందుంచితిమి. బల్లలు మొదలైనవాని నిమిత్తమును శాస్త్రోపకరణముల నిమిత్తమును పుస్తక భాండారము నిమిత్తమును శిక్షకుల వేతనాదులలో సంభవించు న్యూనతను పూర్తి చేయు నిమిత్తమును శ్రీపిఠాపురపు రాజుగారేడు వేలరూపాయ లిచ్చినందున వారు దయచేసిన యా సొమ్ముతో బల్లలు మొదలయినవి సమగ్రముగాఁ గొంటిమి. ఈ యాస్తికపాఠశాలకు మా సమాజమున కత్యంత సహాయుఁడుగా నుండిన దేశిరాజు పెద బాపయ్యగారిని ప్రధానోపాధ్యాయునిగా నియమింప నిశ్చయించుకొంటిమి. ఆయనయు హితకారిణీ సమాజపాఠశాలా విషయమున నెంతో యుత్సాహముతో పనిచేయఁ గృతనిశ్చయుఁడయి యుండెను. ఆయనయే యీపాఠశాలకు ప్రధానాధ్యాపకుఁడైన పక్షమున పాఠశాల యత్యున్నత స్థితికి వచ్చుటయేకాక పట్టణములోని లోకోపకారక సమాజములన్నియు మహోచ్ఛదశనొందియుండును. అటువంటి విద్యావినయ సద్గుణ సంపన్నుని యుపదేశ లాభము పొందు భాగ్యము మాపాఠశాలకు లభించినది కాదు. తానొకటి తలఁచిన దైవమొకటి తలఁచును. ఆయన వ్యాధి బాధితుఁడయి యౌషధసేవ నిమిత్తము చెన్నపట్టణము పోయియుండి యక్కడ 1908-వ సంవత్సరము మార్చినెల 9-వ తేదిని ఈశ్వర సాన్నిధ్యము నొందెను.

నేను కొన్న హంకుముపేట భూములలో పాఠశాలా మందిరమును కట్టించుటలో శ్రీ కంచుమర్తి వేంకటసీతారామచంద్రరావుగారు నాకత్యంత సహాయులయి పని చేయించిరి. పని నేననుకొన్నంత శీఘ్రముగా జరగినది కాదు. ఎంతకాలములో నేను బెంగుళూరికి వెళ్లుటకు ముందు నేను బెంగుళూరినుండి తిరిగివచ్చులోపల పనిని విశేష భాగమును ముగించెదమని శ్రీరామచంద్రరావుగారు సెలవిచ్చిరి. అయినను పనివాండ్రు తగినంత మంది దొరకకపోవుటచేతనో యెండలలో పనిచేయుట కష్టమగుటచేతనో పని విశేషముగా సాగినదికాదు. అందుచేత నే నుదయాస్తమానములయందు ప్రతి దినమును పోయి పనిని చూచుచు నెక్కువ చురుకుదనముతో పని చేయింప నారంభించితిని. గృహనిర్మాణ సంబంధమునఁ గొన్ని విషయములలో నేనును రామచంద్రరావుగారును నేకాభిప్రాయము గలవారము కాకపోయితిమి. నేనెప్పుడును నాకునను వచ్చినదారిని పోయెడివాఁడనేకాని యితరులు చూపిన దారిని పోవునట్టివాఁడనుగాను. ఇద్దఱు యజమానుల యాజ్ఞక్రింద కార్యమెప్పుడును సరిగా సాగియుండదు. అందుచేత నేను రామచంద్రరావుగారి సాహాయ్యలాభము వదలుకొని స్వేచ్ఛముగా నేనొక్కఁడనే కార్యభారమును పూనవలసినవాఁడనయితిని. ఇటుకలు, రాళ్లు, సున్నము, కఱ్ఱలు మొదలయిన పరికరములనన్నిటిని నేను స్వయముగా నే వెలయాది సౌకర్యమైనంత చౌకగా కొని నా పర్యవేక్షణము క్రిందనే పనిచేయించితిని. నా పాఠశాలలో సహాయోపాధ్యాయుడుగానున్న మునుగంటి వేంకటరత్నముగారు పనివాండ్రకు కూలి యిచ్చుట లెక్కలువ్రాయుట సామానులకు పుచ్చుకొనుట నియమపత్రములను వ్రాయించుకొనుట మొదలయిన పనులలో నాకు మిక్కిలి సహాయులుగా నుండిరి. ఈపనిలో నాకు సహాయులుగా నున్నవారి కందఱికిని నా కృతజ్ఞతాభివందనములను చేయుచున్నాను. మొట్టమొదట నిరువదివేల రూపాయలతో గృహమును నిర్మింపవలె ననుకొంటిమిగాని నలుబదివేల రూపాయలతోఁగాని సుందరవిశాలభవన నిర్మాణముకానట్లు కనఁబడెను. మాకోరికలను సఫలముచేయుటకయి కల్పతరువువలె శ్రీపిఠాపురపు రాజాగారు మాపెరటిచెట్టయి.

నిలిచిరి. అందుచేత మాయభీష్టములు నిరంతరాయముగా సిద్ధింప నారంభించినవి. వారానలువదివేలరూపాయలు నియ్య నన్నుగ్రహింపఁగా నలువదివేల రూపాయల యిల్లలువదివేల రూపాయలయిల్లయ్యెను. ముందువైపున మాత్రమే రెండవయంతస్తు వేయఁదలఁచుకొన్న దన్ని వైపులను రెండస్తులుగల దివ్య సౌధమయినది. ఈశ్వరానుగ్రహమువలనను రాజాగారి దయవలనను మా యీ పాఠశాలా భవనము పట్టణమున కలంకారభూతమయిన గృహరాజమయినదని చెప్పవచ్చును. మంచిదాత లభించినప్పు డర్థుల యాసకుమేర యుండదు గదా? అట్లని విద్యాలయమును కట్టించుటలో వ్యయమయిన ధనమంతయు నా సొమ్మె యినట్టే భావించుకొని బద్ధహస్తుఁడనయి యుపయోగించితినిగాని పరులసొమ్మని యుదారహస్తుఁడనయి వినియోగింపలేదు. ఈభవనమును చూడవచ్చిన యొక యనుస్థాన నియుక్త వాస్తు విద్యావిశారదుఁడు (Executive Engineer) దీని నిర్మాణమునకు లక్షయిరువదియైదువేల రూపాయలైనవా యని యడిగెను. ఈ పాఠశాలా భవనములో రెండవ యంతస్తుమీఁద వేయేసి మంది పట్టఁదగిన రెండు సభా సదనము లున్నవి. ఈ పాఠశాలా మందిరము నీతిధర్మ విద్యా నిలయమయి సదా శ్రీ రాజావారి కీర్తిని బ్రకటించుచుండునుగాక! ఈ పాఠశాలలో స్త్రీలు వేఱుగా విరామకాలములో నచ్చికూరుచుండుటకయి యొక విశాలమైనగది విద్యార్థినుల యుపయోగార్థమయి కట్టఁబడియున్నది.

తక్కిన పాఠశాలలోకంటె హితకారిణీసమాజమువారి యీపాఠశాలలో రెండు విశేషములున్నవి. అందొకటి పురుషులతోడి పాటుగా విద్యాభిలాష గల స్త్రీలనుగూడఁ జేర్చుకొని ప్రవేశపరీక్షవఱకును జదివించుట. బాలుర పాఠశాలలో బాలికలను జేర్చుకొనుట యనర్థదాయకమని ప్రారంభములో కొందఱు భావించి సందేహపడిరి. వారి సందేహమునకు కొంత యవకాశ మున్నను పరీక్షించి చూతమని స్త్రీలను గౌరవించెడు సద్గుణమును పురుషులకు చిన్నతనములోనే నేర్పవలెనన్న యాశతోఁ గలిపి స్త్రీలను చదివించెడు పద్ధతికి దారియేర్పఱిచితిని. స్త్రీలు పురుషులతోఁ గలిసి యేకాసనము మీఁదఁ గూరుచుండక వేఱు ప్రక్కను తమకయి యేర్పరుపఁబడిన బల్లలమీఁద ప్రత్యే

వీరేశలింగము ఉన్నతపాఠశాల

కముగాఁ గూరుచుందురు. ఒకరిద్దఱు దుష్టబాలురారంభదశలో కొంచెము ల్లరి చేయనారంభించిరి. కాని యుక్తసమయములో కనిపెట్టి వారివ్యతిక్రమమునకుఁ దగిన దండనచేయుటచేత బుద్ధితెచ్చుకొని తమయవినయమును మానివేసిరి. ఇప్పుడు బాలురకు బాలికలయందు గౌరవము చూపుట యభ్యాసమైనది. బాలిక లెదురుపడినచో బాలురు ప్రక్కకుఁదొలఁగి బాలికలకు దారి యిత్తురు. ఒక యువతి క్రమముగా నాలవ యైదవయాఱవ ఫారములలో మూఁడుసంవత్స రములుచదివి పాఠశాలాంతిమ పరీక్షలోఁ (School Final Examination) గృతార్థురాలయినది. మొదటి రెండవ మూఁడవ నాలవ ఫారములలో బాలిక లిప్పుడు చదువుచున్నారు. వీరిలో యుక్తవయస్సు వచ్చినవారును కొంద ఱున్నారు. ఇప్పుడు మాపాఠశాలలో నింగ్లీషువిద్య నపేక్షించినబాలికలిరువది ముప్పది మంది చదువుచున్నారు. బాలికలకు బాలురవలన నేవిధమయిన తొందరలును గలుగకుండ నుపాధ్యాయులు కనుగలిగిచూచుచుందురు. విరామ సమయములో బాలికలం కూరుచుండుగదికీవల నుపాధ్యాయులగదియుండుట చేత బాలు రెవ్వరును స్త్రీలగదివంక పోవుటకైనను సాహసింపరు. సాధ్య మయినయెడల నెప్పుడైనను బాలికలయున్నత పాఠశాలగాఁగూడ నుపయోగ పడవలెనన్న యాలోచనతోనే నే నింతపెద్ద భవనమును గట్టించుటకుఁ బ్రయ త్నించితిని. సాధారణముగా బాలికలుబాలురతోఁగలిసియే మూఁడవఫారము వఱకునుచదువవచ్చును. అప్పటికి బాలికలు కొంతయెదుగవచ్చునుగాన పయి మూఁడుతరగతులలోను స్త్రీలేయుపాధ్యాయినులుగానుండివిద్యచెప్పుట యుక్త ముగానుండును. స్త్రీలకుఁబ్రత్యేకముగాఁ నయిదాఱు తరగతులనుంచుటకుఁగూడ పాఠశాలతగియున్నది. మాపాఠశాలలో స్త్రీలకందఱికిని ధర్మార్థముగానేచదువు చెప్పుదుము. ఇట్లు మేము చూపినమార్గము ననుసరించి కాకినాడ కాలేజి వారును స్త్రీలను దమ పాఠశాలలోఁ జేర్చుకొనుట కారంభించి యున్నారు.

మా పాఠశాలలోఁగల రెండవవిశేషము పంచమబాలురనుగూడ నా యాతరగతులలోఁ జేర్చుకొని చదువుచెప్పుట. కొన్ని సంవత్సరములనుండి

యయిదాఱుగురు పంచమబాలురు మా పాఠశాలలోని యున్నతవర్గములలో చదువుచున్నారు. వారికిని తక్కిన బాలురకును భేదమేమియుఁ గనఁబడదు. వారును మంచివస్త్రములనుగట్టుకొని శుచిగానుండి వినయ వినమ్రతలతో వర్తించుచుందురు. తక్కినబాలురును వారిని దూషింపక ద్వేషింపక వారియెడల సౌభ్రాత్రమును జూపుచున్నారు. ఎఱుఁగనివారికి వారిని చూపి పంచమబాలురని చెప్పినఁగాని యితరులకును వారికిని భేదము తెలియరాదు. బాలికలకువలెనే మొదటిఫారము మొదలు పయితరగతులలోఁజదువు పంచమబాలురకును జీతములు గైకొనక ధర్మార్థముగాఁ జదువుచెప్పఁబడును. క్రైస్తవపాఠశాలలలోఁగూడ క్రైస్తవులుకాని మాలబాలురను జేర్చుకొోరని నేను కొంతకాలముక్రిందట విన్నప్పుడు నాకత్యాశ్చర్యము కలిగినది. మాయున్నతపాఠశాలస్థాపింపఁబడిన తరువాత మా పట్టణములోని క్రైస్తవ మతాచార్యులు తమయున్నత పాఠశాలను దీసివేసి దానిని మాధ్యమికపాఠశాలనుగా మార్చిరి.

అన్నియు బాగుగానేయున్నవికాని మా పాఠశాల యిరుగుపొరుగులు మాత్ర మంత మంచివికావు. దాని సమీపములో నున్నవానిలోవిశేషభాగము బీదలు వసించు తాటియాకులయిండ్లు. మా పాఠశాల యక్కడ కట్టఁబడిన తరువాత చుట్టుపట్టుల స్థలములవెలలు హెచ్చినవి. మా పాఠశాలకు దక్షిణముననున్న నాలుగువందలకులోపల రాఁదగినదయిదువేల గజముల స్థలమును మేము నాలుగువేల రూపాయలిచ్చి కొనవలసివచ్చినది. ఈ నాలుగువేల రూపాయలనుగూడ శ్రీపిఠాపురపురాజుగారే దయచేసిరి. స్థలములకయిననేమి మందిర నిర్మాణమునకయిన నేమి యుపకరణ సంపాదనమున కయిన నేమి యీవఱకే పాఠశాలవిషయమున శ్రీపిఠాపురపురాజుగారు డెబ్బదివేల రూపాయలను వ్యయపెట్టిరి. ఇంతటి మహౌదార్యమును జూపిన శ్రీరాజావారి పేరే పాఠశాలకుంచిన నెంతోసముచితముగా నుండియుండును. అట్లు జరగనందుకు నేనెంతయుఁ జింతిల్లుచున్నాఁడను.

1911-వ సంవత్సరము నవంబరునెల 27 తేదిని పాఠశాలాగృహ ప్రవేశోత్సవము మహావైభవముతో జరపఁబడినది. కలకత్తానగరమునుండి సిటీకాలేజి

యధ్యక్షులైన హేరంబచంద్ర మైత్రగారువచ్చి గృహప్రవేశోత్సవము నడపి మంచి యుపన్యాసముచేసిరి. నాఁటి సాయంకాలము పట్టణములోని ప్రముఖులందఱును దయచేసి యానందించిరి. ఆసమయమునందు నే నెప్పుడు నెదుఁరుచూడని యొక విశేషము నడచినది. నాకుఁ దెలియకయే శ్రీపిఠాపురపు రాజుగారావఱకే విద్యావిచారణాధికారిగారికి వ్రాసి యాయనవద్దనుండి హితకారిణి పాఠశాలయన్న పేరును నాపేరునకు మార్చినట్లు వచ్చిన తంత్రీవార్తను శ్రీరాజావారియుత్తరమును సభలోఁజదివిరి. అది నాకిష్టములేకపోయినను కార్యము మించినదానికి చేయునదిలేక యేమియుపలుకక సభలో నూరకుండ వలసినవాఁడనైతిని. రాజావారునాకట్లు చూపిన గౌరవమునకు నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడనయి యున్నానుగాని మార్చినపేరు కాసుకర్చుచేయని నాదిగాక సమస్తవ్యయములనుభరించినవారిదయి యుండిననాకెంతో సంతోషకరముగా నుండియుండును. ఇప్పుడా పాఠశాలయందు దాదాపుగా నేనూఱుగురు విద్యార్థులు చదువుచున్నారు. పరీక్షలలో విద్యార్థులు తక్కిన మంచి పాఠశాలల విద్యార్థులకుఁ దీసిపోవుచుండలేదు. ఈపాఠశాల యాస్తికోన్నతపాఠశాలయని పిలువఁబడుచున్నది. పరిశుద్ధాస్తికమతధర్మము లందుఁ జెప్పఁబడకపోయిన పక్షమున నిప్పటిపేరు సార్థకమయినదిగాక నేతిబీరకాయవంటిదగును. అదిపేరున మాత్రమే కాక క్రియయందుఁగూడ నిజమైనయాస్తిక పాఠశాలయయినప్పుడు నే నాస్తికపాఠశాలను స్థాపింపవలెనని చిరకాలమునుండి చేయుచుండిన కృషి సంపూర్ణముగా సఫలమయినదని సంతోషించుట కవకాశముకలుగును. ఇప్పుడా లోపమునకుఁ గారణము తెలుఁగుభాషలో పరిశుద్ధాస్తికధర్మములను బోధించు పుస్తకములు లేకపోవుటయేకాని వేఱుకాదు. ఆలోపము నేపుణ్యాత్ముఁడు పూరించునో! ఈశ్వరుఁడు దలఁచుకొన్నయెడల లోకములో నసాధ్యమేదియు నుండదు. నాపై నీశ్వర కటాక్షము పూర్ణముగాఁ బ్రసరించిన పక్షమున వృద్ధదశయందున్నను దుర్బలశరీరుఁడనయియున్నను వ్యాధిబాధితుఁడనయియున్నను నేనే యాలోపమును దీర్పఁగలుగుదునేమో! ఆస్తికప్రార్థనముతో పాఠశాలపని నారంభించుచుండుట తప్ప పాఠశాలలో నిప్పుడాస్తిక

ప్రబోధమేమియు జరగుచుండలేదు. ఈ పనిని సమర్థతతో నిర్వహించుట కాస్తికు లుపాధ్యాయులలో నెక్కువగానుండవలెను. పాఠశాలకు చుట్టును గోడలేక పోవుట యిప్పుడొక కొఱతగానున్నది. ఈ కొఱత శీఘ్రముగా నే తీఱవచ్చును. రు 1200 లకు కొన్న పొలములో నిసుపహారిగట్టున కావల నున్న భాగము రు 1250 లకు విక్రయింపఁబడి యాధనముతోను మఱికొంత ధనముతోను పాఠశాలకుత్తరపు వైపుననున్న తాటాకులయిండ్లవరుస యొకటి కొని వేయఁబడినది.

1907-వ సంవత్సరము వేసవికాలపు సెలవులకుఁదరువాత వితంతు శరణాలయమును పట్టణములోని మాయింటినుండి తోఁటలోనికిఁడిసికొనివచ్చితినని యీవఱకే చెప్పియుంటినిగదా ! శరణాలయములోనివారికి విద్యచెప్పుటకయి ప్రవేశపరీక్షయందుఁ గృతార్థులయిన పురుషులనిద్దఱిని కుట్టుపనినేర్పుటకయి యొకస్త్రీని బెట్టి పాఠశాలను సరిగా జరపుచుండుటయేకాక నేనును పాఠశాలలో పనిచేయుచుంటిని. నాభార్య వారికి సంగీతము నేర్పుచుండుటయే కాక క్రొత్తగా తోఁటలోఁగట్టఁబడిన యానందాశ్రమములోఁ బ్రతిదినమును ప్రాతస్సాయంకాలములయందు వారిని గొనిపోయి ప్రార్థనము జరపుచుండెను. వారికిఁ జిత్రలేఖనము నేర్పుటకయి కొంతకాలమొక యుపాధ్యాయుని సహితము పెట్టితిని. శరణాలయములోఁ జేరినవారు సాధారణముగా వివాహాపేక్ష చేతనే వచ్చువారగుటచేత వారికిఁ జదువునందంత శ్రద్ధయుండదు. వారిలో నెవ్వరికైన విద్య చెప్పించి బాగుచేసి వితంతుశరణాలయకార్యములను నిర్వహించుట కాసక్తికలవారినిగాను సమర్థురాండ్రనుగాను దిద్దవలెనని నే నెంతో ప్రయత్నము చేయుచుంటిని. ఇట్లుండఁగా నాబాల్యసఖుఁడైన కనపర్తి యోగానందముగారికొమారితసుందరమ్మయనుపదునాలుగేండ్లప్రాయముగలబాల వితంతువు 1907-వ సంవత్సరమున వితంతు శరణాలయమును జేరెను. ఆమె మాయింటనే యుండఁగోరినందున నామెతండ్రిగారి యెడల నాకుండిన మిత్రభావమునుబట్టి యట్లేయుంచుకొని యామెను నేనును నాభార్యయుఁ బుత్రికాప్రేమతోఁ జూచుచుంటిమి, ఆమె విద్యయందాసక్తికలదయి సద్వర్తనముకల

మయి మాయందాదరముగలదయి మా కుటుంబములోనిదానివలెనే యుండి, తాను మమ్మెప్పుడును విడువననియు వివాహమునైనను మానివేసి వితంతు శరణాలయమును జూచుట మొదలయిన పరోపకారకార్యములయందే తన కాలము కడపెదననియు బాల్యోత్సాహముచేత పలుకుచుండెను. ఆమె విషయమయి నేనును విశేషశ్రద్ధవహించి యామెకు బ్రాహ్మమతసిద్ధాంతములను బోధించుచు పరోపకారమునకుఁ బురికొల్పు నుపదేశములనుజేయుచు పాఠశాలకుఁ బోవనప్పు డింటివద్ద స్వయముగా నేనే యామె కింగ్లీషునేర్పుచు సంవత్సరకాలములో నింగ్లీషునందు రెండవఫారమునకుఁ దగియుండునట్లుచేసితిని. ఆవఱకు శరణాలయములోనున్న వితంతువుల కొక్కరొక్కరికి భోజనముల నిమిత్తము నెలకయిదేసి రూపాయలచొప్పున నిచ్చుచు, ఆసొమ్ముతో వారికిఁ గావలసిన భోజనపదార్థములను దెప్పించియిచ్చుచు, బట్టలు పుస్తకములు మొదలయినవి వేఱుగానిచ్చుచు, వైద్యవ్యయములను మేమే భరించుచుంటిమి. వితంతు శరణాలయకార్యభారము నిర్వహించుట పయివారికి సులభముగానే కనఁబడినను పనిచేయువారికంత సులభముకాదు. కేవల విద్యాదానము నిమిత్తమే యేర్పడినచోఁ గొంతసులభమగునేమోకాని మేమవలంబించిన పద్ధతి ప్రకార మెంతమాత్రమును సులభముకాదు. దానికార్య నిర్వహణమునం దనేక కష్టములున్నవి. వచ్చినవితంతువులు నానాప్రదేశములవారయి, నానా గుణములు కలవారయియుందురు. వారిలో కొందఱు సత్స్వభావము గలవారును కొందఱు దుస్స్వభావముగలవారును నుందురు. వారి పూర్వవర్తన విషయమయి యేమియుతెలియదు. ఒక బాల వితంతువు నావద్దకు రాఁగోరినప్పుడు నేనీసంగతిచెప్పక వితంతువుల విషయమున సాధారణముగా ప్రసంగముతెచ్చి వా రట్టివారు వీ రట్టివారని యడుగుచు నొక మిత్రునితోనడుమ నీవితంతువును గూర్చి యడిగితిని. అందతనిగూర్చి యడిగినప్పు డీవితంతువు విషయ మాయన కేమియు సందేహము కలుగనందున, ఆమె దొడ్డయిల్లాలనియు పరులవంక తలయెత్తియైన చూడదనియు చెప్పెను. ఆ వితంతువు మాయింటికి వచ్చిన తరువాత నాయొద్దకువచ్చి యామిత్రుఁడే యావితంతువు చెడ్డదనియు మంచి

నడతకలది కాదనియు చెప్పెను. అప్పుడట్లుచెప్పి యిప్పుడిట్లు చెప్పుచున్నా రేమని నేనడుగఁగా, అప్పుడట్లే తాను భావించితిననియు నేనడిగినమీఁదట విచారింపఁగా నిజము తెలియవచ్చెననియు చెప్పెను. ఇట్టి విషయములలో నితరుల యభిప్రాయములంతగాఁ బాటింపఁదగినవిగానుండవు. ఒకయింటనిద్దఱు స్త్రీలున్నయెడల వారిలో వారికి తగవులు రాకుండ సమర్థించుట యెంతకష్టమో కుటుంబయజమానులకు తెలియును. ఏక కుటుంబములోని వారిస్థితియే యిట్లుండునప్పుడు భిన్నభిన్నకుటుంబములలోనుండివచ్చి యొక్కచోట చేరిన వారి యవస్థయెట్లుండునో మీ రూహించుకోవచ్చును. సాధారణముగావిద్యాగంధ మెఱుఁగనివారగుటచేత స్వల్పాంశములలో నొండొరులతో తగవులాడుచుందురు; వివాహాపేక్షచేత వచ్చినవారగుటచేత పెండ్లిమీఁదనే సదాధ్యానముంచుకొని విద్యయం దశ్రద్ధచేయుదురు; పాఠము లేలచదువలేదని యుపాధ్యాయులడిగినప్పుడు మేము పెండ్లినిమిత్తము వచ్చితిమికాని చదువునిమిత్తము రాలేదని చెప్పుదురు; వచ్చిన మఱునాఁడు మొదలుకొని పెండ్లిపెండ్లియని తొందరపెట్టుదురు; తగవులలోఁ దమపక్షము మాటాడలేదని భోజనముచేయక యలిగి కూరుచుందురు; రోగమువచ్చినప్పుడు తెచ్చియిచ్చిన మందులుపుచ్చుకోక యల్లరిచేయుదురు. ఇటువంటి బాధకము లెన్నెన్నియోయుండును. ఈ సంబంధమున జరగిన వృత్తాంతమొకటి చెప్పెదను. నానుమాయమ్మయనువితంతు వొకతె కృష్ణామండలమునుండివచ్చి శరణాలయములోఁ జేరెను. ఆమె కన్నులు కొంత జబ్బుగానుండెను. రాజమహేంద్రవరములో మందులు వేయించితిమి గాని కుదురలేదు. అందుచేత మేమాసంవత్సరము (1908-వ సం॥) బెంగుళూరి ప్రయాణమును మానుకొని యామెనిమిత్తమయి నేనును నాభార్యయు నామెను వెంటఁబెట్టుకొని చెన్నపట్టణముపోయి యామెకంటివైద్యము చేయించుచు వేసవికాలములో నక్కడనుంటిమి. మే మెక్కడకయిన వెల్లినప్పుడు మా బండిలో నామె నెక్కించుకొని తీసికొనిపోయి చూపఁదగిన విశేషములను జూపుచుంటిమి. ఇట్లుండఁగా నామెకు కంటిచికిత్సచేయుచుండినవైద్యుఁ డామెను గాలిలోను ఎండలోను బైటతిప్పవలదని విధించెను. అందుచేత మే

మొకనాఁడామె నింటదిగవిడిచి బయటబండిలోఁబోయితిమి. తన్నుమావెంటఁ దీసికొని పోవనందున కాదినమున నామె యేడ్చినయేడుపునుచేసినయల్లరియుఁ జెప్పశక్యముకాదు. ఆయేడుపుచేత నామెకన్నులు వాచి మరల మొదటికి వచ్చెను. ధనవ్యయమును గూరుచుండఁబెట్టి యుపచారముచేయుటయు నట్లుండఁగాఁ గృతజ్ఞతలేక యీమె చేసినయల్లరికి మేమేల యామెను దీసికొని వచ్చితిమాయని మామనస్సులకెంతోవిచారముకలిగెను. ఇది యంతయు మూఢత్వముయొక్క ఫలముగాని వేఱుకాదు. ఈమె కన్నులు బాగుచేయించిమేము చెన్నపట్టణమునుండి తిరిగివచ్చినతరువాత నీమెయు మఱియిద్దఱును గలిసి యొకదినమున వంటమాని రొట్టెచేయుటకుఁ బ్రయత్నింపఁగా వలదని వారించి యన్నమేవండుకొండని వితంతు శరణాలయముపని చూచుచుండిన సుందరమ్మ విధింపఁగా నన్నములోని కేమియులేదని వండుకొక తగవుపెట్టిరి. ఈ ముగ్గురే యొకనాఁడు నావద్దకువచ్చి తమకు తత్క్షణము పెండ్లిచేయని యెడల లేచిపోయెదమని బెదరించిరి. నేను వీరిని వదల్చుకొనుటయే క్షేమకరమని తలఁచి యావఱకొక సంబంధమునుగూర్చి కరగపురమునుండి దండపాణిగారు నాపేర వ్రాసియుండినందున హనుమాయమ్మను పొగబండిలో నెక్కించి యాయనకు తంతివార్తనుపంపి పంపివేసితిని. తక్కినవారిద్దఱిని మఱియిద్దఱికిచ్చి వివాహములుచేసి వారిని వదల్చుకొని పంపివేసితిని. వారిట్లు తొందరపడకుండినపక్షమున వారికింతకంటె మంచివరులు లభించియుందురు, తరువాత కష్టములుపడుచు వారిలో నిరువురు తాముపడిన తొందరపాటునకుఁ బశ్చాత్తాపపడుచు నాకువ్రాసిరి. వంటవిషయమయి పయియట్లు జరిగినదానికి చిలువలు పలువలు కల్పించి యాకాశవాణిలో శ్రీమతి సుందరమ్మను నిందించుచు వ్రాసి ప్రకటించిరి.

వితంతుశరణాలయములోనివారి కొక్కొక్కరికి నెల కైదేసి రూపాయలిచ్చుచు వారికిఁ గావలసినవాని నారూపాయలలోఁ గొనియిచ్చుచుండినప్పుడు సుందరమ్మ పెత్తనమేమున్నదని యెవ్వరైన నడుగవచ్చును. కొంతకాల మాప్రకారముగానే జరిగెనుగాని-తరువాత నీవిషయమునఁ గొంతమార్పు

కలిగెను. దానివిషయమయిన చరిత్రము నిచ్చటఁ గొంత చెప్పవలసియున్నది. వివాహము చేసికొన్నవారిలోనే యొకరు వితంతు శరణాలయములోని యొక వితంతువునుబంపిరి. ఆ వితంతువు గర్భిణియయి యుండినట్టల్పకాలములోనే తెలియవచ్చినది. అప్పుడా వితంతువునేమిచేయుదమాయని నేనును నాభార్యయు నాలోచించితిమి. పూర్వము మేము చెన్నపట్టణమునకు వెళ్లకముం దిట్టి వితంతువే యొకతె మాయింటికివచ్చెను. కొన్నిదినములలోనే కడుపుతో నున్నట్టు తెలియరాఁగా మేమా వితంతువును మాయింటినుండి పంపివేసితిమి. ఆ వింతంతువు తమ యూరికిపోవక రాజమహేంద్రవరములోనే యుండి గర్భపాతమునకయి యొక యెఱుకలదానిదగ్గఱ మందు పుచ్చుకొని చచ్చిపోయెను. ఆ దుర్మరణ వార్తను విన్నప్పుడు మాకెంతో దుఃఖము కలిగెను. అట్లే యీ వితంతువునుగూడ వెడలఁగొట్టినయెడల నీమె గతియునట్లే యగునని మాకుఁ దోఁచినది. ఇటువంటివితంతువును శరణాలయములో నుంచుట నీతిగాదు. వితంతు శరణాలయములోని వారందఱును కళంకములేని శుద్ధవర్తనము కలిగియున్న వారేయని నేను చెప్పలేనుగాని యెవ్వరైన రహస్యముగా స్వభావదౌర్బల్యమునకు లోఁబడినవారుండ వచ్చినను గర్భవతులైన వారెవ్వరు నుండరు. ఈమెను వెడలఁగొట్టుటకును మాకు మనసు గొలుపలేదు. అందుచేత నేమి చేయుదుమాయని యాలోచించి యట్టివారి నిమిత్తమయి పతితయువతీ రక్షణశాల (Rescue Home) యొకటి స్థాపింపవలెనని నిశ్చయించి యామెను వితంతు శరణాలయములోనుండి తొలఁగించి వేఱొకచోట నొక గదిలోనుంచి కాపాడితిమి. ఆమెకు నాభార్యయే పురుడు పోసెను. మగశిశువు గలిగి చచ్చిపోయెను. ఆవఱకు గుంటూరిలో వితంతువివాహముచేసికొని భార్య బలవన్మరణము నొందఁగా విధురుఁడైయున్న యొక బ్రాహ్మణపురోహితుఁడామెను వివాహముచేసికొనెదనని రాఁగా నాతనికిచ్చి వివాహముచేసి పంపివేసితిమి. తరువాత నీపతితయువతీ రక్షణశాలకు (Rescue Home) ఒక కోమటివితంతువు వచ్చెను. ఈ కోమటి వితంతువు గర్భవతియైనది కాదు కానిచెడిపోయినదే. ఈ బాలవితంతువు కాకినాడలో తనపుట్టినింటినుండికొన్ని

నగలెత్తుకొని యొక తూర్పువాని (శూద్రుని) వెంట లేచిపోయెను. బంధువులు దండవిధాయకునియొద్ద నభియోగము తేఁగా, నిసుపదారిబండి నెక్కుటకు పోవుదారిలో రక్షకభటు లాయిద్దఱిని నగలతోఁ పట్టుకొనిరి. విమర్శలో నా బాలవితంతువు తానే నగలనెత్తుకొని వచ్చితినిగాని వానికేమియు సంబంధము లేదని నాయకుని తప్పింపఁ జూచెనుగాని దండవిధాయకుఁ డిద్దఱిని దోషు లనుగా నిర్ణయించి వాని కాఱునెలలును కోమటి వితంతువునకు నాలుగు నెలలును కారాగృహవాస దండనమును విధించెను. వారి నిరువురను శిక్ష ననుభవించుటకయి రాజమహేంద్రవరమునకు తీసికొని వచ్చిరి. వారివెంట వైశ్యవితంతువు బంధువులు పినతండ్రి మొదలైనవారు విలపించుచు రాజమహేంద్రవరమునకువచ్చిరి. వారు నాయకుని దండింపఁజేసి నాయికను విడిపింపఁ బాటుపడిరికాని న్యాయసభలో వారి ప్రయత్నము నెఱవేఱినది కాదు. వారు తమ యాడుఁబడుచును కారాగృహ ప్రవేశము చేయించివచ్చి చెఱసాలనుండి విడుదలయయి వచ్చినతరువాత తమ పిల్లను రక్షింపవలసినదని నన్నును నాభార్యను బహువిధముల దీనముగా వేఁడుకొనిరి. వారప్పుడప్పుడు మరలరెండుసారులువచ్చి మమ్ముబతిమాలుకొనుటయేకాక యాబాలవితంతువును కారాగృహ విమోచనానంతరమున మాయింటికిఁ దీసికొనివచ్చి నా భార్య కాళ్లమీఁదఁబడవేసిరి. ఇఁకముందు మంచినడత గలిగియుండెదవాయని యావితంతువు నడిగి, యుండెదనని చెప్పినమీఁదట మే ముభయులమును సంవత్సరకాలము పరీక్షించి చూచెదమనియు నీలోపల నెప్పుడైన మరల చెడు నడతలోఁ బ్రవేశించినపక్షమున వెంటనే వెడలఁగొట్టెదమనియుఁ జెప్పి యీ వితంతువును పతితయువతీరక్షణశాలలోఁ జేర్చుకొంటిమి. ఈ వితంతువు పేరు కనకరత్నము. ఈ కనకరత్నమును నాభార్యకనిపెట్టి చూచుచు చదువు చెప్పి హితబోధలు చేయుచుండెను. రెండుమాసము లగునప్పటికి కనకరత్న మయొక్క ప్రియుఁడు చెఱసాలనుండి విముక్తుఁడయివచ్చి తన ప్రియురాలిని తనవెంటఁ బంపుమని యడిగెను. నేను వానిని తోఁటలోనికి రాకుండఁజేసి కనకరత్నమును మఱింత జాగరూకతతోఁ గనిపెట్టుచుంటిని. వాఁడయిదాఱు

సారులు తోఁటవద్దకువచ్చి చూచుచువచ్చెనుగాని మాసేవకులు వానిని తోఁటలోనికి వచ్చినపక్షమున రక్షకభటుల కొప్పగింతు రని భయపెట్టినందున నిరాశచేసికొని వాఁడు రాజమహేంద్రవరమును విడిచిపోయెను. ఇట్లు కొన్ని మాసములు జరిగినతరువాత కాకినాడనుండి సలాది కృష్ణమూర్తి కనకరత్నమును వివాహము చేసికొనెదనని వచ్చెను. ఈ కృష్ణమూర్తి పునర్వివాహము చేసికొన్న కోమటి వితంతువునకు పుట్టినవాఁడు. నేనా కోమటి వితంతువును కృష్ణమూర్తికిచ్చి వివాహముచేసి వారినిద్దఱిని పతితయువతీ రక్షణశాలలోనే యుంచి మేము భయులమును కనిపెట్టి చూచుచుంటిమి. ఈతనికి నగరపారిశుద్ధ్య విచారణ కార్యస్థానములో పన్నులు రాఁబట్టెడు పనిదొరకినది.

వీరు తమకు వచ్చెడు జీతము తమ భోజనమునకే సరిగా చాలకున్నదనియు, తామింట నొక యంగడిపెట్టి భోజనపదార్థముల నంగళ్లవాడలో నిచ్చెడు వెలలకే యమ్మెదమనియు, వితంతు శరణాలయములోని వారికిఁగావలసిన వస్తువులను తమవద్దనే కొనునట్లు చేయవలసినదనియు, నన్నడిగిరి. నేనందున కంగీకరించి తమకుఁ గావలసిన పదార్థములను వీరివద్దనే కొనవలసినదని వితంతు శరణాలయములోని వారితోఁ జెప్పితిని. వారాప్రకారముగాఁ గొనుచు, తమ కిచ్చెడి యైదురూపాయలును భోజనమునకుఁ జాలకున్నవని మొఱ్ఱపెట్ట నారంభించిరి. వారు వీరివద్ద సరకులను రొక్కమిచ్చికొనుచుండిరి. ఇట్లు కొన్ని మాసములు జరగినది. ఒకనాఁటి యుదయముననే నొక మిత్రునితో మాటాడుటకయి పట్టణమునకుఁ బోవుచుండఁగా, పంచదార లేదు తెమ్మని నాభార్య నాతోఁ జెప్పెను. అక్కడివెలకే యిచ్చును గనుక కృష్ణమూర్తి యంగడిలో రొక్కమిచ్చికొనుమని చెప్పి నేనూరిలోనికిఁ బోయితిని. నేను మిత్రునితో మాటాడి వచ్చునప్పుడంగళ్లవాడలో బండినిలిపి యైదణాలిచ్చి వీసెడు పంచదారను కొనితెచ్చితిని. మీరుకూడ తెచ్చితిరా నేనిక్కడ కనకరత్నమువద్ద పంచదారను కొంటినని నాభార్య చెప్పెను. ఎట్లు కొంటివని యడుగఁగా నేడణాలిచ్చి వీసెడు పంచదారకొంటినని చెప్పెను.అప్పుడేమియు

ననేక కృష్ణమూర్తి యింటికివచ్చినతరువాత పంచదార యెట్లు కొనుచున్నా వని యడిగితిని. వీసె యాఱణాలకుకొని యొక యణా లాభమున కమ్ముచున్నా మనియు, మీకుఁ గావలసినయెడల నాఱణాలకే యిచ్చెదమనియు నతఁడు చెప్పెను. శ్రీమతి సుందరమ్మను మాకు సహాయముగా వితంతు శరణాలయము లోఁ బనిచేయుచుండునట్లు నియమించితిమి. అయిదు రూపాయలును భోజన మునకుఁ జాలకున్నవని వితంతువుల మొఱ్ఱ లెక్కువ కాఁగా నొక నెల స్వయ ముగా వస్తువులను కొని తెప్పించి వాడి చూతమనియు, అయిదు రూపాయ లును నిజముగానే చాలనిపక్షమున వారికిచ్చెడు మాసజీవితము లెక్కువచేయుద మనియు, ఉద్దేశించి, వారికి రూపాయలియ్యక సరకులను నేనే తెప్పించి యొక గదిలోవేసి తాళమువేసి వారు కోరినప్రకారముగా భోజనపదార్థముల నిచ్చుచుండవలసినదని శ్రీమతి సుందరమ్మకుఁ జెప్పి యొప్పగించితిని. ఆమె యా ప్రకారముగా నిచ్చి పద్దు వ్రాయఁగా మొదటినెలలో చాలకపోవుటకు మాఱుగా మొత్తముమీఁద నొక్కొక్కరి కయిదురూపాయలలోఁ గొన్ని యణాలు మిగిలెను. మిగిలిన సొమ్ము పెట్టి వారికి రవికలగుడ్డలు కొనియిచ్చితిని. రెండవ నెలలోకూడ నా ప్రకారముగానే చేయఁగా మఱి కొంచె మెక్కువమిగిలెను. ఆమిగిలిన సొమ్ముతో వారికా నెలలో మఱియేవో వస్తువులను గొనియిచ్చితిని. అప్పటినుండి వారికి రొక్కముగానిచ్చుట మానివేసి కావలసిన భోజనపదార్థ ములను మేమే కొనియిచ్చు పద్ధతిని పెట్టితిని. ఆవఱకు నేను వారికి నెల కైదేసి రూపాయలచొప్పున నిచ్చినప్పుడు చాలకపోవుటకు కారణము వస్తువుల నెక్కువవెలల కిచ్చుటమాత్రమేకాక తప్పుతూనికలు తూచుట తప్పుకొలతలు కొలుచుట కూడనయియున్నది. వారితూచెడు తూనిక రాళ్లను కొలిచెడు కొలపాత్రములను నే నారంభములోనే తెప్పించి పరీక్షించి చూచితిని. వీసె రాళ్లును కుంచములును సరిగానే యుండినను చిన్న గుండ్లును కొలపాత్రము లును పిచ్చువిగానుండెను. ఏబులపు రాళ్లైదు వేసినఁగాని వీసెతూఁగదు; తవ్వలు తొమ్మిది పోసినఁగాని కుంచము నిండదు. ఇటువంటి కార్యములయందు

కనకరత్నము ప్రవీణురాలు; కృష్ణమూర్తి యంత సమర్థుఁడు కాకపోయినను భార్య నడపునట్లు నడచువాఁడు. వీరివద్ద వస్తువులుకొనుట మానివేయఁగానే కనకరత్నము నాయందత్యంతాగ్రహము గలదయి తోఁటలోఁ దాము కాపురముండుట మాకేమో మహోపకారమయినట్టుగా మేము తోఁటవిడిచి లేచిపోయెదమని నాభార్యతోఁ జెప్పెను. తోఁటలోనుండి లేచిపోయెదరా యని నేను కృష్ణమూర్తి నడుగఁగా లేచిపోయెదమని యతఁడును జెప్పెను. ఎప్పుడు లేచిపోయెదరని యడిగినప్పు డానెల కడపటనని యుత్తరమిచ్చెను. అందుచేత నేను మాపట్టణగృహములోనున్న నాపుస్తకములను తెప్పించి వారున్న గదులలో నొకదానిలో పెట్టించుటకు నిశ్చయించి యా నెలకడపట నొకపుస్తక మంజూషను దెప్పించి గదిలో పెట్టింప నారంభింపఁగానే 'మేమెక్కడకుఁబోయెదము? మమ్మూరిలో నెవ్వరుచూచెదరు?' అని వారంగలార్ప మొదలుపెట్టిరి. నేను తరువాత నాపుస్తకములను బెట్టించుటకై తోఁటలోని మామేడయింటిని జేర్చి యొక పెద్దయింటిని గట్టించితిని. కృతఘ్నులయినను నాభార్యయు నేనును నిట్టివారియందు దయచూపుచునే యుంటిమి. నే నెక్కడకు పోయినను నాభార్య నావెంటరాక నన్నెప్పుడును విడిచియుండెడిది కాదు. కడసారి నేను కాకినాడకు వెళ్లినప్పు డీకనకరత్నమునకు పురుడు పోయుటకయి యామె నావెంటరాక నిలిచినది. పైని పేర్కొనఁబడిన యిరువురునుగాక మఱి నలుగురప్పుడప్పుడీ పతితయువతీరక్షణశాలలోఁ జేరిరి. వారిలో నింకొకరికి వివాహమయ్యెను. తక్కినవారు బిడ్డలనుగని చెప్పియుఁ జెప్పకయు పాఱిపోవుచువచ్చిరి. నాభార్య యవసానకాలమునం దొక బ్రాహ్మణవితంతువు బిడ్డనుగని విడిచి పాఱిపోఁగా నాభార్య యాబిడ్డను పెంచుచుండెను.

వితంతు శరణాలయ విధులిక్రింద నుదాహరింపఁబడుచున్నవి.—

" శ్రీ రాజమహేంద్రవరపుర విక్టోరియా హిందూవితంతు శరణాలయము.

అనాథయువతుల యుపయోగార్థముగా రాజమహేంద్రవరమున వితంతుశరణాలయ మొకటి పెట్టఁబడియున్నది. నిరాధారలయియున్న యనాథ

కాంతల కష్టములను గొంతవఱకు తొలఁగించి, విద్యాదానమువలన వారిని సగౌరవజీవనమున కర్హురాండ్రనుగాఁ జేయుట యీశరణాలయము యొక్క ముఖ్యోద్దేశము. అందు నిమిత్తమయి ఇంగ్లీషు తెలుఁగు భాషలు నేర్పెడి పాఠశాలయొకటి స్థాపింపఁబడియున్నది. అందు కుట్టుపనికూడ నేర్పఁబడును.

1. మనలో స్త్రీలు కొందఱు కొంచెము విద్య రాఁగానే గర్వము కలవారయి పనిపాటు చేయుట తమ గౌరవమున కర్హము కాదని భావించి సోమరులయి చెడుచున్నారు. ఈ వితంతుశరణాలయమునం దిటువంటి దురభిప్రాయము లెంతమాత్రమును ప్రోత్సాహపఱుపఁబడవు. ఇందుఁ జేరినవా రందఱును పాటుపడుట యభ్యాసము చేసికొనవలెను. వారు వంతుల వరుసను వంటచేసి, తక్కినవారికి వడ్డించుచుండవలెను. ఒకరు వంటచేయునప్పు డింకొకరు పైపనులను చేయుచుండవలెను. ఈప్రకారముగావంటచేయుట, తెచ్చిన పదార్థములను జాగ్రత్తచేయుట, వెచ్చముల లెక్క లుంచుట, చిల్లరపనులను చక్కఁబెట్టుట మొదలయినవి వంతులవరుసను జేయుచుండుటవలన, నెల్లవారును చదువునుమాత్రమేకాక గృహకృత్యముల తీర్పనుగూడ నేర్చుకొందురు. ఇందుఁ జేరినవారి వర్ణభేదమునకు భంగము గలుగకుండ కాపాడుటకయి, ఆ యావర్ణములవారికిఁ దగినట్టుగా వేఱువేఱుగ వంటలు భోజనములు చేసికొనుటకు స్థలము లేర్పఱుపఁ బడియున్నవి. ఇందుండువారు ప్రతిదినమును ఎవరి బట్టలు వారుతుకుకొని యాఱవేయుచు, ఎవరి పక్కలు వారు చేసికొని తెల్లవాఱి యెత్తివేయుచు, ఉండవలెను.

2. ఈశరణాలయమునం దున్నవారిలో నెవ్వరికయిన వ్యాధిసచ్చుట సటస్థించిన పక్షమున మందు లిచ్చుటకయి వైద్యుఁ డేర్పఱుపఁ బడునుగాని యందున్న వితంతువులే యుపచారములను పథ్యపానములను వంతుల వరుసను జేయవలెను.

3. విద్యయందు దాసక్తిగల బీదబాలవితంతువుల కీశరణాలయమునందు ధర్మార్థముగా అన్న వస్త్రాదులును పుస్తకములు మొదలయినవియు నిచ్చి

విద్య చెప్పింపఁబడును. ఆఱు నెలలకొకపర్యాయము రెండేసిబట్ట లియ్యఁబడును.

4. ఈవితంతుశరణాలయమునందుఁ జేరినవారు సత్ప్రవర్తనము కలవారయి యుండవలెను. వారి నడతవిషయమయి తగినంత శ్రద్ధ చేయఁబడును. ఇందుండువారిలో నెవ్వరయిన కలహశీలలయి తఱుచుగా నితరతరుణులతో తగవులాడుచున్నను, శరణాలయవిధులను మీఱి ప్రవర్తించు చున్నను, సత్ప్రవర్తనము గలవారు కాకపోయినను, పాఠములను జదువక తఱుచుగా నశ్రద్ధ చేయుచున్నను, అట్టివారు వితంతుశరణాలయమునుండి పంపివేయఁబడుదురు.

5. ఎల్లవారును తెల్లవాఱు జామున నైదుగంటలకు తప్పక నిద్రనుండి లేవవలయును. ఏడుగంటల లోపల దంతధావనస్నానాదికమును ప్రాచి పనులను ప్రార్థనమును ముగించి చదువుకొనుటకు సిద్ధముగా నుండవలెను. ప్రాతఃకాలమున $6\frac{1}{2}$ గంటలకును, సాయంకాలమున $4\frac{1}{2}$ గంటలకును, శరణాలయమునుండి సూప్రరింటెండెంటు వెంట ఆనందాశ్రమమునకు ప్రార్థనకు పోవలెను. సోమవారము మొదలుకొని శుక్రవారమువఱకును ప్రతిదినమును ఏడుగంటలు మొదలుకొని యెనిమిది గంటలవఱకును పాఠములను జదువుకొనవలెను. ఎనిమిది గంటలు మొదలుకొని పదిగంటలలోపల వంట, భోజనము, మొదలయిన పనులు చేసికొని పాఠశాలకుఁ బోవుటకు సంసిద్ధురాండ్రయి యుండవలెను. భోజనవిషయమున నెవ్వరికిని ఆవశ్యకపదార్థములే కాని భోగములు జరపఁబడవు. శరణాలయములో నున్నంతకాల మెవ్వరును మాంసాహారమును తినఁగూడదు. పదిగంటలనర మొదలుకొని యొంటిగంట వఱకును, శరణాలయములోనే స్థాపింపఁబడియున్న పాఠశాలకుఁ బోయి చదువుకొనవలెను. ఒంటిగంటకును రెండుగంటలకును మధ్య మధ్యాహ్నభోజనము చేయవలెను. రెండుగంటలు మొదలుకొని నాలుగుగంటలనరవఱకును మరలఁ బాఠశాలకుఁ బోయి చదువుకోవలెను. నాలుగు గంటలనర మొదలుకొని యైదు

గంటలవఱకును ఆనందాశ్రమములోఁ బ్రార్థన చేసికొని, పిమ్మట పుస్తకములను వార్తాపత్రికలను జదువుటలోఁగాని బ్యాడ్‌మింటను మొదలయిన యాటలాడుటలోఁగాని వ్యాయామము చేయుటలోఁగాని సూపరింటెండెంటు వెంటనో వేఱొకపెద్దవారివెంటనో తోటలో తిరిగికాని విశ్రాంతి ననుభవించుటలోఁగాని కాలము గడపవచ్చును. రాత్రి యాఱుగంటలు మొదలుకొని యేడుగంటలనరలోపల వంటచేసికొని భోజనములు చేసి మఱునాటిపాఠములను జదువుకొనుటకు సంసిద్ధురాండ్రయి యుండవలెను. ఏడుగంటలనర మొదలుకొని తొమ్మిది గంటలనరవఱకును దీపము వెలుతురున మఱునాటిపాఠములను జదువుకొనవలెను. రాత్రి తొమ్మిదిగంటలనరకు నిద్రకు పోవచ్చును. శనివారమునాఁడు ప్రాతఃకాలకృత్యములను యథాప్రకారముగా తీర్చుకొన్న తరువాత ఏడుగంటలు మొదలుకొని తొమ్మిదిగంటలలోపల తలంటిపోసికోవలెను. అటుతరువాత పదిగంటలనరలోపల వంట, భోజనము మొదలయినవి ముగింపవలెను. రెండుగంటలు మొదలుకొని నాలుగుగంటల లోపల పాఠములను ఇతరగ్రంథములను జదువుకొనవలెను. ఆదివారమునాఁడు ప్రాతఃకాలమున 7 గంటలు మొదలు 8 గంటలవఱకును ప్రార్థనకు వచ్చి, ధర్మోపదేశమును విని, తక్కిన కాలములో ఇష్టము వచ్చిన రీతిని యుక్తమార్గమున విశ్రాంతి ననుభవింపవచ్చును.

6. వితంతుశరణాలయములోనివారు పయివారితో మాటలాడఁదలఁచుకొన్నను ఇతరవ్యవహారములు జరపఁదలఁచుకొన్నను పయివారి కుత్తరములు వ్రాయఁదలఁచుకొన్నను సూపరింటెండెంటు సెలవునుపొంది చేయవలెను. అవశ్యకమని తోఁచినయెడల సూపరింటెండెంటు ఇతరులతో మాటాడునప్పుడు తాను దగ్గఱ నుండవలెను; శరణాలయము లోనివారు వ్రాసెడి యుత్తరములనుగాని వారికి వచ్చెడియుత్తరములను గాని సూపరింటెండెంటు విప్పించి చదివిచూడవచ్చును. అట్టియుత్తరములలో వారినడతనుగాని న్యాయబుద్ధినిగాని సందేహించుట కవకాశమున్నయెడల, అట్టియుత్తరమును వెంటనే

ప్రెసిడెంటుగారికి పంపి వారి యుత్తరువుప్రకారము చేయవలెను. ఆయన అట్టినడత విశేషమైనది కాదని తలఁచినయెడల, మందలించి మొదటితప్పిదముక్రింద క్షమింపవచ్చును.

7. వితంతు శరణాలయమందున్నవారు తమకుఁ గావలసిన వస్తువులను సూపరింటెండెంటుద్వారా తెప్పించుకొనవలయునేకాని స్వయముగాఁగాని సేవకులవల్లఁగాని తెప్పించుకొనఁగూడదు. వారు శరణాలయముతోఁ జేరిన సేవకులతో నేవిధమైన సంబంధమును పెట్టుకొనఁగూడదు.

8. పెండ్లియైనవారినిగాని, కానివారినిగాని, వితంతువులనుగాని వారి సంరక్షకులుబోర్డింగుస్టూడెంట్లనుగానుంచఁగోరినయెడల, భోజనములకును ఇతర వ్యయములకును గావలసిన సొమ్మిచ్చుపద్ధతిమీఁద అట్టి వారు వితంతు శరణాలయములోఁ జేర్చుకొనఁ బడుదురు. అట్టి విద్యార్థినులు వేసవికాలపు సెలవులలో తమయిండ్లకు పోవచ్చును. అట్టి వారి సంరక్షకులు సూపరింటెండెంటు సెలవును పొంది యప్పుడప్పుడు వచ్చి తమ బాలికలతో మాటాడిపోవచ్చును. బోర్డింగువిద్యార్థినులు శరణాలయనిబంధనలకన్నిటికి లోఁబడియుండి, ఇతరులు వంట మొదలయినవి చేసికొనెడు సమయములో విద్యాలయము పాఠములతో సద్గ్రంథములతో చదువుకొనుటలో నియోగింపఁబడవలెను.

9. వితంతుశరణాలయములోనివారు తమకు వ్యాయామమునకయి యేర్పాటు చేయఁబడిన స్థలమునందును వేళయందును తప్ప, ఇతరమైన స్థలముల యందును, వేళలయందును ఆటలాడుకొనఁగూడదు.

10. వితంతుశరణాలయములో నుండువారందఱును సూపరింటెండెంటుగారి యుత్తరువులకు లోఁబడి ప్రవర్తింపవలెను. సూపరింటెండెంటుగారి యుత్తరువునకు వ్యతిరిక్తముగా ప్రవర్తించినను, వారిని తిరస్కరించినను, నిందించినను, అట్టివారు ప్రెసిడెంటుగారి యుత్తరువుమీఁద వితంతుశరణాలయమునుండి వెడలఁగొట్టఁబడుదురు. అట్టివారు వితంతు శరణాలయములోఁ జేరిన పాఠశాలలయందుఁ జదువుకొనుటకుసహితము నర్హులు కారు. సూప

రింటెండెంటుగా రిచ్చెడి యుత్తరువులలోఁగాని, వారు చేసెడియాదరణలోఁగాని, లోప మున్నట్టు శరణాలయములో నున్న వారికి తోఁచినయెడల, అట్టి లోపములను వ్రాఁతమూలముగా ప్రెసిడెంటుగారికి తెలుపవలెను. ప్రెసిడెంటు గారు విమర్శించి స్వయముగాఁ గాని, కమిటీవారితో ఆలోచించిగాని, తీర్మానముచేయువఱకును స్యూపరింటెండెంటుగా రిచ్చిన యట్టి యుత్తరువునకు లోఁబడియే ప్రవర్తింపవలెనుగాని, వ్యతిరేకించి నడుచుటగాని, మఱియేవిధమైన యనాదరణను జూపుటగాని చేయకూడదు.

11. సత్ప్రవర్తనవిషయములోను, శుచిత్వవిషయములోను తప్ప నితర విషయములలో నధికారమును జూపక స్యూపరింటెండెంటుగారు వితంతుశరణాలయములోని వారి స్వమతాచారములను కులాచారములను మన్నింపవలెను.

2. తమభార్యలతోఁ గలిసి చూడవచ్చెడు తగుమనుష్యులను, ఇతర స్థలమునుండి వచ్చి చూడఁ గోరెడు పెద్ద మనుష్యులను తప్ప, నితరుల నెవ్వరిని వితంతు శరణాలయములోనికి రానియ్యఁగూడదు.

వితంతు శరణాలయమునందుఁ గ్రొత్తగాఁ జేరఁ దలఁచుకొన్నవారు రావుబహదూరు కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారికి వ్రాసికాని, వారితో స్వయముగా మాటాడికాని చేరవచ్చును.”

శ్రీ ములుకుట్ల అచ్యుత రామయ్యగారు దయాపూర్వకముగాఁగట్టించి యిచ్చిన క్రొత్త వితంతు శరణాలయమునందు గృహప్రవేశోత్సవము 1908-వ సంవత్సరము నవంబరునెల 15-వ తేదిని జరగినది. అప్పుడు పట్టణములోనివారనేకులు దయచేసిరి. ఆసమయమునందు నేను చదివినదాని నిందుక్రిందఁ బొందుపఱుచుచున్నాను.—

రాజమహేంద్రపుర వితంతుశరణాలయ నూతన గృహప్రవేశము.

సర్వకారుణ్యుఁడవును, సర్వశుభ ప్రదాతవును, సర్వనియామకుఁడవును, అయిన యోపరమేశ్వరా! నీకు హృదయపూర్వకములైన నావందన సహస్రములను సమర్పించుచున్నాను. ఈ దీనుని కరుణించి యాదరపూర్వక

ముగా నంగీకరింపుము. లోకములో సమస్త సత్కార్యములును సమస్తధర్మములును నీకు ప్రీతికరములయి నీయనుగ్రహ విశేషముచేత సదావర్ధిల్లుచున్నవి. అట్టి సత్కార్యములకు విఘ్నములను విఘాతములను గలిగించుటకయి యెంతటి బలవంతు లెంతమంది యెన్ని ప్రయత్నములు చేసినను తుదకానరకీటకముల కృషియంతయు విఫలమయి నీబలముచేత సత్కార్యములే సఫలములయి లోకమునకనంతఫలదాయకములయి సుఖాభివృద్ధికరములగును. నీవు సకలార్తిహరుఁడవు; ఆర్తజనరక్షణపరాయణుఁడవు. ఈ దేశమునందుఁ జిరకాలాగతమైన దురాచారబలముచేత సామాన్యముగా స్త్రీలును ముఖ్యముగా బాలవితంతువులును దుస్థితియందుండి భయార్తురాండ్రయి యభయముప్రసాదింప నిన్ను దీనముగా వేఁడుచున్నారు. వారి మొఱ్ఱలాలకించి యనేకసజ్జన హృదయములను కరఁగించి యనాథకాంతల సంతాపములను దొలఁగించుటకయి వారిని బ్రేరేచుచున్నావు. ఈ సాయంకాలము గృహప్రవేశము జరపుచున్న యీ వితంతు శరణాలయము నీ ప్రేరణమును నీయార్తరక్షణపరత్వమును సహస్రముఖముల ఘోషించుచున్నది. విద్యయందును బుద్ధియందును ధనమునందును బలమునందును దరిద్రుఁడనయి యున్న నావంటి యనామకుఁడు తలపెట్టిన యీకార్యమునకు వేలకొలఁది రూప్యములను వ్యయపఱిచి యొక మహానుభావుఁడు గృహమును కట్టించి యిచ్చుటయు, ఇంకొక మహానుభావుఁడు సంవత్సరమున కంతకుపట్టిన వ్యయములనన్నిటిని భరింప నయాచితముగాఁ బూనుకొనుటయు, నీనిర్హేతుక జాయమానకటాక్ష విశేషముచేతను బ్రేరణముచేతనుగాక మఱిదేనివలన సంప్రాప్తములయ్యెను? అనాథజనార్తిహరమయిన యీవితంతు శరణాలయముసెట్లు వృద్ధిలోనికిఁ దేవలయునో, యెట్లు నిరంతరాయముగా కొనసాగింపవలయునో, సర్వజ్ఞుఁడవయిన నీవే యెఱుఁగుదువు. ఓ భక్తజనాభీష్టప్రదాయకా! పరోపకారపారీణులను బంపి పనిచేయించియు, దీనజన శోకనివారణాయత్తచిత్తులను బ్రేరేచి ధనదానము చేయించియు, ఈ వితంతుశరణాలయము దినదినాభివృద్ధినొంది శుభదాయకమగునట్లు కరుణింతువు గాక !

ఓ సోదరీసోదర రత్నములారా! మీరందఱును నాయాహ్వానము నంగీకరించి యీ గృహప్రవేశోత్సవమునకు దయచేసి నన్ను గౌరవించినందు నకు మీకు కృతజ్ఞతాపూర్వకములైన వందనములు చేయుచున్నాను. ఆహ్వాన పత్రిక నాపేరిటఁ బంపఁబడినను, దీనిని బంపుటకు నాకెంత యధికారము న్నదో యంత యధికారము మీకునుగలదు. ఈ యుత్సవము మనయంద ఱిదిగాని నాదిమాత్రమేకాదు. ఈ గృహమును మనకిచ్చి యీసమావేశ సం తోషమును గలిగించినవారు బ్రహ్మశ్రీ మహారాజశ్రీ ములుకుట్ల అచ్యుత రామ య్యగారు. కాఁబట్టి మొట్టమొదటఁ గృతజ్ఞతా సూచకములైన వందనము లను మన మాయనకు సమర్పింపవలసియున్నది. ఇట్లు వేలకొలఁది రూపా యలను గవ్వలవలె వ్యయపెట్టి పురుషుల యర్థాంగులనఁదగిన యగతికలైన యబలల దురవస్థను నివారించుటకయి పరోపకారబుద్ధితో నీగృహములను గట్టించియిచ్చిన యచ్యుత రామయ్యగారికి వందనముల నర్పించుటలో మీ రందఱును సంతోషపూర్వకముగా నాతోఁ జేరుదురని నమ్ముచున్నాను. సజ్జన సౌఖ్యసంధాయకుఁడైన పరమేశ్వరుఁ డీయుదారపురుషునకు దీర్ఘా యు రారోగ్యైశ్వర్యములను బ్రసాదించునుగాక! భారతవర్షీయదీనానాథ కాంతాజన దుర్దశా నివారణార్థమైన మన యీ యుద్యమములో నీశ్వ రుని సాహాయ్యము మొదటినుండియు స్పష్టముగాఁ గానవచ్చుచున్నది. 1905-వ సంవత్సరారంభమునందు నేను చెన్నపురిని విడిచి స్వస్థలమైన యీ రాజమహేంద్రవరమునకు మరలవచ్చి యిచ్చటి మిత్రుల సాహాయ్య ముచేత నొక విధవా శరణాలయమును తత్సంబంధమున నొక బాలికా పాఠశాలను స్థాపించి పనిచేయ నుద్యమించి పట్టణములోని మా గృహమునందే బాలికల కొఱకొక మధ్యమ పాఠశాలనుబెట్టి యందింగ్లీషు సహితము నేర్పింప నేర్పాటుచేసితిని. ఆ బాలికా పాఠశాల నెప్పటికైన నున్నత పాఠశాలనుగాఁ జేయవలెనని సంకల్పించుకొని యుంటిని. ఈరీతిగా బాలికాపాఠశాలను సంవత్సరకాలము నడపునప్పటికిఁ గొందఱు బాలవితంతువులు చేరుటయేకాక బాలికలసంఖ్యయు హెచ్చయ్యెను. కాని పది పన్నెండు సంవత్సరముల

యీడురాఁగానే పయితరగతుల బాలికలను తల్లిదండ్రులు పాఠశాలను మాని పించుచు వచ్చుట తటస్థించినందున నున్నత పాఠశాలా విషయమైన నా సంకల్పమునకు వికల్పముకలుగునేమో యని నేను భయపడఁ జొచ్చితిని. వితంతు శరణాలయములోని బాలవితంతువులవలనను, అగతికబాలరక్షణశాలను స్థాపించినయెడల నందలి బాలికలవలనను, మాత్రమే స్త్రీలయున్నతపాఠశాల సాధ్యమగునని నాకు తోఁచినది. అంతటఁ గొందఱు మిత్రుల ప్రేరణముచేత వితంతు శరణాలయము నిమిత్తమును స్థాపింప నుద్దేశించుకొన్న యగతిక బాలరక్షణశాల నిమిత్తమును పట్టణసమీపమున నొక విశాల స్థలమును సంపాదింపవలెనని నాకీశ్వరుఁడు బుద్ధిపుట్టించెను. అందునిమిత్తమయి కృషిచేయఁగా శీఘ్రకాలములోనే నాకీ తోఁటలభించెను. అప్పటికి నేను అర్బత్తునట్టు కంపెనివారివద్ద రెండువేల రూపాయలు నిలువచేసి యుంటిని. ఈ తోఁటను కొనుట నిమిత్తమయి యా రెండువేలరూపాయలను దెప్పించితిని. ఇట్లు జరిగిన యల్పకాలములోనే యాకంపెని దివాలాతీసినట్లు వార్తాపత్రికల యందుఁ బ్రకటింపఁబడెను. ఈసొమ్ము పోకుండఁ గాపాడినది యీశ్వర సాహాయ్యముగాక మఱియేమని చెప్పవచ్చును? ఈపని కీశ్వరుఁడు తోడు పడుచున్నందున కింకొక చిన్న నిదర్శనమును జెప్పెదను. ఈతోఁటను గొన్న తరువాత శీఘ్రకాలములోనే యావఱకు శిథిలమయి పడిపోయియున్న చిన్న యింటిని బాగుచేయించి యందు ప్రవేశించి, తోఁటను వృద్ధిచేయు మార్గము నాలోచింప నారంభించితిని. ఇంకొకనుయ్యి యున్నఁగాని తోఁటవృద్ధి కాఁజాలదని భావించి, క్రొత్తనూతి నొకదానిని ద్రవ్వింప నిశ్చయించుకొంటిని గాని వేయి రూపాయలకంటె నెక్కువగాఁ గావలసియుండు ననుకొన్న మొత్తములో నావద్ద నప్పుడు నూఱు రూపాయలకంటె నెక్కువగాలేవు. అయినను నేను వెనుకడీయక తక్కిన రూపాయ లెక్కడనైనను బదులుచేయ వచ్చునన్న ధైర్యముతో నూయిత్రవ్వింప నారంభించి మట్టిపని చేయించుచుంటిని. ఇంతలో నాకస్మికముగా నింగ్లండులోని మిస్‌మ్యానింగుగారి మరణశాసన నిర్వాహకులవద్దనుండి నాకొక లేఖవచ్చెను. ఆలేఖను విప్పి చదువఁగా

నందుఃమృతినొందునప్పుడు మిస్ మ్యానింగుగారు తమ మరణశాసనములో నాకేఁబదిపౌను లియ్యవలసినదని వ్రాసినట్టును, అక్కడివ్యయములు మొదలైనవిపోఁగా మిగిలిన సొమ్మును నాకిచ్చునట్లు చెన్నపురిలోని తమ ప్రతినిధికి వ్రాసినట్టును, వ్రాయబడియుండెను. ఈలేఖ చేరిన వారము దినములలోపలనే బిన్నీకంపెనీవారు నా కాఱువందల యెనుబది రూపాయలను బంపిరి. ఎన్నఁడో కొన్నిసంవత్సరముల క్రిందట నన్నొక్కసారి చెన్నపట్టణములోఁ జూడఁదటస్థించిన వృద్ధురాలైన మిస్ మ్యానింగెక్కడ? ఇంగ్లండులో తాను మృతినొందునప్పుడు నన్ను మఱచిపోక యేఁబదిపౌనులు నాకిమ్మని మరణశాసనములో వ్రాయుటెక్కడ? ఇదియంతయు నీశ్వర ప్రేరణమనిగాక మఱి యేమని యూహింప శక్యమగును? ఈశ్వరానుగ్రహమువలన నూయియు నేనను కొన్నంతలోఁతు త్రవ్వ నక్కఱలేక పయినే శుద్ధమధుర జలముపడి యెనిమిదివందల రూపాయలతోనే ముగిసెను.

నాశిష్యులును మిత్రులును మొదటినుండియు నాయెడల సదభిప్రాయము గలవారును నైన బ్రహ్మశ్రీ ములుకుట్ల అచ్యుత రామయ్యగారు నన్నుఁ జూచుటకై యీతోఁటకు వచ్చినప్పుడు వితంతు శరణాలయమును, అనాథ బాలరక్షణశాలయుఁ గట్టించు విషయమయి ప్రస్తావనరాఁగా వారు తత్క్షణమే తాము కట్టించి యిచ్చెదమనిచెప్పి తమవాగ్దానమును చెల్లించుకొనిరి. ఈయన మనస్సునందుఁ జొచ్చి యీయన నీసత్కారమునఁ బురికొల్పినదియు నీశ్వరుఁడే యనుటకు సందేహములేదు. ఇంక నెందఱిని బ్రేరించి యీశ్వరుఁడీ సదుద్యమమును స్థిరపఱుప నున్నాఁడో యెవ్వరెఱుఁగుదురు? ఇప్పటికి భగవదనుగ్రహమువలన వాసగృహమేర్పడినది? ఇఁక వితంతు శరణాలయాదులను శాశ్వతముగా జరపుటకు ధనమును, పనిచేయుటకు మనుష్యులును గావలసి యున్నారు. ఈ కొఱఁతలనుగూడ నత్యల్పకాలములోనే యీశ్వరుఁడు తప్పక పూరించునని నాకు సంపూర్ణ విశ్వాసముగలదు. బీదవాఁడనైన నేను పూనిన యీఘనకార్యము నెఱవేఱకపోవునేమోయన్న భయము నా కణుమాత్రమును లేదు. సర్వశక్తుఁడయిన యీశ్వరుఁడే చేయూఁతయిచ్చి నడిపు

చుండఁగా నేల నెఱవేఱకపోవును ? ఈ సందర్భమున నొక్క పుణ్యపురుషుని నిందుఁ బేర్కొనవలసియున్నది. ఆయన శ్రీ పిఠాపురపు జమీన్‌దారుగారు. నేను మొదటినుండియు దరిద్రుఁడనే; ఆ పయిని నాకున్న చిన్నసొత్తును వితంతు శరణాలయమున కిచ్చివేయుటచేత నేనిప్పుడు మఱింత దరిద్రుఁడనయి నాను. నావద్దనున్న రొక్కమునంతను హితకారిణీ సమాజమున కిచ్చివేసిన ప్పుడు కావలసినయెడల దానిలోనుండి వడ్డియిచ్చి బదులు పుచ్చుకోవచ్చు నని తలఁచి నాసొంతమున కేమియు నుంచుకొనకపోతిని. ఇచ్చినతరువాత నాపుస్తకములను సంపుటములనుగా మరల నచ్చువేయింపవలసిన యావశ్యకము తటస్థించెను. అప్పుడు హితకారిణీ సమాజమునకిచ్చిన సొమ్ములోనుండి బదులు పుచ్చుకొన చూడఁగా, ఇండ్లు మొదలైన స్థిరవసతిని తాకట్టుపెట్టినఁగాని సమాజనిధిలోనుండి బదులియ్యఁగూడదని రాజశాసనమున్నట్టు తెలియవచ్చి నది. ఇప్పుడు నాదియని చెప్పుకొనఁదగిన స్థిరవసతి నాకేమియులేదు. నేనిట్టి దుర్దశలో నున్నట్టు విని శ్రీరాజావారు పుస్తకముద్రణము నిమిత్తము నాకు పంద్రెండువందల రూపాయలనిచ్చి నన్ను నాకష్టములనుండి విముక్తునిఁ జేయ ననుగ్రహించునట్టు వారియాంతరంగిక కార్యదర్శిగారు నాపేర వ్రాసిరి. నేను శ్రీరాజావారియెడల మిక్కిలి కృతజ్ఞత గలవాఁడనయినను వారు నాయెడలఁ జూసిన యవ్యాజదయకు మిక్కిలి యానందించినవాఁడనయినను, నాసొంత మునకయి యితరుల వద్దనుండి సొమ్ము పుచ్చుకోఁగూడదన్న దురభిమానము చేత నే నామొత్తము నంగీకరించుటకు సంశయించు చుంటిని. శ్రీరాజావారు నాయభిప్రాయము నెఱిఁగి యామొత్తమును వితంతు శరణాలయ వ్యయముల క్రిందఁ గైకొనవలసినదని వ్రాయించియున్నారు. వితంతు శరణాలయము క్రిం దను తోఁటమొదలైనవాని క్రిందను నెలకు దాదాపుగా నిన్నూఱు రూపా యలు వ్యయమగుచున్నవి. ఈ ప్రకారముగాఁ దమ సహజౌదార్యముతో నయాచితముగాఁ దమంతటాము యుక్తసమయములో వితంతుశరణాలయమునకు తోడుచూపిన శ్రీరాజావారికి మనమందఱమును గృతజ్ఞతాభివ్యంజక వందన ములను సమర్పింతము. మొదటినుండియు నాయం దవ్యాజప్రేమమును గౌరవ

మును గనఁబఱుచుచు సర్వవిధముల నాయుద్యమములకుఁ దోడుపడుచున్న శ్రీరాజావారి ఋణమును దీర్చుకొనుటకు నేనెన్నఁడును శక్తుఁడనుగాను. వారి నీశ్వరుఁడు దీర్ఘాయురారోగ్యోపేతులనుగాఁ జేయునుగాక !

ధర్మము తనతో నారంభము కావలెనను న్యాయమునుబట్టి మొదట నేను జేయఁగలిగినదిచేసి పిదప ధర్మము నిమిత్తమితరులను బ్రార్థింపవలయునని యింతవఱకు నుపేక్షచేసితిని. అత్యల్పమేయైనను నేను జేయఁగలిగినది చేసితినిగాన నేనిఁకముందు మన హితకారిణీ సమాజము పక్షమున ధన సాహాయ్యము నిమిత్తము దేశాభిమానమాననీయుల కందఱికిని శీఘ్రకాలములోనే విజ్ఞాపన పత్రికలను బంపఁ బ్రయత్నించెదను. ఈశ్వరానుగ్రహమువలన ధన సాహాయ్యమునకు లోపముండదని దృఢముగా నమ్ముచున్నాను.

ఇప్పుడు ముఖ్యముగాఁ గావలసినది మనుష్యసాహాయ్యము. స్వార్థపరిత్యాగమును జూపుచు పరోపకారార్థముగా స్వజీవితమును ధారపోయఁగంకణము కట్టుకొను మనుష్యబలము కార్యనిర్వహణమున కవశ్యముగాఁగావలసియున్నది. అట్టికార్యపరులనుగూడ యుక్త సమయమునందు తప్పక యీశ్వరుఁడు పంపుననుటకు సందేహములేదు. ముందెప్పుడో పంపుననసేల ? ఇప్పుడే పంప నారంభించి యున్నాఁడు. ఇప్పుడీవితంతుశరణాలయములోనే యుండి దాని యభివృద్ధి నిమిత్తమయి తమ శరీరములను ధారపోయదీక్షవహించిన యొక రిద్దఱు పరోపకారపారీణలగు యువతులనుగూర్చి యించుక ముచ్చటించెదను. వారిలోఁ బ్రథమగణ్యురాలు శ్రీమతి కనపర్తి సుందరమ్మ. ఈమె వయస్సుచేత చిన్నదేయైనను బుద్ధిచేత చిన్నదికాదు. ఈమె కీశ్వర భక్తియుఁ బరోపకారచింతయు విశేషముగాఁగలవు. ఈమె విద్యయందత్యంతాసక్తియుఁ దెలివితేటలను జాఱుకుఁదనమును గలదియయియున్నది. ఇట్టి యీమె వితంతు శరణాలయములోఁ బనిచేయుచుఁ దనజీవితమును దనతోడి యనాధశాంతల యభివృద్ధి నిమిత్తము ధారపోసి పరోపకారకృత్యములయందుఁ గడప నీశ్వర సన్నిధానమునందు దీక్షవహించియున్నది. భక్తాభీష్ట ప్రదాతయైన పరమేశ్వరుఁడీమె కాయురారోగ్యభాగ్యమును బ్రసాదించి సత్కా-

ర్యాచరణమునందుఁ దగినంత యుత్సాహమును ధైర్యమును బూనికను కరుణించునుగాక! ఈమె కిప్పుడు లోకానుభవమంతగా లేకపోయినను గాలక్రమమున ననుభవజ్ఞురాలయి కార్యనిర్వహణమునందు సమర్థురాలగు ననుటకు సందేహముండదు. ఈ శరణాలయమునందున్న వారందఱును నాకుఁ బుత్రికలే యైనను గుణసంపత్తిచేతను బరోపకార పరత్వముచేతను నాకీమె యీశ్వర దత్తయైన ప్రియపుత్రికయైనట్టు భావించుచున్నాను. ఈమె తండ్రియైన యోగానందముగారు నాకు బాల్యమిత్రుఁడు; పాఠశాలయందుఁ జదువుకొనుచుండి నేను "రసిక జనమనోరంజనము" ను రచించుచుండినప్పుడతఁడు దాని శుద్ధప్రతిని వ్రాసెను; మొదటి రెండు వితంతు వివాహములును జరగిన పిమ్మట శంకరాచార్య స్వాములవారి బహిష్కారపత్రికలు బయలుదేఱి యెల్ల వారిని భయపెట్టి మరల వివాహములు జరగుట దుర్ఘటమనితోఁపఁజేసిన కాలములో మూఁడవ వివాహమున కీయనయు నీయన మిత్రుఁడగు మనోహరము పంతులుగారును నాకెంతో సాయముచేసిరి. ఇట్టి నా బాల్యస్నేహితుని పుత్రికయగుటచేతఁగూడ నాకీమె మఱింత యాదరణ పాత్రురాలగుచున్నది. ఇట్టి యీమెకు సహాయురాలయి శ్రీమతి కారుమూరి మల్లమ్మ వితంతు శరణాలయాభివృద్ధికయి పనిచేయఁ బ్రతిజ్ఞచేకొని యున్నది. ప్రస్తుత మీ యిరువురను వితంతు శరణాలయ భారనిర్వహణమునకయి యీశ్వరుఁడు ప్రసాదించినట్టు తోఁచుచున్నది. ఈయిరువుర చిత్తవృత్తులును సదా సత్కార్య పరాయత్తములగునట్లు పరమపిత ప్రసాదించునుగాక! సత్కార్యనిర్వహణమునకిప్పుడు స్త్రీలు పూనుకొనుచున్నారు గనుక కార్యము జయప్రదముగా సాగఁగలదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. స్త్రీలు పూనుకొని తోడుపడినంగాని యే సాంఘిక సంస్కారమును సంపూర్ణ విజయమునొందనేరదు. స్త్రీలు పూనుకొన్న యీ మహాకార్యము సాఫల్యము నొందకమానదు. స్త్రీలప్రతిజ్ఞలయందంతకంతకు నాకు విశ్వాసమెట్లు హెచ్చుచున్నదో యట్లే యిప్పుడిప్పుడు నాకంతకంతకు మనయౌవనపురుషుల ప్రతిజ్ఞలయందు విశ్వాసము తగ్గుచున్నది. కొందఱు జుట్లును బొట్లును తీసివేసినంత మాత్రముననే తాము ఘనులమైతి

మనుకొని సత్కార్యాచరణమును సరకుగొనకున్నారు; కొందఱు భోజనము లును బోడితలలునుమాత్రమే ప్రధానములనుకొని లోకోపకారచింతను దూరము చేయుచున్నారు. ఇట్టి బుద్ధిమంతులు బాహ్యావేషములకంటె మన స్సౌంద ర్యమధికమైనదిగా నెఱిఁగి సత్యాదులయం దధికగౌరవమును జూప నేర్చు కొందురుగాక! పరార్థపరత్వమునకయి స్వార్థపరత్వమును త్యజింప నభ్య సింతురుగాక!

నాకాలమంతయు నించుమించుగాఁ గడచిపోయినది. నేనిఁక ధనా ర్జనపరత్వమును వీడి నాయాయుశ్శేషమును స్త్రీజనాభివృద్ధి నిమిత్తమయి విని యోగింప నిశ్చయించుకొన్నాఁడను. వితంతు శరణాలయములో విద్య నేర్పు పురుషులు తగిన స్త్రీలు దొరకువఱకును వృద్ధులుగా నుండుట యావశ్యక మగు టచేత నావృద్ధత్వయోగ్యతను బట్టి విద్యాదాన విషయమున నాకు శక్తి యున్నంతవఱకుఁ బనిచేయఁ గృతనిశ్చయుఁడనైయున్నాను. నాకృషివలన నొక్కస్త్రీయైనను బరోపకార పారీణురాలును విద్యావతియునైన పక్షమున నాజన్మము సార్థకమయినట్టు భావించుకొనెదను. ఈశ్వరుఁడు నాయభిమత మును సిద్ధింపఁజేయునుగాక!

అనుష్ఠానిక బ్రాహ్మలలో నొక్కఁడయిన కాయమూరికామరాజుగారు రోగపడి యిక్కడనుండి గంజాము మండలములోని శ్రీకాకుళమునకుఁ బోయి దేశిరాజు పెదబాపయ్యగారివలెనే యక్కడ నకాలమరణము నొందెను. అనం తరమాయన భార్యయైన మల్లమ్మ వితంతుశరణాలయములోఁ జేరి దాని యభి వృద్ధికయి తన జీవితకాలము గడపవలెనన్న మహోత్సాహముతో నుండి 1909-వ సంవత్సరమున నేను బెంగుళూరిలోనుండినప్పుడు కాలధర్మము నొందెను.

1908-వ సంవత్సరమునందు దొరతనమువారు నన్ను 1873-వ సంవత్స రము 3-వ సంఖ్య రాజశాసనానుసారముగా వివాహములు జరుపుటకు గోదా వరి మండలమునకు వివాహలేఖ్యారూఢకునిగా (Registrar of Marriages) నియమించిరి. ఆ సంవత్సరమునందు పూర్వోక్త శాసనానుసారముగా నా

యెదుట జరగవలసిన మొదటి వివాహము శ్రీయుత కామరాజు హనుమంతరావుగారి దయియుండవలసినది. నేను పుత్రికాప్రాయనుగాఁ జూచుచున్న శ్రీమతి కనపర్తి సుందరమ్మ తానుగూడ బ్రాహ్మసమాజికురాలయి నాతోఁగలిసి పనిచేయుటకును తా ననుష్ఠానిక బ్రాహ్ముని వివాహము చేసికొనుటకును సమ్మతిపడెను. పరస్పరానుమతిపైని శ్రీమతి సుందరమ్మకును శ్రీయుత హనుమంతరావుగారికిని వివాహము నిశ్చయింపఁబడెను. వివాహదినముకూడ నిర్ణయింపఁబడెను. ఈ వివాహముతోఁగలిపి నాచేఁబోషింపఁబడి మాయింట నున్న చిరంజీవి పులవర్తి వేంకటసుబ్బారావు వివాహముకూడ చేయుటకేర్పాటుచేసితిని. అన్నియు సిద్ధమయిన తరువాత హనుమంతరావుగారు వివాహదినమున స్త్రీపురుషులందఱును మాలవానితోఁగలిసి భోజనముచేయవలెనని పట్టుపట్టెను. అట్లుచేయుటకు నాభార్య మొదలయిన వారొప్పుకొనలేదు. స్త్రీలను వదలిపెట్టవలసినదనియు మఱి యొకదినమున పంచమునితోఁగలిసి మనమందఱమును భోజనముచేయుదమనియు నేను బహువిధములఁజెప్పితిని గాని నామాటలాయన యంగీకరింపలేదు. అందుచేత సిద్ధమయిన వివాహ మప్పటికాగిపోవలసివచ్చినది. క్రొత్త వైష్ణవునకు నామములు మెండన్నట్లు నూతన బ్రాహ్మధర్మస్వీకర్తకును బాహ్యాచారములయందుఁ బట్టుదల యెక్కువగా నుండును.అంతేకాక యీయనదేశీయస్వపరిపాలన పక్షావలంబుఁడయి బోధనాభ్యసన పాఠశాలనుండి తీసివేయఁబడినవాఁడు; దొరతనమువారి పాఠశాలలలోఁగాని దొరతనమువారి సాయమునొందు పాఠశాలలలోఁగాని పనియియ్యఁగూడదని నిషేధింపఁబడినవాఁడు. దొరతనము వారిప్పుడు నిగ్రహప్రయోగమున కారంభించి స్వపరిపాల నోన్మాదులయినవారిని కారాగార ప్రవిష్టులఁజేయుచుండుటచేత దేశీయస్వపరిపాలనవీరావేశవ్యగ్రులయిన వారే నిమిషముననైనను కారాగృహదర్శనప్రాప్తిఁ బడయవచ్చును. ఇట్టి స్థితిలో 1908-వ సంవత్సరము అక్టోబరు నెల 18-వ తేదిని జరగవలసిన యీవివాహము తప్పిపోయి, ఆదినమున నొక్క పులవర్తి వేంకటసుబ్బారావువివాహము మాత్రమే జరిగి శ్రీపిఠాపురము రాజుగారు చెన్నపట్టణమునుండి పంపిన యుంగరము

గడియారము మొదలయిన బహుమానములాతనికే యియ్యఁబడినవి. హను మంతరావుగారు వితంతు శరణాలయములోని తమ యుపాధ్యాయపదమును విడిచి బృందావనపురమునకరిగి యక్కడ పనిచేయనారంభించిరి. ఈలోపల నేను శ్రీమతి సుందరమ్మకు విద్యాభివృద్ధిచేయుచు, 1909-వ సంవత్సరమువేసవి కాలములో నేను బెంగుళూరువెళ్లినప్పుడు నావెంటఁగొనిపోయి ప్రతిదిన మును నేనింగ్లీషు స్వయముగా చెప్పుచుంటిని. ఈలోపల హనుమంతరావు గారు తన పూర్వపు పట్టుదలనువిడిచి, నాకోరిక ప్రకారముగా రాజ్యాంగో ద్యమపరిశ్రమమును విడిచి సాంఘిక ధార్మికోద్యమములయందే పనిచేయుచు నుండుట కొప్పుకొని, మరల రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చిరి. ఈయిరువురకు 1909-వ సంవత్సరము జూలై నెల 25-వ తేదిని వివాహము జరగినది. వివా హానంతరమున శ్రీమతి సుందరమ్మ వితంతు శరణాలయ పర్యవేక్షకురాలుగాను శ్రీయుత హనుమంతరావుగారు హితకారిణీ సమాజసహాయకార్య దర్శిగాను నియమింపఁబడి యుభయులునుగలిసి యిరువదియైదు రూపాయల వేతనమును బడయుచు పనిచేయుచుండిరి. ఈ రెండు వివాహములునుగాక మూఁడవ శాస నాను సారముగా మఱి యైదు వివాహములయినవి.

1907-వ సంవత్సరమునం దొక నాటిరాత్రి మూర్ఛవచ్చి పడిపోయి తేఱిన తరువాత కొంతకాలము నేను దుర్బలుఁడనయి రోగపీడితుఁడనయియే యుంటిని. ఆసమయమునందిక్కడకు పండిత శివనాథశాస్త్రిగారువచ్చిరి. కల కత్తా చూడవలెననియున్నదని నే నాయనతో చెప్పితిని. నాదేహస్థితినిజూచి యిప్పుడు ప్రయాణము చేయుట యుక్తముకాదని యాయన నాతోఁజెప్పిరి. తలఁచుకొన్న పనిచేయుట నాస్వభావము. అందుచేత నేను నాభార్యను వెం టఁగొని శివనాథశాస్త్రిగారితోఁగలిసి ఏప్రిల్ 4 తేదిని కలకత్తాకు బైలుదేఱి, త్రోవలో భువనేశ్వరమువద్ద నిలిచి యచ్చటి దేవాలయములను వాని సమీప మునను న్న బౌద్ధగుహామండపములను జూచి, కలకత్తాచేరి యక్కడనున్న దిన ములలో శివనాథశాస్త్రిగారి యతిథినిగానుండితిని. నాపేరావఱకే కలకత్తాలో విశేషముగాఁ దెలిసియుండుటచేత సాధారణబ్రహ్మ సమాజము వారుమాత్రమే

కాక యాది బ్రహ్మసమాజమువారును భరతవర్షీయ (నవవిధాన) సమాజము వారునుగూడ నన్ను గౌరవించిరి. నాకక్కడివారు స్వాగతమిచ్చినప్పుడు మూఁడు సమాజముల ముఖ్యులునుగూడి నాయందాదరముచూపిరి. నేనక్కడ వారము దినములుండి చూడవలసినవాని నెల్లఁజూచి కలకత్తానువిడిచి త్రోవలో కటకములో రావుబహుదూరు మధుసూదనరావుగారి యతిథిగా నొక దినముండి మరల సురక్షితముగా భార్యాసహితముగా రాజమహేంద్రవరము చేరితిని. ఈయాత్ర చెఱుపు చేయుటకు మాఱుగా నాకుఁగొంతమేలే చేసినది. కొంచెము కాలము రాజమహేంద్రవరములో నుండి యాసంవత్సరము వేసవి కాలములో మొదటిసారి నేను బెంగుళూరునకు వెళ్లితిని. మైసూరిలోని వార్తాపత్రికలన్నియు నన్నభినందించుచు వ్యాసములువ్రాసెను. బెంగుళూరులోని వర్ధమాన సమాజము (Progressive Union) వారునాకుసత్కారము చేసి తమతోఁ గలిసి నాఛాయాపటము నెత్తించి నన్ను గౌరవించిరి. అక్కడ కొన్ని దినములుండి మైసూరునకుపోఁగా 'మహారాణీకాలేజి' లో నాకు స్వాగతమిచ్చి యాదరించిరి. శివసముద్రమునకుఁబోయి యక్కడ కావేరీనదీపతనమును దానివలన విద్యుచ్ఛక్తిని కలిగించురీతిని జూచితిని. కోలారునకుఁబోయి యక్కడి బంగారుగనులు పనిచేయురీతిని జూచితిని. ఇట్లక్కడక్కడఁజూడఁదగిన విశేషముల నన్నిటినిజూచి మరల బెంగుళూరును జేరితిని. అక్కడి పౌరులుసభచేసి నాలుగుభాషలలో నాకు స్వాగతపత్రికలను జదివిరి. ఈక్రింది దింగ్లీషులో జూన్ 15-వ తేదిని చదివిన స్వాగతపత్రిక—

An Address

PRESENTED TO RAO BAHADUR,
K. VEERESALINGAM PANTULU GARU
BY THE CITIZENS OF BANGALORE.

Dear sir,

We the citizens of Bangalore, have pleasure in availing ourselves of the opportunity offered by your temporary sojourn in this city to give expression to the sentiments

of respect and admiration with which we have been inspired by your writings and your personal example.

You have created and embellished modern Telugu Literature and your works are a living source of inspiration to the vast Telugu section of the population of India.

Your labours in the cause of social reform entitle you to rank with those noble souls who are unflinchingly loyal to their sincere convictions and who dare to do where many are content with preaching.

The world is full of people who call others to work, but there are very few indeed who, like you, set the example, themselves by silent, patient, self-sacrificing performance of duty.

We trust that you will be able to pay frequent visits to Bangalore that the young men of this place may learn how quiet and unostentatious are the ways of the real Poineers of Progress.

We pray to God Almighty that you may be blessed with long life and sustained health and vigour to continue your labours for the benefit of your fellow-countrymen.

We remain,

Dear Sir,

Bangalore
June, 15 1917. } Your Sincere well wishers and
Admirers in Bangalore.

(రావుబహాదూరు, క. వీరేశలింగము పంతులుగారికి బెంగుళూరుపుర
జనులచేత నియ్యఁబడిన విజ్ఞాపనము.

ప్రియార్యా!

బెంగుళూరు పుర వాసులమైన మేము మీ గ్రంథములచేతను మీస్వీయదృష్టాంతముచేతను మాలోఁ బుట్టింపఁబడిన గౌరవముయొక్కయు సశ్లాఘాశ్చర్యము యొక్కయు భావములను వెల్లడించుటకయి యీపట్టణములోని మాయల్ప

శాలనివాసము మాకు కలిగించిన యవకాశము నుపయోగించుటయందు మే మానందము నొందుచున్నాము.

మీరు నూతనాంధ్ర వాఙ్మయమునుసృజించి యలంకరించియున్నారు; మీ గ్రంథములు హిందూదేశప్రజలలోని పెద్దతెలుఁగు శాఖకు జ్ఞానావేశము నకు సజీవాధారములయి యున్నవి.

సాంఘిక సంస్కారపక్షమందలి మీ పరిశ్రమములు, పలువు రితరుల నుపదేశకులైయుండుటతోఁ దృప్తిపడువారైయుండ, తమ నిర్వ్యాజనిశ్చయ ములను నిర్భయముగా దృఢానురక్తులగునట్టియు ననుష్ఠించుటకు సాహసించు నట్టియు నుత్తమాత్మలతో పరిగణింపఁబడుటకు మిమ్ముఁ బాత్రులను జేయుచున్నవి.

ప్రపంచము పరులను పనిచేయఁబిలిచెడు మనుష్యులతో నిండియున్నది. కాని మీవలె నిశ్శబ్దక్లేశక్షమస్వసుఖ పరిత్యాగయుక్త ధర్మనిర్వహణమువలన స్వయముగా మార్గదర్శులయ్యెడు వారు నిశ్చయముగా నత్యల్పముగా నున్నారు.

అభివృద్ధికి నిజమయిన యగ్రేసరులుగానుండువారి మార్గము లెంతశాంత ముగాను నిరాడంబరముగాను నుండునో యిక్కడియువజనులు నేర్చుకొనుట కయి మీరు బెంగుళూరునకు పునఃపునర్దర్శనముల నియ్య శక్తులగుదురని మేము నమ్ముచున్నాము.

మీస్వదేశజుల లాభముకొఱకు మీపరిశ్రమల నవిచ్ఛిన్నముగాజరపుటకు మీకు దీర్ఘాయుస్సును నిరంతరారోగ్యమును బలమును ప్రసాదించునుగాకయని మేము సర్వశక్తుఁడయిన దేవునిఁ బ్రార్థించుచున్నాము.)

బెంగుళూరినుండి రాజమహేంద్రవరమునకు వెళ్లిన తరువాత నేను శీఘ్రకాలములోనే శరణాలయములోని యొక వితంతువునకు వివాహముచే యుటకయి కళత్రసహితముగా నేను బరంపురము వెళ్లితిని. అక్కడ జరిగిన యావివాహమునకు పట్టణములోని పెద్దమనుష్యులనేకులువచ్చిరి అక్కడి యువజనులు 1907-వ సంవత్సరము జూలయినెల యేడవతేదిని నాకు స్వాగత మిచ్చు యాంగ్లేయ సంబోధన పత్రికను జదివిరి—

To Rao Bahadur,

K. Viresalingam Pantulu Garu,

Fellow of the Madras University, etc.

Respected and beloved sir,

We, the townsmen of Berhampore (Ganjam) approch you to give expression to the feelings of pride and pleasure which your advent has given us, affording us an opportunity of welcoming you, the Pioneer of social reform movement in Southern India, into our midst. Though we are not so far advanced in education and other respects as several other districts of this Presidency, we are behind none in our appreciation of the silent but practical work done by you in the cause of our Mother-land. You, Sir, are the apostle of Hindu widow-re-marriage movement in this presidency. You are ever pleading for the poor, helpless Hindu widow and without possessing any of the advantages, power, position or fortune, you have been to us, what the late Pandit Eswara Chandra Vidyasagara was to Bengal or Madhava Das to Bombay. Your heroic and single minded devotion, to the cause, your unflinching courage in braving the opposition and calumny of influential sections of the community, your tremendous sacrifices, your fearless preaching and exposure of the fallacies of your adversaries and your daring practical efforts, are now matters of history. Sir, it must be great consolation to you in the evening of your life to see that all this opposition has died out and that an increasing public is veering round to your views. Not content with your work in this direction, you have earned the undying gratitude of your countrymen by your several attempts at ameliorating the condition of Hindu widows. We need only mention one

such attempt, *i.e.*, the foundation of Hindu widow's Home, the first of its kind in this Presidency.

2. We are not unconscious of your energies in other fields, you always gloried in reddressing human wrong. We know you as a hater of sham and a fearless opponent of social tyranny ; your trenchant pen was a terror to ccrrupt officials and evil administration.

3. We are not blind to your services in the cause of Telugu literature ; you have raised it to a vehicle of expression for conveying modern science and modern thought in chaste aud simple prose ; as the author of Rajasekhara, your fame is not confined to this country, while as a poet, novelist, biographer, essayist, pamhleter and humourist, you have enriched it more than any other living man. In thousands of Hindu homes, your works are now daily read, especially by ladies, and it must cheer your heart to learn that your works serve to dispel ignorance and are the source of enlightenment, innocent mirth and laughter.

May the Almighty, the Disposer of all things,
Give you many more years of useful activity
In the cause of our country and
May many more of our country men be
Animated by your spirit and walk your footsteps.

We remain,
Respected and beloved Sir,
yours sincerely.

చెన్నపురి సర్వకలాశాలా సభ్యత్వాదులుగల రావుబహదూరు
కే. వీరేశలింగము పంతులుగారికి.

గౌరవింపఁబడి ప్రేమింపఁబడెడి యార్యా !

బరంపురము (గంజాము) పట్టణవాసులమైన మేము దక్షిణహిందూస్థానములో సాంఘికసంస్కార వ్యాపారమునకు మార్గదర్శకులయిన మీకు మా

నడుమను స్వాగతమిచ్చుట కవకాశము కలిగించుచు మీ యాగమనము మా కిచ్చిన గర్వముయొక్కయు సంతోషముయొక్కయు మనోవృత్తులను తెలుపుటకు మిమ్ము సమీపించుచున్నాము. విద్యయందును ఇతరవిషయములయందును ఈరాజధానిలోని యనేకేతరమండలములవలె మేమంత వృద్ధిగాంచినవారము కాకపోయినను, భాగ్యహీనమైన మన మాతృభూమిపక్షమున మీచేతఁజేయఁబడిన శాంతమైనదైనను క్రియావంతమైనపనియొక్క గుణగ్రహణమునందు మేమెవ్వరికిని వెనుకఁబడినవారము కాము. అయ్యా! మీరీ రాజధానిలో వితంతుపునర్వివాహవ్యాపారమున కీశ్వరదూతలు. దీనలయి యసహాయులైన హిందూవితంతువుల పక్షమున నెల్లప్పుడును మీరు వాదించుచున్నారు; అధికారముగాని ప్రాబల్యముగాని సంపదలుగాని లాభములేవియు లేకయే కలకత్తాకు కీర్తిశేషులయిన యీశ్వర చంద్ర విద్యాసాగర పండితులుగాని బొంబాయికి మాధవదాసుగారుగాని యెట్టివారో మీరు మాకట్టివారయి యున్నారు. కార్యమునకై మీ వీర్యవంతమైన యేకాగ్ర తత్పరత్వమును, ప్రజాసంఘములోని ప్రబలపక్షము వారివలని ప్రాతికూల్యములను మిథ్యాపవాదములను ప్రతిరోధించుటలో మీ నిశ్శంకమైన ధైర్యమును, మీ యమిత స్వసుఖపరిత్యాగములును, మీ ప్రతిపక్షులయొక్క పక్షాభాసములను ప్రకాశపఱచు మీ నిర్భయప్రవచనమును, మీ సాహసికములైన యాచరణ ప్రయత్నములును, ఇప్పుడు చరిత్రాంశములు గానున్నవి. అయ్యా! మీ జీవితాస్తమానదశయందు ఈ ప్రాతికూల్యమంతయు చచ్చిపోయి యంతకంతకు వృద్ధియగుచున్న ప్రజాసముదాయము మీ యభిప్రాయములకు చుట్టుకొనుచున్నట్లు చూచుట మీకెంతో సమాశ్వాసనముగా నుండవలయును. ఈవిషయమైనపనితో తృప్తినొందియుండక హిందూవితంతువుల యవస్థను బాగుపఱచుటకయి మీ వివిధప్రయత్నములవలన మీదేశప్రజలయొక్క యెన్నఁడును చావనికృతజ్ఞతను మీరు సంపాదించియున్నారు. అటువంటిప్రయత్నములలో నొక్కదాని ననఁగా నీరాజధానిలో నటువంటివానిలో మొదటిదైన హిందూవితంతు శరణాలయస్థాపనమాత్రము మేము పేర్కొనవలసియున్నది.

౨. ఇతరక్షేత్రములలో మీ వ్యవసాయములను మే మెఱుఁగకున్న వారముకాము; మీ రెల్లప్పుడును మానుషాన్యాయములను విమోచనముచేయుటలోఁ బ్రమోదించుచుండిరి. మాయవేషమును ద్వేషించువారినిగాను సాంఘికపీడనమునకు నిర్భికప్రతిపక్షినిగాను మిమ్ము మే మెఱుఁగుదుము; మీ కఠినమైన కలము దుష్టోద్యోగులకును దుష్పరిపాలనమునకును భీతిదాయకమయి యుండెను.

౩. ఆంధ్రభాషావాఙ్మయ పక్షమున మీసేవకు మేము కన్నుగానని వారముకాము; ఆధునికశాస్త్రములను, ఆధునికాభిప్రాయములను, పరిశుద్ధమైన సులభవచనములలో తెలుపుటకు నివేదనవాహనముగా మీరుదానిని పైకి లేవఁదీసియున్నారు: రాజశేఖర గ్రంథకర్తగా మీకీర్తి యీదేశమునకే నిబద్ధమయినదికాదు; కవిగాను, వచనప్రబంధకర్తగాను, చరిత్రకారుఁడుగాను, నిబంధలేఖకుఁడుగాను, లఘుపుస్తకనిర్మాతగాను, ప్రహసనప్రణేతగాను జీవించియున్న యే యితరమనుష్యునికంటెను నెక్కువగా మీరు వానిని సంపన్నముగాఁ జేసియున్నారు. వేలకొలఁది హిందూగృహములలో ముఖ్యముగా స్త్రీలచేత మీగ్రంథము లిప్పుడు చదువఁబడుచున్నవి; మీగ్రంథము లజ్ఞానమునుదొలఁగఁదోలుట కుపయోగపడుచున్న దనియు జ్ఞానోద్దీపనమునకును నిష్కళంకమయిన కౌతుకమునకును హాసమునకును కారణమగుచున్న దనియు వినికొనుట మీయుల్లమున కుల్లాసజనకముగా నుండవలెను.

సమస్తపదార్థములకును నియంతయైన సర్వశక్తుఁడు మనదేశపక్షమున నుపయుక్తములయిన యుద్యమముగల యనేకాధికతర సంవత్సరములను మీకు దయచేయునుగాక! మనదేశస్థులలో ననేకు లధికముగా మీచిత్తోన్నతిచేఁ బ్రోత్సాహపఱుపఁబడి మీపద చిహ్నములలో నడుతురుగాక!]

1908-వ సంవత్సరములో నేను వెళ్లినప్పుడు బందరు పురజనులు నాకీ క్రిందిరీతిని ఏప్రిల్ నెల 17-వ తేదిని స్వాగతమిచ్చిరి.

"బ్రహ్మశ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులు గారికి
బృందావనపురజనులిచ్చు అభినందనము.

ఆర్యవర్యా !

భారతమాతపుత్రవతంసులరగు తమ యాగమమున కెంతయు సంతసించుచు బృందావనపురజనులమగు మేము నేఁడు తమకు మనఃపూర్వకమగు స్వాగతము నిచ్చుచున్నారము.

అభినవగద్యకావ్యములకు మార్గదర్శకులును, ప్రకృతిశాస్త్ర గ్రంథరచన కగ్రేసరులును, ఆంధ్రకవియశఃకర్పూరకరండనిర్మాణమున కాదిపురుషులును, నగుటయేకాక వేవిధముల 'దేశభాషలయందెల్లఁ దెలుఁగు లెస్స' యనివన్నెకెక్కిన యాంధ్రభాషామతల్లికవలంబనమును, అంతరాత్మబోదనలకవహితులరై కార్యశూరత్వమును నెఱపి దుర్ఘటమగు సంస్కారణవల్లికిఁ బట్టుఁగొమ్మయు వితంతు శరణాలయ స్త్రీవిద్యాలయస్థాపనాది దేశోద్ధరణసాధనల ననువుపఱుపఁజాలు నిస్సీమదయకాలవాలమును, ధర్మనిష్ఠ కలిమి నిష్కల్మషమానసముచేతను, నిష్కళంక జీవితముచేతను, నిరవధికౌదార్య సాహసములచేతను, దేశజనులకెల్ల నాదర్శమును, అగుచు ఆంధ్రదేశమునకుఁ దారొనర్చిన మహోపకారమును ఆ చంద్రార్కముగ వర్థిల్లఁజేయుటకును, దమ కాయురారోగ్యముల నొసఁగుటకును గరుణామయుఁడగు సర్వేశ్వరుఁ బ్రార్థించుచున్నారము."

ఈ ప్రకారముగానే బాపట్ల మొదలయిన స్థలములకు నేను వెళ్లినప్పు డెక్కడివారు నాకు స్వాగతమిచ్చి పత్రికలు చదివిరి. దూషించి రాళ్లు వేసెడి పూర్వకాలముపోయి యిప్పుడు భూషించి పూవులువేసెడి క్రొత్తకాలము వచ్చినది. అయిన నాకాపూర్వకాలమే యెక్కువసంతోషకరముగా నుండెను. ప్రతిపక్షులు దూషించినకొలఁదిని రోషమును తన్మూలమున శౌర్యోత్సాహములును నెక్కుడయి యెక్కువపట్టుదలతోను శ్రద్ధతోను పనిచేయఁగలిగితిని.

నేను చెన్నపట్టణమునుండి వచ్చినతరువాత మరల నేనొకసారి పురపారిశుద్ధ్యవిచారణసంఘములో సభ్యుఁడనుగా రెండుసంవత్సరము లుండవలసినవాఁ

డనయితిని. మొట్టమొదట మాపట్టణములోని యుపకర్త్రగాహిగారు పారిశుద్ధ్య విచారణ సంఘములో సభ్యుఁడవుగానుండుమని కోరినప్పుడు రెండుసారులు నే నంగీకరింపక నిరాకరించితిని. తరువాత మండలకర్త్రగాహిగారు నేను సభ్యుఁడనుగానుండ నంగీకరించుట తమ కనుగ్రహముచూపినట్లుండునని యాంతరంగిక లేఖను వ్రాసినమీఁదట మోటుతనముచేయుట యుక్తము కాదని యొప్పుకొంటిని. ఆప్రకారముగానే రాజమహేంద్రవరములోనున్న మధ్యస్థకారాగారమునకు (Central jail) నన్ననాధికారికద్రష్టనుగా (Non - official visitor) నియమించిరికాని దానియందును నేనుశ్రద్ధవహించి పనిచేయలేదు.

చెన్నపురిరాజధానీ పరిపాలకులయిన లాలీదొరగారు 1909-వ సంవత్సరమున రాజమహేంద్రవరము వచ్చినప్పుడు నాకుదర్శనమిచ్చి చాలసేపునాతో నత్యంతాదరముతోమాటాడిరి. మా సంభాషణములో దొరవారు తాామువచ్చి మావితంతు శరణాలయమును చూచెదమని సెలవిచ్చిరి. అక్కడకు దారిలేదని తప్పించుకొనుటకయి చూచితినిగాని బండిరానియెడల తాము బండిదిగి నడిచి యే వచ్చెదమని వారు సెలవిచ్చిరి. అందుపైని నేనింటికివచ్చి నడుమ నాదివార మొకటి వచ్చినందున తత్క్షణమే నలువంద్ర కూలివాండ్రను బెట్టిరాత్రియుఁ బగలును పనిచేయించి సోమవారము నాఁడు ప్రాతఃకాలమున దొరగారువచ్చునప్పటి కొకవిధముగా బండివచ్చుటకుఁ దగినబాటను వేయించితిని. వారా దినమున ప్రాతఃకాలమునం దేడుగంటలకు విజయంచేసి వితంతుశరణాలయమును చూచిసంతోషించిపోయిరి.

1908-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 14-వ తేదితో నాకఱువది సంవత్సరములు నిండినవి. నాభార్యయొక్క ప్రేరణముచేత నేను షష్ఠిపూర్త్యుత్సవమును తలపెట్టి మిత్రులు మొదలయినవారి కాహ్వానపత్రికలను బంపితిని. నా యాహ్వానము నంగీకరించి దూరప్రదేశములనుండి సహితము పలువురు మిత్రులును,వితంతు వివాహములు చేసికొన్నవారును,శ్రమచేసివచ్చినన్ను గౌరవించిరి. పట్టణములోని పెద్దమనుష్యులును పలువురువచ్చి నన్నాదరించిరి.అందుచేత నాటి యుత్సవము మిక్కిలి జయప్రదముగానే జరిగెను. మామండల న్యాయాధిపతి

గారయిన పార్థసారథిఅయ్యంగారును దయచేసి నాకానందము కలిగించిరి. ఆసమయమునందు నామిత్రులును శిష్యులునయిన గోపిసెట్టి నారాయణస్వామి నాయఁడుగారు నాకొకశాలువును బహుమానముచేసిరి. అప్రకారముగానే విజ్ఞానచంద్రికా మండలివారిపక్షమున కొమర్రాజులక్ష్మణరావుగారొక శాలువును బహుమతిచేసిరి. ఆదిపూడి సోమనాథరావుగారు నూతనవస్త్రములనుకట్టఁ బెట్టిరి. పీటరుగారు నాఛాయాపటమును పెంచిపెద్దదిచేసి బహుమానముచేసిరి. శ్రీపిఠాపురమురాజుగారు మొదలయినవారనేకులు తంత్రీవార్తలను, అభినందనలేఖలనుబంపిరి. కొందఱుపద్యములను వ్రాసితెచ్చియిచ్చిరి. వితంతువివాహములాడినవారి బిడ్డలును మంగళగీతములనుపాడిరి. అక్కడకు వచ్చినవారి ఛాయాపటము తీయఁబడిన తరువాత నాటిదిన మానందాశ్రమములో జరగినయుత్సవము సంపూర్ణ మయినది.

1909-వ సంవత్సరమునందు వేసవికాలములో నేను బెంగుళూరు వెళ్ళవలెనన్న యుద్దేశముతో నాభార్యను చి॥ సుందరమ్మను జానికమ్మను వెంటఁగొని రైలుదెబ్బ దారిలో చెన్నపట్టణములోఁ గొన్ని దినములు నామిత్రులయిన సమర్థిరంగయ్యసెట్టిగారి యాదరముచేత నిలిచితిని. ఈ రంగయ్యసెట్టిగారు నా యందత్యంత గౌరవమును ప్రేమయుఁగలిగినవారు. నేనేమి చేయుఁడని కోరినను శిరసావహించి నాకార్యమును ముందుగాఁజేసి తరువాత తమ పనిని జూచుకొనెడువారు. నేను చెన్నపట్టణములో నుండినకాలములో నేను కోరకయే వితంతుశరణాలయ పోషణార్థముగా నెలకు పదేసిరూపాయలు పంపుచువచ్చిరి. నేను చెన్నపట్టణము విడిచి రాజమహేంద్ర నివాసమును స్థిరముగానేర్పఱుచుకొన్న తరువాత నేనాయన నొకసారి కలిసికొన్నప్పుడిట్లు నెలనెలకు పదేసిరూపాయ లిచ్చుచుండుటకంటె శాశ్వతనిధిగానేమైనపెట్టుట యుచితముగా నుండునని చెప్పితిని. ఆయన తాను చెన్నపురి పారిశుద్ధ్య సమాజమువారికి బదులిచ్చిన పత్రములలోనుండి వేయిరూపాయలు విడఁదీసి హితకారిణీ సమాజమువారి పేరవ్రాయించి వెంటనే నాకోరికను చెల్లించిరి. నేనాయననిట్లు చేయఁగోరినప్పుడు శీఘ్రకాలములో నామిత్రునకు మృత్యువు

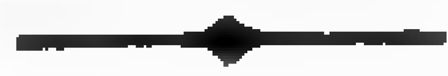
తటస్థించునని నేననుకొనలేదు. ఆయన యావేసవికాలములో నెలదినములు బెంగుళూరిలో నాతోఁగడపవలెనని నిశ్చయించుకొనెను. ఆయన నిమిత్తమయి నేనొక యిల్లక్కడ కుదిర్చితిని. ఇట్లుండఁగా దొరతనమువారి పక్షమున హరిసర్వోత్తమరావుగారి దేశీయస్వపరిపాలన విషయమయిన వ్రాఁతలనుగూర్చి సాక్ష్యమిచ్చుటకు కృష్ణామండలమునకుఁ బోవలసిన వారయిరి. అట్లు సాక్ష్యమిచ్చి తిరిగివచ్చునప్పుడు జూన్ నెల 19-వ తేదిని సంభవించిన యయోమార్గమహావిపత్తులో నా మిత్రునకకాలమరణము సంభవించెను. రేపు రానున్న విపత్తునేఁడు మనకుఁదెలియదు. జీవితము క్షణభంగురమయినది. ఈమిత్రుని యాకస్మిక బలవన్మరణమువలన నాస్వాంతమునకెంతో సంతాపముకలిగి బహుదినములవఱకు నాకదేచింతగానుండెను. బెంగుళూరి యన్నదాన సమాజమువారు తమ సమాజమున కొక యిల్లిమ్మనివేడఁగా నేను వ్రాసిన సశ్లాఘనలేఖ మీఁద శ్రీరంగయ్యసెట్టిగారు వారికి నేను వ్రాసినట్లు సాయముచేసెదనని తమ మరణమునకు ముందు కొన్ని దినములక్రిందటనే నాకు వ్రాసిరి. ఈశ్వరచిత్తమెట్లుండునో యెవ్వరికిని దెలియదు. ఈ సారి నాతో బెంగుళూరికివచ్చినవారిలో శ్రీమతి సుందరమ్మనుగూర్చి యీవఱకే కొంత వ్రాయఁబడినది. రెండవయామెయైన శ్రీమతి జానికమ్మ వితంతువివాహమును చేసికొన్న న్యాపతి శేషగిరి రావు పంతులుగారి ప్రథమభార్యకూఁతురు. తండ్రి పునర్వివాహము చేసికొన్నప్పటి కీమెకువైధవ్యమురాలేదు. వితంతువయిన కొంతకాలమునకీమెరాజమహేంద్రవరములో నున్నతన పినతండ్రియింటి నుండి మాతోఁటలోనికివచ్చెను. అప్పటి కీమెతండ్రిగారు సజీవులయియే యుండిరి. నేను బెంగుళూరికి వచ్చినప్పుడెల్ల నాతో నొకరో యిద్దఱో వితంతువులు వచ్చుచుందురు. ఇది నేను బెంగుళూరికివచ్చుట రెండవసారి. 1907-వ సంవత్సరమున నేను మొదటిసారి వచ్చినప్పుడు శ్రీమతి మాగంటి వెంకటసుబ్బమ్మ నావెంటవచ్చినది. ఆమెను చెన్నపట్టణములోనుండిన యన్-ఎన్-శర్మ బీయేగారు వివాహముచేసికొనిరి. ఈసారి బెంగుళూరిలో నున్నప్పుడు మా యారోగ్యము చక్కఁగా నున్నందునఁ బ్రతిసంవత్సరమును మన మాఘమాసము లిక్కడనే

యుండవలెననియు మన నివాసమునకయి యొక యిల్లు కొనవలసినదనియు నా భార్యనాతోఁజెప్పెను. ఆ సంవత్సరమునందే నాభార్య యిష్టానుసారముగా చామరాజపేటలో మంచి భాగమున నొక స్థలముఁగొని దానిలో నిల్లుకట్టుట కయి మేము రాజమహేంద్రవరమునకు తిరిగి రాకముందే మిత్రులద్వారమున నేర్పాటుచేసి మరలివచ్చితిమి. ఈ యింటికయి నేను కొంత యప్పుచేసితిని. రాజమహేంద్రవరములోని వితంతు శరణాలయాదులకొఱకును నాకప్పగు చుండెను. అవఱకే మూఁడువేల రూపాయలందు నిమిత్తమయి ఋణమయ్యెను. హితకారిణీ సామాజికులవలన నెలనెలకు వచ్చెడు చందాలు, చందాలు పోఁగుచేసెడు భృత్యునిజీతమునకే చాలి చాలమిగానుండెను. ఇంటి యద్దెలు మొదలైన వానివలనవచ్చెడిదిగాక మిగిలిన దంతయు నేనేభరింపవలసిన వాఁడనైతిని. నే నిప్పుడు బెంగుళూరిలో నిల్లుకట్టించుచుండుటచేత చందుపనులకును సొమ్ము తెచ్చుటకు నే నసమర్థుఁడనైతిని. అందుచేత నెక్కడనైనను దిరిగి వితంతు శరణాలయాదుల నిమిత్తము ధనము తెచ్చుట యత్యావశ్యకమయినది. అప్పప్పుని పలుమాఱు చెప్పుచు వచ్చుటచేత నప్పిచ్చుపుణ్యాత్ముఁ డెవ్వఁడని యెవ్వరైన నడుగవచ్చును. ఈ సందర్భమున నేను మున్ను విన్నకథయొక్కటి నాకిప్పుడు స్మరణకు వచ్చుచున్నది. ఒక దేవాలయములోనున్న దేవత శుద్ధసువర్ణవిగ్రహము. ఆదేవాలయముయొక్క యర్చకుఁడు గుడికివచ్చెడి యాదాయము తక్కువే యయినను సంతర్పణములు సమారాధనములు మొదలైనవి ప్రతిదినమును మహా వైభవముతో జరపుచుండెను. ఇంత సొమ్ము నీకెక్కడనుండి వచ్చుచున్నదని యితరులడుగఁగా దేవుఁడిచ్చుచున్నాఁడని యాపూజారి సమాధానము చెప్పుచుండెను. అందఱు నవునవునని యాతని భక్తికిని, ఔదార్యమునకును, సంతోషించుచుండిరి. అతఁడు చెప్పినదియు సత్యమే. ఈ ప్రకారముగాఁ గొంతకాలము జరుగునప్పటికి కన్నులొట్టపోయి కాలు సొట్టపడి దేవుఁడిచ్చుట కశక్తుఁ డయ్యెను. దేవుఁడిట్లు వికలాంగుఁ డగుటచూచి ధర్మకర్తలు దేవాలయమునకుఁ బోయి పరీక్షింపఁగాఁ బూర్వమత్యంత భారముగానుండినగట్టి దేవుఁడిప్పుడు తన తొంటిభారమునంతను గోలుపోయియంతస్సారములేనివాఁడయి దేహమంతయు

తూంట్లుపడి పలుచనయి బెండువలె తేలికయయియుండెను. దేవుఁడు తన యర్చకునకు సువర్ణమిచ్చుచు వచ్చిన మార్గమిప్పుడు మాచదువరులకు బోధపడియుండవచ్చును. పూజారి మాకురాయి మొదలయిన సాధనములతోఁదొలిచి ప్రతిదినము కొంతబంగారముతీసి విక్రయించి సమారాధనములు మొదలయినవి జరపుచువచ్చి కడపటదేవుని యొడ లెల్లగుల్లచేసెను. ఈప్రకారముగానే కొంతవఱకు నా విషయములోను జరగినదని చెప్పవచ్చును. నేను హితకారిణీ సమాజమున కాఱువేల యేనూఱు రూపాయల రొక్కమిచ్చి, దాని యసలు ముట్టుకొనక వడ్డిని మాత్ర ముపయోగించుకొనవలసినదని నియమమేర్పఱిచితిని. ఆ సొమ్ములోనుండి రెండువేలరూపాయలు చెఱువు సోమయాజులుగారికిని, వేయిరూపాయలు రామమూర్తిగారికిని, బదుల్లిచ్చితిమి. మిగిలిన మూఁడువేల యేనూఱు రూపాయలును నాయొద్ద నిలువయుండెను. చేతిలోనికి సొమ్మువచ్చినప్పుడియ్యవచ్చునని యప్పులోవ్రాసి యాసొమ్ములోనుండి హితకారిణీ సమాజ వ్యయములను జరపుచువచ్చితిని. ఇప్పటికారూపాయలన్నియు వితంతు శరణాలయాదుల నిమిత్తమయి హితకారిణీ సమాజముక్రిందనే వ్యయమయినవి. ఇవి హితకారిణీ సామాజికుల కందఱికిని దెలిసిన బహిరంగరహస్యము. ఇప్పుడు సమాజమువారికి చందాలు పోగుచేయవలసిన వెట్టపుట్టినది. అందుచేత వారు ధనసాహాయ్యమునిమిత్తమయి యింగ్లీషున నొకవిన్నపముచ్రాసి ముద్రింపించి నాచేతికిచ్చిరి. దానినిందు క్రిందఁబ్రకటించుచున్నాను—

OM!

THE RAJAHMUNDRY HITHAKARINI SAMAJ.

THE RAJAHMUNDRY HITHKARINI SAMAJ owes its origin to the wise desire of the venerable Rao Bahadur K. Viresalingam Pantulu Garu to give permanence to, and to enlarge the scope of the great work to which he has dedicated his heroic life. A gathering convened by him, on 15-12-

06, of some of those in sympathy with his life-work having unanimously suggested the formation of a corporate body, the RAJAHMUNDRY HITHAKARINI SAMAJ was started with 36 members and was registered as a Company, under Act XXI of 1860, on 28-11-07. The affairs of the Samaj are managed by a Committee of *nine* members, with the honored Founder as the Life-President.

The Samaj has been munificently endowed by its Founder ; who has, with exemplary self-sacrifice, given away, with a duly registered Trust, all his property—the entire savings of a life-time from a very modest income. This property estimated at Rs. 41,500, consists of 6,500 rupees in cash, some houses, and splendid gardens calculated to be the source of a handsome income before long.

The institutions entrusted to the Samaj by the Founder are a Widows' Home and a school for young ladies, besides an Anglo-Telugu weekly, which last has had to be discontinued.

Mr. Ch. Lakshminarasimham, an ardent admirer and co-worker of the Founder, having kindly made over a Lower Secondary School to the Samaj, in 1907, the institution has since been worked up to a complete High School controlled by a small committee appointed by the managing body of the Samaj.

The three institutions bolonging to the Samaj are in a promising condition, by the grace of God.

1. The High School, known as the Rajahmundry Hithakarini High School and worked on a Theistic basis, is flourishing. It has on its rolls over four hundred pupils, with ten girls. If only it could provide accommodation

adequate to the demand nothing will be left to desire in numbers. The staff is pronounced quite efficient. The School has enviable good fortune in looking up, for its patron, to the enlightened and liberal-hearted Rajah of Pithapuram who besides already granting Rs. 7,000 for initial outlay, has provided Rs. 20,000 in the Estate budget for the current year. The Samaj is prayerfully confident that under the fostering care of this esteemed nobleman —the rising hope of many a good cause in these parts—the School has a very bright future.

2. The Widows' Home is making encouraging progress. At present there are fourteen inmates. Every one of them has to receive systematic education in English and Telugu, and is trained in household management. Due care is bestowed on suitable physical exercises and on nourishing a religious spirit. Four of the inmates attend the Hithakarini High School; the rest are educated in the school for young ladies attached to the Home. Five of the inmates were married in course of last year. The Home is located in the beautiful Ananda gardens given by the Founder.

3. The school for young ladies, though chiefly used by the inmates of the Home, is also meant for, and has on its rolls, other young ladies as well. It has a staff of three qualified teachers, and is under the direct supervision of the esteemed President. It will shortly be cenverted into a recognised Lower Secondary School. It is trusted that this is the nucleus of a High School for young ladies in due course of time.

In connection with the last two institutions—the Home and the School for young ladies—the Samaj has to acknowledge, with much gratitude, the very liberal gift of

Mr. M. Atchutaramayya a First Grade Pleader of Cocanada who has presented the Home and the School with a fine block of buildings, consisting of ten rooms for inmates' quarters, besides residence for the Superintendent of the Home and accommodation for the School:—the Samaj having had to add a fresh-water well and a compound wall, the cost of which, it is hoped, will be defrayed by the same generous gentleman. Likewise the donations of Rs. 3,000, in the form of Mill Shares, from Mr. K. Venkata Rao of Bellary, and of Rs. 1,000, in Madras Municipal Debentures, by the late Mr. S. Rangiah Chetty, and a contribution, for current expenses, of Rs. 1,200 from the Rajah of Pitha puram, have to be thankfully acknowledged.

The prospects are thus cheering in every way. The scope of the work open to the Samaj to do, God willing, is vast and varied. If only adequate funds should be available, there may be no limit to the good that could be done through the Samaj. But the Samaj is already burdened with a debt of about Rs. 3,000 ; and thus the need for financial help from the general community is pressing. Apart from the High School for boys, which is believed, under God, to be safe with the princely patronage of the Rajah of Pithapuram, the monthly demand for the other institutions managed by the Samaj stands at Rs. 160, at least. Against this imperative charge there is an income of only Rs. 60 a month from subscriptions, rents, and investments. Thus a clear *hundred* a month—Rs. 1,200 a year—must be forthcoming regularly to make both ends meet. For this amount the Managing Committee of the HITHAKARINI SAMAJ now tenders this appeal to the generous public. It is confidently hoped that, in vew of the nature—the objects and the scope—of the institutions managed by the Samaj and in

grateful appreciation of the noble work and the magnificent self-sacrifice of the revered President-Founder, Rao Bahadur K. Viresalingam Pantulu Garu, this appeal will be graciously accorded a prompt and generous response in all parts of the country.

All contributions, however small, may kindly be remitted to Rao Bahadur K. Viresalingam Pantulu Garu, President, Hithakarini Samaj, or to the undersigned.

Rajahmundry, October 1909.

R. VENKATA RAMAIYA,
Secretary,
HITHAKARINI SAMAJ.

ఇంగ్లీషునందు వ్రాయఁబడిన విన్నపముయొక్క సారమునిందు తెలిఁగించుచున్నాను—

హితకారిణీ సమాజము 1906-వ సంవత్సరము డిసంబరు నెల 15-వ తేదిని వీరేశలింగముగారిచేత 36 గురుసామాజికులతో స్థాపింపఁబడి, 1907-వ సంవత్సరము నవంబరు నెల 28-వ తేదిని 1860-వ సంవత్సరము 21-వ సంఖ్య రాజశాసనప్రకారము లేఖ్యారూఢము చేయఁబడినది. తొమ్మండుగురు కార్యనిర్వాహక సామాజికులు దీనికార్యములను నిర్వహింతురు.

సమాజస్థాపకులు రు 41500 వెలచేయునను కొన్నియిండ్లు, తోఁటలు రు 6500 ల రొక్కమునుగల తమ సొత్తునంతను దీనికి వ్రాసియిచ్చి లేఖ్యారూఢము చేయించియున్నారు. ఆయన సమాజమున కొప్పగించినవి వితంతుశరణాలయము, బాలికాపాఠశాల, ఒకయింగ్లీషు తెలుఁగువారపత్రిక. ఈకడపటిదిప్పుడు నిలిపివేయఁబడినది. 1907-వ సంవత్సరమునందు బ్రహ్మశ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు సమాజమునకిచ్చినమాధ్యమిక పాఠశాల యిప్పుడున్నతపాఠశాలయయి యొక యుపసంఘమువారి నిర్వహణము క్రిందవర్ధిల్లుచున్నది.

సమాజముయొక్క యీ మూఁడు ధర్మాలయములును ఈశ్వరానుగ్రహమువలన మంచి దశయందున్నవి—

1. రాజమహేంద్రవర హితకారిణ్యున్నత పాఠశాల యనఁబడెడి యున్నత పాఠశాల యాస్తికపద్ధతులననుసరించి నడపఁబడచు వర్ధిల్లుచున్నది.

దానిలోనన్నూఱుగురికంటె నెక్కువమందివిద్యార్థులున్నారు. ఉపాధ్యాయులును తగినవారుగా నున్నారు. పదుగురు బాలికలున్నారు. తగిన భవనమున్నచో విద్యార్థుల సంఖ్యయింకను ఎక్కువగును. పాఠశాల పిఠాపురపురాజుగారి పోషకత్వమును సంపాదించునట్టి మహాభాగ్యమును బడసినది. వారీవఱ కేడు వేల రూపాయలను ప్రారంభవ్యయముల కిచ్చుటయేకాక యిరువదివేల రూపాయల నీ సంవత్సరము మందిరనిర్మాణమున కిచ్చిన ట్లేర్పాటుచేసియున్నారు. ఈయన పోషణముక్రింద నీపాఠశాల మహోన్నతదశకు రానున్నదని సమాజమువారు నమ్ముచున్నారు.

2. వితంతు శరణాలయము ప్రోత్సాహకరమైన యభివృద్ధిని పొందుచున్నది ప్రస్తుత మిందులో పదునలుగురున్నారు. వారిలో నందఱికిని ఇంగ్లీషు తెలుఁగు విద్యలుచెప్పించుటయేకాక గృహకృత్యనిర్వహణముకూడ నేర్పఁబడును. అర్హమైన దేహపరిశ్రమము చేయించుటకును ఈశ్వరభక్తిని కలిగించుటకును, తగిన శ్రద్ధచేయఁబడుచున్నది. అక్కడివారిలో నలుగురు హితకారిణ్యున్నతపాఠశాలకు పోయి చదువుచున్నారు; తక్కిన వారు శరణాలయముతోఁ జేరియున్నపాఠశాలలో చదువుచున్నారు. శరణాలయము సమాజస్థాపకునిచే నియ్యఁబడిన సుందరానందారామములో నున్నది.

3. పాఠశాల ముఖ్యముగా వితంతు శరణాలయములోని స్త్రీలకే యుపయోగింపఁబడుచున్నను, అది యితరయువతులకొఱకుఁగూడ నుద్దేశింపఁబడినందున కొంద ఱితరసుందరులును నందు చదువుచున్నారు. అది తగిన యుపాధ్యాయులను ముగ్గురను గలదయి సమాజాధ్యక్షునియొక్క స్వీయవిచారణ క్రిందనేయున్నది. ఇదిశీఘ్రకాలములోనే దొరతనమువారిచే నంగీకరింపఁబడిన మాధ్యమిక పాఠశాలచేయఁబడును. ఇది కాలక్రమమున నేర్పఱుపఁబోయెడు స్త్రీలయున్నత పాఠశాలకు బీజమగునని నమ్ముచున్నాము.

ఈ కడపటిరెంటి విషయములోను అనఁగా వితంతుశరణాలయ బాలికాపాఠశాలల విషయములో కాకినాడలోని మొదటి తరగతి న్యాయవాదులయిన శ్రీములుకుట్ల అచ్యుతరామయ్యగారు వితంతువులు కాపురముండుట

కయి పదిగదులను, వారి పయివిచారణచేయువారు వాసముచేయుటకయి యర్హమయిన యిల్లును, పాఠశాలనుంచుటకై తగిన విశాల మందిరమును, గల గృహపంక్తిని మహౌదార్యముతో కట్టించి యిచ్చినందునకు వారియెడ సమాజమువారు మిక్కిలి కృతజ్ఞులయియున్నారు. వేయిరూపాయలు వ్యయముచేసి సమాజమువారు త్రవ్వించిన మంచి నీళ్లబావికిని, కట్టించిన ప్రాంగణకుడ్యమునకును అయిన వ్యయమునుగూడ నా యుదారపురుషులే భరింతురని నమ్ముచున్నాము. ఈ ప్రకారముగానే సభాపతి యంత్రములలోని భాగముల రూపమున మూడువేల రూపాయలను దయచేసిన బళ్లారిలోని కోలాచలము వేంకటరావుగారి యెడలను, చెన్నపురి నగరపారిశుద్ధ్యవిచారణ సంఘమువారి ఋణపత్రరూపమున వేయిరూపాయలను దయచేసిన కీర్తిశేషులయిన సమర్థి రంగయ్యసెట్టిగారి యెడలను, వర్తమాన వ్యయములకయి పంద్రెండువందల రూపాయలను దయచేసిన శ్రీపిఠాపురపు రాజాగారియెడలను, సమాజము వారత్యంతకృతజ్ఞత గలవారయియున్నారు.

అభివృద్ధి చిహ్నము లిట్లన్నివిధములచేతను ప్రోత్సాహకరములుగానే యున్నవి. ఈశ్వరానుగ్రహ మున్నయెడల సమాజమువారు చేయవలసిన మంచి పనికిం గావలసినంత యవకాశమున్నది. తగినంత సొమ్ముమాత్రము సమకూరెడుపక్షమున సమాజద్వారమున జరపఁబడెడు సత్కార్యమునకు పరిమితి లేక పోవచ్చును. సమాజమునకీవఱకే మూఁడువేల రూపాయల ఋణమయి నది; కాఁబట్టి మహాజనులవలని ధనసాహాయ్య మత్యంతాభ్యర్థనీయ మయియున్నది. ఈశ్వరానుగ్రహమువలన శ్రీపిఠాపురపురాజాగారి పోషణముక్రింద సురక్షితముగానున్న యున్నతపాఠశాలమాట యటుండ నిచ్చినను, సమాజమువారిచే నిర్వహింపఁబడుచున్న యితర ధర్మ స్థాపనముల నిమిత్తమే నెల కధమము నూటయఱువది రూపాయలుకావలెను. దీనిలో చందాలమూలమునను, వడ్డి మూలముననను, దాన ప్రతిష్ఠలమూలముననను, నెల కఱువది రూపాయలు మాత్ర మాయము వచ్చుచున్నది. అందుచేత సరిగా కర్చులకు సరిపోవుటకే నెలకు నూఱేసి రూపాయలచొప్పున సంవత్సరమునకు పంద్రెండువందల రూ

పాయలు సరిగా వచ్చుచుండవలెను. ఈ సొమ్ము నిమిత్తమయి హితకారిణీ సమాజమువా రిప్పుడు దానశీలురయిన మహాజనులకీ విజ్ఞాపనమును జేయుచున్నారు. సమాజమువారిచే నడపఁబడుచున్న యీధర్మ ప్రతిష్ఠలయొక్క యుద్దేశమును ఉపయోగమును స్వరూప స్వభావములను విచారించి దేశము యొక్క యన్నిభాగములవారును మావిన్నపమాలకించి శీఘ్రముగా తగినంత సాయముచేయుదురని వినయముతోఁ బ్రార్థించుచున్నాము.

ఎంత యల్పమయినను తమ సహాయద్రవ్యమును వీరేశలింగము పంతులు గారికిఁగాని యీక్రిందవ్రాలు చేసినవారికిఁగాని దయాపూర్వకముగాఁ బంపుదురుగాక!

రాజమహేంద్రవరము. } రా. వేంకటరామయ్య,
అక్టోబరు 1909. } హితకారిణీ సమాజకార్యదర్శి.

ఇట్లు విత్తము నిమిత్తము విన్నపము వ్రాయఁబడి ముద్రింపఁబడినది. ఇఁకను దేశాటనముచేసి చందాలు పోగుచేయువారు కావలెను. నావెంట నెవ్వరైనను వచ్చెడుపక్షమున నేను భార్యాసహితముగా బొంబయిపోయి పనిచేసెదనని చెప్పితిని. కార్యనిర్వాహక సంఘమువారు సహాయకార్యదర్శియైనహనుమంతరావుగారిని వెంటఁగొని సకళత్రముగా నేను బొంబయి పోయి చందాలు సమకూర్పవలసినదని నిర్ధారణముచేసిరి. అది నాకు దగ్గు వచ్చెడి శీతకాలమయినను నేనఱువదియేండ్లు దాఁటినవాఁడనయినను నిర్వాహకసంఘ నిర్ధారణానుసారముగాఁ బోవఁ బ్రయాణమయితిని. చి॥ సుందరమ్మ తనభర్త నావెంటఁబోవుట కిష్టపడక నేను చెప్పఁబోయినప్పుడునాతో మాటాడకపోయెను. అయినను హనుమంతరావుగారు తన మూటను నాబండిలోఁ బెట్టి ప్రయాణమయి నావెంటను బైలుదేఱివచ్చిరి. మేము మఱునాఁడు సికందరాబాదుచేరి నాఁడక్కడ నిలిచిపోయితిమి. అక్కడ డాక్టరు జీ. నాయఁడుగారు నన్ను చూచి నేను పోవుచున్నపనిని దెలిసికొని మొదటి చందాను పదునేను రూపాయలు నాచేతికిచ్చిరి. నేను వారియింటికిఁబోయినప్పుడు కవయిత్రియైన సరోజినీనాయఁ డస్వస్థురాలయి మంచముమీఁదఁ బరుండియుండి

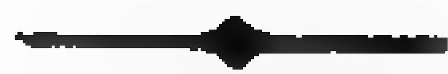
బిడ్డలను వన వద్దకుఁబిలిచి మీతాతగారు వచ్చినారు చూడుఁడని నన్ను దూపెను. వారివివాహమును చెన్నపట్టణములోనేను చేసియుండుటచేతనామె నన్నట్లు పిలిచినది. సరోజినీదేవిగారి తండ్రి తమ కొమారిత వివాహమును మాయింటనే చేయవలసినదని నన్ను కోరిరిగాని నేనట్లుచేయక సమాజమందిరములో జరపితిని. సికందరాబాదులో చి॥ శ్రీమతికొటికలపూడి సీతమ్మ తన యన్నగారి యొద్దనుండఁగా మేము వారియింటనే బసచేసితిమి. రాజమహేంద్రపురములో నాభార్యచేతస్థాపింపఁబడిన స్త్రీ ప్రార్థనసమాజమును మేము చెన్నపట్టణములోనున్న కాలములో చి॥ సీతమ్మయే జరపుచువచ్చెను. ఆమె గర్భవతియై మిక్కిలి బలహీనురాలుగా నుండినప్పుడు భర్త యామెను చెన్నపట్టణము మాయింటికిఁబంపెను. నావద్ద నున్న కాలములో నే నామెకు ఛందస్సును వ్యాకరణమును నేర్పితిని. అక్కడ నున్నప్పుడే యామె యొక శతకమును చేసెను. ఆమెకు నాయందు పితృభావము; ఆమెయందును నాకు పుత్రికావాత్సల్యము. ఆమె కూఁతురు చి॥ చంద్రమతి చెన్నపట్టణములో మాయింటఁబుట్టినదే. ఇట్లు సికందరాబాదులో నొక దినమామెయన్నగారియింట నుండి మఱునాటి యుదయమున రైలు దెక్కి భార్యామిత్ర సహితముగా బొంబయికిఁబోయితిని. అక్కడ నామిత్రులును హైందవసాంఘిక సంస్కార సభాధిపతులునైన నటరాజయ్యరుగారు మమ్ము తమయింటికిఁ గొనిపోయిరి. చదువుకొన్నవారిలోను సంస్కారపక్షము వారిలోను ప్రార్థన సామాజికులలోను నాపేరు వాడుక సహితము చక్కఁగాఁ దెలిసియున్నదగుటచేత నక్కడివారును నాకు స్వాగతమిచ్చి నన్ను గౌరవించిరి. న్యాయమూర్తి చంద్రవార్కరుగారు నన్నొకసభలో నభినందించిరి. యంత్రశాలశాఖ యందున్న వారును నాశిష్యులును నయిన గంటి లక్ష్మీ నరసింహముగారును నా మిత్రులయిన న్యాయమూర్తి గణేశ నారాయణచంద్ర వార్కరుగారును నాకు విందులుచేసిరి. నేనక్కడకు విందుల నిమిత్తముగాక చందాల నిమిత్తమయి పోయియుండినవాఁడనగుట చేత కొందఱు మిత్రులు భోజనములకుఁ బిలిచినను బోవక మిత్రసాహాయ్యమున చందాలువసూలుగుచేయ నారంభించితిని. నేనక్కడనున్న వారము దిన

ములలోను తొమ్మిదివందల రూపాయల చందాలు వేయించితిని. ఈవిషయములో నాంధ్రపత్రికాధిపతులైన కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు పంతులుగారును హైందవసాంఘిక సంస్కారపత్రికాధి పతులైన నటరాజయ్యరుగారును నాకు మిక్కిలి తోడుపడిరి. వారియెడల నేను మిగుల కృతజ్ఞుఁడనయి యున్నాను. అక్కడ గేదెపాలేగాని యావుపాలు దొరకకపోవుటచేతను చలియెక్కువగుటచేతను నాకు దగ్గుహెచ్చ నారంభించెను. అందుచేత నేనక్కడ తడవుగానుండక మరలవలసినవాఁడనయితిని. నేనక్కడనుండఁగానే యా ఏఱుకు పూనా వితంతుశరణాలయములోనున్న యిద్దఱు తెలుఁగు బ్రాహ్మణ వితంతువులు రాజమహేంద్రవర వితంతు శరణాలాయముఁలోఁ జేరుటకయి నన్నుఁగలిసికొనిరి. నేను బొంబాయివీడ్కొని బైలుదేఱి పూనానుండి నా మిత్రుఁడైన హనుమంతరావుగారి వెంట నిద్దఱు బ్రాహ్మణవితంతువులను రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బంపివేసి, నేనును నాభార్యయు పునాలోనిలిచితిమి. మేమక్కడనున్న రెండు దినములును పునావితంతు శరణాలయసంస్థాపకులును నామిత్రులునయిన కర్వేపండితుని యతిథులమయి యుంటిమి. ఒకదినమున నక్కడివితంతు శరణాలయములోనేయుండి యక్కడ జరగుచున్న పద్ధతుల నన్నిటినిజూచితిమి. ఆవఱకే నామిత్రులయిన బ్రహ్మశ్రీ కోలాచలము వేంకటరావుగారు నన్ను బళ్లారికి రావలసినదని కోరియుండినందున పునానుండిబైలుదేఱి నేనును నాభార్యయు బళ్లారికిఁబోయితిమి. వారక్కడమమ్ము గౌరవించి తమయింటనే యుంచుకొనిరి. ఆయన మాకుఁ బ్రయాణవ్యయములక్రింద నూఱు రూపాయలిచ్చి హితకారిణీ సమాజమునకుఁ దాము మున్నిచ్చియుండిన మూఁడు వేల రూపాయల భాగములనుగాక సభాపతియంత్రములలోని మఱి రెండువేల రూపాయల భాగములను దయచేసిరి. తరువాత నేనును నాభార్యయు వారిని వీడ్కొని బైలుదేఱి గుంటకల్లుమీఁదుగా రాజమహేంద్రవరమును జేరితిమి. తరువాత నేను కాకినాడకుఁబోయి యక్కడ రు 1332-0-0 ల చందాలను సమకూర్చితిని. అక్కడ బ్రహ్మశ్రీ ములుకుట్ల అచ్యుతరామయ్యగారు రు 500-0-0 లును, దివాన్‌బహదూరు దురిసేటి శేషగిరిరావు పంతులుగారు

రు200-0-0 లును. రావుబహద్దరు కొమ్మిరెడ్డిసూర్యనారాయణనాయఁడుగారు రు 100-0-0లును, రావుసాహేబు పైడా వేంకటచలపతిగారు రు 1166-0-0 లును, నాళము రామలింగయ్యగారు రు 250-0-0 లును, నాళము పద్మనాభము గారు రు 50-0 0 లును, బ్రహ్మశ్రీ దుగ్గిరాల వేంకటసూర్యప్రకాశరావుగారు రు 116-0-0 లును చందాలువేసిరి. ఇట్లు సమకూర్పఁబడిన ధనముతో హితకారిణీ సమాజముయొక్క ఋణముకొంత తీఱినది.

1910-వ సంవత్సరము వేసవికాలములో మేము మరల బెంగుళూరికిఁ బోయితిమి ఈసారి మాతో న్యాపతిజానికమ్మను కామరాజుగడ్డ మంగమ్మను దీసికొనిపోయితిమి. మేము చెన్నపట్టణములో దిగినప్పుడు దొరతనమువారి తెలుఁగు భాషాంతరీకర్తయయిన గోటేటి కనకరాజుగారు రయోమార్గకార్యస్థానమునకువచ్చి మమ్ముఁగలిసికొని తమయింటికిఁ దీసికొనిపోయి యాదరించిరి. అక్కడఁ గొన్ని దినములుండి మేము బెంగుళూరికిఁబోయితిమి. ఈ సారి మేమక్కడ మా స్వగృహములోనే ప్రవేశించితిమి. మేము పోవునప్పటికి నామిత్రులు గృహమును గట్టించి నివాసమున కర్హమగునట్లుచేసిరి. మేము వెళ్లినతరువాత లోపలికి మంచినీళ్లు వచ్చుటకు గొట్టములుపెట్టించితిమి. విద్యుద్దీపముల కేర్పాటుచేసితిమి. దొడ్డిచుట్టును గోడలను పెట్టించితిమి. ఆయిల్లన్ని వైపులనుండియు మంచిగాలి వచ్చుటకానుకూల్యములు గలదయియుండెను. ఈయన్ని సౌఖ్యములను విచారించియు ముఖ్యముగా మాకక్కడ నధి కారోగ్యము కలుగుచుండుటనుబట్టియు నాభార్య సంవత్సరములో నాలుమాసము లాయింటనుండి సుఖింపవలెనని నిశ్చయించుకొనెను. ఆమె కోరిక ప్రకారముగా నక్కడ నాలు నెలలుండుటకు నేనును సమ్మతించితిని. ఈసంగతినామె మాయిరుగుపొరుగుల వారందఱితోను జెప్పి సంతోషించెను. మే మక్కడ స్థిరముగానుండుటకయి కావలసిన పాత్రసామగ్రిని బల్లలు మంచములు ఱోళ్లు రోకళ్లు మొదలైనవానిని సమస్తమునుగొంటిమి. ఈసారి మావెంటఁగొని వచ్చిన శ్రీమతిన్యాపతి జానికమ్మకు వివాహముచేసితిమి. ఇది బెంగుళూరిలో జరిగిన మొదటి వితంతు వివాహము. వితంతు వివాహశాసనము మైసూరు

రాజ్యమునందు వ్యవహారములో లేదు. అందుచేత మేమీ వివాహమును స్వగృహమునందు చేయుటకువీలులేక యింగ్లీషురాజ్యమయిన దండుపట్టులోనికి వధూవరులను దీసికొనిపోయి యక్కడ చేయవలసిన వారమయితిమి. ఈ వివాహమక్కడ నూతనమయినదగుటచేత బెంగుళూరిలోనిపెద్దమనుష్యులు విశేషముగా వచ్చి . తాంబూలాది సత్కారములనుగైకొని సంతోషించిపోయిరి. మాతో వచ్చిన శ్రీమతి మంగమ్మ వితంతు శరణాలయములో నుండినవారిలోనెల్ల నా భార్య కధికప్రియురాలు. అందుచేతనే యీసారి యామెను నాభార్యవెంటఁ గొనివచ్చినది ; నాభార్యకామెయందు పుత్రికావాత్సల్యము ; ఆమెకును నా భార్యయందు మాతృస్నేహము. ఆమె వితంతు శరణాలయములోనే యుండినను, తఱుచుగా మాయింటికివచ్చి నాభార్యకు సమస్తోపచారములను జేసిపోవుచుండెడిది. కాఁబట్టి వీరిరువురును తల్లిబిడ్డలవలెనుండెడివారు. నాభార్య నాతో మనమంగమ్మను వివాహముచేసి పంపివేయవలదనియు, పెండ్లిచేసి మన యొద్దనేయుంచుకొందమనియు, పలుమాఱుచెప్పుచుండెను. శ్రీమతి జానికమ్మ వివాహమయిన తరువాత బెంగుళూరువిడిచి వచ్చినవార మందఱమును సుఖముగా మరల రాజమహేంద్రవరము చేరితిమి.

నాలుగవ ప్రకరణము—అసహాయదశ

క్రీస్తుశకము 1910 మొదలు 1913-వ సంవత్సరము వఱకు.

1910-వ సంవత్సరము నందీసారి నేను బెంగుళూరునుండి వచ్చినతరువాత రెండు మాసములైనను గడవకమునుపే యాకస్మికముగా నాకొక ఘోరవిపత్తు సంభవించి నన్నీలోకములో నసహాయునిఁ జేసినది. బెంగుళూరి నుండి నాభార్య యిక్కడకు సంపూర్ణారోగ్యముతో వచ్చినది. తరువాతనైనను రోగచిహ్నములేవియు కనఁబడలేదు. ఆగస్టునెల 11-వతేదిని పైకి నాభార్య యారోగ్యవతియయి సుఖముగానున్నట్టే కనఁబడినది. ఆ దినమునఁ బ్రాతఃకాలముననను సాయంకాలముననను తానేస్వయముగా వంటచేసిపెట్టినది. రెండుదినములక్రిందట మాయావొకటి యీనఁగా గతదినమునందువలెనే నాఁడును జున్నుచేసి నాకుఁ గొంచెముపెట్టి యితరులకుఁబెట్టి తానింతతినెను. నాటిసాయంకాలము కనపర్తి శ్రీరాములుగారు నన్ను చూచుటకయి మా తోఁటకురాఁగా తానాయనతో కొంతసేపు మాటాడి కొంచెము జున్ను పెట్టెను. నాఁటిరాత్రి మేమిద్దఱముకలిసియే భోజనముచేసితిమి. భోజనము చేయునప్పుడు మఱునాఁడు తానుదయముననే చలిది యన్నమును తిని ప్రేమావతిని వైద్యశాలకుఁ దీసికొనిపోయి మందిప్పించి వచ్చెదనని నాతోఁ జెప్పెను. ప్రేమావతి పతితయువతీరక్షణశాలలోని యొక బ్రాహ్మణవితంతువు కని విడిచిపోయినబిడ్డ. ఆబిడ్డను నాభార్య పెంచుచుండెను. నేను భోజనము చేసి మేడమీఁదికిఁ బోయినతరువాత నింట పనులనన్నిటిని దీర్చుకొని పశువులకు గడ్డివేయించి తాంబూలము వేసికొని రాత్రి పదిగంటలకు మేడమీఁదికి వచ్చి యీశ్వర ప్రార్థనముచేసి తానుబోయి వసారాలోనున్న మంచముమీఁద పరుండి నిద్రపోయెను. నాభార్య మేడపైకివచ్చునప్పటికే గదిలో నేను నిద్ర పోయితిని. నేను సాధారణముగా రాత్రి యెనిమిదిగంటలకే భోజనముచేసి తొమ్మిదిగంటలకు నిద్రపోవుటవాడుక. తెల్లవాఱుజామున నాభార్య నాలుగు.

గంటలలో నిద్రలేచి గంటసేపు నాతో మాటాడుచుఁ గూరుచుండి యైదు గంటల కీశ్వరప్రార్థనముచేసికొని క్రిందికి దిగిపోవుట యాచారము. నేనారాత్రి మూఁడుగంటలు కాకముందే లేచి తలుపుతీసి క్రిందికిపోయితిని. నేను తలుపు తీసిన చప్పుడు వినఁబడఁగానే "క్రిందికిపోవుచున్నారా? దీపమున్నదా? జాగ్రతగాచూచిపొండి" యని పలుకరించుట వాడుకయైనను నాఁడట్లు పలుకరింపలేదు. నేను దొడ్డిలోనికి వెళ్లివచ్చి నాభార్య మంచమువద్దకుపోయి మెల్లఁగా 'నిద్రపోవుచున్నావా' యని యడిగితిని. బదులు పలుకకపోవుట చేత నేనుపోయి నామంచముమీఁద మేలుకొనియే పరుండితిని. కొంతసేపటికి గడియారము నాలుగు కొట్టినది. నాభార్యలేచివచ్చి పడక కుర్చీమీఁద కూర్చుండి నాతో మాటాడ మొదలుపెట్టు వేళయయినది. ఇంకను లేచి రా లేదు. నేనప్పుడు నామంచముమీఁదినుండి దిగి నాభార్య మంచమువద్ద నిలు చుండి "ఇంకను నిద్రమెలఁకువ రాలేదా?" యని యడిగితిని. నాపలుకు నకు మాఱుపలుకలేదు. రాత్రిప్రొద్దు పోయినదాఁక పనిచేసివచ్చియలసి గాఢ నిద్రపోవుచున్నదని తలఁచి నిద్రాభంగముచేయుట కిష్టములేనివాఁడనయి లేపక నేను మడత కుర్చీమీఁదఁ గూరుచుండి యుంటిని. ఇంతలో గడియార మైదుగంటలువేసెను. నాభార్య యప్పటికిని లేచిరాలేదు. ఆమెయైదుగంటల తరువాత నెప్పుడును పరుండెడిదికాదు. అందుచేత నేనుపోయిపిలిచి లేపి పలుకకపోఁగా మీఁద చేయివేసి కదల్చితిని. దేహము చేతికి చల్లగాతగిలి లేవకపోఁగా నేమియుఁదోఁచక యెట్లో మేడదిగి వైద్యుని (డాక్టరును) పిలు చుకొని వచ్చుటకయి వితంతు శరణాలయమువద్దనుండి పోవుచునందు కాపుర మున్న పులవర్తి సుబ్బారావునులేపి "నాకు వేగముగా నడువ కాళ్లాడ కున్నవి. నీవు పరుగెత్తుకొనిపోయి పొరుగుతోఁటలోనున్న డాక్టరునులేపు" మని పంపి నేను వెనుకపోయితిని. నేను పోవునప్పటికి డాక్టరులేచి యీవలకు వచ్చెను. నాభార్యకు మూర్ఛవచ్చినది తత్క్షణము రావలెనని నేను కోరఁగా నతఁడు లోపలికిపోయి మందు బుడ్లు మొదలయినవి తీసికొని నావెంట వచ్చెను. అతఁడు నాతో మేడయెక్కి నాభార్యను పరీక్షించి చూచియేమియు

చెప్పక యూరకయుండెను. „ ఏమి ? యూరకుంటిరేమి ?'' యని నేనడుగఁగా "ప్రాణముపోయిన" దని మెల్లగా నతఁడు చెప్పెను. నేనామాట నమ్మక చక్కఁగాఁ బరీక్షింపవలసినదని యడిగితిని. ప్రాణముపోయి మూఁడు నాలుగు గంటలసేపయి యుండునని చెప్పి యాయన లేచెను. ఆయన వెంట నేనును గది గుమ్మమువఱకును నాలుగయిదడుగులు నడిచితిని. ఆయన గుమ్మముకడ నిలువఁబడి నన్నోదార్చి ధైర్యముగా నుండవలసినదని బోధించి మెట్లుదిగెను. నేనును గోడకుఁ జేరగిలఁబడి నిలువఁబడి యుండఁగా లోపలినుండి యేదో వికారమారంభమయి కాళ్లు తడఁబడ దడపుట్టెను. నేను పడిపోవుదునని తత్క్షణమే నేలపైఁ గూలఁబడి కన్నులుమూసికొని యీశ్వరునిఁదలఁచి ప్రార్థింపవలెనన్న చింతతో "ఓ యీశ్వరా! వృద్ధ దశలో నాకిట్టి మహాపదను దెచ్చి పెట్టితివా ?'' యని మొదటివాక్యమునంటిని. అనునప్పటికి "ఓయీ! దుఃఖపడఁబోకుము. ఇది మీ యుభయుల మేలుకొఱకే జరిగినది'' అన్నమాటలు నాకు విస్పష్టముగా వినఁబడినవి. క్రిందినుండి యెవరో వచ్చి నన్నూఱడించుచున్నారని తలఁచి కన్నులువిప్పి నలుదిక్కులుచూచితిని. ఏ ప్రక్కను ఎవ్వరును కనఁబడలేదు. ఇది యంతయు నా భ్రమయే యయియుండవచ్చునుగాని నాకు మాత్రమది యీశ్వరవాక్యమని దృఢముగా తోఁచినది. ఆవఱకు నాకున్న విచారమంతయు క్షణములో నదృశ్యమయి నామనస్సు నిర్మలమయి నిర్విచారమయ్యెను. అప్పుడేమియు నాపదరానట్టుగానే నేను ధైర్యముతో లేచి నాభార్య మంచమువద్దకుఁబోయి పరీక్షించిచూడఁగా నామె మొగమునందు జీవకళయేమియుఁ దొలఁగక హాయిగా పరుండి నిద్రపోవుచున్నట్లే నాకంటికిఁ గనఁబడెను. ముక్కువద్ద వ్రేలుపెట్టి చూచితినిగాని యూపిరియాడుచున్నట్టు కనఁబడలేదు. పక్కదుప్పటి యేమియు చెదరక వేసినది వేసినట్టే యుండెను. తలలో పెట్టుకొన్న గులాబిపువ్వు వాడక యప్పుడు పెట్టుకొన్నట్టుగానే యుండెను. పరుండఁబోవునప్పుడు నోటిలో వేసికొన్న లవంగపుమొగ్గ పండ్లసందున యథాప్రకారముగానే యుండెను. రాత్రి మేడమీఁదికి వచ్చినతరువాత నావఱకుఁగట్టుకొనియుండినబట్టను విడిచి కట్టుకొన్న నిలువ

గల చీర యేమియు నలుగక తొలఁగక కట్టుకొన్నది కట్టుకొన్నట్టుగానే యుండెను. పెట్టుకొనియుండిన నగలు పెట్టుకొన్నట్టుగానే యుండెను. వీని నన్నిటినిబట్టి విచారింపఁగా నాభార్య యించుకైన నాయాసపడలేదనియు కొట్టుకొనలేదనియు మూలుగలేదనియు రాత్రి యొంటిగంటకో రెండు గంటలకో నిద్రలోనే ప్రాణముపోయెననియు స్పష్టమయినది. కొంచెమయినను మూలిగియుండినయెడల నేనుతప్పక లేచియుందును. సర్పదంశన చిహ్నములు గాని విషప్రయోగలక్షణములుగాని యణుమాత్రమును గనఁబడలేదు. పెద్దతనములో నీప్రకారముగా హృదయ వ్యాపారమాకస్మికముగా నిద్రలోనిలిచి పోవుట కలదని డాక్టరుగారు చెప్పిరి. ఎందునకో వైద్యుఁడు వచ్చె ననుకొనుట యేకాని యిట్టి వైపరీత్యము జరగనని యెవ్వరు నెఱుఁగరు. మరణమునకు సందేహములేదని నేనును నిశ్చయముచేసికొన్న తరువాత క్రిందికిదిగివచ్చి యక్కడనున్న వారితో నాభార్య మరణవార్తనుదెలిపి, పట్టణమునకుఁబోయి కొందఱి మిత్రులతోఁ దెలుపవలసినదని మనుష్యులనుబంపి, నేను మరల పైకి పోక మేడక్రిందనున్న పడక కుర్చీలోనే కూరుచుంటిని. అప్పుడు వితంతు శరణాలయములోని వారందఱును విలపించుచువచ్చి పయికిఁబోయి చూచి యేడువఁ దొడఁగిరి. ఇంతలో పట్టణమునుండి పలువురు మిత్రులువచ్చి నాభార్యను మేడమీఁదినుండి క్రిందికిదింపి మేము వాసముచేసెడి యింటిముందు వసారాలో పడకకుర్చీమీఁదఁ గూర్చుండఁబెట్టిరి. ఆమె యప్పుడా కుర్చీమీఁద జీవించి కూర్చుండి యున్నట్టుగానే యుండెను. అప్పుడామె పెంచినపిల్లి యొకటివచ్చి పైకిదూఁకి యామెయొడిలోఁ గూరుచుండెను. ఆమె మనుష్యుల విషయమయి మాత్రమేకాక పశువులు కుక్కలు పిల్లులు మొదలయిన గృహ్యజంతువుల విషయమయి కూడ నపారదయ కలదయి వానిని బెంచి సంరక్షణముచేయుచు వానికి రోగములు వచ్చినప్పుడు మనుష్యులకుఁ జేసినట్లే యుపచారములు చేయుచుండెడిది; తాను బజారుమార్గమునఁ బోవతటస్థించినప్పుడెల్లను వాని నిమిత్తమయియేదో కొనితెచ్చి వానికిఁ దప్పకపెట్టుచుండెడిది. అందుచేత నాభార్యబండిదిగఁగానే తమకేదో తెచ్చిపెట్టునని యెఱిఁగి

తోఁకలాడించుచు కుక్కలును మ్యావని యఱచుచు పిల్లియు వెంటఁబడుచుండెడివి. మేముతోఁటలో నొంటిగానుండిన కాలములో మాకు కుక్కలేధన ప్రాణములకు రక్షకములుగా నుండెను. మావద్ద బ్రౌనని యొకకుక్కయుండెను. అయోమార్గయంత్రకారుఁ డొకఁడు రాజమహేంద్రవరమునుండి స్థానాంతరమునకు మార్పఁబడినప్పుడు దానిని నామిత్రునికొకని కియ్యఁగా నతఁడు నాకిచ్చెను. అది మాదగ్గఱ మచ్చికపడినను విప్పినప్పుడెల్లను పాఱిపోయి తన పూర్వయజమానుఁడున్న యింటివద్దనుండుచువచ్చెను. ఇట్లు రెండు మూఁడు మాసములుగడచిన పిమ్మట దాని పూర్వయజమానుని స్థానమునవచ్చిన క్రొత్త యంత్రకారుఁడు మీకుక్క మాయింటికి వచ్చినయెడల తుపాకితోఁ గాల్చి చంపివేసెదనని నాకు వర్తమానముపంపెను అది నిష్కారణముగాఁ జచ్చిపోవునని జాలిపడి దానిని నాకిచ్చిన మిత్రునికడకుఁబంపి మఱియెవ్వరికైన నిచ్చివేయుమని కోరితిని. అతఁడు దానిని గోదావరికావల కొవ్వూరిలో నున్న యొక యయోమార్గోద్యోగి కిచ్చివేసెను. వారము దినములయిన తరువాత నొక నాటిరాత్రి నేను భోజనము చేయుచుండినప్పుడు చేయి కడుగుకొనుటకయి నాభార్య దొడ్డిలోనికిఁబోఁగా నొక కుక్కవచ్చి నాభార్యముందు తోఁక యాడించుచు నిలిచెను "మన బ్రౌనివచ్చిన దండోయి" యని నాభార్య కేకవేసి నన్నుఁ బిలిచి చూపెను. నాఁటినుండియుఁ గుక్క తోఁట విడిచిపోవక విశ్వాసము కలదయి యుండెను. ఒకనాటి రాత్రి నాభార్యయేదో పని నిమిత్తమయి యావలకుఁ బోఁబోవుచుండఁగా, ఈ కుక్క యడ్డమువచ్చి నిలిచి ముందుకుపోనీక వెనుకకామెను ద్రోసివేసెను. కుక్క యల్లరిచేయుచున్నదాయని ముందుప్రక్కనిదానించి చూడఁగా దీపము వెలుతురున పెద్దపామొకటి సమీపముననే ప్రాఁకుచుండెను. పాము పామని నాభార్య కేకలు వేయఁగా నేనును సేవకులును బరుగెత్తుకొనివచ్చి పామును జంపివేసితిమి. తన ప్రాణము కాపాడినదని దానియందు నాభార్య యధికప్రేమకలదయి దానికి పుండుపడి రోగము వచ్చినప్పుడు పుండు తాను స్వయముగాకడిగి మందు వేయుచు దానికి మరణము సంభవించినప్పుడెంతో సంతాపమునొందెను.

నా భార్యమరణవార్త పట్టణములో తెలియఁగానే యేడుగంటలు మొదలుకొని జనులు తీర్థప్రజవలె గుంపులు గుంపులుగా మాతోఁటలోనికి రాఁదొడఁగిరి. ఆవచ్చిన వారిలో హిందువులును, మహమ్మదీయులును, క్రైస్తవులును, బ్రాహ్మణులును, శూద్రులును, శుద్ధశ్రోత్రియులును, సంస్కారప్రియులును, పుణ్యస్త్రీలును, వితంతువులును, వృద్ధులును, పిన్నవయసువారును కూడ నుండిరి. వచ్చినవారిలో కొందఱు తమ కుటుంబములోని వారెవ్వరో పోయినట్టుగా నాభార్య నిమిత్తమయి విలపింపఁజొచ్చిరి. ధైర్యముచెప్పి యేడుపుడిపి నన్నోదార్పవచ్చిన వారు కొందఱు నన్నుఁజూచి యేడువసాగఁగా నేనేవారియేడు పుడుపవలసినవాఁడనయితిని. నేను పైకెంత ధైర్యముగలవాఁడనుగానున్నను పొగలేని నిభృతాగ్నివలె హృదయాంతరాళమును దహించుచు శోకాగ్ని దుర్భరమయినప్పుడెల్లను మేడమీఁదికిఁబోయియొంటిగా నీశ్వరుని ప్రార్థించి తద్దయామృత ప్రసారమువలన లోపలి దుఃఖానలమును కొంత శాంత పఱచుకొని వచ్చుచువచ్చితిని. పదునొకండు గంటలప్పుడు మిత్రులు మొదలయినవారు బలవంతపెట్టి భోజనమునకు విస్తరిముందు నన్నుఁగూరుచుండఁబెట్టిరి కాని నేను భోజనముచేయలేదు. నాభార్యయెడల గలగౌరవమును దెలుపుటకయి క్రైస్తవపాఠశాలయు హితకారిణీ పాఠశాలయు నాదినమున మూసివేయఁబడినవి; ఇంగ్లీషున ప్రకటింపఁబడెడి యొక పక్షపత్రిక తక్క తక్కిన వార్తాపత్రికలన్నియు నాభార్యమృతి విషయమయిన యనుబంధములను బ్రకటించినవి; ఆపత్రికలు ముద్రింపఁబడెడు ముద్రాయంత్రములన్నియు నా దినమున మూసివేయఁబడినవి. ప్రాడ్వివాకులు సహితము తమ సభను మూసివేసి కొందఱు న్యాయవాదులతోఁగూడ మాతోఁటకు వచ్చిరి. ఇట్లు పురజను లెల్లరును నాయాపదకు వగచి తమ సానుభూతిని గనఁబఱిచినందునకయి నేనెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడనయియున్నాను. నాభార్యకుదహనసంస్కారమును తోఁటలోనే చేయించుటకు నిశ్చయించి మూఁడు గంటలయిన తరువాత ప్రేతమును ప్రార్థనాదికమును నిర్వర్తించుటకయి యానందాశ్రమమునకుఁ గొనిపోయితిమి ప్రార్థనములు మొదలైనవి జరపిన పిమ్మట శవ

మునతోఁటలోనే యొక చివరను దహనము చేసితిమి. దహనము ముగియు నప్పటికి రాత్రి యేడుగంటలయినది. అంతవఱకును జూడవచ్చినవారు తోఁటలో నేనూఱుగురుండిరి. ప్రాతఃకాలమునుండి యప్పటివఱకును తోఁటలోనికి వచ్చుచుఁ బోవుచువచ్చిన వారి సంఖ్య రెండువేలకుఁ దక్కువయుండదు. ఈ మరణవార్త నెవ్వరో చెన్నపురవృత్తాంత పత్రికలకుఁ దంత్రీముఖమునఁ దెలుపుటచేత మఱునాటినుండియు నాకు దుఃఖోపశమన తంత్రీవార్తలును లేఖలును రాఁదొడఁగెను.

ఈదుఃఖవార్తను కనపర్తి శ్రీరాములుగారు కాఁబోలుసు తంత్రీముఖమునఁ దెలుపఁగా నాభార్య ప్రేమతోఁ బెంచి పెద్దవానినిజేసిన గోగులపాటి వీరేశలింగము శీఘ్రకాలములోనే వచ్చెను. అతనిభార్య కిచ్చుటకయి నాభార్య పెట్టెనుదీసి బనారసుచీరనుఁ బైకిఁ దీయునప్పటి కెంత యాపుకొన్నను నాగక లోపలినుండి దుఃఖము పొరలివచ్చి నాకన్నులనుండి నీరు కాలువలు గట్టెను. అతఁడును పెద్దపెట్టున నేడ్చెను. అతని భార్యకిమ్మని బనారసు చీర నతనిచేతికిచ్చి, తక్కిన చీరలలో ముప్పదిరూపాయల వెలచేయు చీరయొకటి పులవర్తి సుబ్బారావుభార్యకును, ఇంకొక వెలగల పట్టుచీరను నాభార్య మఱఁదలికిని, ఇచ్చి మిగిలిన చీరలను రవికలను వితంతుశరణాలయములోని వారి కందఱికిని బంచిపెట్టితిని. ఈ కడసారి బెంగుళూరినుండి వచ్చునప్పుడు చెన్నపట్టణములో బట్టలయంగళ్లకుఁబోయి కొన్నిచీరలు కొంటిమి. మాతో వచ్చిన మంగమ్మ కామెయన్నగారుపంపిన పదిరూపాయలతో నొకచీర కొంటిని. అప్పుడు నాభార్య మంగమ్మవంకఁజూచి 'నాకు బాబయ్యగారు చీరకొని యిచ్చినారని మీయన్నగారికి వ్రాయు' మనిచెప్పెను. ఆమాటల కర్థము మంగమ్మవద్ద సొమ్ముపుచ్చుకొనక నాసొమ్ముతోనే యాచీరను కొనియియ్యవలసిన దన్నట్టు గ్రహించియు నప్పటికేమియు ననక యూరకుంటిని. చీరలను వితంతు శరణాలయములోని వారికిచ్చునప్పుడు నాభార్యమాటలు నాకు స్మరణకురాఁగా నాభార్య బొంబయి వెళ్లినప్పుడు కొన్న పండ్రెండురూపాయలచీరను మంగమ్మ కిచ్చితిని. సమాధికట్టించెడి యుద్దేశముతో నాభార్యయస్థికలను గొన్నిటిని నే

నొకపెట్టెలోఁబెట్టి జాగ్రత్తచేసియుంచి, వితంతువివాహములు చేసికొన్నవారడుగఁగా తక్కినవానిని వారిని దీసికొనిపోనిచ్చితిని. గోగులపాటి వీరేశలింగము నాయొద్దనున్న యస్థికలలోఁగొన్నిటిని దనకిమ్మనియడుగఁగాఁగొన్నిటి నతనికిచ్చితిని. మేముపెంచి పెద్దవారిని జేసినవారిగోగులపాటి వీరేశలింగ మొకఁడు, ఫులవర్తి సుబ్బరావొకఁడు. వీరేశలింగము తన నాలవమాసముననే మాయింటికివచ్చి యదుపాజ్ఞలలోఁ బెరిగినవాఁడు; సుబ్బరా వెనిమిదేండ్లవఱకునుఁ దండ్రియుంచుకొన్న శూద్రాంగనవద్దపెరిగి చెడుమాటలకును చెడునడతకును నలవాటుపడినవాఁడు. వీరేశలింగము నాభార్యను కన్నతల్లినివలెఁజూచి ప్రేమించుచు చెప్పినట్టువినుచుండెడువాఁడు; సుబ్బరావు నాభార్యను సవతితల్లినివలెఁజూచి యెరువుగాఁదలఁచుచు చెప్పినట్టు వినక ధిక్కరించుచుండెడువాఁడు. అందుచేత నాభార్యయొకనిని తనవాఁడన్న యనురాగముతోను, రెండవవానిని దిక్కులేనివాఁడన్న జాలితోను బెంచెను. కన్న మోహమునకంటెఁ బెంచినమోహ మధికమగుటచేత వీరేశలింగమును పుత్రాధికముగాఁ బ్రేమించుచు తన మేనకోడలినిచ్చి వివాహముచేసి తనయొద్దనేయుంచుకొనవలెననియు వృద్ధదశలో తనకతఁడు ప్రాపుగా నుండుననియు తలఁచియుండెను. తనమేనకోడలిని వివాహముచేయు ప్రయత్నముసాగక యతఁడు మైసూరిలోని సంబంధమునుకుదుర్చుకొన్నప్పుడు సహితము వివాహానంతరమున నతఁడు తనయొద్దనే యుండుననుకొనెనుగాని ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొని తన్నువిడిచి పోవుననియెఱుఁగదు. అతఁడు ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొని వివాహమాడి తన్నువిడనాఁడెనన్న సంగతి తెలిసినప్పుడామెమనస్సునకు దుఃఖముకలిగి కొన్నివారములు మనస్స్వాస్థ్యములేనిదయి యుండెను. ఆ కాలములో నామెచే రచియింపఁబడిన యీక్రిందికీర్తనమువలన నప్పటియామె మనస్స్థితి తేటపడును.

జంజూటిరాగము—చాపుతాళము.

పల్లవి.

దేవ! నీవునాకు మనస్తిమిత మొసఁగవే
కావుమనుచువేఁడితి కనికరము చూపవే.

1. తల్లి తండ్రివనుచు నిను నమ్మి ధర్మముపై బుద్ధినుంచి
తల్లితోడును విడనాడిననీతనయనాదరింపవే—దేవ !
2. కల్లగాదు సుతుని బాసి తల్లడిల్లుచుంటిని
ఉల్లమందునిలిచి నీవు నామనసుచల్లచేయవే—దేవ !
3. భర్తగారేదైవమనుచు పాటుపడుచుంటిని
భర్తగారికారోగ్యమొసఁగి భక్తవత్సల ! కావవే—దేవ !
4 ఇతరదుశ్చింతలనువిడిచి యిఁకను నీపైభక్తినుంతు
సతము సంసారవార్ధికి సహాయముగానుండవే—దేవ !
5 జన్మమెత్తిలోకసుఖము నెన్నఁడెఱుంగనైతిని
ఎన్నరానికష్టములకు నెన్నికగానుంటిని—దేవ !
6. కష్టసుఖము లితరులకుఁ జెప్పిన కార్యమేమిలేదుగా
కష్టములను బాపి నీపట్టి నాదరింపవే—దేవ !
7. మనసుకలఁకనొందుచుండిన మరికార్యము లేదుగా
మనసునందు కలఁతదీర్చిమన్నించికావవే—దేవ !
౮. మోక్షమునకుదారిఁజూపి మోహపాశములనుగోయ
దీక్షనువహించినట్టి దీనరక్షక కావవే—దేవ !
9. నినుఁదలంప నామనంబు నెమ్మదినిబొందెఁగా
ఘనుఁడ ! నాదుపరితాపము గడియలోఁబాపితివిగా—దేవ !

ఈశ్వరభక్తిచేతనామె యల్పకాలములోనే యాదుఃఖమును మఱచి స్వస్థచిత్తురాలయి సత్కార్యకరణమునందు తనకాలము నుత్సాహముతోఁ గడపఁజొచ్చెను. ఇఁక నామె పెంచిన రెండవవాఁడగుసుబ్బరావు మాయింట నుండెను. అతనిని తనవద్ద నుంచుకొనవలెననికాని, యతఁడు తనయొద్దనుండి తన్నుతిన్నఁగాఁ జూచుననికాని, యామె యెప్పుడును తలఁపను నమ్మనులేదు. అతనిని బాగుచేసి పెండ్లిచేసి పంపివేయవలెననియే యామెకోరిక. అతఁడా మెకు తఱుచుగా మనస్తాపమును గలిగించుచునేయుండెను. వితంతు శరణా

యమునకు గణపవరమునుండి గ్రామపాచకుని తోఁబుట్టువైన మంగమ్మయను పదునాఱేండ్లప్రాయముగల బాలవితంతువువచ్చెను. ఆవితంతువు చదువు కొన్నదియు తెలివిగలదియు కాకపోయినను చిన్నదిగానుండుటచేత సుబ్బరావునకిచ్చి వివాహముచేయుటకు తగినయీడు కలదిగానుండునని యెంచి యతనితోఁజెప్పఁగా నతఁడందునకు సమ్మతించెను. తరువాత నాతోఁజెప్పి యాబాలవితంతువును మాయింట నేయుంచి పదిగంటలనుండి పాఠశాలకుఁ బంపి చదివించుచు ప్రాతస్సాయంకాలములయందు తానే వంట మొదలైన పనులయందు దిద్దుచుండెను. ఇట్లుండఁగా నొకనాఁడు సుబ్బరావు తాను చదువు చెప్పుట కవకాశములేదన్న మిషమీఁద నెప్పుడును వంటపనియేనాయని నా భార్యపైని కోపపడి యేవోమాటలనెను. నాభార్యయప్పటికూరకుండి జరగిన వృత్తాంతమును నాతోఁజెప్పెను. వివాహముచేసి వేగిరమే పంపివేయుద మంతవఱకును కొంచెమోపిక పెట్టుమని నేను నాభార్యతోఁజెప్పితిని. తరువాత నామె యాచిన్నదానిని వంటలోనికిఁ బిలువక తానే రెండు పూటలును వంటచేసి పెట్టుచుండెను. 1908 వ సంవత్సరమునందు వారికి వివాహముచేసి వేఱుగా కాపురముపెట్టి వాసముచేయుటకు మాతోఁటలోనే యిల్లిచ్చితిని. అతని కిన్నీసుపేటలో తండ్రియిల్లున్నది. ఆయిల్లుసహితము తండ్రికి స్త్రీపునర్వివాహ సమాజము వారిచ్చినదే. ఆయింటిమీఁదవచ్చెడు నాలుగురూపాయల యద్దెను అతఁడు నెలనెలకు వసూలుచేసికొని యావఱకే రక్షణనిధిలో వేసికొనుచుండెను. పెండ్లికాఁగానే యిన్నూఱు రూపాయలను రక్షణనిధిలో వేసికొనుటకిచ్చి, నా పుస్తక విక్రయస్వాతంత్ర్యమును గున్నేశ్వరరావుసోదరుల వద్దనుండి పుచ్చుకొని నెలకు పదునేనురూపాయల జీతమేర్పఱిచి పుస్తకములవిక్రయించు పని కతనిని నియమించితిని. ఆవఱకతనిని నేను పదుమూఁడేండ్లనుండి పోషించుచు నన్నవస్త్రాదులకే కాక చదువుకొఱకును విశేషముగా వ్యయముచేసితిని. రెండుసారులు సర్వకళాశాలా ప్రవేశపరీక్షకు పోయినను పరీక్షయందితఁడు కృతార్థుఁడు కాకపోయెను.

నాభార్య యప్పుడప్పుడు తన ప్రార్థనలయందు ,,భర్తగారికంటె ముందుగా నన్ను నీసాన్నిధ్యమునకుంగొనిపొమ్ము" అని యీశ్వరుని బ్రార్థించుచుండుటగలదు. మరణమునకుముందు రెండుమూడు వారములక్రిందట నిట్టి ప్రార్థనయొకటి పట్టిపట్టని నిద్రలో నాచెవినిబడెను. నేనప్పటికూరకుండి తెల్లవాఱుజామున లేచినప్పుడు మేముచేయు సంభాషణములో నీప్రస్తావనను దీసికొనివచ్చి దైవవశమున నాకేమైన ప్రాణాపాయము సంభవించు సూచనలు కనఁబడినప్పుడాత్మహత్యకుఁ బ్రయత్నింపఁగూడదని నొక్కిచెప్పితిని. తానట్టిపాపకార్యమున కెప్పుడును బ్రయత్నింపననియు, ఈశ్వరుఁడు తన ప్రార్థననంగీకరించి తన్నుముందుగానే తనసాన్నిధ్యమునకుఁ దీసికొనిపోవుననియు, నాకంటెముందుగానే తనకు స్వాభావికమరణము సంభవించునని తనకు దృఢముగాఁ దెలియుననియు, నాభార్య చెప్పెను. అయినను నేనామాటలు నమ్మలేదు. నాభార్యయారోగ్యశీలురాలును, దృఢకాయురాలును, అయియుండుటచేతఁ జిరకాలముజీవించుననియు, నేనుసదారోగశీలుఁడనుగాను దుర్బలకాయుఁడనుగాను ఉండుచుండుటచేత నే నెప్పుడో యేనిమిషముననో యీలోకమును విడుతుననియు, నమ్మియుంటిని. అందుచేత నేనీవిషయమును దలఁచుకొనునప్పుడెల్ల నామనస్సును రెండు విచారములు బాధించుచుండెను. అందొకటినాభార్యకుఁగల దృఢానురాగమునుబట్టి నాకుఁబ్రాణాపాయదశతటస్థించినప్పు డే నూతిలోనో గోతిలోనోపడి బలవన్మరణము నొందునేమోయని. రెండవది నాయనంతరమున నాభార్యజీవించియుండినపక్షమున నేనున్నప్పటివలె జరగక యేమికష్టములపాలగునోయని. ఈమరణమువలన నామనస్సులోని యీ రెండు విచారములును దొలఁగెనుగాని నా విషయమున నొక్కగొప్ప విచారము పట్టుకొనెను. అది స్వప్రయోజనపరత్వముతోఁ గూడిన దగుటచేత ప్రాజ్ఞునకు కలుగవలసినదికాదు. రక్షకులకెల్లను రక్షకుఁడైన యీశ్వరుఁడే నాకు సహాయుఁడయి యుండఁగా నే నసహాయుఁడనైతినని చింతిల్ల నేల ? ఆనందాశ్రమమునకు సమీపములోనే తోఁటలో రాజ్యలక్ష్మీనివాస మను నొక గృహమునుకట్టించి దానిలో పాలరాతితో చేయఁబడినసమాధిని బెట్టి

యందులో నాభార్య యస్థికలను నిక్షేపించితిని. ఈ పాలరాతి సమాధి కలకత్తాలో మిక్కిలి సుందరముగా చేయఁబడినది. సమాధి కిరుప్రక్కలను నా భార్యయొక్క జన్మదినమును మరణదినమును దెలిపెడు వ్రాఁతలు పాలరాతి పలకలమీద చిత్రింపఁబడినవి. అందొకటి యింగ్లీషులోను, రెండవది తెలుఁగులోను, ఉన్నవి. నాభార్యకు పువ్వులయందత్యంత ప్రీతికలిగియుండెను. అందుచేత సమాధిచుట్టును రాజ్యలక్ష్మీప్రమదావన మను పేరితో పుష్పవనము వేయఁబడినది. ఈ పువ్వులతోఁటలో వివిధస్థలములనుండి తెప్పింపఁబడిన వింతవింతలయిన పూవులచెట్లును పూవుఁదీవెలునుగలవు. దీనికంతకును వేయిరూపాయలయినవి. నాభార్య పేరితో తోఁటలో నొక నుయ్యికూడ ధర్మార్థముగాఁ ద్రవ్వింపఁబడినది. మేము కడసారి బెంగుళూరునుండివచ్చి జామిపేట మీఁదుగా బండిలో మాతోఁటకుఁ బోవుచుండినప్పుడు జామిపేటలోని కొందఱు స్త్రీలు మా బండివద్దకువచ్చి "అమ్మా! మేము నీళ్లు లేక చచ్చిపోవుచున్నాము. మహారాజులు మీరున్నప్పుడు నీళ్లు తోడుకో నిచ్చెడువారు. మీరు వెళ్లిన తరువాత మీ మనుష్యులు మమ్ము తోఁటలోనికి రానియ్యలేదు." అని చెప్పుకొని దండములుపెట్టిరి. ఈదినమునుండి పూర్వమువలెనే మీరు య థేచ్ఛముగా నీళ్లు తోడుకోవచ్చునని వారితోఁ జెప్పి, జామిపేటకు సమీపమున నొక మంచినీళ్లనుయ్యియుండిన బాగుండునని నాభార్య నాతోననెను. ఆమాటలు మనస్సులో నుంచుకొని మఱుసటి సంవత్సరమునందే మాతోఁటలో జామిపేటకు సమీపమున నాభార్యపేరిట నొక నుయ్యి త్రవ్వించుట కేర్పాటు చేసి వేసవికాలములో నేను బెంగుళూరికిఁబోయితిని. ఇక్కడ నేను నూతిపని నప్పగించినవారు పదియిరువదిరూపాయల నిమిత్తము నూతిపనివాండ్రతోఁ దగవులాడి మున్నూరు పనిచేసిన తరువాత పనిని నిలుపుచేసిరి. అంతట వర్షములారంభమయి నూయియంతయు కూలిపోయి చేసినపని వ్యర్థమయ్యెను. 1912వ సంవత్సరములో వేసవికాలములో మరల నుయ్యి త్రవ్వించుట కేర్పాటుచేసి పులవర్తి సుబ్బారావుచేతికి సొమ్మిచ్చి నేను మరల వచ్చులోపల నుయ్యి పూర్తి చేయింపవలసినదనిచెప్పి నేను బెంగుళూరికిపోయితిని. నేను మరల వచ్చునప్పు

టికేదోవిధమున పనిపూర్తి చేయఁబడెనుగాని కట్టుపని తిన్నఁగా చేయింపక పోవుటచేతను అరవడి తిన్నగా పూడ్పింపక పోవుటచేతను రెండుమూడు వర్షములు జరియఁగానే నుయ్యి మొదలంటఁ గూలి నేల మట్టమయి చేయించిన పనియు వ్యయపఱిచినధనమును సర్వమును వ్యర్థమయి పని మొదటికివచ్చెను. ఈరెండు తడవలకును రు 1350-0-0 లు వ్యయమయినవి. నూతిపని యంతయు నేనే దగ్గఱనుండి చేయించి యుందునుగాని త్రవ్వుపని మండువేసవికాలములో చేసినంగాని తరువాత తగినంత నీరుండదని యితరులు చెప్పుటచేతను వేసవికాలములో నెండవేడిమికి తాళి నేనుండలేక పోవుటచేతను, ఈపనినొరుల కొప్పగింపవలసివచ్చెను. ఒరుల కప్పగించుటకును తాను స్వయముగా చేయించుటకును గల భేద మీనూతిపనిలో నాకుఁబూర్ణముగా బోధపడినది. ఇట్లు తలఁచుకొన్న ధర్మకార్యమునకు రెండుసారులు విఘ్నము వచ్చినది నేను విఘ్నములకు వెఱచి పూనిన సత్కార్యమును నడుమ విడిచిపెట్టెడు స్వభావము కలవాఁడనుగాను. అందుచేత నీసారి స్వయముగా నూతిపనిని చేయించి, ముగించి మఱి బెంగుళూరు పోవలెనని నిశ్చయించుకొని పని యారంభించి యీ 1913-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 7-వ తేది వఱకును రాజమహేంద్రవరములోనుండి పని ముగించి మఱి బెంగుళూరికి వచ్చితిని. ఈసారి పూర్వపు పనియేమియు పనికిరాక యంతయు క్రొత్తపనియేయయి పనికి రు. 900-0-0 లు పట్టినవి. వచ్చెడి వర్షములకీసారి నూయికూలక స్థిరముగానుండునని నమ్ముచున్నాను. ఈశ్వరుఁడు నా నమ్మకమును నిజముచేయునుగాక! * ఈ నూతిలో సగము జామిపేట ప్రజల యుపయోగమునకయి విడిచిపెట్టఁబడెనను తక్కిన సగమును తోఁటకుపయోగపడును. ఈ నూతితో నేను త్రవ్వించిన మూఁడు నూతులును పూర్వమున్నదొకటియుఁ గలిసి తోఁటలో నాలుగు

---

* ఈశ్వరుఁడీసారి నా ప్రార్థనమును సఫలముచేసెను. ఈ సంవత్సర వర్షములకది జంకక నిలిచి పుష్కలముగా నిర్మల మధుర జలమును గలదై యీ పేటవారికి మహోపయుక్తముగానున్నది.

మంచినీళ్ల నూతులున్నవి. ఇట్లు మంచినీళ్ల నూతులెక్కువగుటయేకాదు. నేను పోయి యందు కాపురముండి పనిచేయు చుండుటచేత తోఁటయంతయు నెంతయు నభివృద్ధి చెందినది. నేను కొన్నప్పుడు నూతి సమీపముననున్న కొంచెము భాగము తప్ప విశేషభాగము చీపురు ముళ్లయడవిగానుండి పొదలతోను పుట్టలతోను నిండియుండి పాములును తేళ్లును సంచరించుచుండఁగా మనుష్య సంచారమున కనర్హమయి "వనవాసమునకుఁ బోవుచున్నాము" అని నాభార్యయన్న మాటకు సరిగానుండెను. అప్పుడు తాటిచెట్లును ప్రాఁత మామిడి చెట్లును చింతచెట్లును కొన్ని యుసిరికచెట్లును నారింజచెట్లును తప్ప విశేష ఫలవృక్షము లేవియు లేవు. ఈ చెట్లవలన సంవత్సరమునకు ముప్పది రూపాయలు వచ్చుచుండెను. తాటిచెట్లవలన మఱి డెబ్బదిరూపాయలువచ్చుచుండెనుగాని యాయాయము తోఁటను నేనుగొనుటవలన పోయినది. త్రాగుఁబోతుతనము దేశములోని యనేకానర్థములకు మూలమనియు, దానిని సాధ్యమయినంతవఱకు మాన్పింపఁ జూచుట ప్రజాక్షేమమును గోరెడు దేశాభిమానులకెల్లకర్తవ్యమనియు, నాయభిప్రాయము. అందుచేత నేను తోఁటలోని త్రాటిచెట్లను కల్లుగీచుట మానిపించి యందువలన వచ్చెడు ధనాగమమును బోఁగొట్టితిని. తోఁటలో నడుమగానున్న యీతచెట్లను తాటిచెట్లనుకొట్టించివేసి, చీపురు ముండ్లయడవిని ఛేదించి, పుట్టలను పొదలను త్రవ్వించివేసి, వాని స్థానమున ఫలవృక్షములను నానాదేశములనుండి తెప్పించివేయించితిని. ఆలమండ, బందరు, సేలము, చిత్తూరు, బెంగుళూరు, మద్రాసు, బొంబయి, కలకత్తా, దుర్భాంగ మొదలయిన ప్రదేశములనుండి తెప్పించి యంటు మామిడిచెట్లను వేయించితిని. నూఱుబత్తాయి నారింజచెట్లను వేయించితిని. ఇదియదియననేల? ఇప్పుడు మాతోఁటలో లేని ఫల వృక్షమేలేదని చెప్పవచ్చును. కొన్ని ఫల వృక్షములు కాపునకు రావచ్చినవి; కొన్ని రానున్నవి. అవి యన్నియు ఫలమునకు వచ్చినప్పుడు మంచి యాదాయమువచ్చుచు వితంతు శరణాలయము మొదలైనవాని సంరక్షణమునకు తోడుపడుననుటకు సందేహములేదు. ఇట్లు తోఁటవేసిన వాఁడను నేను; దీని ఫలమనుభవించువారు

ముందువారు. ఈ తోఁట యిప్పుడు రాజమహేంద్రవరములోని తోఁటలలో నుత్తమమయినదిగాఁ బరిగణింపఁబడుచున్నది. దీనిని జూచుటకయి సమీప గ్రామములనుండి సహితము జనులు వచ్చుచున్నారు. దీనివెల యిప్పుడు నేను కొన్నప్పటికంటె నాలుగయిదు రెట్లయినను హెచ్చయి యుండును.

తోఁటను గూర్చి చెప్పినప్పుడు నాకు నాభార్య పొలము సంగతి యొక్కటి స్మరణమునకువచ్చుచున్నది. వివాహకాలమునందు నాభార్యకుమేన మామ యేదుమునేల యరణముగా నిచ్చెను. అది వరి పండెడు పొలము. దాని వలన సంవత్సరమునకు పండ్రెండు రూపాయల యాయము వచ్చుచుండెను. ఆ మాన్యము నెవ్వరికో యమర్చి మొదట నేర్పడిన పండ్రెండు రూపాయలనే నా భార్య తమ్ముఁడు తెచ్చి యిచ్చుచుండెను. నేను చెన్నపట్టణమునుండి వచ్చినతరువాత రెండు మూఁడేండ్లకు నాభార్యయొకనాఁడు రెండేండ్ల సొమ్ము తన మాన్యముమీఁద రావలసియున్నది రాలేదని నాతోఁ జెప్పెను. నీకా సొమ్ములేక జరగదా నీపుట్టినింటి వారికే యదియిచ్చివేయరాదాయని నేనంటిని. నాభార్యకది యిష్టముగానేయున్నందున నట్లే చేసెదమని చెప్పెను. తరువాత వెంటనే ముద్రకాగితమును దెప్పించి దాన పత్రమును వ్రాయించి యందులో నేను చేవ్రాలుచేసి సబ్ రిజిస్ట్రారును రుసుమిచ్చి మాతోఁటకుఁబిలిపింపఁగా తన మేనల్లురలో నొకని కాభూమిని నాభార్య రిజిస్టరు చేయించి యిచ్చి వేసెను. ఇట్లు జరగవలసినదంతయు నా భార్య మరణమునకు ముందే జరిగినది. నాభార్య జీవితచరిత్రము నించుక తెలుపుట యిచ్చట ననుచితముకాదని భావించి ద్వితీయ సాంవత్సరిక శ్రాద్ధదినమున నేను చదివినదాని నిందుఁ బొందు పఱుచుచున్నాను.—

" రెండేండ్లక్రిందట కీర్తిశేషురాలయిన నాధర్మపత్ని యగు శ్రీమతి కందుకూరి రాజ్యలక్ష్మి రాజమహేంద్రవరమున కుత్తరదిశను మూడుమైళ్లదూర ములోనున్న కాతేరుగ్రామమునందు బ్రహ్మశ్రీ ఆద్దంకి పట్టాభిరామయ్యగారి కిని తద్ధర్మపత్నియగు కొండమాంబగారికిని విరోధికృన్నామసంవత్సర కార్తిక శుద్ధ ద్వాదశీనాఁడనఁగా 1851-వ సంవత్సరము నవంబరునెలలో జనన

మొందెను. ఈసాధ్వి సాధారణసంవత్సర శ్రావణశుద్ధ సప్తమీ శుక్రవారము నాఁడనఁగా 1910-వ సంవత్సరము ఆగష్టునెల పంద్రెండవతేదిని తెల్లవారుజామున పరమపదము నొందెను. అందుచేత మరణదినమున కీమెవయస్సు ఏఁబదియెనిమిది సంవత్సరముల యెనిమిదిమాసముల యిరువదియైదు దినములు. పట్టాభిరామయ్యగారి కీమె రెండవకొమారిత; ఈమెతల్లి మఱియొక మగశిశువును ప్రసవించి మరణము నొందుట తటస్థించెను. ఇట్లు శైశవమునందే మాతృమరణము నొందిన యీమెను మేనమామయు కాతేరికరణమును నగు వెన్నేటి వేంకటరత్నముగారును భార్యయగు లచ్చమాంబగారును పెంచి పెద్దదానిని జేసిరి. ఈయుత్తమదంపతులు సంతానము లేనివారగుటచేత తమ మేనకోడలిని పుత్రికాధికమైన ప్రేమతోఁ జూచుచుపెట్టుపోఁతలయందుఁగాని మఱియే విషయమునందుఁగాని యేవిధమైన కొఱఁతయుఁగలుగకుండఁ గాపాడుచు వచ్చిరి. పుట్టినింటివారీమెకు పెట్టినపేరు బాపమ్మ; వారీమెను మరణమువఱకును బాపాయి యని పిలుచుచుండెడివారు. ఆకాలమునందు సాధారణముగా స్త్రీవిద్య యన్న దూష్యముగాను తలకంటకముగాను కనఁబడుచుండినను తాముండినది పల్లెయయినను మేనమామ యేహేతువుచేతనో యీమెను బడికి పంపి చదివించుచుండెను. ఈ మేనమామయే యీమె నెనిమిదవయేటను పంద్రెండేండ్ల ప్రాయముగల నాకిచ్చివివాహము చేసెను. పెండ్లినాటికే యీమె కొంతవిద్య నేర్చి రుక్మిణీకళ్యాణమును ముఖస్థముగా చదివిన దగుటచేత ముద్దునకయి మమ్మిద్దఱను పెండ్లిదినములలోనే యొక యరుగుమీఁద కూరుచుండఁబెట్టి మాచేత రుక్మిణీకళ్యాణములోని పద్యములను చదివించుచు వచ్చిరి. ఈమె తరువాత నమకచమకములను పురుషసూక్తమును నారాయణమును ముఖస్థముగా నేర్చుకొని యింట పురుషులులేని దినములలో తానే దేవతార్చనము చేయుచుండెను. పంద్రెండేండ్ల ప్రాయమున పునస్సంధానము చేసి యీచిన్నదానిని మాయింటికిఁ బంపివేసిరి. నా తల్లి పూర్ణమాంబ నాభార్యకు పుట్టినింటివారు పెట్టినపేరు మార్చివేసి రాజ్యలక్ష్మి యని తనతల్లిపేరు పెట్టి పిలువఁజొచ్చెను. ఈ క్రొత్తపేరే నాభార్యకును ఇష్టమయిన దయినందున మరణమువఱకును తానాపేరితోనే వ్యవహరింపఁబడుచువచ్చెను.

పదుమూడవయేట కాపురమునకు వచ్చినది మొదలుకొని యంతకంతకు మా యిరువురకును పరస్పరానురాగము ప్రబలి యిద్దఱము నేకాభిప్రాయములము గాఁజొచ్చితిమి. ఆమెకు నాయందుఁ గుదిరిన యవ్యాజప్రేమనుబట్టి నాయెడల పరమవిశ్వాసము కలదయి నాతోడిదె లోకమని మంచికయినను చెడ్డకయినను సర్వమునందు నన్ననుసరించుచు భ్రమరకీటన్యాయమున నామె నావలె మాఱిపోయెను. అందుచేత నే నేసాహసకార్యమునందడుగుపెట్టినను తాను వెనుకంజ వేయక నన్ను వెనుక కీడ్వక తోడునీడయై యుండి ప్రోత్సాహవాక్యములు పలుకుచు నన్ను ముందుకు నడిపించుచుండెను. నాది కొంత కోపస్వభావము; నాభార్యది శాంతస్వభావము. ఎప్పుడైన చిత్తోద్రేకము కలిగినప్పుడు నే నెవ్వరిని లక్ష్యముచేయక ముందు విచారింపక త్రొందఱపడి మత్తగజమువలె సంచరింపఁ జూచినప్పుడు తా నంకుశమయి నన్ను మరలించి యుక్తసమయమున శాంతవాక్యసుధారసముతో నన్నప్పుడ మరల స్వస్థచిత్తునిఁ జేయుచుండును. ఆమె మాతృస్నేహముతో చేసెడి యుపచారము సదా నా శరీరసంరక్షణమున కత్యంతసహకారిగా నుండుచు వచ్చినట్లే మంత్రివలెఁ జేసెడి యుపదేశము కూడ నాయాత్మసంరక్షణమునకు నత్యంతసహకారిగా నుండుచు వచ్చెనని చెప్పవచ్చును.

శ్లో. కార్యేషుమంత్రీ కరణేషుదాసీ, రూపేచలక్ష్మీ క్షమయా ధరిత్రీ
స్నేహేచ మాతా శయనేచ రంభా, షట్కర్మయుక్తా ఖలుధర్మపత్నీ.

అని మన పెద్దలు, "కార్యాలోచనమునందు మంత్రివలెను, పనులు చేయుటయందు దాసివలెను; రూపమునందు లక్ష్మివలెను, ఓర్పునందు ధాత్రివలెను, ప్రేమమునందు తల్లివలెను, పాన్పునందు రంభవలెను, ఉండెడి యీ షట్కర్మయుక్తురాలే ధర్మపత్ని" యని ధర్మపత్నీలక్షణమును నిర్వచించియున్నారు. ఇంచుమించుగా నీ లక్షణములన్నియు నాభార్యకు వర్తించుననియే నాకు సంపూర్ణమైననమ్మక మున్నది. నాకుఁ గల యీపూర్ణవిశ్వాసమున కొకవేళ నా కామెయెడఁగల దృఢానురాగము కారణమయి యుండవ

చ్చును. అయినను దీని సత్యాసత్యములను సదా యామెతో చెలిమి సలిపిన సఖులే నిర్ణయింపఁ దగినవారు.

తనవారు నాకిచ్చి వివాహము చేసిన దోషముచేత నామూలమున నాభార్య యెన్నియో కష్టములకు లోఁబడవలసిన దయ్యెను. అయినను నాభార్యమాత్రము తా నాకష్టములను కష్టములనుగా భావింపక తన్ను ధన్యురాలినిగాఁ జేయుటకయి యీశ్వరుఁడు పంపిన యనుగ్రహములనుగా నెంచి సదా సంతుష్టాంతరంగురాలయి నవ్వుమొగముతో వానిని సహించుచుండెను. నేను వితంతువివాహప్రయత్నము నారంభించినప్పటినుండియు నాభార్యకు కష్టము లారంభ మయినవి. నే నుపన్యాసము లియ్య నారంభించినప్పుడే సాధారణముగా నాంధ్రదేశమునం దంతటను ముఖ్యముగా రాజమహేంద్ర వరమునందును సంక్షోభ మారంభ మయ్యెను. నేను సరిగా వివాహములు చేయఁ బూనినప్పు డాసంక్షోభము శతగుణములు సహస్రగుణము లధిక మయ్యెను. నాబంధువులును మిత్రులును పురజనులును పూర్వాచార పరాయణులైనపండితులును తా మకార్యకరణ మనుకొన్న యీకార్యమునుండి నన్ను మరలింప సర్వవిధములఁ బ్రయత్నించి చూచి దారి గానక కడపటి యుపాయముగా నాభార్యను పట్టుకొనిరి. కాని యక్కడను కార్యసాఫల్యము గలుగ లేదు. తన్ను పెంచి పెద్దదానిని జేసి విద్యాబుద్ధులు చెప్పించిన మేనమామయు బంధువులును వచ్చి యేదో ఘోరవిపత్తు సంభవించినట్టుగా నేడ్చుచు నీ భర్త నీకార్యమునుండి మరలింపు మని నేను లేనిసమయమున నాభార్యను దీనముగా వేడికొనిరి. రాతిగుండెను సహితము కరఁగించెడి యా దీనాలాపములకు సంచలింపక పర్వతమువలె నిలిచి, "ఆయన పూనినది మంచికార్య మని నేనును నమ్ముచున్నదాన నగుటచేత నే నాయనతోవల దని చెప్పకపోవుటయే కాక యెన్నికష్టములు వచ్చినను నే నాయనను విడువక తోడ్పడియెద" నని దృఢముగాఁ జెప్పెను. అప్పు డందఱును జేరి మమ్ముం దఱను విడిచిపెట్టెదవా యని యేడ్వఁజొచ్చిరి. నేను మిమ్మెప్పుడును విడువను. మీరే నన్ను విడిచెద రేమో యని యామె ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

"నీవు నీభర్తను విడువ వద్దు గాని విడిచెద నని బెదరించినఁజాలును. అప్పు డాయన తనపట్టును విడుచు" నని వారు చెప్పిరి. నే నాపనియుఁ జేయఁ జాలనని మొగమోటమిలేక తెలియఁజెప్పి వారిని నిరాశులఁ జేసి పంపి వేసెను. నేను పూనితి నన్న హేతువుచేతనేకాక యీయనాథబాలికా కష్టనివారణమునం దామెకును నవ్యాజమైనయాదర ముండెను. చేర్చుకొం దురో నిరాకరింతురో యన్నభీతచేత వివాహాపేక్షతో మాయింటికి వచ్చిన బాలవితంతువులను నే నింట నుండినను లేకుండినను లోపలికిఁగొనివచ్చి తన చెంతఁ గూరుచుండఁబెట్టుకొని పూర్వపరిచితి గలదానివలె ప్రియవచనములు పలికి ధైర్యముచెప్పి భయముడిపి ప్రోత్సాహపఱచి యాదరించు చుండెను. వచ్చినవారు చదువు రానివారైనయెడల వారి కక్షరాభ్యాసము చేసి వచ్చిన మఱునాటినుండియు ప్రతిదినమును పలకమీఁద వారిచేత నక్షరములు వ్రాయించి తాను తప్పులు దిద్దుచు, మీరు వివాహములు చేసికొని భర్తల యిండ్లకు పోవులోపల చదువు నేర్చుకొని మీకష్టసుఖముల నుత్తరముల మూల మున మాకు తెలుపుటకు శక్తురాండ్రు కావలె నని పురికొల్పి వారికి విద్యా బుద్ధులు చెప్పుచుండెను. వచ్చినవారిలో నెవ్వరైన నజ్ఞానముచేతను పూర్వ దురభ్యాసములచేతను కొంచెము కానిమార్గమున సంచరించినను లోఁగొని కోప పడక వారితప్పు పైకి తెలియ నీయక కన్నతల్లివలె రహస్యమున మందలించి వారికి మంచిబుద్ధులు చెప్పి తమ నడతకు తామే సిగ్గుపడునట్లుచేసి వారిని నీతి మార్గమునకుఁ ద్రిప్పుచుండెను. క్రొత్తగావివాహములైన దినములలో నావలకు వివాహములు చేసికొన్నవారు వచ్చి పనిపాటులలో సాయపడక వంట చేసి వచ్చి భోజనములకు లేవవచ్చునని పిలుచువఱకును వియ్యాలవారివలె గదులలోఁ గూరుచున్నను విసుఁగుకొనక వారియెడల ననాదరము చూపక తా నొక్కర్తె యే పను లెల్లఁ జేసి తరువాత నెప్పుడైన సమయము వచ్చినప్పుడు మాటలధో రణిని సోమరితనము సర్వానర్థదాయకమని వారి మనస్సులకు నాటుకొనురీతిని బోధించి తమ యవివేకమునకు తామే లోపల సిగ్గుపడునట్లు చేయుచుండెను. ఇంటికివచ్చెడు బాలవితంతువులయెడల నామెయొట్టియౌదార్యమును జూపెడిదో

తెలిపెడి యొక చిన్నసంగతినిమాత్ర మిం దుదాహరించి యీవిషయము నింతటితో విరమించెదను. రాజమహేంద్రవరమున స్త్రీ పునర్వివాహములు జరుగుచున్నవన్న వార్తను విని యెంతో యాశతో దూరదేశములనుండి సహితము బాలవితంతువులు శ్రమకోర్చి బహుదినప్రయాణములు చేసి మావద్దకు వచ్చుచుండిరి. ఒకసారి యిద్దఱు బ్రాహ్మణబాలవితంతువులు గంజాము మండలములోని అస్కాపురమునుండి వివాహేచ్ఛతో బంధువుల నేమఱించి తప్పించుకొని యూరువిడిచి బైలుదేఱిరి. వారు విశాఖపట్టణ మండలములోని విజయనగరము చేరునప్పటికి వారిలో నొకరికి స్త్రీజన స్వాభావికమైన భీరుత్వముచేత ధైర్యముచెడి మనసు చెదరిపోఁగా ముందుసాగుటకు సాహసము చాలక యామె యచ్చట నిలిచిపోయెను. ఎక్కువధైర్యశాలినియైన రెండవ వితంతువు తన పూనికను విడువక సాహసించి యొంటిగా బైలుదేఱి తనచేతి రాగిపట్టెలలోని బంగారమును సహితమమ్ముకొని కొంతవఱకు మోటుబండ్లమీఁదను కొంతవఱకు కాలినడకను ప్రయాణముచేసి యొకనాఁడు పగలు రెండుగంటల వేళ గమ్యస్థానముచేరెను. ఆసమయముననే నాభార్య తన మిత్రురాండ్రతోడఁగూడ క్రొత్తగాకట్టఁబడిన పురమందిరమును జూచుట కావలి కేర్పఱుచుకొన్న యేర్పాటునుబట్టి యిల్లు విడుచుటకు సంసిద్ధురాలయి యుండెను. ఇట్టి సమయములో మాసిన కట్టుబట్టతోను మార్గాయాసముచేత సడలి శుష్కించిన వికారరూపముతోను మాయింటి కాబాలవితంతువు వచ్చెను. రాఁగానే తన యుత్సాహభంగమును మిత్రురాండ్ర కాశాభంగమును కలిగినను సరకుసేయక నాభార్య తన మిత్రురాండ్రను బ్రార్థించి కొంతసేపు ప్రయాణమును నిలిపి యాచిన్నదానిని లోపలికిఁ గొనివచ్చి యాదరించి స్నానము చేయించి కట్టుకొనుటకు మంచిబట్టనిచ్చి మాయింట నప్పుడన్నము సిద్ధముగా లేకపోఁగా పొరుగింటికి పోయి యన్నము తెచ్చిపెట్టి స్వస్థపఱిచి పిమ్మట సఖీసముదాయముతోఁ గలిసి పురమందిరమును జూడఁబోయెను. ఇప్పుడు పిఠాపురసంస్థానములో నున్న ఆదిపూడి సోమనాథరావుగారికిచిన్నదానిని పిమ్మటఁ దాము వివాహమాడిరి. ఈ ప్రకారముగానే యింటి కేవితంతువు వచ్చినను నేను

పాఠశాలకుఁబోయి యుండినప్పుడు సహితము లోపలఁ జేర్చుకొని యాదరించి నే నింటికి వచ్చి బట్టలు తీయుచుండఁగానే నవ్వుమొగముతో దాపునకు వచ్చి మీకొకశుభవార్త చెప్పెదనని చెప్పి లోపలికిఁ గొనిపోయి నా కాచిన్నదానిని జూపుచుండెను. వివాహముల నిమిత్తమయి మాయింటికి వచ్చిన వితంతుకాంతలనందఱిని పుత్రికాప్రేమతోఁ జూచి యాదరించుచు, వారికి విద్యాదానము చేసియు మంచిబుద్ధులు చెప్పియు మంచివారినిగాఁ జేయుటకయి పాటుపడుచు, వివాహానంతరమున వారితో నుత్తరప్రత్యుత్తరములను జరపి వారి యోగక్షేమములను విచారించుచు, అవశ్యకమైనచో వారికి పురుళ్లుపోసియు వ్యాధిసమయమునం దుపచారములు చేసియు స్వస్థపఱిచి వారి నిండ్లకుఁబంపుచు, సర్వవిధములచేతను వారియెడల నత్యంతసానుభూతిని గనఁబఱుచు చుండెను.

పరిణయాభిలాషతో పరితెంచెడు వితంతుయువతుల యెడల నెట్టి యాదరమును దయను జూపుచువచ్చెనో యట్టి యాదరమును జాలినే యింద్రియదౌర్బల్యముచేతను వంచకులైనపురుషులమోసముచేతను మానమునుగోలుపోయి పతిత లయి పశ్చాత్తప్తలైన యనాథమానినులయెడలను నాభార్య చూపుచు వచ్చెను; అట్టివారినిమిత్తమయి "పతితయువతీరక్షణశాల" యనెడు పతితవిధవాశ్రమము నొకదానిని మాయింటి యెదుటింటిలోనే స్థాపించి తానే తద్విచారణమును పైవివేసికొని వారిని పూర్వ దుర్వృత్తినుండి మరలించి బాగు చేయఁ బ్రయత్నించుచుండెను. నాభార్య జీవితకాలములో నట్టివా రేవురు రక్షింపఁబడిరి. వారిలో ముగ్గురకు వివాహములు చేయఁబడెను. తక్కినవారిరువురు బిడ్డలను గని శిశుహత్యాదోషమువలన విముక్తురాండ్రయి స్వగృహములకుఁ జేరిరి. కడపటగర్భవతి యయి వచ్చిన యొకబ్రాహ్మణవితంతువును ప్రసవము నిమిత్తము నాభార్య యిచ్చటి క్రైస్తవ ప్రసవవైద్యశాలకుఁబంపెను. ఆవితంతువు తానుగన్న యాడుబిడ్డను వైద్యశాలాధికారుల కిచ్చి లేచిపోవఁ బ్రయత్నించుచున్నదన్న వర్తమానము నాభార్యచెవి సోఁకఁగానే తాను బండి చేసికొని వైద్యశాలకుఁబోయి వెంటనే తల్లిబిడ్డలను తనవెంట మాయింటికిఁ గొనివచ్చెను. తరువాత మాత శిశువును మాయింట దిగవిడిచి నిర్దయురాలయి

తన్నుఁ గొనిపో వచ్చిన తనవృద్ధమాతవెంట గంజాము మండలములోని స్వగ్రామమునకుఁ బోయి బంధువులలోఁజేరెను. ప్రేమావతి యని పేరుపెట్టి నా భార్య యాశిశువును తానే ప్రేమతోఁ బెంచుచుండెను. ఆశిశువు మలమూత్ర విసర్జనముచేసినగుడ్డల నుతక నని మాపనికత్తె నిరాకరించినను సంకోచింపక నాభార్య యాపనిని సహితము తానే చేయుచు బిడ్డకు సమస్తోపచారములును స్వయముగానే చేయుచువచ్చెను. ఆమె కింతలో నాకస్మికముగా పరలోక ప్రాప్తి కలిగినందున సంరక్షణముచేయువారు లేక నేనా శిశువును పూర్వోక్తవైద్యశాలాధికారులకే పెంచుకొనుట కిచ్చివేయవలసినవాఁడనైతిని. ఆశిశు విప్పుడు వారియొద్ద సురక్షితయయి సుఖముగా పెరుగుచున్నది.

ఒక్క విగతభర్తృకలయెడలమాత్రమే కాక స్త్రీజాతియందెల్లను ప్రేమ కలదయి నాభార్య వారి కష్టనివారణముకొఱకును సుఖాభివృద్ధి ప్రసారణము కొఱకును సమయము తటస్థించినప్పుడెల్లను తన శక్తికొలఁదిని పాటుపడఁ జూచు చుండెను. మరణమునకు మూడునాలుగు మాసములుముందు మే ముభయులమును బండిలో నెక్కి పురమందిర సమీపమునుండి ధర్మవైద్యశాలవంకఁ బోవుచుంటిమి. మా కెదుటిప్రక్కను బోగమువాండ్ర సందులోనుండి యొక గుంపు మావైపునకు వచ్చుచుండెను. ఆగుంపును జూచి నాభార్యబండినక్కడ నిలిపించి యాసంక్షోభకారణ మేమని విచారించెను. ఆగుంపునడుమ యౌవనవతియైన యొక వేశ్యాంగన దౌడపగిలి చెంపనుండి రక్తము ప్రవాహముకట్టి కట్టుకొన్నబట్ట తడియుచుండఁగా వృద్ధవేశ్య లిద్దఱు పరివేష్టించి నడిపించుచుండఁగా బీభత్సరూపముతో కానఁబడెను. జారత్వశంకచేత విటుఁడెవ్వఁడో దానిని దౌడ పగులఁగొట్టఁగా నభియోగము తెచ్చుటకయి యారక్షక భటాగారమునకుఁ బోవుచున్నట్టు చెంతనున్నవారు చెప్పిరి. ఆమాట వినఁబడిన క్షణముననే నాభార్య నావంకఁ దిరిగి యిట్టివారి స్థితిని బాగుచేయుటకయి మనమేమైన తప్పక చేయవలెనని నాతో చెప్పెను. వృద్ధత్వముచేత నశక్తుల మయియున్న మనమిప్పుడేమిచేయఁగలుగుదు మని నేను పలుకఁగా, అణుమాత్రమును సందేహింపక యధైర్యపడక పైని దేవుఁడు చేయించువాఁడు

మనకు సహాయుఁ డయి యుండ మన మేల వెనుకతీయవలె నని తత్క్షణమే నాకుత్తర మిచ్చెను

స్త్రీజాతియం దింత దయారసము కలదయి యుండినట్లు చెప్పినప్పు డామెకు పురుషజాతియందు దయ తక్కువని మీ రెంతమాత్రమును భావింపఁ గూడదు. పురుషులైనను స్త్రీలైనను దీనులయి యాపన్ను లయియున్న వారి యందెల్లను సమానముగానే యామె దయారసము ప్రసరించుచుండెను. దీనికి నిదర్శనముగా చిరకాలముక్రిందట నడచిన యొక వృత్తాంతమునిం దుదాహ రించుచున్నాను. వేసవికాలములో నొకనాఁడు మధ్యాహ్నమున నేను పాఠ శాలకు పోయియుండినప్పు డొకపంచముఁడు మావీధిలోని యిసుకలో స్మృతి తప్పి పడిపోయెను ఎండ వేడిమిచేత కాలుచున్న యిసుకలో నొడ లెఱుఁ గక పడిపోయిన యామాలవానిదురవస్థకు జాలినొంది నాభార్య వీధిలో నిలుఁ చుండి యిరుగుపొరుగులవారిని దారినిబట్టి పోవువారిని పిలిచి వానిని నీడను మాయరుగుమీఁద పెట్టుటకు తనకుతోడుపడుఁడని ప్రార్థించెను. కాని, వాఁడు మాలవాఁడగుటచేత శూద్రులు సహితము వానిని ముట్టుకొన నొల్లక మాట వినిపించుకోక తమదారిని పోవఁజొచ్చిరి. ఇట్లు కొంతసేపు జరిగినతరువాత బసవరాజు గవర్రాజుగారి యింటనుండి ప్రథమశాస్త్రపరీక్షతరగతిలో చదువు కొనుచుండిన కనపర్తి శ్రీరాములుగా రొంటిగంటకును రెండుగంటలకును మధ్య నప్పుడాదారిని ఇంటికిఁబోవుచుండుట తటస్థించెను. నాభార్య యప్పు డితరులనుజేసిన ప్రార్థననే యాయనను సహితము చేయఁగా, అతఁడు తనచేతి లోని పుస్తకములను క్రిందఁబెట్టి తోడుపడఁగా నాభార్యయు నతఁడును చెతి రెయొక వైపునుబట్టి యా మాలవానిని మాయరుగుపైని బెట్టిరి. అతఁడంతట తన దారిని బోయెను గాని నాభార్య లోపలికిఁబోయి స్నానము చేసివచ్చి వాని యొద్దనుండి కావలసిన సాయము చేయుచుండెను. ఈశ్వరుఁడు పరమపిత యనియు, ఈశ్వరుని సంతాన మనఁదగిన స్త్రీపురుషు లందఱును సోదరీ సోదరతుల్యు లనియు, అందుచేత పరోపకారమే పరమధర్మ మనియు, హృద

యమునందుఁగల దృఢవిశ్వాసమే నాభార్యను పరోపకార కార్యములందు పరమసంతోషముతో పాటుపడునట్లు చేసినది.

నాభార్య నిజమైన యీశ్వరభక్తురాలు; ఆమెకుఁగల యీశ్వరభక్తి యవ్యాజమైనది. ఈశ్వరునియందుఁగల నిశ్చలభక్తిచేతనే యామె సమస్తకష్టములను సంతోషపూర్వకముగా సహింపఁగలుగుచు వచ్చెను. స్త్రీ పునర్వివాహసంబంధమున పామరజనులు బహువిధముల బాధించినప్పుడును వంటలవారు మొదలయిన పరిజను లొక్కసారిగా మమ్ము విడిచిపోయినప్పుడును గోదావరికి పోయి యచ్చటి యల్పులాడెడి యవమానవాక్యములకు కోపింపక స్వయముగా నీళ్లు మోచుకొని వచ్చుట మొదలైన పనులను నిశ్చింతతోను నిత్యసంతోషముతోను నిర్వహింపఁ గలుగుట యీశ్వరభక్తిచేతఁ గాక మఱి దేనిచేత సాధ్యమగును? ఆమెకు విగ్రహారాధన మందలి విశ్వాసము చిరకాలము క్రిందటనే పోయినది. ఆమె చుట్టుపట్లనుండెడు స్త్రీలను వారమున కొకసారి మధ్యాహ్నము మాయింట గుమికూర్చి యేకేశ్వరోపాసనమునకు పురికొల్పి స్త్రీప్రార్థన సమాజమును స్థాపించుటయు, పరిశుద్ధాస్తిక భావమును ప్రోత్సాహపఱుచు కీర్తనలను రచియించి వానిని తమ సమాజమునందు ప్రతివారమును పాడుచుండుటయు ఆమెకు కలిగియుండిన యేకేశ్వరవిశ్వాసమును సహస్రముఖముల ఘోషించుచున్నవి. స్త్రీలకు ప్రత్యేకప్రార్థన సమాజమును ప్రత్యేకప్రార్థనామందిరమును ఈపట్టణమునందు తప్ప మన చెన్నపురిరాజధానిలో మఱియెక్కడనులేవు. ప్రార్థనసమాజమునకు తనతోడఁగూడ వితంతుశరణాలయములోని వారిని కొందఱిని వెంటఁబెట్టుకొని ప్రతిశనివారమును తప్పక పోయి ప్రార్థనలు జరపు చుండుటయు ప్రతిదినము ప్రాతస్సాయంకాలములయందు వితంతుశరణాలయములోని వారితోఁ గలిసి యానందాశ్రమములో ప్రార్థనను జరపుచుండుటయు మాత్రమేకాక ప్రతిదినమును రాత్రి తాను శయనింపఁబోవునప్పుడును తెల్లవాఱుజామున నిద్రనుండి లేచి పనికిపోవుటకు ముందును తప్పక యేకాంతప్రార్థనను జేసికొనుచుండెడిది. ఆమె యీప్రార్థనసమాజసంబంధమున ప్రతిసంవత్సరమును సంవత్సరోత్సవమును జరపి చందాల

మూలమున కుంటివాండ్రు గ్రుడ్డివాండ్రు వృద్ధులు మొదలయినబీదల కన్న ప్రదానము చేయుటలో నెంతో పాటుపడుచుండెడిది. అంతేకాక తాను తోట విడిచి యూరిలోనికి పోవునప్పుడుగాని గ్రామాంతరమునకు పోవునప్పుడు గాని తప్పక రొబ్బులను మూట కట్టుకొనిపోయి దారిలో కనఁబడిన వికలాంగులకు దానము చేయుచుండెడిది.

ఆమెకు సోమరితన మన్న తలకంటగించును. ఆమె సదా యేదో యుపయుక్తమయినపనిని చేయుచు కాలము నించుకేనియు వ్యర్థముగా పోనీయక సత్కాలక్షేపమున సార్థకపఱుచుచుండెను. ఆమెకు గృహకృత్య నిర్వహణమునందును పాకరచనమునందును నిరుపమానమైన సామర్థ్యముండెను. పరులకు పెట్టుట యన్న నామెకు పరమసంతోషమే యయినను రాగికాసైనను వ్యర్థముగా పోవుటకుమాత్ర మిష్టము లేనిదయి యుండెను ఆమె తెల్లవాఱుజామున లేచినది మొదలుకొని గృహకృత్యనిర్వహణాదులయందు విరామము లేక పాటుపడుచు తీఱికయైనప్పుడెల్ల నేదో వ్రాయుచుండుటలోను చదువుచుండుటలోను కాలముగడపుచుండెను. తాను చేయవలసినకృత్యములలో నెల్ల నాసంరక్షణము తనకు ప్రథమకర్తవ్యముగాభావించి నన్ను పసిబిడ్డనుపెంచినట్లు పెంచుచుండెడెడిది. నేనేమంచిపనికిఁబూనినను నాకు సహాయురాలయి యుండి సమస్తవిషయములలోను ఛాయవలెనన్ననుసరించుచుసహధర్మచారిణి యనిపిలువఁబడుటకు సర్వవిధములనర్హురాలయి యుండెను. వితంతువివాహ ప్రయత్నముకువలననేను జాతిబహిష్కృతుఁడనయినను బ్రహ్మమతానుష్ఠానపరుఁడనయి యజ్ఞోపవీత విసర్జనముచేయుటవలనకొన్ని నూతనకష్టములకు పాత్రుఁడనయినను నన్ను నిరుత్సాహపఱుపక హృదయ పూర్వకముగా నన్ననువర్తించుచుండెను. నాకుఁగల యల్పద్రవ్యము నంతను నేను హితకారిణీసమాజమున కిచ్చివేసినప్పుడు కొంద అసూయాపరులయిన కలహప్రియులునాభార్యయొద్దకు పోయి యామెదురవస్థకు పరితపించుచున్నవారివలె దుఃఖము నభినయించుచు దీనముఖములతో "అయ్యో! నీభర్త నీ జీవనమునకైననులేకుండ సమస్తమును పరులపాలు చేయుచున్నాఁడు. ఆయనతో నీవు చెప్పి కాపురముండుట కొక

యిల్లయినను నిలుపుకొమ్ము." అని యంగలార్ప మొదలుపెట్టిరి. వారిపలుకుల కామె యెంతమాత్రమును విషాదమును నొందక ప్రసన్న ముఖముతో "ఆయన యేమిచేసినను నాకు సంతోషమే. నాతో నేమియుచెప్పక మీరు చెప్పవలసిన దాయనతోనే చెప్పి చేయింపుఁడు." అని వారిని పంపివేసెను. వారామెతో చెప్పినమాట లేవియు సత్యములు కావు. నాయనంతరమున నామెకు తనమనసు వచ్చినట్లు చేసికొనుటకయి వేయిరూపాయలు రొక్కమిచ్చుటకును సుఖజీవనార్థమయి నెల యొకటికి ముప్పదేసిరూపాయలచొప్పున యావజ్జీవము నిచ్చుచుండుటకును తోటలోఁగాని యూరిలోఁగాని యామె కిష్టము వచ్చినచోట కాపుర ముండుట కిల్లిచ్చుటకును దానపత్రములోనే నేను తగినయేర్పాటులను చేసితిని.

ఆమెకు పువ్వులయం దత్యంతప్రీతి. అందుచేత తాను ప్రతిదినమును తలలో పుష్పములు ధరించుచుండుటయే కాక వితంతు శరణాలయములోని బాలవితంతువుల కందఱికిని స్వయముగా నొక్కొక్క పువ్వు తలలో పెట్టుచుండును. అంతేకాక తగినన్ని పువ్వులున్నప్పుడెల్లను శనివారము మధ్యాహ్నమున బుట్టలోవేసికొని కొనిపోయి సమాజములో ప్రార్థనకు వచ్చుతరుణులకెల్ల నిచ్చుచుండును. నావలెనే యామె వేషభాషలయం దంతగా క్రొత్తమార్పుల నవలంబింపక పూర్వకాలపు నగలను వస్త్రములను బొట్టును దాల్చి పూర్వకాలపు ముత్తయిదువవలె నుండుచుండును.

మనుష్యమాత్రురా లగుటచేత నాభార్యయందును కొన్నిలోపములున్నను గుణబాహుళ్యమునుబట్టి యామెను స్త్రీరత్నమని చెప్పవచ్చును. అట్టి స్త్రీరత్నము నుండభాగ్యుఁడనైన నాకు కడవఱకును దక్కనందుకు ఖేదము నొందుచున్నాను.

మంచివారికి మరణమే సాక్షి యని పెద్దలు చెప్పుచున్నారు.

శ్లో. అనాయాసేనమరణం, వినాదైన్యేనజీవనం
దేహిమేకృపయాదేవ, త్వయిభక్తిరచంచలా.

అని యనాయాసమరణమును, దైన్యహీనమైన జీవనమును, నిశ్చలమయినదేవభక్తిని, దయచేయవలెనని తొల్లిటి మహాత్ములు దేవుని ప్రార్థించియున్నారు.

ఈకోరికల నన్నిటిని కరుణాస్వరూపుఁడైన పరమేశ్వరుఁడు నాభార్యవిషయమున ప్రసాదించెను. రాత్రి పదిగంటలవఱకును పని చేసివచ్చి యీశ్వరుని ప్రార్థించి పక్కమీఁద పరుండి యాయాస లేశమైనను లేకుండ నామె నిద్రలోనే యీశ్వరసాన్నిధ్యముచేరెను. ఆమె మొదట నెన్నికష్టముల నొందెనో కడపట నన్నిసుఖముల ననుభవించుచు నెక్కడకు పోయినను పోయినచోట నెల్ల గౌరవము నొందుచు దైన్యము లేని జీవనము చేసెను. మృతి నొందిన దినమున నూఱులకొలఁది జనులు సమస్తమతములవారును సమస్తజాతులవారును వచ్చి చూచి తమదుఃఖములు దెలుపుటయు పరస్థలములనుండి తంత్రీవార్తలును రాజధానీపరిపాలకులు సంస్థానాధిపతులు మొదలయినవారి యొద్దనుండి పరామర్శలేఖలును వచ్చుటయు తెలుఁగుదేశములోని సమస్తవార్తాపత్రికలును సమాజములును తమ సానుభూతిని దెలుపుటయు నామె మంచితనమునకు సాక్ష్యములుగా నున్న వనిచెప్పవచ్చును. ఈశ్వరునియందలి నిశ్చలభక్తి నామె స్థాపించినప్రార్థనాసమాజమును రచించిన భగవత్కీర్తనలును చాటుచున్నవి. మనుష్యజన్మ మెత్తినవారు కోరవలసిన దింతకంటె మఱి యే వుండును! ఈశ్వరుఁ డామెకు నిత్యశాంతియు శాశ్వతానందమును కలిగించును గాక!"

ఇంతవఱకును నాభార్యనుగూర్చియు తోఁటనుగూర్చియు చెప్పితిని. ఇఁక నా భార్యమరణకాలమునుండియు నాకు సంభవించిన దుర్దశనుగూర్చి కొంచెము చెప్పుకొనవలసియున్నది. నాభార్యపోయిన మఱునాటినుండియు నాకు వంటచేసి పెట్టువారులేరు; నాకు సంరక్షణముచేయువారులేరు. పులవర్తి సుబ్బారావుగారియింట రెండు మెతుకులుతిని యెట్లోకాలక్షేపము కొన్ని దినములుచేసితిని. నాకష్టమును జూచి జాలిపడి రాచర్లరత్నమ్మ నా సంరక్షణము చేయఁబూనుకొని మాతోఁటలోనికివచ్చెను. ఈమె మిక్కిలి మంచిది; నాయందుభక్తివిశ్వాసములుకలది. ఈమె వితంతువివాహమును చేసికొన్న వారిలో రెండవవాఁడగు రాచర్ల రామచంద్రరావుగారిభార్య. భర్త 1888-వ సంవత్సరమునందు మరణమునొందఁగాఁ గొన్ని సంవత్సరములు మాకొమారితవలె మాయింటనేయుండినది. అందుచేత నాకు వంటపెట్టులుచేయురీతియు, నా సంర

క్షణము చేయు క్రమమును, చక్కఁగా తెలిసినదయి యుండెను. ఈమె నా సంరక్షణమునకుఁ బూనుకొనుటచేత మొలబంటి దుఃఖములో మోకాలి బంటి సంతోషమన్నట్లు నాభార్యపోయిన దుఃఖములోఁ గొంతసంతోషమును బొందఁ గలిగితిని. నాభార్యపోయినలోప మంతఁగాఁ గనఁబడకుండ నీమె శరణాలయములోని వితంతువులను సహితము చూచుచుండునని నమ్మితిని. అందుచేత నే నీమె సాయముతో వితంతుశరణాలయములోనే వాసముచేయఁదలఁచి, నా పాత్రసామగ్రిని పందిరిపట్టెమంచమును నేనక్కడకే తెప్పించుకొని సుబ్బారావున్నయింటి కెదురుగా క్రొత్తగా హనుమంతరావుగారు విడిచిపోయిన యింటిలోఁ ప్రవేశించి నాకక్కడనే వంటచేయుటకేర్పాటుచేసితిని. రత్నమ్మ నాకు వంటచేసిపెట్టుచు, వితంతు శరణాలయము పనిచూచుచు, అందలివారిని ప్రతిశనివారమును ప్రార్థననిమిత్తమయి పట్టణములో నున్నస్త్రీల ప్రార్థన మందిరమునకు తీసికొనిపోయి తీసికొనివచ్చుచు, రాత్రులు వారితోడఁ బరుండి వారిని కనిపెట్టి చూచుచు, సర్వవిధముల నేను చేయుపనికి సాయపడుచు, ఉండెను. ఈమె నాయొద్దనుండుట సుబ్బరావున కనిష్టముగానుండెను. రత్నమ్మనాయొద్ద నుండి నాకు సంరక్షణముచేయుట చిరకాలము సాగినదికాదు. అల్పకాలములోనే పట్టణములోనున్న యీమె తల్లి తనకు జబ్బుగానున్నదనియు తనవద్దకు వచ్చి తనకు నిమ్మళించిన తరువాత మరల పోవలసినదనియు వర్తమానములు పంపుచువచ్చెను. ఈవర్తమానముల నీమెలక్ష్యముచేయక కొంతకాల మూరకుండెనుగాని గతదినమున తల్లిమంచముమీఁదనుండి లేవలేకపోఁగా కాచిపోయువారు లేకపోయిరని వర్తమానమురాఁగా విధిలేక వెళ్లవలసినదయ్యెను. ఆమెను తల్లి మరల నావద్దకురానియ్యలేదు. తోఁటలో నేవచ్చి ప్రత్యేకముగా కాపురముండవలసినదనియు, అక్కడ నీకూఁతురే నీసంరక్షణముచేయుననియు, ఏలోపమును లేకుండ మాతోఁటలోని సేవకులు కావలసినపనులను చేయుదురనియు, చెప్పి తల్లిని నేను బహువిధముల ప్రార్థించితినిగాని యేమియు కార్యము లేక పోయెను. అందుచేత నేను గత్యంతరములేక సుబ్బరావుగారి యింటనే మరల చేరవలసినవాఁడనైతిని. అక్కడనున్న కాలములో నేను నా

భోజనము నిమిత్తమయి నెలకు పదేసిరూపాయలను రొక్కముగా నిచ్చుచుంటిని. కట్టెలు కొననక్కఱలేక మాతోఁటలోనివే పంపుచుంటిని. పాలు పెరుగులు మావే యిచ్చుచుంటిని. తఱచుగా కూరలు సహితము నేనే కొనితెచ్చుచుంటిని. నేను జీతమిచ్చెడు మాపనికత్తెయే యింట నూరక పనిచేయుచుండెను. ఊరుఁగాయలు మొదలయినవి మాయింట పెట్టినవేయుండెను. ఒక్క కూరచేసి వేళకింతయన్నము పెట్టినఁజాలును. నాకదియు సరిగాజరగినది కాదు. పగలు పదిగంటలకులోపల నెప్పుడును వంటకాలేదు. పదిగంటలయిన తరువాత నేను స్నానముచేసి భోజనార్థము పోయినను కొన్ని సమయములందప్పటికిని వంటకాక యరగంటసేపును గంటసేపును వేచియుండవలసి వచ్చుచుండెను. అన్నము మేము తినెడు మంచిబియ్యముతో వండినదిగాక ముతకబియ్యముతో వండినదిగాను, ఒకనాఁడుపలుకుగలదిగాను, ఒకనాఁడుచిముడునదిగాను,ఉండుచువచ్చెను. కూరయు నుప్పెక్కువయయుయు తక్కువయియు పెట్టిన యన్నమునకు తగినదిగానేయుండుచువచ్చెను. చేతఁగాని వారితో బాగులేదని తగవులాడుట యుచితముగాదని యూరకుండి పెట్టినదానిలో నైచినదితిని లేనిదిమానివేసి లేచిపోవుచుంటిని. ఇందులో సుబ్బరావు తప్పిదములేదు. ఒకానొకప్పుడు భార్యచేసినది బాగులేదని తానుస్వయముగానే కూరలు మొదలయినవి వండిపెట్టుచునుండెను. ఒకనాఁటిరాత్రి కూర నాకు కలుపుకొనుటకు చాలకపోయెను. ఇఁకకొంచెము కూరవేయుమని నేనడుగఁగా నామె లేదనెను. నేను పట్టియన్నమే తిని లేచిపోయితిని. సుబ్బరావిది ప్రక్కగదిలోనుండివినెను. నేను వెళ్లినతరువాత నతఁడు భోజనమునకువచ్చినప్పుడు కూరవడ్డింపఁగా, ఆయన యడిగినప్పుడేల లేదన్నావని భార్యను కొట్టెను. స్త్రీ స్వయముగా శ్రద్ధయుండి చేయవలసునుగాని పురుషుఁడు బలవంతపెట్టి యెంతకాలము చేయింపఁగలుగును? కూరవండుట నేర్పవలసినదని శరణాలయములోనున్న కామరాజుగడ్డ మంగమ్మతో నేను జెప్పఁగా నామె రెండు మూడుదినములువచ్చి తాను దగ్గఱనుండి కూర చేయించుచుండఁగా "నెంతకాలము నేర్పుట? నీవిఁక రావల"దని సుబ్బారావామెను పంపివేసెను.

శ్రీమతి రాజ్యలక్ష్మమ్మగారి సమాధి

నాకు వారింట జరిగెడు సంరక్షణమంతయు నింతే. ఒక్కనాఁడయినను నే నభ్యంగనస్నానము చేయలేదు. ఇట్టి నాదురవస్థనుజూచి జాలినొంది యొక నాఁడు నేను స్నానముచేయుటకుఁ బోయినప్పుడు శరణాలయములోనుండిన దుర్గమ్మయు మంగమ్మయు తమ తలయంట్లకిచ్చిన నూనెయు నలుగుపిండియు మిగిల్చియుంచి యావలకే నీళ్లుకాచియుంచి నాకు తలంటెదమని బలవంత పెట్టిరి. మొదటవలదని వారించితినిగాని తరువాత వారినిర్బంధమునకు లోఁబడినవాఁడనయి తలయంటించుకొని నీళ్లు పోయించుకొంటిని. వారు చమురురాచి నాతల చిక్కుతీయఁజూచిరిగాని నాజుట్టంతయు నొక్కటేయంట కట్టినందున దువ్వెనకు సాధ్యముకాకపోయెను. మఱునాఁడునేను నాజుట్టును మంగలివానిచేత కత్తిరింపించివేసితిని. నాభార్యపోయినతరువాత నాలుగు నెలలకిదియే నా మొదటి యభ్యంజనస్నానము. ఒకానొకప్పుడు నేను వారి మీఁద కోపపడుచువచ్చినను వితంతు శరణాలయములోనివారు నన్ను తండ్రి వలెఁ జూచుకొని ప్రేమించుచుండిరి. వారందఱు నన్ను బాబయ్యగారనిపిలుతురు. నేనును వారిని నా పుత్రికలవలె భావించి ప్రేమించుచు వారికేవిధమయిన లోపమును కలుగకుండ సాధ్యమయినంతవఱకుఁ జూచుచుందును. ఆకస్మికముగా నాభార్యపోవుటచేత శరణాలయములోనివారు తమ యోగక్షేమములనారయు తల్లిపోయినట్టుగాఁ గొంతకాలము వఱకును విచారగ్రస్తలయి దీనముఖములతోనుండుచువచ్చిరి. వారిలో ముఖ్యముగా నాభార్యకు ప్రీతిపాత్రురాలయియుండిన మంగమ్మ యామెనిమిత్తము బెంగపెట్టుకొని రోగపడెను. నేనామెకు మందు లిప్పించుచు వచ్చితినిగాని మనోవ్యాధికి మందు లేదన్నట్టు చిరకాలమునకుఁగాని యామె స్వస్థపడినదికాదు. నాకు వేళకు సరిగా భోజనము లేకపోవుటచేతను, తిన్న పదార్థములుసరిపడకపోవుటచేతను, తిన్నయన్న మఱుగక విరేచనము లారంభమయి నన్ను రాత్రియుఁబగలును బాధింపఁజొచ్చెను. అందుచేత నేనన్నము మానివేసి రెండుపూఁటలును జావతోనే తృప్తి నొందవలసినవాఁడనయితిని. నాపథ్య పానములను సరిగా చేయవలసినదని తొందరచేసినప్పుడు తన భార్య యాత్మహత్య చేసికొనెదనని

బెదరించినట్లు సుబ్బరావే నాతోఁ జెప్పెను. సుబ్బరావు స్వయముగా తానే జావచేసి రాత్రియుఁబగలును నాకుఁదెచ్చియిచ్చుచుండెను. ఔషధ సేవచేత నా విరేచనములు కొంతతగ్గఁగా నేను పదునేనుదినములకు బెంగుళూరికిఁ బోవుదుననఁగా మరల నొకపూట యన్నము తినుటకారంభించితిని. ఇది 91 -వ సంవత్సరము మార్చినెల మధ్యభాగము. విరేచనములు వెళ్లుటచేత బలహీనపడినను మంచమెక్కక తిరుగుచునేయుండుటచేత వితంతుశరణాలయమునకుఁబోయి ప్రతిదినమును వారికి భోజనపదార్థములను పంచియిచ్చి మంచి మాటలతో వారిని బ్రోత్సాహ పఱుచుచుండుటకును కట్టఁబడుచుండిన పాఠశాలాభవనమువద్దకు బండిలో ప్రతిదినమునుపోయి యుదయసాయంకాలములయందు పని విచారించి వచ్చుచుండుటకును మానినవాఁడనుగాను.

ఈ ప్రకారముగాఁ గష్టపడుచుండినకాలములో నావద్ద స్థిరముగానుండి నాకుపచారము చేయఁగలవారి నెవ్వరినైనను సంపాదించుకొనుట యత్యావశ్యకమనియు, తడవుగా సుబ్బరావువద్దనుండుట సముచితము కాదనియుభావించి, వివాహముచేసికొని వితంతు శరణాలయములోని వారెవ్వరైన యావజ్జీవమును నావద్దనుండి నా సంరక్షణముచేసెడు పక్షమున నట్టివారికి వేయి రూపాయల నిచ్చెదనని చెప్పితిని. అప్పుడందుండినవారిలో దుర్గమ్మయు, మంగమ్మయు, వేంకట సుబ్బమ్మయు నాకు వంటచేసిపెట్టి నా సంరక్షణము చేసెదమని ముందుకువచ్చిరి. వీరిలో వేంకటసుబ్బమ్మ తానువివాహమేచేసికోనని చెప్పెను; దుర్గమ్మ తాను కులములోనుండు వానినే వివాహము చేసికొనెదననెను; మంగమ్మ తానిక్కడనుండ నొప్పుకొన్నవానినే బ్రహ్మసమాజ వివాహవిధుల ననుసరించి వివాహముచేసికొని యావజ్జీవమును నాకు సంరక్షణము చేయుచుండుదునని చెప్పెను. ఆమె హృదయమును పరీక్షించుటకయి నాకప్పుడొక యవకాశము సహితము తటస్థించెను. వయస్సున పెద్దవాఁడుకాక మంచిస్థితియందున్న విధురుఁడొక్కఁడు తాను నియోగివితంతువును వివాహము చేసికొనెదనని బరంపురమునుండి నాతో నుత్తర ప్రత్యుత్తరములను జరపుచుండెను. శరణాలయమునందున్నవారిలో మంగమ్మయొక్కతెయే నియోగి

వితంతువు. మంగమ్మనుగూర్చి నేనాతని కావలఁకె వ్రాయఁగా నతఁడామెను వివాహమాడుట కంగీకరించెను. ఈ సంగతిని మంగమ్మతోఁ దెలుపఁగా, తాను నా సంరక్షణమును మాని వెళ్లిపోవలసివచ్చునుగనుక తనకాసంబంధ మక్కఱలేదని యామె నిరాకరించెను. దీనినిబట్టి యామె మాటలు మనఃపూర్తియైనవే కాని బూటకములు కావని నేను నమ్మి యామె సంరక్షణములో నుండవలెనని నిశ్చయించుకొంటిని. నా సంరక్షణమునకుఁ బూనుకొనెదమని పయికి వచ్చిన వీరు ముప్వురును నేనిచ్చెదనన్న ధనమునిమిత్తము కాక నాయందలి యాదరముచేతను, నాయసహాయస్థితివలనఁ గలిగిన జాలిచేతను, నా సంరక్షణమునకుఁబూనుకొనఁ దలఁచిరి.

అప్పటి నాదేహస్థితినిబట్టి నా యవసానకాలము సమీపించుచున్నదని నాకుఁ దోఁచెను. ఈశ్వరచిత్తమెట్లుండునో యట్లు జరుగుటయే నాకుసంతోషకరమయినను, ఆరంభింపఁబడిన పాఠశాలాభవనమును బావియు ముగియువఱకును నేను జీవించియుండిన బాగుండునని మాత్రము మనసులోఁ దలఁచుచుంటిని. నా యప్పటిదేహస్థితిని నేను బెంగుళూరు వెళ్లినతరువాత తీయించుకొన్న ఛాయాపటము తెలుపుడుచేయును. నేను బెంగుళూరు వెళ్లుటకు నెల దినములు ముందు రాజమహేంద్రవరములోని దొరతనమువారి బోధనాభ్యాసన పాఠశాలలో శిక్షితుఁడగుచుండిన తెన్నేటి వేంకటదీక్షితులుగారు మాతోఁటనువచ్చి యూచంటలో తనమిత్రుఁడొకఁడు వితంతు వివాహమును జేసికొన నభిలషించుచున్నాఁడనియు, అతఁడచ్చటి పాఠశాలలో వ్యాయామబోధకుఁడుగా నున్నాఁడనియు, చెప్పెను. ఆపనియే యిక్కడ దొరకిన యెడల నతఁడిక్కడనుండునాయని నే నడిగితిని. సంతోషపూర్వకముగా నుండునని యతఁడుత్తరమిచ్చెను. అందుమీఁద నేను మంగమ్మ సంగతిని దీక్షితులు గారితోఁజెప్పి యామె వివాహముచేసికొని నాయొద్దనేయుండి యావజ్జీవమును నా సంరక్షణముచేయ నిశ్చయించుకొన్నదనియు, ఆమెను వివాహముచేసికొని నాయొద్దనే యుండెడుపక్షమున నే నాతని కిక్కడనే పనిచెప్పించి యిల్లు కట్టించియిచ్చి భార్యకు మున్నూఱు రూపాయల నగలును ఇన్నూఱు రూపా

యల రొక్కమును ఇచ్చెదననియు, చెప్పితిని. ఆయన యుత్తరము వ్రాసి తన మిత్రుని నిక్కడకుఁ బిలిపించిరి. అతని పేరు పోతరాజు సూర్యప్రకాశ రావు గారు. అతనిని కుందూరి వేంకటరత్నముగారి యొద్దకుఁ బంపి, అతని స్థితిగతులను విచారించి తెలుపవలసినదని వ్రాసితిని. ఆయన విచారించి నాకు వ్రాసి పంపెను. అందుమీఁద నే నొకరి నొకరికిఁ జూపి వారంగీకరించిన మీఁదట దీక్షితులుగారితో చెప్పినమాటలనే సూర్యప్రకాశరావుగారితోఁ జెప్పి, మార్చి నెల మధ్యభాగమునందు దీక్షితులుగారియెదుటనే యిరువురను మరల మాటాడించి వివాహనిశ్చయముచేసి, నేను బెంగుళూరినుండి తిరిగి రాఁగానే వివాహము చేసెదనని చెప్పి పంపివేసితిని. ఇఁక నేను బెంగుళూరికి మూఁడు దినములకుఁ బోవుదుననఁగా శ్రీమతి మంగమ్మ నాకు వంటచేసిపెట్టుట కారంభించెను.

1911-వ సంవత్సరము మార్చినెల 27-వ తేదిని మంగమ్మతోఁ గలిసి నేను బెంగుళూరికిఁ బోయి స్వగృహమునఁ బ్రవేశించితిని. నాకు మంగమ్మ శక్తివంచనము లేక సంరక్షణచేయుచుండినను నాదేహ మస్వస్థముగానే యుండెను. మాయిల్లు సమస్తసౌఖ్యములను గలదియే యైనను నాకక్కడనుండుటకు మనసు గొలుపలేదు. ఎక్కడఁజూచినను గత సంవత్సరమున నేనును నాభార్యయు విహరించిన విహారములును, సంభాషించిన సంభాషణములును, స్మరణకు వచ్చి నాభార్య యప్పుడు మృతినొందినట్టే మనస్సునకు నొప్పికలిగింపఁ జొచ్చెను. ఆగృహమునందుండుట నాకు నరకమునందున్నట్లుగాఁ గనఁబడినందున దానిని విక్రయించివేయుటకు నిశ్చయించుకొంటిని. అందుచేత వెంటనే యింటినమ్మి వేసి బైలుదేటి చెన్నపురి మీఁదుగా రాజమహేంద్రవరము చేరితిని. శ్రీమతి మంగమ్మ వివాహము వెంటనే జరగవలసినదే కాని. వరుఁడుతోడనేరాక జాగు చేసినందున నట్టోంబరు నెల 8 వ తేదినిగాని యీలోపల జరగలేదు. నేనుకొన్న రెండు బనారసు చీరలలో నొకదానిని వివాహసమయమున ధరించుటకయి మంగమ్మకిచ్చి, దాని జతచీరను సుబ్బారావు భార్యకిచ్చితిని. వితంతు శరణాలయములోనున్న వారి కందఱికిని ఉనికల గుడ్డలుకొని తీసికొనివచ్చియిచ్చితిని. నేను బెంగుళూరిలోనున్న మూఁడు మాసములును వితంతు శరణాలయములో

నున్నవారికి భోజనపదార్థములను పంచి యిచ్చినందునకయి సుబ్బారావునకు నెల కాఱేసి రూపాయలచొప్పున ప్రత్యేకముగా నిచ్చితిని. ఆకాలములో తమ యెడల సుబ్బారావుచూపిన కఠినత్వమునకయి తగవులాడి వితంతు శరణాలయములోని వారందఱును లేచిపోయెదమని నాకుసంఘవిజ్ఞాపనమునుబంపిరి. విచారించి మంచిమాటలుచెప్పి వారిని శాంతిపఱుచుటకయి కందూరి వేంకటరత్నముగారు మొదలైనవారి పేర వ్రాసి, వారి మనసులు కరఁగునట్లుగా వారికి నే నొక పెద్ద యుత్తరమును వ్రాసితిని. నా యుత్తరమును జదివిన పిమ్మట వారు శాంతచిత్తులయి తమయుద్యమమును మానుకొనిరి. 1872-వ సంవత్సరపు మూఁడవసంఖ్యాశాసన విధులననుసరించి శ్రీమతి మంగమ్మ వివాహమయిన తరువాత వితంతు శరణాలయకార్యములను జూచుటకై యామెకు నెలకాఱు రూపాయలును, తోఁటపని చూచుటకయి యామె భర్తకు నెలకాఱు రూపాయలును, జీతము లేర్పఱిచి సమాజము వారు నిర్ధారణముచేసిరి. డిసెంబరు నెల నుండి పాఠశాలోపసంఘమువారు పండ్రెండు రూపాయల జీతముమీఁద సూర్యప్రకాశరావుగారికి సహాయ వ్యాయామ శిక్షకోద్యోగమునిచ్చిరి. ఇట్లు నాకు స్థిరముగా నన్నపానాదులు జరపి సంరక్షణముచేయు వారేర్పడి వారితోడ నేను వాసముచేయ నారంభించినను, నాశ్రమలు నివారణమయినవి కావు. వానినెల్ల నిందు వివరించుట యనావశ్యకము.

1911-వ సంవత్సరము డిసెంబరునెల కడపటను కాకినాడనుండి రావు బహద్దరు వేంకటరత్నమునాయఁడుగారు నన్నుచూడవచ్చిరి. వారినెదుర్కొని యింటికిఁ దీసికొనివచ్చుటకయి నాఁటి ప్రాతఃకాలమున నేను రాజమంద్రి యయోమార్గస్థానమునకు బండిమీఁద వెళ్లితిని. వారిని గలిసికొని యింటికి మరల వచ్చునపుడు వారును నేనును త్రోవలోనున్న మా యున్నత పాఠశాలను జూడఁబోయితిమి. మేడక్రిందిభాగమునంతను వారును నేనును గలిసి తిరిగి చూచితిమి. వారు మేడమీఁదికెక్కునప్పుడు కొంచెమాయాసముగా నుండినందున నేను మేడమెట్లెక్కలేక క్రిందనేయుండి యాయన చూచివచ్చిన తరువాత బండిలోనెక్కి మే ముభయులమును మాతోటకువచ్చితిమి. ఎండఁబడుట

చేతను భోజనమునకు ప్రొద్దెక్కుటచేతను బడలికగా నుండి నాకాదినముననే కొంచెము జ్వరమువచ్చెనుగాని నే నెవ్వరికిని జెప్పలేదు. నాయఁడుగారు భోజనముచేసి సాయంకాలము వఱకును నాతో నుండి మరల కాకినాడకు వెళ్లిరి. నాకు జ్వరమంతకంతకు హెచ్చఁజొచ్చినది. ఈజ్వరవార్తవిని 1912-వ సంవత్సరము జనవరినెల 3-వ తేదిని మధ్యాహ్నమున నన్నుఁజూచుటకయి రెబ్బాప్రెగడపాపయ్యగారును, జయంతిగంగన్నగారును, కుందూరి వేంకటరత్నముగారును వచ్చి, నేను మేడమీఁది వసారాలో పడకకుర్చిమీదపరుండియుండఁగా వారు నావద్ద కూరుచుండియుండిరి. ఇంతలో వైద్యుఁడు నియమించిన ప్రకారముగా లోపలివారు నాకు కాఫీచేసి తెచ్చి యియ్యఁగా కొంచెము త్రాగితిని. తరువాత నత్యల్పకాలములోనే నేను స్పృహతప్పి వెనుక కొరిగితిని. అప్పుడు నాపెదవులు నల్లపడినవఁట ! శ్వాసమాడలేదఁట ! చేతిలో నాడికనఁబడలేదఁట! హృదయముకొట్టుకొనుటమాని వేసెనఁట! అక్కడనున్న వారందఱును నాప్రాణముపోయినదనియే భావించి తొందరపడఁజొచ్చిరి. ఇట్టిస్థితిలో నేను పావుగంటసేపుంటినని గడియారము చూచినవా రొకరు చెప్పిరి. తక్కిన వారును పదినిమిషముల కాలమునకు తక్కువ లేదని చెప్పిరి. అంతట నే నీశ్వరానుగ్రహముచేత నేలాగుననో తేఱుకొని కన్నులు విప్పిచూచితిని. అప్పుడు నేనొకప్రక్కనుండి యొకప్రక్క కొత్తిగిలుటకైన శక్తుఁడనుగాకపోయితిని. నాయవయవములు నాకుస్వాధీనముకాకుండెను. నా మిత్రులునన్నుగదిలోనికి తీసికొనిపోయి మంచముమీఁదఁబరుండఁబెట్టిరి. అటు తరువాత సహితమునే నొకప్రక్కనుండి ఇంకొక ప్రక్కకొత్తిగిలవలెనన్న నితరుల సాయములేక యొత్తిగిల లేకపోయితిని. ఆరాత్రి గంగన్నగారును వేంకటరత్నముగారును వచ్చి మేడమీఁద నాకు సాయముగా పరుండిరి. జనేవరి నెల 24-వ తేది వఱకును మంగమ్మయు భర్తయు మేడమీఁద నాగదిలోనే పరుండుచువచ్చిరి. నాకు దినదిన క్రమమున కొంచెముశక్తి రాఁదొడఁగినది గాని పదునేను దినములపైనిగాని నేను మంచముదిగి మేడమీఁదనైనను కొంచెము నడయాడలేకపోయితిని. ఇట్టి స్థితిలో మంగమ్మ నా కుపచారములు

చేయుచు వేళకు పథ్యపానము లమర్చుచు మిక్కిలి కష్టపడెను; ప్రకాశరావు గారును నానిమిత్తము మిక్కిలి శ్రమపడిరి. నేను వ్యాధి బాధితుఁడనయి యున్న కాలములో నాయందు దయియుంచి యితర స్థలములలోనివారును రాజమహేంద్రవరములోని వారునుగూడ మిత్రు లనేకులు మాతోఁటకువచ్చి నాక్షేమమును విచారించి పోవుచు వచ్చినందుకు వారియెడల నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడనయి యున్నాను. రాజమహేంద్రవరములోని వారిని మాత్రమే కాక పరస్థలములనుండి వచ్చిన భిషగ్మణి పండిత డి. గోపాలాచార్యులు మొదలైన వారిని సహితము మావారు మేడమీఁదికివచ్చి నన్ను చూచి పోనియ్యనందున కెంతయుఁ జింతిల్లుచున్నాను. ఫిబ్రవరి నెల 14 వ తేది నాటికి నాకు కొంతబలము వచ్చి తిరుగుచు నేనప్పటినుండి కొంత పనిచేయఁగలుగుదు నేమో యనుకొన్నాను. ఆదినమున నాదినచర్య పుస్తకములో నిట్లు వ్రాయఁ బడియున్నది.—

"The All-merciful Father has kindly given me a fresh lease of life for some use. I am sorry I have been sinning against my God by spending my time in idleness. I repent for the past and solemnly promise to try to do something useful every day however small it may be from tomorrow. May God help me in my resolve!" (సర్వకారుణ్యుఁడైన తండ్రి యేదో యుపయోగము నిమిత్త మను గ్రహపూర్వకముగా నాకొక నూతనజీవ పట్ట ప్రదానము చేసియున్నాఁడు. నాకాలమును సోమరితనములోఁ గడపుట వలన నా దేవునియెడల నేను పాపము చేయుచున్న వాఁడనని చింత నొందు చున్నాను. జరిగినదానికి పశ్చాత్తాపపడి రేపటినుండి ప్రతిదినమును నేనెంత యయినను ఉపయోగకరమైనదానిని కొంత చేయఁ బ్రయత్నింతునని దృఢ ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాను. నానిశ్చయములో భగవంతుఁడు నాకు సహాయుఁ డగునుగాక !)

మఱునాఁడు కొంచెము వ్రాయవలెనని ప్రయత్నముచేసితినిగాని చేయి వడఁక వ్రేళ్లుపట్టీయక పోఁగా నేమియు వ్రాయలేకపోయితిని. తరువాత సహి

తము రెండుమూఁడుత్తరములు వ్రాయునప్పటికే నాకాయాసము కలుగుచు వచ్చెను. బెంగుళూరు వెళ్లుటకుముందు మిత్రబృందమును సమావేశపఱచి యానందాశ్రమములో నాకు రోగశాంతి చేసినందునకు దేవునకుఁగృతజ్ఞతాపూర్వకములైన వందనముల సమర్పించితిని. ఈసమయమునందు నాయాహ్వానము నంగీకరించి పట్టణములోని పురుషులును స్త్రీలునుపలువురువచ్చి నాతోఁగలిసి యీశ్వరునకు వందనములర్పించి ప్రార్థనముచేసిరి. ఇట్లు వితంతు శరణాలయములోనివారును పట్టణములోనివారును స్త్రీ లెంతోమంది యీ ప్రార్థన సమయమునందును నంతకుముందు వ్యాధి దశయందును వచ్చిచూచి నన్నాదరించిపోయినను, పదుమూఁడేండ్లు నాచేత పోషింపఁబడి విద్యాబుద్ధులు పడసిన పులవర్తి సుబ్బారావు భార్య మాత్రము మాకోటలోనే యుండియు నావ్యాధి సమయమునఁగాని రోగశాంతియగుచున్న దినములలోఁగాని ప్రార్థనదినమునఁగాని యొక్కసారివచ్చి నన్ను చూచిన పాపమునఁ బోయినది కాదు. ఒక్కపర్యాయము చూచి రమ్మని సుబ్బరావయినను పంపినవాఁడు కాఁడు. కృతజ్ఞతయనఁగా నిట్టుగదా యుండవలెను! పాఠశాలకు సెలవులియ్యగానే మేమందఱమును గలిసి బెంగుళూరికి పోవలెనని నేననుకొంటినిగాని ప్రకాశరావుగారు బెంగుళూరికిఁబోయినఁగాని యారోగ్యము కలుగదనియు, గర్భవతియయియున్న తన భార్య నుపచారమునకయి వెంటఁగొని ముందుగానే పోవలసినదనియు, ఎండకాలపు సెలవులియ్యఁగానే తాను వచ్చి మమ్ముఁ గలిసికొనెదననియు, మార్చినెల మధ్యనుండియు నన్ను త్వరపెట్టుచు వచ్చినందున మంగమ్మతో ఏప్రిల్ నెల 3-వ తేదిని బైలుదేఱి బెంగుళూరికి పోయితిని; ప్రకాశరావుగారా నెల 27-వ తేదిని మమ్మక్కడఁ గలిసికొనిరి.

నాభార్య మృతినొందిన సంవత్సరములోపలనే నేనామెకు సమాధిని గట్టించితిని. నామిత్రుఁడైన దేశిరాజు పెద బాపయ్యగారు నాభార్యకంటె రెండు సంవత్సరములు ముందుగానే మృతుఁడయ్యెను. అప్పుడొక సంఘము చేరి యాయన పేరు శాశ్వతపఱుచుటకయి నిర్ధారణములుచేసి చందాలు సమకూర్చిరి. అంతేకాని క్రియ శూన్యమయ్యెను. నాభార్య కాలధర్మము నొందిన

తరువాత రెండేండ్లు గడచిపోయెను. ఆయనకు సమాధియైనను కట్టించు జాడ కానఁబడకపోయెను. మనలో నెవ్వరైన నొక్కరు పూనుకొని పనిచేసిననే పని జరుగునుగాని సమాజమునకు విడిచిపెట్టినయెడల నేమియు జరగదు. అందఱును గలిసి సంఘీభవించి కార్యము నడపు సద్గుణమును మనవారింకను నేర్చుకొన వలసియున్నది. నాలుగేండ్లు గడచియు సమాధియైనను కట్టించు ప్రయత్నము లేక పోవుటచేత నేను పూనుకొని 1912-వ సంవత్సరాంతమున సమాజముయొక్క నిర్ధారణాను సారముగా సమాధినుంచుటకయి కావలసిన యింటిని మాతోఁటలోనే కట్టించి, చందాలవలన వచ్చిన ధనము పోఁగా శేషించిన వ్యయమును నేను పెట్టుటకు నిశ్చయించుకొని సమాధి నిర్మాణము నిమిత్తమయి కలకత్తా కుత్తరువు చేసితిని. అది కలకత్తాలో చేయఁబడి యిచ్చుటకు వచ్చియున్నది. శీఘ్రకాలములోనే బాపయ్యగారి యస్థికలందుంచఁబడి దాని కొఱకయి కట్టింపఁబడిన యింటిలో సమాధి ప్రతిష్ఠింపఁబడును. కీర్తిశేషులయిన నామిత్రులు బసవరాజు గవర్రాజుగారు తమ మరణమునకు ముందప్పుడుండిన వితంతు వివాహ సమాజమునకు తమ సొత్తులోఁ గొంత యియ్యవలెనని తమ మరణశాసనములో వ్రాసిరి. పెత్తల్లి సొత్తు విషయమున గవర్రాజుగారు నడపిన వ్యాజ్యములో మండల న్యాయసభలోను ఉన్నత న్యాయసభలోను ప్రతివాదికయిన వ్యయములనన్నిటిని గవర్రాజుగారే యియ్యవలసినట్లుగా తన్మరణానంతరమున తీర్పగుటచేతను, ఆయన చేసియుండిన ఋణములను తీర్పవలసి వచ్చుటచేతను, వాని క్రిందనే యాయన కప్పుడుండిన సొత్తును వినియోగింపవలసివచ్చి మరణశాసనము నాచరణమునకుఁ దెచ్చుటకవకాశము లేకపోయెను. అయినను తన్మరణానంతరమున వేఱొక సొత్తు కొంత యాయన భార్యకు చేరుటచేతను, అయోమార్గమును వేయుటకయి స్థలమును దీసికొన్నప్పుడు ప్రతిఫల మనుకొన్నదానికంటె నెక్కువగావచ్చుటచేతను, దానిలోనుండి వితంతువివాహాభివృద్ధికయి కొంత యిచ్చి భర్తగారి కోరిక నెఱవేర్పవలెనని యాయన భార్య మొదటినుండియు సంకల్పించుకొని యుండెను. ఆమెయు నామె యల్లుఁడయిన దాసు విష్ణురావుగారును

గలిసి 1910-వ సంవత్సరాంతమున రు900-0-0ల రొక్కమును రు1100-0-0 లకు కనపర్తి శ్రీరాములుగారు వారిపేర వ్రాసియిచ్చిన వాగ్దానపత్రమును మొత్తము రెండువేల రూపాయలు నావశమున నిచ్చిరి. శ్రీరాములుగా రియ్యవలసినది యింకను రావలసియున్నది.

హితకారిణీ సమాజమున్నను వితంతు శరణాలయము మొదలయినవాని క్రిందనయ్యెడు వ్యయములలో విశేషభాగము నేనే పెట్టుబడి పెట్టవలసినవాఁడ నగుచున్నాను. సమాజము పక్షమున నేను వ్యయపెట్టినది యీవఱకే యాఱు వేల రూపాయలకు మించిపోయినది. సమాజమువారి కది తీర్చుమార్గము లేక పోఁగా పై పెచ్చు సమాజవ్యయములకయి మాసమాసమును నూటొకసి రూపాయలు నేనే పెట్టవలసినవాఁడ నగుచున్నాను. నాకాయము తగ్గుచున్నది. ఋణము హెచ్చుగుచున్నది. సమాజ పక్షమున వ్యయపెట్టిన యాఱువేల రూపాయలలో మూఁడు వేలరూపాయలు * ఋణములచేత వచ్చినవే. నెల కిరువది నాలుగు రూపాయల యుపకారవేతనమును పొందెడి నీవు వేలకొలఁది వ్యయముచేయుటకు నీకు సొమ్మెక్కడనుండి వచ్చుచున్నదని యడుగవచ్చును. ధనాగమమునకు నాకు రెండుమార్గములుండినవి—ఒకటి మద్విరచిత పుస్తక విక్రయము; రెండవది సర్వ కలాశాలా పరీక్షకత్వము. అశక్తతవలన నేను క్రొత్తపుస్తకములను చేయలేనివాఁడనగుటచేతను, బుద్ధిమంతులయిన పిన్నవారు పలువురు బైలుదేఱి వివిధవిషయములలో క్రొత్తక్రొత్తపుస్తకములను రచియించి ప్రకటించుచుండుటచేతను, నాపుస్తకములయమ్మక మిప్పుడు తగ్గిపోయినది.

1887-వ సంవత్సరమునుండి యవిచ్ఛిన్నముగా నిరువదియైదేండ్లు నేను సర్వకలాశాలా పరీక్షకుఁడనుగానుండి దానివలనదాదాపుగా నిరువదివేలరూపా

* సమాజముయొక్క యీదీనవిషయావస్థను విని జాలి నొంది యుదార స్వభావులును దయాళువులును నైన శ్రీ పిఠాపురపు రాజుగారు ఋణ విముక్తికయి యిటీవల సమాజమునకుమూఁడు వేల రూపాయలను దయచేయుటయేకాక మాసవ్యయములకయి నెల కటునదేసి రూపాయలను బంపుచున్నారు.

యల నార్జించి యంతయు పరార్థముగానే యుపయోగించి నాభార్యమరణానంతరమున 1911-వ సంవత్సరమునుండి పరీక్షకత్వము నాకక్కఱలేదని మానివేసినందున నాకిప్పుడా యాయ మసలేపోయినది. నాభార్య జీవించియుండినప్పుడే నేను రాత్రులు మేలుకొని దగ్గుతో బాధపడుచు పరీక్షాపత్రములను దిద్దుచు కష్టపడుచుండుటచూచి యామె యాపనిని మానుకోవలసినదని బహుసంవత్సరములు నన్ను నిర్బంధపెట్టెను. ఇదిగో పయి సంవత్సరమునుండి మానివేసెదనని జరపుచువచ్చితినిగాని యామె జీవితకాలములో మానివేసినవాఁడనుగాను. నేనట్లు శ్రమపడి ధనమార్జించుచువచ్చుట వితంతు శరణాలయాదుల పోషణార్థమేకాని స్వోదరపోషణార్థముగాదు. నాభార్యపోయిన విరక్తిచేతను శరీరాశక్తతచేతను పరీక్షకపదవిని విడిచిపెట్టితిని. అంతేకాక నేను ప్రతి సంవత్సరమును మృత్యువును ప్రతీక్షించుచున్నాఁడను. ప్రతి సంవత్సరమును మృత్యుదేవత నాకత్యంత సామీప్యమునకు వచ్చుచుండియు నెందుచేతనోకాని నన్ను విడిచి మరల వెనుకకు నడుచుచున్నది. ఈశ్వరాజ్ఞ యెప్పుడగునో తెలియకున్నది. ఈ దుర్బలసేవకునిచేత నీశ్వరుఁడింకను నేమైనఁ జేయింపఁదలఁచుకొన్నాఁడేమో! నాయిచ్ఛగాక సర్వవిషయములయందును నీశ్వరేచ్ఛయే నెఱవేఱునుగాక! ఒకటి రెండు పుస్తకములు వ్రాయుటలో తప్ప నేను తలపెట్టిన కార్యములన్నియు నీశ్వరానుగ్రహమువలన నెఱవేఱినవి. ఇఁకనే నీ లోకములోనుండవలసిన ప్రయోజనమంతగా నాబుద్ధికి పొడకట్టదు. పైని చెప్పినట్లు నా ధనాగమము మట్టుపడినందున వితంతుశరణాలయవ్యయాదులను తెచ్చుటయే నాకతిభారముగానున్నది. అందుచేతనే యస్మద్దేశీయులకును పురవాసులకును నే నీక్రిందివిజ్ఞాపనమును జేసికొనియున్నాను. దీనిగతియెట్లయినను నాముక్కున నూపిరియుండఁగా నే నీవితంతుశరణాలయాదులను విడిచి పోఁగొట్టఁజాలను. నావయఃకాలమునంతను దేశాభివృద్ధిప్రయత్నములోఁగడపి యసహాయుఁడనయి యశక్తుఁడనయి బీదపడియున్న నాసాయమునకువచ్చి యస్మద్దేశీయులు వితంతుశరణాలయాదిక సంరక్షణభారమును వహింతురని నమ్ముచున్నాను. స్వోదరభరణార్థమయి నే నితరులను

వేఁడను. దానికిఁజాలిన యల్పవిత్తమును దేవుఁడు నా కుపకారవేతన రూపమున ననుగ్రహించియున్నాఁడు. ఈధనాభావముచేతనే యిప్పుడయిపోయిన నా పుస్తకములను పునర్ముద్రితములనుగావింప శక్తుఁడనుగాకున్నాను. భక్తవత్సలుఁడైన పరమాత్ముఁడు నా యీశక్తిలోపమును బాపునుగాక !

విజ్ఞాపనము

అస్మద్దేశీయు లైనయాంధ్రమహాజనులారా ! రాజమహేంద్రపుర వాస్తవ్యులగుభ్రాతృవరులారా !

మీవాఁడ నైననేను నాకడపటి దైనచిన్నవిన్నపము నొక దానిని మీకుఁ జేయుచున్నాను. మీరింతవఱకును నాయెడలఁజూపుచు వచ్చిన యాదరము నే యిప్పుడును జూపి నాప్రార్థనను సఫలముచేయక మానరన్న సంపూర్ణ విశ్వాసమును గలవాఁడనయి మిమ్మిప్పు డీవిజ్ఞాపనముతో సమీపింప సాహసించుచున్నాఁడను. ఆంధ్రదేశాభివృద్ధికై యిప్పుడు పనిచేయుచున్నసమర్థతములలోఁబరిగణింపఁబడుటకుఁ దగినవాఁడను కాకపోయినను, చెట్టులేని దేశములో నాముదపుచెట్టే మహావృక్ష మన్నట్లు విద్యాధికు లంతగా లేనికాలమునం దాంధ్రదేశాభివృద్ధికయి పాటుపడ నారంభించినవారిలో నేనొక్కఁడనని చెప్పుకొనుట కేవల ప్రగల్భోక్తిగా నెన్నఁబడ దని తలఁచెదను. నే నెప్పుడును ధనవంతుఁడను గాను ; బలవంతుఁడను గాను ; అధికారవంతుఁడను గాను ; అధికవిద్యావంతుఁడను గాను; ఇట్లు మహాకార్యవిజయనిర్వహణములకుఁ గావలసినవానిలో దేనిని గలవాఁడను కాకపోయినను, దేశాభిమాన మొక్కటి మాత్రము కొంచెము కలవాఁడ నగుటచేతఁ దత్ప్రేరణమువలన శక్యాశక్యవిచారము చేయక దేశసంస్కరణోద్యమములో నడుగుపెట్ట సాహసించితిని. నేను పూనిన యీకార్యము నెంతవఱకు నిర్వహింపఁగలిగితినో చెప్పలేనుగాని దాని నిమిత్తమయి నాకుండిన యల్పధనమును యౌవనమును బలమును విద్యను బుద్ధిని ధారపోసి మీయాదరమునకుఁ బాత్రుఁడను కాఁగలిగితి నని మాత్రము చెప్పఁగలను. నేను చెన్నపట్టణమునకుఁ బోఁబోవునప్పుడు

నాకు మీరు చేసిన గౌరవమును నాభార్య స్వర్గస్థురాలయినప్పుడు మీరు చూపిన సమదుఃఖభావమును దీనికి దృష్టాంతము లని చెప్పవచ్చును. మీవలెనే మన దేశస్థు లితరులును తమ నిర్హేతుకజాయమానకటాక్షముచేత నన్ను గొప్ప చేయుచు వచ్చుటచే నాయల్పసంస్కార ప్రయత్నమును బట్టి తెలుఁగుదేశములో రాజమహేంద్రవరము సంస్కారములకు జన్మభూమి యని పేరుపడినది. ఈప్రఖ్యాతికి నేనే కారణము గాదు; నేను నాటిన సంస్కారలతాంకురమును బయికి లేవఁదీసి పట్టుగొమ్మలయి నిలిచి నానాముఖముల తీఁగెలు ప్రాఁకఁజేసిన న్యాపతి సుబ్బారావుపంతులుగారు మొదలైనమహనీయులు దీనికి ముఖ్యకారకు లని చెప్పవలసి యున్నది. పే ...ట్లువచ్చిననేమి యింతవఱకును ప్రతికూలజంఝామారుతాటోపముచేతను బాధకలోక సూర్యాతపతాపముచేతను వేళ్ళతోఁ బెల్లగిల్లి యెండిపోకుండ ప్రాణముతో నిలువఁబెట్టఁబడిన యీ సంస్కారవల్లీమతల్లిని కొనలు సాగించి సఫలము చేయవలసిన భారమిప్పుడు మీరు వహింపవలసిన యవసరము తటస్థించినది. దేశాభిమానమాననీయులైనమీరు మీపాలఁ బడిన యీభారమును సంతోషపూర్వకముగాఁ బైని వేసికొని యధికసమర్థతతో నిర్వహించి రాజమహేంద్రవరమున కిదివఱకుఁ గలిగిన కీర్తికంటె నెక్కువకీర్తిని దెత్తు రని మిమ్ము మీ వృద్ధసోదరుఁడ నైననేను వినయపూర్వకముగా వేఁడుచున్నాను. పైయట్లు పలుకుటచేత వచ్చిన కీర్తి యొక్క రాజమహేంద్రవరముదే యని నేను చెప్పిన ట్లనుకొనఁగూడదు. ఈకీర్తి తెలుఁగుదేశ మంతటిది కాని రాజమహేంద్రవరము దొక్కదానిదే కాదు. నేనఱవదేశమునందును కన్నడదేశమునందును సంచారము చేసినప్పు డక్కడివారు సంఘసంస్కారాది విషయములలో తమ దేశములకంటె తెలుఁగుదేశ మెక్కువ యభివృద్ధి పొందినదని చెప్పుకొనుచుండఁగా నేను పలుమాఱు విని యాంధ్రదేశముయొక్క యభ్యున్నతి కానందించి గర్వపడుచు వచ్చినాఁడను. ఓయాంధ్రమహాజనులారా! పైని చెప్పిన దొక్క రాజమహేంద్రవరమునకే వర్తించు నని తలఁపఁబోకుఁడు. అది రాజమహేంద్రవరమున కెట్లు వర్తించునో యట్లే యాంధ్రదేశమున కంతకును వర్తించును. తగిన సం

రక్షణము లేక శోషిల్లియున్న సంస్కారవల్లికను దయారసామృతధారలతో తడిపి సాహాయ్యసంశ్రయశాఖిని జూపవలసిన భారము రాజమహేంద్రవర మెట్లో యట్లే యాంధ్రదేశమంతయు పూనవలయుననుట ధర్మమయియున్నది. ఓయాంధ్రమహాజనులారా! సంఘసంస్కారాభిలాషులారా! మీరనంతసత్ఫల సంధాయకమైన సాంఘికసంస్కారవల్లరీ పోషణభారమును వహింపుఁడు. నే నిప్పుడు తొంటి జవసత్త్వములను గోలుపోయి పేదపడినవాఁడనయి దేశమాతృ సేవనమున కనర్హమయిన దురవస్థలో నున్నాఁడను. ప్రస్తుతశోచనీయ దురవస్థలో నున్న తన యీ పేదపుత్రునియెడల సౌభ్రాత్రమును నెఱపి, అశక్తతచే నలసి సొమ్మసిల్లి సంస్కారభారవహనమునకుఁజాలక తడఁబడుచున్న దయనీయుఁడైన మీబీదసోదరునికి విశ్రాంతినిచ్చి మీ రాభారమును పూర్ణ ముగా భరింపుఁడని యాంధ్రమాత తన ప్రియపుత్రులైన మిమ్ము వేవిధముల వేఁడుచున్నది. మాతృస్నేహతత్పరులైన మీరు తదాజ్ఞను శిరసావహిం తురుగాక!

అస్మద్దేశీయులారా! సహజన్ములారా! (వళిభిర్ముఖమాక్రాంతం పలితే నాంకితం శిరః। గాత్రాణి శిథిలాయంతే తృష్ణైకా తరుణాయతే) "ముఖము ముడుతలు పడుచున్నది; తలతెల్లపడుచున్నది. సర్వావయవములును శిథిలము లగుచున్నవి; కానియొక్క తృష్ణమాత్రమే పడుచుతనము నొందుచున్నది" అని భర్తృహరి చెప్పినట్లుగా నాకు వృద్ధత్వముచేత సమస్తశక్తులు నుడుగు చున్నను సంస్కారాశ మాత్ర ముడుగుచుండలేదు. వయస్సు పోయినను వాంఛ పోలేదు. ఈసంస్కారవిషయకాత్యాశయే నన్నిప్పుడు మీ కీవిన్నప మును జేయఁ బురికొల్పుచున్నది. సావధానచిత్తతతో నావిన్నపమాలకింపుఁ డు. దేశాభివృద్ధికి సంస్కార మన్నివిషయములలోను సమానముగా నుండవల యును గాని యొక్క విషయములో మాత్రమే నడచుచుండుట చాలదు. ఏక విషయాభివృద్ధి యెప్పుడును నిజమయిన యభివృద్ధి కానేరదు. ఈ సత్యమును మనవారిమనస్సులలో దృఢముగా నాటింపవలెనని యీవఱకెన్నియోసారులు నాయుపన్యాసములలో చెప్పుచువచ్చినను తనివిచెందక చెప్పినదానినేకడసారి

మీకిప్పుడు మరలఁ జెప్పుచున్నాను. శరీరమందలి సమస్తాంగములును పరస్పరానుకూలముగా నెదుగక యొక కడుపో కాలో యెక్కువగా నెదిగినప్పుడు దానినిమహోదరశ్లీపదాదినామములతో నశుభదాయకమైన రోగచిహ్నముగా నెట్లు భావింతుమో యట్లే ధార్మికసాంఘికాభివృద్ధిప్రయత్నము నుపేక్షించి యొక్క రాజ్యాంగస్వాతంత్ర్యాభివృద్ధిని గూర్చియే యుద్యమించుటయు సంపూర్ణసుఖసాధకము కాఁజాల దని భావింపవలయును. బయిట సుఖదాయకము లైనరాజ్యాంగస్వాతంత్ర్యములను సంపూర్ణముగా పొందఁగలవార మయినను మనయింట కుటిలకులాచారభూతమునకు దాసులమయి కడుపునఁ బుట్టిన బిడ్డల స్వాతంత్ర్యముల నైననియ్యఁజాలక యాయనాధబాలలు సంతతదుస్సహవైధవ్యదుఃఖముల పాలయి బాధ పడుచుండఁగాఁ జూచుచు మన మేమిసుఖ మనుభవింపఁగలుగుదుము? ఇంట సుఖదాయకము లైనసత్కులాచారస్వాతంత్ర్యములను సంపూర్ణముగాఁ బొందఁగలవార మయినను బయిట ధనప్రాణములకు రక్షణముచేయని క్రూరనిరంకుశ ప్రభుత్వమునకు నిరంతరదాస్యము చేయవలసిన యెడల నేమిసుఖ మనుభవింపఁగలుగుదుము ? ఇంటను బయటనుగూడ హేయదాస్యమునుండి విముక్తులమయి యుభయస్వాతంత్ర్యములను బొందఁగలిగినప్పుడు గదా మనము నిష్కళంకసౌఖ్యము నొంది యవ్యాజానందము నొందఁగలుగుదుము ? కాఁబట్టి నిజమైన దేశక్షేమము నపేక్షించిన పక్షమున దేనిని నుపేక్షింపక సమస్తస్వాతంత్ర్యముల నిమిత్తమును సమస్తాభివృద్ధుల నిమిత్తమును సమానముగా కృషిచేయుఁడు. అప్పుడు మీరు మీదేశమును సౌఖ్యవంతముగాను సంతోషవంతముగాను నభ్యుదయవంతముగాను జేయఁగలుగుదురు.

ఇప్పుడు మనయాంధ్రదేశముమేలుకొని కన్నులు తెఱచి మాంద్యమును మాని చుఱుకుఁదనమునుపూని దేశాభివృద్ధికరములైన నానాక్షేత్రములయందు మహోత్సాహముతో కృషిచేయుచున్నందుకు నేనెంతయు సంతోషమొందుచున్నాను. ఇది మనదేశముయొక్క పురోవృద్ధికి శుభసూచకముగా నున్నది. ఇటువంటిస్థితి మనమాతృభూమికి కలుగఁగాఁ జూడవలెనని నేను మున్నుదినలు

పది సంవత్సరముల క్రిందట నభిలషించుచుంటిని. అప్పుడాకోరిక దివాస్వప్న సదృశముగా కనఁబడినది; ఇప్పుడది ప్రత్యక్షసిద్ధమైనది. అప్పుడు రాజమహేంద్రవరము వంటి పట్టణములలో సహితము యువజనులు సభలుచేయుటయే సామాన్యజనులదృష్టికి తప్పిదముగాఁ గనఁబడుచుండెను; ఇప్పుడు చిన్నపల్లెలయందుసహితము సభలు జరగుచు నందు వివిధ విషయములు వితర్కింపఁబడి జనసామాన్యముచే మెప్పొందుచున్నవి. అప్పుడు స్త్రీవిద్యపేరు చెప్పిన మాత్రన తలకంటకముగా నుండి బహుజనులచే దూషింపఁబడుచుండెను. ఇప్పు డెల్లయెడల బాలికాపాఠశాల లేర్పడి స్త్రీవిద్య యభివృద్ధినొంది సభలు ప్రసంగములు పుస్తకములు చేయఁగల స్త్రీలచే నొప్పి భూషింపఁబడు చున్నది. అప్పుడు దేశభాషలో పురుషులుచదువుటకు సహితము తగినపుస్తకములు లేకుండినవి; ఇప్పుడు పుస్తకరచనకయి సమాజములేర్పడి పురుషుల కుపయుక్తములైనవిమాత్రమే కాక స్త్రీలు చదువఁదగిన పుస్తకములుగూడ దినదినాభివృద్ధి నొందుచున్నవి. అప్పుడు విద్యాభిరుచిగల ధనవంతులకే పుస్తకసంపాదనము బహుళ వ్యయప్రయాస లభ్యమగుచుండెను; ఇప్పుడూరూర పఠనమందిరములు ప్రబలి బీదలకును పుస్తకసంపాదన మత్యల్పవ్యయసాధ్య మగుచున్నది. అప్పుడు వార్తాపత్రిక లంతగా లేకయు, ఉండిన యొకటి రెండును జదువువారు లేకయు, దివానక్షత్రములవలె తేజరిల్లకుండెను; ఇప్పుడు దేశభాషావృత్తాంత పత్రికల సంఖ్య యధికమయి వేలకొలఁది చదువరులను గలవయి కొన్ని పట్టపగటి సూర్యునివలె ప్రకాశించుచున్నవి. అప్పుడు ధూమనౌకమీఁద విద్యాగమనముకొఱకు చెన్నపురికి వెళ్ళినవారికే ప్రాయశ్చిత్తములు విధింపఁబడుచుండెను; ఇప్పుడు విద్యావాణిజ్య శిల్పశాస్త్రాభ్యాసార్థమయి ఖండాంతరములకును ద్వీపాంతరములకునుబోయి వచ్చినవారికిని ప్రాయశ్చిత్తము లక్ష్యములేక పోవుచున్నవి. ఇటువంటివి చెప్పఁబూనినచో ననేకములు చెప్పవచ్చును. ఈ సంవత్సరము బాపట్లమొదలయిన స్థలములయందు జరిగినసభలును సభలలో జనులుచూపిన యుత్సాహమును మనదేశముయొక్క వర్ధమానస్థితిని, కర్తవ్య నిర్ణయ వ్యగ్రతను, నూతనోద్యోగానురాగమును, సహస్రముఖములఁ జాటు

చున్నవి. అయినను సాంఘికసంస్కారాదులయందు మనవారికిమాటలలోఁగల శూరత్వము కార్యములలో నింకను నేనభిలషించినంత కనఁబడుచుండలేదు. ఈయుద్యమములలో, మాటలెక్కువగాను కార్యములు తక్కువగాను కావలసినవికొన్ని; మాటలుతక్కువగాను కార్యములెక్కువగాను కావలసినవికొన్ని. రాజ్యాంగ సంస్కారప్రయత్నమిందు మొదటితరగతిలోనిది; సాంఘిక సంస్కారప్రయత్నమిందు రెండవతరగతిలోనిది. మొదటిదానికంటె రెండవ దానిలో ప్రయాస మెక్కువయున్నది. ఈరెంటిలో సంఘసంస్కారము మన చేతిలోనున్నది; రాజ్యాంగసంస్కారము దొరతనమువారిచేతిలో నున్నది. ప్రయత్నము చేసినయెడల స్వాధీనమయియున్న సంఘసంస్కారమునందు జయమొందుట నిశ్చయము; పరాధీనమయియున్న రాజ్యాంగసంస్కారము నందు జయమొందుట సందియము. మనచేతిలోనుండి మనము చేయవలసినది నిర్భయముగా చేసినప్పుడుగదా మనము నిశ్చలమనస్కులమనియు విశ్వాస పాత్రులమనియు లోకమునకుఁ దేటపడును. కాఁబట్టి రాజ్యాంగస్వాతంత్ర్య సంపాదనోత్సాహముచేత సంఘసంస్కరణ ప్రయత్నము నుపేక్షింపకుండ వల యునని మనవారిని వినయపూర్వకముగా వేఁడుచున్నాను. ఓ విద్యార్థులా రా! మనసంఘస్థితి బాగుపడినంగాని ప్రభుత్వమువా రనుగ్రహించెడు రాజ్యాంగస్వాతంత్ర్యఫలములను మనము నిర్విచారముగా ననుభవింపఁజాలము. ఈసత్యమును మీరు దృఢముగా మనస్సునందుంచుకొని సంఘసంస్కారోద్య మమునందుఁగూడ సమానశ్రద్ధను వహించి పనిచేయుఁడు. ఈపనిలో నెక్కువ కష్టము లున్నవనుటకు సందేహములేదు. ఉన్న నేమి? ఉండనిండు. ఏకా ర్యమునందును కష్టపడినంగాని ఫలముగలుగదు. ఎక్కువఫలముల ననుభవింపఁ గోరువా రెక్కువకష్టములను పడవలెను. ఈపనియందిప్పుడు పామరులవలని బాధ మునుపున్నంతలేదు. కాని పూనినిలిచి నిశ్శంకముగాఁ బనిచేయువారి కింకొకవిధమైన బాధ లిప్పు డధికమగుచున్నవి. ఫలించినవృక్షమునకే రాతి దెబ్బలన్నట్లు పనిచేసి సత్ఫలములఁ గాంచనెంచినవారట్టి బాధలకు భయపడ వాని నోరిమితో సహించుటకు సంసిద్ధులయియుండవలెను. ఒక రేవిషయమున

నైనను పనిచేసి పేరు పొందుచున్నప్పు డీర్ష్యాళువులయినవారు కొందఱుబైలు దేఱి యోర్వలేమిచేత వారిపైని లేనిదోషముల నారోపించుచు వారిపేరునకు భంగము కలిగింపఁ బాటుపడుదురు. మఱికొందఱు వారికీర్తికి మాలిన్యముకలిగించి వారినడఁగఁద్రొక్కుటచేతనే తాముపైకి రావలెనని ప్రయత్నముచేయుదురు. ఈయిరుతెగలవారివలనియుపద్రవము సంఘసంస్కారదీక్షవహించి నాయకులయి పనిచేయువారికెట్లో యట్లే రాజ్యాంగసంస్కారప్రయత్న ప్రతిజ్ఞను పూని నాయకులయి పనిచేయువారికిని గలదు. రాజ్యాంగవిషయములలోఁ బనిచేయు నాయకులనుగూర్చి వారీమూలమున పరిపాలకుల యనుగ్రహమును సంపాదించి యున్నతపదములను బిరుదములను బొందెదవలెనన్న యపేక్షతో వేషమువేసిన స్వార్థపరులనియో, మూఢజనులను బురికొల్పి దొరతనము వారిమీఁద వారికి ద్వేషముపుట్టించి ప్రజలలో గొప్పవాఁడని మెప్పొందఁగోరు రాజద్రోహులనియో, యీయసూయాశీలురు సమయమునకుఁ దగినట్లు నిష్కారణముగా దేశసేవాపరులమీఁద మిథ్యాదోషారోపణములు చేయుదురు. ఈ దేశసేవాపరులు దేశమునకుఁ జేసిన యుపకారమునకై చెన్నపట్టణము మొదలైన దూరస్థలములయందు సహితము సభలుచేసి మహాజనులు తమకృతజ్ఞతను బ్రకటించుచు నభినందనపత్రికలను జదువుచుండఁగా స్వస్థలములోని యసూయాపరులు తారొక్కరే యుచితానుచితవివేకముగల బుద్ధిమంతులయినట్టుగా సభలు చేసినవారిని సభలలోఁ బ్రసంగించినవారిని యుక్తాయుక్తవివేకశూన్యులైన బుద్ధిహీనులని పత్రికలలోఁ దెగడుచుందురు. ఈదోషైక దృక్కులు జనులకుఁ జేసెడిది యుపకారలేశమయినను గానఁబడదు. లౌక్యాధికారధూర్వహులనేకులు తమకన్నులయెదుట లంచములు పుచ్చుకొని ధనికులగుచుండఁగా వారియకార్యమునుగూర్చి యొక్కమాటయైనను పలుకుట కీవిశేషకులకు నోరురాదు; వ్రాయుటకుఁ గలముసాగదు. శేయుంబగళ్లు కష్టపడి న్యాయముగాఁ బనిచేయువారిని దూషించుటకుమాత్రమేవీరికిపెద్దనోరువచ్చును. సాంఘికవిషయమునఁగాని మఱియేయితరవిషయమునఁగాని యొక్కదురాచారమును మాన్పుటకయి ప్రయత్నించుటకైనను వీరికెప్పుడును బుద్ధిపుట్టదు.

మాన్పుటకయి ప్రయత్నించువారిని నిందించుటలో మాత్రము వీరికెక్కుడలేని బుద్ధులును నుదయించును. ఇట్టి ప్రబుద్ధుల దురారోపణములను దుర్భాషణములను సరకుసేయక యున్మత్తప్రలాపముల నువలెఁ బరిగణించి కార్యైక సాధనపరాయత్తచిత్తముతో మీరు పనిచేయవలెను. సంస్కారసంబంధమున వివిధ విషయములలో వివిధమార్గముల వివిధబుద్ధిమంతులు పనిచేయవలసియున్నది. మీలోననేకు లనేకశాఖలలోఁ బనిచేయవచ్చును. మనదేశాభివృద్ధికిప్పుడు పని కావలెనుగాని యదిలేనిపొడి మాటలు కావలసియుండలేదు. మనయాంధ్రదేశమునందు సాంఘికధార్మిక విషయములలోఁ బనిచేయుటకయి యేర్పడియున్న సమాజములలో రాజమహేంద్రవరమునందు స్థాపింపఁబడియున్న హితకారిణీ సమాజము ముఖ్యమైనదని చెప్పవచ్చును. అది వితంతుశరణాలయాదులను స్థాపించి యుపయుక్త కార్యములను బెక్కింటిని జరపుచున్నదని మీరందఱు నెఱిఁగియుందురు. దానిభరణమునకయి నాకున్న యర్థము నిచ్చితినిగాని యది దాని వ్యయములలో నర్థమునకయినను చాలదు. ధనాభావముచేత హితకారిణీ సమాజము నూతనప్రారంభములకుఁ బూనలేకపోవుటయే కాక యున్న వితంతుశరణాలయాదులను సహితము నుదారభావముతో నిర్వహించుటకు శక్తము గాక త్రొక్కటపడుచున్నది. దానికి జనకుఁడనని చెప్పఁదగిన నేనిప్పు డశక్తుఁడనయి బీదపడి సమాజపుత్రికా సంరక్షణమున కసమర్థుఁడనయి యున్నాఁడను. నూతనప్రతిష్ఠిలకంటె జీర్ణోద్ధారణ మధికాదరణీయము కదా! ఓరాజమహేంద్రపుర నివాసులారా! ఆస్మద్దేశీయులైన యాంధ్రమహాజనులారా! మీ దేశసేవయందు కాలముపుచ్చి మీకు దయనీయుఁడనయియున్న నేను చేతులు జోడించి వినయపూర్వకముగా మీకు నాకడపటి ప్రార్థనమును జేయుచున్నాను. రిక్తుఁడనయినయీవృద్ధసోదరునియందుదయయుంచి చేసెడిప్రార్థనను చెల్లించి, హితకారిణీ సమాజములో సామాజికులుగాఁజేరి దానినుద్ధరించి నిరంతరాయముగా సాగుచున్నట్లు చేయుఁడు. ఈసమాజము నాచే స్థాపింపఁబడినది. దీనికి మీరు సాయముచేయుట నాకు చేసినదానికంటెను నాకెక్కువ ప్రీతికరము. ఈసమాజమునునిలువఁబెట్టి తోడుచూపుటనాకుమాత్రమే కాక యాంధ్ర

దేశమునకంతకు నుపకారము చేసినట్లగును. ఈవిషయమయి మీరు నూఱులును వేలును వ్యయము చేయవలసిన పనిలేదు. సమాజసభ్యులలో నొక్కరుగాఁజేరి మాసమాసమును క్రమముగా నాలుగణాలవంతుననియ్య ననుగ్రహించినను జాలును. అస్మద్దేశవాసులును, పురవాసులునునాయీచిన్న విన్నపమును మన్నింపకపోరను సంపూర్ణ విశ్వాసముతోఁ గృతజ్ఞతా పూర్వకములైన వందనములను ముందుగానే సమర్పించుచున్నాఁడను. ప్రీతిపూర్వకముగా నంగీకరింపుఁడు. ఈశ్వరుఁడు మీకు నిరంతర శ్రేయస్సులను కలిగించునుగాక! ఓభక్తవరదా! ఓదీనరక్షకా! దీనుఁడనైన నేను మీయాంధ్రదేశమును సంతతాభివృద్ధి నొందుచుండుదానినిగాఁ జేయఁ బ్రార్థించుచున్నాను. నాప్రార్థనను సఫలము చేయుదువుగాక!

ఇట్లు విన్నవించు విధేయసేవకుఁడు,

కందుకూరి వీరేశలింగము.

ఈ చరిత్రమును ముగించుటకు ముందిప్పుడు కొన్ని పంక్తులను మాత్రము వ్రాయవలసియున్నది. మాతోఁటనంటి రథ్యకును మాతోఁటకును మధ్య పుష్పాల చెఱువని దాదాపుగా మూడెకరముల భూమి దొరతనమువారి దుండెను. దానినిసంపాదించి మాతోఁటలోఁగలుపవలెనని నేను బహుసంవత్సరములనుండి ప్రయత్నించుచుంటిని. కొన్ని సంవత్సరము లుత్తర ప్రత్యుత్తరములు జరిగినమీఁదట గతసంవత్సరమునందనఁగా 1912 వ సంవత్సరము జూలయినెలలో దొరతనమువారు దానిని సహితము హితకారిణీ సమాజమునకియ్య ననుగ్రహించి నందున కమందానందము నొందుచున్నాను. దాని విస్తీర్ణత రెండెకరములతొంబదితొమ్మిది సెంట్లు. ఇదిగాక మారెండుతోఁటలకును నడుమ నడ్డముగానె కరము ముప్పది సెంట్లసూమి యితరులదియుండెను. అది మాకు వచ్చినఁగాని మారెండుతోఁటలు నొకదానితో నొకటి కలియవు. దానిని సంపాదించుటకొఱకును నేనుబహు సంవత్సరములనుండి ప్రయత్నము చేయుచుంటిని. తత్సంపాదనము మాకత్యావశ్యకమగుట తెలిసికొని క్షేత్ర

ష్వాములు బేరము తెగనియ్యక దాని కత్యధికమైన వెల చెప్పుచువచ్చిరి. ఇట్లు సంవత్సరములు గడచి పోవుచు వచ్చుటచేతను, నాయిహలోక యాత్ర ముగింపునకు వచ్చుచున్నదని భావించుటచేతను, నాయనంతరమున నెక్కువ మూల్యమిచ్చి దానిని ధర్మకర్తలు కొందురాయన్న సందేహముచేతను, గతసంవత్సరమునందు నేనే నూఱురూపాయలిచ్చి యాభూమిని నాపేరఁ గొంటిని. క్రొత్తగా త్రవ్వించిన నూతికి బోదెలు కట్టించి నీరు పాటించినచోఁ గొంత కాలమునకీ భూమి సహితము మంచి తోట కావచ్చును.

ఈశ్వర ప్రార్థనము.

ఓ సర్వేశ్వరా! సర్వకారుణ్యా! సత్యస్వరూపా! ఓ భక్తజనాభీష్ట ప్రదాయకా! నీయనుగ్రహమువలన నేనీస్వీయ చరిత్రమును సంపూర్ణముచేయఁ గలిగినాఁడను. ఈవృద్ధ దశలోను దుర్బలస్థితిలోను బహుకష్టముల మధ్య దీనిని సాంతముగా రచించు మనస్స్వాస్థ్యమును శక్తిని నాకు ప్రసాదించినందునకయి కృతజ్ఞతాపూర్వకములైన వందన సహస్రములను నీకు సవినయుఁడనై సమర్పించుచున్నాను. అనన్యగతికుఁడయి యీదీనుఁడు చేయువందనములను సమగ్రప్రీతితో నంగీకరింప ననుగ్రహింపుము. ఓదయామయా! ఈయనర్హుఁడైన పుత్రునియెడల మొదటినుండియు నీవు చూపుచు వచ్చిన యనుగ్రహ పరంపరకు పరిమితిలేదు. నీయనుగ్రహబలముచేత నేకాని స్వశక్తిచేత నేనేపనిని చేయుటకును సమర్థుఁడనుగాను. నేను చేసినవానిలో నేవియైన మంచి పనులున్నయెడల నవియన్నియు భవత్ప్రేరితములేయయి నీ మహిమనే ప్రకటించుచున్నవి. నేను చేసినవానిలో భవత్ప్రీతికరములుకాని వ్యతిక్రమములు మాత్రమే నావియని చెప్పఁదగినవి. అజ్ఞాన జనితములైన నావ్యతిక్రమములన్నిటిని పుత్రవాత్సల్యముతో క్షమించిరక్షింపుము. నీవింతవఱకును కష్టసమయములయందు నాకు ధైర్యమును ప్రసాదించుచు వచ్చినాఁడవు. ఇఁక ముందును నట్టిధైర్యమును నీయందలి భక్తివిశ్వాసములును నన్ను విడువకుండునట్టు[1] చేయుము. నాబుద్ధియెప్పుడును దుష్కార్యమువంకకుఁబోవక సత్కార్యాచరణ చింతయందే తగిలియుండునట్లుచేయుము. ఈస్వీయచరిత్రము

నందు నిన్ను మనస్సునందు నిలుపుకొని నేను సత్యమని నమ్మినదానినితప్ప వేఱు దేనిని వ్రాయకుండుటకే సదా ప్రయత్నించుచు వచ్చినాఁడను. అయినను మనుష్యస్వాభావికములైన భ్రమప్రమాదాదులచేతను, నేను తెలిసికొనలేకయే నాహృదయాంతరాళము నందడఁగియున్న రాగద్వేషాంకుర ప్రభావముచేతను, పొరపాటులేవేని పడియుండినయెడల తెలిపినవారికి వందనము లాచరించుచు దిద్దుకొను సద్బుద్ధిని నాకుఁ బ్రసాదింపుము. ఈపుస్తకములో నేనాత్మశ్లాఘనను గాని పరనిందను గాని చేయవలెనని చేయనట్లు భావించుచున్నాను. ఇతరుల దృష్టియందేవియైన నట్టివి కానఁబడినచో వారు సదయహృదయములతో క్షమింతురుగాక! ఓపరమేశ్వరా! నాస్వాంతమునుండి స్వార్థపరత్వము తొలఁగునట్లు చేయుము. స్వశక్తిచేత వారించుకొనలేకున్న నాసోమరితనమును రూపుమాపి శక్తివంచన లేకయే నోసత్కార్యమునందు పాటుపడెడు సద్గుణమును నాకుఁ బ్రసాదింపుము. ఓదీన జనశరణ్యా! దీనజనుఁడనైన నన్నీలోకములో నింకను నుంచననుగ్రహించెదు పక్షమున నాకారోగ్యభాగ్యమును పరార్థము పాటుపడెడు బుద్ధిని దయచేసి నాయాయుశ్శేషము వ్యర్థముగాఁ గడవకుండునట్లు చేయుము. ఓం-తత్సత్.

APPENDIX A.

MEMORANDUM OF ASSOCIATION

OF THE

Rajahmundry Hithakarni Samaj.

I. Name.—The name of the Association is "**Rajahmundry Hithakarini Samaj.**'

II. Object.—The object of the Association is to carry on educational, philanthropic and other useful work by the following ways and means :—

1. To establish or acquire and maintain Widows' Homes, Orphanages, Asylums, Boys' and Girls, Schools, Industrial and Technical Institutions and other educational and philanthropic Institutions.

2. To raise, receive and administer funds for the above purposes.

3. To make such grants as the Samaj may think fit in furtherance of any useful social work akin to the object of the Samaj.

4. To purchase or otherwise acquire lands, estates or other moveable and immoveable properties.

5. To construct, purchase or otherwise acquire, maintain, alter, or dispose of any buildings as necessity or convenience may require.

6. To amalgamate any two or more of the institutions, to discontinue or abolish any of the institutions under the management of the Samaj.

7. To enter into any arrangement with the Government, any Municipality, District or Local Board or anv other public body, for securing grants in aid for any of the institutions of the Samaj.

8. To invest the monies of the Samaj in such securities as may from time to time be resolved upon by the Samaj and to withdraw or transfer such investments as necessity or convenience may determine.

9. To do all such other things as may be necessary for, or incidental to, the attainment of the object of the Samaj.

III. Names, addresses and occupations of the Members of the Managing Committee:—

1. **President**.—Rao Bahadur K. Veeresalingam Pantulu, *Retired Telugu Pandit, Government College*, RAJAHMUNDRY.

2. **Vice-President**.– Raghupati Venkataratnam Naidu Garu, M.A., L.T., *Principal, Pittapur, Rajahas College*, COCANADA.

3. **Secretary**.—Karumoory Veerabhadraswami Garu, B.A., *Secretary, Municipal Council*, RAJAHMUNDRY.

4. Messrs. Dharwada V. Krishna Row, B.A., B.L., *Vakil*, RAJAHMUNDRY.

5. Mr. Nalam Krishna Row, *Land holder*, RAJAHMUNDRY.

6. Kanaparty Sreeramulu, *Pleader*, RAJAHMUNDRY.

7. Ganti Lakshmanna, B.A., B.L., *Vakil*, RAJAHMUNDRY.

8. Chilakamarti Lakshminarasimham, *Landholder*, RAJAHMUNDRY.

9. Desiraju Peda Bapiah, B.A., L.T., *Landholder*, RAJAHMUNDRY.

10. Karumuri Kamarazu, *Merchant*, RAJAHMUNDRY.

11. M. Subbarayudu, B.A., *Private Secretary to the Rajah of Pittapur*, PITTAPUR.

RULES AND REGULATIONS

OF THE

Rajahmundry Hithakarini Samaj.

1. Any person fully sympathising with the object of the Samaj may be elected member of the Samaj, provided he is duly proposed and seconded by any two members of the Managing Committee and accepted at a meeting of the Managing Committee by a majority of votes. Every member, unless specially exempted by the Managing Committee, shall pay a monthly subscription of not less than annas 4.

2. The office of a member of the Samaj shall be vacated:

i. by his death ;

ii. by his resignation ;

iii. by his becoming of unsound mind ;

iv. by his removal by a resolution of not less than two-thirds of the members of the Samaj.

Managing Committee.

3. The Samaj shall be governed by a Managing Committee consisting of a President, a Vice-President, a Secretary and eight other members. Not less than nine members of the Committee shall be ordinary residents of Rajahmundry. The members of the Managing Committee shall be ex-officio members of the Samaj. The President, the Vice-President and the Secretary of the Managing Committee for the time being shall also be the President, the Vice-President and the Secretary of the Samaj respectively. The President, the Vic-President and the Secretary shall be elected by the Managing Committee from among its members and shall hold office for 3 years from date of election subject to the provisions of Rule 4. The President and the Vice-President named in the memorandum of association shall

hold office for life subject to the provisions in clauses 1, 2, 3, only of Rule 4. The following shall be the present members and office-bearers of the Managing Committee of the Samaj:—

Resident Members.

1. Messrs. Rao Bahadur K. Veeresalingam Pantulu, *President*.
2. Mr. D. V. Krishna Rao, B.A., B.L.
3. Nalam Krishna Rao.
4. K. Sreeramulu.
5. G. H. Lakshmanna, B.A., B.L.
6. Ch. Lakshminarasimham.
7. D. P. Bapiah, B.A., L.T.
8. K. Kamaraju.
9. K. V. Virabhadraswami, B.A., *Secretary*.

Non-resident Members.

10. R. Venkataratnam Naidu, M.A., L. T., of Cocanada, *Vice-President*.
11. M. Subbarayudu, B.A., Private Secretary of the Rajah of Pittapur.

4. The office of a member of the Committee shall be vacated.

i. by his death ;
ii. by his resignation ;
iii. by his becoming of unsound mind ;
iv. by his being declared an insolvent ;
v. by his removal by a resolution of not less than two-thirds of the members of the Samaj : or
vi. if a resident member, by his permanent removal from Rajahmundry.

5. All acts done in accordance with any resolution of the Managing Committee or by any person acting as a member of the Managing Committee shall be valid.

notwithstanding that it be afterwards discovered that there was some defect or irregularity in the appointment of any member of the Committee.

6. (*a*) Upon the occurrence of a vacancy in the office of a Member of the Managing Committee, the remaining members of the Managing Committee shall fill up the vacancy by election from among the members of the Samaj. Until such election as aforesaid takes place, the Committee then in existence shall continue to exercise all powers as if there were no vacancy. None but members of a Brahmo or Prarthana Samaj or if such be not available, members of a Social Reform Association not being atheists, shall be eligible to the Managing Committee.

(*b*) Upon the occurrence of a vacancy in the office of the President, the Vice-President, or the Secretary, the Managing Committee shall fill up the vacancy by election from among its members. In the interval between a vacancy in the office of the Secretary and its being duly filled up, the President, the Vice-President or any member of the Managing Committee authorised by either of them shall perform all the duties pertaining to the office of the Secretary. The Secretary may authorise any member of the Managing Committee to act for him during his absence or for any other sufficient cause.

Powers of the Committee.

7. The business of the Samaj hall be managed by and the entire government of the Samaj shall be in the hands of the Managing Committee, who shall appoint, dispense with or dismiss its officers or servants, regulate and supervise its affairs, have custody of its properties, control its income and expenditure ; and exercise all such powers of the Samaj as are not hereby required to be expressly exercised by the Samaj itself.

8. Without restricting the scope of the preceding rule the Committee shall be competent to exercise the following powers :—

i. To carry on educational, philanthropic and other useful work.

ii. To establish or acquire and maintain widows, homes, orphanages and boys' and girls' schools, industrial schools, workshops and other institutions of general usefulness.

iii. To appoint teachers, officers or other employees of the Samaj upon such terms and conditions as it may think fit and proper.

iv. To suspend or dismiss any of the teachers, officers or other employees of the Samaj as it may think fit and proper.

v. To make rules for and manage the institutions of the Samaj and to appoint and delegate powers to sub-committees for the said purpose.

vi. To collect, receive and administer funds for the above purposes.

vii. To make such grants as it may think fit in furtherance of any educational, philanthropic or other useful work subject to the sanction of the Samaj.

viii. To purchase or otherwise acquire lands, estates or other moveable or immoveable properties, subject to the sanction of the Samaj.

ix. To construct, purchase or otherwise acquire, maintain or alter any buildings which may be necessary or convenient, subject to the sanction of the Samaj.

x. To amalgamate any two or more of the institutions, to discontinue or abolish any of the institutions, under the management of the Samaj, with the previous sanction of the Samaj.

xi. To enter into any arrangement with the Government or any Municipality or Local Board or any other public body, for securing grants in aid of any of the institutions of the Samaj.

xii. To invest the money of the Samaj in such securities as may from time to time be determined by the Samaj and from time to time transfer or withdraw such investments, subject to the sanction of the Samaj.

xiii. To do all such other things as may be necessary for, or incidental to, the attainment of the object of the Samaj.

Proceedings of the Managing Committee.

5. The Committee may meet for the despatch of business, adjourn or otherwise regulate its meetings as it may determine.

10. The quorum for a meeting of the Committee shall be 5, but non-resident members shall be entitled to vote any such meetings by proxy.

11. The Secretary may at any time summon a meeting of the Committee.

12. Any three members of the Committee may, on a requisition signed by them and setting forth the business to be transacted, require the Secretary to convene a meeting of the Committee, and the Secretary shall be bound to convene such a meeting within a week after the receipt of the said requisition.

18. If upon such requisition as aforesaid, the Secretary should refuse to call for a meeting, any five members of the Committee may after a week's notice call for a meeting of the Committee and at such meetings the quorum shall be seven. Notice of such meeting shall be sent by post to every member of the Committee.

14. The members of the Committee shall elect a Chairman at its meeting, if the President be absent or indisposed to preside. The member presiding shall have a casting or second vote in case of a tie.

15. The Committee shall cause minutes to be made in books provided for the purpose :—

i. of all appointments of teachers, officers and other employees made by the Committee, with a statement of their salary and remuneration and of the other terms, if any, of such appointments ;

ii. of all orders passed by the Committee ;

iii. of all resolutions and proceedings of the Committee.

16. Any such minute as aforesaid, if signed by any person admitted to be the Chairman of the meetting to which it relates or of the next meeting of the Committee, shall be receivable in evidence without any further proof.

Accounts.

17. i. The Committee shall cause correct accounts with proper vouchers, to be kept of all transactions and of all sums of money received and expended.

ii. The Committee shall submit to the Samaj an Annual Report of the work and progress, together with an abstract statement of audited accounts.

Funds.

18. All funds of the Samaj (except such sums as may be required for current expenses) shall be paid into such bank as may be determined by the Samaj and shall not be drawn except on cheques jointly signed by the Secretary and one other member of the Committee duly authorised to do so.

19. Once in every year the accounts of the Samaj shall be audited, and the correctness of the accounts certified to, by one or more Auditors to be appointed by the Samaj.

20. The Auditors need not be members of the Samaj ; but they shall not be members of the Managing Commitete.

Suits.

21. All suits instituted by or on behalf of the Samaj shall be instituted in the name of the Secretary for the time. being, and in all suits brought against the Samaj, the said Secretary shall represent the Samaj.

Meetings of the Samaj.

22. The Secretary by direction of the Managing Committee shall call for a meeting of the members of the Samaj at any time.

23. Notice of every meeting shall be published in news-papers which are the organs, if any, of the Samaj, or in any other news-papers convenient for the purpose and shall be sent to every member by post at least two weeks previous to the date of the meeting.

24. Every notice shall contain the object or purpose for which the meeting is called.

25. The quorum of all ordinary meetings of the Samaj shall be one-fourth of the total strengh.

26. Any seven members of the Samaj may by a requisition in writing ask the Committee to call for a meeting of the Samaj for the particular purpose named in such requisition.

27. The Committee shall, upon receipt of such requisition and if it thinks proper, call for a meeting of the Samaj after notice as provided for by the rules.

28. If the Committee refuse to call for a meeting upon such requisition as aforesaid, or fail to reply to such requisition within a fortnight from the date thereof, any fifteen members of the Samaj may call for a special meeting of the Samaj in their own names.

29. Notice of such special meetings shall state the object or purpose for which such meeting is called.

30. Every notice calling for a special meeting under the above rule shall be published in two suitable newspapers and shall be sent to every member by post at least two weeks previous to the date of the meeting, and a copy of such notice shall be delivered to the Secretary of the Samaj two weeks before such meeting. The quorum for such special meetings shall be one-third of the strength of the Samaj.

31. At any meeting, non-resident members and such of the resident members as by reason of illness or any other cause sufficient in the opinion of the President of the said meeting, cannot attend in person, shall be entitled to vote either by proxy or by letter.

32. Any of the rules may be annulled, altered or added to by the Samaj, provided the proposal for such annulment, alteration or addition be supported by a majority of not less than two-fifth of the total strength of the Samaj which shall be the quorum of such a meeting.

33. Any of the powers of the Committee or of the Samaj may be exercised by the President-Founder Rao Bahadur K. Veeresalingam Pantulu Garu for reasons to be recorded by him in writing.

APPENDIX B.

DEED OF TRUST

EXECUTED BY

Rao Bahadur Kandukuri Veeresalingam Pantulu,

SON OF

KANDUKURI SUBBARAYUDU GARU,

Residing in Rajahmundry,

This day the Second of May 1908.

Know all men by these presents that an Association under the name and style of *Rajahmundry Hithakarini Samaj* having been formed and registered under the Registration of Societies Act, Act XXI of 1860, for the promotion of educational, philanthropic and other useful work, I do hereby appoint myself and the members of the Managing Committee of the said *Rajahmundry Hithakarini Samaj*, during the tenure of their office as such as Trustees and convey to them my right, title and interest in all the properties mentioned in the accompanying Schedule and valued at Rs. 41,500 to be held and managed for the benefit of the aforesaid *Hithakarini Samaj* subject to the following conditions :—

1. That the said property shall be under my sole management and control as a Trustee during my lifetime to the benefit of the said *Hithakarini Samaj.*

2. That the said trustees and their successors in office shall on no account sell, mortgage or otherwise alienate my two-storeyed ancestral house, item No. 1 as per the accompanying Schedule, wherein I was born, but shall always keep the said house in good condition.

3. That the said Trustees and their successors in office shall on no account sell, mortgage or otherwise alienate the

two gardens with the buildings thereon, items 4 and 5 as per the accompanying Schedule, but shall improve them as funds permit, reserving such vacant portions of the gardens as may be necessary for night schools, technical or other useful institutions, that the said *Hithakarini Samaj* may hereafter establish.

4. That the said Trustees and their successors in office shall on no account sell, pledge or otherwise alienate my library, item No. 6 as per the accompanying Schedule, but shall permit the said library to be used as a free library by the institutions of the *Hithakarini Samaj* that may be situated in my aforesaid garden and with the permission of the *Hithakarini Samaj* by other institutions or by the public at large on any conditions which the said *Hithakarini Samaj* may impose.

5. That for the maintenance of myself and my family the said trustees and their successors in office shall permit me to appropriate to myself during my lifetime the sale proceeds of my books and other publications the copyright whereof has been hereby conveyed in trust.

6. That the said Trustees and their successors in office shall permit me to reside free of rent or any other liability either in my garden house or in my ancestral town house, items 1 and 4 as per the accompanying Schedule, according to my choice.

7. That the said Trustees and their successors in office shall permit my wife, should she survive me, to reside during her lifetime free of any rent or any other liability either in my garden house or *Rajya Lakshmi Vilas*, items 1 and 4 as per the accompanying Schedule, and shall give her a monthly allowance of Rupees (30) thirty out of the income from the properties hereby conveyed in trust and shall also give away One Thousand Rupees out of my Life Policy for two